

Humanum

Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne
Nr 6(1)/2011

Humanum

International Social and Humanisti Studies
No. 6(1)2011

ISSN 1898-843

Warszawa 2011

Humanum

Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne

Rada Naukowa | Scientific Council:

Przewodniczący / Chairman: J. E. Bp Prof. ThDr. PhD. Stanislav Stolárik. PhD

Członkowie | Members:

Prof. PhDr. František Mihina, CSc., Dr h.c Prof. Daniel J. West Jr. PhD. FACHE, FACMPE, prof. PhDr. Anna Žilová, PhD, Prof. Devin Fore, PhD., Prof. Ing. Jan Bajtoš, CSc. PhD., Prof. PhDr. Ivica Gulášová, PhD.doc. PaedDr. Tomáš Jablonský, PhD.
prof. KU, Dr. Otar Gerzmava, Prof. MUDr. Vladimír Krčmery DrSc. Dr h.c. Mult., Prof. ThDr. PhDr. Amantius Akimjak, PhD., Prof. ThDr. Josef Dolista, PhD., doc. MUDr. Maria Mojžešova, PhD., Prof. dr hab. Ewgenii Bobosow, Prof. h. c. prof. JUDr. Vladimír Babčák, CSc., prof. ThDr. Cyril Hišem, PhD., Prof. PhDr. Rudolf Dupkala, CSc., Prof. PhDr. Vasil Gluchman, CSc., ks. Prof. PhDr. Pavol Dančák, PhD., doc. PhDr. Nadežda Krajčová, PhD., Prof. PhDr. Viera Bacova, DrSc., Prof. RNDr. Rene Matlovič, PhD., Prof. dr hab. Maciej Tanaś, Prof. dr hab. Jolanta Karbowniczek, Prof. dr hab. Józef Jaroń.

Lista recenzentów | List of reviewers:

Prof. dr hab. Jolanta Szempruch, Prof. dr hab. Ireneusz Światała, Prof. dr hab. Bronisław Burlikowski, Prof. dr hab. Wanda Rusiecka, Doc. Mgr. Mgr. Andrej Démuth, PhD., Prof. h. c. doc. JUDr. Maria Bujňakova, CSc. Prof. dr hab. Janusz Gudowski, prof. dr hab. Jan Krukowski

Kolegium Redakcyjne | Editorial boards:

Redaktor Naczelny / Editor: prof. dr hab. Paweł Czarnecki

Sekretarz redakcji / Assistant editor: mgr Ewa Goc

Redaktorzy Tematyczni | Section Editors:

dr Teresa Panas, dr Antoni Augustyn, doc. dr Krzysztof Kawęcki

Redaktorzy językowi | Language Editors:

Język polski | Polish: dr Paweł Panas , Język angielski | English: mgr Martin Laczek,
Język słowacki | Slovak: Mgr. Andrea Gieciová - Čusová

Redaktor statystyczny i techniczny | Statistical Editor: mgr inż. Adam Polkowski

Opracowanie graficzne, skład i łamanie | Graphic design: mgr inż. Adam Polkowski

Adres redakcji i wydawcy | Publisher:

Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum
ul. Złota 61 lok. 101, 00-819 Warszawa, tel.: 222439179
www.humanum.org.pl, redakcja@humanum.org.pl

Printed in Poland

© Copyright by Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach przechowywania informacji lub przekazywany w jakiegokolwiek formie – elektronicznej, mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji – bez zgody posiadacza praw autorskich

Wersja wydania papierowego

Humanum Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne jest wersją główną

ISSN 1898-8431

Spis treści / Contents

Spis treści Contents	3
<i>Filozofia Philosophy</i>	
Bp Stanislav Stolárik	11
Sila kresťanstva. Teologické a filozofické úvahy <i>The strength of Christianity Theological and philosophical reflections</i>	
František Mihina	31
Wittgensteinove epistemické limity <i>Wittgenstein's conception of knowledge in science and philosophy</i>	
Josef Dolista	45
Bioetika a genetika z pohľadu filozofickej etiky <i>Bioethics and Genetics from the perspective of philosophical ethics</i>	
Remigiusz Rzyński	65
Inny według Krystevy <i>Another by Krsteva</i>	
Michal Žgrada	69
Umenie ako produkt interpretácie <i>The Art as a product of interpretation</i>	
Marta Dercová	77
Excentrická pozicionalita ako východisková kategória problému telesnosti človeka <i>Eccentric positionality like a baseline category of a problem of corporality in philosophical anthropology</i>	
Michal Kutáš	85
On subjectivity and objectivity in the social sciences	
Petra Hroncová	99
Therapeutic aspect of philosophical lived-body concept application into the area of medical praxis	
Ingrida Vaňková	109
Perspektíva sociálneho konštruktivismu v diskusii o ľudskom self a osobnej identite človeka <i>Perspective of social constructionism in discussion about human self and personal identity</i>	

Praca socjalna Social work

Anna Žilová	125
Patrząc na równość płci na Słowacji	
<i>Looking at gender equality in Slovakia</i>	
Paweł Czarnecki	135
Charakterystyka metod i działań w profilaktyce społecznej w pracy socjalnej	
<i>Characteristics and methods of prevention activities in the social in social work</i>	
Luba Pavelová.....	155
Community social work and her models	
Dagmar Marková, Martin Valentíny	175
LGBT v sémantických reprezentáciách študentiek a študentov sociálnej práce na Slovensku	
<i>LGBT in semantic representations of Social Work students in Slovakia</i>	
Peter Ďurkovský.....	193
Münchhausenov syndróm v zastúpení v kontexte psychiatrických diagnóz	
<i>Münchhausen syndrome by proxy in context diagnosis os psychiatry</i>	
Krystyna Teresa Panas	199
Charakterystyka i analiza terminologii związanej z problemem narkomanii	
<i>Characterization and analysis of terminology related to the problem of drug addiction</i>	
Mária Slivková.....	211
Štruktúra rodiny ako spoločenstva osôb	
<i>Structure of the family as community of persons</i>	
Małgorzata Żurakowska	225
Radiofonia publiczna w Polsce. Zarys problematyki	
<i>Public Broadcasting In Poland. Outline Of Issues</i>	
Lýdia Lešková	243
Odborný rast a zvyšovanie profesionálnych kompetencií sociálneho kurátora pre deti	
<i>Employment growth and increase the professional competence of probation for Children</i>	

Wiesław Kowalski.....	253
Problemy funkcjonowania ludzi starszych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem województwa lubelskiego <i>Problems functioning of the elderly in Poland, with particular emphasis on the region of Lublin</i>	
Ivan Farský, Katarína Žiaková, Igor Ondrejka.....	275
Vplyv pohlavia, vzdelania, vierovyznania a veku na spiritualitu v dospelej populácii <i>Impact of gender, education level, denomination and age to spirituality in adults</i>	
Vlasta Dvorakova, Lada Cetlova.....	285
Delivery and Pain	
Peter Brnula, Ladislav Vaska, Angela Almašiová.....	297
Education in Social Work and Didactics	
Martina Benková	317
Dobrovoľníctvo na Slovensku v hospicioch a nemocniciach pri starostlivosti o nevyliciteľne chorých a zomierajúcich <i>Volunteering in Slovakia in hospices and hospitals to care for the terminally ill and dying</i>	
<i>Pedagogika Pedagogics</i>	
Wojciech Słomski	329
Wychowanie poprzez instytucje szkoły <i>Upbringing and education in the school institutions</i>	
Sylwester Bębas	369
The role of the father in a child's life	
Andrzej Gołębiowski.....	377
Działalność Caritas na rzecz osób i rodzin dotkniętych przemocą w rodzinie <i>Caritas' activities in favor of persons and families touched by violence</i>	
Slávka Kopčáková	387
Z początków muzyczno-estetycznego myślenia na Słowacji w XVIII i XIX wieku <i>To the beginnings of musical aesthetic thinking in Slovakia in the 18th and 19th century</i>	
Eva Kušnírová	397
Kapitoly z dejin divadelného života v spišskom regióne <i>Chapters from the history of the theatre life in The Spiš region</i>	

Alina Maria Basak.....	421
Specyfika pracy opiekuńczo-wychowawczej w domu dziecka <i>The peculiarity of upbringing work in an orphanage</i> <i>Prawo Law</i>	
Vladimir Vrana.....	433
Some remarks on private delict theft in Roman law	
Peter Demek.....	445
Zabezpieczenie praw a powinności z pracownoprawnych związków ako súčasť systému právnych záruk zmluvnej povahy <i>Safeguarding of the rights and duties of the employment relationship as part of the legal guarantees of a contractual nature</i>	
Milan Sudzina.....	467
Úvod do konkurzneho konania v Slovenskej Republike <i>Introduction to insolvency proceedings in Slovakia</i>	
Piotr Mikołajczyk.....	481
Wykonywanie władzy publicznej w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Zagadnienia wybrane <i>Exercise of public authority in the Court of Justice of the European Union. Selected issue</i>	
Sebastian Frejowski.....	497
Reforma francuskiego prawa arbitrażowego – przekład ustawy z wprowadzeniem <i>French arbitration law reform - the introduction of a translation of the Act</i> <i>Recenzje Reviews</i>	
Cerasel Cuteanu.....	519
V. Gluchman (editor): Morality of the Past from the Present Perspective Picture of Morality in Slovakia in the First Half of the Twentieth Century Cambridge Scholars Publishing 2007.	
Anna Žilová.....	524
Paweł Czarnecki: Ethics for a Social Worker, University of Economy and Innovation, Lublin: 2011	
Jozef Polačko.....	527
W. Słomski, Suchodolska, E. Weiss, I. Vozňáková: Selected economic issues in enterprise management. Theory and practice”. Publisher: York University, Woodland Hills 2011, ss. 242.	

Jozef Polačko	530
E. Weiss: Pozyskiwanie środków unijnych przez przedsiębiorstwa innowacyjne. Podejście procesowe, Wydawnictwo C.H. Beck Warszawa 2011, ss. 255.	
Ines Kierzkowska-Żuk	532
J. Saran, Edukacja ustawiczna w okresie transformacji ustrojowej. Wybrane zagadnienia. Wydawnictwo Naukowe WSEI Innovatio Press, Lublin 2011, ss. 253.	
Sylwester Bębas	536
T. Sakowicz, Wybrane aspekty środowiska rodzinnego w percepcji i ocenie osób osadzonych w polskich zakładach karnych, Wyd. „Impuls”, Kraków 2009, ss. 481.	
Katarína Komenská	539
V. Gluchman: Bioethics in Central Europe: Methodology and Education, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov 2009, ss. 259.	
Grzegorz Grzybek.....	543
Vasil Gluchman: Etyka społecznych konsekwencji, Instytut Wydawniczy Humanum, Warszawa 2012, ss. 236.	
<i>Sprawozdania Reports</i>	
Anikó Kláriková; Štefan Oslovič.....	547
Dem Suizid auf der Spur (bioetická konferencia Pécs)	
Inocent-Mária V.Szaniszló, Štefan Oslovič.....	549
Vzťah štátu a občianskej spoločnosti (a Cirkvi a jej neziskových organizácii) – sme pripravení spolupracovať?	
INFORMACJA DLA AUTORÓW	551

Filozofia
Philosophy

Bp Stanislav Stolárik

GKTF UP, Presov, Slovakia

Sila kresťanstva. Teologické a filozofické úvahy

Ak sa zamýšľame nad poslaním kresťanského posolstva v dnešnom svete, a kladieme si otázky o vplyve Kristovho učenia na ľudské spoločenstvo, azda sa aj obávame, či nevstupujeme na trasovitý terén neistoty, keďže sa zdá, že myšlienky, ktoré už 2000 rokov ohlasuje Cirkev, akoby strácali na presvedčivosti a schopnosti oslovit' a zaujať. Svet, ale aj jeho časti, ktoré v priebehu vekov boli považované za kresťanské, sa dnes odtínajú od svojich historických koreňov. Nie sme jediní, ktorí vedú úvahy týmto smerom, ale nerobíme tak, aby sme podľahli skepse. I to je prejav úsilia zodpovedného hľadania prirodzených ciest, ktoré by vytvorili predpolie nadprirodzenému kontaktu s ľudskou bytosťou.

Jednoznačne treba akceptovať „zmenenú tvár zeme“, ťažko porovnateľnú s predchádzajúcimi obdobiami. I keď aj v tejto chvíli by bol namieste historický rekurz o niekoľko storočí späť, aby sme sa stretli so skutočnosťou, že multikulturalnosť a multireligióznosť v určitých lokalitách, nie sú len „objavom“ 20. a 21. storočia. Ďalej je však pravdou, že práve táto rôznosť sa často presunula na jednu stranu a z rôznosti sa stala jednoliata spoločnosť konfesná a často i národná.

Pochopiť problém, znamená zostúpiť kamsi veľmi hlboko. A to zvlášť, ak chceme porozumieť najskôr konfrontáciu prevládajúceho duchovného náhľadu na svet v strete s odduchovneným myslením. Treba sa vrátiť k 6.-4. storočiu pred Kristom, kedy v oblasti Stredomoria, ale tiež v Číne a Indii, ako aj v ďalších krajinách, začali myslitelia spochybňovať náboženské tézy vysvetľovania skutočnosti a opúšťali mytologické koncepcie. Ich myslenie sa stávalo čoraz viac abstraktné, kladené otázky smerovali stále hlbšie, a ponúknuté odpovede priťahovali početných nasledovateľov. Postupne vytvárali filozofické školy, ktorých zámerom bolo nachádzať múdrosť a v nej rásť, ba viac,

vybudovať nezávislosť človeka na bohoch mytológie.¹ Je pochopiteľné, že toto úsilie treba v konečnom dôsledku zhodnotiť z viacerých hľadísk. My upriamime najskôr pozornosť na odpoveď o prirodzenom zákone, aby sme neskôr hodnotili kresťanský vstup v procese pretvárania ľudskej spoločnosti.

1. Existuje jediný a zjednocujúci prirodzený zákon?

Dosiahnuté výsledky filozofického bádania nastolili už kdesi na počiatku otázku eticko-axiologického charakteru: *Ako treba žiť?* Tak sa postupne definovali otázky dotýkajúce sa ľudského konania a zmyslu života: *Čo je šťastie človeka?* (napr. Sokrates, 469-399 pr. Kr.);² *Aký je zmysel utrpenia?* (Siddhartha Gautama - Budha, 560-480 pr. Kr.);³ *Ktorý spôsob ľudského spoločenstva je najvhodnejší?* (Konfúcius, 551-479 pr. Kr.).⁴ Konfúcius preferoval v značnej miere rodinu ako základ a vzor usporiadaného štátneho spoločenstva.

Uviedli sme zatiaľ len troch predstaviteľov starovekého myslenia a poznávajúc ich názory na rovnaké témy badáme odlišné vysvetlenie otázok, ktoré sa dotýkajú každého človeka. Konfúcius, v porovnaní s Budhom, v žiadnom prípade nevnímal svet ako ilúziu, nemal v úmysle stať pri zrode nového náboženstva, ani sa neblysol filozofickými abstrakciami. Zdôrazňoval konkrétne a praktické kroky vzťahov v ľudskej spoločnosti. Jeho súčasník Lao-tse zdôrazňoval význam prírody a ľudskej spoločnosti takmer nevenoval pozornosť. Obaja čínski filozofi kládli dôraz na harmóniu ako jednotlivca, tak aj spoločnosti. Ich predchádzajúci názorový rozdiel sa premietol do chápania osoby: osoba je to, čo tvorí jednotu (spoločné znaky) so spoločnosťou (Konfúcius), Lao-tse chápal osobu zjednotenú s prírodou. Bez širšieho rozpisovania by sme práve tu chceli poukázať na meritum veci rozvíjanej témy, hľadajúc odpoveď na otázku: *čo je prirodzený zákon?*

Ak sa z doterajšieho opisu nedala jednoznačne vydedukovať táto otázka, pomôžeme si niektorými doplneniami. Zamýšľame sa nad človekom, žijúcom v tomto svete, ktorý ponúka množstvo odpovedí na otázku: kto je človek? Hľadáme predsa miesto človeka vo svete, a bez toho, aby sme zdefinovali človeka ako takého, to nepôjde. Avšak

---

¹ SOLOMON, R., C.; HIGGINS., K., M.: *Krátká historia filozofii*. Prószyński i S-ka, Warszawa 1997, s. 15.

² Sokrates bol presvedčený, že poznanie zabezpečí šťastie človeka. Aj zlodej by prestal kradnúť, ak by dostatočne poznal hodnotový systém. Za dôležitý považoval nápis v Delfách: „Poznaj seba samého“, mala to byť akási záruka najdôležitejšieho poznania a následne pochopenie zmyslu ľudského života..

³ Budha považoval celý svet za ilúziu a riešenie utrpenia videl v tomto poznaní, z ktorého vyplývalo, že každé utrpenie je ilúzia. Budhovi nasledovníci vypracovali značne komplikovaný systém vysvetľujúci prírodu a všetky súvislosti ľudského života.

⁴ Čína v čase Konfúcia mala rozvinutú na vysokej úrovni politickú kultúru, ale panoval tam chaos. Konfúcius položil filozofické základy zjednoteného impéria.

pripomenuli sme len krátku epizódu vývoja myslenia v tejto oblasti a zistili sme, že názor na jedinú otázku sa v závere rozchádza. Je človek spätý viac so spoločnosťou, alebo s prírodou, a od toho sa bude odvíjať jeho chápanie. Čo je potom prirodzené pre človeka, čo konštituuje ľudskú prirodzenosť? Číňania pri definovaní ľudskej prirodzenosti zohľadňovali poriadok v prírode a poriadok v spoločnosti. Starovekí židia považovali za neprirodzené jesť kozľa pripravené v mlieku jeho matky.⁵ Gréci sa pýtali *čo je prirodzené?*, a *čo nepatrí do ľudskej prirodzenosti?* Vychádza prirodzený zákon z daného poriadku prírody alebo je dôsledkom spoločenských konvencií? Aristoteles považoval požičanie peňazí za úrok za úžeru, za to – čo je neprirodzené, avšak väčšina súčasných biznismenov považuje tento postup za úplne prirodzený.

V Perzii žil Zaratustra (približne 628-551 pr. Kr.) uznávajúci politeizmus s prvenstvom boha Ahura Mazdu, ktorý je predstaviteľom a ochrancom dobra. *Odkiaľ sa však zobralo zlo? Ako mohol Ahura Mazda dopustiť vznik zla? Zaratustrovou odpoveďou bolo tvrdenie: aj zlo stvoril boh. Dualistické chápanie pôvodu a existencie dobra i zla prevzali neskôr manichejci, ku ktorým patril za čas i sv. Augustín.*

Opakovanú pozornosť zaslúžia starovekí Židia, ktorých Biblia – Starý zákon, je síce zbierkou náboženských kníh, ale v zmysle komplexného hodnotenia nemožno obísť aj ich filozofickú povahu, najmä ak hovoríme o knihe Genezis. Niektorí autori⁶ síce nepovažujú židovský monoteizmus za originálny vynález, hoci ťažko hľadať vieru v jedného Boha židovskej verzie u iných národov. Citovaní autori spochybňujú i samotný monoteizmus citáciou Biblie, ktorú poznáme ako Prvé Božie prikázanie: *Ja som Pán, Boh tvoj, nebudeš mať iných bohov, aby si sa im klaňal.*⁷ Tento výrok nehovorí o vyznávaní viery iných bohov podľa židovskej náuky, ale varuje pred uctievaním pohanských bôžikov.

Kritici židovského monoteizmu nerozlišujú výlučnú vieru v jediného Boha (monoteizmus), ktorá je odlišná od henoteistickej predstavy akceptovaného mnohobozstva s primátom jedného z nich (napr. u Grékov Zeus, u Rimanov Jupiter a pod.).⁸ Takisto sú spochybňované i židovské právne predpisy,⁹ učenie o „vyvolenom národe“... Túto námietku treba chápať inakšie, nakoľko uvedené skutočnosti boli evidentné v histórii niektorých národov a modifikovaný *mesianizmus* – vyvolenosť, či predurčenie niektorého národa, neabsentuje ani v novovekých dejinách. Práve postoje takéhoto charakteru plodili nevraživosť medzi civilizáciami, národmi i ľuďmi, ktorá sa

⁵ Ex 34, 26; Dt 14, 21.

⁶ SOLOMON, R., C.; HIGGINS., K., M.: *Krátká historia filozofii*. Prószyński i S-ka, Warszawa 1997, s. 16-18.

⁷ Ex 20, 3.

⁸ STOLÁRIK, S.: *Filozofia náboženstva*. Košice 2005, s. 20.

⁹ Hodno spomenúť babilónsky *Hamurappiho zákonník*, ako dôkaz inak formulovaného zákona v inom národe.

neuspokojila len s pohrdaním a ponižovaním, ale často viedla k vojnovým konfliktom. Preto si dovoľíme uviesť, že je dôležité správne rozlišovať medzi náboženským fenoménom transcendentného charakteru a mnohorakými prejavmi prirodzeného ľudského úsilia, ktoré transcendentný rozmer diania nerešpektovalo, alebo sa výslovne proti nemu postavilo.

Naším zámerom nebolo otvoriť polemiku religiózneho charakteru, chceli sme poukázať na rôznosť, niekedy až antagonizmus šírených myšlienok, ktoré formovali celé spoločnosti, ale aj konkrétnych ľudí. Hovorili sme skôr o princípe rôznosti, a preto nebolo uvedených veľa mien. Pretože, ak by sme zobrali do úvahy i mnohé nezmapované lokality starovekého sveta (napr. v Afrike, ale iste už aj v Amerike a na iných svetadieloch), rozhodne sa dá predpokladať, že i tam žijúci ľudia v danej dobe si kladli otázky: *Prečo je svet? Odkiaľ pochádza? Prečo sú hviezdy? Aký je zmysel ľudského života? Prečo umierame a aký je zmysel ľudského života? Čo je naozaj zlé a čo je dobré?...* a odpovede na takmer zhodné otázky všetkých ľudí mali rôzne odpovede.

Náš prvý uzáver úvahy neponúka jednoznačnú odpoveď na otázku: *Čo je prirodzený zákon?*, nakoľko rôznosť odpovedí mysliteľov ľudstva a následné vyznávajúce jednotlivých teórií sú nespochybniteľné. *Čo robí človeka človekom a odlišuje ho od ostatnej prírody? Alebo človek sa neodlišuje od prírody a je jej neoddeliteľnou súčasťou? Na základe akých kritérií je možné vytvoriť hodnotový rebríček ľudských vzťahov, alebo je hodnotový systém už daný a treba ho bez výhrad rešpektovať?...* Za pozornosť stojí odcitovať Jeremiášove slová z Biblie: *Svoj zákon dám do ich vnútra a napíšem ho do ich srdca.*¹⁰ Môžu byť tieto slová považované za princíp etického kódexu ľudského správania? Nie je realitou, že napriek Božiemu prísľubu, neexistuje v ľudských srdciach rovnaký etický zákon? Žalm 37 akoby vysvetľoval uvedené slová: *Z úst spravodlivého zaznieva múdrosť a jeho jazyk hovorí, čo je správne. V jeho srdci je zákon Boží a jeho kroky nezakolíšu.*¹¹ Predovšetkým na Jeremiášove slová sa odvoláva sv. Tomáš Akvinský, ktorý sa usiloval rozumovo poukázať na princípy verejného života, v nezávislosti na Zjavení. Boh ustanovil jednotlivé zákony, a úlohou, aj keď nie všetkých, prinajmenej mudrcov, je ich poznať a žiť podľa nich. Človek je povinný žiť v zhode s „prirodzeným zákonom“, ktorý je súborom zásad usmerňujúcich ako životy ľudí, tak i svet prírody. Rozlišovacia schopnosť onoho zákona, pomáha človekovi rozlíšiť dobro od zla, klamstvo od pravdy. Prirodzený zákon je v protive voči ustanovenému zákonu, ktorý je rôzny v rôznych dejinných epochách i v rôznych kultúrach. Preto prirodzený zákon zaväzuje všetkých ľudí, nezávisle od

---

¹⁰ Jer 31, 33.

¹¹ Ž 37, 31.

kultúrnych rozmanitostí. Nikto nemôže vziať človekovi toto právo, nakoľko ono patrí k prirodzenosti človeka. Prirodzený zákon sa zhoduje s ľudskou prirodzenosťou: *Čokoľvek sa protiví poriadku rozumu, tým samým sa protiví prirodzenosti človeka ako človeka. To, čo je zas zhodné s rozumom, tým samým je zhodné s prirodzenosťou človeka ako človeka.*¹² Prirodzený zákon sa neviaže na žiadnu ideológiu či konkrétne náboženstvo. Je nad ideológiami i náboženstvami a má všeobecnú a nadčasovú platnosť.

Sekularizované myslenie človeka na jednej strane neráta s Božím zákonom v srdci človeka, ale to neznamená, žeby odmietalo existenciu spravodlivého človeka. Spravodlivý je človek, ktorý žije podľa právnych noriem - zákonov, ktoré sú ľudským dielom. Cítíme, že otázka o existencii a účinnosti prirodzeného zákona sa neuzavrela. Všetky otázky sa bytostne dotýkajú človeka, avšak naše prvé konštatovanie je: v pluralitnej spleti názorov je ľudské „ratio“ značne bezradné, pretože nemôže jednoznačne vytypovať jednu odpoveď a ostatné zavrhnúť. Možnosť výberu „rovnocenných“ názorov je stále otvorenou ponukou. A otázka prirodzeného zákona, ktorý by bol jediným normatívom pre ľudské konanie, nenachádza prijatie ani u nadpolovičnej časti ľudstva v staroveku. Je to výhoda? Je to chaos, z ktorého treba niečo vyloviť? Dá sa z neho vybrať niečo uspokojivé?... V tejto chvíli neopomíname mysliteľský prínos gréckej filozofie, ale ani tento vklad nezjednotil pestrosť ľudských náhľadov, či už filozofických alebo náboženských, ani nevniesol očakávanú istotu do ľudského myslenia a ľudských vzťahov.

2. Vzostup a oslabenie chápania prirodzeného zákona

Očakávaná jednota myslenia a konania sa nedostavila ani vplyvom velikanov gréckej kultúry a filozofie, práve naopak – objektívna historiografia konštatuje pád Rímskej ríše a nástup nového celospoločenského fenoménu – kresťanstva. Práve tu je na mieste otázka, ktorú sformuloval Joseph Ratzinger: *„Čo vlastne v čase úpadku starovekých náboženstiev dalo kresťanstvu takú presvedčivú silu, vďaka ktorej sa jej podarilo na jednej strane zadržať úpadok antického sveta, a na druhej strane dokázala tak jednoznačne predstaviť svoje odpovede novým silám, vstupujúcim na arénu histórie, Germánom i Slovanom, že sa zrodila z toho nezávislá, na nejednom zlome a úpadku, nosná sila, vyše poldruha tisícročia forma rovnakého chápania skutočnosti, v ktorej došlo k zladeniu starého a nového sveta.“*¹³ Ak sa chceme opravdivo zamyslieť nad nastolenou otázkou: *Ako je možné, že kresťanstvo sa stalo na vyše 1500 rokov svetovou, zjednocovacou silou?* Nechceme v nijakom prípade obísť negatíva, ktoré boli dielom človeka, ovplyvneného myslením svojej doby a pod pláštikom Cirkvi, najčastejšie, ba výhradne spomínanej katolíckej (o negatívnych

---

¹² *Summa theologie*, I – II, kv. 71, art. 2, t. 12, s. 14. In.: CZARNECKI, P. S.: *Etyka*. Warszawa 2006, s. 25.

¹³ RATZINGER, J.: *Wiara, prawda, tolerancja. Jedność*, Herder, Kielce 2005, s. 116.

praktikách rozmáhajúcich sa denominácií protestanstva sa takmer nehovori),¹⁴ ale nemôžeme ani súhlasiť, že k celospoločenskému konsenzu dochádzalo iba skrze politickú moc, ktorú „uchvátila“ Cirkev po roku 300,¹⁵ či 313 (po Milánskom edikte). K poznaniu pravdy sa ako teraz, tak aj inokedy, posunieme iba vtedy, ak sa oslobodíme od viacerých nepravdivých, alebo polopravdivých nánosov, často používaných aj ako nástroj niektorej ideológie.

Ak chceme seriózne zodpovedať otázku, ako je možné, že kresťanstvo „prerazilo“ do sveta stvárňovaného grécko-rímskou kultúrou, prvá odpoveď je celkom jednoduchá – bolo to ohlasované a praktizované milosrdenstvo. Antický svet ako aj rímska ríša mali prepracovaný napr. právny systém, vo svojom strede mali viacerých výrazných mysliteľov, ale do ľudskej komunikácie sa vo veľmi silnej intenzite predral chlad a nezáujem o človeka, najmä núdzneho. A ako uvádza kardinál Špidlík, kresťanstvo pomohlo človekovi oslobodiť sa od všetkého, od čoho sa antický svet neprestal obávať – od smrti, samoty, nešťastného osudu, zlých bytostí a všetkého zla.¹⁶ Kresťanstvo ponúкло vysvetlenie utrpenia, tak bytostne spätého s ľudským životom. Kto bude seriózne študovať dejiny ľudstva, najmä od príchodu Krista na tento svet, dozvie sa, že bola to práve idea kresťanstva a Cirkev, ktorá budovala prvé nemocnice, útulky pre deti a starých (najmä v kláštoroch). Ďalej to bola Cirkev, ktorá zakladala prvé školy a knižnice, a vytvárala predpoklady možnosti štúdia i pre nemajetných. Už v stredoveku, ktorý nepriatelia Cirkvi radi nazývajú „*temným*“, bola na vtedajšiu dobu rozvetvená charitatívna činnosť, vytvorené fundácie na tieto a študijne účely. Z „*temného stredoveku*“ máme gotiku, nádherné diela maliarstva, sochárstva, literatúry, hudby..., ktoré takmer vždy vznikali za plnej podpory Cirkvi.¹⁷

V tejto chvíli som si vedomý, že uvedené myšlienky by ľahostajného čitateľa, ešte viac výslovného neprajníka cirkvi, podnietili nielen k ich odmietnutiu, ale aj zahodeniu vytlačeného textu. Napriek potenciálnemu nebezpečenstvu ešte treba doplniť: bolo to kresťanstvo, ktoré svoje poslanstvo šírilo a šíri službou Cirkvi, neustále sa odvolávalo na

¹⁴ MESSORI, V.: *Czarne karty Kosciola*. Księgarnia św. Jacka, Katowice 1998, s. 12. V žiadnom prípade nechceme predstaviť čierno-biele videnie protestantskeého hnutia. Napr. Berďajev i Maritain, nepovažujú protestantizmus iba za roztřízku s cirkvou, ale ho považujú i za pokus o obrodu cirkvi. Pozitívne oceňujú úsilie obnoviť slobodu v Kristovi s dôrazom na osobnostný princíp. Porov. BERĎAJEV, N. A.: *Filosofie slobody II*. Praha: Votobia, 2000. s. 58; MARITAIN, J. *Traja reformátori*. Trnava: SSV, 1947, s. 16-27. In.: GREČO, P.: *Význam tvorby Nikolaja Berďajeva pre religionistiku a fundamentálnu teológiu*. Košice: Verbum, roč. XVII (2006), č. 2, s. 59. Na inom mieste citujeme Berďajeva, ktorý posilňovanú autonómiu človeka neschvaľuje.

¹⁵ OSBORNE, R.: *Filosofie*. Portál, Praha 2006, s. 40-42.

¹⁶ ŠPIDLÍK, T.: *Prameny světa*. Refugium, Praha 2005, s. 22.

¹⁷ STOLÁRIK, S.: *Stručne o dejinách filozofie*. Košice 1998, s. 44-45; 73-74.

prirodzený zákon a tak formovalo človeka. Boli to hodnoty, dotýkajúce sa dôstojnosti ľudského života, od okamihu počatia po prirodzenú smrť; manželstva; rodiny, vzťahu k majetku... Bola to sila idey prirodzeného zákona, ktorá rezonovala v službe Cirkvi, čím napomáhala proces zrovnoprávňovania ľudí. Človek prijímajúci tieto pravdy ako samozrejmosť, mal svoje poznanie obohatené pravdou Božieho zjavenia, ktoré učilo o Bohu Stvoriteľovi ako o láskavom Otcovi; o výkupnej cene kríža; o Desatore, nesmierne múdrych normách ľudského správania; o odpúšťaní... Človek bol chápaný ako originálna osoba transcendentného rozmeru, ktorého životnou náplňou má byť plnohodnotný život na zemi napomáhajúci dobrou ľudského spoločenstva, a ako múdry hospodár i zveladujúci materiálne prostredie v ktorom žije. Ľudský život nebol nezmyselným vrhnutím na túto zem, ale bol pozvaním k spolupráci na dotváraní celého stvorenstva; ani sa nekončí v ničote smrti, ale má možnosť naveky žiť oslávené človečenstvo v Božej prítomnosti.

Preto je zarážajúce, ako sa mohli tieto silné, preverené (odskúšané) ideové základy, svedčiace o evidentnom prínose pre ľudstvo, začať otriasať? Tu je namieste úprimne priznať nejednu ľudskú nedokonalosť, ľudí na rôznych stupňoch spoločenského života a v Cirkvi, ktorí tieto idey sami oslabovali nedôstojným správaním. Treba priznať, že šlo aj o rôzne politické a mocenské ambície. Jedným dychom však treba dopovedať, že mnohé „náboženské vojny“, neboli v skutočnosti náboženské, ale ich iniciátori si riešili osobné záujmy zneužitím veriacich ľudí, a to na každej strane. Tiež sa nespomína, že mnohé vedecké teórie vtedajšieho času, pre ktoré je Cirkev permanentne označovaná za spiatocnícku, boli oficiálne prednášané na svetových univerzitách,¹⁸ a príchodom nových teórií, dochádzalo k prirodzeným dišputám, aké sa na rôznych svetových učilištiach a sympóziách dejú aj dnes.

Na prelome stredoveku a novoveku bolo treba azda viac zodpovednej pozornosti venovať novým objavom vedných odvetví, techniky i doposiaľ neznámych častí sveta. Menil sa štýl života, myšlienkový priestor sa drobil na viaceré názorové prúdy, ktorých prvotným úmyslom bolo odlíšiť sa od doterajšieho učenia scholastiky. Ešte sa naplno neodmietla idea Boha Stvoriteľa, ale zreteľne slablo prepojenie na posolstvo obsiahnuté v Božom zjavení, i keď protestantské hnutia razili heslo – „*sola scriptura*“, čo znamenalo totálne rešpektovanie Božieho slova v nezávislosti na predchádzajúcej, dlhodobej náuke

---

¹⁸ S prípadom „Galileo“ v 16. st., sa veľmi zriedka dopovie, že sa na univerzitách prednášala aristotelovsko-ptolemaiovská kozmológia hlásajúca geocentrizmus. Kopernikov objav, ktorý odmietol geocentrizmus, a ktorý Galileo hlásal, nebol v podstate sporom s cirkevným učením, i keď Cirkev tento náhľad v danom čase zdieľala, ale bol výsostne vedeckým sporom. Porov. ZACHARIAS, R.: *Skutečná tvár ateizmu*. 1990, Praha: Návrat Domů 1998, s. 17.

kresťanskej tradície. Do popredia sa prediera dôležitosť ľudského rozumu – považovaného za jedinú normu objektívneho poznania.

Treba otvorene priznať – bola oslabená sila vplyvu Cirkvi na formovanie ľudského spoločenstva, čím začali byť spochybňované aj princípy prirodzeného zákona, a dá sa to formulovať aj opačne: spochybnením prirodzeného zákona sa spochybnila dôležitosť prítomnosti Cirkvi v ľudskej spoločnosti. Cirkev začala byť považovaná za jednu z bežných inštitúcií tohto sveta bez transcendentného charakteru, ktorú postupne treba vytlačiť z diania života spoločnosti do izolovaného súkromia. Spätosť Cirkvi¹⁹ a prirodzeného zákona spomínam preto, nakoľko som presvedčený, že prirodzený zákon stratil a stráca svoju oživujúcu silu každým útokom na Cirkev, najčastejšieho, ba veľaokrát jediného garanta jeho zmyslu. O dôsledkoch oslabenia dôležitosti transcendentna v ľudskej spoločnosti konštatuje Solovjov: *starý náboženský pohľad na svet u väčšiny vzdelaných ľudí stratil zmysel. Nebol už najvyšším princípom, určujúcim životné normy spoločnosti. Ludové masy ho už považujú za akúsi neživú poveru, držiacu sa za ruku jedine vďaka zvyku a určitému spôsobu života.*²⁰

3. Ľudský rozum – jediný garant objektivity?

Keď sa európske spoločenstvo zrieklo spoločného náboženstva, osvietenstvo ponúklo všetkým ako zjednocovací prvok spoločný rozum. Ten sa veľmi rýchlo zúžil na účelovú racionalitu a technickú kalkuláciu ekonomickej účinnosti. Historické havárie 20. storočia a následná kritika racionalizmu potom ukázali, že je to základ až príliš úzky.²¹ Ako konštatuje Lobkowicz, s dielom Kanta nastáva kríza pravdy,²² čím sa potvrdzujú predchádzajúce myšlienky. Avšak obhajcovia rozumu, ako jediného zdroja objektívneho poznania, poriadne zmiatli svojich nasledovníkov, ktorí sa v postmodernej epoche priklonili k presvedčeniu, že pravdu nemožno poznať ľudským rozumom. Ak boli na počiatku vysoké ambície, v ktorých službách mal byť ľudský rozum, dnes zostal popol neuskutočnenej túžby, ale čo je dôležitejšie – človek dneška prišiel o istotu pravdy, čo má ďalekosiahle dôsledky v každej oblasti života človeka.

Bez istoty pravdy sa nedá žiť v pravde. Napriek tejto skutočnosti, človek povýšil sám seba na božstvo a ako taký, prejavil svoju „božskú“ moc najmä v dvoch totalitných

---

¹⁹ Pod častejším uvádzaním termínu „Cirkev“ rozumiem dobové myslenie chápania kresťanstva v jednote s Cirkvou.

²⁰ SOLOVJOV, V., S.: *Kríza západní filozofie*. Velehrad-Rím: Refugium, 2001, s.134n. In.: GREČO, P.: *Význam tvorby Nikolaja Berďajeva pre religionistiku a fundamentálnu teológiu*. Košice: Verbum, roč. XVII (2006), č. 2, s. 58.

²¹ SOKOL, J.: *Filosofická antropologie*. Portál, Praha 2002, s. 13-14.

²² LOBKOWICZ, M.: *Duše Evropy*. Vyšehrad, Praha 2001, s. 21.

systémoch 20. storočia, keď predtým poprel rovnakosť „božskosti“ všetkých ľudí, kladúc dôraz na rasovú príslušnosť; politickú uvedomelosť; náboženské presvedčenie... Slovom: „zbožtený“ nemôže byť každý človek bez výnimky, takým sa nestáva počatím ani narodením, to sa vzťahuje len na elitnú skupinu vyvolencov. Ničivá sila názoru odtrhnutého od Boha, jediného Stvoriteľa a Pána nad životom a smrťou človeka, žije naďalej v rôznych obmenách v niektorých častiach sveta. Rozum bez Boha sa stal nerozumom, ohrozujúcim iných jedincov ľudského spoločenstva.

Berďajev sumarizuje dôsledky novoveku i týmito vyjadreniami: *bezbožný humanizmus sa nakoniec otočil proti človekovi, teda je neľudský... Politika, ekonomika, veda, technika a národnosť nechcú poznať nijaký mravný zákon, nijaký duchovný princíp, ktorý by presahoval ich sféru. Machiavelizmus v politike, kapitalizmus v ekonomike, scientizmus vo vede, nacionalizmus v živote národov, neobmedzená moc techniky nad človekom – to všetko je výplodom ľudskej autonómie. Človek sa čoraz viac stával otrokom autonómnych sfér. Snáď ešte Berďajevove charakterizovanie ľudských práv: Spáchali ste deklaráciu ľudských práv, ale vyškrtli ste z nich Božie práva. Tým, že ste vynechali Božie práva, zabudli ste na to, že deklarácia práv súvisí s deklaráciou ľudských povinností, a to vás neprivedlo k dobru. V realizácii ľudských práv nie sú najdôležitejšie vlastné nároky, ale povinnosť človeka k človeku a človeka k Bohu. Ľudské povinnosti sú hlbšie ako ľudské práva... Pokiaľ si budú všetci silne uvedomovať svoje práva, ale len slabo si budú uvedomovať svoje povinnosti, práva tak nikto nebude číť, a tak nebudú ani realizované. Ľudské práva aj povinnosti sú založené v ľudskej, Bohu podobnej prirodzenosti.*²³

Existuje cesta, ktorá by nás posunula dopredu? Považuje človek dneška za potrebné hľadať takú cestu? Nie sú vyššie vyslovené myšlienky len akýmsi nostalgickým ohliadnutím za niekdajšou pozíciou Cirkvi vo svete? Je ešte relevantné hovoriť o politickom programe komunistických štátov, ktoré sa usilovali o smrť kresťanstva, a na Západe malo dôjsť k zániku pozvoľnou cestou?²⁴ Ak sa hovorí o potrebnosti *ekológie ducha*, zapadá vyslovený postreh do tohto úsilia? Ako rozlíšiť úsilie Cirkvi znova sa viditeľnejšie etablovať v spoločnosti od úprimnej starostlivosti o všeobecné dobro

²³ BERĎAJEV, N. A.: *Filosofie svobody II*. Praha: Votobia, 2000, s. 61-62. BERĎAJEV, N. A.: *Ríša Ducha a ríša Cisárova*. Bratislava: Kaligram, 2003, s. 36-37. BERĎAJEV, N. A.: *Filosofie nerovnosti*. Samotišky: KITĚŽ, 2004, s. 85. In.: GREČO, P.: *Význam tvorby Nikolaja Berďajeva pre religionistiku a fundamentálnu teológiu*. Košice: Verbum, roč. XVII (2006), č. 2, s. 58-62.

²⁴ Mnohí boli presvedčení, že nastane koniec kresťanstva, či náboženstva ako takého. Agresívny totalitný komunizmus sa stal jedným z najväčších „náboženstiev“ Európy a sveta. I keď sa svet sekularizoval, živá idea s prvkami náboženstva je potrebná, zostala. Vznikajú náboženstvá v nových formách a pred nami sa otvára náboženský trh. Porov. RICCARDI, A.: *Bůh nemá strach*, 2003, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, s.r.o., 2006, s. 17-19.

každého človeka? Uverí sekularizáciou ovplyvnený človek, že Cirkvi ide naozaj o dobro ľudí, a to aj vtedy, keď sa neustále pridržiava transcendentného rozmeru človeka?²⁵ Ak by sme pripustili, že v otvorenej debata by sa napokon, obrazne povedané, otvorila náruč druhej strany na prijatie, nenájde sa nový zádrhel?

Pri letmom čítaní týchto riadkov sa môže zdať, že sa zamýšľame nad viditeľnejším vstupom Cirkvi do života a diania života spoločnosti, a toto nesprávne chápanie vytvára ďalšiu bariéru rozpoznávania hodnôt, ktoré kresťanstvo, ako také, ponúka i dnešnému svetu. Možnosť poznania pravdy, potrebnej k hlbokému a zmysluplnému životu, ako aj k posilneniu vedomia ľudskej dôstojnosti každého jedinca v intervale počatia až po prirodzenú smrť, objektívne etické normy správania, to je ponúknutá hodnota, ktorú si kresťanstvo nenecháva pre seba. Kresťanstvo ponúka syntézu viery a praxe. Kresťanstvo nie je proti rozumu, práve naopak, rešpektuje jeho dôležitosť a na rozum, obohatený Božím Zjavením a svedectvom tradície, sa odvoláva a spolieha.²⁶

4. Desatoro – prekážka tolerancie a pokoja?

Stojíme pred otázkou: Môže sa kresťanstvo zladíť zo súčasnosťou? Nemusí potom kresťanstvo rezignovať zo svojej pravdy, aby zavládla tolerancia a pokoj vo svete?

Joseph Ratzinger sa odvoláva na egyptológa Jana Assmanna, ktorý nastolené otázky vidí v troch rovinách. Assmann považuje Mojžiša za opravdivý predel v dejinách náboženstva. Bol to Mojžiš, ktorý uskutočnil prvú fázu predelu, rozlíšenia medzi pravdou a klamom v náboženstve. Do spomenutého momentu poznalo náboženstvo rozlíšenie čistý-nečistý a tiež sacrum a profanum. Takže nebolo miesta pre falošných bohov, ktorých by sa nesmeli uctievať. Bohovia politeistických náboženstiev mali svoje funkcie a mohli sa dopĺňať. Náboženstvá mali byť médiom porozumenia medzi kultúrami. Božstvá boli medzinárodné zo vzhladu na ich kozmické situovanie. Nikto nenegoval cudzích bohov ani obrady ich uctievania. Pojem falošných náboženstiev bol pre antických politeistov cudzí. Uvedenie viery v jedného Boha sa stalo niečím úplne novým, a tak nabúrало dovtedajší ustálený poriadok. Nové náboženstvo sa stalo „opozíčnym náboženstvom“, ktoré stanovilo zreteľný dištanc od toho, čo je „pohanské“ a do dovtedajšieho medzinárodného súladu vnieslo izoláciu. Práve vtedy vznikol pojem blasfémie, ako jedného z najťažších hriechov.

---

²⁵ „Jedine kresťanstvo potvrdzuje, že človek ma transcendentné určenie a zároveň, že celé ľudstvo má spoločné určenie. Celé dejiny sveta sú prípravou tohto určenia“. DE LUBAC, H.: *Katolicizmus. Sociálni aspekty dogmatu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 1995, s. 73.

²⁶ Porov. JÁN PAVOL II.: *Fides et ratio*, 1998, Bratislava: Vydavateľstvo Don Bosco 1998, 2, 6, 15, 36-48, 80-81.

Pri domáhaní sa prvotnej tolerancie sú konzekvencie jasné – treba zrušiť Exodus a vrátiť sa do Egypta, čo značí, že v náboženskej otázke treba zrušiť opozičný vzťah: pravdivý-neppravdivý a vrátiť sa do sveta bohov, ktorí vo svojom bohatstve a rôznorodosti vyplňali kozmos, preto sa nemohli vylučovať, jedine navzájom dopĺňať a chápať. Táto myšlienka sprevádzala ako mora vyvolený, židovský národ pri úteku z Egypta, ktorý reptajúc opakoval: *Podme a zbratajme sa s (pohanskými) národmi, ktoré sú okolo nás! Veď odkedy sme sa od nich odlučovali, postihlo nás všelijaké nešťastie! Tento návrh sa im pozdával a niektorí z ľudu boli aj ochotní ísť ku kráľovi. Tak dostali plnú moc zavádzať pohanské mravy.*²⁷ To bol jednoznačný prejav nechoty žiť podľa Mojžišovho zákona, chceli radšej žiť podľa zákona cudzích národov. Avšak Assmann vidí v návrate k *prateológii* Egypta a ďalších starovekých národov riešenie, ako predchádzať množstvu konfliktov, napr. náboženských vojen, ktoré vzišli z tohto rozdelenia. Považuje Mojžišov zákon rozlíšenia za prameň zla a netolerancie vo svete.

Tretia rovina Assmannovej úvahy ešte viac lahodí duši súčasného človeka. Assmann tvrdí, že práve Mojžišov zákon uviedol stav vedomia hriechu a túžby po spáse, nakoľko hriech a spása nie sú egyptskými témami. Pre Egypt je viac blízky *morálny optimizmus*, ktorý v *'radosti požíva svoj chlieb'*, presvedčený, že *'Boh už totiž prijal jeho skutky'*, ako to hovorí aj jeden z veršov Biblie.²⁸ Podľa Assmanna, hriech vstúpil do sveta s Mojžišovým zákonom, a práve preto treba tento prelom spochybniť.

O čo tu vlastne ide? Predkladá sa pokus o zbavenie rozlišovacej schopnosti náboženstva medzi pravdou a klamom, z čoho plynie strata schopnosti rozlíšenia medzi dobrom a zlom, medzi Bohom a kozmosom, svetom. Ak sme však všetci vtiahnutí do dialógu o fundamentálnych otázkach pravdy a tolerancie, nemôžeme tieto otázky obchádzať aj v náboženskej otázke o hriechu a spáse.²⁹

Kvôli úplnosti treba dodať, čo Assmann neuvádza, že aj egyptania a iné staroveké národy, mali náuku o posmrtnom živote a prinášali svojim bohom obety, často i ľudské, na uzmierenie ich hnevu, ktorý vyplynul z ľudských previnení. Teda aj u týchto národov existovalo vedomie viny, čo poukazovalo na rozlíšenie medzi skutkami, ktoré ulahodia bohom, a ktoré ich urážajú. Takže nemožno povedať, žeby staroveký človek nepoznal rozlíšenie medzi dobrom a zlom. Ak by sme prijali Assmannovo tvrdenie za pravdivé, poctivý bádateľ musí v sebe pocítiť nutkanie otvoriť aj otázku otroctva, kastovníctva... slovom, otázku redukovania ľudskej dôstojnosti každého človeka bez výnimky. Predsa

²⁷ 1 Mach 1, 12-14.

²⁸ Porov. Kaz 9, 7-10.

²⁹ Porov. ASSMANN, J.: *Moses der Ägypter. Entzifferung einer Gedächtnisspur*. München-Wien: 1998. In: RATZINGER, J.: *Wiara, prawda, tolerancja. Jedność*, Herder, Kielce 2005, s. 168-171..

tieto praktiky patrili k životu egyptanov a iných starovekých národov. V konečnom dôsledku, môže praktizovanie otroctva, kastovníctva... (keďže Assmann podsúva ideálne spolužitie náboženstiev), viesť k tolerancii a k vzájomnému rešpektovaniu? Vari nás dva totalitné systémy 20. storočia nepresvedčili o nemožnosti rešpektovania ľudskej dôstojnosti iného človeka, ak sa zo života ľudí odstráni Mojžišov zákon Desatora, prebratý aj kresťanmi, a značnou časťou ľudstva rešpektovaný ako aplikácia prirodzeného zákona?

Ale uvedme aj konkrétnu argumentáciu pre odmietnutie Assmannovho tvrdenia. Téza, že politeistickí bohovia mali svoje miesto vo viacerých náboženstvách, a tak vytvárali porozumenie medzi rôznymi kultúrami, sa opierala o náboženskú politiku Rímskeho Impéria, ale v žiadnom prípade nezodpovedá historickej realite politeizmu. Bohovia jedného náboženstva boli démonami v inom náboženstve. Stačí čítať napr. Homérove diela, opisujúce medzináboženské vojny. Podobne píše Ataná z Alexandrie, ktorý konštatuje, že z dôvodu náboženských vojen, nie je možné cestovať bez meča v ruke. Zmena u týchto národov, často tak krutých a krvavých, nastala až prijatím kresťanstva. Je pravdou, keď Ataná hovorí, že po tejto zmene sa už viac hovorí o zápase so Zlým, má jeho dikcia skôr apologetický charakter, avšak jeho zápis verne opisuje historickú danosť.³⁰

5. Kde je tvoj Boh?

Uviedli sme len niekoľko postrehov, ktoré dotvárajú, v zmysle histórie i súčasnosti, širší pohľad na niektoré aspekty fenoménu kresťanstva a jeho zdanlivo slabnúcej vitality, ba až úplného zániku. Keď sa zadívame na bohaté dejiny kresťanstva, tých zánikov už bolo niekoľko, a boli oveľa dramatickejšie. Pomyšlíme na sv. Augustína a na koniec jeho rímskeho sveta. Pripomeňme si koniec stredoveku, z ktorého máme nádherné katedrály a kedy celá spoločnosť bola kresťanská. Pomyšlíme si aj na Francúzsku revolúciu, kedy celý, tradičný kresťanský svet, bol zmietnutý v priebehu niekoľko málo rokov. Alebo si spomeňme na roky druhej svetovej vojny, kedy sa zdalo, že bol odpísaný akýkoľvek ľudský cit. Tolko kresťanských období zaniklo!³¹

Na tomto nie veľkom priestore sa nedajú uviesť všetky ničivé aspekty kresťanstva (napr. viaceré redukcionistické snahy; Bultmann...). Za vhodný dokument, priam plne

---

³⁰ ATHANASIUS VON ALEXANDRIEN: *De incarnatione Verbi*. „Sources chrétiennes“, t. 199, sprac. KAN-NENGISSER, CH (Paris 1973), 51,4, s. 450; 52, 2-3, s. 452. In.: RATZINGER, J.: *Wiarą, prawdą, tolerancją*. Kielce : Jedność, Herder 2005, s. 173-174.

³¹ Porov. RICCARDI, A.: *Bůh nemá strach*, 2003, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, s.r.o., 2006, s. 24.

kompletizujúci spektrum redukčných činiteľov kresťanstva v súčasnosti, považujeme a odporúčame dokument Pápežskej rady pre kultúru *Kde je tvoj Boh?*³² V dôsledku aspektov minulosti, na niektoré sme vyššie poukázali, sa v dokumente napr. koštatuje, že agresívny postoj voči Cirkvi sa nevytratil a prelína sa s výsmechom a nechutou a ešte viac relativizmom, konzumizmom, praktickým ateizmom a náboženskou ľahostajnosťou, k čomu rovnako prispieva individuálne a egoistické hľadanie blahobytu. Ďalej je to bezduchá kultúra, ktorá zahmlieva, čo je pre človeka dobré a oslabuje jeho túžbu po transcendentne a duchovne, a ak sa aj ponúka nová religiozita, tak bez vzťahu k osobnému Bohu a závislosti na náboženskej príslušnosti.³³ Tak sa často vytvára pestrá stavebnica alebo zlepenina názorov, spojená stále viac s individualizmom, s osobnou voľbou, s vkusom a s individuálnou históriou, stále menej s inštitúciami, s rodinou, s tradíciou.³⁴

Druhá časť Dokumentu ponúka konkrétne návrhy pre pôsobenie Cirkvi v súčasnom svete, tak zmietanom v množstve problémov. Ide o evanjelizáciu kultúry neverectva a náboženskej ľahostajnosti, čo je iste ponuka svetú, ale je to aj náčrt cesty, ktorá posilní kresťanské vedomie v samých kresťanoch. Nestačí napr. žiadať krst, lebo v rodine sa to tak traduje a rodičia cítia vo svojej rodinnej histórii akési prázdno, ak dieťa nie je pokrstené. Po nadviazaní kontaktu s ľahostajnými vo viere, pokračuje dialóg s neveriacimi, v ktorom ústrednou témou je ľudská bytosť s akcentom na princípy kresťanskej antropológie, ľudskej vzájomnosti, a spoločné hľadanie odpovedí na základné existenciálne a spoločenské otázky. Tento dialóg nech je podporený modlitbou za neveriacich partnerov.³⁵

Ďalším krokom nech je pastorácia kultúry a ľudského svedomia: 1/ čomu nech napomáha verejné svedectvo mladých (najmä na SDM, ale iste následne i na svojich pôsobiskách); 2/ nové mestské misie,³⁶ kedy mnohí znova nachádzajú cestu k Bohu; 3/ hnutia a združenia kresťanov činných vo verejnej sfére, ktoré ponúkajú spôsob života inšpirovaný evanjeliom podľa listu Diogenetovi;³⁷ 4/ spolupráca kresťanov

³² PÁPEŽSKÁ RADA PRE KULTÚRU: *Kde je tvoj Boh?*, 2004. Trnava: SSV, 2005. Porov. JURKO, J.: *Reflexia nad dokumentom pápežskej rady pre kultúru: Kde je tvoj Boh?* Košice: Verbum, roč. XVII (2006), č. 2, s.21-37.

³³ Porov. PÁPEŽSKÁ RADA PRE KULTÚRU: *Kde je tvoj Boh?*, 2004. Trnava: SSV, 2005, s. 7-8.

³⁴ Porov. RICCARDI, A.: *Bůh nemá strach*, 2003, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, s.r.o., 2006, s. 19.

³⁵ Porov. PÁPEŽSKÁ RADA PRE KULTÚRU: *Kde je tvoj Boh?*, 2004. Trnava: SSV, 2005, s. 37-43.

³⁶ V tomto duchu si veľmi rád spomínam na mestské misie vo všetkých farnostiach Prešova v marci 2002, ktoré sa konali po 50 rokoch. Pozri: *Prešovské misie 2002*. Prešov: Rokus, 2002.

³⁷ Porov. LITURGIA HODÍN II., Typis polyglotis Vaticanis 1998, s. 813-815.

s organizáciami neveriacich,³⁸ napr. pri obrane života s agnostickou organizáciou *Legia agnostica in favore della vita*; 5/ podpora verejných podujatí na veľké kultúrne témy, kedy ide o významný spôsob prítomnosti Cirkvi na verejnosti; 6/ odborné semináre o duchovnej kinematografii, divadelníctve i ďalších formách umenia, čím sa napomáha šíreniu kresťanského humanizmu a jeho umeleckému stvárneniu a poukazujú na angažovanosť katolíkov v dôležitých sociálnych otázkach; 7/ spoločenské komunikačné prostriedky, ktoré formujú či deformujú najmä citlivosť mladých, vyžaduje profesionálnu prítomnosť kvalifikovaných katolíkov, ktorí by používali jazyk dnešných ľudí s cieľom pochopiť ich očakávania, avšak zároveň rešpektujúc objektívnu skutočnosť a obsah viery; 8/ prítomnosť Cirkvi vo verejnom živote, znamená vyjsť zo svätýň na námestia so zámerom oslovenia a ponúknutia odpovedí na základné ľudské otázky.³⁹ Pastoračia kultúry a svedomia je časovo značne aktuálna, veď mnohé prejavy nekultúrnosti, donedávna videné najmä u jednotlivcov v školských laviciach, sú už považované za normálne prejavy súčasnej kultúry, za správny životný štýl, čím celá spoločnosť žije v pokušení žiť takto – v nekultúrnosti.

Prvou školou evanjelizácie je rodina a rodičia sú prvými evanjelizátormi. Žiaľ, veľakrát konštatujú, že ich deti opúšťajú vieru, akoby neverili. Je to jeden z najchúlostivejších bodov v rodine - odovzdávanie viery, ktoré sa už nedeje priamočiaro z generácie na generáciu, od rodičov k deťom, ale závisí na zložitých zákonoch osobných osudov a samotného trhu. Vystávajú problémy s rodinou, ale tiež s odovzďávaním tradície. Z hľadiska odovzdávania viery už nič nie je isté. Kedysi sa hovorilo: *Je to dobrý kresťan, pochádza z dobrej rodiny*.⁴⁰ Dnes je takéto hodnotenie zriedkavejšie. Napriek rôznej nepriazni času, rodina stále zostáva miestom kultúry života a pre život, čo vyžaduje stále viac sa venovať životu rodiny, aby sa praktizovali i naďalej napr. rodinné katechézy. Jedine takto sa dá zladať vhodný výber televíznych programov, inakšie televízia zaberie pre seba najviac času, a tak oslabí alebo aj rozbije rodinné puto.⁴¹

Jednou z hlavných príčin neverectva je náboženská alebo kultúrna nevedomosť. Preto je treba veľmi zodpovedne hľadať formy vzdelávania už na tej najnižšej úrovni, avšak rozhodujúcou úlohou sú stále poverení pedagógovia, ktorí majú byť najskôr svedkovia viery. Jedine tak sa dá predísť napr. i niektorým terminologickým nedorozumeniam (napr. rozlišovať večný život od sveta duchov...). Väčšiu pozornosť treba venovať

³⁸ Ako to odporúča napr. už Ján XXII. v encyklike *Pacem in terris*.

³⁹ Porov. PÁPEŽSKÁ RADA PRE KULTÚRU: *Kde je tvoj Boh?*, 2004. Trnava: SSV, 2005, s. 44-49.

⁴⁰ Porov. RICCARDI, A.: *Bůh nemá strach*, 2003, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, s.r.o., 2006, s. 19.

⁴¹ Porov. PÁPEŽSKÁ RADA PRE KULTÚRU: *Kde je tvoj Boh?*, 2004. Trnava: SSV, 2005, s. 49-51.

kresťanskej iniciácii, ktorej predchádza kvalitná sviatostná katechéza, adresovaná aj dospelým, kvôli upevneniu hlbšieho prežívania viery. Dôležité je zamerať sa i na ďalšie špecifické skupiny (nielen dospelí): deti, študenti, starí..., v čom môžu byť nápomocné hnutia. Obrovský potenciál treba vidieť v tom, že množstvo mladých ľudí navštevuje denne školy a katolícke vzdelávacie centrá (od materských až po univerzity), čo znova zohráva dôležitú úlohu pri pastorácii kultúry. Na niektorých miestach je vyučovanie náboženstva aj na štátnych školách a zjednotenou angažovanosťou sa podarilo zaviesť modlitby do tohto typu školy.⁴² Na univerzitnej pôde sa skupiny študentov a vyučujúcich môžu spoločne zamýšľať nad prejavmi neverectva a ich príčinami (katedra na štúdium ateizmu). Pastoračnú pozornosť treba naďalej venovať umelcom a ich prostrediu, a spoločným úsilím sa starať o kultúrne dedičstvo všetkých. I to je jedna z možností, ako oslabiť racionálnu a technickú nadvládu kultúrneho prostredia, ktorá nedokáže uspokojiť najhlbšie túžby človeka.⁴³

Podľa kardinála J.H. Newmana treba využiť dvojitý kanál evanjelizácie – srdce a myseľ, cit a rozum, nakoľko zranenie rozumu dnešného človeka je značné. Treba hľadať *res significans*, teda niečo, čo je zrozumiteľne oslovujúce a privádza ku Kristovi. Hľadať spôsob, oslovujúci jazyk, blízky dnešnému človekovi, najmä mladému, žijúcemu vo svojom kultúrnom prostredí, často zdevastovanom a bez historických koreňov. Preto je tak nutná potreba múdrych a kompetentných vychovávateľov, aby sa každá osoba cítila byť prijatá, využívať skôr liek milosrdenstva ako prísnosti (Ján XXIII.), a to ako kvôli rozvinutiu osobného vzťahu kresťana k farnosti a Cirkvi, a tiež aj k len občas chodiacim do kostola, ktorých počet je stále väčší. Tejto iniciatíve nech napomáhajú Katolícke kultúrne centrá, aktivity náboženského turizmu, stále mať na zreteli skutočnosť, že nad všetkými aktivitami má vždy najviac oslovujúcu silu bratská láska veriacich.⁴⁴

Súhrn predložených návrhov, ktoré sú spoločným dielom rozličných kultúr piatich kontinentov a ich odlišných pastoračných skúseností, sa dá zhrnúť do nasledovných bodov:

1/ Dôležité je svedčiť o kráse toho, že Boh miluje človeka.

2/ Treba obnoviť kresťanskú apologetiku a skromne, no s úctou zdôvodniť nádej, ktorá v nás prebýva (porov. 1 Pt 3, 15).

⁴² S kolkou zodpovednosťou si treba klásť otázku, prečo to množstvo študentov, ktoré prešlo rôznymi typmi katolíckych škôl, nie sú opravdivými svedkami viery svojho prostredia? Je na vine škola? Už tam chýbajú svedkovia živého Krista? Nie je treba venovať viac pozornosti nielen odbornej, ale aj duchovnej formácii pedagógov?

⁴³ Porov. PÁPEŽSKÁ RADA PRE KULTÚRU: *Kde je tvoj Boh?*, 2004. Trnava: SSV, 2005, s. 51-59.

⁴⁴ Porov. PÁPEŽSKÁ RADA PRE KULTÚRU: *Kde je tvoj Boh?*, 2004. Trnava: SSV, 2005, s. 59-67.

3/ Je potrebné osloviť mestského človeka (homo urbanus) účasťou na verejných spoločenských diskusiách a spojiť evanjelium so silami formujúcimi kultúru.

4/ Je nevyhnutné učiť na školách a univerzitách myslieť, rozmýšľať, a mať odvahu postaviť sa novou a radostnou ponukou kresťanskej kultúry proti tichému schvaľovaniu dominantnej kultúry, často poznačenej náboženským neverectvom a ľahostajnosťou.

5/ Ľuďom ľahostajným v otázke existencie Boha, ktorí však veria v ľudské hodnoty, treba ukázať, že byť opravdivými ľuďmi znamená byť náboženskými ľuďmi, že človek nachádza plnosť svojho človečenstva len v Kristovi, pravom Bohu a pravom človeku, a že kresťanstvo je radostnou zvestou pre všetkých ľudí všetkých kultúr.⁴⁵

6. Storočie mučeníkov – semenom nového začiatku

Mnohým sa javí, že kresťanstvo na začiatku 21. storočia, akoby znova strácalo na svojej vitalite a naozaj nemožno nebrať do úvahy viaceré fakty. Napriek nejednej skepse, treba povedať v plnej nádeji, že kresťanstvo má stále svoju silu a vitalitu, ale pre nepochopenie a nedôveru je často ako život zachraňujúci liek, po ktorom sa nesiahne a liek sa neužije.

Jeden pravoslávny kňaz, zavraždený v r. 1990 za nejasných okolností, otec Alexander Meň, napísal: *Len obmedzení ľudia si môžu predstavovať, že kresťanstvo dospelo k svojmu dovŕšeniu... v skutočnosti kresťanstvo robí v dejinách ľudstva svoje prvé neisté krôčiky. Vela Kristových slov zostáva nejasných... Dejiny kresťanstva len začínajú. Čo sa stalo v minulosti, to, čo nazývame dejinami kresťanstva, sú len pokusy...*⁴⁶ Tieto slová, akokoľvek prekvapivé, sú takmer zhodné so slovami, ktoré napísal Ján Pavol II, v encyklike *Redemptoris missio: Misia Cirkvi sa len začína...*⁴⁷ a doplnil: *Preto nadišiel moment zaangažovania všetkých síl Cirkvi do novej evanjelizácie a misií uprostred národov. Žiaden veriaci v Krista, žiadna inštitúcia Cirkvi, sa nemôže dištancovať od tejto najdôležitejšej povinnosti: ohlasovania Krista všetkým ľuďom.*⁴⁸

Je zaujímavé, že najsekularizovanejšie storočie v dejinách kresťanstva – 20. storočie, „zrodilo“ najviac mučeníkov, t.j. tých, ktorí osobné prežívanie viery potvrdili obetovaním vlastného života pre Krista. Je tento fakt prejavom straty sily a vitality kresťanstva? Práve naopak, ale tieto skutočnosti si treba pripomínať, ako nás to často učil Ján Pavol II. Upozornil, že mučeníkov 20. storočia je veľa, nielen niekoľko málo hrdinov, a to ako katolíkov, tak i pravoslávnych, i protestantov, ktorí sa nezriekli svojho človečenstva, podľa

---

⁴⁵ PÁPEŽSKÁ RADA PRE KULTÚRU: *Kde je tvoj Boh?*, 2004. Trnava: SSV, 2005, s. 67.

⁴⁶ MEŇ, A.: *Le christianisme ne fait que commencer*. Paris 1996, s. 49. In.: RICCARDI, A.: *Bůh nemá strach*, 2003, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, s.r.o., 2006, s. 23.

⁴⁷ JÁN PAVOL II.: *Redemptoris missio*, 2000, 1.

⁴⁸ JÁN PAVOL II.: *Redemptoris missio*, 2000, 3.

prirodzeného práva na život a vyznanie. Je to storočie kresťanského mučeníctva. V r. 1994 povedal: *Sme už zjednotení v týchto mučeníkoch, medzi Rímom, medzi 'horou krížov', Solovskými ostrovmi a mnohými inými vyhladzovacími táborami. Sme zjednotení na základe mučeníkov. Nemôžeme nebyť zjednotení.* Mal na mysli milióny mučeníkov v Rusku; obeť nacizmu a komunizmu; Arménov, ktorí neprijali islam, ale i v iných kútoch sveta (napr. arcibiskup Romero, zabitý pri oltári v San Salvadore) – i keď ich mená sa z hmly zabudnutia nikdy nevyhoria.

7. mája 2000 apeloval Ján Pavol II. v rímskom Koloseu: *Chceme pripomenúť dedičstvo týchto žien a mužov, ktorí padli, pretože sa nechceli zriecť viery, lásky, jednoducho ľudského života inšpirovaného evanjeliom. Nejde o dedičstvo spomienky, ktorá odôvodňuje pomstu, ktorá oprávňuje k istým právam a nárokom. Je to dedičstvo života, a to života mnohých.* Netvrdíme, že kresťanstvo neutrážilo veľa bolestivých rán a vekmi praktizované spôsoby a štruktúry viery, sa nenaštrbili. Ale treba sa zadívať na Veľké jubileum 2000, ktoré signalizuje nový začiatok a návrat k prameňom našej nádeje, predovšetkým k Tomu, ktorý je jej pôvodcom, k nášmu Pánovi Ježišovi Kristovi a k jeho slovu života. Ježiš povedal: *Lúto mi je zástupu* (Mt 15, 32), a počas Veľkého jubilea 2000 sa Kristus postavil tvárou tvár davom, tak dôležitému fenoménu novodobých dejín.⁴⁹ Avšak oporou tvrdenia „nového začiatku“ je krv „storočia mučeníkov“, *ktoré je semenom nových kresťanov* (Tertulián), a novej jari Cirkvi (Ján Pavol II.).

Kvôli úplnosti treba dopovedať, že 20. storočie je nielen storočím mučeníkov, ale aj storočím blahoslavených a svätých. Tak veľký počet blahoslavených a svätých, ktorých vyhlásil na tento stupeň Ján Pavol II.,⁵⁰ vzbudzuje dodnes údiv u jedných, u iných aj určitú pochybnosť, ale dôležitý bol postoj Svätého Otca. Na otázku: Prečo Ján Pavol II. blahorečil a svätorečil toľkých ľudí 20. storočia? – je jednoduchá odpoveď: lebo oni boli, a nebolo by spravodlivé na nich zabudnúť. Ján Pavol II. chcel aj týmto postojom deklarovať širšie videnie 20. storočia, ktoré bolo doposiaľ najviac sekularizované, ale zároveň zrodilo značný zástup opravdivých svedkov viery, a ďalší, nespočítateľný počet, zostane v anonymite. Aj takúto tvár malo 20. storočie. V bahne ľudskej zloby, nenávisti, averzie a atakov voči Bohu, sa napriek tlaku a presile prostredia, zaskvelo veľa šlachetných kvetov ľudskej šlachetnosti. Noví blahoslavení, svätí, vyhlásení alebo neznámi, sa nevrátili do „duchovného Egypta“ žijúceho bez Desatora, oni žili Desatoro vo svojom čase. Viera

⁴⁹ JÁN PAVOL II.: slová po Krížovej ceste, L'Osservatore Romano, 3.4.1994. In.: RICCARDI, A.: *Bůh nemá strach*, 2003, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, s.r.o., 2006, s. 24-33.

⁵⁰ Porov.: PODĚJSKI, Z.: *Sol' zeme a svetlo sveta*, 1998-2005. Kapušany: Bens 2001-2007 (7 dielov, slovenský preklad: JURKO, J. a redakčná rada).

v srdciach ľudí a v ľudskej spoločnosti nebola vykynožená a pochovaná ani v 20. storočí, nestratila sa, pretrvala a odovzdala štafetu živosti a aktuálnosti ľuďom v 21. storočí!

7. Bol si pokrstený?

Viera v živého, monoteistického Boha, svedectvom mučeníkov a vyznávačov 20. storočia je ponúkaná ľudstvu na prahu 21. storočia. A to i tej časti ľudstva, ktorá sa predsa len vrátila do „duchovného priestoru Egypta“ bez Desatora - zabíja bezbranné, nenarodené deti a tou istou, smrtiacou rukou, siaha už aj na starých a chorých; útočí na klasický model rodiny, a manželské spolužitie muža a ženy považuje za prežitok a zbytočný papier navyše; nadmiernu pozornosť venuje uzákoneniu partnerského vzťahu osôb rovnakého pohlavia, nevnímajúc absenciu prirodzenej reprodukcie, potrebnej k normálnemu fungovaniu každej spoločnosti. Ak človek bez Desatora ešte dnes navonok odmieta obchod s ľudskými orgánmi, na druhej strane schvaľuje umelé vytváranie ľudských embryí, ktoré majú „pomôcť“ riešiť niektoré choroby človeka, pričom serióznym výskum potvrdil liečivú užitočnosť kmeňových buniek z dospelých jedincov, a pokusy na embryách, sa nepotvrdili, aj keď reklamné bubliny farmaceutického priemyslu správy o prospešnosti, vzhľadom na zisk, budú naďalej šíriť a pokusy podporovať. Za „normálny“ štýl života sa považuje neserióznosť, klamstvo, korupcia, nečestnosť, nezodpovednosť, terorizmus, mafiánstvo, skryté či verejné vysmievanie sa zo životného hodnotového systému a jeho uskutočňovateľov... Treba mať na mysli, že praktizovanie života bez Desatora, a na tomto priestore sme nemohli uviesť všetky spôsoby jeho nerešpektovania, sa nevytratilo! Aj napriek opísanej situácii - krvavé svedectvo mučeníkov 20. storočia je semenom a nádejou nového začiatku obnovy sveta, nielen kresťanského.

Ak sa nám zdá, že vyslovené myšlienky sú svojou povahou skôr duchovného charakteru, vzniká opýtavosť, či majú miesto na akademickej pôde alebo v univerzitnej literatúre. Odpoveď je jednoduchá: aj na akademickej pôde sú kresťania, ktorí sa majú spolupodieľať na obnove kresťanského ducha svojho prostredia. Problematiku oslabenia či posilnenia kresťanstva treba seriózne študovať, výsledky štúdií analyzovať, ponúkať východiská i riešenia, a uviesť ich aj do života. Vtedy je proces úplný a nezostane na rovine virtuálnej či hypotetickej debaty. Je naozaj oprávnené zamýšľať sa nad danou témou aj na vyššie spomenutej úrovni.

Na záver spomeniem iniciatívu redemptoristov z Edinburghu, ktorí v miestnom časopise uverejnili inzerát: *Bol si niekedy katolíkom? Prečo sa ním nestaneš znova?* s bezplatným knižným darom. Ozvalo sa im 2000 ľudí.⁵¹ Ostáva na každom pokrstenom

---

⁵¹ PÁPEŽSKÁ RADA PRE KULTÚRU: *Kde je tvoj Boh?*, 2004. Trnava: SSV, 2005, s. 62.

čitateľovi (poslucháčovi) týchto slov, aby zareagoval a zapojil sa do revitalizácie kresťanstva, osobného i v spoločnosti, praktizujúc hodnotový štýl kresťanského života. Je to šanca i zodpovednosť za živé kresťanstvo v dnešnom svete, čo v konečnom dôsledku bude na prospech celému ľudstvu.

Summary

The strength of Christianity Theological and philosophical reflections

If you think about the mission of the Christian message in today's world, and wonders about the impact of Christ's teaching on human community, perhaps to even worry about not entering the ground of uncertainty, since it seems that the ideas that already 2000 years the Church proclaims, as if losing to the persuasiveness and the ability to reach out and take. World, but also part of that through the ages were considered Christian, now detaching from its historical roots. We are not the only ones who run considerations in this direction, but doing so we succumbed to skepticism. This also shows the efforts of responsible search for natural ways that create supernatural fore contact with a human being.

Definitely be accepted "modified face of the earth", hardly comparable with previous periods. Although even at this point would be appropriate to historical recourse in a few centuries back, that we met with the fact that multiculturalism and multireligiousness and in certain locations, not just "discovery" 20 and 21 century. It is true that this very diversity is often shifted to one side, and diversity has become a monolithic society and often confessional and national.

Key words: christianity, philosophy, theology.

František Mihina

FF PU v Prešove, Slovakia

Wittgensteinove epistemické limity

História metafyzických sporov ukazuje, že filozofia si v dávnej minulosti na svoje bedrá naložila preťažké bremeno, ktoré nesie aj dnes a - ako sa zdá - poniesie ho aj naďalej. Roland Barthes opisuje to, čo v istom zmysle Wittgenstein anticipoval už v časoch úvah o *Traktáte* a počas jeho písania. V prvých decéniách dvadsiateho storočia sa viac a *inak* ako inokedy presadzoval "obrovský hlad po nových ideách, vášnivý záujem o novoty, zmysel pre zvrät" ([22], 132).

Wittgensteinovi tento *zmysel pre zvrät* nechýbal, naopak, patril k tým, ktorí ho mali *na rozdávanie*. Bol presvedčený, že "pojmu poznania ako vernej reprezentácie, umožnenej zvláštnymi mentálnymi procesmi a pochopiteľnej prostredníctvom všeobecnej teórie reprezentácie, sa treba zbaviť" ([13], 5). Ak značná časť súčasnej filozofie "zašla tak ďaleko v kritike reprezentácie" (pozri [26], 101), potom Wittgenstein nesporne patril k jej popredným aktivistom. Akceptovať *reprezentacionizmus* ako východisko modernej epistémy znamená podľa Wittgensteina vrátiť sa späť k základom a počiatkom budovania novovekého filozofovania: Wittgenstein (ale napríklad aj pragmatisti) zastávali názor, že "chápanie poznania ako *problému* a ako čohosi, čo si vyžaduje *teóriu*, je výsledkom chápania poznania ako súboru reprezentácií a že takéto chápanie je produktom 17. storočia" ([13], 115), čo je však, ako sa nazdával, potrebné prekonať.

Ak je Wittgenstein v *Traktáte* bližšie k Russelovi, teda v určitom zmysle nerezignuje na možnosti špecificky konštruovanej ontológie, potom v *Skúmaníach* sa podobá skôr G. E. Moorovi, "človeku zdravého sedliackeho rozumu; v tejto fáze si myslel, že nie je možné pýtať sa, aká je štruktúra skutočnosti" ([23], 34-35), nanajvýš, po stáročných skúsenostiach kognitívneho úsilia, po mnohých sklamaných nádejach, po opäť a opäť sa potvrdzujúcich zisteníach, že v poznaní existujú neprekročiteľné hranice, môžeme podľa Wittgensteina, pokiaľ ide o filozofiu samu, "len analyzovať jazyk, ktorým o nej (o štruktúre skutočnosti - F.M.) ľudia hovoria" ([23], 34-35). Medzi "Ja" a "Ne-ja", ktoré samé osebe predstavujú zložité systémy s vlastnou štruktúrou a formami koexistencie,

vstupuje čosi, čo je rovnako zložité a mystické: jazyk, symbolická forma, ktorá je komunikačnou podmienkou akejkoľvek kognitívnej ambície. "Mimo jazyka, mimo toho, čo môžeme vysloviť, niet nijakých myšlienok, ani poznania" ([25], 159). Výroky sú iba a nanavýš *projekciou* sveta, jazyk (ako súhrn všetkých možných výrokov) je v *projektívnom vzťahu* k svetu ([1], 3.12). *Projekt* sám osebe však ešte nie je tým, čo je projektované, predstavuje len akúsi *mapu* či *kópiu*, z ktorých sa - ak v nich vieme čítať, dokážeme čosi o svete dozvedieť. A už vonkoncom nie sme schopní kauzálne predikovať budúci stav vecí. V humovskom duchu hovorí, že nemôžeme vedieť dokonca ani to, že zajtra výjde slnko. "To, že ráno vyjde slnko, je hypotéza; a to znamená, *nevieme*, či vyjde" ([1], 6.36311). Nevyhnutnosť v zmysle kauzálnej súslednosti jestvuje *len v jazyku*, nie v skutočnosti, "existuje len *logická* nevyhnutnosť" ([1], 6.37).

To, čo Kant pripisoval rozumu ako médiu, cez ktoré konštituujeme svoj vlastný obraz skutočnosti, to Wittgenstein spájal s jazykom. Kant síce nasmeroval filozofiu "na bezpečnú cestu vedy, keď vonkajší priestor umiestnil do vnútorného (do priestoru konštitujúcej aktivity transcendentálneho ega) a potom karteziánsku istotu vnútorného vyhlásil za zákonitosti toho, čo sa predtým považovalo za vonkajšie" ([13], 116). Cieľom v *Traktáte* hľadanej *univerzálnej formy jazyka* bolo zistiť a načrtnúť, *ako jazyk reprezentuje svet*, ako sa transcendentálny subjekt *uskutočňuje* v poznávaní skutočnosti, ktorá ho obklopuje, ako *prekračuje* seba samého. "Karteziánsky sen o základoch vedeckej istoty, ktoré by boli pevnejšie než sama vedecká metóda" ([14], 27) aj vplyvom Wittgensteinovho stanoviska už dlhšiu dobu polieha erózii.

V *Traktáte* prezentovaný jednoznačný vzťah medzi jazykom a translingvistikou skutočnosťou neskôr (vlastne čoskoro *po* napísaní *Traktátu*) Wittgenstein opúšťa: - "Nejestvuje jednota jazyka, ale ostrovčeky jazyka a každý z nich je riadený odlišným režimom a je nepreložitelný do ostatných. Toto rozptýlenie je dobré osebe a musí byť rešpektované. Morbidne je práve to, keď chce jeden režim viet vládnuť nad ostatnými" ([28], 46). V *Skúmaníach* ([2], par. 110) nástojčivo pripomína, že *gramatický klam* v nás vyvoláva dojem, že jazyk je *čosi jedinečné*, a navyše, tieto *klamy* glorifikujeme, tento "pátos teraz padá". V súvislosti s tým, že jazyk je nástrojom nášho hovorenia o svete, pravdivého či nepravdivého, (inšpirujúc sa Kantom) môžeme túto poveru nazvať aj *transcendentálnou ilúziou*. "V prípade systémov sveta" - hovorí W. V. O. Quine - "je človek ochotný veriť, že skutočnosť nešpecifikovateľnými spôsobmi dosah ľudského aparátu prekračuje" ([14], 110).

Witgensteinovo "transcendentálne Ja nie je ani primárne, ani výlučne iba poznávajúcim subjektom" ([25], 160). Naopak, Wittgenstein chce v antikarteziánskom duchu *obmedziť* rozum. Bol presvedčený, že "raciálne myslenie treba prekonať" ([25], 158). Usiluje sa "odsunúť vedenie, aby získal priestor viere" ([25], 158). Výroky sú iba a nanavýš

projekciou sveta, jazyk (ako súhrn všetkých možných výrokov) je v *projektívnom vzťahu* k svetu ([1], 3.12). *Projekt* sám osebe však ešte nie je tým, čo je projektované, predstavuje len akúsi *mapu* či *kópiu*, z ktorých sa - ak v nich vieme čítať, dokážeme čosi o svete dozvedieť. A už vonkoncom nie sme schopní kauzálne predikovať budúci stav vecí. V humovskom duchu hovorí, že nemôžeme vedieť dokonca ani to, že zajtra vyjde slnko. "To, že ráno vyjde slnko, je hypotéza; a to znamená, *nevieme*, či vyjde" ([1], 6.36311). Nevyhnutnosť v zmysle kauzálnej súslednosti jestvuje *len v jazyku*, nie v skutočnosti, "existuje len *logická* nevyhnutnosť" ([1], 6.37).

Jazyk, ktorý plní deskriptívnu funkciu vo vzťahu k svetu, práve tak ako svet, ktorý sa pokúšame spoznať, *nepatria* subjektu, aj keď *patria k nemu*, obidve sféry sú *nadsubjektívne*. Čo subjektívne je, to je *používanie* jazyka a obraz sveta, ktorý si jeho prostredníctvom utvárame. Sme prevždy v *zakliatí* svojho jazyka, jazykom a v jazyku sme v určitom zmysle *začarovaní*. Ibaže *odkliatie* a *odčarovanie* nie je rozprávkovým príbehom - nepríde *zvonka*, musíme si pomôcť výlučne sami. Celý problém spočíva v tom, že - podľa Wittgensteina - "subjekt nepatrí k svetu, ale je hranicou sveta" ([1], 5.632), že "Ja som svoj svet. (Mikrokozmos)" ([1], 5.63), že medzi subjektom a objektom sa hľbí priepasť, do ktorej veľmi ľahko spadne každý, kto nie je ochotný vidieť ju. Mnohí filozofi minulosti do nej podľa Wittgensteina naozaj *spadli*. Neuvedomili si dostatočne, "ako *komplikovaným* spôsobom ľudský duch vytvára obrazy skutočnosti; spôsob zobrazenia je tak komplikovaný, tak nepravidelný, že ho už len *ťažko* môžeme nazvať zobrazením" ([5], 70).

Na začiatku 50.-tych rokov, po zverejnení *Skúmaní*, sa stalo zrejším, že Wittgenstein *pochyboval* a J. L. Austin celkom *zosmiešnil* "ontológiu zmyslovej kópie" ([13], 142) a ukázalo sa, že možnosť určiť, "kedy reagujeme na pôsobenie jazyka, a nie na pôsobenie skúsenosti" ([13], 143) sa vytráca, čo si vynucuje zamyslieť sa nad statusom teórie poznania samej. Wittgensteinova *redeskrípčia* poznania väzbou na funkcionálny generatívny aspekt jazyka zvýrazňuje jeho kreatívnu ontologickú legitimitu, aby sa "*premostila medzera* medzi ním a poznávajúcim subjektom" ([13], 148).

Jazyk nám umožňuje, aby sme *myslením* konštitovali *obraz* skutočnosti. Nie je to však jednoduché, jazyk je *odevom* myšlienky, "preodievá myšlienky, a to tak, že podľa vonkajšej formy odevu nemožno usúdiť, aká je forma odetej myšlienky, pretože vonkajšia forma odevu sa vôbec nevytvára na to, aby sa dala spoznať forma tela" ([1], 4.002). Tento odev môže byť viac alebo menej priliehavý, tesný alebo voľný, deravý alebo poplátaný - *nikdy* nie je súčasťou tela, skutočnosti, ktorú síce zrkadlí, nie však priamo.

Hypertrofia významu sprostredkujúceho média, teda archetypálne pochopeného jazyka a jeho funkcie pre porozumenie skutočnosti, dosiahla u Wittgensteina v *Traktáte* svoje maximum. Preto "*hranice môjho jazyka* znamenajú hranice môjho sveta" ([1], 5.6), preto sa "skutočnosť, že svet je *môj* svet, ukazuje v tom, že hranice jazyka (jazyka, ktorému len

ja rozumiem), znamenajú hranice *môjho sveta*" ([1], 5.62). Vypätý lingvocentrizmus raného i neskorého Wittgensteina fakticky stotožňuje solipsizmus s *čistým realizmom* ([1], 5.64), no Wittgenstein nemá na mysli individuálneho človeka, nehovorí o "Ja", ako ho vidia napríklad empiriokritici. Jeho *filozofické "Ja"* je "metafyzický subjekt, hranica, nie časť sveta" ([1], 5.641). Tušíme, že jazyk svet (ako mapa, ako projekt) reprezentuje, nemôžeme ho však použiť na to, aby sme ním samým vyjadrili *spôsob* tejto reprezentácie. "Dôkazom tejto nemožnosti je, že vety, ktoré tvoria obsah *Traktátu*, sú v tom najvlastnejšom zmysle nezmyselné. Sú zamerané nie na to, aby nám poskytovali filozofický obraz, ale skôr na to, aby nás pozdvihli nad filozofiu a zobrazili *vyššiu*, ale nevysloviteľnú pozíciu" ([25], 160). Wittgenstein (podobne ako niektorí iní, napríklad Sellars) možno *zveličuje* význam jazyka. V jeho chápaní "mať pojem znamená vedieť použiť nejaké slovo" ([13], 156), pre neho "mať pojem" a "používať slová" je jedno a to isté. Vedome sa nechce *reprezentacionisticky* vyjadrovať o tom, čo je *za*, aký je *skutočný* ontologický status našich pojmov a slov. A niekedy sa zdá, akoby na tom našej *alfabetizovanej civilizácii* (M. Foucault) ani príliš nezáležalo.

Wittgenstein si nemyslel, že úlohou filozofie je prepracovať sa k *základom poznania*. Transcendentálny subjekt je príliš uzavretý v sebe samom, je príliš limitovaný obmedzujúcimi faktormi, ktoré robia riskantným akékoľvek prekročenie seba samého. Preto nielen metafyziku, ale aj epistemológiu v tradičnom chápaní *vynechal* z programu filozofie. Nie preto, že by ich považoval za *nedôležité*, skôr ich chápal - vzhľadom na naše možnosti - ako *nenáležité*. Imperatív pravdivého poznania ho nútil priznať, že k takému poznaniu sa s istotou nemôžeme prepracovať, že sme a zostaneme zajatcami najrôznejších fikcií a vízií, ktoré sú dôsledkom *lahkovážneho*, teda *neuváženeho* používania toho jazyka, ktorý síce máme k dispozícii, no ktorému sústavne v hlbokom neporozumení, resp. v nedostatočnom porozumení podliehame. A tak, podľa R. Rortyho, Wittgenstein (spolu s Heideggerom a Deweyom) "nás voviedli do obdobia *revolučnej* filozofie (v zmysle Kuhbovej *revolučnej vedy*) - prišli s novými mapami terénu (t.j. celej škály ľudských aktivít), kde jednoducho chýbajú znaky, ktoré sa predtým zdali dominujúce" ([13], 6). Záujem o *celok* neustáva, celok sám sa však nepoddáva substanciálnemu uchopeniu, vzdoruje *jednoduchým* univerzalizáciám, *rozpadá* sa ontologicky i noeticky. "Lebo naše myslenie už skoro všade opustilo ideu konečného, posledného základu a namiesto toho uznáva prvotnú mnohosť skutočných i možných svetov, zmyslových tvarov i foriem života, ktoré vystupujú ako opis základného stavu. Možno to dokumentovať filozofickými velikánmi, ako boli Heidegger a Wittgenstein, ďalej podnetmi Derridu a Goodmana alebo Putnama a Rortyho, či detailnými analýzami Foucaulta a Feyerabenda" ([27], 109). Súvisí to s tým, že - napriek kognitívnej agresii - sústavne narážame na hranice našej schopnosti pochopiť

svet, úplná kognitívna otvorenosť nie je (a asi ani nikdy) nebude zaručená. Lingvobariéra je len jedným z *idolov*, ktoré sa na ceste poznania objavujú.

Wittgenstein tak *vybočil* z vyšliapaných ciest filozofie, odmietol po nich kráčať. Platí o ňom to, čo G. Deleuze napísal o Foucaultovi, čo by však bolo možné napísať o mnohých, ktorí sa v tradícii *neutopili*, iba ju selektívne využili: "Len čo urobíme krok mimo oblasti toho, čo už bolo myslené, len čo sa odvážime vystúpiť za známe a upokojujúce, len čo treba vynájsť nové pojmy pre neznáme krajiny, padajú metódy a poučenia a myslenie sa stáva... *nebezpečným aktom*, násilím, vykonávaným predovšetkým na sebe samom" ([26], 117).

V súlade s vyššie uvedeným názorom filozofia nevytvára *nové* poznatky, jej úlohou je, aj podľa Wittgensteina, "skúmať vlastnú históriu a spôsob, ako táto história ovplyvňuje naše súčasné predstavy o svete" ([8], 542). Nejde teda o postulát absencie vplyvu filozofie na ľudské poznanie, pretože aj *naše súčasné predstavy o svete* v určitom, nepochybne významnom zmysle, sú vždy aktuálnym, aj keď zmenám podliehajúcim poznaním. Wittgensteinova *vášnivá láska k pravde* (N. Malcolm) mu prikazovala zbaviť sa a zbavovať svoje okolie ilúzií o filozofii samej, nepodliehať tradičnému chápaniu filozofie ako *láske k múdrosti* aj vtedy, keď ňou v skutočnosti v mnohých historických podobách a verziách nebola. Filozofia, ak chce naďalej pretrvať a zostať súčasťou produktívnych intelektuálnych aktivít, musí byť schopná ostrie svojej nekompromisnej kritiky obrátiť aj voči sebe, voči rôznym stereotypom a reliktom, ktoré sa v nej objavili v minulosti a ktorých sa nedokázala zbaviť. A vzťahuje sa to aj na predpokladané kognitívne funkcie a mohúcnosti filozofie. Ani v tomto zmysle sa Wittgenstein príliš nezaoberal tým, *čo bolo*, hlbšie ako iní cítil, že skôr ako minulosťou žijeme *príklonom k budúcnosti*, aj keď vo vzťahu k nej vôbec nebol optimistom. Naopak - moderná doba mu bola *dobou temna*. V *Predhovore k Filozofickým skúmaniam* hovoril o *temnote týchto čias* a (podobne ako súčasnú euroamerickú civilizáciu) aj seba samého z času na čas považoval za *odsúdeného na záhubu*. V *Predhovore k Filozofickým poznámkam* (vydaných v r. 1964) sa Wittgenstein priznáva, že "na prúd európskej civilizácie sa pozerá bez sympatií a bez pochopenia pre jej ciele, ak vôbec nejaké má" ([5], 17). Skôr sa nazdával, že jej sprievodným javom je postupný ústup kultúry, čo však neznamená, že aj znižovanie ľudskej hodnoty. Vo vzdialenom súzvuku s Pascalom, podľa ktorého "nie sme schopní dosiahnuť ani pravdu, ani dobro" ([10], 30), sa Wittgenstein umáral tým, že sa mu neustále vynárali "otázky, na ktoré nedokázal odpovedať" ([5], 102), že "takí, akí sme, nemôžeme rozumieť tomu, čo je pravda" ([5], 51). Filozofi sľubovali jedno i druhé, pravdu i dobro, nedokázali sa však dostatočne priblížiť ani k jednému, ani k druhému. Nie preto, že vedome klamali, skôr preto, že sa uberali - aspoň podľa Wittgensteina - po nesprávnych trasách. Aj preto je potrebné, aby sa filozofia, opäť a v inej optike, dokázala *pozrieť* na to, v čo vlastne môžeme dúfať, ak hovoríme o

ľudskom poznaní, o vedení vo vede, ale i vo filozofii. Patril k tým, ktorí sústavne hľadali koniec filozofie: najmä preto, že "život spočíva v živote samom, v každodenných úlohách a užitočnej práci, a nie v abstraktných špekuláciách filozofov" ([25], 161). Otázne potom zostáva, prečo sa celý život usiloval dať filozofii novú podobu, prečo ho bytostne *trápili* otázky, ktorých nastolenie považoval za primárnu úlohu novo poňatej filozofie.

* * *

Napriek priam *archetypálnej* potrebe spoznať svet, ktorý nás obklopuje a o ktorom cítime, že sme jeho nesamozrejmovou súčasťou, sústavne narážame na hranice našej schopnosti pochopiť ho, dozvedieť sa o ňom *všetko*, čo považujeme za dôležité, chceme sa *vyznať* vo svojom vecnom i ľudskom okolí v nádeji, že náš život sa tým *zjednoduší*, stane sa *plnším* a my sami v ňom sa staneme *autonómni* v zmysle zmiernenia pradávneho pocitu strachu či obáv z *neznámeho*. Wittgenstein varuje pred takouto predstavou o zmysle a funkcii ľudského poznania. Vo svojich *Poznámkach* (v roku 1947) hovorí: "Apokalyptický názor na svet spočíva v tom, že veci sa neopakujú. A tak nie je napríklad nezmyselná viera, že vek vedy a techniky je začiatkom konca ľudstva, že myšlienka veľkého pokroku práve tak ako konečného poznania, nie je nič dobré a žiaduce a že ľudstvo, ktoré sa oň usiluje, sa rúti do záhuby. Vôbec nie je jasné, že to tak nie je" ([5], 88). On sám bol skôr presvedčený, že to tak je. V tejto súvislosti nie je náhodné, že za motto svojich *Skúmaní* si vybral Nestroyovu myšlienku o tom, že "pokrok sa vôbec vyznačuje tým, že vyzerá oveľa väčší, než skutočne je" ([2], 16).

Wittgensteinove úvahy na tému ľudského poznania a možností nášho vedenia mali neštandardný charakter. V *Skúmaniach* ([2], 218) sa pýta: "Čo robí moju predstavu o ňom (o niečom - F.M.) predstavou o *ňom* (o niečom)? Ako je vôbec možné, že produktom ýmentálnej aktivity je kvázi *zdvojenie* skutočnosti bez možnosti *naozaj* dokázať, že ide o zdvojenie? A čo vôbec znamená *myslieť na*? Sústredil sa teda na problém *intencionality*, na otázku *referencie* obsahu mysle vo vzťahu k jeho možnému korelátu. Mentálne entity alebo *obsahy mysle* však podľa neho prevždy majú "zníženú ontologickú zodpovednosť" ([13], 92). Aj preto, že "človeku sa často veci večné, podstatné, skrývajú za nepreniknuteľnou clonou. Vie, že na ňou niečo je, ale nevidí, čo. Clona odráža denné svetlo" ([5], 121).

Wittgenstein nebol reflexívnym filozofom v zmysle hovorenia o podobách skutočnosti, teda vo *vedeckom* zmysle. Bol *tvorivý* v inom zmysle: stal sa novátorom, ktorého zaujímali predpoklady akéhokoľvek hovorenia o tom, čo tvorí a ako sa formuje náš *obraz* o nej. Pascal, podľa ktorého síce "človeku nič neukazuje pravdu" (10), 11), no napriek tomu "predstava o pravde je v nás" ([10], 17), častokrát hovoril o *kráse* matematických dôkazov. Wittgenstein ju vnímal rovnako, no myslel na niečo iné, ak hovoril o problémoch ľudského poznania - nebola pre neho tým, čo by považoval za naozaj dôležité. V intenciách

Nietzscheho úvah, podľa ktorých "v porovnaní s *umelcom* je objavenie sa *vedeckého* človeka naozaj znakom určitého zúženía a poklesu života" ([15], 24), aj keď *zúženía*, ktoré je založené na akceptácii *presnosti* a na vóli po prehĺbení *practicistného* prístupu ku svetu.

Základným omylom mnohých projektov filozofie bol podľa Wittgensteina nesprávny ontologický predpoklad, že "jestvuje nejaká substancia, ktorá zodpovedá každému substantívu" ([17], 5). Filozofická práca sa mohla úspešne ukončiť, nazdávali sa stúpenci tohto postoja, ak sa takúto substanciu podarilo *nájsť*, aj keď zhoda v názore na jej povahu sa v dejinách filozofického myslenia nedosiahla. Na druhej strane vedci podľahli ilúzii, že sú schopní schopní postupne naplniť *všeobecnú formu výroku*, používanú vo vede, že "veci sa majú tak a tak" ([1], 4.5). Tento druh viet "nespočetnekrát opakujeme; domnievame sa, že znova a znova kopírujeme prírodu, a zatiaľ sa pohybujeme len podľa formy, cez ktorú prírodu pozorujeme" ([2], par. 114).

Tento kantovský motív si Wittgenstein uvedomoval, vedci na jeho upozornenie však častokrát zabúdajú. Iba nemnohí z nich, napríklad Einstein v roku 1950, pochopili, že sa "nebezpečne zahrávajú s realitou, ktorá nezávisí od pozorovania" ([16], 96). Už len samotný výslovne vyjadrovaný *objektivistický* postoj vedcov považoval Wittgenstein síce za pochopiteľný, no v určitom zmysle sporný. V tejto súvislosti napríklad R. Carnap hovorí: "Pod vplyvom ideí Ludwiga Wittgensteina Viedenský krúžok odmietol tak tézu o realite vonkajšieho sveta, ako aj tézu o jeho irealite ako pseudovýpovede" ([18], 234). Skôr tu platí Vaihingerova rada, aby sme sa k svetu stavali, *akoby* skutočne jestvoval. Napriek tomu však prirodzeným smerovaním vedy je kognitívny transfer do sveta vecí, dejov, udalostí či jazyka, no v hraniciach, ktoré nedokážeme presne definovať. Aj preto, že "sme boli v zajatí *obrazu*" ([2], par. 115). Podľa Wittgensteina sme mu "nemohli uniknúť, lebo tkvel v našom jazyku a zdalo sa, že jazyk nám ho iba neúprosne opakuje" ([2], par. 115).

Uväznenie v jazyku nie je možné odstrániť, možno si ho však uvedomiť a tak sa čiastočne vyhnúť dôsledkom, ktoré z toho vyplývajú. Subjektivitu možno legitimizovať, ak si uvedomíme jej (v tomto prípade) epistemický charakter, okrem iného aj to, že "celý moderný svetonázor sa zakladá na ilúzii, akoby takzvané prírodné zákony boli vysvetlením prírodných javov" ([1], 6.371). Viera v existenciu prírodných zákonov, tých, o ktorých sa nazdávame, že sú produktom vedenia, je atavizmus svojho druhu, ostávame "pred nimi stáť... ako pred čímsi nedotknuteľným, ako kedysi ľudia dávnych dôb pred bohom a osudom" ([1], 6.372). Carl G. Hempel vo svojej štúdii ([19], 109) uvádza, že (napríklad M. Schlick) uznával Wittgensteinovu myšlienku, že "prírodný zákon nemá charakter výroku, skôr charakter inštrukcie pre tvorenie výrokov" ([19], 109), nemá teda zmysel chápať ich ako verbálne *sondy*, ktorých funkciou je dokonalý popis skutočnosti. Podľa G. Rylea sú výroky vyjadrujúce zákony *inferenčnými* (úsudkovými) *zoznamami* ([19], 109), ktoré vedcovi umožňujú pohyb po šachovnici teórií, ktoré samé osebe predstavujú aktuálny

regulatívny ideál, pomocou ktorého sa kognitívne orientujeme vo vedou popisovanej časti skutočnosti. Podľa St. Toulmina ([19], 109) prírodné zákony slúžia ako *spôsoby reprezentácie*, pričom mieru ich zhody so skutočnosťou nemôžeme určiť univerzálne, resp. nadčasovo, ale len arbitrárne, t.j. na úrovni aktuálneho poznania, ktoré nadčasové vonkoncom nie je. V tomto zmysle sa k Wittgensteinovi prihlásil aj St. Hawking: "Ak hovoríte, že vedľa seba môže jestvovať množstvo univerz, nazdávam sa, že sa pohybujete na nebezpečnej pôde - na pôde metafyziky. Myslím, že citujem Wittgensteina... Ten povedal - aspoň si to myslím -, že existencia iných univerz nie je predikát. Myslel tým, že nie je veľmi zmysluplné hovoriť, že jestvujú iné univerzá, pokiaľ nejestvujú nejaké dôsledky, ktoré môžeme pozorovať" ([20], 103).

* * *

Prísny verifikacionistický princíp, ktorým raný Wittgenstein imperatívne *pristrihol* vede krídla, sa stal diskutovanou, v určitom zmysle uznávanou, častejšie však spochybňovanou metodologickou normou, ktorá môže plniť nanajvýš regulatívne funkcie. Celkom zavrhol induktivistickú metodológiu, ktorá pomerne dlho dominovala v časti novovekého noetického modelu poznania. Jednoducho preto, že induktívne závery nie sú *nutným*, teda *logickým* završením určitých procesov, majú len *hypotetický* a *psychologický* charakter a predstavujú len *najjednoduchší zákon*, ktorý je síce v súlade s našimi doterajšími skúsenosťami, ale má len *pravdepodobnostnú* predikčnú povahu (pozri [1], 6.363, 6.3631, 6.36311, 6.37).

Moderné vedecké systémy majú "iba budiť znanie, akoby *všetko* bolo objasnené" ([1], 6.372), moderné kozmológie len ukazujú (predvídal to napríklad Ch. S. Peirce), že "všetky ľudské záležitosti, ba aj tie, kde musí vládnuť rovným dielom Rozum, riadi náhoda" ([21], 114). A tak aj v duchu raného Wittgensteina mohol byť sformulovaný "jeden z najprísnejších príkazov vedeckého katechizmu: *Nebudeš hovoriť o Všetkom*, ktorý určuje pravidlá o vesmíre, načrtávajúc *a priori* jeho podobu, rekonštruujúc jeho stavbu za viditeľným, počínajúc jeho prvkami riadne premyslenými a zameranými" ([21], 115).

O Wittgensteinovi možno napísať to, čo Einstein napísal o Freudovi: bol schopný "jasne rozlíšiť túžby od skutočnosti" ([16], 120). Z pohľadu *Traktátu* je práve táto požiadavka výzvou mlčať - mlčať všade a vždy, keď siahame na *veci*, o ktorých *nemožno hovoriť*. "Wittgenstein je naskrze presvedčený, že v živote človeka záleží jedine na tom, o čom podľa jeho mienky treba mlčať" ([6], 67), čo je nevysloviteľné, no napriek tomu cítim, že určitým spôsobom jestvuje. "O tom najvyššom... možno hovoriť len v podobenstvách, v nepriamych náznakoch" ([6], 70), je to "nepriame, náznakovité rozprávanie, ktorým sa iné mieni a iné priamo vyslovuje" ([6], 70). Je to - podľa F. Schlegla - *alegorické* rozprávanie. Jeho podstatou je vyslovovanie toho, čo povedať možno, no naznačovať čosi, čo je samé osebe nevysloviteľné. Nevyslovené posolstvo je *ná-znakom*,

jazyk, v ktorom sa *na-značuje* nevysloviteľné, musí "siahnúť akosi ďalej ponad seba" ([6], 70).

Svojím myšlienkovým odkazom Wittgenstein prispel - okrem iného - aj k prehĺbeniu metodologickej a epistemologickej depresie poslednej doby, ktorú možno chápať aj ako jeden z paradoxov stáročného programového úsilia časti západnej intelektuality odpovedať na otázku, aké sú naše možnosti dosiahnuť či priblížiť sa k *PRAVDE* - vo filozofii, vo vede, v umení, v náboženstve či vo väčšine prípadov porozumenia *ľudským veciam* vôbec. Veď myslený svet - povzdychol si Wittgenstein v *Traktáte* - "sa tak líši od skutočného" ([1], 2.O22). *Pravdy* ľudského či *pravdy* vecného alebo predmetného sveta sú uložené v hĺbkinách, *skrývajú sa*, a "ak je niečo dobre skryté, je ťažké nájsť to" ([5], 48).

Nevedno, či naozaj, no Wittgenstein si bol vedomý, že bez pravdy, bez úprimného úsilia hľadať ju, bez trýzne a mnohých sklamaní, s ktorými je toto *úsilie poznávať* a nikdy celkom *nespoznať* spojené, nemožno dosiahnuť zmierenie - s prírodou, so sebou samými, s Bohom. Usiloval sa v sebe vypestovať zmysel pre čo najjemnejšie rozlišovanie *pravdivého* od *neppravdivého*, *správneho* od *nesprávneho*. Toto rozlišovanie však vonkoncom nie je jednoduché: horizont nášho vedenia je sústavne *vtláčaný* do určitého rámca jestvujúcimi paradigmatami, tradíciami, jazykom či vierou a metafyzikou. Vo svojich poznámkach, ktoré písal v období jeden a pol roka pred svojou smrťou a neskôr boli uverejnené pod názvom *On Certainty*, sa vyjadril: "Rozdiel medzi pojmom *vedieť* a pojmom *byť si istý* nie je vo všeobecnosti veľmi dôležitý, pravda, okrem prípadu, keď pojmom *viem* sa mieni: *nemôžem* sa myliť. Napríklad na súde možno *som si istý* nahradiť *viem* v prípade každého svedectva. Môžeme si dokonca predstaviť, že tu je zakázané hovoriť *viem*." ([4], 3e). Nevieme celkom presne "ako osobité je užitie výrazu *viem*... - Zdá sa, akoby výraz *viem* popisoval stav vecí, ktorý zaručuje, čo je poznané, zaručuje to ako fakt; vždy však zabúdame na výraz *myslel som si, že viem*" ([4], 3e).

Wittgenstein sám chcel, aby ho nazývali *hľadačom pravdy* - *Nazývaj ma hľadačom pravdy!* - píše svojej sestre ([11], 20). Odmietal však stotožniť *život v pravde* s akýmkoľvek *konkrétnym* názorom na svet - dôrazne a navždy odmietol kognitívny dogmatizmus, ktorý je vlastný najmä *lenivému duchu*. Aj preto nemožno jednoznačne odpovedať na otázku, či sa nazdával, že explicitne vyjadrený *metafyzický realizmus* je omyl - veď aj jeho *Traktát* je metafyzikou; zaujíma ho nie *empirický*, ale *metafyzický* problém, vždy chcel vedieť *čím* je svet tvorený, ([11], 55), nie, ako je, ale ako je vôbec možné, že *je* ([1], 6.44).

Aj keď vôbec nie je isté, či Wittgenstein odmietal *úplnú kognitívnu otvorenosť*, veľmi dobre si bol vedomý, že sústavne narážame na vlastné schopnosti pochopiť svet - v jeho prípade sú to, okrem iného, *lingvobariéry*, ktoré nášmu poznaniu staviame čiastočne aj sami. A - okrem iného - "na tomto svete človek nikdy nevie, čo sa môže stať" ([12], 90), aké prekvapenia nás čakajú, ako my sami zvládneme *osud*, ktorý sme si nevedomky určili,

keď sme začali uvažovať spôsobom, ktorý je charakteristický pre západné myslenie už viac ako dve tisícročia. Určite však bol presvedčený o tom, že mnohostáročná púť metafyziky západného typu nepriniesla očakávané výsledky, pretože nepoužívala *správne* prostriedky. V optike schopenhauerovskej mystiky stráca ilúzie o možnostiach *definitívneho* poznania, veď všetko, čo *naozaj* vieme, toho je *tak málo*, dá sa to povedať *troma slovami*. Aj *Traktát* nakoniec ukazuje, "ako málo sa dosiahlo vyriešením problémov" ([3], 7), o ktorých si myslel, že ich vyriešil s *konečnou platnosťou*. Deň, kedy budú vyriešené *všetky filozofické problémy* -, povedal Russell Wittgensteinovi - *nikdy nenastane* (pozri [11], 72). No Wittgenstein súčasne odmietal (duchaplné sa tváriaci) noetický skepticizmus ako *nedorozumenie*; skepticizmus síce "nie je vyvrátiteľný, ale zrejme nezmyselný, ak chce pochybovať tam, kde sa nemožno pýtať" ([1], 6.51). Tento Wittgensteinov aforizmus zdanlivo *nič nerieši*, v optike *Traktátu* mu však rozumieme: pýtať sa možno len tam, kde je k dispozícii pravdivá alebo nepravdivá odpoveď. Pochybovanie o *všetkom* by viedlo k "zrúteniu celého referenčného rámca" ([11], 555), v jeho rámci nemožno pochybovať o všetkom bez nebezpečia, že by sme stratili vôbec možnosť kognitívnej aktivity. "Určité výpovede patria do môjho referenčného rámca. Keby som sa ich musel vzdať, nebol by som schopný nijakého usudzovania" ([11], 555). No peirceovský fallibilizmus Wittgensteinovi cudzí nebol: "Bezpečné porozumenie je možné len vtedy, keď budeme najprv pochybovať o všetkom, o čom možno pochybovať, a potom všetky tieto pochybnosti odstránime" ([2], par. 87).

Filozof nezačína svoju *prácu* presvedčením, že na jej *konci* nadobudne *istotu*, že *túži po istote* (čo bolo po istú dobu motívom napríklad Russellovým), ale *bolestnými rozpormi*, pochádzajúcimi z *myšlienkového zmätku*, ktorý sa usiluje nahradiť *jasnou predstavou* - jasná predstava je pre Wittgensteina epistemicky viac ako psychologicky absentujúca istota. Práca ozajstného filozofa - práve tak ako práca vedca - sa podobá skôr na prácu *hladača*, ktorý chce *prekonať* svoju dobu, nepodlieha jej tlakom, ale tuší jej výzvy, v ktorých sama seba prekračuje či (možno niekedy) v budúcnosti prekročí, ktorý sústavne *prestavuje* nielen v zákutiach chrámu ľudského poznania ako plodu *určitého* pohľadu na skutočnosť, ale mení aj *uhol* pohľadu, ktorým sa na ňu pozeráme, aby sme dokázali vidieť *inak* a *iné*. A aby ju mohol vykonávať, musí začať *od seba, pracovať na sebe*, "pracovať na vlastnom názore, na tom, ako človek vidí veci" ([3], 31). Poznanie samé však nie je cieľom, po ktorom *prahne* naša rozumnosť, úsilie o *konečné poznanie* sa vždy ukáže byť aktuálne nenaplniteľným, vždy ide preto len "o určitý stav vecí" ([3], 31), ktorý nás (ak sme schopní pochopiť ho) vedie k jeho vedomej zmene, čo je však úloha neľahká. Neľahká najmä preto, že "nič, čo človek robí, sa nedá obhájiť s konečnou platnosťou; jedine snád' s ohľadom na niečo ďalšie, pevne stanovené" ([5], 31); no ono *niečo ďalšie*, ono *pevne stanovené* je vždy spojené s otáznikom spochybňujúcim *pevnosť* a *stabilitu* aktuálne dosiahnutého poznania. Aj vo vzťahu k paradigme *spôsobu poznávania* by sme mali byť odv-

ážnejší, ak myslíme na jej zotrvačnosť a pevnosť, s akou sa ustálila v našom civilizačnom modeli. Aj tu by Wittgenstein naisto súhlasil s Nietzsche: "Čím ďalej viac sa mi zdá, že filozof ako *nutný* človek zajtrajška a pozajtrajška bol a *musel* byť v rozpore so svojim dňom: jeho nepriateľom bol vždy ideál dneška" ([15], 79). Aj Wittgenstein vo vzťahu k súčasnosti chcel by *bezdobým*, aj on chcel vybojovať *najtvrdší* zápas "s tým, v čom je práve dieťaťom svojej doby" ([15], 83).

Ludská *rozumnosť* je fenomén zvláštneho druhu. Po Kantovi už asi navždy vieme, že metafyzika *patri* k *ľudskej prirodzenosti* (M. Heidegger), a to aj napriek tomu, že je motivovaná otázkami tej istej rozumnosti, na ktoré sama nedokáže odpovedať. Kant v tejto súvislosti hovorí o "neskrotnej túžbe dostať sa až kamsi za hranice skúsenosti" ([24], 476), ktorú sa nám nedarí potláčať, pričom táto črta ľudskej rozumnosti sa asi ťažko kedykoľvek zmení. Daniel C. Dennett vo vzťahu k škále možných odpovedí na otázky, ktoré plodí metafyzika, hovorí o *presvedčeniach* - pretože *vedecké* odpovede chýbajú -, ktoré sú však často *nejasné, nepreniknuteľné, hmlisté* a -, navyše, často sa menia, majú len krátku životnosť. Wittgenstein podľa B. Russella "prenikol hlboko do mystického myslenia ([11], 192) - mystické je napríklad to, že *svet je* ([1], 6.44), *patri* sem pocit sveta ako ohraničeného ([1], 6.45). O tomto *celku*, o svete *ako celku* však podľa Wittgensteina nie je možné zmysluplne vypovedať.

Wittgensteinov záujem o *mystické* nie je možné *poznáním odstrániť* - on sám to tušil a cítil. Pretrvával u neho možno práve preto, aby *premyslel* to, o čom je *potrebné mlčať*, aby sa zbavil trýzne a nekonečných múk, ktoré ho sprevádzali v úvahách o tom, o čom *nemožno hovoriť* - veď práve to je *to podstatné*. "Veci večné, podstatné sa človeku často skrývajú za nepreniknuteľnou clonou. Vie, že za ňou čosi je, ale *nevidí*, čo" ([5], 121). Práve ony však tvoria sféru transcendentna, ktoré nás láka, vzrušuje a mučí; a my vieme, že na *tejto* situácii toho veľa zmeniť nemôžeme. Napriek tomu sa o to sústavne, aj keď s pramalým úspechom, znova a znova pokúšame: pretože ono *večné* a *podstatné* prekračuje horizont každodennosti, v ktorej sa cítime bezpečne len dovtedy, kým si neuvedomíme, že vetché plavidlo našich zvykov, tradícií či stereotypov myslenia sa pohybuje v búrlivom prúde, ktorého smer ani účel nepoznáme. Filozof má pred sebou dlhú cestu: "musí v sebe vyliečiť mnoho chorôb, než sa dostane k pojmom zdravého ľudského rozumu" ([5], 70). *Common sense* je potrebné ponechať ako súčasť vízií skutočnosti, ktorá nás umára svojou neprístupnosťou.

Na tomto mieste je potrebné pripomenúť aj Wittgensteinom kriticky posudzovaný fenomén *paradigmatickej rezistencie*, ktorá je síce prekonateľná, no vždy s určitým časovým a argumentačným *sklzom*. "Svoj obraz sveta nemám preto, že som sa presvedčil o jeho správnosti; a ani nie preto, že som presvedčený o jeho správnosti. Mám ho preto, že je to zdedené poznanie, vo vzťahu k nemu rozlišujem medzi pravdivým a nepravdivým"

([11], 568). Poznanie sa tak pohybuje v určitom *referenčnom rámci*, ktorý - vonkajškovo - je vždy čímsi (v dôsledku diskretnosti ľudského poznania) *viac*, ako mu z hľadiska poznávacej kinetiky prináleží. Paradigmy odolávajú poryvom a tlakom nových faktov dovtedy, pokým ich nenaruší *dostatočne* silný tlak na ich zmenu.

Preto je len málo pravdepodobné, že by Wittgenstein aj sám pre seba možnosti ľudského poznania striktno ohraničil (napríklad v úvode k *Traktátu* z roku 1918) tým, že sa naučíme mlčať o všetkom, čo sa *vôbec* dá povedať, a keďže sa to dá povedať, je možné povedať to *jasne*. Bol si dobre vedomý, že - tak, ako to vyplýva z listu L. von Fickerovi, ktorého žiadal, aby mu v nakladateľstve *Brenner* vydal jeho *Traktát* - to, o čom *mlčíme*, o čom *nehovoríme*, môže byť dôležitejšie ako to, o čom sme sa rozhodli *vedecky* prehovoriť. Znamená to teda, že práve to, o čom by sme mali *mlčať*, *určitým* spôsobom *jestvuje*, že o tom *vieme*, že čosi *tušíme* aj vtedy, ak o tom *mlčíme*. Zobraziť to, čo je *nejasné*, nie je ľahká úloha, naopak, no je to potrebné aj napriek tomu, že je to prenáramne ťažké. Filozof, tak, ako ťažko pracujúci človek, má nutkanie mnohokrát si vzdychnúť a povedať: "Nechajme to tak. Avšak to, že napriek tejto potrebe sa vo filozofii musí rozmýšľať neustále, robí túto prácu tak náročnou" ([5], 115).

Podobné, alebo veľmi podobné je to podľa Wittgensteina aj s náboženskou vierou, ak predstavuje *odpoveď* na metafyzickú trýzeň človeka. Ako inak by on sám mohol tvrdiť (v novembri 1912, na jednom zo stretnutí diskusného krúžku G. E. Moora), že "náboženská skúsenosť spočíva podľa jeho mienky v tom, že zbavuje človeka úzkosti a dáva mu odvalu na to, aby pokojne hľadel do budúcnosti" ([11], 82). Wittgenstein priam vyzýva: "Ver! To neškodí" ([5], 72). Znamená to len podrobiť sa *autorite*, jednej z nespočetného množstva možných. Celkom to však neplatilo pre neho samého, pretože - takmer po celý život - "ustavične sa až do krajnosti umáral s problémami, ktoré vzbudzujú hrôzu svojou obtiažnosťou" ([11], 79). Takéto problémy a otázky, ktoré *stále prichádzajú* a na ktoré *nedokázal odpovedať*, nemožno *vyriešiť* štandardnými postupmi tradičného filozofovania - "...iba ak človek uvažuje ďaleko bláznivešie než filozofi, môže vyriešiť ich problémy" ([5], 115). A boli, či sú to - okrem iného - aj tie problémy, o ktorých podľa neho bolo potrebné *mlčať*, pretože o nich nemožno *hovoriť*. Možno aj preto sa *neskorý* Wittgenstein vzdáva svojej *traktátovej* náuky o *nevysloviteľnom* (pozri [7], 19).

Poznámky (pod čiaru a na tú istú stranu)

¹ Všeobecný pocit, že takmer vo všetkých formách či spôsoboch *pohľadu* na svet je potrebné redefinovať naše vlastné predstavy o možnostiach ľudského poznania, sa prehlboval - vo vede, vo filozofii, v umení. Einstein a Freud, Picasso a R. Musil, Peirce, Heidegger a Wittgenstein, ale popri nich aj mnohí ďalší, spustili vlnu erózie mnohého z toho, čo v európskom duchovnom dedičstve pretrvávalo po stáročia. *Prelom času* sa pri striedaní

posledných dvoch storočí stával aj *prelomom hodnôt*. A nešlo o hocijakú, ale zväčša naozaj radikálnu, paradigmatickú zmenu. Akoby vstup do ešte len tušených, no naširoko sa otvárajúcich horizontov vedenia nebol naďalej možný pomocou donedávna uznávaných postupov. *Inakosť* vo vzťahu k predchádzajúcej epistéme sa stala požiadavkou dňa. Pri čítaní Wittgensteinových enigmatických textov sa nemôžeme zbaviť pocitu, že ním sa *začína čosi nové*, že sa ním, použijúc Foucaultove slová (určené iným) "jedno myslenie a možno aj jedna kultúra završujú a zo vzdialenosti, ktorá možno nie je neprekonateľná, sa približuje iné myslenie a iná kultúra" ([29], 503).

² M. Schlick v tejto súvislosti hovorí: "Filozofia nie je systémom viet, nie je vedou. Čím však potom je? Nuž nie je síce vedou, ale predsa niečím takým veľkým a významným, že ju môžeme aj naďalej, ako kedysi, uctievať ako kráľovnu vied, veď nikde nie je napísané, že kráľovná vied sama musí byť vedou. Poznávam v nej teraz... namiesto systému poznatkov systém aktov; je totiž tou činnosťou, ktorou sa konštatuje a odhaľuje zmysel výrokov. Pomocou filozofie sa vety objasňujú, pomocou vied overujú. Vedy majú do činenia s pravdivosťou výrokov, vo filozofii ide o to, čo vlastne výroky vyjadrujú; filozofická činnosť udávať zmysel je preto alfou a omegou každej vedeckej činnosti" ([9], 214).

Literatúra

- [1] Wittgenstein, L.: Tractatus Logico-Philosophicus. In: Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied. VPL Pravda. Bratislava 1968.
- [2] Wittgenstein, L.: Filozofické skúmania. Pravda. Bratislava 1979.
- [3] Wittgenstein, L.: Tractatus Logico-Philosophicus. OIKOYMENH. Praha 1993.
- [4] Wittgenstein, L.: On Certainty. Ed. by G.E.M. Anscombe & G.H. von Wright. Harper & Row. New York 1972.
- [5] Wittgenstein, L.: Rozličné poznámky. Mladá fronta. Váhy. Praha 1993.
- [6] Frank, M.: Štýl vo filozofii. Archa. Bratislava 1995.
- [7] Malcolm, N.: Ludwig Wittgenstein v spomienkach. Bratislava. Archa 1993.
- [8] Rorty, R.: Pragmatizmus je politický skrz-naskrz. In: Pragmatizmus. Malá antológia filozofie XX. storočia. Eds.: E. Višňovský a F. Mihina. IRIS. Bratislava 1998.
- [9] Schlick, M.: Zobrané state. In: Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied. Pravda. Bratislava 1968.
- [10] Pascal, B.: Myšlenky. Mladá fronta. Klasická knihovna. Praha 2000.
- [11] Monk, R.: Wittgenstein. Uděl génia. Hynek. Praha 1996.
- [12] Malcolm, N.: Ludwig Wittgenstein v spomienkach. Archa. Bratislava 1993.
- [13] Rorty, R.: Filozofia a zrkadlo prírody. Kalligram. Bratislava 2000.
- [14] Quine, W.V.O.: Hľadání pravdy. Herman a synové. Praha 1994.
- [15] Friedrich Nietzsche. Nesmrtné myšlenky. Aurora. Praha 1999.

- [16] Balibarová, F.: Einstein, radosť z myslenia. Slovart. Bratislava 1995.
- [17] Chisholm, R.: The First Person. An Essay on Reference and Intentionality. University of Minnesota Press. Minneapolis 1981.
- [18] Carnap, R.: Problémy jazyka vedy. Svoboda. Praha 1968.
- [19] Hempel, C. G.: Deduktivně nomologické a statistické vysvětlení. In: Teorie modelů a modelování. Svoboda. Praha 1967.
- [20] Boslough, J.: Stephen Hawking's Univers. Avon Books. New York 1989.
- [21] Merlau-Ponty, J.: Vesmír sa rozpína. In: ([16], 114 - 115).
- [22] Barthes, R.: Strom a les. Einsteinov mýtus. In: ([16], 132 - 135).
- [23] Mehta, V.: Setkání s filosofi. Oxford v boji proti začarování naší inteligence. Archa. Bratislava 1995.
- [24] Kant, I.: Kritika čistého rozumu. Pravda. Bratislava 1979.
- [25] Solomon, R. C.: Vzostup a pád subjektu alebo od Rousseaua po Derridu. Európska filozofia po r. 1750. Enigma. Nitra 1996.
- [26] Deleuze, G.: Rokovania 1972 - 1990. Archa. Bratislava 1998.
- [27] Welsch, W.: Estetické myslenie. Archa. Bratislava 1993.
- [28] Lyotard, J.-F.: Hrobka intelektuála a iné články. Archa. Bratislava 1997.
- [29] Foucault, M.: Slová a veci. Pravda. Bratislava 1987.

Summary

Wittgenstein's conception of knowledge in science and philosophy

L. Wittgenstein (in 1919) believed that the Tractatus supplied the definitive solution to all the problems of philosophy, and - in other sense - to all problems of science. Later, in the twenties and thirties, he has changed his opinions. The conception of philosophy only as a critique of language have been discarded. In this paper we tried to describe Wittgenstein's position in the field of cognitive function of science and the philosophy.

Key words: L. Wittgenstein, philosophy.

Josef Dolista

Vysoka škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n. o. v Bratislave, Slovakia

Bioetika a genetika z pohledu filosofické etiky

Uvedení do problematiky

Filosofická etika nenahlíží na člověka jako na rozumné zvíře nebo jen jako biologického tvora. Všechna náboženství se pokouší vidět život člověka jako něco posvátného, kde jakákoliv manipulace s jeho duševní a tělesnou stránkou není dovolena. Proto jednotlivá náboženství vystupují ve prospěch svobody jednání podle svědomí, podporují náboženskou svobodu, odmítají interrupci a vyjadřují výhrady zejména vůči preimplantační diagnostice. Celá záležitost je složitější, protože uvnitř jednotlivých církví a náboženství jsou skupiny, které posuzují mnohé současné vědecké poznatky v oblasti genetiky radikálně a popř. méně radikálně. To vede k nutnosti rozlišovat skupiny, které vyjadřují svůj názor a nelze se vyjadřovat obecně. Že náboženské přesvědčení ovlivňuje miliardy lidí, to snad není zapotřebí zdůvodňovat. Proto dialog mezi vědci v oboru genetiky a náboženskými představiteli lze považovat za velmi prospěšný. Nejčastější otázkou pro náboženské představitele bývá, kdy začíná lidský život. Odpověď je jim jasná, je to spojením mužského semene a ženského vajíčka. Problematictější otázkou bývá, kdy ale začíná osobní lidský život? Kdy se tedy člověk stává osobou? Někteří nábožensští představitelé jsou schopni na toto téma diskutovat, jiným je jasné, že takto položená otázka je zbytečná. Je zřejmé, že chtějí naznačit, že každá lidská osoba je jedinečná, že každá zárodečná buňka se rozvine do osoby s vlastním sebevědomím, s vlastními city a racionalitou, proto je zapotřebí každé lidské embryo chránit, aby se mohlo rozvinout v plně lidské. Etické hodnocení vědeckého počínání z pozice jednotlivých náboženství začíná tedy od základního předpokladu, že věda chrání lidský život od jeho počátku po jeho přirozený konec. Věda má tedy chránit a podporovat lidský život, má podporovat kvalitu života, ale nemá vést k předčasnému ukončení života. Dalším velkým okruhem etické problematiky bývá téma *in vitro* fertilizace, zejména když se jedná o anonymní dárce v případě manželství, ale také v případě nesezdaných párů. Jedná se především o nutnost rozlišení v etice, zda máme

postupovat pragmaticky v přístupu k člověku nebo ontologicky v pojetí Kantově. Lze vyjádřit, že Kantův přístup k člověku vychází z pozice etické principiálnosti, tj. zda to, co můžeme činit, smíme činit. Protože nevstupujeme do nauky jednotlivých náboženství, musí být upozorněno pouze na to, že se opravdu některé názory velmi liší. To však naznačuje, že bioetická problematika se mezi náboženstvími velmi liší v konkrétních problémových okruzích a nelze zde vypovídat jednoznačně. Pokud v České republice odborná veřejnost není znepokojena argumenty směrem do oboru genetiky a medicínské vědy od jednotlivých náboženských skupin, je to k naší škodě, protože každý argumentovaný nesouhlas vede k hlubšímu pochopení dané problematiky a nelze pouze tvrdit, že náboženští představitelé vůbec nemyslí a chtějí pouze zamezit procesu vědeckého pokroku. Dialog mezi vědci genetiky na straně jedné a náboženskými představiteli na straně druhé je potřebný. Filosofie odkazuje ze svých bohatých dějin, že se člověk nemá stát pouhým prostředkem a účelem, ale má být za každých okolností zachována úcta k jeho důstojnosti. Dialog mezi přírodovědci a jednotlivými náboženstvími by snad vedl k pochopení obou stran, obě strany by mohly nalézt u svého partnera větší porozumění pro zdůvodnění názorové odlišnosti, o které je třeba promýšlet.

Bioetická témata se stávají také politickými debatami plná emocionality. Tyto debaty můžeme sledovat v polském parlamentu, ale také v Německu, když se jedná právě o témata preimplantační diagnostiky a euthanasie. Politikové se buď přiklánějí ke křesťanskému odkazu v pohledu na člověka nebo hájí pragmatické a liberální přístupy, které se s křesťanským odkazem neztotožňují. To se stává problémem i etických komisí, protože jejich členové jsou především lékaři, kteří nejsou profesionálové ve filosofické etice. Samotný výraz „lékařská etika“ je velmi vágní v tom smyslu, že etické problémové okruhy nelze řešit bez znalosti filosofické tradice na daném kontinentu. To znamená, že na základě doporučení etických komisí se dělí politici do tří skupin. Jedni chtějí naprostý zákaz preimplantační diagnostiky a preimplantačních zásahů, druhá skupina požaduje možnost preimplantačních zásahů jen v případě velmi těžkého poškození embrya, třetí skupina uvažuje o možnosti usmrcení těžce poškozeného embrya. V této problematice nejsou zajedno ani jednotlivé církve. Můžeme očekávat v budoucích letech, že ani český parlament nebude ušetřen bioetických diskuzí, které jsou známé ze zahraničí. Další etické problematice okruhy se týkají osobní odpovědnosti za lidské zdraví, prevence chorob (téma kouření, nezdravého životního stylu, dlouhodobé užívání hormonální antikoncepce, riskování života sportem a dalšími zájmovými koníčky), prodlužování lidského věku a odchodu do důchodu, zachování kvality života v nemoci, důstojnosti umírání. Další problematice okruh se týká sociální podpory v nouzi, ekonomického zajištění tzv. sociálního státu, kdy se debaty vedou o kritériích, které je třeba inovovat. Velkým etickým problémem jsou pokusy na lidech (ale i na zvířatech), např. i v zájmu vědeckého pokroku,

např. ve farmakologii. Je zřejmé, že každá vyspělá země má jasně stanovená kritéria tak, aby tyto pokusy nepoškodily zdraví člověka, ale přesto lze nalézt specifické etické problémy tohoto počínání. Dalším velkým etickým okruhem k debatám jsou transplantace a získávání orgánů k léčbě a dalším vědeckým pokusům. Tato nastíněná problematika neřeší právní normy daného státu, ale jen etická stanoviska, která se mezi jednotlivými skupinami uvnitř daného státu liší.

Nad neúctou k lidskému životu se zamýšlejí jednotlivá světová náboženství. Katolická církev vydala dne 8.9.2008 dokument pod názvem *Dignitas personae*, který upozorňuje na některé problematické okruhy v otázkách bioetiky. Bioetickou problematikou v České republice se dlouhodobě zabývala prof. MUDr. Marta Munzarová, CSc., prof. PhDr. RnDr. Helena Haškovcová, CSc., prof. MUDr. ThLic. Květoslav Šipr, CSc., také prof. Dr. Josef Dolista, Ph.D., Th.D., doc. Mgr. Josef Kuře, Dr. phil., prof. MUDr. Josef Syka, DrSc., doc. MUDr. Petr Hach, CSc., PhDr. Wendy Drozenová, Ph.D., doc. MUDr. Mgr. Jan Payne, Ph.D., MUDr. Dagmar Pohunková a MUDr. Josef Kořenek a Dr. David P. Černý. Některé publikace všech jmenovaných autorů jsou známé, protože byly publikovány v renomovaných nakladatelstvích, některé méně, ale řadu úvah a článků je možné dohledat v knihovnách nebo prostřednictvím internetu.

Pojem „bioetika“ se objevil na pomezí 60. a 70. let v minulém století v anglofonním jazykovém prostoru (i když pojem bioetika je znám už z r. 1927). Biolog a esejista Erwin Chargaff informuje o tom, že se setkal s tehdejšími módními označeními „bioethicist“. Nejprve si údajně myslel, že se jedná o označení „pharmacist“, který vyráběl a prodával léčiva. Obrazně se tak domníval, že bioetik nalévá morálku do malých lahvíček. Chargaff tak naznačuje sporný počátek vzniku této disciplíny.¹

Bioetika se dnes chápe jako systematické studium lidského chování na poli vědy v oborech dotýkajících se života a péče o lidské zdraví, kde se toto lidské jednání snaží vědci eticky posoudit ve světle morálních hodnot a morálních principů. Bioetika se snaží nacházet odpovědi na morální otázky, které vyplývají z pokroku vědy v biologii a medicíně. Často se tedy bioetik nalézá na neznámé půdě, protože zcela nové vědecké jednání se pokouší poměřovat ověřenými staršími etickými principy.

Bioetika se zajímá rovněž o etické posouzení ekologické problematiky. Bioetika jako obor vyrostla z lékařské etiky, když se hledaly mezi lékaři odpovědi na komplikované otázky vynořující se z jejich odborné a vědecké práce.

---

¹ Srov. T. Prüfer, V. Stollorz.: *Bioethik*, Europäische Verlag, Hamburg 2003, s. 6.

V konfrontaci s pokusy na lidech v koncentračních táborech během II. světové války² se po jejím ukončení ukázala potřeba etického kodexu jako morálního principu vzhledem k dalšímu oprávněnému výzkumu konanému na lidech. Norimberský kodex k ochraně práv a prospěchu jedinců, na nichž se provádí výzkum, z r. 1947 jasně stanovil, že experimenty na lidech vyžadují v demokratických státech jejich svobodný a kvalifikovaný souhlas. Tím bylo reagováno na to, že i po válce se konaly pokusy na lidech, kteří o těchto prováděných pokusech ani nevěděli, např. to bylo působení radiačního záření na vojáky; dále se konaly pokusy na postižených lidech a věznicích, a to na Východě i na Západě. Bylo nutno také zabránit nekontrolovatelným pokusům na lidech v používání nových léků. Tím byla narušena lidská důstojnost a mnozí vědci se proto přihlásili k nápravě tohoto neblahého trendu. Tak byla připravena cesta k rozvoji oboru bioetiky.

V období po r. 1960 zaznamenala lékařská věda značné pokroky. Poprvé byly transplantovány ledviny, vznikla metoda „jisté ochrany proti početí“ a antikoncepční prostředky byly nadále rozvíjeny, podobně pak metody genetické diagnostiky určené k včasnému odhalení dědičného postižení. Rozšíření jednotek intenzivní péče vybavených moderními přístroji nahrazujícími srdce a ledviny dovolovalo přežít pacientům, kteří by jinak byli dávno mrtví. Došlo ke změně kultury umírání: místo doma, kde se umíralo v okruhu nejbližších, začínali lidé masově umírat opuštěni a anonymně v nemocnicích.

Vynořily se tak otázky, na které bylo nutno odpovědět: Nakolik lékaři rozhodují o životě a smrti pacienta? Bylo by neetické experimentovat na umírajícím člověku, aby tak posloužil jiným nemocným a pomohl jim k uzdravení? Jsou oprávněné experimenty na mentálně postižených, kteří nejsou nikdy s to dát kvalifikovaný souhlas k pokusům na svém těle? Bylo nutno zavést odborný dialog mezi právníky, lékaři, biology, filosofy a také teology. Ukázalo se, že i politikové potřebují určité skupiny odborníků pro politická rozhodnutí v oboru zdravotnictví a vědy vůbec. Důležité však bylo sjednocení všech partnerů dialogu, že je zapotřebí respektovat lidskou důstojnost a pacient se nesmí stát rukojmím vědeckých pracovišť. Etické komise měly nabízet své názory na novodobé vědecké zkoumání ve vztahu k pacientovi.

Kromě vzniku profesionálních etických skupin začal nabývat na významu vliv pacientů na lékařské jednání. „The patient“ znamená vlastně „trpělivý nemocný“. Tito lidé se však stávali „netrpělivými“, protože očekávali od lékařů záchranu od nemoci „za každou cenu“. Jako příklad lze uvést netrpělivé očekávání plodnosti neplodných manželů.

² Hans Münch, vysoký důstojník SS v Institutu pro hygienu v Osvětimi prohlásil, že můžeme konat pokusy na lidech, které bychom jinak museli provádět na králicích.

Od r. 1978 bylo možné umělým oplodněním ve zkumavce naplnit přání manželů mít dítě. Mezi bioetiky bylo od počátku této technologie sporné, zda léčba neplodnosti může být chápána jako lékařský úkol. Jejich otázky kroužily kolem metody nadměrné hormonální stimulace, která současně ohrožuje i zdraví ženy, aby bylo získáno co nejvíce vajíček pro umělé oplodnění, když spermie manžela byly neschopné pohybu. Tím byl ale narušen etický zákon pro lékaře „numquam nocere“, nikdy pacienta nepoškodit, přestal platit. Jak měl lékař zacházet se zmrazenými embryi, o která rodiče neměli zájem? Mají tato embrya nárok na lidskou důstojnost jako každý jiný člověk, nebo je to jen výzkumný a laboratorní odpad? Smějí rodiče rozhodnout o genetické kvalitě svých dětí? Je zřejmé, že se s rozvojem vědy vytvářela morální dilemata, etický základ se zachvěl a dodnes se na některé otázky vyplývající z výzkumu velmi obtížně odpovídá.

Etika se v současnosti stala předmětem výrazného zájmu zvláště v medicíně. Stala se odpovědí na reálné ohrožení lidstva, na reálnou možnost rozpadu mravního řádu.

V současné době není etika monopolem náboženství ani v teorii, ani v praxi. Filozofie hledá odpovědi na etické problémy se všemi, kdo jsou s to přispět k objasnění mravní problematiky, často spolu s lékaři a dalšími vědci jednotlivých existujících oborů. Současně však vzrůstá vážnost filozofické etiky, protože její vliv na praktický život je nesporný.

Bioetika není jen nový název pro lékařskou etiku. Nepojednává jen o osobní odpovědnosti lékaře za zdraví a život pacienta. Technika nebyvalou měrou pomáhá medicíně, ale také nastoluje nebyvalé etické problémy. Kromě toho se technika stala nástrojem poškozování zdraví a ohrožuje globálně život, a to nejen v podobě války. Proto se odpovědnost za zdraví a život stává záležitostí biologů, ekologů, také politiků, ale nakonec všech lidí.

Filozofická etika a bioetika si proto všímají co nejširších souvislostí a hledají odpovědi na otázky, které se ukrývají u kořenů lidského života, musí hledat odpovědi po smyslu lidské existence, po hierarchii hodnot, po vztahu jedince a společnosti, důstojnosti osoby a jejich základních právech. Rozvoj a ochrana života, zdraví a uzdravování, smrt a umírání jsou témata, která podněcují společenskou odpovědnost. Bioetika je ve všech svých částech výzvou pro všechny lidi, aby spolupůsobili k vytváření zdravějšího a lidštějšího světa. Objevit smysl zdraví a života a pracovat v jeho prospěch, to vyjadřuje hlubokou souvislost s náboženským myšlením, ale také se stavem společensko-ekonomického vývoje, se silou a zdravím celkové kultury a také s uznáváním autorit. Pokrok lidského života jde ruku v ruce s rozvíjením tvořivé věrnosti a svobody. Jako přemýšliví lidé víme, že plné realizace života dosáhne člověk a společnost jen na základě velkého úsilí a mravnosti. Věrné úsilí o kvalitu a ochranu života a zdraví, a také pokus o vysvětlování smyslu smrti a umírání tvoří podstatnou část filozofické etiky a bioetiky.

Filosofické pojetí osoby nás vede logicky k tomu, abychom věnovali zvláštní pozornost mezilidským vztahům. Přitom také získáme důležitá kritéria pro základní rozhodnutí, jež se týkají zdraví a života, vyrovnání se smrtí a umírání. Zde se nabízí oblast, v níž se významně prověří spoluodpovědnost v tvořivé svobodě.

Biovědy prožívají v současné době mohutný rozvoj, ke kterým nutně patří genetika a medicína. Vkládají se do nich velké naděje pro zlepšení kvality života a také jejich vědecké projekty jsou finančně podporovány. Biovědy pronikají do obyčejného života lidí a jsou společensky vysoce ceněny, stačí se informovat o množství finančních zdrojů, které jsou jim přisuzovány v celé Evropské unii. Biovědy mají také charakter ekonomický a sociální. Otázka zdraví se stává v Evropě velkým obchodním artiklem a terapeutické impulsy mají sociální dopad.

K nejvíce diskutovaným oblastem biověd patří genetická technologie a biomedicína. Tzv. zelená genová technika sledující zvýšení produkce potravin v Evropě naráží na odpor, zatímco v Americe nikoli. Zelená genová technologie je schopna vyrobit nové potraviny, aniž jsou připraveni spotřebitelé na tyto nové formy potravin. Eventuální rizika těchto nových potravin se horlivě diskutují. Pokud budou uživatelé nových potravin informováni o jejich užítku a prokáže se jejich zdravotní nezávadnost, současná situace se může změnit.

Červená genová technologie míní oblast zvířat a lidí. Lidský genom je podrobován výzkumu buněk, klonování buněk, zkoumají se nové možnosti asistované lidské reprodukce a zkoumá se oblast bioinformatiky. Tato genová technologie se snaží porozumět biologickým procesům tak, aby odborníci porozuměli biologickým procesům a mohli je ovlivňovat. Rozumí se tím zamezení vzniku nemocí, ovlivňování jejich průběhu, odborníci na tomto základě hledají nové diagnostické metody, léky a celostní terapii. Tímto vědeckým výzkumem přírodních věd se aktualizuje otázka po základním pochopení člověka a zacházení s ním. Jaké účinky má a bude mít červená genová technika na člověka v budoucích let a hodnotový systém společnosti, na tuto otázku lze dát obtížně dnes odpovědět. Je zajímavé, že se celá tato problematika stala předmětem kulturního napětí nebo dokonce i boje.

Etické odpovědi na naznačené bouřlivé debaty jako důsledek rozvoje biověd se snaží nabídnout bioetika. Tato vědecká disciplína formuluje a pokouší se prozkoumat morální regule, které se vztahují k člověku, výzkumu na něm se všemi technickými prostředky, které jsou dnes k dispozici.

Odpověď na dynamický vývoj v biovědách a využívání jejich výsledků v plné odpovědnosti se pokouší bioetika, i když si je vědoma, že je jedna z oborů z množství etických oborů. V současnosti se bioetika, díky mnoha úkolům, diferencovala na genovou etiku, na etiku práce a výzkum se zvířaty, ekologickou etiku a neuroetiku. Někteří vědci

přisuzují k bioetice i lékařskou etiku. Jiní lékařskou etiku vnímají samostatně, protože formulace etických otázek je jiná než u bioetiky. V lékařské etice zcela jistě je kladen důraz na lékařský ethos, převážně na vztah lékaře k pacientovi. Bioetika má dnes za svůj předmět širší problematiku, který vyplynul z biologických věd a medicíny. Pojem bioetika je zaveden již nejen v anglosaských zemích, ale je to standardní mezinárodní pojem.

Z jakého morálního nebo etického základu má bioetika vycházet, to je častým předmětem sporu. Jaká je morální přijatelnost vědeckými výzkumníky společností principů, které má bioetika hájit? Na tyto otázky existuje široká odborná diskuze.

V diskuzích o etice lze zaujmout antropologické východisko. Tato představa zdůrazňuje svébytnou hodnotu člověka. Člověk sám je měřítkem nebo kritériem v užívání přírody. Ochrana přírody je jen odvozenou hodnotou tím, že stojí ve vztahu k člověku. Pathocentrický přístup přisuzuje všem ostatním bytím, které cítí bolest, vlastní hodnotu, mají svá omezená práva a musíme s nimi morálně jednat. Tím je myšleno to, že člověk s nimi nemůže svévolně nakládat. Biocentrický přístup přisuzuje každému živému tvoru svébytnou hodnotu. Omezení hodnoty v tomto přístupu je nemyslitelný. Holistický přístup zohledňuje hodnoty i neživé přírody, protože podle tohoto pojetí všechno, co existuje v přírodě, je hodnotné a schopné existovat v evolučním vývoji.

Protože žádný z těchto přístupů nenabízí úplné řešení problémů, proto někteří autoři zastupují interaktivní přístup a vyjadřují se v rámci relativní antropocentricky. Relativní antropocentrika zastupuje vedle zájmů člověka také zvířecí říši, protože je schopna trpět (srov. pathocentrický přístup), vyžaduje úctu, šetrnost k životnímu prostředí a jeho zachování (srov. holistický přístup).

Bioetická diskuze řeší své aktuální biomedicínské problémy, které se dotýkají základní etických antropologických otázek. Za každým bioetickým konceptem a odpověďmi na palčivé otázky stojí vždy určitý obraz o člověku, který každý člověk má, na základě svého hodnotového systému a filozofii o člověku. To pak rozhoduje o zaměření výzkumu, jeho etických hranicích a terapii nemocí. Na základě filozofie člověka lze pak posuzovat, zda hodnota výzkumu je „skutečná“ nebo se jedná o „krok zpět“. Jedná se vlastně o otázku, co rozumět pod pojmem „dobro“ pro člověka nebo společnost. Pokud se dotazujeme po etických otázkách, zda to či ono smíme činit nebo nikoli, tyto otázky nevyjadřují snahu získat okamžité odpovědi, ale mnohem více vyjadřují snahu po odpovědi, jak na člověka nahlížet, jaký obraz o člověku je ve vědomí lidí. Konkrétněji vyjádřeno, zda přemýšlíme o člověku v jeho sociální nebo transcendentní dimenzi. Etické a antropologické otázky jsou velmi propojené a v běžné mluvě se užívá termínu „lidsky jednat“. Když se řekne „lidsky jednat“, míní se tím něco dobrého a správného. Pojem „lidský“ se rozumí jako celistvý, vnímá se lidská svoboda důstojnost, tělesné a psychické zdraví člověka. Každá etika obsa-

huje v sobě antropologický základ. Od etiky nelze tento antropologický základ oddělit, kdo by tak učinil, vědecky by propadl v oboru filozofické etiky a filozofické antropologie.

Biomedicína zprostředkovává obraz o člověku především přírodovědně, to pak vede k biologizaci člověka. Je zřejmé, že důrazy v pohledu na člověka budou vedeny jinak přírodovědcem a jinak člověkem, jehož vzdělání je především humanitní. Dialog těchto odborníků je však potřebný, bez něj dochází k jednostrannosti pohledu na otázku „přirozenosti člověka“. Z dějin filozofické antropologie je známo, že „přirozenost člověka“ definovali hlavně filozofové, ale dnes se k téže problematice musí vyjadřovat i odborníci z přírodních věd. Současně odborníci v bioetice budou zdůrazňovat, že člověk není fyziologickou bytostí, ale rovněž bytostí bohatou na city a sociální vazby. Jako existují přírodovědné projekty o člověku, musí také o něm existovat humanitní projekty. Lidské zdraví není jen bezproblémové fungování těla, o které se starají biomedicínské vědy od prenatálního věku až po smrt. Jednostranné porozumění člověku je nedostatečné, k celku porozumění člověku patří slovo duchovních věd. Bez jejich slova by se jednalo o nedostatečný přístup k tématu člověk a byly by vynechány otázky po lidském bytí, po smyslu jeho existence, po pravdě nebo tajemství lidské důstojnosti. Přístup duchovních věd k člověku je v tradici evropské kultury velmi bohatý, je tím myšlena doba od filozofů řecké filosofie přes Augustina, Boethia, Tomáše Akvinského, dobu renesanční, osvícenství až po současnost. Byly to duchovní vědy, které naplňovaly lidskou mysl hodnotami, které pomáhaly člověku procházet utrpením, bolestmi, válkami a nabízely naději.

V interdisciplinárním dialogu má dnes specifické místo filozofie, která nutně bere v úvahu výsledky přírodních věd a pokouší se nabídnout obraz o člověku z dlouhodobé perspektivy, přesahující jen tělesné aktuální zdraví. Filozofie se orientuje na antropologické otázky související s kulturou a politickým prostředím, kde se právě člověk nalézá. Samozřejmě si klade otázky staré i nové: Co je vlastně dobrem člověka? Kam směřuje v tak hojném počtu dnes? Jaká jsou ohrožení světové populace, která dnes nevnímáme? Můžeme si vůbec klást otázky po transcendentním rozměru lidské existence? Zachovává si filozofie svůj kritický přístup k panující relativizaci mravních hodnot a zvěčnění lidského života?

Lidské společenství ve 21. století se musí postupně učit vnímat názorovou a hodnotovou pluralitu. Globalizovaná společnost se setkává s hodnotami sekularizované generace, ale také s hodnotami pronikající islámské populace do měst Evropy. Vědecktí pracovníci i turisté z Japonska přinášejí své mravní hodnoty vyplývající z jejich tuzemské bohaté náboženské tradice. Neexistuje jedolité určující hodnotový a normující mravní systém, který by byl uznán všemi populacemi světa. Problém moderní společnosti spočívá v postupné nejistotě, co je dobré a správné. Člověk moderní společnosti opustil sociální a náboženskou síť, která mu kdysi nabízela jistotu. Pluralismus hodnot a způsobů života

dorazil i do oblasti bioetiky. Jsou sice uznávány hranice mravního jednání, to co je dovolené, ale vynořila se otázka, co určuje či garantuje v pluralitní společnosti morální hodnoty? Řeč o „dobrých mravech“ a „že tak se jedná“ je nedostatečně zdůvodněná a dovoluje nastávajícím generacím nastolit průměrné i podprůměrné mravní požadavky. Sekulární a pluralitní společnost obtížně hledá mravní zdůvodnění platná pro všechny. Filozofie se nemůže zříci odpovědnosti za vzrůstající mravní dezorientovanost současné generace. Jejím úkolem je nacházet zdůvodnění pro mravní jednání. Požadavky po změně Deklarace lidských práv a svobod je sice slyšet, ale můžeme jen doufat, že se tak nestane. Tato změna by rozhoupala pevnost a jistotu mravních hodnot s nedozírnými následky.

Morální konsensus není častým jevem ve společnosti. O ochraně lidské důstojnosti je napsáno mnohem mravních norem, které by měly mít transkulturní účinnost, ale není tomu tak v každodenní praxi. Právo a etika v moderní medicíně je studijní záležitostí, ale přesto praxe ukazuje četná selhání. Filozofická etika nabízí jeden významný princip, který by neměl být diskutován, má název „nedotknutelnost lidské důstojnosti“ a „základní lidská práva“. Jedná se nejen o nedotknutelnost fyzickou, ale také duševní nebo duchovní. Je to závazný princip, který se musí prosadit do každodenní praxe. Pojem „lidská důstojnost“ není statickým pojmem, je plný dynamiky a nabízí možnost obsahového rozvoje. Dnešní porozumění lidské důstojnosti je mnohem bohatší než tomu bylo v minulých dobách. Lidská důstojnost je tedy regulativem mravního jednání a etické komise se mohou řídit podle tohoto daného kritéria.

Konkrétní způsoby jednání v oboru bioetiky jsou dány přijetím různých etických přístupů. Jedním z nich je deontologický přístup zdůrazňující povinnost. Vychází z uznaných morálních principů, je neuznává pragmatické myšlení. Nevýhodou neontologického přístupu je to, že neuznává názorovou pluralitu a jiné hodnotové hodnocení. V diskuzi se může prokázat, že i deontologický přístup postrádá jasná kritéria a regulace. Teleologický přístup (řecky teleos je cíl) se zaměřuje na výsledky mravního jednání, na užitek z jednání a činnosti. Měřitem užítku je prospěch lidských potřeb. Nedostatek tohoto přístupu spočívá v tom, že nechává problém spravedlnosti nedořešen a pojetí všeobecného dobra příliš instrumentalizuje. Přístup rozšířený v USA bývá nazýván radikálně principiální, protože biomedicínská etika se orientuje na následující čtyři principy: a) je to dobro pacienta (beneficence), b) vyhnout se poškození pacienta (non maleficence), c) spravedlnost (justice), d) sebeurčení (autonomy). Tyto primární principy doplňují sekundární principy: pravdivost, respekt před privátní sférou, povinnost mlčenlivosti, důvěra a etika ošetřujícího personálu. Po hlubším prostudování těchto principů se právem vynořuje otázka, zda v oblasti biotechniky se má člověk stát svým vlastním stvořitelem.

Rozvoj moderních biověd podněcuje nové otázky a výzvy nejen vůči společnosti, ale i pro politiky a právníky. Biopolitika na podkladě moderních biověd musí mít pro svůj rozvoj právní rámec a stanoveny jasné právní podmínky. Rada či komise pro biovědy musí být složena z expertů, kteří jsou vhodnými partnery pro tazající se politiky. Nejvhodnějším místem pro vzájemné debaty by byl parlament a senát. V zahraničí se však ukazuje, že k těmto debatám a diskuzím se hlásí i mnoho občanů, kteří také chtějí přispět svým názorem, tak se tyto diskuze stávají celospolečenskou záležitostí. Některé problémy biověd skutečně musí projít širokým společenským souhlasem. Politikové by měli vyžadovat společenský diskurz nad etickými a mravními hranicemi biověd a dokonce tyto debaty by mohli moderovat. V těchto diskuzích se totiž nemusí pouze jednat o vědecké výsledky, ale rovněž o ekonomické zajištění práce biověd. V současné době se již nejedná jen o tuzemské hodnocení práce biověd, ale mezinárodní dimenze problémů týkající se biověd je jednoznačná. Etické konflikty mezi účastníky diskurzů na mezinárodním poli mají dopad na financování projektů (etika soutěží s hospodářským efektem) a na vytvoření mezinárodních etických a právních standardů pro práci biověd.

Instrukce *Dignitatis personae* čerpala z práce odborníků zastoupených v Papežské akademii Pro život a dalších závažných církevních dokumentů. Pravda ontologické povahy je vyjádřena touto tezí: „Lidský plod od začátku své existence, tedy od okamžiku vzniku zygoty vyžaduje bezpodmínečnou úctu, která morálně náleží lidské bytosti v její tělesné a duchovní celistvosti. Lidskou bytost je nutno od okamžiku početí respektovat jako osobu a jako s osobou s ní také zacházet. Od téhož okamžiku je třeba uznat práva této lidské bytosti jako osoby, mezi něž patří především neporušitelné právo na život náležející každému nevinnému lidskému tvor.“

Problematika predektivní genetiky z etického aspektu

GHC Genetics, s.r.o. Má svou vlastní etickou komisi, která posuzuje všechny projekty genetického výzkumu, hodnotí i navržené klinické projekty. Etická komise se řídí Helsinskou deklarací světové lékařské asociace při znalosti mezinárodních etických směrnic pro biomedicínský a genetický výzkum (Ženeva r. 1993) a podle zákonů České republiky (zákon č. 123/2000 Sb., zákonem č. 378/2007 Sb.). GHC Genetics s.r.o. se vydala cestou predektivního genetického testování, které má jediný cíl: doporučovat preventivní opatření před příchodem chorob. Tak se zapojila do preventivní medicíny, která má jednoznačnou budoucnost a ušetří finanční prostředky na léčení pacientů, kteří by mohli onemocnět mnohem dříve na základě svých genetických dispozic. Cílená prevence je vysoce etickým jednáním. Cílená prevence je vhodná k doporučení všem obyvatelům České republiky. Na základě výsledků genetického vyšetření je doporučena klientům GHC Genetics, s.r.o. Vhodná úprava životního stylu, dispenzarizace a léčebná opatření. Aby etické

jednání bylo komplexní, je samozřejmé, že klient stvrzuje na příslušném formuláři svým podpisem svůj informovaný souhlas s genetickým vyšetřením, o celém vyšetření je pečlivě poučen a také ujistěn, že jeho zjištěná data zůstanou utajená po dokončení genetického vyšetření. Zneužití tedy možné není. Co se týká testování nezletilých dětí, zde je zapotřebí souhlas zákonného zástupce, současně se bere v úvahu i vyjádření dítěte podle jeho věku a vyspělosti. Etický kodex GHC Genetics, s.r.o. je závazným dokumentem pro práci této instituce, který se zmiňuje i o tom, že tato instituce zajišťuje pro své klienty i následnou psychologickou péči v případě potřeby, že se bude snažit o zvýšení kvality života každého vyšetřeného jedince zpřístupňovat genetické testování co nejširší veřejnosti v zájmu prevence chorob. GHC Genetics, s.r.o. nepracuje v oboru preimplantační genetické diagnostiky, která se jeví v některých aspektech jako eticky problematická. „Preimplantační diagnostika provádí genetickou diagnostiku embryí vzniklých in vitro před jejich přenosem do dělohy. Koná se proto, aby byla jistota, že do dělohy budou implantována pouze embrya bez defektů nebo určitého pohlaví či jiných zvláštních kvalit“ (Dignitas personae, čl. 22). Je zřejmé, že se zde nabízí selekce méně zdatných či i poškozených embryí, ale při vědomí práv na narození již počatého života zde etik musí vidět značný problém. Existují totiž nezczizitelná práva každé lidské bytosti i v jejím počátečním stádiu. Lidská bytost v tomto počátečním stádiu požaduje ochranu a úctu od světa dospělých lidí.

Klinický výzkum

Smysl lidského zdraví závisí na celkovém chápání horizontu lidského bytí, ale také na typu společnosti a jejích idejích a na účelu, jemuž má definice zdraví sloužit. Výsledek je různý podle toho, zda je smysl určen z hlediska moudrosti, celistvosti, úctě k životu a etického jednání, nebo s ohledem na úspěch v zaměstnání, ve sportu nebo v jiných oblastech.

Chceme-li však vymezit právo na péči o zdraví, je zapotřebí si všimnout minimální úrovně zdraví. Definice Světové zdravotnické organizace se vyjadřuje s ohledem na individuální a solidární celkovou odpovědnost za zdraví a zdravé vztahy. Zdraví je stav, kdy se člověk cítí plně tělesně, duchovně i sociálně dobře (well being). Tento stav zdraví patří k základním právům člověka.

Nikdy nemůžeme dostatečně zdůrazňovat sociální dimenzi zdraví a zdravotní péče. Zdraví je dobrem jednotlivce i skupiny a dalekosáhle závisí na spolupráci a vzájemné závislosti v oblasti výživy, ubytování, pracovních podmínek, péče o děti, výchovy, a samozřejmě také na schopnosti společnosti převzít odpovědnost za tělesně postižené. Celostní pochopení zdraví směřuje k největší možné harmonii tělesných a duševních sil. Lidské zdraví se projevuje v seberealizaci člověka, jenž dosáhl takového stupně svobody, který mu dovoluje nasadit všechnu tělesnou a duševní energii do služeb celkového

povolání k prospěchu lidí. Život a zdraví jsou nejvýznamnějšími hodnotami pro většinu lidí. Přejeme si žít dlouho a ve zdraví. Méně lidí si však uvědomuje vlastní odpovědnost za zachování života a zdraví, za to, že je třeba život a zdraví chránit v rámci svého vlastního jednání i v rámci sdílené odpovědnosti s ostatními lidmi.

Medicínsko-technický rozvoj nabízí mnoho možností, jak nemoci léčit a prodlužovat život. Lidé tak získávají naději a odvalu i v případech, kdy je jednoznačně diagnostikována závažná choroba. Velké možnosti současné medicíny však nemohou nabízet nemocným lidem falešnou naději o tom, že život a zdraví je možno navždy zachovat prostřednictvím vědy a techniky, protože jejich možnosti mají vždy svá omezení. Zkušenosti s utrpením, nemocí a smrtí dosvědčují, že nabízená naděje má opravdu svou mez. K životu smrt patří, nemoc je součástí lidského života. Přesto nemocný člověk potřebuje kromě profesionálního zacházení a technického zabezpečení lidskou blízkost svých příbuzných a ošetřujícího personálu. Stává se, že naším cílem již není uzdravení pacienta, ale tišení jeho bolesti, odstranění jeho úzkosti a zmírnění jeho útrap. Komunikace ošetřujícího personálu s nevyčísitelně nemocným pacientem může postiženému člověku pomoci nahlédnout, že nemoc není přechodným defektem, kde lze něco odstranit a nahradit, že existují situace, se kterými se lze jen smířit.

Možnosti léčby a péče jsou omezené jak pro jednotlivce, tak pro společnost. Úsilí po zdraví je nutno nahlížet jakoby v zrcadle existujících finančních možností společnosti i jednotlivce. Naše přání, aby pacienti měli kolem sebe dostatečný počet kvalifikovaných lékařů a dalších kvalifikovaných odborníků v ošetrovatelství, aby měli k dispozici důstojné a prestižní nemocnice, aby kvůli nemocným pokračoval medicínský výzkum, vynikající vzdělání lékařů a dalšího ošetřujícího personálu, aby byl zachován farmaceutický výzkum a byla splněna všechna potřebná kritéria účinné rehabilitační péče, to vše vyžaduje enormní finanční náklady. Všechno, co se týká léčby v množství variant tohoto pojmu, musí být finančně zajištěno. Je zřejmé, že jednotlivec a jeho rodinné zázemí nedosáhne na odpovídající finanční prostředky, na všechny diagnostické a léčebné výlohy, existuje zde odkázanost na solidaritu druhých. Nemocenské a sociální pojištění jsou fenomény, bez kterých se „evropsky civilizovaná“ společnost neobejde; tato forma všeobecného, solidárního, zákonně reglementovaného a tedy veřejného pojištění nesmí být podceňována. Tento nástroj je projevem zodpovědnosti za bližního, uznání důstojnosti lidské osoby, a zároveň příkladem aktivní participace na solidárně chápaném společném díle.

V centru systému zdravotního pojištění a případné jeho reformy musí existovat priorita, kterou lze nazvat „všeobecně dostupnou péčí o nemocné“. V dokumentech WHO je toto hledisko shrnuto v názvu „zdraví pro všechny“. Tento systém se má postarat o to, aby nemocným byla poskytnuta péče na úrovni poznatků současné medicínské vědy. Pokud by tomu tak nebylo, pak by byla ponižována lidská důstojnost. Proto každý člověk

je povinen přispívat na zdravotní a sociální pojištění (až na zákonem stanovené výjimky). Budoucnost systému zdravotního pojištění je postavena na základu, který je nazýván „solidarita“. Každý člověk naší společnosti si musí být jist, že v období ohrožení své existence nemocí nebo jinou katastrofou je chráněn solidaritou ostatních lidí. Přesto takový člověk není zbaven povinnosti starat se sám o sebe a přebírat odpovědnost a péči sám za sebe. Pokud jedinec nenese v sobě vědomí odpovědnosti sama za sebe, pak nesprávně využívá solidarity druhých, popř. ji zcela zneužívá. Solidarita není totiž protikladem k přijetí odpovědnosti za vlastní zdraví a rozvoj. Jednou z prvních povinností dospělé osoby je převzít odpovědnost za svůj vlastní život a vlastní zdraví. Zdravotní pojišťovací systém nesmí být zneužíván k vlastnímu prospěchu a k životu na úkor druhých.

Princip subsidiarity, tj. vertikálně strukturovaného systému pravomocí a zodpovědností, naznačuje, co má a musí jednotlivec udělat pro své zdraví, a současně co může očekávat od společnosti. Subsidiarita vyžaduje existenci norem pro činnosti směřující k obnovení, uchování či posílení zdraví, činností které směřují k prospěchu jednotlivce, a přitom k posílení jeho autonomie a odpovědnosti. Princip subsidiarity nenahrazuje úsilí o zachování zdraví malých skupin, jako je např. rodina a svépomoc malých skupin. Osobní úsilí o zachování zdraví a jeho zajištění má z psychologického hlediska vždy přednost před veřejnými/státními aktivitami. Otázkou však je, kdo má být zodpovědným garantem mediálně/marketingově prezentovaných možností a tvorby nabídky pro toto osobní úsilí. Zatímco individuální spotřeba se realizuje zejména na trhu tzv. alternativních, „přírodních“ a „etnických/tradičních“ metod, jdou náklady na „oficiální“ medicínu prakticky zcela na vrub spotřeby společenské, skupinové.

Celý systém zdravotního pojištění se v mnoha státech ukazuje jako málo výkonný a účinný. Pokusy o reformu pojištění ve zdravotnictví v zemích západní Evropy a USA doprovázejí úvahy o spravedlnosti.

Nemocní lidé jsou odkázáni na pojišťovací systém. Ten by měl být spravedlivý, zajistit jim odborné výkony a pomoci jim v jejich nouzi. Tento systém se však nedotýká jen pacientů, ale také lékařů, protože mají zajistit kvalitu léčby a současně být financováni, nejen personálně, ale institučně, tedy celé jejich pracoviště. Je zřejmé, že náročnost financování takového systému musí nutně narůstat s rozvojem lékařské vědy a techniky. Je v zájmu všech obyvatel každého státu, aby se účastnili podle svých možností veřejné diskuze o reformě finančního zajištění zdravotnického sektoru, protože se jedná o budoucnost jejich zdraví a fyzické prosperity. Solidarita v nemoci a v obtížných fázích našeho života nás všechny zavazuje uvažovat a jednat ve prospěch postižených a nemocných lidí. Tak se naplňuje křesťanský odkaz evropské civilizace, že je zapotřebí usilovat o dobro svého bližního.

V reformě zdravotního pojištění v západní části Evropy se ukazuje, že pacient či budoucí pacient musí hrát význačnější roli, než tomu bylo doposud, a že nestačí se spoléhat jen na povinný pojišťovací systém. Musí rovněž existovat odpovědný způsob života, ke kterému musí být pedagogicky veden již dítě na školách. Jedná se vlastně o motivaci k jednání, které předchází chorobám. Mnoha nemocím je možné se vyhnout, aniž by se muselo investovat do léčby množství finančních prostředků. Aktivní péče o sebe sama a vlastní tělo jsou nezbytnými náležitostmi moderního člověka. Nezdravý životní styl spojený s nestřídmým pitím alkoholu a kouřením vytváří rizika nemocí, které jsou finančně velmi nákladné. Pobídka k preventivnímu chování a jednání v západních zemích vychází i z demografické danosti, kde je zřejmé, že přibývá obyvatel, kteří jsou odkázáni na financování zdravotnické péče ze společných zdrojů, a ubývá výdělečně činných lidí, podílejících se na jejich vytváření. Proto je zapotřebí omezovat rizikové faktory pro vznik nemocí, což je v možnostech jednotlivců. Je nezbytné starat se aktivně o své zdraví. Je zajímavým paradoxem, že péče o své vlastní zdraví je společným úkolem spojeným s odpovědností za kvalitu jak vlastního života, tak života ostatních členů společnosti.

Právo na péči o zdraví a povinnost být vzájemně solidárními nemůže však vyloučit jisté skupiny lidí, kteří stojí na okraji společenského života. Přibývá lidí, kteří přicestují nelegálně, přibývá cizinců ze zemí, kde je ekonomický a sociální život v žalostném stavu. I v takovém případě je nutno nalézat solidární zdravotní systém, který by financoval péči o tyto osoby v případě nemoci.

Ukazuje se, že za zdravotním pojištěním se neskrývá nějaká anonymní instituce, ale projevuje se systém, do kterého má spravedlivě přispívat každý podle ustanovení právních norem. Aby finanční zdravotní systém byl důvěryhodný pro stranu pacientů, je zapotřebí splnit některá kritéria, která se ho dotýkají především:

1. Je zapotřebí nabídnout pacientům orientaci v potřebnosti financování zdravotního pojištění, v možnostech svobodné volby vlastního domácího lékaře, v možnostech předcházení nemocem.

2. Je zapotřebí nemocné lépe informovat o průběhu léčby, o její finanční náročnosti. Je vhodné informovat pacienty o možnostech nemocí vztahujících se k věku člověka, o paliativní medicíně, o hospicích, o tom, že „prodlužovat, za každou cenu“ není v zájmu pacienta. Chronická onemocnění vyžadují dlouhodobé doprovázení pacienta lékařem. Je zapotřebí prokázat pacientům transparentci v léčebných metodách, v účinnosti léčby a možnosti zdravotního pojištění. Pacienta je zapotřebí motivovat k léčbě a ke spolupráci.

3. Je zapotřebí lépe prezentovat nabídku prevence a rehabilitace, včetně léčby lázeňské, prokázat účinnost řešení dosavadních zdravotních problémů, ale rovněž poukazovat na choroby z nejčastější mortalitou (kardiovaskulární nemoci a nádorová onemocnění).

4. Pacient má být přesvědčen o nutnosti a spravedlnosti finančního zajištění celého zdravotního systému, kam přispívá. Neplatičů zdravotního pojištění bude pak snad ubývat. Zvyšování finančních příspěvků do zdravotnictví by nemělo být chápáno jako bezpráví. Solidaritu zdravých lidí s nemocnými je nutno pěstovat a pečovat o ni.

Člověk je v jistém smyslu tvůrcem sebe sama, samozřejmě v souladu s přírodou, jinak jsou jeho výtvoři pošetilé, nicotné a ničivé. Člověk má v dlouhém průběhu evoluce svou předhistorii, ta se vyznačuje tápáním a hledáním ve sféře neživé hmoty a v biosféře. Bez tohoto hledání a tápání, ve stálém proudu hromadících se zkušeností, by nebyla naše existence v dnešním řádu stvoření vůbec myslitelná. Nesmíme zapomenout, že tvůrčí síla a svoboda jsou význačné prvky patřící k podstatě člověka. Dnešní situace je charakterizována systematickým experimentováním. Moderní člověk vynalezl systémové vědecké bádání. Jednou ze základních otázek bioetiky proto je, jak dalece smí člověk utvářet nebo dokonce přetvářet svůj bios, své biologické předpoklady. Nelze přehlédnout skutečnost, že v celém svém konání a chování stále utváří a přetváří své psychologické danosti, a to většinou nevědomě. Etické otázky s tím spojené je třeba pojednávat v plném vědomí dosahu lidského pokroku v jeho závislosti na stálém ověřování zkušeností a na systematickém experimentování.

Uvažme, jak pečlivě si musí člověk počínat, experimentuje-li s vysoce nebezpečnou a explozivní látkou, např. při získávání atomové energie. Stanovíme-li zásadu, že musí být přinejmenším stejně opatrný, vztahuje-li se experiment na jeho tělesné a psychické vybavení, nepožadujeme snad příliš mnoho. Pomysleme na moderní zkoumání lidského mozku a experimenty v humánní genetice a molekulární genetice, především nejnovější výzkumy změn v kombinaci DNA. Tato oblast výzkumu v biologii slibuje téměř nepředstavitelné pokroky v lidské výživě, v pěstování rostlin a chování zvířat. Ale i rizika lze zatím obtížně odhadnout, zvláště máme-li odvahu představit si kombinační pokusy na lidském dědičném materiálu.

První otázka, kterou si v této souvislosti položíme, zní, v jakém rozsahu může a má společnost delegovat kompetenci relativně úzkému kruhu badatelů. Je jasné, že odborníci se v dnešním světě těší vysoké prestiži a důležitým zmocněním. Ale tam, kde se jedná o zdraví a svobodu nesčetných lidí a kde je ve hře dědičné zdraví celého lidstva, je protismyslné požadovat, aby společnost delegovala celou autoritu na tomto poli jediné skupině odborníků. Vzniká nevyhnutelná otázka: kdo kontroluje manipulátory? Všichni mohou a musejí podle svých sil vyvíjet vliv na té úrovni, kde se děje většina předběžných rozhodnutí, totiž při vytváření veřejného mínění. Ale odpovědnost nás všech se dotýká i rozhodnutí skupin odborníků a státu, nakolik je můžeme smysluplně ovlivnit.

Řadou etických a právních norem se pokoušíme stanovit hranice experimentu na člověku, abychom na jedné straně zajistili důstojnost, neporušenost a svobodu člověka, na

druhé straně ale dostatečný prostor pro pokrok biologie a medicíny k dobru přítomných i budoucích generací. Známy je norimberský kodex o mezích přípustných pokusů na člověku. Vyjadřuje vysoký lékařský ethos, aby sloužil jako měřítko pro působivá trestní opatření. Lékaři celého světa se od té doby právě pod tlakem otřeseného svědomí světa naléhavě zabývají těmito otázkami. Snad nejvyváženější výnos máme v helsinském prohlášení, jež bylo schváleno v červnu 1964 světovým lékařským shromážděním pod názvem „Směrnice pro lékaře v klinickém výzkumu“. Většina států, v nichž se největší část výzkumů koná, vydala zákony, které sahají ještě dále, zvláště v nových oblastech, jakými je technologie změn v kombinaci DNA, kde je zcela jasně ohroženo obecné dobro. Helsinská deklarace se stala podnětem pro formulování legislativy jednotlivých států.

Základními dokumenty tvořícími základ pro etickou ochranu osob, účastnících se lékařského výzkumu, jsou Helsinská deklarace Světové lékařské asociace (WMA) přijatá v Helsinkách v r. 1964 a doplněná v Tokiu v r. 1975, v Benátkách v r. 1983 a v Hongkongu v r. 1989.

Základním mezinárodním dokumentem v oblasti etiky biomedicínského výzkumu jsou Mezinárodní etické směrnice pro biomedicínský výzkum zahrnující lidské účastníky. Byly vytvořeny Radou pro mezinárodní organizace lékařských věd (CIOMS) ve spolupráci se Světovou zdravotnickou organizací (WHO) a publikovány v r. 1993 v Ženevě, český překlad byl publikován r. 1995. Směrnice mají zajistit efektivní uplatňování zásad Helsinské deklarace.

Jedinečný vztah mezi lékařem a pacientem vyžaduje pro každou terapii nezbytné ovzduší důvěry a úcty. Lékař nemůže chápat pacienta jako předmět experimentu. Je jeho povinností, aby aplikoval v daném případě nejjistější a nejméně škodlivou metodu. Musí mít však svobodu jít v terapii novými cestami, říká-li mu odborný úsudek, že skýtá větší naději na uzdravení, nebo zmírnění (Helsinské prohlášení II,2). Nové metody jsou oprávněné tam, kde lékař na základě své věcné kompetence dojde závěru, že povedou k lepšímu účinku než vyzkoušený prostředek. Rozhodující kritérium je přitom proporce mezi očekávaným účinkem a eventuálním rizikem škodlivých následků.

Lékař má pokud možno pacientovi nebo jeho příbuzným vysvětlit vyhlídky a rizika a nemá jednat bez svobodného souhlasu. Při odhadu vyhlídky na úspěch platí výhradně dobro pacienta, ne výhody pro lidstvo. Je třeba absolutně vyloučit experimenty na pacientovi, které neslouží jeho terapii. Lékař by si ani neměl dovolit žádat pacienta v takovém případě o svolení.

Výzkum nesloužící bezprostředně terapii, by měly provádět jen zvláště kvalifikované týmy. Vztah mezi vyhlídkami na úspěch a rizikem by neměl odhadovat výzkumný tým, ale jiné kompetentní osoby. Kromě pečlivého plánování je třeba požadovat stále nové zkoušky a posouzení jak ze strany týmu, tak ze strany jiných kompetentních osob.

V historii medicínského pokroku hrály nemalou roli pokusy, které prováděli badatelé a lékaři sami na sobě. Někteří lékaři tvrdí, že kde je to smysluplné a možné, měl by pokusu na druhých předcházet pokus, který experimentátor provede sám na sobě. A než vystaví riziku jiné, měl by si co nejdříve položit otázku, zda by k takovému pokusu navedl svou ženu, své děti nebo přátele.

Nezbytný souhlas dobrovolných účastníků je platný jen tehdy, jsou-li co nejvíce informováni o jeho smyslu a cíli a o pravděpodobných obtížích a rizicích. Kromě toho nelze souhlas přijmout s konečnou platností dříve, než se dobrovolník poradí s někým jiným. Je nanejvýš žádoucí, aby byli k informaci přizváni odborníci, kteří k týmu nepatří, a aby i v dalším průběhu podávali dobrozdání, zda tu či onu pokusnou osobu ze sledování vyloučit, nebo ne.

Lidé duševně postižení, kteří nejsou schopni dát skutečně svobodný souhlas spočívající na plné informaci, by neměli být přizváni k pokusům v žádném případě. Váleční zajatci a političtí vězni nesmějí být nikdy předmětem neterapeutických pokusů. Jejich svobodu a důstojnost je třeba chránit zákonem. Ale i tam, kde to zákon nezakazuje, je morální imperativ jednoznačný. Trestanci mají v dnešním medicínském experimentování důležitou roli jako pokusné osoby. Mnozí etikové jsou toho názoru, že by neměli být k účasti ani připouštěni, protože v jejich celkové situaci je skutečně svobodný souhlas pochybný. Je třeba udělat vše pro to, aby byla chráněna jejich svoboda. Ale usilují-li sami o účast, neměli by být po důkladné informaci a svobodném souhlasu odmítáni. Přitom je samozřejmě třeba vyhnout se každé manipulaci.

Uznávaný bioetik Paul Ramsey (nar. 1924) odmítá každý druh pokusů na dětech, které nejsou přímo terapeutické. Lze však přijmout i ten názor, že účast dítěte na takovém pokusu může být docela přijatelná ze předpokladu, že s ní rodiče nebo zákonní zástupci dítěte po detailní informaci souhlasí a pokud skutečně pro terapii dětí má velký význam. Důvod pro tento názor spočívá v tom, že opatrný systematický pokus přináší dětem menší rizika než použití medikamentů a metod, jež byly předtím vyzkoušeny jen na dospělých.

Literatura

- [1] ADAMOVÁ, L., DUDÁK, V., VENTURA, V.: *Základy filosofie a etiky*. Praha: Fortuna, 2001.
- [2] ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*. Praha: Zvon, 1994.
- [3] BOŠMANSKÝ, K.: *Člověk ve světle pastorální medicíny a medicínském etiky*. Spišské Podhradie 1996.
- [4] BREZINKA, W.: *Filozofické základy výchovy*. Praha 1996.

- [5] DOLISTA, J.: *Důstojnost umírajícího*. In: *Hospicová a paliativna starostlivosť*, s. 58-63, Trnava, 2003.
- [6] DOLISTA, J.: *Důstojnost umírajícího*. *Kontakt*, České Budějovice: JU ZSF 2002. vol. 4, s. 192-195.
- [7] DOLISTA, J.: *Eutanazie nebo paliativní péče? – Etické otázky v medicíně*. *Kontakt*, České Budějovice: JU ZSF 2003, vol. 3, s. 122-124.
- [8] DOLISTA, J.: *Filozofická antropologie jako předpoklad pochopení sociální etiky*. In: *Sociální práce* (ed. V. Kahoun, L. Kozlová, V. Rothová), Praha: Triton, 2003. s. 13-20.
- [9] DOLISTA, J.: *Osoba v pojetí filozofické antropologie* (ed. V. Tóthová). In: *Nové trendy v ošetrovatelství II*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2003, s. 39-46.
- [10] DOLISTA, J.: *Solidarita a přijetí odpovědnosti za vlastní zdraví. I*. *Kontakt*, České Budějovice: JU ZSF 2003, vol. 4, s. 249-251.
- [11] DOLISTA, J.: *Utrpení ve světě je výzvou k dialogu přírodovědců a teologů*. In: *Teologické studie 2*, 2002, s. 101-103.
- [12] DOLISTA, J.: *Úvaha ke křesťanským zdrojům Deklarace lidských práv*. In: J. Hanuš (ed.), *Křesťanství a lidská práva*. Brno: CDK-Vyšehrad, 2002. s. 134-137.
- [13] GERHARDT, V.: *Die angeborene Würde des Menschen*. Berlin: Parerga, 2004.
- [14] GUÉNON, R.: *Krise moderního světa*. Praha: Hermann & synové, 2002.
- [15] HAŠKOVCOVÁ, H.: *Lékařská etika*. Praha: Galén, 1994.
- [16] HAŠKOVCOVÁ, H.: *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2000.
- [17] JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2003.
- [18] JONAS, H.: *Princip odpovědnosti. Pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Praha: Oikumené, 1997.
- [19] KOL. AUTORŮ.: *Bolest a naděje*. Praha, 1971.
- [20] KOŘENEK, J.: *Lékařská etika*. Praha: Triton, 2002.
- [21] MATURKANIČ, P.: *Svatosti. Viditelná znamení neviditelné skutečnosti spásy. Pastorační postřehy jihočeského kněze*, Praha, EVC, 2010. s. 45.
- [22] NOVOTNÝ, F.: *Bůh skrytý v geonomu*. Bratislava: Eugenika, 2003.
- [23] ODEHNAL, I.: *Úvod do filozofie člověka*. Brno: Akademické nakl., 2002.
- [24] ONDOK, J.: *Bioetika*. Svitavy: Trinitas, 1999.
- [25] PAYNE, J.: *Hermeneutická etika*. Praha: Triton, 1995.
- [26] PELCOVÁ, N.: *Filozofická a pedagogická antropologie*. Praha, 2000.
- [27] PESCHKE, H. K.: *Křesťanská etika*. Praha, 1999.
- [28] RICKEN, F.: *Obecná etika*. Praha, 1995.
- [29] ROTTER, H.: *Důstojnost lidského života*. Praha, 1999.
- [30] ROTTER, H.: *Osoba a etika*. Brno, 1997.

- [31] SCHLÖGEL, H., ALKOFER, A. P.: *Was soll ich Dir tun? Kleine Bioethik der Krankenseelsorge*. Stuttgart: KB, 2003.
- [32] SLABÝ, A.: Etické aspekty dříve učiněných projevů vůle pro terminální období nemoci. *Skripta bioetica* 1 (2003) s. 10-13.
- [33] SLABÝ, A.: *Pastorální medicína a zdravotní etika*. Praha: KU, 1991.

Summary

Bioethics and Genetics from the perspective of philosophical ethics

Philosophical ethics treated not the man as a rational animal, or just as a biological creature. All religions attempt to see human life as something sacred, where any handling of his mental and physical aspect is not allowed. Therefore, different religions represented in the negotiations under favor of freedom of conscience, support religious freedom, abortion and refuse to express reservations especially to preimplantation diagnosis. The matter is complicated because within individual churches and religious groups are assessing the many current scientific knowledge in genetics and possibly radically. less radically. This leads to the need to distinguish between groups that express their opinion and can not express in general. That religious belief affects billions of people, perhaps it is not necessary to justify. Therefore, dialogue between scientists in the field of genetics and religious leaders can be considered very beneficial. The most common question for religious leaders is when human life begins. The answer is clear to them, it is a combination of male sperm and female eggs. More problematic is the question, but when human life begins with personal? So when a person becomes a person? Some religious leaders are able to discuss it, otherwise it is clear that this question is unnecessary. It is clear that they want to imply that every human person is unique, that each germ cell develops into a person with self-confidence with their own emotions and rationality, hence the need to protect every human embryo that could develop into full humanity. Ethical conduct scientific evaluation of the position of each religion therefore starts from the basic assumption that the science of protecting human life from its beginning to its natural end. Science has therefore to protect and promote human life, is to promote quality of life, but does not lead to premature termination of life. Another great range of ethical issues topic is in vitro fertilization, especially when it comes to an anonymous donor in the case of marriage, but also in the case of unmarried couples. This is especially the need for resolution in ethics, if we follow a pragmatic approach to man in ontologically or in Kant's conception. You can say that Kant's approach to person based on ethical principality position, ie, whether what we do, we may make. Because not entering into the

doctrine of each religion should be only pointed out that some opinions are really very different. This suggests that bioethical issues are very different between religions in specific problem areas and clearly not here to testify.

Key words: biotechics, genethics, ethics.

Remigiusz Ryziński

Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, Poland

Inny według Kristevy

Kategorie Innego łączy Kristeva z odkryciem nieświadomości. Dzięki wpływowi, jaki Inny ma na podmiot i *vive versa* odsłaniana jest poniekąd „inna scena” wydarzeń, scena umożliwiająca pełniejszą analizę tekstu, inną jego logikę. W tym miejscu ważne wydaje się wytłumaczenie dlaczego w odniesieniu do Julii Kristevy wciąż łączą się pojęcia tekstu i podmiotu? Dlaczego tekst jest traktowany na równi z doświadczeniem z poza niego? Otóż Kristeva odpowiada na to pytanie dość enigmatycznie, jak się wydaje, łącząc – lub nadając tekstowi i doświadczeniu inne nazwy – subiektywność i bycie.

Jeśli idzie o subiektywność to Kristeva idzie tu po linii freudowskiej. Nie jest ona rozumiana jako świadomość ale właśnie wyparcie świadomości z miejsca dotychczas jej przynależącego. Freud w odkryciu mechanizmów nieświadomości dokonał symbolicznego zabójstwa Kartezjusza. Świadomość – subiektywność nie jest już centralną – ani oczywiście jedyną - jednostką organizującą podmiotowość Ja.

(...) wewnątrz subiektywnej świadomości otwiera się przestrzeń, w której działają inne typy logiki: procesy pierwotne, które zachodzą we śnie, kondensacja, przesunięcie (utożsamione odpowiednio z metaforą i metonimią); na głębszym poziomie są to również zjawiska sensoryczne, mechanizmy odbiorcze zmysłów, skłonności itd.¹

I to właśnie dzięki takiemu rozumieniu subiektywności, Kristeva może mówić o „staczaniu się podmiotu w nieświadomość” w akcie pisania. Tekst pociąga autora w swoje własne wnętrza. Inaczej mówiąc – autor nie wie, co pisze, podąża natomiast za echem, wielogłosem swoich świadomych i nieświadomych, zapomnianych doświadczeń.

Bycie u Kristevy, w nawiązaniu oczywiście do Heideggera, zapośredniczone jest w tym, co poza czasem i poza sensem. Pewne praktyki – takie jak np. modlitwa, glosalia,

---

¹ Rozmowa z Julią Kristevą [w:] Ja – Inny. Wokół Bachtina. Antologia., t. 2, red. D. Ulicka, Kraków 2009, s. 571.

echolalia – dowodzą, że bycie łączy się – w perspektywie psychoanalitycznej – z nastrojem depresyjnym, psychotycznym.

Zanim Kristeva dojdzie do tak dalekich wniosków, pierwszym jej zadaniem – w roku 1966 – będzie odejście od strukturalizmu i przeciągnięcie na swoją stronę takich jego tuzów jak Barthes czy Genette. Przede wszystkim literatura nie miała w jej odczuciu – jak twierdził strukturalizm – służyć wymianie informacji ale doświadczeniu tworzenia sensów. „Semiologia znaczenia” Kristevy miała na uwadze odejście od praktyki wymiany sensów pomiędzy twórcami i odbiorcami tekstów na rzecz aktywności ich tworzenia, praktyki pisania jako działalności sensotwórczej, praktyki języka. Jeśli nawet to semiologii zawdzięcza język swoją karierę, to – twierdziła Kristeva – źle zostało zrozumiane jego zadanie. Literatura bowiem jest bytem specjalnym, szczególnym, którego funkcją nie może być li tylko komunikacja ale także przyjemność, sensotwórczość, dialogiczność czy dialektyczność. Najważniejszym jednak elementem było dla Kristevy – w perspektywie oczywiście psychoanalitycznej – zrozumienie, że w języku dzieją się rzeczy ważne zanim jeszcze powstanie produkt końcowy, że sam język zakorzeniony jest w doświadczeniach podmiotowych – zarówno świadomych jak i nieświadomych. Stąd właśnie wzięła się semanaliza Julii Kristevy, semanaliza rozumiana jako produkcja sensu, praktyka wytwarzania znaczeń. Kristeva uważała, że tekst sam w sobie – jako skończony byt – nie istnieje. Według niej tekst literacki jest rodzajem aktywnej, trwającej w akcji, praktyki powstawania tekstu. Tym samym samo pisanie ani tekstu nie rozpoczyna – bo jest zapośredniczone – ani nie kończy – bo kontynuowane jest w akcji czytania. „Śmierć autora” Barthesa pasowała do tej interpretacji doskonale.

Oczywiście tego typu stanowisko byłoby niemożliwe bez przejęcia jednej z podstawowych tez psychoanalizy postfreudowskiej Lacana. Otóż podmiot zaprzęgnięty jest w łańcuchy znaczeniowe zarówno przed jak i po swojej śmierci. Nigdy nie jest – mówiąc inaczej – czysty, nigdy nie jest jednolity i nigdy nie jest tożsamy. Podmiot pozostający w grze *signifiants* elementem przejściowym. Pisanie ma w związku z tym szczególne znaczenie. Okazuje się bowiem, że nie istnieje inna prawda tekstu, jak tylko jego aktualna, momentaryczna „prawda”. Co więcej – i kładzie na ten fakt szczególne nacisk Julia Kristeva – mowa poetycka, odpowiadająca w większym stopniu za grę *signifiants*, wiąże się z tym, co zostanie później w teorii psychoanalitycznej bułgarskiej filozofki określone mianem semiotycznego (w odróżnieniu od symbolicznego). Semiotyczne – do czego jeszcze wrócimy – odpowiada bowiem przedwerbalnemu, wyobrażeniowemu, poziomowi nieświadomości w trójpoziomowej drabinie Lacana. To właśnie ów poziom – semiotyczne – warunkuje właściwe zadomowienie podmiotu w tym, co symboliczne. Semiotyczne umożliwia komunikację, pozostając pra-komunikacyjne.

Odpowiednio do gry zachodzącej między semiotycznym i symbolicznym Kristeva wyróżniała także – w obszarze samego tekstu – genotekst i fenotekst. Genotekst dotyczy nieskończonego i przedjęzykowego procesu formowania się znaczeń. Fenotekst zaś odpowiada tekstowi już formalnie ukończonemu. Fenotekst warunkowany jest przez genotekst.

Poststrukturalistyczne odczytanie tekstu zawiera się właśnie na takich ustaleniach. Ale nie jest jeszcze wyrażone w pełni. Pisanie bowiem, zdaniem Kristevy, jak może nic innego związane jest ze szczególnym rozumieniem tożsamości w jej teorii. Chodzi o tożsamość rozbitą poprzez to, co w niej obce.

Summary

Another by Kristeva

Other categories Kristeva connects with the discovery of the unconscious. With the impact that is another subject and vice versa is revealed to some extent, "another scene" events, the scene allows a more complete analysis of text, another of his logic. At this point it seems important to explain why, in relation to Julia Kristeva continues to combine the concepts of text and body? Why the text is treated on a par with experience from outside it? Well, Kristeva answers this question rather enigmatically, as it seems, joining - or giving the text and the experience of other names - and being subjective. As far as subjectivity is Kristeva goes here Freudian lines. It is not understood as a denial of consciousness but that consciousness of the place before it's flagged. Freud discovered the unconscious mechanisms made a symbolic murder of Descartes. Awareness - subjectivity is no longer central - or of course the only one - the unit organizing the subjectivity of self.

Key words: philosophy, Kristeva.

Michal Žgrada

Trnavská univerzita v Trnave, Slovakia

Umenie ako produkt interpretácie

Otázka čo je umenie a čo ním nie je trápi filozofov už od nepamäti, ale doposiaľ sa ne našla žiadna uspokojivá odpoveď. V dvadsiatom storočí vzniklo úsilie, hlavne v radoch analytických filozofov, ktoré sa sústredilo na hľadanie kritérií či skôr základných črt, ktoré odlišujú umelecké diela od úžitkových predmetov. Predpokladalo sa, že umelecké artefakty sú niečím špecifickým a túto ich zvláštnosť zapríčiňujú vlastnosti, ktoré sú im imanentné. Preto sa pozornosť filozofov sústredila na umelecké artefakty. Hľadali sa základné vlastnosti, ktoré by boli spoločné pre všetky diela, hľadali sa vlastnosti umenia. „*Buď majú všetky diela vizuálneho umenia nejakú spoločnú vlastnosť, alebo tárame nezmysly, pokiaľ hovoríme o „umeleckých dielach“... Musí predať byť nejaká jedná vlastnosť, bez ktorej by umelecké dielo nemohlo byť umeleckým dielom...*” [Bell 2007, s. 121] Táto vlastnosť mala v podstate charakterizovať samotnú povahu umenia. Definícia umenia musí byť založená na kritériách, ktoré sú prítomné vo všetkých umeleckých artefaktoch. Ako sa však ukázalo, väčšina podobných pokusov snažiacich sa o nájdenie kritérií, ktoré by odlišovali umelecké artefakty od ostatných, boli buď príliš široké a zahŕňali aj neumelecké artefakty alebo boli príúzké a množstvo umeleckých artefaktov sa do nich nedostalo. Takýto prístup, sa navyše stretol s výhradami iných filozofov, ktorí mu vyčítali, že postulovaním kritérií sa zabráni vývoju umenia a uzatvorí ho do hraníc, ktoré znemožnia vznik nových umeleckých postupov a smerov.

Nemožnosť definovať umenie na základe kritérií viedla niektorých filozofov ku skepticizmu. Najznámejším z nich bol Moris Weitz, podľa ktorého z logického hľadiska nie je možné pojem umenia zadefinovať, vďaka jeho neustálej otvorenosti, ale to nám nebráni aby sme pojem umenia používali. V duchu Wittgensteina hovorí, že pre používanie pojmu umenie postačujú rodinné príbuznosti medzi jednotlivými artefaktmi. Weitzov príspevok k filozofii umenia síce zachováva otvorenosť umenia ale neposkytuje nám možnosť pri rozhodovaní kedy hovoríme o umeleckom artefakte a kedy nie, keďže rodinné príbuznosti môžeme nájsť aj medzi neumeleckými artefaktmi. Neúspech

analytických filozofov a aj Weitzov skepticizmus boli predovšetkým neúspechom úsilia orientovaného na umelecký objekt. „Ak sa zdá, že umelecké diela nevykazujú nijaký súbor spoločných vlastností, podstata umenia, ktorú možno definovať, pravdepodobne nespočíva v ich viditeľných vlastnostiach ale v procese ich vzniku.“ [Shusterman 2003, s. 77] Ako vidieť v otázke definovania pojmu umenie nie je kritická otázka „Ktoré artefakty sú trvalými umeleckými dielami?“, ale je to skôr otázka „Kedy sú artefakty umeleckými dielami?“, ako na to upozorňuje aj Nelson Goodman.¹

Jan Mukařovský zastáva názor, že umeleckú funkciu môže na seba prebrať akýkoľvek objekt vo svete. Takéto tvrdenie je možné len v prípade ak pripustíme, že objekty nemajú pevný význam, funkciu. Rôzne kultúry ale aj jednotlivci žijúci v rôznych spoločenských skupinách interpretujú znaky v odlišných významoch. Znaky a v tomto prípade aj umelecké artefakty sú závislé od pragmatickej roviny znaku. . „Zmena, ktorá sa udiala s vecným vzťahom dielo-znak je súčasne jeho oslabením a zároveň posilnením. Oslabený je v tom zmysle, že dielo nepoukazuje ku skutočnosti, ktorú priamo zobrazuje, posilnený tak, že umelecké dielo ako znak nabera nepriamy vzťah ku životným skutočnostiam vnímateľa a prostredníctvom nich potom k celému vnímateľovmu univerzu ako súboru hodnôt. A tak umelecké dielo nabera schopnosť poukazovať na skutočnosti úplne iné, než zobrazuje a k iným systémom hodnôt z akých vzišlo a na akých je vybudované.“ [Mukařovský 1936, s. 66] Preto je nutné presunúť našu pozornosť na proces kedy artefakt získava funkciu umeleckého diela a kedy mu je táto funkcia odobraná. To neznamená, že artefakt nie je potrebný, tvrdí sa len to, že o umeleckosti nerozhoduje artefakt ale pragmatická rovina znaku, ktorá odkazuje k percipientovi. Samozrejme artefakt nás môže usmerňovať pri interpretovaní obsahu, ktorý znázorňuje, vyjadruje, môžeme posúdiť jeho expresivitu. V tomto smere sme limitovaný artefaktom. Dobré alebo zlé stvárnenie témy však v mnohých prípadoch neznamená automaticky aj umeleckú funkciu. Umeleckú funkciu určuje percipient.

Interpretácia

Artefakt môže vystupovať v spoločnosti ako umenie ak získa umeleckú funkciu. Tak aj bežný úžitkový predmet, ktorý v minulosti plnil inú funkciu, môže v súčasnosti zastávať post umenia. „Nikdy nie je totiž vylúčená možnosť, že funkcie diela boli pôvodne úplne iné, než ako sa nám javia zo stanoviska nášho systému hodnôt.“ [Mukařovský 1966, s. 20] Pre získanie umeleckej funkcie je potrebná účasť percipienta a jeho interpretácia. Predmet sám o sebe nič nesymbolizuje. V prvom rade sa predmety musia stať súčasťou ľudskej

¹ Pozri. GOODMAN, N.: *Spôsoby svetotvorby*: Bratislava: Archa 1996, s. 79-80.

skúsenosti. „Bez prežívajúceho subjektu sú mŕtve a nezmyselné.“ [Shusterman 2003, s. 89] Tieto predmety získavajú umeleckú funkciu až interpretovaním. Znak-dielo získava svoj význam od percipienta. Naše postoje k znaku-diele sú z veľkej miery zapríčinené svetom, v ktorom žijeme a interpretáciami, ktoré používame. Takéto tvrdenie neplatí len v oblasti umenia, ale je ho možné aplikovať aj na sféry poznania alebo etiky. Filozofi ako Wiliam James, John Dewey, neskorý Wittgenstein sú filozofi, ktorí, „...udržiavali pri živote historikovo vedomie, že to, čo je v tomto storočí poverou bolo v storočí minulom triumfom rozumu, ako aj relativistovo vedomie, že najnovší slovník..., možno nevyjadruje privilegované reprezentácie podstaty, ale že je iba jedným z nekonečného množstva slovníkov, v ktorých možno opísať svet.“ [Rorty 2000, s. 309] Slovníkmi, ktoré si osvojíme, možno opísať nie len svet ale aj umenie. Vhodným príkladom je Duchampov pisoár, ktorý je totožný s množstvom iných pisoárov ale až za prítomnosti interpretácie získal funkciu umenia. Ako vidieť vďaka interpretácii je možné aby sa z úžitkového predmetu stal umelecký. Umelecká funkcia mu však môže byť odobraná. Priestor, v ktorom sú tieto interpretácie distribuované je priestorom spoločenského života. Predmety sú vystavené neustálemu reinterpretovaniu, ktoré mení ich funkcie. Zasadnením do nového kontextu sa z umeleckého predmetu môže napríklad stať smrtiaca zbraň alebo hocičo iné podľa toho ako daný predmet budeme interpretovať. Spoločnosť generuje neustále nové interpretácie, ktoré si percipient osvojuje a uplatňuje ich pri interpretovaní objektov. To akú interpretáciu si percipient zvolí je závislé v akej spoločnosti žije. Možnosť takýchto zmien, spôsobených interpretovaním, umožňuje samotný predmet, ktorý nemá jeden pevný význam. Interpretáciami sa postupne nedopracovávame k nemennej podstate diela, ale práve naopak, vstupujeme do nekonečnej hry textu. Mnohí filozofi s tvrdením, že umelecký artefakt nemá pevne určený význam, nesúhlasia. Najznámejším z nich je Immanuel Kant, ktorý vo svojej *Kritike súdnosti*, v nadväznosti na umenie, poukazuje, že význam do znaku-diele vkladá autor. Autor rozhoduje o funkcii objektu, čiže rozhoduje o jeho zaradení do triedy umenia. V duchu postmodernity však tvrdíme, že každé interpretovanie je nové tvorenie, a tak v podstate každý interpretujúci je zároveň aj novým autorom. To akú funkciu bude konkrétny predmet plniť určuje interpretujúci. Tento argument vyplýva z voľnosti významu.

Naberať umeleckú funkciu nie je reálnou vlastnosťou konkrétneho predmetu ale predmet sa takto prejavuje len za istých okolností pokiaľ je vystavený v istom spoločenskom kontexte, ktorý v tom momente definuje jeho funkciu ako umeleckú. „Objekt môže symbolizovať rôzne veci v rôznych obdobiach a inokedy zas nemusí symbolizovať nič. Banálny alebo len čisto úžitkový objekt môže nábrať funkciu umenia a umelecké dielo môže fungovať ako banálny alebo čisto úžitkový predmet. Skôr, že život je krátky a umenie je večné, platí, že oboje je pominuteľné.“ [Goodman 1996, s. 82] Umeleckým artefaktom

môže byť čokoľvek. Takéto chápanie pojmu umenie zabezpečuje široké uplatnenie rôznorodých smerov a postupov, ktoré sa v umení objavujú a ponecháva otvorenosť kreativitě. Napriek tomu niektorí filozofi nechcú pripustiť aby sme redukovali pojem umenia len na interpretáciu a stále odkazujú k artefaktu, ktorý ako jediný môže rozhodnúť o jeho funkcii. Ako sme však ukázali vyššie artefakt neurčuje svoju umeleckú funkciu pokiaľ nie je vystavený interpretácii. Až interpretácia legitimizuje artefakt ako umenie. „Danto a ďalší tvrdia, že umelecké dielo sa ontologicky konštituuje interpretáciou. Keďže materiálne identické veci môžu byť rôznymi dielami, ak majú rozdielne interpretácie, bez nich by diela boli „iba vecami“ vo svojej vlastnej materiálnej podstate.“ [Shusterman 2003, s. 193] V tomto bode sa vynárajú otázky. Ktoré interpretácie sú správne? Presadia sa všetky interpretácie alebo len niektoré? Na základe akých kritérií interpretujeme? Kto je pôvodcom interpretácii? A ako sa interpretácie legitimizujú? V nasledujúcom texte odpovieme na tieto otázky a pokúsime sa ukázať mechanizmus, ktorý je zodpovedný za existenciu umenia v spoločnosti.

Interpretácia a autority

Interpretácie disponujú umenotvornou silou, ale nie každá interpretácia je aj rovnako prijímaná. Aby interpretácia uplatnila svoj účinok je nevyhnutné aby bola akceptovaná zo strany percipienta umeleckého diela. V princípe môže každý zo spoločnosti interpretovať, ale presadia sa len určité interpretácie. Miera presadenia a akceptovania interpretácie je závislá od autority interpretujúceho. Žijeme vo svete, v ktorom sa nachádza množstvo rozličných interpretácií, podľa toho akú interpretáciu si zvolíme sa modifikuje aj naše chápanie určitého faktu, na ktorý sa interpretácia vzťahovala. Rovnaký princíp platí aj v oblasti umenia. Akceptovaním konkrétnej interpretácie artefakt začína plniť funkciu umeleckého diela alebo ju stráca. Tento pohyb je možný na základe zmeny významu ako sme uviedli vyššie. Tento pohyb zabezpečuje zmenu funkcie v artefakte. Takto aj pisoár vystavený v galérii môže byť umeleckým dielom pokiaľ akceptujeme interpretácie, ktoré mu priradujú funkciu umenia. Samozrejme ak konkrétnu interpretáciu neakceptujeme pisoár umením nebude. Interpretácie sú vo veľkej miere podmienené historickými možnosťami ako to poukazuje Arthur Danto na príklade krabice *Brillo* od Andyho Warhola. „...čiastočne mohla byť v tom čase umením vďaka faktu, že dané historické a teoretické ovzdušie určilo, čo je historicky možné.“ [Danto 2009, s. 16] Ak by v šesťdesiatych rokoch nepanovalo takéto ovzdušie, umeleckú spoločnosť by ani nenapadlo považovať krabice *Brillo* za možné umenie. Preto ak chceme hovoriť o umení, je nutné prihliadať k historickému obdobiu, v ktorom dielo vzniká. V tomto bode je zreteľne vidieť, že interpretácie majú historické a spoločenské obmedzenia. Každá etapa v histórii ľudstva určuje možné hranice, ktoré sú odvodené zo spoločenského a kultúrneho diania. Je

nepredstaviteľné aby v renesancii uznali abstraktnú maľbu za umenie, spoločnosť musela prejsť určitým vývojom aby bola schopná takejto akceptácie. Ale aj v súčasnosti niektorí percipienti nepovažujú abstraktnú maľbu za umenie keďže sú stotožnení s inými interpretáciami, ktoré chápu umenie v iných intenciách (nie je nič nezvykle keď v galériách vidíme ľudí, ktorí pohoršene krúčia hlavou nad súčasným umením). Aby sa konkrétna interpretácia stala pre percipienta legitímnou musí mať dostatočnú explanačnú silu. Percipient si ju osvojuje a následne sa stáva jeho presvedčením. Tieto interpretácie musia mať dostatočnú silu sú pre percipienta autoritou. V spoločnosti sú v oblasti umenia najvýraznejšie tri authority.

Kritik, múzeum, médiá

Množstvo autorít je čo do počtu neobmedzené. Autoritou môže byť ktokoľvek kto v určitej skupine ľudí dokáže presadiť svoju interpretáciu, preto lebo ľudia konkrétnu osobu alebo inštitúciu akceptujú ako tvorca interpretácií na základe jej dostatočného vzdelania a primajú jej interpretácie ako pravdivé. Niekedy sú tieto interpretácie presadzované silou ako tomu bolo v režimoch. Umenie je v týchto obdobiach vymedzené ideológiou. Nieкто sa nemusí opierať o žiadnu autoritu a môže byť jediný v celej spoločnosti, kto interpretuje artefakt ako umenie ale v takomto prípade je zvyškom spoločnosti odmietnutý a jeho interpretácia nedokáže prežiť v konkurencii ostatných interpretácií a preto vo väčšine prípadov dochádza k zrevidovaniu interpretácie aby bola prakticky funkčná. Autorita dodáva interpretácii dostatočnú silu aby bola vo väčšine prípadov akceptovaná. V našom prípade budeme hovoriť o troch autoritách, ktoré sú podľa nás v spoločnosti najzreteľnejšie artikulované.

Prvou autoritou je *Múzeum*. A priori authority múzea je, že v jeho priestoroch sú vystavované artefakty, ktoré musia nevyhnutne plniť funkciu umenia. Múzea sú inštitúcie slúžiace práve tomuto účelu a nikto to nespochybňuje. Návštevník pri vstupe do priestorov múzea už vlastní presvedčenie, že vo vnútri budú umelecké exponáty. Tento fakt nijako neproblematizuje a práma ho ako za samozrejmi keďže cieľom múzea je poskytnúť kontakt s umením. Nikto neprotestuje, že v galériách sú vystavované umelecké diela (otázka či sa návštevníkom výstavne exponáty páčia alebo nie je v tejto chvíli irelevantná) a práve tento predpoklad vytvára v percipientovi presvedčenie o umeleckej funkcii vystavených artefaktov. Pri tejto autorite je podstatným faktom, že predurčuje funkciu artefaktu. Tak predmet v priestoroch múzea vlastní funkciu umenia, ešte skôr ako ho uvidíme, hoc by ju mimo jeho priestoroch nevlastnil.

Druhou autoritou je autorita *Kritika*. Kritik je človek, ktorý je v danej problematike vzdelaný a má právo ako jediný interpretovať. Interpretovanie je jeho profesiou. Svoje vedomosti rozvíja v interpretačnej praxi. Môže artefakt odsúdiť alebo povzniesť

k nebesiam. Takáto charakteristika sa objavuje už v diele Imanuela Kanta a pretrváva až do dnes. Kritik ako jediný rozhoduje o funkcii artefaktu. Takáto postava kritika však vyžaduje autonómnosť kritikovho Ja od ostatného sveta. Avšak podobne ako iní ľudia aj kritik žije v určitej komunite, získal vzdelanie z kníh, ktoré menia jeho pohľad na umelecké artefakty a disponuje nejakým slovníkom. V súčasnosti netreba zabúdať na čoraz silnejší vplyv ekonomických a politických záujmov, ktoré sa v kritikoch prejavujú ako jeden z ďalších aspektov pri jeho tvorbe interpretácie. V mnohých prípadoch sa kritikom stáva človek, ktorý v konkrétnej oblasti nemá žiadne vzdelanie. Zamyslíme sa nad tým akú majú moc slávne osobnosti z televízie. Ich názory, interpretácie, majú často väčšiu silu než vyjadrenia teoretikov.

Tretou a poslednou autoritou je autorita *Médií*. Už v závere Kritika sme predznačili vplyv médií na tvorbu interpretácií v spoločnosti. Fenomén reklamy a informačný boom spôsobili, že médiá majú silnú mienkotvornú moc. Podobne ako u kritika aj tu hrajú veľkú rolu ekonomické a mocenské záujmy. Za televíziu a novinami sa skrývajú skupiny ľudí, ktorí majú záujem aby dosiahli zisk a z tohto dôvodu sa umenie stáva tovarom. Interpretácie produkované v médiách majú najväčšiu silu, keďže sú najprístupnejšie. Médiá distribuujú nové interpretácie a v spoločnosti tým pozamieňajú interpretácie, ktoré ľudia vlastnia.

Autority Múzea, Kritika a Médií sme si nevybrali len kvôli ich zjavnosti akou sa v spoločnosti vyskytujú ale aj kvôli ich najvhodnejšiemu použitiu ako príklad, na ktorom by sme objasnili vznik, distribuovanie a silu interpretácii, ktoré sú základom problematiky umenia. Tieto tri autority nám pomohli lepšie pochopiť proces vzniku a zániku umeleckej funkcie ako produktu interpretácii.

Záver

Doposiaľ sme sa na umenie pýtali, čo je umenie a čo nie? Už takto položená otázka predpokladala existenciu kritérií, ktoré odlišia umelecké artefakty od ostatných artefaktov. Ako sme ukázali existencia takýchto vlastností je nemožná a preto je potrebné upustiť od ich hľadania a musíme sa na umenie pýtať novou otázkou, Kedy je umenie?

Umením môže byť akýkoľvek artefakt. O umeleckosti artefaktov nerozhodujú kritéria. Na získanie funkcie umenia je nevyhnutnou podmienkou interpretácia, ktorá mení význam objektov z úžitkového na umelecký alebo naopak. Táto zmena vo význame objektu je možná po prijatí tvrdenia, že objekty nemajú svoj stáli význam a sú závislé od kontextu v ktorom sú použité. Význam objektu je za ďalšie závislý od percipienta a interpretácie, ktorú si pre daný objekt percipient zvolí. Interpretácie sú produkované spoločnosťou v ktorej interpretujúci žije. Bližšie sme predstavili tri autority, ktoré majú najväčšiu silu presadiť svoje interpretácie, a to autority Múzea, Kritika a Médií.

Zoznam použitej literatúry

- [1] DANTO, Arthur.: *Zneužitie krásy*. Bratislava: Kalligram 2009, 206s. ISBN 978-80-8101-025-5.
- [2] GOODMAN, Nelson.: *Spôsoby svetatvorby*. Bratislava: Archa 1996, 152s. ISBN 80-7115-120-3
- [3] LAW, Stephen.: *Filozofická gymnastika. 25 krátkých myšlenkových dobrodružství*. Praha : Argo a Dokořán 2007, 324s. ISBN 978-80-7203-882-4.
- [4] MUKAŘOVSKÝ, J.: *Estetická funkcia, norma a hodnota jako sociálne fakty*: Praha, Fr. Borovy 1936, s. 86.
- [5] MUKAŘOVSKÝ, Ján.: *Studie z estetiky*. Praha: Odeon 1966, 371s. ISBN 01-127-66.
- [6] RORTY, Richard.: *Filozofia a zrkadlo prírody*. Bratislava: Kaligram 2000, 339s., ISBN 80-7149-325-2.
- [7] SHUSTERMAN, Richard.: *Estetika pragmatizmu. Krása a umenie života*. Bratislava: Kalligram 2003, 424s. ISBN 80-7149-528-X.

Summary

The Art as a product of interpretation

We always asked what an Art is and what not? This question supposes, that it exist criterions, which differ artwork from another objects. But no such criteria exist like that. All objects can be art. An interpretation is a necessary condition for art, because an object causes a change in the normal to the artistic objects. This change is possible if we accept a fact, that the objects have not fixed meaning and they are depending on context in which they are used. The meaning of objects is depending on a percipient an interpretation, for which a percipient decide. Interpretations are produced in a society in which percipient lives. We will introduce a three authority, which have a greatest power to enforce their interpretations. The authority of museum, critics and media.

Key words: art, interpretation.

Marta Dercová

University of Presov, Slovakia

***Excentrická pozicionalita ako východisková kategória
problému telesnosti človeka***

Telesná stránka existencie človeka patrí k súčasným diskutovaným problémom. Zaujať primerané stanovisko k človeku a jeho telu, znamená zároveň nájsť adekvátny prístup. Úvodom sa nemôžeme vyhnúť otázke, či uplatňovaním prírodovedeckých schém a metód nezachádzame pri skúmaní somatickej stránky ľudskej existencie človeka príliš ďaleko. Prírodovedecké disciplíny nazerajú na telo človeka ako na akékoľvek súcno. Oprávnenosť takéhoto pohľadu vyplýva z možnosti predstaviť si telo človeka ako fyzikálny objekt umiestnený v priestorových súradniciach, ktorý je možné exaktne merať a poznávať mechanizmy jeho biologického fungovania. Prírodovedecké poznanie naráža však na hranice, pretože nedokáže svojimi prostriedkami postihnúť celok ľudského bytia. Začiatkom 20. stor. sa začína čoraz viac hovoriť o kríze vied, ktorú reflektuje Edmund Husserl vo svojom diele *Kríza európskych vied a transcendentálna fenomenológia* a identifikuje pôvod tejto krízy do novovekej, matematicky sformulovanej prírodovedy. To, že dnešné moderné vedy nedokážu postihnúť človeka v jeho celistvosti, je dôsledkom prvotného metodického založenia novovekej prírodovedy a toho, že každá zo stránok človeka sa stáva predmetom samostatne fungujúcich vied. Expanzia množstva poznatkov zo strany exaktných vied 20. stor. viedla k pocitu, že čím sú výpovede o človeku početnejšie, čím početnejšie vlastnosti človeka sa stávajú predmetom vied, tým sa obraz človeka stáva nezreteľnejším a problematickejším. Max Scheler v spise *Človek a dejiny* konštatuje, že sme prvým vekom v dejinách „kedy sa človek sám sebe sproblematizoval, keď už vôbec nevie, čo je, a pritom chápe, že to nevie“¹. Zároveň proklamuje naliehavú úlohu filozofie, a to je rozpracovanie filozofickej antropológie, ktorá by pri svojom skúmaní podstaty človeka zjednotila všetky idey, ktoré človek má o sebe. Filozofická antropológia, rodiaca

---

¹ SCHELER, M.: *Človek a dejiny*. In: Scheler, M. Můj filozofický pohled na svět. Praha: Vyšehrad 2003, s. 120.

sa zo situácie mnohých navzájom sporných obrazov človeka, v snahe o celistvý pohľad na človeka neignoruje výsledky jednotlivých vedných disciplín, ale naopak chce dať prírodovedeckým poznatkom filozofickú relevantnosť. Filozofická antropológia tak ponúka metodické východisko a pojmový aparát pre analýzy problému telesnosti človeka, pretože vo svojich projektoch zahŕňa aj telesný aspekt života človeka.

Helmuth Plessner, jeden zo zakladateľov filozofickej antropológie, nám ponúka vo svojom projekte špecifický prístup k problému telesnosti. Zámer predstaviť riešenie problému telesnosti vo filozofickej antropológii H. Plessnera má svoje opodstatnenie, pretože v referáte *Predmet filozofickej antropológie* na Svetovom filozofickom kongrese v roku 1963 Plessner konštatoval v závere svojho vystúpenia problém telesnosti ako nateraz uspokojivo neriešený. V spise *Homo Absconditus* z roku 1969 tvrdí, že telo „prostredníctvom, ktorého sa človek otvára svetu, stanovuje problém filozofickej antropológie“².

Do centra pozornosti stavíme Plessnerovu kategóriu **excentrická pozicionalita** ako univerzálnu kategóriu, ktorá vystihuje to, ako je človek situovaný vo svete ako telesná bytosť, vysvetľuje spôsob akým sa človek vzťahuje k svojej telesnosti a predchádza všetky kľúčové kategórie filozofickej antropológie. Táto kategória zohľadňuje to, že telesnosť človeka patrí k fundamentálnym charakteristikám jeho podstaty. Človek je vo svete tak, že sám seba zakúša ako telesne existujúcu bytosť. To, čo je vlastnou podstatou telesnosti prežíva originálne každý sám na sebe a zakúša pred všetkým. Telo je zdrojom možnosti ja môžem, je pôvodcom moci, ale aj tým, čo limituje naše konanie. Je na jednej strane tým iným, je súčasťou prírody, na druhej strane je mojím, subjektívnym telom. Telo je aktívne, ale aj pasívne.

Pojem excentrická pozicionalita zavádza Plessner vo svojom hlavnom diele *Stupne organického a človek*, ktoré vychádza v roku 1928. Dejinnno-filozofické prostredie, v ktorom táto kategória povstáva, charakterizuje súčasný nemecký filozof J. Fischer dvojakým prelomom. Na jednej strane je to prelom medzi humánnymi a prírodnými vedami, istý dualizmus v novom vedeckom šate. Na druhej strane je to revolučný prelomom 19.stor., kde stojí oproti sebe idealizmus a filozofia života. Plessner vychádza z presvedčenia, že sa musíme pýtať na celého človeka, na človeka v prírodno-dejinnej fakticite a „realizácia filozofickej antropológie na základe filozofie živého bytia“³ preňho predstavuje „novú

² PLESSNER, H.: *Homo Absconditus*. In Plessner, H. Pytanie o conditio humana. Wybór pism. Warszawa: PIW 1988, s. 110.

³ PLESSNER, H.: *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie*, 2. Aufl. Berlin: de Gruyter 1965, s. 20.

perspektívu spojenia prírody a ducha⁴. Jedinú cestu k pravej podstate človeka vidí skrz život.⁵ V centre pozornosti Plessnera už „nestojí človek ako predmet vedy, či ako subjekt vedomia, ale len ako objekt a subjekt svojho života, tak ako je on sám sebe východiskom i centrom“⁶. Najprv prijíma život v čisto konkrétnom zmysle tohto slova, tzn. ako biologický fenomén, duchovno-kultúrna sféra života je potom chápaná ako niečo vyvíjajúce sa z prírodno-organickej sféry. Plessnerova otázka o človeku od začiatku sleduje metodicky základný princíp a teda, že každému aspektu človeka (aj telesnému) musíme priznať rovnakú hodnotu pre odhalenie celého ľudského bytia. Sila takto formulovanej antropológie pre problém telesnosti leží v tom, že filozofická antropológia obracia pozornosť na čisto telesný aspekt človeka, bez toho aby upadla do naturálneho redukcionizmu.

Metodická výstavba kategórie *excentrická pozicionalita*

Už v spomínanom diele *Stupne organického a človek* sleduje Plessner otázku „ako existuje človek vo svete ako organizmus?“⁷. Vychádza pritom z dvojitého zakúšania telesnosti človeka, ktoré je dôsledkom špecifickej **dvojitej podstaty tela**⁸. Ako prvý preniká ku konštitučným momentom chápania tela v jeho dvojitej podstate Husserl svojou fenomenologickou analýzou. Telo sa konštituuje dvojakým spôsobom, „na jednej strane je fyzickou vecou (...), na druhej strane pociťujem na ňom a v ňom“⁹, telo je vždy mojim, subjektívnym telom, je sférou toho, čo mi je vlastné, je „jediným objektom (...), ktorému na základe skúsenosti prisudzujem pole pocitov, (...) jediným objektom, ktorý bezprostredne ovládam“¹⁰. To, že som telesne, je vyjadrené dvoma módmi **mám telo** a zároveň **som telom**. Plessner decentne vychádza z problému tohto dvojitého sebaopisu človeka, ktorý je dôsledkom karteziánskych princípov a hovorí, že: na jednej strane sa prechádzam v mojom vedomí, ktoré je oslobodené od tela (Leib) a vlastné telo so svojou zmenou polohy sa ukazuje ako obsah tohto vedomia; na druhej strane sa idem prechádzať s mojím vedomím, ktorého rôzne perspektívy závisia od tela (Körper), ktoré patrí medzi veci prí-

⁴ Tamtiež, s. 4.

⁵ Je ovplyvnený filozofiou života H. Bergsona, i W. Diltheya, ale vychádza skôr z filozofie organického tak ako ju predstavil jeho učiteľ H. Driesch.

⁶ PLESSNER, H.: *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie*, 2. Aufl. Berlin: de Gruyter 1965, s. 31.

⁷ Tamtiež, s. 35.

⁸ Nemecký jazyk používa pre pojem tela dve substantíva: Leib – živé, žité telo a Körper – hmotné, fyzické telo.

⁹ HUSSERL, E.: *Ideje k čistej fenomenológii a fenomenologická filozofia*. Zv. II. Fenomenologické skúmanie o konštitúcii. Praha: Oikoymenth 2006, s. 140

¹⁰ HUSSERL, E.: *Karteziánske meditácie*. Praha: Svoboda 1968, s. 94.

ody¹¹. Plessner zdôrazňuje predovšetkým chýbajúcu konjunkciu medzi oboma opismi, čo narúša celistvosť človeka. Základnú bázu pre nájdenie tejto konjunkcie mu poskytuje život, v ktorom vidí možnosť prekonania karteziánskeho dualizmu ducha a tela. Konkrétne sa tento dualizmus Plessner pokúsil prekonať modelom polárnej jednoty, resp. **dvojaspektovosti živého**. Napätie dualizmu tak vlieva do sily organizmu, ktoré sa konštituuje vo vzťahu k okoliu. Skúmanie dvojaspektovosti mu umožňuje najprv nájsť kategoriálne určenie rozdielu medzi živým a neživým, resp. organickým a neorganickým. Základným znakom všetkého živého je spôsob, akým sa organizmus nachádza v prostredí, a pre označenie tohto umiestnenia organizmu vo svete používa Plessner pojem **pozicionalita**. „Vo svoje živosti sa odlišuje teda organické telo od anorganického prostredníctvom svojho pozicionálneho charakteru alebo svojou pozicionalitou“¹². Túto kategóriu Plessner rozvíja pomocou vzťahu živého tela k svojim hraniciam. Pre anorganické teleso je typický spôsob, kedy hranica nepatrí ani telu ani prostrediu a pri pohľade sa akoby teleso a prostredie ohraničovali navzájom. Pre živé telo platí, že hranica sama patrí telu a predstavuje napätie medzi uzavretosťou vnútra a otvorenosťou navonok vyjadrené ako „über ihm Hinaus a in ihm Hinein“¹³. Pozicionalita znamená situovanosť živého tela do okolia. Podľa toho ako živé realizuje pozicionalitu rozlišuje Plessner tri formy živého: rastlina, zvieratá a človek. Človek má **excentrickú pozicionalitu**. U zvieratá forma takejto pozicionality nebude nikdy možná, pretože koordinujúce centrum splyva s telom, centrum je v podobe nejakého centrálného orgánu, čo mu zneumožňuje prekročiť hranice pociťovania telesnosti, nemá plnú reflexivitu¹⁴. Zvieratá hýbe telom, ovláda telo, má pudy, pocity, má vedomie, ale nemá sebedavedomie, má síce Leib a Körper, ale pozicionálne tu neexistuje žiadna možnosť sprostredkovania medzi celkom tela (zahrňujúcim aj centrálny orgán) a Leib (ako od centrálného orgánu závislá zóna Körper). Plessner tak vlieva filozofický problém sebedavedomia do filozofie života pričom jeho argumentácia je založená na diferenciacii Körper a Leib. Zvieratá má Leib a Körper, ale nikdy nebude schopné si túto diferenciu uvedomiť, nevie nikdy zakúsiť obsah tejto diferencie¹⁵. Človek získal excentrickú pozicionalitu tým, že splnil podmienku, že „centrum jeho pozicionality má samo k sebe odstup, zo seba samého umožňuje vyzdvihnutú totá-

¹¹ FISCHER, J.: *Exzenrische positionalität. Plessner Grundkategorie der Philosophischen Anthropologie*. In Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 2002, 48, č. 2, s. 270.

¹² PLESSNER, H.: *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie*, 2. Aufl. Berlin: de Gruyter 1965, s. 129.

¹³ Tamtiež.

¹⁴ Tamtiež, s. 288.

¹⁵ MEUTER, N.: *Anthropologie des Ausdrucks. Die Expressivität des Menschen zwischen Natur und kultur*. München : Wilhelm Fink Verlag 2006, s. 106.

lno reflexivitu systému života“ (...). Človek sa môže od seba dištancovať, vsadiť medzi seba a svoje prežitky priepast¹⁶. Človek žije svoj život excentricky, tzn. že centrum jeho reflexie je mimo jeho tela a z tohto excentrického bodu človek reflektuje svoje vedomie, živé telo a reflektuje aj svoje materiálne telo. Preto človek môže zaujať odstup k svojmu telu, žiť ponad telo, pozrieť sa naňho z vonku a objektivizovať ho, ale vie žiť aj v tele, ívať svoje telo z vnútra. Excentrická forma života človeka zároveň znamená, že jeho existencia nesie dvojité aspekty: človek už viac nežije v tu a teraz, a svoju bezmiestnosť a bezčasovosť vie aj prežívať a na druhej strane človek ostáva v tu a teraz, cíti sa, myslí, chce, prežíva sa v činnosti a výkone. Bod, z ktorého človek uskutočňuje svoju pozicionalitu, nemôže byť ani stred, z ktorého žije (zvíra), ani nemôže patriť prostrediu, v ktorom žije (rastlina), je to bod neobjektivizovateľného Ja. Človek nestojí v strede, z ktorého žije, ale v ustavične novo vykonávanej jednoty vzťahov k svojej telesnej a netelesnej (vonkajšej a vnútornej) existencii.

Fenomén výrazu a expresivita

Excentrická pozicionalita je dynamickým princípom, ktorý vyjadruje, že človeku život nie je daný, ale zadaný, „človek žije len potiaľ, pokiaľ vedie svoj život“¹⁷. Človek sa musí urobiť tým, čo je, urobiť sa človekom a keďže získal odstup k svojmu telu, musí mu dať výraz, podobu, musí sa ním vyjadrovať. Plessner sa preto podrobne zaoberá fenoménom výrazu, teda teóriou expresivity. Plessner metodicky vsadzuje na vonkajšiu plochu eka, avšak ak hovorí o exteriorite neznamena to, že sa jedná o čisto vonkajšie fenomény podľa vzoru prírodných vied, poníma výraz ako jednotu duchovno-duševno-telesných komponentov. Interiorita a exteriorita nie sú žiadne samostatné oblasti bytia človeka, ale človek je jednotou v diferencii, musí sa sprostredkovať, aby bol sám sebou. Vo výraze sa zrkadlí excentrická pozícia človeka a práve expresivita je pôvodný spôsob, ako uskutočniť to, že človek telo obýva a zároveň telom je. Expresivita je „antropologickou kategóriou, ktorá hovorí o bytostnom vzťahu medzi excentrickou formou pozície a výrazom ako životného módu človeka“¹⁸. Plessner píše: „V tvári sa človek zhrňuje, ibaže nie virtuálne a bezprostredne, ale skrz expresivitu. Tvár je sféra, kde sa odzrkadľuje celá osobná existencia, a to spôsobom viditeľným pre iných“¹⁹. Tvár je to miesto, ktoré si duch vyberá pre

¹⁶ PLESSNER, H.: *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie*, 2. Aufl. Berlin: de Gruyter 1965, s. 290-291.

¹⁷ Tamtiež, s. 310.

¹⁸ MEUTER, N.: *Anthropologie des Ausdrucks. Die Expressivität des Menschen zwischen Natur und kultur*. München: Wilhelm Fink Verlag 2006, s. 112.

¹⁹ PLESSNER, H.: *Pytanie o conditio humana*. In Plessner, H. *Pytanie o conditio humana*. Wybór pism. Warszawa: PIW 1988, s. 70.

svoje stelesnenie²⁰. Excentrická pozícia vyjadruje, že človek môže zaujať odstup k telu a teda i k tvári, vie telo a tvár prežívať v ich *sprostredkovanej úlohe*. Človek stojí pred úlohou: telu, ktoré má a telu, ktorým je, dať výraz v špecifických situáciách, ukázať ním odpoveď²¹. Plessner analyzuje niekoľko podôb výrazu, výraznú pozornosť však venuje formám výrazu, ktoré reprezentuje smiech, plač a úsmevom. Pre Plessnera predstavujú smiech a plač reakcie na hranice aké náš život stretáva, vyjadrujeme nimi zakúšanie situácií, v ktorých už nevieme „čo si počať“. „Vo chvíľach silných pocitov a výbuchových reakcií smiechu a plaču sme ochromení a porazení“²². Smiech a plač sú „nepodarenými reakciami, spočívajúcimi na prerušení spojenia medzi človekom a jeho telom (...) Len duchovná podstata môže zareagovať prerušením spojenia medzi človekom a jeho telom“²³. Oproti smiechu má inú pozíciu úsmev. Plessner je prvým, kto oddelil smiech od úsmevu a pripisuje mu „vlastnú neopakovateľnú podstatu, špecifické použitie, je formou expresie sui generis (...). Je expresiou, ale zároveň dovoľuje zachovať vo vzťahu k nej odstup“²⁴. V smiechu a plači dochádza k strate tohto odstupu k telu, ale v úsmeve vyjadrujeme hru črt našej tváre. Vďaka odstupu nadobúda úsmev aj význam prostriedku komunikácie, je reakciou na danú situáciu, na jej pochopenie, plní úlohu vysloveného mlčania. „Úsmev je mimikou ducha (...), mimikou ľudskej pozície (...). V smiechu a plači je človek obeťou svojej duchovnosti, kým usmievajúc sa človek dáva svojej duchovnosti výraz“²⁵. Úsmev vyjadruje v každej forme človečenstvo človeka.

Literatúra

- [1] ARLT, G.: *Anthropologie und Politik. Ein Schlüssel zum Werk Helmuth Plessner*. München: Wilhelm Fink Verlag 1996.
- [2] ASSEMISEN, H. U.: *H. Plessner: Die exzentrische Position des Menschen*. In

²⁰ Iným typom stelesnenia pre Plessnera je stelesnenie v herectve. Herectvo predstavuje „stelesnenie v kultivovanej forme“ ARLT, G.: *Anthropologie und Politik. Ein Schlüssel zum Werk Helmuth Plessner*. München: Wilhelm Fink Verlag 1996, s. 77), kde vlastné telo slúžiace ako prostriedok stelesnenia inej postavy sa nemôže úplne rozvojiť. „Herec existuje potiaľ, pokiaľ sa ovláda“ PLESSNER, H.: *Przyczynek do antropologii herca*. In Plessner, H. Pytanie o conditio humana. Wybór pism. Warszawa: PIW 1988. s. 213). Situácia herca predstavuje komplikovanú jednotu, v ktorej stelesňovaná osoba role prekrýva stelesňovanú osobu herca.

²¹ FISCHER, J.: *Philosophische Anthropologie. Eine Denkrichtung des 20. Jahrhunderts*. München: Verlag Karl Alber Freiburg 2008, s. 189.

²² PLESSNER, H.: *Pytanie o conditio humana*. In Plessner, H. Pytanie o conditio humana. Wybór pism. Warszawa: PIW 1988. s. 98.

²³ PLESSNER, H.: *Uśmiech*. In Plessner, H. Pytanie o conditio humana. Wybór pism. Warszawa: PIW 1988. s. 204.

²⁴ Tamtiež, s. 197.

²⁵ Tamtiež, s. 203-204.

- [3] SPECK, J.: Grundprobleme der grossen Philosophen. Philosophie der Gegenwart II. Scheler, Hönlingswald, Cassirer, Plessner, Merleau-Ponty, Gehlen. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1991, s. 146-180.
- [4] FISCHER, J.: *Exzenrische positionalität. Plessner Grundkategorie der Philosophischen Antropologie*. In Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 2002, 48, č. 2, s. 265-288.
- [5] FISCHER, J.: *Philosophische Antropologie. Eine Denkrichtung des 20. Jahrhunderts*. München: Verlag Karl Alber Freiburg 2008.
- [6] HUSSERL, E.: *Ideje k čistému fenomenologii a fenomenologická filozofia*. Zv. II. Fenomenologické skúmaní o konštituci. Praha: Oikoymenth 2006.
- [7] HUSSERL, E.: *Karteziánské meditácie*. Praha: Svoboda 1968.
- [8] HUSSERL, E.: *Krise europäischen věd a transcendentální fenomenologie. Úvod do fenomenologické filozofie*. Praha Academia věd 1972.
- [9] KOUBA, P.: *Fenomén duševní poruchy*. Praha: Oikoymenth 2006.
- [10] MEUTER, N.: *Anthropologie des Ausdrucks. Die Expressivität des Menschen zwischen Natur und kultur*. München : Wilhelm Fink Verlag 2006.
- [11] PLESSNER, H.: *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Antropologie*, 2. Aufl. Berlin: de Gruyter 1965.
- [12] PLESSNER, H.: *Homo Absconditus*. In Plessner, H. Pytanie o conditio humana. Wybór pism. Warszawa: PIW 1988. s.107-136.
- [13] PLESSNER, H.: *Predmet filozofickej antropológie*. In Človek, kto si. Vybrané materiály z XIII. Medzinárodného filozofického kongresu, Mexiko City, 7.-14. IX. 1963. Bratislava: Obzor 1965. s. 5-15.
- [14] PLESSNER, H.: *Przyczynek do antropologii herca*. In Plessner, H. Pytanie o conditio humana. Wybór pism. Warszawa: PIW 1988. s.207-222.
- [15] PLESSNER, H.: *Pytanie o conditio humana*. In Plessner, H. Pytanie o conditio humana. Wybór pism. Warszawa: PIW 1988. s. 29-106.
- [16] PLESSNER, H.: *Uśmiech*. In Plessner, H. Pytanie o conditio humana. Wybór pism. Warszawa: PIW 1988. s.193-206.
- [17] SCHELER, M.: *Člověk a dějiny*. In: Scheler, M. Můj filozofický pohled na svět. Praha: Vyšehrad 2003. s. 120-150.

Summary

Eccentric positionality like a baseline category of a problem of corporality in philosophical anthropology

This report represents an examination of one of the most recent issues of philosophical anthropology and thus the problem of corporality. The main idea of a report is associated with a basic category of Helmuth Plessner's philosophical anthropology, eccentric positionality, which we can consider to be an anthropological category a priori when dealing with a problem of corporality. This category demonstrates double distance of a man to his body.

Key words: Body. Philosophical anthropology. Eccentric positionality. Smile.

Michal Kutáš

Trnavská Univerzita, Slovakia

On subjectivity and objectivity in the social sciences

Introduction

Many thinkers talk about subjectivity and objectivity in the social sciences. For example, F. A. Hayek writes about the subjective character of the data of the social sciences [Hayek 1952, p. 25-35] and K. R. Popper is concerned with the issue of objectivity in sciences in general – including of course the question of objectivity in the social sciences, as we will see. Also, L. V. Mises writes about the subjectivism of the general science of human action [Mises 1996, p. 15-22], which he calls praxeology. We mention these authors here because we will try to answer our questions mainly with the help of their ideas.

As can be seen from the title, in this paper we will try to examine in what sense social sciences can be called subjective and in what sense they are objective. Of course we will not deal here with all aspects of subjectivity and objectivity of social sciences, because there is not enough space for that here. We will try to analyze only certain aspects in which social sciences are objective or subjective. Every section is meant to contain certain aspects of our problem.

Intersubjectivity

First, we will examine the question of intersubjectivity in the social sciences. It means that we will ask whether social sciences are objective, provided that we understand objectivity as intersubjectivity. Or, maybe more precisely, we will understand intersubjectivity as one possible meaning of objectivity. Now we will ask if social sciences have this property (intersubjectivity). But first we must explain what we mean by this notion. In order to do this we will use ideas of philosopher K. R. Popper. The reason is that in his work, Popper dealt with the problem of intersubjectivity and objectivity and we deem his ideas to be very useful for answering questions we just stated.

K. R. Popper says in his *Logic of Scientific Discovery* that “objectivity of scientific statements lies in the fact that they can be *inter-subjectively tested*.” [Popper 2005, p. 22] In his later works, Popper generalized his formulation of objectivity and inter-subjective testing thus became only one aspect – although a very important aspect – of the more general idea of *inter-subjective criticism*. In *The Poverty of Historicism* he said that “inter-subjectivity of science and its institutions for the dissemination and discussion of new ideas, are the safeguards of scientific objectivity. These also impose a mental discipline upon the individual scientist.” [Popper 1957, p. 155-156] A more detailed account of what he understands by objectivity is presented in his *Open Society and its Enemies*: “Objectivity is closely bound up with the *social aspect of scientific method*, with the fact that science and scientific objectivity do not (and cannot) result from the attempts of an individual scientist to be ‘objective’, but from the *friendly-hostile co-operation of many scientists*. Scientific objectivity can be described as the inter-subjectivity of scientific method.” [Popper 2008, p. 241] Popper is even more specific when he states two aspects of the method of natural sciences. Let’s see if they do apply also in the case of social sciences.

Popper says:

“First, there is something approaching *free criticism*. A scientist may offer his theory with the full conviction that it is unassailable. But this will not impress his fellow-scientists and competitors; rather it challenges them: they know that the scientific attitude means criticizing everything, and they are little deterred even by authorities. Secondly, scientists try to avoid talking at cross-purposes. (I may remind the reader that I am speaking of the natural sciences, but a part of modern economics can be included). They try very seriously to speak one and the same language, even if they use different mother tongues. In the natural sciences this is achieved by recognizing experience as the impartial arbiter of their controversies. When speaking of ‘experience’ I have in mind experience of a ‘public’ character, like observations, and experiments, as opposed to experience in the sense of more ‘private’ aesthetic or religious experience; and an experience is ‘public’ if everybody who takes the trouble can repeat it.” [Popper 2008, p. 241]

First notice what Popper just said about the part of modern economics – he assigned to this social science even the second aspect mentioned here as a constituent for objectivity of science. It will be useful to mention what Ludwig von Mises said about economics: “economics becomes a part, although the hitherto best elaborated part, of a more universal science, praxeology.” [Mises 1996, p. 3] Praxeology is in fact the universal (and formal) science of human action. Social sciences generally deal with human action. Of course we can distinguish empirical and formal sciences, and maybe praxeology (and economics as its part – or formal part of economics), can be seen as the formal science of human action, while for example sociology (and the empirical part of economy) as a

certain empirical part. But modern economics is nevertheless considered by both Mises and Popper to be one of the most elaborated sciences among social sciences, because the first considers it to be the most elaborated part of the universal science of human action and the latter considers it (more precisely part of it) to be objective in the sense natural sciences are. If they are right, we have here maybe the best example of social science which is most evident to be objective in the sense Popper just assigned to natural sciences. From this it follows that we cannot claim that social sciences cannot be objective. On the contrary, we can ask ourselves whether all social sciences can be (at least in principle) objective?

Let's pursue these considerations further and ask of other social sciences whether or to what extent they already have these two aspects of objectivity? Free criticism (first aspect) is no doubt present also in other social sciences than just modern economics. Social scientists offer their scientific results and theories to other experts (they write books and publish in professional journals, participate in conferences etc.) – they therefore offer their theories to criticism. Free criticism is allowed and wanted and is considered to be of no lesser importance here than in natural sciences. And it is also actually practiced here: scientists do criticize their colleagues and competitors, point out inconsistencies in their theories and incompatibility of their claims, theories, propositions or theses, etc. with empirical data. Of course we can find some instances of what claims to be a social science and in which no free criticism is allowed – like was for example Marxism in communist dictatorships; but in these cases we have full right to say we are not dealing here with the sciences at all. Certainly social sciences are not like Marxism in this regard and therefore we can say they have the aspect we called free criticism present in them.

Secondly, there is a question of effort not to talk at cross-purposes. Popper assigned it only to part of modern economics. This at least can encourage us that social science which has this aspect is possible. But I think we can find this aspect present – at least to some extent – also in other social sciences, although there must be admitted that social sciences in general are undoubtedly in a worse state regarding this aspect than natural sciences. But there is some effort to talk the same language or to have the same understandings of some important concepts also in social sciences.

Regarding the question of 'experience' in social sciences, it can be said that they too must construct their empirical claims in order that they will not be incompatible with empirical data. Of course, the role of experiment has a significantly different form in social sciences than in natural sciences. But here we can consider an appeal of K. R. Popper that "*A social technology is needed whose results can be tested by piecemeal social engineering.*" [Popper 2008, p. 245] He said this because he believes that something like testing (and thus stronger role for 'experience' as an arbiter of controversies of social sci-

tists) – is at the same time needed and possible. It is needed, because, as we have mentioned above, social sciences are not in as an advanced state in this regard as natural sciences; and it is possible, because we can in principle test theories of social sciences if we meet certain conditions. How can something like this be possible?

In order to understand this, we must first understand what Popper means by piecemeal social engineering. He of course does not recommend some central planning or the like. In contrast to a utopian social engineer, a piecemeal social engineer “does not believe in the method of re-designing it [the society] as a whole. Whatever his ends, he tries to achieve them by small adjustments and re-adjustments which can be continually improved upon... The piecemeal engineer knows, like Socrates, how little he knows. He knows that we can learn only from our mistakes. Accordingly, he will make his way, step by step, carefully comparing the results expected with the results achieved, and always on the look-out for the unavoidable unwanted consequences of any reform; and he will avoid undertaking reforms of a complexity and scope which make it impossible for him to disentangle causes and effects, and to know what he is really doing.” [Popper 1957, p. 66-67]

Popper is saying here that conditions which allow social sciences to do the tests are these: interventions to society must be small enough (only like an adjustment) in order that a piecemeal engineer would know what he is doing; a piecemeal engineer must proceed only step by step, carefully; he must examine unwanted consequences; he must avoid undertaking reforms of a complexity and scope which make it impossible for him to disentangle causes and effects. We have the right to believe that when these and similar restrictive conditions will be met, we can both test our social theories and avoid dangers of central planning and strong interventions of state.

This testing of social theories to some extent already exists. We do evaluate consequences and functioning of reforms of our society and of various interventions. By this we can test whether our theories which propose some consequences are right or not. If some social theory proposes that certain change in society will bring some result and if we in fact do this change and the result will not come, we know that something is wrong. If conditions we mentioned above are met, we may be able to determine whether the theory was false and then to search for some change in this theory in order to make a new and better one; it is similar to what we do in natural science. Of course there are significant differences between natural sciences and social sciences, but in this most general respect – that we construct our theories and then examine whether consequences deduced from them are compatible with empirical data – they are, I think, the same.

We in fact do evaluate success of our reforms and changes in society (changes in laws, rules, regulations etc.). We thus acquire what can be called data of social sciences. We also

investigate social phenomena. Regarding economics we can for example investigate whether certain economical laws hold or whether people are really acting according to the descriptions of certain situations offered by game theory etc. We can undoubtedly falsify some social theories, if they are stated clearly enough. I think we can find some instances of clearly and precisely enough stated theories or theses in social sciences, mostly in economics.

Certainly it is true that human society is so complicated that we are not principally able to know everything. It is true that there cannot exist some center which would be able to gather all or the major part of all information. Information is distributed in society and we must respect this fact. Yet something like the law of supply and demand can be formulated and even 'tested' to some extent. If when we consider whether this law is true or not we wouldn't be kind of testing it, how would we know it is true? Are we only believers to this law regardless of empirical reality? I think we are not. We look at empirical data and see that at least with certain accuracy they are compatible with the law of supply and demand. We can imagine data which would falsify this law. Of course we cannot test this law with the accuracy physics is testing its theories, but I think we can talk here about testing – at least to some extent.

To summarize we can say that the facts of social sciences are objective in the sense that they can be and are inter-subjectively tested. There is free criticism allowed, wanted and practiced in social sciences – no less than in natural sciences. And there is also – to some extent – the effort not to talk at cross-purposes in social sciences and some measure of 'testing' (empirical data can be thought of as the arbiter of controversies among social scientists) too. This kind of objectivity is in no way contrary to the fact that facts of social sciences are subjective in the sense that they are about relations of men and things or about the relation between man and man, or that they are about opinions, beliefs or purposes of men etc. We will deal with this aspect of the facts of social sciences in more detail later.

Independence from observer

Let us look now at our problem from a slightly different point of view. We will now put forward one working definition of objectivity which we deem to hold for facts of all sciences (including social sciences) and which is not contrary to what we said is true about the fact of social sciences.

Let us understand by fact a true proposition. If this proposition is true regardless of observer we will call it objective. Objectivity of the fact will then be the property that this fact is true from the point of view of every observer. Propositions about the past or present certainly can be objective in this sense. Regarding propositions about the future,

some explanation is needed. These propositions can be objective in the sense we defined objectivity now, if certain conditions are met. In order to understand this, we must first realize that proposition about probability of something have its own probability different from probability of that thing. Consider for example the following proposition: (1) *There is 90% probability, that there is a black ball in this box.* Now this proposition can be simply true, which means that probability of the truthfulness of this proposition is 100%. By using this fact we can construct true propositions about the future provided that laws of nature can determine natural processes with probability bigger than 0%. This is possible thanks to presupposition that natural laws are independent of time. Of course such a proposition is true only if it is consistent both with theory which is true and with empirical data. Thus the proposition like (2) *There is 50% probability that a photon will be detected by this detector,* is a perfectly valid and objective proposition. The fact that physical processes are to some extent not determined does not contradict this. Even the fact that we do not know for certain whether our physical theories are true (because they are mere hypotheses – in the sense Popper is using this notion) does not contradict this.

Also the propositions which describe something which is true regardless of time and location are objective in this sense. If physical laws are true everywhere and always, we can formulate objective propositions about them. If some laws hold only for certain parts of space or for certain periods of time, the objectivity (in the sense just defined) is possible too: the proposition stating that given laws hold for that certain part of space or that certain period of time are objective, because it will always be true, that in that certain part of space or in that certain period of time these laws are (were) true. More precisely, for every observer, even for some future one, it will be true that these laws were true in that certain period of time, or that they are true in that certain part of space.

Now notice that this definition of objectivity does not imply that everyone will believe that a given objective fact is true. It must be true from the point of view of everyone, but it need not to be believed by everyone. For example if it is true that in New York it was raining at 9.00 AM on 5.1.1900, this fact will be true for everyone – even in future – although some people may not believe that it is true. If it is true that in New York it was raining at 9.00 AM on 5.1.1900, this fact will be true from the point of view of every observer even if no observer will ever believe it is true. Propositions of this type are undoubtedly more problematic than for example propositions about some physical or other laws which are supposed to hold everywhere and always – or at least in a very large part of the universe or very long periods of time. But even in the case of physical laws there is problem: we do not know whether physical laws as we know them now hold for every instant of time, because we don't know very much about the time which is close to the Big Bang. Nevertheless, even if it turns out that certain laws hold for a very long time but not for

some small period of time after the Big Bang, propositions which properly include information about a range of space and time in which something holds, are objective in the sense defined above.

It doesn't follow from our definition of objectivity that fact is objective if and only if everyone believes in this fact. Fact can be objective in our sense also when someone does not believe it is true, or when no one believes in it, or when everyone ceases to believe in it, although in the past everyone or a majority believed in it. In other words, our definition is such that objectivity of a given fact is independent of whether this fact is believed by anyone. The only problematic case is that in which the fact is about belief to this same fact, but this is a rather empty kind of fact, because it had to have a form like this: Fact $f = A$ believes, that f is true. If we substitute for f , we get this: Fact $f = A$ believes, that 'A believes, that 'A believes, that 'A believes, that ... and so on ad infinitum, while somewhere (actually nowhere, because it is infinite) on the end should be "is true". This is truly an empty and very odd fact and we will therefore not take it into consideration. Every other fact *about someone's belief* is perfectly objective, *if a given individual has this belief, i.e. it is true from the point of view of every observer that this individual has this belief* (to be more precise we may add information about the period of time, since when and until when this individual has this belief).

If we now consider the following types of facts, we see that all these types of facts are objective in the sense we defined in this section: fact that a certain man has certain relation to a certain thing or certain other man; fact that a certain man has a certain opinion, belief or attitude; fact that a certain man thinks something; fact that some people want to achieve something, etc. All these types of facts are objective provided that it is true that this man has this relation to that man or thing; that this man has this opinion, belief or attitude etc. *Objectivity of fact of this kind does not require that everyone must believe in its truth, and all the more so it doesn't require that everyone had to have the same knowledge or opinion.* For this reason, our claim of objectivity of these facts is not contrary to Hayek's pronouncement that "knowledge and beliefs of different people, while possessing that common structure which makes communication possible, will yet be different and often conflicting in many respects." [Hayek 1952, p. 29] This proposition is true, yet it in no way contradicts our claim that facts of social sciences are objective in our now considered sense. It is obvious, that the fact that people have different or even conflicting knowledge or beliefs doesn't in any way imply that some fact which is true from the point of view of one observer is not true from the point of view of every other observer. Fact, that someone can observe it and someone will observe something other (something which may even contradict the observation of the first observer) doesn't imply that a given fact is not objective. One of these observers must be wrong, if they propose contra-

dicting claims, and this holds even if they will not be able to settle their issue for eternity. Someone can label this position as naïve, but I think that even with all possible problems or complications of this position, it is still better off than any alternative position, although they try to seem subtle and sophisticated.

Regarding our problem, it is important that what we just said holds also for the facts of social sciences, for example facts about beliefs which people have. Consider this simple example: One man, let's name him A, has belief that Earth is flat, and the other, B, that this is not so. Now consider these four propositions: (1) *Earth is flat*; (2) *Earth is not flat*; (3) *A believes that Earth is flat*; (4) *B believes that Earth isn't flat*. According to our definition of objectivity, propositions (2), (3) and (4) are objective facts. My point is this: (3) and (4) are not less objective than (2). And these are the types of facts with which according to Hayek social sciences deal, as we will see later, when we will be considering the importance of relations between men and men or between men and things in social sciences.

Distribution of concrete knowledge

Because we already articulated and described some general claims on objectivity of social sciences, the following sections need not to be as extensive as previous ones. The reason is that these general claims are related to every aspect of objectivity and subjectivity we are dealing with here.

The reader may consider this short section to be a reply to a certain possible objections to what I have said above. I will use Hayek's formulations because they seem to me to express these objections in a clear and adequate way. The following explanation should show that what Hayek proposes is not contrary to what I claimed to be true about the objectivity of facts of social sciences.

Hayek describes the following specificity of human knowledge: "concrete knowledge which guides the action of any group of people never exists as a consistent and coherent body. It only exists in the dispersed, incomplete, and inconsistent form in which it appears in many individual minds, and this dispersion and imperfection of all knowledge is one of the basic facts from which the social sciences have to start." [Hayek 1952, p. 29-30] This is true, but this fact doesn't imply that the facts of social sciences are not objective in our sense. Take for example basic fact just mentioned by Hayek: concrete human knowledge exists only in dispersed, incomplete and inconsistent form in many individual minds. Is it true, that if someone will believe that this is not so, it will cease to be true? Is it true that if some individual, dictator, some group of individuals etc. will believe that this is not the fact and that there can be a state in which all concrete knowledge will be centered in one ruling and organizing body which will have knowledge free from imperfec-

tion – is it true that then it will cease to be the fact? No. Imagine that no one will believe in this basic fact – will it be therefore less true? Or imagine a society in which a majority of people will not believe in this (or even all its members) – will it not be true because of disbelief of these people? Is it enough to believe that this basic fact of social sciences isn't true for it to become untrue? Or – regardless of beliefs – is it true that somewhere there exists a society in which this isn't true?

Let's address briefly another possible objection which is associated with the distribution of concrete human knowledge. Hayek is saying that "absolutist" view, as if knowledge, and particularly the concrete knowledge of particular circumstances, were given "objectively," i.e., as if it were the same for all people, is a source of constant errors in the social sciences." [Hayek 1952, p. 30] We truly cannot suppose that concrete knowledge of particular circumstances is the same for all people – or we shouldn't – because it's not true. But this fact is not contrary to our claim of objectivity of the facts of social science. It's evident that what Hayek just called objectivity is not the same thing we understand as objectivity. In the quote just cited, Hayek understands by "objectivity" the fact that the concrete knowledge of particular circumstances is the same for all people. We didn't suppose anything like this in our definition of objectivity.

Importance of human purpose

Another important characteristic of social sciences is described by Hayek when he says that in the disciplines dealing with results of conscious human action "we must start from what men think and mean to do." [Hayek 1952, p. 33] For example, in economics it means that "the objects of economic activity cannot be defined in objective terms but only with reference to a human purpose." [Hayek 1952, p. 31] I agree with the notion that in sciences dealing with human action and with consequences of this action, objects cannot be defined regardless of their relation to human purpose, human opinion and belief or regardless of relation of humans to them. Money is a very good example of this. But this doesn't mean that the facts of social sciences are not objective in the sense we specified in this paper.

If we will call the effort not to forget that objects of human action which social sciences study cannot be properly understood regardless of their relation to human purpose or human opinion or belief the "consistent application of subjectivism", then this effort is in no way threatened by the conviction that facts of social sciences are objective in the sense we defined in this paper.

Relations and attributes

Let's continue by analysis of the difference between attributes and relations, because there are some misunderstandings concerning this issue. It is also important regarding our problem, because certain kinds of relations are important in social sciences. As Hayek says, social sciences – unlike the natural sciences – deal “not with the relations between things, but with the relations between men and things or the relations between man and man.” [Hayek 1952, p. 25]

But first let me say something general about attributes and relations and their connection to the concept of objectivity. The following description aims to clarify why and in what sense we can assign objectivity to the facts of social sciences no less than to the facts of natural sciences. This may seem trivial to many people, and indeed (in my opinion) it is; nevertheless, I think it will be useful to say it.

Let us consider differences between attributes and relations. In some systems, in which attributes are not relative (as are for example in relativistic physics, where what we think of as attributes (for example length, duration) are in fact relations, because these parameters have meaning only *in relation to some frame of reference*) it is true that if a certain entity has a certain attribute, it has this attribute from the point of view of every other entity. And at the same time it is true of such a system that if a certain entity has a certain relation to a certain other entity, it need not to have this relation with every other entity.

For a better illustration, imagine an example from ordinary life. We can say that when some entity – let's name it A – is a man, this fact is true from the point of view of every other entity. But if this entity has a certain relation with a certain other entity – which we will call B – for example that A is a father to B, it is not necessarily true that A has this relation to every other entity. But this doesn't imply that the fact that A is father to B is less objective than the fact that A is a man. The fact of a certain relation between certain things is as objective as a fact that a certain thing has a certain attribute. This is of course true of facts about relations between men and things or between man and man as well. Everyone can falsify any claim about the truth of any fact about a certain relation between man and man or between man and thing in principle just as well as any claim about the certain attribute of a certain thing.

We may continue and say that if someone argues that we cannot describe man's relations to things objectively *because* someone can have a different relation toward a certain thing than someone else, he is wrong. Also the fact that someone values something more than someone else doesn't prove that the relations of these two people toward this thing are not objectively describable. For example, if it's true that a certain man was willing to buy something for a higher price than someone else, this fact doesn't prove that these

relations of these men to this thing were not objective. It is perfectly observable (in principle no less than anything else) that someone bought something only when the price fell below a certain value, and that someone else bought the same kind of thing before, when the price was higher. These facts which can be relevant in economy are as observable and true from the point of view of everyone as the facts about the weight of certain things, etc.

Importance of human opinions and beliefs

Similarly, the fact that a certain man has a certain opinion about a certain thing and that another man has a different opinion about the same thing, doesn't mean that we are dealing here with relations which aren't objective. If we call the fact that people have different relations to things, or that people have different opinions about things etc., subjectivity, then we must say that the "subjectivity (in this sense) is only a kind of objectivity". Subjectivity thus means – in the first case – to have different relations, or – in the second case – to have different opinions.

Hayek himself writes about the facts of the social scientist, that "in one sense his facts are thus as little "subjective" as those of the natural sciences, because they are independent of the particular observer; what he studies is not determined by his fancy or imagination but is in the same manner given to the observation by different people." [Hayek 1952, p. 28] Here the objectivity of the facts of the social scientist seems to consist in what can be called *intersubjectivity*, or more precisely in the fact that everyone who cares can observe, check or "test" the given fact. For example anyone can observe, check or "test" the fact that a certain man has a certain opinion about a certain thing and that another man has a different opinion about the same thing. Similarly, if one man is reacting on certain stimuli in the certain way, and another is reacting on the very same stimuli in the different way, this fact also is objective in the sense that everyone who wants can observe or check whether this is true or not. And every observer (if we exclude cases in which mistakes in observation appeared) will observe that this fact holds if it holds and vice versa. These kinds of facts are objective in this sense even in the case when given opinion is false or incorrect. The fact that a certain man has a certain illusion (or a certain false or an incorrect belief) is no less objective than the fact that this man is 190 cm tall.

Conclusion

In the introduction we specified our problem as follows: we will try to analyze in what sense social sciences are subjective and in what sense they are objective. We investigated some possible aspects of subjectivity and objectivity which we can assign to social sciences. We arrived at the following conclusions.

1) *Facts of social sciences can be inter-subjectively tested in the sense that everyone can check upon their validity.* What Popper calls free criticism and what he deems to be one of the crucial aspects of objectivity in science is present not only in natural sciences but also in social sciences. *Free criticism* is allowed and wanted and is considered to be of no lesser importance here than in natural sciences. Social scientists criticize their colleagues and competitors, point out inconsistencies in their theories and incompatibility of their claims, theories, propositions or theses etc. with empirical data. Also, the second aspect of objectivity mentioned by Popper is at least to some extent present in social sciences. There is some effort to avoid talking at cross-purposes and to speak one and the same language even in social sciences other than modern economics. Experience in the scientific sense of the word has a significant role not only in natural sciences but also in social sciences. We can investigate social phenomena and compare them with what our theories are saying if we meet certain conditions. We can also compare results of reforms made in society which are expected (according to theories) and which are achieved, if these conditions are met. Since we sometimes must intervene and since we certainly need to have some laws which we sometimes need to reform, why not look at this as some kind of testing of our social theories? We already evaluate successes and failures of our reforms and changes in our laws and rules, so why not see these efforts as part of the testing in social sciences? I think we can understand things this way and say that experience in the scientific sense is at least to some extent an arbiter of controversies of social scientists.

2) *We can say that facts of social sciences are objective in the sense that they are independent from the observer.* If we understand by objective fact a true proposition which is true from the point of view of every observer, we can say that facts of social sciences have this form. We showed how propositions about probability and about the future can be constructed in order to be true from the point of view of every observer. Facts about relations, purposes, opinions, beliefs, etc. can be as objective as facts of natural sciences, regardless of whether these opinions or beliefs are in themselves true or false.

On the other hand, we can say that social sciences are in some sense subjective, if we carefully analyze and remember what we understand by it. We can say social sciences are subjective in the following ways:

1) *Knowledge which people have is often inconsistent and imperfect, it is not the same for all people; people have different opinions, beliefs, attitudes and relations to things and to other people. We can say human knowledge and information people have is distributed in society.*

2) *Human purposes are important in social sciences and these sciences must often take into account what human purposes are. Some facts of social sciences are about human purposes. Some objects with which social sciences deal cannot be understood properly re-*

ardless of human purposes or relations of people to them. Some objects of sciences dealing with human action and consequences of this action cannot be defined and properly examined regardless of their relation to human purposes, opinions, values, etc.

3) *Social sciences deal with the relations between man and man or with the relations between men and things.* They deal also with human beliefs and opinions. Facts about relations of men to things or to other men and facts about human opinions and beliefs belong to the data of social sciences.

Finally, we want to emphasize that these aspects of objectivity and subjectivity of social sciences are not contrary to each other. We realize also that aspects of objectivity and subjectivity of social sciences analyzed in this paper do not cover all possible aspects of this problem.

Bibliography

- [1] HAYEK F. A.: *The Counter-Revolution of Science. Studies on the Abuse of Reason.* The Free Press, Glencoe, Illinois 1952.
- [2] MISES L.: *Human Action. A Treatise on Economics.* Fox & Wilkes, San Francisco 1996.
- [3] POPPER K. R.: *The Poverty of Historicism.* The Beacon Press, Boston 1957.
- [4] POPPER K. R.: *The Logic of Scientific Discovery.* Routledge, London and New York 2005.
- [5] POPPER K. R.: *The Open Society and Its Enemies. Volume Two: Hegel and Marx.* Routledge, New York 2008.

Summary

On subjectivity and objectivity in the social sciences

In this paper we try to answer the question in what sense social sciences are subjective and in what sense they are objective. We examine only some aspects of this problem. First, we address the question of intersubjectivity, mainly with the ideas of philosopher K. R. Popper. We proceed by proposing the following working definition of objectivity: we understand objective facts as true propositions, the truth of which are independent from a particular observer. We ask whether facts of social sciences are objective in this sense. Then we examine some possible objections to proposed claims and also some aspects of subjectivity of social sciences. We are concerned with the following issues: distribution, imperfection and inconsistency of concrete human knowledge, importance of human

purposes, beliefs and opinions and of relations between people or relations of people to things in social sciences. Regarding these problems we are dealing mainly with the work of F. A. Hayek. We also try to show that claims we made about objectivity and subjectivity of social sciences are not contrary to each other.

Keywords: objectivity, subjectivity, intersubjectivity, social sciences, Popper, Hayek

Petra Hroncová

Trnavská univerzita v Trnave

Therapeutic aspect of philosophical lived-body concept application into the area of medical praxis

Lately there is a consideration about therapeutic competence of philosophy. One of the possibilities of demonstration the therapeutic effect of philosophy is philosophical conceptions application within the frame of medicine. As the term 'therapy' means some treatment or amendment also this actuating of philosophy in the frame of medicine wants to be some amendment, specifically amendment of traditional approach to the body. American philosophers Drew Leder and Glen A. Mazis are engaged in this idea that we suggest here. According to these philosophers traditional model of approaching to the body roots in modern image of the human. That is why the remorse against the paradigm asserting in medicine are headed for the dealing with Descartes and overcoming the optics that his conception has given over us.

Cartesian body

In 17th century there was the question about the nature of the man to the fore. At that there was an effort to develop such theory that would be in its philosophical approach inspired by sciences, by their accuracy and preciseness, too. Such as were aspirations of Descartes who appointed parameters for the aim of answering this question at that time. It is well-known that the leading method, that Descartes tried to climb some basic principles with, was the method of doubt. As the consequence Descartes demolish all his uncertified beliefs and convictions until then in the effort of seeking what is *clara et distincta*.

Descartes devotes himself to the problem of the distinction between body and mind (soul) in the book *Meditationes de prima philosophia*¹, partly in second and for more detail in sixth meditation. Already in the second meditation we can find the first definition or description of the body: “by a body I understand whatever has a determinable shape and a definable location and can occupy space in such a way as to exclude any other body; it can be perceived by touch, sight, hearing, taste or smell, and can be moved in various ways, not by itself but by whatever else comes into contact with it.” [Descartes 1911, p. 17] From this extensive description we can learn some substantial statements about the body: it occupies some space, it is perceived by senses, it cannot be moved by itself and it has no ability of perceiving. So Descartes characterizes the body as something motionless, what takes some place (literally occupies the place) and is possible to be perceived. It seems that such body is nothing but an object in the world that is perceivable and hence scientifically examinable. Just this understanding of body as the object was, according to Drew Leder, recast into the medicine and represents the main, not the only, expostulation against Cartesian body.

Regarding the question of body it is interesting also another Descartes' work: *Treatise on Man (Traite de l'homme, 1662)*, that is the part of the book *The World (Le Monde, 1664)*. There we can find detailed description of the body but not as something living and lived, sensing and sentient. Compared to *Meditations*, where the mind (soul) is highlighted, in this work Descartes aims to evoke representation of the body as so ordered and functioning machine, that it is not needed to think about the mind (soul) as something that makes the body move. [Descartes 1998, p. 171] The image we create during the reading of *Treatise on Man* resembles to the machine, mechanism with strictly determined functions. Descartes proposes the view on the body as the machinery of organs and their functions that resembles rather physiological-mechanical analysis than something we lived. Drew Leder even says that such body resembles more the corpse. [Leder 1998, p. 119] While in *Meditations* Descartes proclaims that: “I am not that structure of limbs which is called the human body.” [Descartes 1911, p. 18], in *Treatise on Man* it seems that I am nothing more but this. We can say that these two works represent opposite alternatives.

---

¹ Body – soul relation problem is devoted by Descartes also in his last work *Passions of the Soul (Les passions de l'âme, 1649)*, where his aim is to capture rather their unity than difference. Even though the main of his works is considerate to be *Meditations* and they are also the base for interpretation of his philosophy.

Consequences of the thesis: cogito ergo sum

The aim of Descartes was to assign fundamental difference between the body and mind (soul), what culminates in attribution of the privileged position in our nature to the soul. As the result the body seems to be unimportant component that loses the property of moving and perceiving that after all belong according to Descartes to the mind. Donn Welton says that he thus “...reduced the body to what is extended in time and space and, thereby, what is measurable.” [Welton 1999, p. 2]

The most severe consequence of Descartes' view on the body is disintegrate dualistic view on the man that is characterized by disaffection the human from his corporeal living which is connected with mentioned understanding of the body as an object. According to Donn Welton there are two main directions of the consequences of Descartes' conception: the first is the characterization of the mind independent from the body, so the mind therefore represents the opposite towards all that is material; the second direction incites us to reduction of various human experiences on mechanical interactions within the frame of the body. [Welton 1999, p. 2 – 3] We think that none of these views is satisfying and adequate. According to Drew Leder and Glen Mazis the second mentioned consequence forms the basic approach to the patients within the frame of medicine. Important is also the first one mentioned consequence that culminates in understanding of the body as an object – something what is only added to us and to what we are related rather in instrumental or possessive way. The question we ask with the help of Leder and Mazis is: What are the possibilities of repression of this reductionism and traditional dualism of body and soul within the medicine? The answer on these questions is just the lived-body conception that accrued on the field of phenomenology in 20th century.

The body in a new dress

Modified paradigm of approaching to the body kept waiting relatively long. Approximately 300 years from Descartes the body returned to the philosophical discussions and tried to find firm place among philosophical conceptions. But it was not the same body Descartes left on investigation to sciences as the 'dead' object. On the contrary, this body extricates from the object status and searches for new assignation, even new point of view from which we are to newly target it.

In *Cartesian Meditations (Cartesianische Meditationen, 1931)* Husserl reveals the body as the fundamental component of monadic ego, so called the sphere 'of my own'. It is not the kind of body we can talk about as the object among other objects because it does not pertain to the sphere above me but it is of my own. In such a manner Husserl opens a new understanding of the body which he nominates 'lived-body' (*Leib*) in contrast to

the body as an object (*Körper*). [Husserl 1993, p. 90 – 96] Such understanding of the body is the central topic of Maurice Merleau-Ponty's philosophy, especially in the work *Phenomenology of perception*. The aim of this new approaching to the body as lived body is repression of traditional dualism of body and soul and so the unification of man in his corporeal living and allowance of entourage (the world) in which the body is situated, in which the body lives, because "to be the body is to be tied to a certain world." [Merleau-Ponty 2002, p. 171] Very spatiality of the body is modified. This development is very striking. It goes from Descartes' *res extensa*, the body which only fills the space, through the basic location of orientation in Husserl's philosophy pending to 'spatiality of situation' [Merleau-Ponty 2002, p. 115] as it is understood by Merleau-Ponty. If the body was understood as the object and relatively isolated mechanism in the Cartesian sense, the entourage of existence of the lived-body is fundamentally different. "The body is here not regarded as a passive, impersonal object...but the very center of one's experience, moods, expressions and projects." [Leder 1984, p. 36] Even Mazis says, that corporeity is "rather dispersed throughout its lived context." [Mazis 2001, p. 203] This is closely connected also with the fact, that lived-body is understood as 'intentional entity' [Leder 1998, p. 124] that is always more closer to things it is related to than tighten to itself. Lived body expresses the unity that cannot be divided into parts. It is a matter of whole bodily expressing of living creature within the lived world.

Two main problems within the frame of medical praxis

If we focus on medical praxis, there are two foremost serious consequences of Cartesian approach to the body that appear. We outline them already before: it is the understanding of the body as an object and in some sense isolated mechanism of system of organs.

The first problem is then objectification of the body. As we already said, the body seen through Cartesian conception is the object. The lived-body on the contrary accounts the unity of subject and object through the living anchored in the body. "It is the very nature of the lived body to be both perceiver and perceived, subject and object." [Leder 1998, p. 128] However the body is never seen as only object, it is always also subjectively lived. On illustration of this two-dimensional unity of the lived body Merleau-Ponty uses the example of reciprocally touching hands of one body where the assignations of subject and object still elude.

The problem of objectification is more obvious in the case of illness or pain. Whereas the Cartesian body does not change its model of object in this context, the unity of lived body is disrupted. Leder says that "the unity of the lived-body begins to fall apart in disease." [Leder 1984, p. 33] This process of objectification begins in the case of pain or dis-

ease and culminates in the medical surrounding. The body makes us notice it through the pain and disease. It requests for our attention and therefore starts to be the object for us. We can even pay our attention to particular part of our body, the one that hurts or is attacked by the disease. In the case of pain we start to look on our body as disintegrated and with distance, it means – in objectified mode. This approach to the body is according to Leder much graded when we decide to see the doctor. We can describe this approach by following: The body-machine does not work as it should so we vest it in the hands of somebody who is to repair it as a broken object. Of course, this is simplification, but it illustrates our changing relation to the body in the period of disease or painful injury. Moreover Leder states: “*In the physical examination the patient experience her/his body as a scientific object beneath the dispassionate gaze and the probing, palpating fingers of the doctor.*” [Leder 1984, p. 33] This is the place where the Cartesian body is overlapped with the lived body and in medical praxis the lived body is retracted, whereas the body as the object is highlighted. This also suggests that the lived body is primary whereas the body-object submitted under the medical intervention is something secondary and unnatural – something out of context of lived body and its world. “*The Cartesian body interpreted as ‘thing’, a mechanical collection of parts extrinsic to the self, is itself brought to the fore as a latent experiential possibility rooted in the illness of the lived-body.*” [Ibid.] Leder and Mazis try to appoint out that a human is the lived body and although in the case of disease there is the objectified component that rises up, in medicine it is inaccurately outline and regarded as the only possible approach. The consequence is “*the body...subsumed into a series of readouts and signs...is seen as biophysiological functioning.*” [Mazis 2001, p. 200] In the area of medicine then arises a situation described by Leder as follows: “*...the patient presents the lived-body for treatment while the doctor treats the Cartesian or object body.*” [Leder 1984, p. 32] He even says that the appointment of the doctor with the patient looks like the appointment with the corpse – where the doctor seeks only the mechanical trigger of disease, some disorder, poisoning or trauma. [Ibid. p. 33] The attention of doctor is concentrated on particular part of the body instead of the whole lived body in its context of its lived world. In connection with this Leder talks about “*an ironical fulfillment of Cartesian dualism – a mind (namely, that of the doctor) runs the passive and extrinsic body (that of the patient).*” [Ibid. p. 35] The medical intervention within the Cartesian understanding of the body according to Leder allows the body to be “*divided into organ systems and parts to be repaired, surgically removed or technologically supplemented in relative isolation.*” [Ibid. p. 30] The question is whether this approach is therapeutically effective in the whole sense. Authors we mention here consider this approach to be incomplete.

The lived body offers another interpretation of ill or painful body, no more as the disorder of the body-machine, or malfunction of isolated mechanism. Thereby we are get-

ting to the second problem which is the isolation of the body. Glen Mazis says that: “*Pain announces something wrong with the body, but not from the body as isolated mechanism, but rather as at the heart of all the relationships of the person to the activities, things and people within his/her world.*” [Mazis 2001, p. 205] Pain seems not to affect only our body but it rebounds also in relations which the healthy body functions heretofore in. We can also apply the statement of Merleau-Ponty on the case of pain or illness: “...*it is not only an experience of my body, but an experience of my body-in-the-world.*” [Merleau-Ponty 2002, p. 163 – 164] Therefore illness is not only disorder of isolated body but disruption of the whole context in which the lived body normally lives and practices its intentions in activities. This principled anchorage of lived body in the world is evident in the case of disease in the negative sense. It is a change of the context of lived body characterized by isolation or other restrictions. In medical praxis the body is examined isolated from its life-context, even isolated from its known world, in surgery office – sterilized and unnatural environs with appropriate resources’ on its examination. Drew Leder and Glen Mazis emphasize that disease is not the disorder of the isolated mechanism of the body-machine but it is a disruption of the whole lived context of the lived body. Disease causes the isolation from others and restriction of our movements and habits or intentions. Pain in the literal sense “*constricts our accustomed context of life*” [Mazis 2001, p. 205], what evokes some kind of isolation. This negative change accrues not only from principled anchoring of the lived body into the world but also from basic understanding of our body as “*centre of potential action*” characterized by the attitude “*I can*”. [Merleau-Ponty 2002, p. 125, 159] Disease then means the change in the area of what I can. “*If each part of the body embodies ‘I can’ relationships to the world...pain and illness force me to live my body as ‘the no longer can’.*” [Mazis 2001, p. 206] Therefore the isolation of the body is understood as impossibility of practicing the accustomed activity and asserting intention within the context of life. Therein it is important to underline the passivity of the patient’s body. In the period of illness we are really getting more passive than active what can be seen in our approach to the body not as the possibility of various activities but rather as impossibility of acting exacting activity any more.

If we are to summarize what the disease means in such different approaches to the body, we would say that in the case of body-object it is a disorder of one of its parts what invades its functioning, mechanism. In the case of lived body there are more far-reaching consequences, “*because disease is enough for the changing of phenomenal world.*” [Merleau-Ponty 2008, p. 254] Isolation of the lived body does not mean isolation within the body – its non-functional part, but isolation from its entire life-context. It can include limiting of movement, changing in sensing, with regard to time there can be excruciating moment of the present and constricted relation to others. [Leder 1984, p. 32]

Application of the lived body concept into the medical praxis

Neither Leder nor Mazis criticize the Cartesian approach to the patient as the body-object in the whole sense. They try to reveal limitations of this approach that lead according to them to depersonalization of patient, dehumanization in approaching and reductionism of lived body into the system of measurable laboratory values and number notes. [e.g. Leder 1998, p. 122, 124; Leder 1984, p. 36] Indeed both of them are aware of some necessity of this objectified and reducing approach. Disintegrated view on the man has not only negative co-extensive terms but it has also substantiation in specialization of particular departments within the medicine. Also the approach of the doctor to the patient as the object of investigation has substantiation in the sense of efficiency of therapy assessment, ergo the fastest intervention. [Leder 1984, p. 33, 36] However they call attention to some obstacle in this approach. *“When unfamiliar with the patient’s being-in-the-world, i.e., history, general functioning, life-style, habits, home and work environment, symptoms may be misinterpreted and inappropriate treatments proposed.”* [Ibid. p. 37] They consider the tendency of isolate the body from its life-context, which is anchored in medicine, to be not only the possible resources of improper therapy but also its inefficiency.

Amendment of traditional approach to the body within the medicine supposed by Leder and Mazis is to comprehend the lived body into medical praxis, which means to make provision for context in which patient normally lives and which is changing by the disease. For all that Glen Mazis underlines the role of emotions in the relation of the patient to the doctor and also to his/her disease and finally to the whole his/her life-context, relations within his/her family, work and so on, because all of this is modified in the life of ill one. Mazis wants to emphasize the fundamental role of patient’s emotional relationships in the disease therapy process, *“for, ultimately, what has been affected is the quality of the relationships of the person to his/her world and this is precisely what the client’s deeper sense of the body as „flesh“ registers in emotion.”* [Mazis 2001, p. 200 – 201] Drew Leder talks about the wider context that also makes provision for patient’s motional frame of mind what he support by research. *“research has suggested that such factors as the emotional state of the patient, the quality of the therapeutic alliance, the patient’s self-image and attitude towards illness, recent life changes and current environmental stresses and supports are crucial in predicting the onset and progression of illness.”* [Leder 1984, p. 37]

So what should the lived body concept application into the medical praxis be like? Drew Leder as well as Glen Mazis mention the example of leg fracture, when the role of surgical amendment – some ‘fixation’ of the leg – is not sufficient therapeutic technique,

because the mentioned case is not only about the disorder of part of the body, which inhibits its isolated functioning, but about violation of our whole corporeal existence in the relation to its surrounding. Merleau-Ponty says, that: “*the various parts of the body are known to us through their functional value only...*” [Merleau-Ponty 2002, p. 172] It means that the broken leg is not only disrupted part of our body, but general disability to walk, so the whole movement of the body is corrupted together with the context of our life and possibilities of acting. From the view of lived body concept it is not possible ‘to separate’ the leg (even relatively) from the human corporeal living within his/her world. The attention paid to the whole patient’s life is to supplement the traditional medical intervention. “*To operate most effectively the clinician or clinical team must do more than set the fractures properly; they must address the pain, the restricted motility, the constricted possibilities that reconfigure the patient’s world,*” because “*this is an injury to the body-as-lived, not just the body-as-machine, and so should be regarded.*” [Leder 1998, p. 127]

What is lacking in the Cartesian approach to the body in medical praxis is the effort of the doctor to reintegrate the functioning of not only the particular leg but of the whole lived body with its relations to the world. We can say that it refers to the therapy on several levels. Firstly, there is the therapy of the leg, then therapy of assumption of the leg – it means of the whole body and finally there is a therapy in sense of restoring the old relations within the world of concrete individual or obtaining the new relations. The role of the doctor or medical team should be according to Leder and Mazis extended. As they say: “*It does mean that healthcare professionals who are experienced with the effects of various sorts of illness and trauma need to pay attention to what these effects mean for the everyday lives of their clients.*” [Mazis 2001, p. 210] So they should also be engaged in the impact of the disease on patient’s private life which includes the acquaintance of the client with possible constraints and, what is the main task, to exert of the doctors to offer the client acceptable possibilities of reintegration his/her relations to the world, that are adequate to his/her state.

Reciprocal medicine of the lived body

This proposition of making provision for the life-context of lived body establishes according to Leder some requirements not only within the frame of medicine but also within the personal approach to the body that is also connected with the area of treatment. Specifically the point is appeal to prevention. Exerted Cartesian model often infiltrates also into our common experience. “*Thus there is a tendency in this culture to focus on the body only when ill. [...] we neglect the cultivation of optimally healthy states in our personal habits and medicine.*” [Leder 1984, p. 35] Through the area of medicine we return in a roundabout way to common experience and we find out that our body calls for our

personal attention and involvement also in our everyday life. Leder, too, comes to the conclusion, that “*the most important „treatments“ must come on the preventive level through increased personal and social responsibility for health maintenance.*” [Ibid. p. 35 – 36]

On the basis of this Leder creates the conception of some reciprocal medicine of lived body which underlines interaction of both the illness on our life-context and consequences of the corporeal living of our world that rebounds in the area of the health. He says that “*just as our physical structure lays the groundwork for our mode of being-in-the-world, so our interactions with this world fold back to reshape our body in ways conducive to health or illness. A medicine of the lived body dwells in this intertwining.*” [Leder 1998, p. 125] The therapeutic program based on the lived body conception has two fundamental requirements. One is directed towards medicine and calls for treatment of lived body not the Cartesian body-machine-object, what means to pay attention to the treatment of the whole patient’s life-context. The accent is put on achieving resumption of the ill, treating or already ‘treated’ (in Cartesian sense) body within its life-context. This can be done by restoring of previous relations or by finding new alternatives, that are to lead up to emotional maximization of client’s possibilities of becoming involved in accustomed world and help the client to get to emotional anchorage in it. Health in this sense means not only simple ‘amendment’ but reintegration the well-being and functioning within the personal life-context. [Mazis 2001, p. 207 - 211] The second requirement within the reciprocal medicine of lived body aims to potential patient and so is the appeal to prevention and personal involvement in the treatment process, that are based on the personal paying attention to life-context of our body. Drew Leder summarizes it as follows: “*If the objectifying model tends to emphasize an interventionist approach at the point of illness (i.e. fixing the machine), the paradigm of lived embodiment helps to focus attention to the healthy body and personal participation in prevention and treatment.*” [Leder 1984, p. 36]

It seems that lived body conception within the frame of medicine overcomes this area and finally turns our attention also on the sphere of our everyday life where should the ‘treatment’ start in the sense of prevention. Therapeutic program we finally achieve shows therapy as the primary care and attention towards our body even sooner than the medical intervention is needed.

Bibliography:

- [1] DESCARTES: *Meditations on First Philosophy*. In: The Philosophical Writings of Descartes, volume II. Cambridge university press, Cambridge 1911.
- [2] DESCARTES: *The World and Other Writings*. Cambridge university press, Cambridge 1998.

- [3] HUSSERL E.: *Karteziánské meditace*. SVOBODA-LIBERTAS, Praha 1993.
- [4] LEDER D.: *A Tale of Two Bodies. Cartesian Corpse and the Lived Body*. In: WELTON D.: *Body and Flesh*. Blackwell, Massachusetts 1998.
- [5] LEDER D.: *Medicine and paradigms of embodiment*. In: *The Journal of Medicine and Philosophy*, 9 (1), 1984.
- [6] MAZIS G. A.: *Emotion and Embodiment within the Medical World*. In: TOOMBS S. K. (ed.): *Handbook of Phenomenology and Medicine*. Kluwer Academic, Netherlands 2001.
- [7] MERLEAU-PONTY M.: *Phenomenology of Perception*. Routledge, New York 2002.
- [8] MERLEAU-PONTY M.: *Struktura chování*. Filosofia, Praha 2008.
- [9] WELTON D.: *The Body*. Blackwell, Massachusetts 1999.

Summary

Therapeutic aspect of philosophical lived-body concept application into the area of medical praxis

The article is written in intention of American philosophers *Drew Leder* and *Glen A. Mazis*, who consider about the possibility of using the *lived-body* concept (*Maurice Merleau-Ponty*) within the frame of medicine. The conceptual ground consists of Cartesian view of body, phenomenological approach to body and distinction between them. Two basic problems of traditional medical model of body are underlined and are to be overcome by lived-body concept. Medical intervention broadened of this concept is specified as reciprocal medicine of lived-body. Examined issue leads to innovation of our relations to the world, which are principled assignation of our corporeality and also the result of therapeutic effect of admission the lived-body concept within the medical intervention.

Keywords: Body – Lived-Body – Medicine – Objectification – Isolation – Life-context

Ingrida Vaňková

University of Prešov, Slovakia

***Perspektíva sociálneho konštruktivismu v diskusii
o ľudskom self a osobnej identite človeka***

Teória osobnej identity je predmetom záujmu filozofie, sociologie, psychologie, antropologie a ďalších humanitných disciplín hneď z niekoľkých dôvodov. V prvom rade ide o záujem antropologický. Človek je bytosť, ktorá má schopnosť poznávať okolitý svet, objekty v ňom, i seba samého. Vďaka jedinečným schopnostiam, ktorými človek disponuje, sa jeho hlavnou životnou úlohou stáva porozumieť tomu, aká je jeho podstata. Práve vďaka tomu, že človek je schopný myslieť a uvedomovať si sám seba, je schopný reflektovať aj jeho odlišnosť od iných bytostí a objektov jeho poznania.

Okrem antropologickej motivácie, ktorá vedie človeka k otázkam týkajúcim sa vlastnej identity možno hovoriť aj o motivácii praktickej. Na základe porozumenia vlastnej identity je človek schopný svoj život posúvať aj konkrétnym smerom a takto mu aj rozumieť. Teória osobnej identity potom v sebe zahŕňa aj dôsledky, ktoré zasahujú do oblasti etiky a axiológie.

Tretím dôvodom záujmu o otázku identity človeka je záujem metafyzický. Identita človeka sa totiž zásadne líši od identity materiálnych objektov, ktoré nás obklopujú. Problém identity človeka sa totiž nevzťahuje len na otázku jeho telesnosti a zmien, ktoré sa vzťahujú na telo. Človek predstavuje ťažisko mnohých aspektov, ako je telo a telesné zmeny, jeho psychika a prežívanie, uvedomovanie si seba samého. Otázka identity človeka by preto mala byť naformulovaná nasledovne. Aký princíp umožňuje človeku byť tým istým a mať svoju identitu aj napriek fyziologickým a psychickým zmenám, ktoré podstupuje v toku času?

Jednotlivé teórie osobnej identity v dejinách filozofie hľadajú kritérium, ktoré by plne zodpovedali túto otázku. Napríklad John Locke týmto kritériom rozumie kritérium pamäte. Jeho koncepcia sa neskôr stala terčom ostrej kritiky a v dejinách filozofie

nachádzame aj mnohých autorov, ktorých vlastná argumentácia doviedla k odmietnutiu pojmu osobnej identity človeka, alebo ľudského self.

Pomenovanie týchto záujmov nie je náhodné. Filozofické tendencie 20. a 21. storočia v snahe uspokojiť metafyzický, antropologický a praktický záujem o otázku osobnej identity človeka nachádzajú možnosti riešenia vo vzťahu človeka a jeho bytia k jazyku. Jazyk sa stáva módom bytia. Novými možnosťami riešenia otázky porozumeniu vlastnej existencii a pre vysvetlenie otázky osobnej identity človeka sa stáva jazyk a narácia.

Ak sa chceme zaoberať problémom osobnej identity, v prvom rade je nutné ujasniť samotný pojem identity. Skúmajúc túto problematiku, totiž nachádzame množstvo nepresností v používaní daných termínov. Vo filozofickej literatúre sa totiž stretávame s dvomi druhmi identity, a to kvalitatívnou a numerickou. Kvalitatívnu identitu možno charakterizovať ako totožnosť vlastností objektov. Vo filozofickom význame možno hovoriť o podobnosti. Takto možno hovoriť napríklad o kvalitatívnej identite dvoch predmetov, ktoré sú identické v každej vlastnosti a predsa sú to dva odlišné predmety. Numerická identita má od kvalitatívnej identity rozdielnu podstatu. Ak sú dva predmety numericky identické, potom ide o jeden predmet. My sa v tejto práci budeme zaoberať predovšetkým otázkou numerickej identity človeka. Nespochybnujeme teda, že ide o toho istého človeka v rôznych časových bodoch, pýtame sa však na spôsob, akým je zaručená táto numerická identita počas celého života. Prostriedkom pre zodpovedanie tejto otázky predstavuje pojem continuity, ktorý vo svojej koncepcii používa napríklad Paul Ricoeur.

Vo svojom skúmaní uprednostňujeme diachronický prístup k otázke identity človeka, ktorý skúma podmienky, ktoré sú nevyhnutné na to, aby objekt ktorý bol identifikovaný v jednom časovom momente bol identický s objektom identifikovaným v inom časovom momente. Diachronický prístup k problematike svoju pozornosť vzťahuje na otázku *V čom spočíva identita človeka v čase?* Zatiaľ čo synchronický prístup k identite sa vo všeobecnosti zaoberá nevyhnutnými vlastnosťami k tomu, aby bolo možné identifikovať daný objekt teraz, diachronický prístup sa zaoberá hľadaním princípu, na základe ktorého je možné prepojiť existenciu objektu v rôznych časových bodoch. V rôznych koncepciách identity sa vyskytujú také kritéria ako psychologická kontinuita, kontinuita vedomia, kontinuita duše, kontinuita mozgu, kontinuita tela, atď.

Nevyslovujeme pochybnosti o identite človeka ako fyzického objektu, lebo túto identitu možno dokázať na základe biomedicínskych, mikrobiologických a genetických analýz. Našu pozornosť upriamujeme na to, akým spôsobom je človek schopný udržať svoju identitu na časovej osi minulosť- prítomnosť- budúcnosť napriek tomu, že jeho existencia sa odohráva v rôznych sociálnych kontextoch a je ovplyvnená mnohými chcenými i nechcenými udalosťami. Pýtame sa teda na jednotiaci princíp i prostriedok, pomocou ktorého človek utvára svoju identitu ako ťažisko mnohých protichodných síl,

ktoré predstavujú intencie konkrétneho človeka, sociálny kontext v ktorom žije, kultúra a tradícia, ktorá ho ovplyvňuje, rôzne incidenty, ktoré náhle menia jeho zámery, jeho telesnosť, ktorá mu umožňuje alebo neumožňuje naplniť jeho plány a túžby. Všetky tieto aspekty totiž v konečnom dôsledku môžu zásadným spôsobom zmeniť smerovanie života konkrétneho jednotlivca a tým meniť tvoriť aj jeho vlastnú osobnú identitu. Takéto vnímanie osobnej identity človeka ako kontinuálne sa utvárajúceho ťažisko rôznych i protichodných síl stojí v opozícii voči striktnému chápaniu osobnej identity človeka, ktoré hľadá jediné pravdivé kritérium identity človeka.

Rozširujeme okruh bádania z jediného kritéria, ktoré by dokázalo odpovedať len na otázku identifikácie dvoch objektov v čase na hľadanie takého princípu, pomocou ktorého by bolo možné vysvetliť problém ľudského self vo svojej komplexnosti. Predmetom záujmu je teda princíp, prostredníctvom ktorého by sme boli schopní ozrejmiť existenciu človeka od začiatku života až po jeho koniec vrátane všetkých chcených i nechcených životných zvrátov. Takýto princíp predstavuje narácia, vďaka ktorej je človek schopný tvoriť autobiografiu svojho života. Vďaka narácii sme schopní vniesť temporálny a kauzálny poriadok do našich životov a tak im rozumieť. Toto rozumenie sa odohráva v jazyku. Preto sa jazyk a narácia stávajú špecifickými prostriedkami, vďaka ktorým sme schopní porozumieť našim osobným identitám.

V súvislosti s otázkou identity je nutné ozrejmiť aj pojem trvania identity v čase, t.j. perzistencie osoby. Tretím nevyhnutným pojmom pri skúmaní problému identity je pojem jednoty, ktorý predstavuje takú reláciu, pomocou ktorej je možné zjednotiť jednotlivé štádiá ľudského života do jedného celku, ktorý predstavuje osoba trvajúca v čase. Keďže sa nezaobráame identitou všetkých objektov, ale osobnou identitou človeka, pýtame sa na podmienky, prostredníctvom ktorých je možné odlíšiť jednotlivca od iných jednotlivcov, osobu od inej osoby. Preto je nutné ozrejmiť aj pojem osoby. Tento pojem je sám o sebe vhodným motívom pre samostatné skúmanie. V našej práci za východiskovú definíciu budeme považovať Lockovo určenie osoby ako „mysliacej inteligentnej bytosti, ktorá disponuje rozumom a reflexiou a dokáže vnímať seba samu ako tú istú mysliacu vec v rôznom čase a na rôznych miestach“¹(Locke, Fraser, 1959, s. 448). U autorov 20. Storočia sa kritériom osoby stáva dostatočne komplexná forma vedomia, alebo perspektíva prvej osoby (Baker, 2000, s. 57).

Pre bytie osoby samou sebou, jej uvedomovanie si vlastnej existencie, je vo filozofii používaný pojem ľudské self. Ak sa pýtame na ľudské self, náš záujem sa nesústreďuje

---

¹ „...thinking intelligent being, that has reason and reflection, and can consider itself as itself, the same thinking thing, in different times and places;“¹(Locke, Fraser, 1959, s. 448).

primárne na to, čo znamená byť človekom alebo nejakým vyšším živočíchom. Svoju pozornosť sústreďujeme na otázku, čo znamená byť jednotlivcom, konkrétnou osobou. Samozrejme, že by sme nemohli diskutovať o self, bez toho aby sme vychádzali z tvrdenia, že existuje človek. Jedným z hlavných dôvodov filozofického záujmu o ľudské self je ten, že bez self by človek nemohol vo svete existovať, nemohol by naň nahliadať z perspektívy *Ja*. Koncept *Ja* je primárne prepojený s takými pojmami ako *teraz, tu, tam, toto, dnes, minulosť, prítomnosť, budúcnosť*. Tieto pojmy majú v rámci diskusie opodstatnenosť v tom zmysle, že prostredníctvom nich sme schopní identifikovať konanie a prežívanie človeka. *Ja*, alebo perspektíva prvej osoby má pre človeka vo vzťahu k sebe samému a k porozumeniu svojej existencie významný charakter. Na druhej strane má v určovaní identity konkrétnej osoby významnú úlohu taktiež perspektíva tretej osoby- *hovoríme o ňom, o nej*.

Pod pojmom osoby rozumieme niekoho, kto má psychologické stavy; myslíme tým bytosť mysliacu, ktorá má myšlienky. Osoba disponuje psychologickými stavmi a je schopná konať činy. Osoba zároveň vlastní telo a telesné charakteristiky. Nepredstavuje len tok jednotlivých skúseností, zážitkov a činov, ale je vlastníkom týchto skúseností, zážitkov a činov. Význam *Ja* nepredstavuje entitu oddelenú od telesného bytia, ktoré dosahuje svoju vlastnú osobnú históriu. *Ja* dáva význam jednotlivým udalostiam vo svojom živote a týmto spôsobom tvorí svoju vlastnú autobiografiu, obraz seba samého a iných osôb. *Ja* používa tento obraz pri rozhodovaní sa, prežívaní a konaní. Rozhodnutia, prežívanie a konanie sú priamo závislé na uvedomení seba samého ako osoby s vlastnou konkrétnou skúsenosťou, minulosťou, kultúrou a očakávaním od budúcnosti. Týmto spôsobom je človek schopný utvárať konkrétnu personu, identitu. Z tohto dôvodu je identita považovaná za súčasť ľudského self.

Ľudské Self je však príliš zložitý a komplexný pojem na to, aby ho dokázala poňať jednoduchá filozofická definícia. Práve na túto skutočnosť poukazujú postmoderné perspektívy vo filozofii. Self podľa týchto prístupov nepredstavuje nemennú jednoduchú entitu, ale ťažisko mnohých vnútorných pôsobení a síl človeka ako aj vonkajších vplyvov spoločnosti a síl, ktoré vyplývajú z kultúrneho a spoločenského kontextu života konkrétneho jednotlivca. Ľudské self sa z tejto perspektívy javí ako neustále sa formujúce a komplexné vedomie seba samého, ktoré vzniká v kontinuálnej interakcii so sebou samým, kultúrou a spoločnosťou. Významnú zmenu vo filozofickej reflexii identity človeka predstavuje obrat k jazyku. Dôležitým prvkom v diskusii o osobnej identite človeka sa preto stáva pojem *narácie*.

Narativizmus ako filozofický prístup k riešeniu zásadných otázok ľudskej existencie, ako je kontinuita ľudského života, osobná história i všeobecné dejiny ľudstva má svoje zdroje vo viacerých filozofických koncepciách, ale taktiež nachádza inšpiráciu aj

vo viacerých spoločenských disciplínach. Narativizmus ako taký je výsledkom tých perspektív vo filozofii, ktoré vznikli ako výsledok lingvistického obratu vo filozofii. Nejde o obrat k jazyku ako k objektu filozofického skúmania. Jedná sa skôr o zmenu paradigmy, spôsob nazerania na filozofický problém, ide teda o zmenu vo filozofickej metodológii. Jazyk sa stáva prostriedkom, pomocou ktorého človek utvára svet. Týmto sa človek stáva aktívnym participujúcim na svojej existencii. Človek ako aktér v používaní jazyka, konaní a v tvorbe významu sám utvára svoju existenciu a konštruje svoju identitu.

Jazykový obrat vo filozofii predstavuje začiatok paradigmatického obratu v mnohých humanitných vedách, ako je štrukturalizmus v lingvistike, antropológii a sociálny konštruktivismus v psychológii.

Signifikantnú zmenu v rámci jazykovedy predstavuje „obrat k jazyku v lingvistike“, ktorý započal Ferdinand de Saussure. Saussure vo svojej zbierke prednášok *Kurz všeobecnej jazykovedy* vypracoval koncepciu lingvistického štrukturalizmu. Ako kritik diachronickej lingvistiky presadzuje synchronický prístup k analýze jazyka, ktorý sa zameriava na skúmanie skrytej štruktúry jazyka a vzťahov medzi významami v jazyku.

Lingvistický štrukturalizmus Ferdinanda de Saussura predstavuje inšpiratívny a konceptuálny zdroj štrukturalnej antropológie Clauda Lévi-Straussa. Vychádzajúc zo synchronickej analýzy jazyka aj Lévi-Strauss upriamuje pozornosť pri analýze spoločnosti, človeka a kultúrnych fenoménov na skryté štruktúry, ktoré predstavujú zdroj správania sa jednotlivcov a fenoménov v kultúre.

Koncept naratívnej identity človeka ako neustále sa utvárajúcej konfigurácie má svoje zdroje v sociálnom konštruktivizme. V psychológii ako disciplíne, ktorá sa zaoberá primárne správaním a prežívaním jednotlivca sa sociálny konštruktivismus etabluje v dvadsiatom storočí. Jedná sa o prístup, ktorý nie je presadzovaný len v rámci psychológie. Sociálny konštruktivismus skúma človeka ako self, ktoré sa neustále utvára v intrapersonálnych a interpersonálnych vzťahoch so sebou samým a s inými ľuďmi.

Jazykový obrat v psychológii, sociológii a antropológii a filozofii predstavuje zmenu paradigmy skúmania psychologických fenoménov. Tieto disciplíny menia metódu skúmania. Ľudské self už neanalyzujú prostredníctvom metódy príčiny a účinku, ale skúmajú ho v jeho vzťahových perspektívach k svetu, sebe samému a iným ľuďom. Upriamujú pozornosť na jednotlivé praxe self, jazyk, ktorý používa a tradície, z ktorých vyvstáva.

Tieto disciplíny sa v posledných desaťročiach taktiež orientujú na témy jazyka a v rámci ich skúmania sa objavujú konštitutívne socio-kultúrne perspektívy. Tieto perspektívy sa zaoberajú takými témami ako je socio-kultúrna konštitúcia ľudského self. Tieto konštitutívne prístupy chápu kogníciu, emócie, pamäť, identitu, osobnosť a ďalšie konštrukty ako relačné entity, ktoré sa utvárajú v interakcii s inými v socio-kultúrnom

kontexte. Takéto perspektívy presadzujú názor, že za konkrétnym interpersonálnym a spoločenským situovaním jednotlivca sa ukrývajú socio-kultúrne konštrukcie a fenomény. Konštitutívne socio-kultúrne prístupy boli v posledných desaťročiach artikulované viacerými skupinami psychológov a sociológov, ktorí rôznymi spôsobmi zdôrazňovali prepojenosť sféry psychologickkej a sociokultúrnej. Tieto prístupy sú jednotne označované ako sociálny konštruktivizmus v psychológii.

Sociokultúrne perspektívy v rámci psychológie a sociológie nie sú nové. Tieto perspektívy majú korene v klasickej tradícii a tradícii skorej moderny. Richard Sorabji argumentuje, že starovekí Gréci chápali self a sebazpoznanie ako relačný proces nielen v tom zmysle, že self stojí vo vzťahu s kozmom, ale taktiež v prepojení self s inými ľuďmi (Sorabji, 2006, s. 34). V opozícii voči Augustínovmu a Descartovmu „vnútornému“ *cogitu* stojí Platónove tvrdenie, že dosiahnutie sebazpoznania je ťažko dosiahnuteľné a najlepším zdrojom sebazpoznania je poznanie vlastného self prostredníctvom iných ľudí. Z tohto dôvodu Aristoteles zdôrazňoval úlohu priateľstva, v ktorom človek poznáva iných ľudí i sám seba (Sorabji, 2006, s. 35).

Mnohý anglo-americkí a kontinentálni psychológovia presadzujú názor, že sociálne a spoločenské vzťahy s ostatnými jednotlivcami majú primárny charakter vo vzťahu k našej psychologickkej existencii, čím sa stávajú zdrojom poznania sveta i nás samých. Nie sú to len pokračovatelia Lockovej tradície, ale aj mnohí nemeckí filozofi (napr. Herder, Fichte, Hegel), ktorí zdôrazňovali závislosť človeka na spoločenskej a materiálnej existencii napriek tomu, že zároveň tvrdili, že poznanie self môže slúžiť ako model sveta. Francúzski autori (napr. Diderot, Rousseau, Constant) vo svojich koncepciách zdôrazňovali vplyv spoločenských síl na psychologický život jednotlivca, aj keď na druhej strane hovorili o nutnosti vymedziť vlastné self v spoločnosti a tým ho oddeliť od opresívnych síl spoločnosti. V skutočnosti už v dobe vzniku psychológie ako samostatnej disciplíny už viacerí vplyvní psychológovia začiatku dvadsiateho storočia presadzovali vo svojich koncepciách sociokultúrny a relačný spôsob myslenia. Medzi týchto psychológov patrí experimentálny a sociálny psychológ Wilhelm Wundt, vývinoví psychológovia James Mark Baldwin a Heinz Werner, psychiater Pierre Janet, kultúrno-historický psychológ Lev Vygotskij, sociálny psychológ George Herbert Mead, filozof John Dewey, sociológ Charles Cooley a mnohí ďalší. Rozvoj sociokultúrnych tendencií ovplyvnili aj koncepcie filozofov 20. Storočia, ako sú Ludwig Wittgenstein, Hans-Georg Gadamer, a Charles Taylor; postštrukturalistickí teoretici Jacques Derrida a Michel Foucault a literárny kritik Michail Bachtin. Práca sociokultúrnych psychológov je taktiež prepojená s inými tradíciami euro-americkej sociálnej teórie a filozofie, napríklad čerpá zo štrukturalistickej sociológie Emila Durkheima a Pierra Bourdieuho, interpretatívnej

sociológie Maxa Webera a Clifforda Geertza a skorších autorov ako sú Karl Marx, Wilhelm Dilthey, a iní (Kirschner, Martin, 2010 s. 3).

Od polovice dvadsiateho storočia sa v rámci sociológie, antropológie utvárajú taktiež silné hnutia. V sociológii sú to práce Ervinga Goffmana a etnometodológov ako je Garfinkel, ako aj práce súčasných teoretikov, vrátane Judith Butler. V psychologickej antropológii pomohlo hnutie „kultúrnej psychológie“ legitimizovať názor, že osoby sú konštitutívne prepojené s kultúrnym prostredím (Kirschner, Martin, 2010 s. 4).

Napriek dlhej histórii, sociokultúrne a relačné prístupy ostávajú v psychológii nedostatočne rozvinuté. Ide predovšetkým o tie perspektívy, ktoré si osvojujú konštitutívny prístup, ktorý chápe psychologické fenomény (vedomie, *self*, aktérstvo) ako výsledok historicky a kultúrne podmienených foriem praxe, interakcie a kódov správania.

Konštitutívne sociokultúrne prístupy sa zaoberajú predovšetkým dualizmom medzi *self* a spoločnosťou, jednotlivcom a kultúrou a snažia sa o spochybnenie tohto dualizmu. Niektorí autori sa snažia o zadefinovanie tohto dualizmu odlišným spôsobom: organizmus a prostredie; vnútorná skúsenosť a vonkajšia skúsenosť, alebo *self* a iní. Nech sú však v jednotlivých teóriách použité akékoľvek termíny, konštruktivismus ako prístup prezentuje obraz ľudského self, ktoré povstáva zo vzťahu self k iným ľuďom a k spoločnosti; čím sa tento prístup zásadne líši od tradičného psychologického prístupu k subjektu.

Konštitutívne sociokultúrne prístupy problematizujú otázky self rôznymi spôsobmi. Napríklad pre zástancov konštruktivismu, ako je Kenneth Gergen a John Shotter, ktorí vychádzali z Wittgensteina, vedomie a *self* sú diskurzívne útvary, ktoré vznikajú v rámci relačného pola vzájomného pôsobenia. Najextrémnejšiu artikuláciu *self* presadzuje Gergen, ktorý argumentuje, že vzťah má prioritu pred podstatou a argumentuje, že to, čo opisujeme ako *self* spolu s jeho obsahom (emócie, myšlienky, motívy), získava formu len v kontexte a vo vzťahovej konfigurácii (Gergen, 2009, s. 6). Ak teda osoba artikuluje tieto stavy, ide skôr o performatívny akt, než o expresiu hlbokjej psychickej interiority (Gergen, 2009, s. 6). Táto radikálna implikácia vyúsťuje do tvrdenia, že psychologický výskum by mal byť transformovaný na štúdium sociálnej koordinácie a kontinuálnej vzťahovej konštrukcie významu.

Podobne ako Gergen, Shotter zdôrazňuje, že používame slová na to, aby sme mohli konať. Preto sa taktiež zaoberá performatívnym aspektom ľudského prejavu, správania a konania. Taktiež upriamuje pozornosť na fakt, že keďže neexistujú dva identické relačné kontexty, potom sociálne konštruované významy utvárané v danom kontexte majú výhradne špecifický charakter. Na rozdiel od Gergena, Shotter nezatraca koncept *self* ako interiority (Shotter, 1993, s.102- 110). Psychológovia presadzujúci sociálny konštruktivismus sa zaoberajú taktiež spôsobmi, akými je *self* konštituované

prostredníctvom kultúrnych symbolov a tradícií, ako aj prostredníctvom vzťahov moci v spoločnosti. Napríklad Magnusson a Marecek argumentujú, že diskurzívna konštrukcia jednotlivca zahŕňa jednak pragmatické interakcie a zároveň epistemické inštitucionalizované symboly a narácie. Diskurz ako narácia konštruuje systémy poznania, ktoré utvárajú a zároveň ohraničujú dispozície jednotlivca, aby konal určitým spôsobom (Magnusson, Marecek, 2010, s. 89). Magnusson a Marecek presadzujú názor, že maskulinita a feminita, ktoré sú podľa všeobecného názoru zakorenené v biologične, sú v skutočnosti konfigurované v sociokultúrnych konceptoch spoločnosti, alebo konkrétnej komunity (Magnusson, Marecek, 2010, s. 92- 110). Sociálny konštruktivisti sa však nezaoberajú nielen tým, ako tieto štruktúry vymedzujú ľudské poznanie, ale aj spôsobmi ako sa v diskurze utvára ľudská skúsenosť nás samých. Sociálny konštruktivizmus presadzuje argument, že ľudská identita je spoločenským konštruktom, ktorý je utváraný v interakcii so spoločnosťou a kultúrou.

V súlade so sociálnym konštruktivizmom môžeme vyjadriť tvrdenie, že sociokultúrna konštitúcia ľudského self, zmysel jednotlivca pre vlastnú identitu, sú utvárané prostredníctvom kultúrnych narácií, symbolov a praxí. Hermeneutickí psychológovia Frank Richardson, Blaine Fowers a Mark Freeman sa zaoberajú spôsobmi, akými kultúrne a historické formy ovplyvňujú a modifikujú psychologické procesy, ktoré sú všeobecne považované za súkromné, originálne a jedinečné (Richardson, Fowers, 2010, s. 113- 137). Títo autori vychádzajú z ontologickej hermeneutiky (z prác Heideggera, Gadamera, Taylora a Ricoeura), aby artikulovali koncepciu ľudskej bytosti ako tvorcu významu, sebainterpretatívneho bytia, ktorého existencia sa odohráva v neustálej interpretácii sveta i seba samého a ktorého interpretácie sa vždy vyznačujú hodnotiacou dimenziou. Podľa hermeneutiky, ľudské sebainterpretácie vždy vychádzajú z určitého významového zdroja. Preto je konštitúcia ľudského self ovplyvňovaná aj zdieľanými kultúrnymi presvedčeniami a konceptom dobra, do ktorých sa jednotlivec rodí. Sociálni konštruktivisti však zdôrazňujú aj to, že subjekt nie je utváraný len jedným kultúrnym diskurzom, alebo jedným vzťahom. Ide skôr o výsledok interakcie viacerých zdrojov bytia iným. Hubert J.M. Hermans a Joao Salgado, psychológovia presadzujúci dialogický prístup, utvárajú koncept myslenia ako fúzie reálneho a imaginárneho bytia iným (Hermans, Salgado, 2010, s.185- 187). Prostredníctvom odhalenia dynamiky vzťahu medzi cudzími elementmi v rámci jednej interiority sociokultúrni psychológovia môžu skúmať ako je *self* konfigurované, ako sa vyvíja v čase a ako je možná zmena osobnosti prostredníctvom pôsobenia rozporuplných vnútorných hlasov jednej interiority.

Koncepcie utvárania self prostredníctvom internalizácie kultúrnej a sociohistorickej „inakosti“ vychádzajú z teoretických zdrojov Leva Vygotského, ktorý je považovaný za jedného z najvplyvnejších sociokultúrnych psychológov presadzujúcich sociálny

konštruktivismus. Vygotskij presadzoval koncept osoby ako sociálneho konštrukt, ktorý je výsledkom interpersonálnych a intrapersonálnych interakcií s inými. Pre Vygotského je najdôležitejším krokom v procese sociálneho utvárania *self* dosiahnutie schopnosti sebaexpresie a sebareferencie (Vygotskij, 1978, s. 132). Psychologické nástroje a diskurzívne zručnosti nevyhnutné pre tieto schopnosti sa utvárajú v interakcii s inými osobami, ktoré už disponujú danými zručnosťami rozprávania a konania v relevantných sociálnych kontextoch a lingvistických praktikách. Napríklad ak chce dieťa vykonať akýkoľvek intencionálny akt, dospelí alebo staršie deti nahradia jeho úsilie interpretáciou a reakciou na konanie dieťaťa takým spôsobom, ktorý iniciuje u dieťaťa sociálne a lingvistické praktiky vlastné konkrétnej kultúre. Takýmto spôsobom sa neusporiadaná mentálna aktivita dieťaťa mení na štruktúrovaný model dospeljej mysle. Tento sociokultúrny vplyv na mentálny vývin jednotlivca zabezpečí aj to, že dieťa nadobudne tie diskurzívne referencie a lingvistické prostriedky, ktoré mu umožňujú mať skúsenosť spoločnosti a konať vo svete ako individuálne *self*. Na všeobecnej úrovni odlíši Vygotskij človeka od iných živých bytostí tým, že človek používa také nástroje, ktoré radikálne zmenili podmienky jeho existencie. Nemyslí tým len nástroje hmotné, ale najmä sociálne praxe a jazyk. Tieto nástroje sú prostredníkom medzi ich používateľmi, úlohami a cieľmi, ktoré pred nimi stoja. V tomto zmysle kultúra zahŕňa všetky artefakty a praxe, ktoré zhromaždila konkrétna sociálna skupina vo svojom historickom vývoji (Vygotskij, 1978, s.12).

Ak je *self* výsledkom pôsobenia sociokultúrnych kontextov, potom vyvstáva otázka, ako možno rozumieť aktérstvu človeka. Tento problém je v rámci psychológie načrtnutý ako problém determinizmu a v sociológii ako vzťah štruktúry a aktérstva v koncepcii Anthonyho Giddensa. Sociálny konštruktivismus presadzuje názor, že zmysluplná ľudská aktivita a skúsenosť sú emergentné úrovne reality, ktoré nemôžu byť redukované na súbor biologických determinácií. Perspektíva sociálneho konštruktivismu na druhej strane odmieta striktný determinizmus. Autori presadzujúci sociokultúrny model ľudského *self* sa striktnie stavajú proti konceptu *self* ako pasívneho recipienta sociokultúrnych vzťahov a síl. Napríklad Magnusson a Marecek argumentujú, že ľudia sú aktívni aktéri, ktorí aj keď sú pozícioní do určitej situácie práve vďaka sociokultúrnym silám, sú schopní ovplyvniť svoju pozíciu a situovať sa aj do inej pozície (Magnusson, Marecek, 2010, s. 105).

Podobne aj autori presadzujúci hermeneutický prístup a prístup dialogizmu, zdôrazňujú aktérstvo, ktorého zdrojom je ľudská potreba konať. Keďže človek nemá inú možnosť než konať, vo svojom konaní používa tie kódy porozumenia a praxe, ktoré sú mu dostupné v tradíciách a spôsoboch života, ktoré obýva. Preto pre zástancov hermeneutického prístupu v psychológii ako je Richardson a Fowers, život predstavuje

nepretržitú interpretáciu, v ktorej používame koncepty a praxe, ktoré sú nám dostupné a aplikujeme ich v našich životných projektoch a vzťahoch s inými ľuďmi. Pre zástupcov psychologického dialogizmu, ako sú Hermans a Salgado, aktérstvo človeka vo svete sa nevyhnutne orientuje na nejakú perspektívu. Podľa tohto prístupu aktér si vyberá z interpretácií, praxí, pozícií a možností, ktoré sú mu dostupné. Aj keď je tento výber do určitej miery podmienený situovanosťou človeka, akákoľvek jeho voľba reflektuje jeho životný projekt.

Najkomplexnejšiu teóriu *self ako aktéra* v rámci prístupu sociálneho konštruktivismu vypracovali Sugarman a Martin. Vychádzajúc z prác Vygotského, Meada a škótskeho filozofa MacMurraya, presadzujú model *self ako aktéra*, ktoré vzniká vo vzťahových poliach aktivity, ktorá ukotvená v biofyzických a sociokultúrnych úrovniach reality. V rámci sociálnych vzťahov jednotlivec hrá množstvo rozličných rolí a preto koná z mnohých perspektív. Človek je svedkom konania iných osôb a koná vo vzťahu k druhým a preto poznáva seba samého ako subjekt konania a objekt konania. Na základe týchto dvoch pozícií sa utvárajú rozličné perspektívy aktérstva jednotlivca, ktoré môže aplikovať vo vzájomnej interakcii s inými ľuďmi. V tomto zmysle je aktérstvo podmienené, ale nie plne determinované interakciami a vzájomnými vzťahmi v rámci biofyzikálnych a sociokultúrnych kontextov. Aktérstvo sa utvára v interakcii s problémami a záujmami ako nositeľmi štruktúr, procesov, praktík a konceptov. V tomto zmysle je aktérstvo podmienenou reaktivitou, ktorá umožňuje budúcnosť-budúcnosť, ktorá nevyplýva len z minulosti, ale aj z práve prebiehajúcej aktivity, interaktivity a reaktivity osôb, ktoré vykonávajú činnosť (Sugarman a Martin, 2010, s. 179-183).

Podľa sociálneho konštruktivismu v psychológii, definujúcou črtou človeka je schopnosť sebainterpretácie, pričom psychologické kvality a vlastnosti človeka ako sebainterpretačnej bytosti vznikajú v konkrétnych vzťahových kontextoch. Preto aj ciele a metódy využívané v tomto psychologickom prístupe sú značne odlišné od psychologického prístupu, ktorý definuje psychológiu ako prírodnú vedu. Sociálny konštruktivismus sa neopiera o príčinnno-následné modely, ktoré sa snažia o predikciu a kontrolu správania a konania. Psychológ presadzujúci sociálny konštruktivismus nazerá na predmet svojho skúmania tým spôsobom, že sa snaží komunikovať s týmto objektom a participovať na jeho vlastnej forme života. Harré, Shotter a Gergen túto metódu spájajú so schopnosťou participácie v jazykových hrách alebo spoločnej aktivite. Hermeneutici ako sú Richardson Fowers, Sugarman a Martin v tomto zmysle hovoria o splynutí kultúrne konštituovaného horizontu porozumenia so životným svetom ostatných. Mnohí sociálni konštruktivisti sústreďujú pozornosť aj na genézu *self*, t.j. na vývinové procesy a dynamiku, v ktorej sa subjektivita konštituuje v mikro- a makrosociálnych vzťahoch.

Druhou témou, ktorou sa zaoberajú sociokultúrne prístupy je téma poznania. Tak ako je self konštituované v sociálnych, kultúrnych, politických a historických kontextoch, podobne je aj utvárané psychologické poznanie o sebe. Ako tvrdí Magnusson a Marecek, poznanie má vždy perspektívny charakter, vždy sa vyznačuje situovanosťou (Magnusson a Marecek, 2010, s. 91). Človek poznáva vždy z určitej perspektívy. Poznávajúci je vždy situovaný v určitom sociálnom a kultúrnom poli. Napríklad analyzujeme históriu z našej perspektívy a do tejto analýzy inkorporujeme aj významy a záujmy našej vlastnej perspektívy.

Ďalšou významnou črtou sociálneho konštruktivismu je odmietanie metadiskurzov, t.j. teórií ktoré analyzujú psychologické fenomény prostredníctvom jednej metafory. Taktiež odmietajú všeobecné zákony alebo univerzálne princípy ľudskej povahy. Preto napríklad pre Shottera je cieľom socio-kultúrneho bádania artikulovať zdieľané konvencie, prostredníctvom ktorých je možný určitý sociálny život v konkrétnych kontextoch (Shotter, 2010, s.47).

Všetky perspektívy presadzujúce sociálny konštruktivismus presadzujú stanovisko, že ľudské bytie je bytím, ktoré koná a utvára sa v rámci praxí a tradícií života. Preto považujú osoby za neustále sa formujúce vo vzťahoch a interakcii s ostatnými ľuďmi. Tieto orientácie v psychológii, sociológii a filozofii by nemali byť zamieňané so striktnými formami sociálneho determinizmu a taktiež sú zjavne nekompatibilné s prístupmi, ktoré redukujú ľudskú bytosť na fyzické telo a mozog. Spoločnosť a biologično sú nevyhnutnými podmienkami ľudskej aktivity vo svete. Avšak základná podmienka bytia človekom podľa tohto prístupu sa nachádza niekde vo vzájomnom vzťahu človeka k spoločnosti, iným ľuďom a k sebe samému. Sociokultúrne praxe a tradície v ktorých sa rozvíjame ako psychologické bytosti predstavujú pragmatické zdroje nášho porozumenia sebe samým, našej skúsenosti a konaniu.

Literatúra:

- [1] GERGEN, K.: *An Invitation to Social Construction*. Sage, London 2009/London: Sage, 2009.
- [2] HERMANS H.J.M., SALGADO, J.: *The Dialogical Self and Society*, In: Kirschner, Z., Martin, J. *The Sociocultural Turn in Psychology: The contextual Emergence of Mind and Self*. Columbia University Press, New York 2010.
- [3] HUBÍK, S.: *K postmodernismu obratem k jazyku*. Albeert, Baskovice 1994.
- [4] KIRSCHNER, R.; Martin, J.: *The Sociocultural Turn in Psychology: The contextual Emergence of Mind and Self*. Columbia University Press, New York 2010.
- [5] LOCKE, J. FRASER, A.C: *An Essay Concerning Human Understanding*. General Publishing Company, Toronto 1959.

- [6] MAGNUSSON E., MARECEK J.: Sociocultural Means to Feminist Ends. Discursive and Constructionist Psychologies of Gender , In: Kirschner, Z. , Martin, J. *The Sociocultural Turn in Psychology: The contextual Emergence of Mind and Self*. Columbia University Press, New York 2010.
- [7] POKORNÝ, P.: *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Vyšehrad, Praha 2006.
- [8] RICHARDSON F.C., FOWERS B. J.: Hermeneutics and Sociocultural Perspectives in Psychology , In: Kirschner, Z. , Martin, J. *The Sociocultural Turn in Psychology: The contextual Emergence of Mind and Self*. Columbia University Press, New York 2010.
- [9] SHOTTER, J.: Inside Our Lives together: A Neo- Wittgensteinian Constructionism, In: Kirschner, Z. , Martin, J. *The Sociocultural Turn in Psychology: The contextual Emergence of Mind and Self*. Columbia University Press, New York 2010
- [10] SEIGEL, P.: *The Idea of the Self: Thought and Experience in Western Europe Since the Seventeenth Century*. Cambridge University Press, New York 2005.
- [11] SUGARMAN, J., MARTIN J.: Agentive Hermeneutics , In: Kirschner, Z. , Martin, J. *The Sociocultural Turn in Psychology: The contextual Emergence of Mind and Self*. Columbia University Press, New York 2010.
- [12] SHOTTER, J.: *Conversational Realities: Constructing Life through Language*. Sage, London 1993.
- [13] SHOTTER, J.: Inside Our Lives together: A Neo- Wittgensteinian Constructionism, In: Kirschner, Z. , Martin, J. *The Sociocultural Turn in Psychology: The contextual Emergence of Mind and Self*. Columbia University Press, New York 2010.
- [14] SORABJI, R.2006. *Self: Ancient and Modern Insights about Individuality, Life, and Death*. Clarendon Press, Oxford 2006.
- [15] VYGOTSKIJ, L.S.: *Mind in Society: the development of higher psychological processes*. Harvard University Press, Cambridge 1978.

Summary

Perspective of social constructionism in discussion about human self and personal identity

The issue of human self and identity is not new one within philosophical discussion, but its articulation became more evident in philosophical, sociological and psychological research almost in the 20th century. These new perspectives approach the issue of human identity and self from diachronical point of view, that takes into consideration all the interpersonal aspects, social and cultural context when studying human identity. The

article focuses on the perspective of social constructionism as one of the main approaches towards the issue of personal identity in the latest philosophical trends.

Key words: continuity, identity, permanence, self, social constructionism.

Praca socjalna
Social work

Anna Žilová

KU Ružomberok, Slovakia

Patrząc na równość płci na Słowacji

Cel przyczynku

Celem przyczynku jest zaprezentowanie wskaźników uzyskanych dzięki badaniom przeprowadzonym na terenie Republiki Słowackiej w dziedzinie równości płci ew. nierówności obserwowanych na poziomie Unii Europejskiej, która może być jednym ze wskaźników wykluczenia społecznego a więc również obniżenia jakości życia.

Równość płci we Wspólnocie Europejskiej

Równość między mężczyznami i kobietami należy do zasad, które zostały przyjęte przez społeczeństwo słowackie a które są rozumiane jako zjawisko naturalne, podobnie jak ma to miejsce już od 1957 r., kiedy została zawarta Umowa Rzymska, która w art. 119 definiuje zasadę jednakowego wynagrodzenia za pracę mężczyzn i kobiet.

Później w Umowie Amsterdamskiej z 1999 r. uwidoczono kwestię równości płci na poziomie Unii Europejskiej a później również w Republice Słowackiej. Do najważniejszych rozdziałów Umowy Europejskiej, które omawiają kwestię równości mężczyzn i kobiet należą:

- a) Artykuł 2: w którym równość pomiędzy mężczyznami i kobietami zdefiniowana jest jako jedno z zadań społeczeństwa,
- b) Artykuł 3: który dotyczy eliminacji nierówności we wszystkich działaniach społeczeństwa oraz wsparcia równości mężczyzn i kobiet (integracja płci),
- c) Artykuł 13: sugeruje przyjęcie odpowiednich rozwiązań w celu walki z dyskryminacją na podstawie przynależności do poszczególnej płci,
- d) Artykuł 137: wspiera równość szans oraz jednakowe traktowanie mężczyzn i kobiet na rynku pracy,
- e) Artykuł 141: wprowadza zasadę jednakowego wynagrodzenia za pracę o jednakowej wartości oraz wspiera wdrażanie procedur pozytywnych w dziedzinie

kompensacji niekorzyści w karierze profesjonalnej, które wynikają z przynależności do płci.

Korzyści, które przynosi równość płci

Znaczenie zainteresowania równością płci jest dla jednostek oraz społeczeństwa przede wszystkim z powodu, że chodzi o pełną realizację demokracji, która jest podstawową wartością danego społeczeństwa, a to we wszystkich dziedzinach życia:

1. w ekonomice
2. w procesach podejmowania decyzji
3. w życiu społecznym, kulturowym oraz obywatelskim.

W konkretach oznacza to, że np. ta sama partycypacja kobiet na rynku pracy (ew. podnoszenie stopy zatrudnienia kobiet) jest olbrzymią wartością ekonomiczną, której nie można marnować.

Strategie ramowe społeczeństwa dla równości płci orientują się do tych dziedzin:

- a) wsparcie równości płci w dziedzinie życia gospodarczego
- b) wsparcie jednakowego udziału i reprezentacji mężczyzn i kobiet
- c) wsparcie jednakowego dostępu oraz pełnego wykorzystania praw społecznych przez kobiety oraz mężczyzn
- d) wspieranie równości płci w życiu obywatelskim
- e) wspieranie zmian ról płci oraz stereotypów.

Na temat poszczególnych strategii:

a) Wspieranie równości płci w dziedzinie życia gospodarczego. Segregacja według płci w zawodach.

Jest bardzo ważne mówić o segregacji na podstawie płci z tego powodu, że segregacja ta uważana jest za jedno ze źródeł nierówności na tle płci. Jej wynikiem są różnice w pensjach mężczyzn i kobiet, które mają wpływ na wysokość świadczeń emerytalnych mężczyzn i kobiet, na feminizację ubóstwa, dalej na różnice w możliwościach doskonalenia zawodowego mężczyzn i kobiet w zawodach segregowanych, itd.

Segregacja na tle płci przynosi również poważne skutki ekonomiczne:

- a) w sposób negatywny wpływa na korzystanie z zasobów ludzkich (wykluczenie wielkiej ilości mężczyzn i kobiet z określonych zawodów),
- b) przyczynia się do usztywnienia rynku pracy
- c) ogranicza równość szans i wolność wyboru mężczyzn i kobiet na rynku pracy,
- d) wspiera podejście stereotypowe do edukacji i przygotowanie do pracy wśród chłopców i dziewczyn,
- e) wspiera stereotypy w zmianach kwalifikacji.

Na Słowacji to zagadnienie omawiane jest bardzo mało. Dorywcze badania nad siłą roboczą potwierdza znany fakt, że podobnie jak w większości krajów UE również na Słowacji jest przestrzenią zdominowaną przez mężczyzn przemysł oraz rolnictwo a przestrzenią zdominowaną przez kobiety branża usług. (opracowane wg: Kvapilová, E. W: Slovensko na ceste k rodovej rovnosti. 2006)

Rynek pracy oraz niezależność ekonomiczna kobiet i mężczyzn

W 2007 r. pracowało razem 68,4 % mężczyzn i 53 % kobiet z grupy wiekowej 15 – 64 lat, co przedstawia w porównaniu z r. 2000 wzrost o 6,2 punktów procentowych (p. p.) w przypadku mężczyzn, lecz w przypadku kobiet tylko 1,5 p. p. Różnica płci w stopie bezrobocia kobiet i mężczyzn w latach 2004 – 2007 podnosiła się i w 2007 osiągnęła 15,4 p. p. na niekorzyść kobiet.

Stopa bezrobocia zarejestrowanego na początku pierwszego dziesięciolecia nowego wieku była niekorzystna dla mężczyzn (19,5 % mężczyzn i 17,6 % kobiet). Od 2004 r. jednak sytuacja kształtuje się odmiennie a więcej zarejestrowanych bezrobotnych są właśnie kobiety. W 2007 r poziom bezrobocia rejestrowanego osiągnął w przypadku mężczyzn poziom 6,9 % a 9,3 % w przypadku kobiet, więc różnica płci w bezrobociu zarejestrowanym wynosiła 2,4 p. p. na niekorzyść kobiet (Sprawozdanie ogólne, s. 4 - 6)

Zagadnienia dyskryminacji w przyjmowaniu do pracy i zwalnianiu z pracy dotyczyło reprezentacyjne badanie Słowackiego Narodowego Centrum Praw Człowieka, realizowane w listopadzie 2005 r. Z danych badania wynika, że z punktu widzenia równości płci z największym problemem w przyjmowaniu do pracy i zwalnianiu z pracy spotykamy się, kiedy:

a) pracodawca pytał przy rozmowie kwalifikacyjnej o wiek i liczbę dzieci (doświadczenie osobiste w tej dziedzinie wykazało 15% mężczyzn i a 25,2% kobiet)

b) pracodawca preferował przy przyjmowaniu pracownika do pracy mężczyznę przed kobietą nie zważając na fakt, że kobieta lepiej spełniła oczekiwane wymagania (osobiste doświadczenie wykazało 4,8% mężczyzn oraz 14,8% kobiet)

c) zwolnienie z pracy po urlopie wychowawczym (osobiste doświadczenie wykazało 1,8 mężczyzn i 5,0% kobiet)

b) Wsparcie jednakowej partycypacji i reprezentacji mężczyzn i kobiet. Równość płci w podejmowaniu decyzji politycznych.

W dziedzinie równowagi płci w podejmowaniu decyzji politycznych UE zdefiniowała i zatwierdziła w październiku 1999 wskaźniki, do których należą:

1. udział kobiet w parlamencie narodowym,
2. udział kobiet w parlamentach regionalnych,
3. udział kobiet w radach gmin,

4. rozwiązania, które mają na celu wsparcie wyrównanego udziału w wyborach,
5. udział kobiet w Radzie Narodowej oraz Komisji Europejskiej,
6. ilość kobiet i mężczyzn na stanowiskach ministrów oraz niższych stanowiskach ministerialnych zgodnie z branżą działania (podstawowe oraz ekonomiczne funkcje, infrastruktura, funkcje socjokulturowe),
7. udział kobiet na stanowiskach urzędników państwowych na dwóch najwyższych stanowiskach po ministrowi lub przewodniczącym parlamentu i na odpowiednich stanowiskach w instytucjach europejskich,
8. skład wg płci wśród wyższych urzędników państwowych w różnych dziedzinach działania,
9. udział kobiet na najwyższych sądach i trybunałach oraz w Europejskim Trybunale Sprawiedliwości.

Z powodu wolnego lub żadnego postępu w tej dziedzinie stworzono **europejską sieć wspierania kobiet na wiodących stanowiskach politycznych i gospodarczych**, dla zapewnienia synergicznego postępu w tej dziedzinie ¹. (Sprawozdanie końcowe..., s. 25 – 30)

c) Wsparcie jednakowej postawy i pełnego wykorzystania praw społecznych przez kobiety i mężczyzn.

Ochrona społeczna w Republice Słowackiej realizowana na trzech podstawowych płaszczyznach – ubezpieczeniu społecznym, państwowym wsparciu społecznym oraz pomocy socjalnej - dotyczy w rozumieniu prawa wszystkich ludzi bez różnicy płci. Pojawiają się jednak w pewnych dziedzinach ochrony społecznej różnice na podstawie płci, które są związane lub są wynikiem płciowo nierównomiernego ułożenia w społeczeństwie.

Wśród emerytów jest zdecydowanie więcej kobiet niż mężczyzn, z liczby ogólnej osób otrzymujących świadczenia emerytalne w 2007 r. stanowiły kobiety 63 %, z grupy wszystkich osób, które otrzymywali emeryturę z powodu wieku emerytalnego kobiety stanowiły aż 67 %. Fakt ten jest spowodowany wcześniejszym przejściem na emeryturę w przypadku kobiet w latach poprzednich oraz jednoczesnym okresem przejściowym, a również wyższym wiekiem, którego kobiety dożywają się, co oznacza, że emeryturę otrzymują przez dłuższy czas.

Na dzień 31. 12. 2007 r. stanowiła średnia emerytur miesięcznych u mężczyzn 330,8 EUR (9 968,- Sk), u kobiet 268,2 EUR (8 081,- Sk). Emerytura kobiet jest niższa średnio o 19 % w porównaniu z średnią emeryturą mężczyzn. W 2005 r. była to różnica ok. 17 %.

---

¹ KOM (2008) 760 w wersji końcowej: „Sprawozdanie bieżące o wypełnianiu planu realizacji równości kobiet i mężczyzn na lata 2006 -2010“, z 16 listopada 2008 r.

Z niższym wynagrodzeniem finansowym za pracę z punktu widzenia płci oraz z niższymi dochodami ze świadczeń emerytalnych wiąże się ryzyko ubóstwa grup społecznych, których to zagadnienie dotyczy. Na Słowacji stopa zagrożenia ubóstwem nie odróżnia się w sposób wyraźny u mężczyzn i u kobiet. Od 2005 r., kiedy rozpoczęło się zbieranie danych na temat zagrożenia ubóstwem na Słowacji, jej poziom spada. W 2007 r. było zagrożonych ubóstwem 11 % kobiet i 10 % mężczyzn. Stopa zagrożenia ubóstwem w przypadku mężczyzn i kobiet spada, u mężczyzn w szybszym tempie. (Sprawozdanie końcowe..., s. 8 – 9)

Jednym z kryteriów w dziedzinie korzystania z prac społecznych jest również korzystanie z zasiłku wychowawczego, zasiłku na opiekę członka rodziny starszego 6 lat, zatrudnianie mężczyzn i kobiet na krótszy etat, oraz inne, które omawiamy dalej.

Najbardziej rozpowszechniony model rozwiązywania tradycyjnej opieki nad dziećmi w krajach zachodnich, kiedy żona pracuje na skrócony etat oraz mąż na pełny etat, jest na Słowacji rzadko przyjmowany (tylko 2 % ludzi w wieku 20 – 49 lat), zwłaszcza z powodu zapotrzebowania na dwa dochody z pracy dla utrzymania rodziny. W rodzinach z dziećmi do lat 12 rodzice najczęściej zatrudnieni są na pełny etat. Poziom zatrudnienia kobiet słowackich w wieku 20 – 49 lat z dziećmi do 12 lat wynosi 80 % a średnia UE jest 60 %.

Najbardziej rozpowszechnioną formą organizowania czasu pracy są na Słowacji stałe godziny pracy. W stałych godzinach pracy pracuje 82 % wszystkich zatrudnionych kobiet oraz 81, 2 % zatrudnionych mężczyzn w wieku 25 – 49 lat. W rodzinach z dziećmi są stałe godziny pracy jeszcze bardziej rozpowszechnione niż w rodzinach bez dzieci do 12 lat. Jednocześnie jest częstszą formą wśród kobiet z dziećmi niż w przypadku mężczyzn z dziećmi. W rodzinach z jednym rodzicem, gdzie dostosowanie pracy do wychowania dzieci jest szczególnie trudnym problemem, praca o stałych godzinach pracy oraz praca na zmiany jest prawie jednakowo rozpowszechniona jak w przypadku rodzin z dwoma rodzicami. U mężczyzn, którzy utrzymują sami rodzinę jest nawet bardziej rozpowszechniona niż w przypadku kobiet utrzymujących rodzinę tylko ze swojego dochodu. (opracowane według: Sprawozdanie końcowe..., s. 19 – 21)

d) Wspieranie równości płci w życiu obywatelskim. Przemoc wobec kobiet

Przemoc wobec kobiet jest wielowymiarowym zjawiskiem społecznym oraz objawem płciowo niesprawiedliwej oraz z punktu widzenia mocy nie zrównoważonej struktury społecznej. W społeczeństwie, które w sposób wyraźny preferuje w zarządzaniu mężczyzn, powstają dzięki stereotypom związanym z płcią pewne sytuacje (np. uzależnienie ekonomiczne kobiet w rodzinach) tworzone w taki sposób, iż na podstawie przynależności do płci dochodzi do nierównowagi władzy, której nadużycie prowadzi do powstania przemocy (Filadelfiová, 2005, s. 10).

Pod koniec 2002 roku przeprowadzono pierwsze reprezentacyjne badania przemocy domowej popełnianej na kobietach (Bodnárová, B. a Filadelfiová J.) Wyniki badania oprócz innego potwierdzają, że:

1. przemoc domowa dotyczy wszystkich relacji w rodzinie, ale najbardziej relacji partnerskich (zwłaszcza małżeńskich),
2. wśród ofiar przemocy domowej jest więcej kobiet,
3. przemoc domowa względem kobiet nie jest obecna tylko w rodzinach „problemowych” oraz w rodzinach o słabszym zapleczu materialnym,
4. W RS spotykamy się ze wszystkimi objawami oraz formami przemocy domowej: od przemocy fizycznej i seksualnej, poprzez przemoc psychiczną i socjalną po przemoc ekonomiczną.
5. Okazało się, że kobiety rzadko narażone są tylko na jedną formę przemocy domowej: przemoc fizyczną często poprzedza lub jej towarzyszy przemoc psychiczna lub socjalna; przemoc seksualna często związana jest z przemocą psychiczną lub socjalną, przemoc ekonomiczna powiązana jest z przemocą psychiczną, itp.
6. Przemoc domowa wobec kobiet najczęściej ma charakter długotrwały,
7. Nie ma ujednoczonego lub pierwszorzędного bodźca dla powstawania przemocy domowej wobec kobiet.

Analiza danych na temat przemocy domowej popełnianej na kobietach na Słowacji wskazuje na fakt, iż problem ten społeczeństwo nie uważa za mało znaczący. Przemoc domowa jest uważana za poważny problem przez prawie 87% dorosłych mieszkańców RS. Około 80% uważa za potrzebną interwencję zewnątrz, 20% respondentów uważa przemoc domową za problem prywatny rodziny. (Kvapilová, E. W: Slovensko na ceste k rodovej rovnosti)

e) Wsparcia dla zmian ról płci i stereotypów.

Zagadnienie równości płci i stereotypów dotyczy wielu dziedzin życia osoby. Przerasta większość dziedzin oraz tematów, które dotyczą integracji płci, równości płci oraz sprawiedliwości płciowej: Obowiązuje to tak samo dla dziedziny segregacji zawodów na tle płciowym jak również dla partycypacji politycznej kobiet, dostosowywania życia zawodowego do życia rodzinnego oraz dla przemocy domowej popełnianej na kobietach. W tym przyczynku poświęcimy uwagę jednemu z aspektów stereotypów odbierania poszczególnych płci - edukacji, nauki i badania.

Edukacja i przygotowanie do zawodu.

Z punktu widzenia ogólnej struktury populacji w Republice Słowackiej, gdzie w młodszych rocznikach lekko górują chłopcy, możemy stwierdzić, iż **przedszkola oraz szkoły podstawowe** kopiuja ogólną strukturę płci populacji, t. j. jest lekka przewaga

chłopców w ilości ogólnej uczniów. W przypadku uczniów na **średnim stopniu** - gimnazja oraz inne szkoły średnie lub szkoły zawodowe – struktura płci uczniów jest wyrównana. Na **uczelniach wyższych** kobiety i dziewczyny przeważają w formie dziennej i zaocznej studiów, chociaż w grupie wiekowej 15 – 25 lat przeważają w populacji ogólnej chłopcy i mężczyźni. Tendencja do kontynuowania edukacji na wyższym szczeblu szkoły jest wśród dziewczyn trochę większa niż wśród chłopców.

Tabela 1: Liczba studiujących na poszczególnych stopniach szkół według płci i formy studiów (rok szkolny 2008/2009)

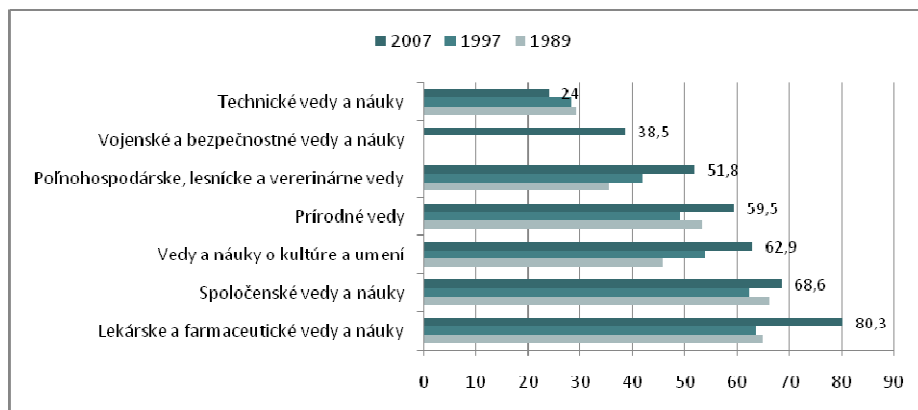
	przedszkola	Szkoły podstawowe	Szkoły średnie		Uczelnie wyższe	
			Forma dzienna	Forma zaoczna	Forma dzienna	Forma zaoczna
Dziewczyny	66555	224999	148869	7249	81460	57640
Chłopcy	71631	236716	48657	3949	63191	28228

Źródło: UIPŠ, Rocznik statystyczny

Z drugiej strony w szkołach zawodowych uczy się zdecydowanie więcej chłopców (prawie 71 % w 2006 r.), ogólnie w specjalizowanych szkołach średnich jest skład uczniów wg płci w miarę wyrównany (56, 6 % dziewczyn w 2006 r.). Dziewczyny jednak od dłuższego czasu decydują na szkoły z maturą. W gimnazjach uczy się zdecydowanie więcej dziewczyn niż chłopców (58,3 % dziewczyn w 2006 r.), co stwarza dla dziewczyn lepszą sytuację wyjściową dla kontynuacji studiów na uczelniach i uniwersytetach (Filadelfiová, Bútorová a kol., 2008).

Odrębnym tematem są dziewczęce szkoły specjalistyczne, których powstanie w 1990 r. oznaczało faktyczne wsparcie dla stereotypów płciowych poprzez ich orientację na usługi i prowadzenie domu lub specjalizację *pielęgniarka*. Obecna orientacja szkół dziewczęcych jest prawie wyłącznie na przedsiębiorczość lub handel. Chodzi więc o przygotowanie pracowników administracyjnych lub drobnych przedsiębiorców. Nazwa *szkoła dziewczęca* więc nie jest stosowny, ponieważ nadaje się również dla chłopców.

Graf 1: Rozwój udziału kobiet studiujących na uczelniach wyższych w formie dziennej (w %, lata 2007, 1997, 1989)

Notatka 1: udział kobiet w ogólnej liczbie studiujących na uczelniach o określonym kierunku studiów

Notatka 2: kolejność według najmniejszego udziału kobiet; dane procentowe są za rok 2007; kobiety studiujące nauki wojskowe i nauki dotyczące bezpieczeństwa za r. 1997 i 1989 nie były ustalone

źródło: ŠÚ SR – Slovstat

Kierunki studiów, które są w sposób wyraźny przefeminizowane, to: kierunki lekarskie i farmaceutyczne oraz nauki społeczne. Za ostatnich 20 lat przewaga kobiet studiujących te kierunki jeszcze się umocniła. W naukach o kulturze i sztuce, w naukach przyrodniczych oraz rolniczych kobiety uzyskują stopniowo 50 % udział. Kobiety, które studiują nauki wojskowe i nauki związane z bezpieczeństwem mają jak na razie udział 40 %.² Jedynymi kierunkami studiów, na które nie udało się kobietom dotychczas przeniknąć, ew. zainteresowanie którymi jest ze strony kobiet jeszcze niższe niż w okresie poprzednim, to nauki techniczne oraz nauki i kierunki, na których kobiety w 2007 r. stanowiły tylko 24 % wszystkich studentów.

Wyższy udział kobiet studiujących na szkołach wyższych odbija się również na wyższym udziale absolwentek szkół wyższych, który w roku akademickim 2006/2007

² W 2007 stanowiły kobiety tylko 9,4 % wszystkich żołnierzy w Siłach zbrojnych Republiki Słowackiej (Rocznik MO SR, 2007, dostępne na www.mo.sk)

wynosił 54,7 % wszystkich absolwentów, co stanowi o prawie 10 % więcej niż mężczyzn – absolwentów (Sprawozdanie końcowe..., s. 34 – 38)

Nauka i badania

Oprócz edukacji w dziedzinie Wspieranie zmiany ról płci i stereotypów uwagę poświęcono również równości płci w dziedzinie nauki i badań.

Dyskusja o nierówności szans dla mężczyzn i kobiet w instytucjach naukowych (kwestia wynagrodzenia, dostępu i możliwości wzrostu zawodowego, obsady stanowisk rządzących, itp.) nie została w UE zapoczątkowana tylko z powodów abstrakcyjnie humanistycznych lub związanych z obroną praw człowieka. Potrzeba zmian w organizowaniu nauki i badań ukazała się w latach 90 minionego wieku jako skutek zacofania w jakości i wynikach nauki europejskiej w porównaniu z nauką w Stanach Zjednoczonych oraz w Japonii.

Kobiety z wyższą kwalifikacją (DrSc., CSc., PhD, Dr., prof., doc.), które pracują w nauce i rozwoju, stanowią około 30 % ze wszystkich pracowników nauki z wyższą kwalifikacją. Choć za dziesięć lat udział kobiet wzrósł o ponad 4 p. p., cały czas kobiet o wyższej kwalifikacji naukowej w porównaniu z mężczyznami jest o wiele mniej.

Choć na Słowacji, tak samo jak w większości krajów europejskich, stanowią kobiety większość wśród studentów uczelni wyższych, im wyżej w hierarchii akademickiej szukamy, tym mniej kobiet w pozycjach szczytowych nauki pracuje (segregacja pionowa). Diagram nożyczkowy wskazuje, że po zbliżeniu karier kobiet i mężczyzn na stanowiskach adiunktów, mężczyźni wspinają się po kolejnych stopniach kariery nieporównywalnie szybciej niż kobiety (Sprawozdanie końcowe..., s. 40 – 45)

Zakończenie

Słowacja poprzez swoje członkostwo w międzynarodowych strukturach politycznych i ekonomicznych stała się częścią ocen globalnych równości kobiet i mężczyzn. Kompleksowe indeksy międzynarodowe oraz ich części służą do zidentyfikowania mocnych oraz słabych stron poszczególnych krajów oraz do kształtowania polityki publicznej zbudowanej na doświadczeniach krajów, które są skuteczniejsze przy wspieraniu równości kobiet i mężczyzn.

Trwające różnice traktowania płci w dostępie do źródeł i szans odbierane są nie tylko jako przeszkoda w podnoszeniu jakości życia połowy populacji świata, ale również jako ryzyko przy osiągnięciu długookresowego wzrostu i dobrobytu narodów. Kraje, które w pełni nie korzystają ze swoich zasobów ludzkich, mogą stracić na swojej konkurencyjności.

Literatura:

- [1] BODNÁROVÁ, B., FILADELFIOVÁ, J.: Domáce násilie a násilie páchané na ženách v SR, Skrátená verzia záverečnej správy z výskumu, SŠPR, Bratislava: 2003.
- [2] BODNÁROVÁ, B., FILADELFIOVÁ, J., HOLUBOVÁ, B.: Reprezentatívny výskum výskytu a skúseností žien s násilím páchaným na ženách (VAW) na Slovensku, IVPR, Bratislava: 2008.
- [3] FILADELFIOVÁ, J.: Ženy na trhu práce na Slovensku. W: www.aspekt.sk.
- [4] Bieżące sprawozdanie o wypełnianiu planu realizacji równości kobiet i mężczyzn (na lata 2006 -2010), z 16. listopada 2008 r.
- [5] Slovensko na ceste k rodovej rovnosti. Bratislava: 2006.
- [6] ogólne sprawozdanie o stanie równości płci na Słowacji oraz o działalności Rady rządu RS ds. równości płci za 2008 r.
- [7] www.sociologia.sav.sk/old/dokument/equal_rownost_sk.pdf

Summary

Looking at gender equality in Slovakia

The contribution is devoted to the research findings of gender equality in Slovakia as the indicators tracked by the European Union countries.

Keywords: gender, gender inequality, the European Union, against gender violence, social exclusion, quality of life.

Paweł Czarnecki

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove, Slovakia

Charakterystyka metod i działań w profilaktyce społecznej w pracy socjalnej

Celem pracy socjalnej jest zarówno rozwiązywanie już istniejących problemów społecznych, jak i podejmowanie działań prewencyjnych. Termin „profilaktyka społeczna”, podobnie zresztą jak „praca socjalna”, ma dwa podstawowe znaczenia. Po pierwsze, oznacza on ogół działań, w wyniku których nie powstają problemy wymagające interwencji ze strony instytucji pomocy społecznej¹; po drugie, dziedzinę nauki (dyscyplinę w obrębie socjologii), której przedmiotem są owe działania, a celem znalezienie optymalnych metod i technik pozwalających zapobiegać powstawaniu patologii społecznych.

Wyodrębnienie dyscypliny badawczej, która zajmowałaby się przyczynami problemów społecznych oraz poszukiwałaby sposobów eliminowania tych przyczyn, wynika z faktu, iż dziedziny zajmujące się zblizoną problematyką ujmują jedynie jej niektóre aspekty. Stosunkowo najpełniej badaniem przyczyn problemów społecznych zajmuje się pedagogika społeczna oraz teoria pracy socjalnej, jednak skuteczne oddziaływanie profilaktyczne wymaga spójnego współdziałania także w tych płaszczyznach życia społecznego, które nie stanowią domeny tych dwóch dziedzin, takich jak edukacja, służba zdrowia, resocjalizacja, środki masowego przekazu itp. Poszukiwaniem metod zapobiegania negatywnym zjawiskom społecznym zajmują się ponadto takie dziedziny wiedzy, jak teoria resocjalizacji, psychologia, socjologia itd. Każda z tych dyscyplin bada jednak, jak wspomniałem, tylko pewne aspekty owych negatywnych zjawisk, gdy tymczasem rzeczywistość społeczna nie składa się z obszarów odpowiadających przedmiotom badania tych poszczególnych

---

¹ W języku potocznym pojęcie „profilaktyka” oznacza „działanie i środki stosowane w celu zapobiegania chorobom. Ogólnie: stosowanie różnych środków zapobiegawczych w celu niedopuszczenia do wypadków, uszkodzeń, katastrof itp.”. *Mały Słownik Języka Polskiego*, PWN, Warszawa 1997. Z kolei według w pedagogice społecznej profilaktyka to ogół działań zapobiegających negatywnym zjawiskom w rozwoju i zachowaniu się jednostek i grup społecznych. Por. W. Okoń, *Słownik Pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1992, s. 228.

nauk, lecz stanowi spójny zbiór czynników, które oddziałują na jednostki i grupy społeczne jednocześnie, wzajemnie się warunkując i modyfikując.

Fakt ten sprawia, że nie znamy obecnie wszystkich przyczyn powodujących występowanie dysfunkcji społecznych, a tym samym nie jesteśmy w stanie skutecznie im przeciwdziałać. Ogólnie rzecz biorąc, do dysfunkcji społecznych dochodzi z powodu splotu czynników o charakterze psychologicznym, społecznym i ekonomicznym, dlatego podejmując działania profilaktyczne należy brać pod uwagę wszystkie te obszary jednocześnie. Pamiętaj jednakże należy, że wszelkie prognozy dotyczące oddziaływania tych czynników mają charakter statystyczny, tzn. odnoszą się do całych populacji, nie zaś do jednostek czy grup, których uczestnicy powiązani są ze sobą bezpośrednimi relacjami.

Cechą szczególną profilaktyki jest fakt, iż nie dąży ona do wprowadzenia pozytywnych zmian w rzeczywistości społecznej, a jej celem jest utrzymanie stanu aktualnego, uznawanego za zadowalający. Ma ona z jednej strony nie dopuścić do pojawienia się zjawisk czy cech uznawanych za negatywne, a z drugiej utrzymać zjawiska czy cechy uznawane za pozytywne². Ponadto celem profilaktyki społecznej jako ogółu działań zapobiegających negatywnym zjawiskom społecznym jest z jednej strony niedopuszczenie do powstawania patologii, które jeszcze nie istnieją, zachodzi zaś istotne prawdopodobieństwo ich wystąpienia, z drugiej natomiast przeciwdziałanie nasileniu się już istniejących patologii. Dlatego przed wprowadzeniem w życie działań profilaktycznych należy rozstrzygnąć, jakie zjawiska i cechy uznaje się za negatywne, a jakie za pozytywne. Konieczne jest również określenie dziedziny działania, tzn. wskazanie obszarów zagrożonych powstaniem negatywnych stanów rzeczy. Określenie tej dziedziny opiera się na prognozowaniu procesów, które jeszcze nie nastąpiły, dlatego w profilaktyce społecznej niezwykle istotna jest umiejętność przewidywania przyszłych zdarzeń. Odrębną sferę profilaktyki społecznej, w której praca socjalna ma do odegrania zasadniczą rolę, stanowi zatem diagnostyka zagrożeń umożliwiająca opracowywanie i wdrażanie programów profilaktycznych.

Przed przystąpieniem do działań profilaktycznych musimy zatem odpowiedzieć na pytanie, czemu zamierzamy zapobiegać i w jakim obszarze rzeczywistości społecznej. Drugą równie ważną kwestią jest pytanie, jak należy zapobiegać, a więc pytanie o metody profilaktyki. Zanim jednak przejdziemy do omówienia metod profilaktyki, warto poświęcić kilku słów podstawowym klasyfikacjom działań profilaktycznych. W literaturze spotyka się wiele różnych klasyfikacji, tu jednak zwrócimy uwagę jedynie na kilka najczęściej

---

² Zauważyć tu jednak należy, że zanikanie pozytywnych zjawisk i cech jest równoznaczne ze zmianami na gorsze, dlatego w dalszej części pracy mówić będziemy o profilaktyce jako działaniach zapobiegających takim właśnie negatywnym zmianom. Zgodnie z terminologią używaną w literaturze przedmiotu ogół tych negatywnych zmian określać będziemy mianem dysfunkcji społecznej lub patologii społecznej.

stosowanych. I tak według J. Kwaśniewskiego wyróżnić możemy profilaktykę kreatywną, polegającą na utrzymaniu i wzmacnianiu postaw akceptowanych społecznie, oraz profilaktykę defensywną, służącą blokowaniu i eliminowaniu postaw społecznie nieakceptowanych. Innymi słowy, profilaktyka polegać może na wzmacnianiu zachowań i postaw pozytywnych i sposób reagowania zgodnych ze społecznie akceptowanymi normami lub też na blokowaniu zachowań i postaw negatywnych³.

W tym drugim przypadku profilaktyka zmierzać może bądź do eliminowania czynników sprzyjających niedostosowaniu społecznemu bądź też do wspomagania sił witalnych jednostki, tak aby stała się ona niepodatna na wpływ tych czynników. Chodzi tu w głównej mierze o zaspokojenie podstawowych potrzeby społecznych jednostki, takich jak potrzeba przynależności lub potrzeba sukcesu. Przykładem działań ułatwiających zaspokojenie potrzeb jest organizowanie różnego rodzaju zajęć pozaszkolnych dla młodzieży (sportowych, artystycznych itp.). Zajęcia te mogą odbywać się w grupach, które powstają z inicjatywy pracownika socjalnego lub tworzą się spontanicznie. Działania te oparte są na założeniu, że jednostki postępują w sposób ryzykowny dla siebie i swego otoczenia (np. sięgają po alkohol lub narkotyki) z powodu niemożności rozwoju w określonych sferach życia. Metoda ta jest skuteczna przede wszystkim w pracy z dziećmi i młodzieżą, nie ogranicza się też bynajmniej do środowisk zagrożonych patologiami. Jej największą zaletą jest relacja kosztów (ekonomicznych, personalnych) do uzyskanych rezultatów⁴.

W zależności od celów działania profilaktyczne można podzielić na trzy grupy. Do grupy pierwszej należą działania zapobiegające degradacji psychofizycznej (np. opieka zdrowotna), skierowane do całej społeczności, nie zaś jedynie do środowisk zagrożonych patologiami społecznymi. Drugą grupę stanowią działania, których celem jest diagnozowanie przypadków niedostosowania społecznego na wczesnym etapie, zanim jeszcze pojawią się objawy patologii. Wreszcie do trzeciej grupy zaliczyć należy działania zapobiegające lub łagodzące negatywne skutki społeczne patologii. Z punktu widzenia pracy socjalnej szczególnie ważna jest grupa druga i trzecia. Praca socjalna jest tutaj skierowana do społeczności szczególnie narażonych na patologie (grupy wysokiego ryzyka) oraz do grup społecznych i jednostek, u których występują już przejawy niedostosowania spo-

---

³ J. Kwaśniewski, *Profilaktyka społeczna: związki ze stylami polityki społecznej oraz implikacje dla nauki*, „Prace IPSiR UW 1978. T. 3 Zachowania dewiacyjne i kierunki oddziaływania”.

⁴ Por. S. Górski, *Profilaktyka społeczna*, „Oświata i Wychowanie” 1986, nr 40, s. 14 i nast. Warto tu zauważyć, że z ekonomicznego punktu widzenia profilaktyka jest o wiele mniej kosztowna niż działania terapeutyczne i rekompensujące.

lecznego. W pracy z osobami niedostosowanymi społecznie działania profilaktyczne należy łączyć z pracą terapeutyczną⁵.

Możliwy jest też klasyfikacja profilaktyki społecznej ze względu na metodę oddziaływania. Podstawową metodą jest działalność informacyjna dotycząca istoty patologii mechanizmów jej powstawania, skutków dla jednostki i społeczeństwa itd. Przekonanie o skuteczności informowania w walce z patologiami opiera się na założeniu, że ludzie podejmują zachowania ryzykowne ze względu na brak wiedzy o ich możliwych skutkach. Równie ważne są działania wychowawcze, takie jak kształtowanie umiejętności komunikowania się z grupą, samooceny, samokontroli, rozwiązywania konfliktów, podejmowania decyzji i brania na siebie odpowiedzialności. Kształcenie umiejętności opiera się z kolei na przekonaniu, że wiedza o szkodliwych skutkach pewnych zachowań nie jest wystarczająca, ponieważ nawet osoby dysponujące wiedzą podejmują takie zachowania z powodu braku wystarczających kompetencji społecznych⁶.

Ze względu na rodzaj podmiotu, do którego skierowane są działania profilaktyczne, wyodrębnić możemy profilaktykę skierowaną do dzieci i młodzieży, osób dorosłych, społeczności i środowisk lokalnych. Z kolei według kryterium stopnia zagrożenia patologiami profilaktykę można podzielić na działania skierowane do grup niskiego ryzyka, np. wszystkich uczniów w szkole (profilaktyka uniwersalna). Celem tych działań jest głównie informowanie o zagrożeniach i rozwijanie umiejętności radzenia sobie w sytuacjach ryzykownych. W pracy socjalnej działania tego rodzaju podejmuje się przede wszystkim w pracy z grupami i społecznościami. Odrębną grupę, do której skierowana są działania zapobiegające patologiom, stanowią osoby podwyższonego ryzyka, a więc takie, u których wystąpiły już pierwsze objawy niedostosowania społecznego (profilaktyka selektywna). Ponieważ u tej grupy dysfunkcje już występują, celem profilaktyki jest ograniczenie ich czasu trwania oraz zmniejszenie szkód dla jednostki i jej otoczenia spowodowanego przez zachowania dysfunkcyjne. Są to głównie działania o charakterze terapeutycznym, podejmowane przez pedagogów, psychologów, nauczycieli, rzadziej przez pracowników socjalnych. I wreszcie trzecią grupę stanowią jednostki, u których dysfunkcje społeczne już się rozwinęły, np. osoby uzależnione od alkoholu (profilaktyka wskazująca)⁷. W pracy so-

⁵ Profilaktyka różni się od terapii tym, iż nie ma ona charakteru reaktywnego, tzn. podejmuje się badania zanim jeszcze nastąpią niepożądane stany rzeczy. Por.

⁶ Z. Gaś, *Profilaktyka uzależnień*, WSiP, Warszawa 1993, s. 14 i nast.

⁷ W literaturze z zakresu pedagogiki społecznej można spotkać się z określeniami „profilaktyka uprzedzająca”, „objawowa”, „powstrzymująca” i „kreatywna”. Powszechnie używa się również określeń „profilaktyka pierwszorzędowa” (skierowana co całych społeczności), „drugorzędowa” (skierowana do grup o podwyższonym ryzyku dysfunkcji) i „trzeciorzędowa” (skierowana do jednostek obciążonych rozwiniętymi patologiami).

cialnej z osobami z tej grupy profilaktyka stanowi jeden z elementów całego szeregu działań, a jej celem jest zapobieżenie powtórzeniu się niedostosowania społecznego po zakończeniu innych działań.

W odróżnieniu od profilaktyki uniwersalnej skuteczna profilaktyka wskazująca wymaga specjalistycznego przygotowania, co oznacza, że pracownicy socjalni powinni dysponować wiedzą z zakresu profilaktyki społecznej. Jest to wiedza z zakresu psychologii, która pozwala uniknąć błędów w trakcie wdrażania programów profilaktycznych⁸, jak i wiedza z zakresu profilaktyki społecznej jako teorii, a więc aktualnych koncepcji, wyników badań, metod przygotowywania, oceniania i wdrażania programów terapeutycznych itp. Niezbędna jest również wiedza o symptomach zagrożeń (np. fizjologicznych i behawioralnych objawach zażycia narkotyku) oraz o substancjach odurzających często zażywanych w danym środowisku. Ponadto pracownicy socjalni powinni zapoznawać się, a w miarę możliwości sami prowadzić na swoim terenie badania ankietowe na temat najważniejszych dysfunkcji i zachowań ryzykownych. W diagnostyce służącej działaniom profilaktycznym należy rzecz jasna wykorzystywać również pozostałe narzędzia stosowane w „zwykłej” pracy socjalnej: wywiad, rozmowę, obserwację, analizę dokumentacji, konsultacje ze specjalistami z innych dziedzin itd.

Z punktu widzenia społeczeństwa jako całości praca socjalna może być postrzegana jako działanie z dziedziny profilaktyki społecznej. Łagodzenie problemów życiowych osób, które nie radzą sobie o własnych siłach, skutkuje wszakże zmniejszeniem skali patologii społecznych, a tym samym przyczynia się do poprawy stanu całego społeczeństwa. Celem pracy socjalnej jest nie tylko zaspokojenie potrzeb bytowych i pomoc w rozwiązywaniu problemów związanych z codziennym funkcjonowaniem w środowisku społecznym, lecz także kształcenie umiejętności radzenia sobie z problemami dnia codziennego, rozwiązywania konfliktów, wychowywania dzieci itd., kompetencje te zaś służą nie tylko rozwiązaniu problemów już istniejących, lecz także tych, które pojawiają się w przyszłości. Nawet opiekuńcza funkcja pracy socjalnej posiada aspekt profilaktyczny, jako że zaspokojenie podstawowych potrzeb bytowych jednostek przyczynia się do zmniejszenia się w społeczeństwie zjawisk patologicznych uwarunkowanych ubóstwem.

Warto tu zresztą zauważyć, że niektóre koncepcje pracy socjalnej kładą większy nacisk na wzmacnianie tych umiejętności, które pozwalają podopiecznym na zwiększenie kon-

---

Por. M. Deptuła, *Specyfika oddziaływań wspomagających rozwój społeczny inspirowany psychologią humanistyczną*, w: *Opieka i wychowanie w rodzinie*, pod red. Cz. Kępińskiego, UMCS, Lublin 2003, s. 39 i nast.

⁸ Pracownicy socjalni mogą korzystać z gotowych programów profilaktycznych. Niektóre z nich wymienia B. Woynarowska. Por. też, *Profilaktyka*, hasło w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, pod red. T. Pilcha, Wydawnictwo „Żak” Warszawa 2005

troli nad własnym życiem (w przeciwieństwie do tych koncepcji i modeli pracy socjalnej, które największe znaczenie przypisują zaspokojeniu podstawowych potrzeb bytowych). Znaczenie profilaktyki społecznej w poszczególnych koncepcjach pracy socjalnej można więc potraktować jako kryterium służące klasyfikacji tych koncepcji.

Podkreślić również należy, że praca socjalna nie jest jedyną profesją zaangażowaną w profilaktykę społeczną. Prowadzenie działań o charakterze profilaktycznym należy również do obowiązków placówek dydaktycznych i wychowawczych, służby zdrowia, policji, wymiaru sprawiedliwości, samorządu terytorialnego organizacji pozarządowych, a nawet organizacji religijnych. Skuteczna profilaktyka możliwa jest wówczas, gdy działania tych wszystkich instytucji przebiegają w sposób skoordynowany i harmonijny. Dlatego tak ważne w edukacji do pracy socjalnej jest kształcenie umiejętności współpracy z przedstawicielami innych instytucji i organizacji zajmującymi się różnymi aspektami problemów społecznych.

Ponadto, jeżeli potraktujemy pracę socjalną jako ciąg następujących po sobie, uporządkowanych działań, to profilaktyka okazuje się być jednym z jej zasadniczych etapów (obok ratownictwa, opieki i pomocy). W niektórych przypadkach wszystkie funkcje pracy socjalnej następują po sobie, często jednak niektóre występują w formie szczątkowej lub nie występują w ogóle (np. ratownictwo). Z tego punktu widzenia interwencję profilaktyczną możemy potraktować jako rodzaj pracy socjalnej zredukowanej jedynie do jednego etapu.

Podobnie jak pozostałe funkcje pracy socjalnej, także funkcja profilaktyczna obejmuje pracę z przypadkiem, pracę z grupą oraz pracę ze społecznością. W pracy z przypadkiem podstawowym celem, obok rozwiązania doraźnych problemów bytowych, jest doprowadzenie podopiecznego do stanu, w którym będzie on zdolny do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie. Tymczasem, jak zauważa C. de Robertis, możliwość regresu i powrotu do wcześniejszego stylu życia należy do podstawowych zagrożeń związanych z zakończeniem pracy z przypadkiem, ponieważ niektórzy podopieczni po zakończeniu kontraktu socjalnego tracą zdolność do wykonywania zadań, których wykonywanie nie sprawiało im trudności pod okiem pracownika socjalnego. Możliwość regresu istnieje również w pracy z grupą, w której po wycofaniu się pracownika socjalnego mogą powrócić zażegnane już konflikty. Regres ów, pisze autorka, stanowi wyraz obawy przed przyszłością spowodowanej utratą bezpieczeństwa, jaka dawała opieka pracownika socjalnego⁹.

---

⁹ Por. C. de Robertis, *Metodyka działania w pracy socjalnej...*, s. 287.

Profilaktyka w codziennej pracy socjalnej sprowadzać się zatem powinna do takiego kierowania relacją z podopiecznymi, dzięki której po zakończeniu kontraktu socjalnego podopieczni nie utracą zdolności panowania nad własnym życiem. Dlatego zakończenie pracy z podopiecznym powinno być poprzedzone działaniami przygotowującymi go do samodzielnego funkcjonowania. Służy temu m. in. zmniejszanie częstotliwości kontaktów w miarę zbliżania się momentu zakończenia współpracy, poinformowanie podopiecznego o reakcjach emocjonalnych, które mogą u niego wystąpić po zakończeniu kontaktu, zwrócenie uwagi na postępy, jakich dokonał podopieczny w okresie współpracy z pracownikiem socjalnym, a także udzielenie informacji o działających na danym obszarze instytucjach, z których pomocy podopieczny może skorzystać w razie pojawienia się problemów przerastających jego możliwości¹⁰. Wszystkie te zabiegi nie służą bezpośrednio przemianie podopiecznego, a ich celem jest zapobieżenie ponownemu powstawaniu rozwiązyanych już problemów, są to więc *de facto* działania profilaktyczne.

Oprócz działań zapobiegających powtórzeniu się określonych problemów w pracy socjalnej podejmuje się także działania o charakterze czysto profilaktycznym, zmierzające do zapobieżenia negatywnym procesom, który jeszcze nie zaistniały. „Prewencja (w pracy socjalnej, przyp. aut.) – piszą R.A. Skidmore i M.G. Thackeray – polega na tym, aby zachować wazon w całości, nie zaś sklejać go z kawałków. Interesuje się ona utrzymaniem zintegrowanego i dojrzałego funkcjonowania osobności i stosunków międzyludzkich, a nie sklejaniami połamanych ludzkich odruchów”¹¹. Charakter prewencyjny mają z pewnością wszelkie działania o charakterze edukacyjnym i wychowawczym. Np. dostarczenie osobie uzależnionej lub zagrożonej uzależnieniem informacji o rozwoju uzależnienia i sposobach walki z nim w niektórych przypadkach sprawia, iż osoba ta decyduje się na zmianę trybu życia, skutkiem czego nie dochodzi do rozwinięcia się dalszych stadiów uzależnienia. Pracownicy socjalni mają też do odegrania kluczową rolę jeśli chodzi o wykorzystanie środków przeznaczanych na realizację programów antyalkoholowych, tworzenie środowisk wspierających osoby uzależnione, oddziaływanie na opinie władz różnego szczebla, składanie propozycji zmian prawnych itp. Ogólnie rzecz biorąc, pracownicy socjalni powinni występować jako rzecznicy reprezentujący interesy osób dotkniętych lub zagrożonych dysfunkcjonalnością społeczną.

Jednym z obszarów, na których powinna być realizowana tak pojęta profilaktyka, jest system pomocy społecznej: im system ten funkcjonuje sprawniej i im bardziej racjonalnie jest zorganizowany, tym większa jest ilość jednostek i grup, do których pracownicy so-

---

¹⁰ Tamże, s. 289 i nast.

¹¹ R.A. Skidmore i M.G. Thackeray, *Wprowadzenie do pracy socjalnej...*, s. 324.

cialni są w stanie dotrzeć na wczesnym etapie rozwoju dysfunkcji społecznych. Wymiar profilaktyczny ma również teoria pracy socjalnej i pedagogiki społecznej, których ostatecznym celem nie jest przecież gromadzenie wiedzy na temat praktyki pracy socjalnej, lecz poszukiwanie optymalnych metod niesienia pomocy. Odkrywając przyczyny problemów społecznych oraz poszukując sposobów ich rozwiązywania nauka przyczynia się bez wątplenia do zapobieżenia nasilaniu się negatywnych zjawisk społecznych.

Funkcję profilaktyczną pełni również animacja społeczna, której celem w pracy socjalnej jest przede wszystkim aktywizowanie jednostek, grup i społeczności¹². Animacja ułatwia adoptowanie się do zmian społecznych, zwiększa umiejętności społeczne, w tym również takie, które ułatwiają rozwiązywanie problemów (negocjowanie, zawieranie kompromisów, komunikowanie), ułatwia integrację z grupą, integruje społeczności lokalne, aktywizuje do pracy na rzecz dobra wspólnego, ułatwia kontakt z szeroko rozumiana kulturą itd. Znaczenie animacji społecznej stale wzrasta i wzrastać będzie nadal wraz z rozpadem tradycyjnych relacji społecznych, atomizowaniem się społeczności i powstawaniem społeczeństwa masowego.

Do zadań pracowników socjalnych związanych z profilaktyką należy również informowanie społeczeństwa o celach i znaczeniu pracy socjalnej. W Polsce panuje obecnie przekonanie, że rola pracowników socjalnych sprowadza się do opieki nad osobami z marginesu społecznego. Przekonanie to jest do pewnego stopnia słuszne w odniesieniu do obecnego modelu opieki społecznej, jeżeli jednak praca socjalna ma w naszym kraju odgrywać rolę porównywalną do tej, jaką spełnia w krajach bardziej rozwiniętych, wówczas model ten należy zreformować. Z tego punktu widzenia wszelkie reformy zwiększające zakres pracy socjalnej i jej rolę w społeczeństwie należy traktować jako działania z zakresu profilaktyki społecznej.

Pamiętać też należy, że w naszym społeczeństwie występują obecnie problemy, które w okresie PRL nie istniały, a którym praca socjalna powinna przeciwdziałać także w ramach profilaktyki. Zastąpienie gospodarki centralnie planowanej przez gospodarkę opartą na wolnym rynku stały się źródłem frustracji i poczucia obniżenia statusu społecznego u znacznej części społeczeństwa. Pojawiło się zjawisko rozwarstwienia społecznego, które, choć występuje we wszystkich krajach rozwiniętych, w Polsce jest szczególnie duże i wciąż się zwiększa. Ponieważ rozwarstwienie jest jedną z głównych przyczyn problemów społecznych, zadaniem polityki społecznej powinni być zapobieganie jego pogłębianiu się i łagodzenie jego skutków. Jednocześnie nie należy zapominać, że pojawianie się nowych

---

¹² J. Klimczak-Ziółek, *Animacja społeczna w teorii i praktyce. Wybrane zagadnienia*, w: *Praca socjalna wobec współczesnych problemów...*, s. 85.

problemów społecznych, takich jak bezrobocie, rozpad tradycyjnego modelu rodziny, społeczna izolacja osób niepełnosprawnych i starych, duża liczba osób uzależnionych od itd., stanowi wprawdzie konsekwencję przemian współczesnych społeczeństw, jednakże owym negatywnym zjawiskom towarzyszą również zjawiska pozytywne. Młodzi ludzie zagrożeni są wprawdzie bezrobociem, jednak ilość możliwości osobistego rozwoju i kariery zawodowej, jaka rozpościera się obecnie przed jednostką, jest bez porównania większa niż kiedykolwiek w historii.

Profilaktyka w pracy socjalnej nie może ograniczać się do którejś z tych metod (tzn. pracy z przypadkiem, pracy z grupą lub pracy ze społecznością), ponieważ zmiany w jednym obszarze pociągają za sobą skutki w dwóch pozostałych obszarach, które wzajemnie się wzmacniają. Dlatego optymalnym rozwiązaniem jest prowadzenie działań profilaktycznych zarówno w wymiarze jednostkom, jak i grupowym i społecznym. Ponadto patologie społeczne przejawiają się we wszystkich sferach funkcjonowania jednostki i grupy, dlatego również działania profilaktyczne powinny obejmować wszystkie te sfery (rodzinę, szkołę, zakład pracy, najbliższe środowisko itd.). Rolę animacji społecznej należy docenić szczególnie w Polsce, gdzie społeczności lokalne są słabo zintegrowane, a społeczeństwo obywatelskie, które w krajach o ugruntowanej demokracji opiera się wreszcie na wspólnotach lokalnych, nadal bardzo słabe¹³.

Profilaktyka społeczna obejmować powinna różne sfery życia społecznego (rodziny, szkoła, zakłady pracy) oraz do instytucje państwa (zmiana norm prawnych i zasad działania instytucji w celu lepszego zaspokajania potrzeb ludzi). Wydaje się jednak, że podstawową płaszczyzną, na której w praktyce realizuje się działania profilaktyczne, jest społeczność lokalna (co nie wyklucza rzecz jasna stosowania w profilaktyce metody indywidualnego przypadku, pracy z grupą oraz pracy ze społecznością). Jest tak z kilku powodów. Przede wszystkim sam charakter profilaktyki sprawia, iż opiera się ona na prognozach dotyczących możliwych zagrożeń, a formułowanie takich prognoz możliwe jest przede wszystkim w odniesieniu do większym grup ludzkich. Ponadto jedynie na poziomie społeczności lokalnych możliwa jest skuteczna integracja działań profilaktycznych wdrażanych przez instytucje państwowe i organizacje pozarządowe. Wreszcie po trzecie jedynie dla społeczności lokalnych można opracowywać długofalowe, wieloletnie strategie i programy profilaktyczne. Profilaktyka może być wprawdzie skierowana do większych lub mniejszych grup (np. grup podwyższonego ryzyka lub osób już dotkniętych patologiami), jak jednak wspomniałem, wyodrębnienie takich grup i opracowanie dla nich programów profilaktycznych jest uzależnione od specyfiki poszczególnych spo-

---

¹³ Por. tamże, s. 87 i nast.

łeczności lokalnych, toteż można owe programy „częstkowe” traktować jako element strategii profilaktycznej skierowanej właśnie do społeczności lokalnych.

Ponadto należy pamiętać, iż w każdej grupie społecznej jest pewien odsetek osób obciążonych określonymi problemami. Profilaktyka drugo- i trzeciorzędowa nie dociera do jednostek zagrożonych lub już obciążonych patologiami, które nie należą do grup ryzyka, a oddziaływanie profilaktyki pierwszorzędowej na te osoby wydaje się być zbyt słabe. Dobrym przykładem jest tutaj narkomania wśród młodzieży w Polsce. Z badań wynika, że w latach dziewięćdziesiątych z narkotykami opiatowymi i nieopiatowymi (marihuana) zaczęła eksperymentować młodzież wywodząca się z tzw. dobrych domów, która stanowiła wzorzec do naśladowania dla młodzieży z rodzin gorzej sytuowanych materialnie¹⁴. Praca socjalna, która skupia się przede wszystkim na jednostkach i środowiskach najuboższych, nie jest rzecz jasna w stanie przeciwdziałać patologiom powstającym w rodzinach nie przejawiających skądinąd oznak dysfunkcyjności.

Konieczność pracy profilaktycznej obejmującej społeczność lokalną, a ostatecznie całe społeczeństwo wynika z faktu, że powstawaniu problemów w społecznym funkcjonowaniu jednostek sprzyjają zarówno cechy jednostkowe, jak i cechy środowiska. Profilaktyka zmierzać zatem powinna do wyeliminowania lub przynajmniej osłabienia szkodliwego oddziaływania obydwu tych rodzajów czynników. Wbrew pozorom trudno jest jednak precyzyjnie zidentyfikować wszystkie te czynniki, ponieważ podlegają one zmianom wraz z całym społeczeństwem. Do najważniejszych czynników sprzyjających powstawaniu dysfunkcji społecznych zalicza się na ogół niewłaściwe relacje rodzinne, błędy wychowawcze, niepowodzenia w szkole, przynależność do grup obarczonych patologiami społecznymi, eksperymentowanie z substancjami odurzającymi, zbyt wczesna inicjacja seksualna itp. Czynniki te mogą nakładać się na siebie, potęgując ryzyko wystąpienia problemów dostosowaniu społecznym¹⁵.

Działania o charakterze profilaktycznym powinny obejmować jednocześnie różne płaszczyzny aktywności człowieka (intelektualną, emocjonalną, społeczną, ekonomiczną), toteż przed przystąpieniem do działania konieczne jest opracowywanie tzw. programów profilaktycznych, czyli po prostu spójnych planów działań zapobiegających powstawaniu patologii społecznych w określonym środowisku. Realizowanie tego rodzaju projektów powinno w każdym przypadku stanowić element szerszego programu zmierzającego do przekształcenia rzeczywistości społecznej w pożądanym kierunku. Przygotowywanie

¹⁴ Por. M. Watson, *Społeczno-gospodarcze uwarunkowania narkomanii w Polsce*, „Alkoholizm i Narkomania” 1990, s. 148 i nast.

¹⁵ *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, pod red. G. Witkiewicz, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2002.

i wdrażanie lokalnych programów profilaktycznych jest (a w każdym razie być powinno) jednym z zadań pracowników socjalnych¹⁶. Warto tu zauważyć, że wśród rutynowych zadań pracowników są już takie, które stanowią jednocześnie podstawę profilaktyki (np. diagnozowanie, skali i przyczyn ubóstwa oraz wykluczenia społecznego na danym terenie).

Idealny program profilaktyczny powinien być dostosowany do grupy lub społeczności lokalnej, w której będzie realizowany¹⁷. Charakterystyka podmiotu działań profilaktycznych, a więc potrzeb i deficytów grupy docelowej, stanowi pierwszy etap konstruowania programu. Na etapie tym należy przypisać zadania specjalistom z poszczególnych dziedzin (jeżeli program tego wymaga). Następnie określa się cele i metody działania, dzieląc proces realizacji programu na etapy oraz wyznaczając konkretne zadania i cele cząstkowe, które powinny zostać zrealizowane na każdym z etapów. Zwrócić należy uwagę, aby owe cząstkowe cele dawały się precyzyjnie zmierzyć, co ułatwi zarówno końcową ewaluację programu, jak i wprowadzanie korekt w zależności od aktualnych warunków realizacji programu. Ponadto konieczne jest wskazanie środków materialnych i niematerialnych (źródła finansowania, wsparcie ze strony władz lokalnych, wsparcie spoza lokalnej społeczności itd.) umożliwiających zrealizowanie programu. W następnej kolejności przygotowując strategię oceny (pomiaru) programu profilaktycznego a także wskazać potencjalne trudności, na jakie napotkać może realizacja programu¹⁸. Z uwagi na możliwość wystąpienia różnego rodzaju trudności, konstruując plan, należy dopuścić możliwość pewnych odstępstw od założeń dotyczących realizacji celów cząstkowych, w przeciwnym bowiem razie może się okazać, że z uwagi na zbyt małą elastyczność niemożliwe stanie się dostosowanie programu do zmieniających się okoliczności. Ostatnią fazą jest ocena dokonywana według wcześniej przyjętej strategii, która powinna uwzględniać warunki realizacji programu oraz stosunek użytych środków do osiągniętych celów. Na każdym etapie należy prowadzić szczegółową dokumentację, dzięki której możliwe będzie ponowne wykorzystanie programu w innych społecznościach.

Skuteczny program profilaktyczny powinien spełniać kilka warunków. Przede wszystkim, jak wspomniałem, musi on być adekwatny do lokalnych warunków, co oznacza m. in., że w jego konstruowaniu powinni brać udział pracownicy socjalni, którzy najlepiej orientują się w skali i rodzaju zagrożeń na swoim terenie. W przygotowaniu programów profilaktycznych uczestniczyć mogą także nauczyciele, policjanci, lekarze, przedstawiciele

---

¹⁶ Program profilaktyczny różni się od typowego projektu socjalnego przede wszystkim tym, że przewidziane w nim działania są realizowane w długim okresie czasu, obejmującym niekiedy wiele lat.

¹⁷ Z. Gaś, *Psychoprofilaktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998, s. 25.

¹⁸ Z. Gaś, *Profilaktyka uzależnień*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1993, s. 53 i nast

środków masowego przekazu czy duchowni, a osoby, które w pracy zawodowej stykają się z szeroką gamą problemów społecznych występujących w danej społeczności. Programy te, jak wspomniałem, powinny odnosić się do różnych sfer życia jednostek i grup, dlatego muszą obejmować szerokie spektrum metod i form działania. Jeżeli na danym terenie wdrażanych jest wiele różnorodnych form profilaktyki społecznej, tworzących spójny system¹⁹, to konstruując program, należy pamiętać o dostosowaniu go do tego systemu np. poprzez unikanie dublowania zadań²⁰. Program powinien obejmować możliwie wiele różnorodnych strategii działania, co zwiększa jego skuteczność²¹. Ponieważ najskuteczniejsze okazują się programy skierowane do społeczności lokalnej, należy starać się włączyć w realizację programu cała społeczność, ze szczególnym uwzględnieniem grup zagrożonych różnego rodzaju dysfunkcjami.

Wspomniałem powyżej o możliwości ponownego wykorzystania opracowanych już programów profilaktyki w różnych społecznościach lokalnych. Należy tu jednakże zaznaczyć, że poszczególne środowiska społeczne oraz społeczności lokalne obciążone są patologiami w różny sposób. Różnice te zachodzą zarówno co do skali tych patologii, jak i ich rodzajów. Dla przykładu, alkoholizm jest patologią występującą we wszystkich niemal środowiskach społecznych i społecznościach lokalnych, jednakże pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi zachodzą wyraźnie różnice co do skali tego problemu oraz jego charakteru (np. sposobu picia). Jak zauważają J. Sierosławski i J. Zamecka, w niektórych środowiskach po alkohol sięgają dzieci i młodzież, podczas gdy gdzie indziej problem ten dotyczy prawie wyłącznie dorosłych. Różne są także skutki nadużywania alkoholu: niekiedy są to jedynie skutki zdrowotne, a kiedy indziej oprócz skutków zdrowotnych występuje problem przemocy i przestępczości²². Uwzględnienie społecznego kontekstu problemów społecznych jest zatem podstawowym warunkiem skuteczności działań profilaktycznych.

Wprawdzie najskuteczniejsze okazują się programy profilaktyczne adresowane do społeczności lokalnych, jednak w obrębie tych społeczności występują istotne różnice w poziomie wykształcenia i zamożności, problem niedostosowania społecznego nie dotyka

¹⁹ W krajach rozwiniętych system taki istnieje na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym.

²⁰ J. Koczurowska, *Standardy jakości programów profilaktycznych*, w: *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, s. 115 i nast.

²¹ Wynika to z faktu, że różne rodzaje zachowań, które mogą prowadzić do rozwinięcia się dysfunkcji społecznych, często występują razem, warunkując się nawzajem i wzmacniając (np. alkohol prowadzi do agresji i przestępczości, narkomania do prostytucji), dlatego zapobieganie wystąpieniu dysfunkcji w jednej sferze życia przyczynia się do zmniejszenia prawdopodobieństwa jej wystąpienia w innych sferach.

²² J. Sierosławski, J. Zamecka, Jak budować lokalne strategie profilaktyczne, w: *Profilaktyka w środowisku lokalnym...*, s. 67.

zatem w równym stopniu wszystkim członków społeczności, lecz jedynie wybrane grupy. Kolejnym problemem w pracy ze społecznością lokalną jest fakt, iż nie wszyscy członkowie społeczności lokalnej mogą być objęci profilaktyką społeczną. Stąd powstaje konieczność docierania w pierwszym rzędzie do tych grup, które z jednej strony są zagrożone problemami społecznymi, a z drugiej wykazują się stosunkowo dużą podatnością na oddziaływanie o charakterze edukacyjnym i wychowawczym.

Grupą taką jest przede wszystkim młodzież szkolna. Wczesne zapobieganie negatywnych zjawiskom w wymiarze indywidualnym i społecznym pociąga za sobą stosunkowo najniższe koszty w stosunku do uzyskanych rezultatów, jest też stosunkowo najłatwiejsze z uwagi na obowiązek szkolny, który w naszym kraju obejmuje młodzież do ukończenia 18 roku życia. Warto też zwrócić uwagę, że w zasadzie cały system edukacyjny pełni w krajach rozwiniętych funkcje profilaktyczną, nie tylko bowiem wyposaża on młodzież w wiedzę i umiejętności zapewniające w przyszłości odpowiednio wyższy poziom życia, lecz także zapobiega zjawiskom, które w mikroskali uznalibyśmy za patologiczne, takie jak analfabetyzm i wykluczenie społeczne. Zwraca na to uwagę m. in. M. Wojciechowski: „Cele profilaktyki, która młodego człowieka ma wyposażyc w harmonijnie funkcjonującą osobowość, dzięki której będzie on dokonywał w życiu pozytywnych wyborów, (...) stają się tożsame z celami konstruktywnego wychowania”²³.

Działania profilaktyczne wobec dzieci i młodzieży należy podejmować zarówno w szkole, jak i w środowisku pozaszkolnym. Praca profilaktyczna w szkołach jest niezbędna dlatego, że to właśnie środowisko szkolne bywa jednym z głównych czynników sprzyjających patologiom społecznym wśród młodzieży. Niestety szkoła często nie spełnia we właściwy sposób swoich funkcji dydaktyczno – wychowawczych i panuje w niej klimat niesprzyjający poczuciu bezpieczeństwa, co skłania dzieci i młodzież do sięgania po używki, uczestnictwa w grupach rówieśniczych już obciążonych patologiami, przemocy itd²⁴. Uzasadniona wydaje się zatem teza, iż działaniami profilaktycznymi powinna zostać objęta nie tylko młodzież szkolna, lecz także same szkoły.

W pracy z dziećmi i młodzieżą profilaktyka spełnia ma dużo większe znaczenie społeczne niż w pracy z osobami dorosłymi. Wynika to rzecz jasna z faktu, iż dzieci i młodzież są w o wiele większym stopniu podatne na oddziaływanie wychowawcze. Działania profilaktyczne wobec dzieci i młodzieży charakteryzują się zatem większą skutecznością,

---

²³ M. Wojciechowski, *Czy pedagogika ma coś wspólnego z profilaktyką uzależnień?*, „Remedium” 1994, nr 4, s. 8.

²⁴ L. Pytka, *Klimat społeczny instytucjonalnych środowisk wychowawczych*, „Studia Pedagogiczne” 1983, t. XLVI, s. 221.

choć z drugiej strony wszelkie błędy popełniane w trakcie tych działań również przekładają się na postawy i zachowania w większym stopniu niż u osób dorosłych.

Do błędów popełnianych podczas realizacji zadań profilaktycznych należy posługiwanie się materiałami mogącymi posłużyć jako rodzaj instruktażu, wypowiedziania opinii, które mogłyby zostać odebrane jako usprawiedliwienie pewnych zachowań (np. „żyje się tylko raz”, „każdy wiek ma swoje prawa” itp.), podkreślenia krótkotrwałych, pozytywnych skutków zażywania substancji psychoaktywnych (podniesienie nastroju, przypływ energii, polepszenie pamięci itd.) zamiast ukazywania długofalowych zgubnych skutków (np. głębokich zmian w psychice albo zmian neurologicznych), zapraszanie na spotkania osób niekompetentnych, stawianie sobie wygórowanych celów, brak świadomości własnych ograniczeń itp.

Na terenie szkoły programy profilaktyczne realizowane są pod nadzorem dyrekcji szkoły, jednak w poza szkołą, zwłaszcza w środowiskach korzystających z pomocy opieki społecznej, pracownik socjalny jest często jedyną osobą, która może podejmować działania profilaktyczne w stosunku do dzieci i młodzieży. W środowiskach tych profilaktyka jest szczególnie ważna, ponieważ ze względu na wzorce zachowań, z jakimi dzieci i młodzież stykają się w domu, zagrożenie patologiami jest wśród nich znacznie wyższe²⁵. Pracownik socjalny pracujący z dziećmi i młodzieżą zagrożoną alkoholizmem i narkomanią powinien oczywiście posiadać wiedzę na temat działania środków odurzających i ich skutków dla zdrowia psychicznego i fizycznego. Jeżeli podejmuje działania profilaktyczne z własnej inicjatywy, wówczas powinien je realizować w porozumieniu z dyrekcją szkoły oraz gronem nauczycielskim. Powinien on również uczestniczyć w spotkaniach nauczycieli i pedagogów szkolnych z rodzicami (wywiadówkach), które są doskonałą okazją do koordynacji działań dotyczących uczniów przejawiających oznaki niedostosowania społecznego²⁶.

Mimo iż praca profilaktyczna z dziećmi i młodzieżą jest trudniejsza niż praca z dorosłymi, wymaga bowiem wiedzy z zakresu psychologii rozwojowej oraz dużego wycucia pedagogicznego, to jednak zasadnicze cele profilaktyki są takie same²⁷. Także tutaj można wyróżnić trzy poziomy profilaktyki: profilaktykę pierwszorzędową, skierowaną do dzieci i młodzieży w określonych przedziałach wiekowych, profilaktykę drugorzędową, skierowaną do dzieci i młodzieży pochodzącej ze środowisk obciążonych patologiami, oraz

²⁵ B.Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży i podstawy profilaktyki*, w: *Zjawiska patologii społecznej*, pod red. T.Soltysiak, Bydgoszcz 1995, s. 109.

²⁶ A. Arendarska, *Scenariusz spotkania z rodzicami czyli wywiadówka profilaktyczna*, PARPA, Warszawa 2001.

²⁷ Odmienne są jednakże zasady konstruowania programów profilaktyki dla szkół. Por. Z. Gaś, *Psychoprofilaktyka. Procedury konstruowania programów wczesnej interwencji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000.

profilaktykę trzeciorzędową, obejmującą jednostki przejawiające oznaki dysfunkcji. Podkreślić należy, iż w odniesieniu do młodzieży sprawiającej trudności wychowawcze (ucieczki z domu, wagary, agresja wobec opiekunów itp.) celem profilaktyki jest zarówno zapobieżenie nasileniu się zachowań niepożądanych w okresie dorastania, jak i wystąpieniu patologii w późniejszym okresie życia.

Profilaktyka w pracy z młodzieżą obejmuje zarówno sferę intelektualną (nauczanie o faktach związanych z patologiami), jak i emocjonalną (uczenie właściwych reakcji i zachowań). Podstawową metodą profilaktyki jest informowanie. Działania profilaktyczne powinny dostarczać zarówno wiedzy o możliwych zagrożeniach, jak i pewnych umiejętności praktycznych pozwalających ustrzec się przed tymi zagrożeniami. Ważne jest uświadomienie dzieciom, że zjawiska patologiczne, takie jak picie alkoholu i zażywanie narkotyków, nie stanowią normy, lecz przeciwnie, dotyczą zdecydowanej mniejszości młodych ludzi. Ponadto należy wyposażać dzieci w umiejętność rozpoznawania sytuacji potencjalnie groźnej, a także nauczyć radzenia sobie z presją otoczenia.

Metoda ta jest skuteczna w pracy z osobami, które nie uświadamiają sobie długofalowych skutków własnych ryzykownych zachowań. Należy jednak pamiętać, że przekazywanie samych informacji o szkodliwych skutkach zażywania substancji psychoaktywnych może jednakże nie być skuteczne w pracy z młodzieżą. Dzieje się tak dlatego, że młodzi ludzie wykazują tendencję do dostrzegania jedynie doraźnych, bezpośrednich skutków swoich decyzji, które w tym przypadku są z ich punktu widzenia pozytywne. Mniejsze znaczenie w momencie podejmowania decyzji mają natomiast odległe w czasie, negatywne skutki. Dlatego w pracy z młodzieżą zasadnicze znaczenie ma kształcenie umiejętności przeciwstawiania się presji środowiska rówieśniczego²⁸.

Młodzież szkolna jest w sposób szczególny narażona na niektóre rodzaje patologii²⁹. Do najpoważniejszych zagrożeń należy bez wątpienia narkomania i alkoholizm, dlatego do najważniejszych zadań w dziedzinie profilaktyki problemów młodzieży należy przeciwdziałanie uzależnieniom. Profilaktykę uzależnień można rozumieć jako zespół działań zmierzających do ograniczenia ilości osób zażywających substancje psychoaktywne, a tym samym do ograniczenia szkód ponoszonych przez te osoby i ich społeczne otoczenie.

W przypadku uzależnień działania profilaktyczne należy podejmować już we wczesnym okresie dzieciństwa, ponieważ wczesny kontakt z alkoholem czy narkotykami stanowi jedną z głównych przyczyn problemów z uzależnieniem w późniejszym okresie

---

²⁸ Metoda ta wydaje się natomiast mniej skuteczna w pracy z osobami dorosłymi, których podatność na presję otoczenia jest znacznie mniejsza.

²⁹ *Ewaluacja profilaktyki problemów dzieci i młodzieży*, pod red. J. Grzelaka i M. Sochockiego, PPP Sumus, Warszawa 2001.

życia. Badania pokazują, że wiele dziedzin po raz pierwszy sięga po alkohol już w wieku 9 - 12 lat, a w grupie wiekowej 15 - 18 lat poważne szkody spowodowane spożyciem alkoholu dotyczą 10 - 15% nastolatków. Coraz więcej dzieci i młodzieży sięga również po narkotyki³⁰.

Dlatego szczególnie skuteczne w dłuższej perspektywie czasowej okazują się wszelkie działania, w wyniku których następuje opóźnienie wieku, w którym młodzież po raz pierwszy sięga po środki odurzające. Z badań wynika bowiem, iż im później następuje tego rodzaju inicjacja, tym mniejsze jest prawdopodobieństwo uzależnienia. Działaniem profilaktycznym jest również zabieranie dzieci z rodzin z problemem alkoholowym. Decyzja o zabranii dziecka z rodziny ma na celu zapewnienie mu fizycznego i psychicznego bezpieczeństwa, co już samo w sobie jest działaniem profilaktycznym, ponadto zapobiega przejmowaniu przez dziecko aspołecznych wzorców zachowań.

Do największych zagrożeń dzieci i młodzieży należy zażywanie substancji psychoaktywnych, czyli alkoholu i narkotyków. W Polsce w porównaniu w ciągu ostatnich dwudziestu lat nastąpiła radykalna zmiana podejścia do problemu uzależnień wśród młodzieży. O ile w latach osiemdziesiątych istniało zaledwie kilka skromnych programów profilaktycznych o tematyce antyalkoholowej, to obecnie sytuacja uległa zdecydowanej poprawie. Dostępnych jest wiele rozbudowanych programów przeznaczonych dla różnych grup docelowych (w tym dla różnych grup wiekowych dzieci i młodzieży szkolnej) i dotyczących takich patologii, jak narkomania, przemoc, prostytutka czy przestępczość³¹.

Jak wspomniałem, działania profilaktyczne w pracy z młodzieżą powinny obejmować zarówno samą młodzież, jak i jej środowisko społeczne, czyli przede wszystkim rodzinę i szkołę. Tymczasem wydaje się, że jednym z mankamentów obecnego modelu profilaktyki wśród młodzieży jest jego fragmentaryczność. Wprawdzie szkoły mają obowiązek realizować programy profilaktyczne, jednak działania profilaktyczne w istocie sprowadzają się do pewnej ilości zajęć szkolnych i nie są uzupełniane działaniami w środowisku pozaszkolnym. W środowiskach zagrożonych patologiami pracownicy socjalni mogą wprawdzie podejmować wysiłki o charakterze profilaktycznym, jednak wysiłki te nie mogą przynieść większych rezultatów, jeżeli nie zostaną skoordynowane z działaniami pozostałych instytucji odpowiedzialnych za rozwiązywanie problemów społecznych.

³⁰ R. E. Vogler, W. R. Bartz, *Nastolatki i alkohol. Kiedy nie wystarczy powiedzieć „nie”*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1999.

³¹ Por. J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, CMPPP, Warszawa 2002; K. Ostaszewski, *Nowe definicje poziomów profilaktyki*, „Remedium” 2005, nr 7-8; P. Stępniański, *Praca i pracownicy socjalni w przeciwdziałaniu przestępczości. Propozycje modelowe*, w: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*, pod red. W. Ambrozika i P. Stępniańskiego, Wydawnictwo UAM, Poznań 2004.

Można się tutaj zastanowić nad wprowadzeniem pewnych elementów z dziedziny polityki społecznej do programów szkolnych, a więc traktowaniem wiedzy o dysfunkcjach społecznych tak, jak traktuje się każdy inny przedmiot szkolny. Nie chodzi tu oczywiście o to, by dzieci i młodzież nauczać technik stosowanych przez pracowników socjalnych, lecz by uświadomić młodym ludziom skalę i istotę problemów socjalnych a także przedstawić rodzaje zagrożeń dotyczących młodych ludzi. Pewne próby w tym zakresie bywają podejmowane przez szkoły, nie jest to jednak działanie systematyczne i skoordynowane na poziomie całego systemu edukacji.

Pamiętać jednakże należy, że nawet najlepsza profilaktyka nigdy nie doprowadzi do całkowitego wyeliminowania przypadków niedostosowania społecznego. Ludzie podejmują często zachowania ryzykowne bez wyraźniej przyczyny, jedynie dlatego, że znaleźli się w określonej sytuacji. Dlatego też skuteczność profilaktyki jest uzależniona nie tylko od osobistego zaangażowania pracowników socjalnych i przedstawicieli innych zawodów, lecz także od szeregu innych, często przypadkowych czynników. Dużym problemem jest np. społeczna tolerancja dotycząca pewnych negatywnych postaw i zachowań. Wśród młodzieży akceptowane jest zażywanie narkotyków, a w całym społeczeństwie panuje ogólne przyzwolenie na nadużywanie alkoholu. Samorządy realizują wprawdzie gminne programy profilaktyczne, jednak z uwagi na brak środków finansowych zmuszone są zawężać ich zakres lub też rezygnować z pewnych działań wiążących się ze znacznymi nakładami. Dla przykładu likwidacja sklepu monopolowego działającego w małej gminie wiejskiej przyczyniłaby się z pewnością do ograniczenia spożycia alkoholu wśród młodzieży, ponieważ jednak sklep przynosi gminie stały dochód, gmina może nie chcieć go zlikwidować. Duży wpływ na styl życia wywierają również media oraz reklama, która wydaje się być tym bardziej szkodliwa, że w wielu przypadkach zwrócona jest do młodzieży (np. reklama piwa). Nic zatem dziwnego, że działania profilaktyczne wobec dzieci i młodzieży nie przynoszą jak dotąd zadowalających rezultatów, a z danych statystycznych wynika, że ilość nieletnich, którzy nie mieli kontaktów z substancjami odurzającymi, stale maleje³².

Nie zmieniają się również przyczyny patologii społecznych. Według M. Jarosz w latach siedemdziesiątych główną przyczyną patologii były realia ekonomiczne i społeczne, takie jak ubóstwo, trudne warunki mieszkaniowe, niewłaściwe funkcjonowanie systemu opiekuńczo – wychowawczego, rozpad tradycyjnego modelu rodziny, bezrobocie, wzrost

---

³² Wskazują na to m. in. przeprowadzane cyklicznie co cztery lata *Międzynarodowe badania nad zachowaniami zdrowotnymi młodzieży szkolnej (Health Behaviour in School-Aged Children – HBSC)* oraz prowadzone pod auspicjami Rady Europy i Grupy Pompidou *Europejskie Badania Szkolne Dotyczące Alkoholu i Innych Substancji Psychoaktywnych (The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs – ESPAD)*.

znaczenia środków masowego przekazu, industrializacja itp³³. Z kolei do głównych przyczyn patologii wśród dzieci i młodzieży autorka ta zaliczyła dysfunkcjonalność rodzin. Czynniki te, jak wiadomo, sprzyjają powstawaniu patologii społecznych także obecnie.

Zwrócić ponadto należy uwagę, że w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat skala patologii społecznych nie tylko się nie zmniejszyła, lecz uległa wyraźnemu nasileniu. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych A. Lipka wymienił następujące rodzaje patologii zagrażające młodzieży: przestępczość, alkoholizm, toksykomania, samobójstwa, prostytutka, choroby weneryczne, ucieczki z domów i placówek opiekuńczo – wychowawczych, pasożytnictwo społeczne oraz choroby psychiczne spowodowane nieprzystosowaniem społecznym³⁴. Można tu mieć wątpliwości, czy choroby weneryczne i choroby psychiczne powinny zostać uznane za patologie społeczne, z drugiej zaś strony jednym z najpoważniejszych zagrożeń stało się uzależnienie od narkotyków, jednakże ogólnie rzecz biorąc sporządzona przez A. Lipkę lista wydaje się być aktualna także obecnie. Co więcej, stan ten zamiast ulegać stopniowej poprawie wraz ze zmianą systemu i bogaceniem się społeczeństwa, wydaje się ulegać pogorszeniu. Do przedstawionej powyżej listy patologii należy doliczyć zjawiska nowe, które wówczas nie występowały (bezrobocie, rozwarstwienie społeczne, zorganizowana przestępczość), a po drugie wiele z występujących już wówczas patologii uległo nasileniu (narkomania, przestępczość, prostytutka nieletnich, ubóstwo itd.).

W Polsce zadaniem pracowników socjalnych jest nadal przede wszystkim dbanie o zapewnienie podopiecznym warunków pozwalających na fizyczne przetrwanie. Wprawdzie zaspokojenie materialnych potrzeb podopiecznego w pewnej mierze chroni go przed niektórymi patologiami, a im wyższy jest poziom tego zaspokojenia, tym mniejsze wydaje się prawdopodobieństwo zachowań aspołecznych, jednakże nie wszystkie dysfunkcje społeczne są spowodowane czynnikami o charakterze ekonomicznym. Funkcjonujący obecnie model pracy socjalnej okazał się użyteczny w latach dziewięćdziesiątych, kiedy to w wyniku transformacji duże grupy społeczne zostały pozbawione środków do życia, teraz jednak staje się on w coraz większym stopniu przestarzały. Z uwagi na dużo mniejsze środki, jakie ma do dyspozycji pomoc społeczna w Polsce, także działania o charakterze profilaktycznym nie mogą być prowadzone w takim wymiarze jak w krajach bardziej rozwiniętych gospodarczo, co jednak nie oznacza, że należy traktować je marginalnie. Profilaktyką należy objąć w pierwszym rzędzie te środowiska, w których ryzyko wystąpienia zjawisk patologicznych jest wyższe niż w reszcie społeczeństwa, obecnie jednak nawet

³³ *Wybrane zagadnienia patologii społecznej...*, s. 9 i nast.

³⁴ A. Lipka, *Zjawiska patologii społecznej wśród młodzieży*, Warszawa 1977, s. 12 i nast.

grupy szczególnego ryzyka nie są poddane oddziaływaniom profilaktycznym ze strony instytucji pracy socjalnej.

Czynnikiem o największym znaczeniu będzie w najbliższym okresie konieczność dostosowywania standardów pracy socjalnej i opieki społecznej do standardów obowiązujących w Unii Europejskiej. Konieczność wdrożenia w życie unijnych regulacji już obecnie oddziałuje na kształt pracy socjalnej w Polsce (np. poprzez programy kształcenia pracowników socjalnych, przepisy prawa), a w najbliższej przyszłości ta tendencja niewątpliwie jeszcze się nasili. Zwiększać się będzie zarówno poziom kompetencji pracowników socjalnych oraz ich pozycja zawodowa, jak i ich możliwości oddziaływania na życie społeczne poprzez rozszerzenie form i obszarów pracy socjalnej. Oznacza to, że zmniejszać się będzie funkcja opiekuńcza pracy socjalnej, a na znaczeniu będą zyskiwać jej pozostałe funkcje, w tym właśnie funkcja profilaktyczna. Dlatego wydaje się, że w niedalekiej przyszłości instytucje pracy socjalnej zaczną spełniać część funkcji, które obecnie spełniają inne podmioty odpowiedzialne za rozwiązywanie problemów społecznych, np. zakłady karne³⁵.

Czas pokaże, czy spełnią się prognozy, według których w przyszłości problemy społeczne będą się pogłębiać. Można się obawiać, że panujący w społeczeństwie indywidualizm doprowadzi prędzej czy później do zaniku także tych więzi społecznych, które jeszcze istnieją, obawa taka opiera się jednak wyłącznie na założeniu, że współczesne procesy społeczne trwać będą także w przyszłości. Jednakże równie dobrze przyjąć można, że trend ten w końcu się odwróci, a ludzie czuć się będą odpowiedzialni nie tylko za swój własny los, lecz także za stan społeczności, w której żyją.

Rola pracy socjalnej nie musi więc w przyszłości polegać jedynie na dostarczaniu opieki jednostkom, które nie otrzymują wsparcia ze strony rodziny czy przyjaciół. Wpływ pedagogiki społecznej na przemiany świadomości nie podlega dyskusji, a pracownicy socjalni zamiast, jak do tej pory, być dysponariuszami pomocy instytucjonalnej, staną się instrumentem, dzięki którym można będzie odwrócić niekorzystne z punktu widzenia bezpieczeństwa socjalnego tendencje społeczne.

Na zakończenie tego rozdziału warto przypomnieć, że znaczenie pracy socjalnej w społeczeństwach rozwiniętych wzrasta systematycznie od okresu jej powstania na początku XX w. i prawdopodobnie wzrastać będzie nadal. Praca socjalna będzie w przyszłości ogrywać jeszcze większą rolę niż obecnie. Będzie ona nie tylko formą opieki nad jednostkami najsłabszymi pod względem socjalnym, lecz stanie się również narzędziem aktyw-

---

³⁵ Por. np. P. Stępnik, *Od resocjalizacji do pracy socjalnej; o konieczności zmiany postępowania*, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 1999, nr 2.

nego kreowania zmian społecznych. Jej znaczenie będzie tym większe, im szybciej będzie zmieniać się rzeczywistość i im szybciej społeczeństwo będzie musiało się do tej rzeczywistości dostosowywać. Rozwijać się też będzie teoria pracy socjalnej, dzięki czemu działalność pracowników socjalnych będzie się opierać na coraz lepiej uzasadnionych podstawach teoretycznych. Przypuszczać zatem można, iż w najbliższym okresie znacznie profi-laktyki w pracy socjalnej w Polsce będzie się zwiększać.

Summary

Characteristics and methods of prevention activities in the social in social work

The purpose of social work is both solve existing social problems, and taking preventive action. The term "social prevention", just as "social work", has two Basic meanings. First, it means all activities, which resulted in no problems arisethat require intervention by the welfare institutions, and second, the scientific domain (within the discipline of sociology), which are the subject of these actions, and the aim to find optimal methods and techniques to prevent the formationsocial pathologies. Extract the research discipline, which would cover the causes of social problems and ways to eliminate poszukiwałaby these reasons, it follows from the fact thatthe field dealing with similar issues only capture some aspects of it. Relatively best study of the causes of social problems involved in social pedagogy andsocial work theory, but an effective prophylactic effect also requires the coherent interaction between these levels of society, which are not the domain of these twofields, such as education, health care, rehabilitation, mass media, etc . look for methods of prevention of negative social phenomena are also responsible forsuch areas of knowledge, as the theory of rehabilitation, psychology, sociology, etc. Each of these disciplines examine, however, as mentioned, only some aspects of these negative phenomena, while the social reality is not composed of the areas corresponding to objects of study of these various sciences, but aconsistent set of factors that affect individuals and social groups at the same time, mutually conditioning and modifying.set of factors that affect individuals and social groups at the same time, mutually conditioning and modifying.

Key words: social work, prevention.

Euba Pavelová

UCP Nitra, Slovakia

Community social work and her models

Community social work represents a very wide range of various perspectives, strategies, models and techniques. Numerous authors have been trying to introduce some system concerning this variety, which, of course, is not a simple task. Regardless of how difficult this classification into a system is, it is important because of practical use and suitable approaches within community social work.

The first attempts to define models or approaches in the community work trace back to the late 1960s. In 1968, the first study of a research group working under guidance of Eileen Younghusband (In: Hartl, 1997, s. 27) was published. They distinguished between two approaches in the community work: community development and community organization.

Twelvetrees (In: Navrátil, 2003, s. 51) distinguished between two approaches in the community work:

- Professional community work is characterized by the development of self-help groups and by the effort to improve the distribution of services. Their members do not aspire to a change of social structure.
- Radically approached community work puts an emphasis on the use of a potential for a change of existing social relationships. It also deals with reasons why some social groups are being marginalized. Radical approaches focus on the capturing of the powerless.

At the same time, Rothman (In: Zastrow, 1989, s. 208) among the first attempted to distinguish 3 models of work with community:

1. Locality development or community development.
2. Social planning.
3. Social action.

Community development according to Rothman puts an emphasis on inclusion of great amount of people in determination and finding solutions to their own problems. It

strives for the development of community's abilities and resources and its integration. The basic strategy in use is communication between the groups in the community with the aim of establishing consensus. The task of a social worker is to entitle the community to solve their problems by means of their own resources. Thus, he performs the role of a coordinator, teacher, catalyst, entitler. Members of power structures in this model represent cooperators and clients are considered to be citizens participating in solving problems.

Social planning deals with such social problems as shortage of flats, healthcare or social services. This model emphasizes the role of a social worker as that of an expert, who makes decisions based on data collection. Thus, he performs the role of an analyst, program implementor and facilitator. Power structures representatives are in the position of employers and sponsors, clients are perceived as customers or service recipients.

Social action is employed in such cases, when change in power structure, legislative, norms is necessary in order to meet clients' needs. Problems solved in this way are e.g. social injustice, inequality, deprivation, disadvantaged status of particular population. Tactics such as confrontation, negotiation, protest are employed. Community worker performs the role of a negotiator, defender, activist, fellow fighter. He considers his clients victims, employees, voters or members.

Zastrow(1989, s.208) points out that one of the roles of a social worker was not included in Rothman's models. He refers to it as the role of a „broker“ (administrator, mediator) who links individuals and groups who need help of the community services, but do not know where to obtain it.

Fellin (1995, s. 146) responds to Rothman's classification of models and adds a social reform model, which he claims to be partly social planning and partly social action; however, its aim in addition is advocating for certain groups in society.

Connaway and Gentry (In: Příhodová, 2002) distinguish between social action and advocacy as well. According to them, social work deals with creation of new programs while advocacy is aimed at securing the clients' rights and feasibility of social programs.

Thomas models of community work

According to Thomas (1983, s.108), community work has distributive and developmental function, both of which are a part of five approaches:

- Community action,
- Community development,
- Social planning,
- Community organization,
- Service extension.

Community work is according to Thomas an intervention, which is an aspect of one of the described approaches.

Community action is characterized by:

- relatively militant (forceful, aggressive) attempts to affect by individuals or groups,
- special emphasis on connection between community-based and industry-based analyses.

Models of community social work according to popple

Popple (1995, s.55) introduces an interesting approach to community work. According to him, particular models of community work have evolved in an uncoordinated manner, in a way that was necessary in order to approach particular issues, or in a way the individual theoretical approaches were applied. He claims models are overlapping rather than clearly divided. Utilizing of models is according to him an important method of categorization of central community work approaches.

Community care

Community care is a term closely related to community social work. It represents a direction towards such a service arrangement for people “on the edge” (handicapped persons, seniors, mentally ill persons etc.) in which they can stay with their handicap and live a full-value life within their own community, in contrast to so far widely preferred institutional care.

Community work concentrating on community care model strives for cultivation of social networks and volunteer services, the aim of which is to satisfy the needs of inhabitants, particularly seniors, handicapped people and children under the age of 5 years. It concentrates on development of self-help approaches in satisfying social needs. The task of professionals is to encourage care and volunteer initiative (Přítodová 2002, s. 53).

- Professional workers perform more or less stabile supporting or monitoring task, they make use of volunteers and helpers.
- Community workers try to perform an initiating and supporting role in the shortest possible time with the aim to establish a functioning system of care with no further intervention necessary.
- Community care can take place as a lay activity only with little involvement of professionals.

Examples of community care are to be found e.g. in the United Kingdom and Japan. They have occurred since 1980s.

According to Musil (2004, s. 190), the initial principle of community care is an effort to save resources by replacing costly institutional care with communal services financed

via limited local budgets. The saving should take place thanks to the fact that seniors and handicapped people stay in their home background enabling less costly informal, volunteer and non-state services to take part in the home care. Economic providing of better quality services should be ensured by a “case manager”. He assesses recipients’ needs individually, plans services for them and provides support for those who informally and voluntarily take care of them. His task should also be planning and providing new services as long as unsatisfied needs of some target population make it necessary. It is assumed that the case manager will be able to provide necessary services using local, especially informal and voluntary resources with no further public budget expenses necessary.

Navrátil (2001, s. 134) sees community care as an improvement of inhabitants’ situation by means of cultivation of social networks and volunteer services supporting people’s interest in voluntary or informal care about other people’s needs.

Many studies confirm that women are far more involved in the community care than men. Parker (In: Popple 1995, s. 58) adds that the care of a community almost exclusively means the care of family members with a little support of other community members. Furthermore, the family care almost exclusively means the care of women with a little support of other relatives. It seems that co-participation in care is uncommon. Once a particular person is identified as a main keeper, the other relatives retreat. In his work Parker further analyses terms related to the care of a community and care of a family.

According to Popple (1995, s. 59) a model of community care began to evolve rapidly in the late 1980s and early 1990s as a significant form of community work influenced by liberal ideology and the New Right. It is to be remembered, however, that it was also a reaction to the criticism of social scientists since the late 1960s regarding the shortcomings of institutional care.

Community care should be preferably conceived as follows:

1. The most immediate is a care for those who entirely depend on it: the poor, the forlorn, the abandoned, those in social distress or exclusion.

2. However, community care should be also aimed at parts of society not affected by unfavourable social phenomena. This involves support of development of civil society, everyday life, youth organizations, community life, creating the conditions for civil and neighbour coexistence, meaningful spare time activities etc. In other words, it involves sustainment and development of already achieved quality of life (as one of the functions of social work). At this level also primary prevention against unfavourable social phenomena occurs.

3. In the third place, community care should focus also on above-average and talented members, conditions for business development activities, education of talented youth, i.e.

on those groups of population or community members whose help can be essential for further development. All advanced democracies pay attention to talents (including the business talents) and consider them motive force of society or community development.

Community organization

The main aim of this model according to Popple is the improvement of relations between various organizations with the intention to provide services reflecting actual clients' needs.

On the other hand, the Encyclopedia of Social Work (1987, s. 85) defines community organization as a set of activities striving for establishing and supporting of groups capable of making decisions and specifying their needs.

According to Novotná and Schimmerlingová (1992, ss.90) „community organization unifies volunteer organizations in small municipalities for the purpose of co-participation in the planning of social and other measures as well as in their realization“.

Constantly changing human needs and relations between people and groups are a motive force in the process of community organization (In: Navrátil 2003, s. 51). It is therefore important to perceive human needs and mutual relations sensitively and reflect them adequately.

Community development

Community development means establishing active and sustainable communities based on social justice and mutual respect. It is a change of power structures towards removing barriers to participation for people willing to take part in activities and decisions affecting their lives (Sterren, Touwen, Vitálošová 2005, s.7).

Leo Singer (2005, s. 6) in his contribution suggests a concept of community development as follows:

A concept of community development is a set of theories, definitions and methodologies, which is constantly forming and changing upon cumulative findings in the areas of sociology, psychology, practical social and community work, pedagogy, economy, regional development and so-called development studies. We observe three various meanings of this term, three various ways of using it:

1. Community development as a process of increase of abilities and knowledge of individuals, groups and community as a whole (the consequence of informal learning thanks to activity within community).
2. Community development as a long-term influence of a systematic community development work leading to empowering of the whole community (community empowerment) occurring only under specific favourable conditions which we as

community social workers don't control (population stability, continuity of community interventions, political support „from the higher places“, initial social assets).

3. Community development as a philosophical approach to clients of social services based on approaching client not only as a person having problem who needs to be helped, but as a citizen of equal value whose potential we stimulate in order to develop personally within community (e.g. linking his fate with the fate of other groups in community, establishing solidarity between developing groups and excluded individuals and groups etc.). This approach can be used by various institutions, e.g. local self-administration, schools, healthcare institutions, social services agencies, managerial companies etc.).

He further defines community development:

Community development is a process which by means of increasing awareness supports and utilizes human resources towards empowering of individuals and communities in a way that they can grasp and solve their problems and create new conditions for their livelihood.

Community development accentuates establishing community solidarity and powers. It tries to educate and motivate people to self-help. Furthermore, it tries to establish responsible local leadership, to encourage the sense of citizenship in rural communities and to encourage the citizenship spirit among city inhabitants, to implement and reinforce democracy at the regular citizen level by means of establishing or revitalizing of institutions serving as instruments for local participation, to stimulate self-sustaining and long-lasting growth process generated from the inside, to enable people to form and maintain cooperating and harmonic relationships and bring gradual changes regarding their own life in community with the minimum stress and instability.

Community development means establishing active and sustainable communities based on social justice and mutual respect. It is the process of removing barriers which prevent people from participating in the matters affecting their lives. Community workers in this process support individuals, groups and organizations following particular values, principles and obligations.

The poor people are often perceived as a passive target of programs against poverty. Community development is an approach undermining this notion perceiving the poor as an active element, as initiators of development. Here, the same as for the previous concepts applies – it is almost impossible to offer the concept's comprehensive definition.

Popple qualifies this model as a help offered to groups in order to adopt abilities, raise their awareness and thus improve the quality of life of their members. He emphasizes development of self-help also by means of education. Groups are encouraged to articulate their own priorities.

Community development evolved in early 1960s in works of Biddle and Biddle in

North America and works of Batten in Britain. Community development model was, and still is, utilized also in developing countries, which has been a subject to criticism claiming that it was used to integrate ethnic minorities into inferior positions within dominant colonial system.

In the United Kingdom, the community development model was applied especially in a form of direct work with local people. Community groups were supported and encouraged to articulate their problems and needs what should lead to a mass action with the aim of satisfying those needs.

According to Barr (In: Popple 1995, s. 61), community development should play a legitimate role in providing opportunities „for an alliance of professional, political and community interests in support of redistributive and anti-deprivation policy and practice“. Barr’s approach to community development thus approximates to social (community) planning model. On the other hand, Rothman places community development and social planning side by side. Twelvetrees (In: Popple 1995, s. 6) also distinguishes between the two believing that while community development is connected with the work in a particular community (local or interest community), social planning leads community worker to interaction with politicians and service providers with the intention of improving services or changing policy.

We deem support of self-help one of important tools of community social work. Promotion of education of self-help group members can be realized by means of training activities of their members, so that they can recognize what is happening in the self-help group, use its dynamics to solve group problems and thus prevent it from disintegration. Such kind of activity was also an effort to educate members of self-help abstinence groups in a training form using one’s own experience, which took place in 2000 and went down good with individual self-help abstinence groups around Slovakia. It’s a pity that the education projected in this way was not of a continual nature and did not go on, as we are convinced that it’s very necessary at the present time.

Community planning

This model is according to Popple (1995, s.61) similar to community development. Sometimes it’s interpreted as community social planning; however, the term is not identical with social planning with its several models existing.

Community worker in the community social planning model concentrates on analysis of social conditions and services, sets goals, prepares services, mobilizes resources, implements services and programs and evaluates them.

This model of community work is developing the most in our area, that’s why we pay closer attention to it in our work.

Community planning of social services is:

- one of the basic methods of managing development processes,
- a method by means of which we are able to plan social services in a way that they correspond to local particularities and to needs of individual citizens,
- an open process of detecting needs and resources and searching for best solutions in the area of social services.

According to the same source, community planning is a good way to start cooperation and create partnerships lasting longer. In comparison with other methods, it essentially reinforces principles of representative democracy, because it involves all those affected by a given sphere. This process is dominated by dialogue and negotiation and the results achieved are accepted and supported by the majority of participants.

In mini handbook (2004, s.3) for community planning of social services we read:

Public administration reform in the social sphere is expected to bring:

- ❖ **more services**, because social services are, in contrast to healthcare and education services, in short supply within the whole structure and in all regions,
- ❖ **services closer to citizens**, because the former regime built up social care on capacious specialized institutions taking people away from their habitat – this type of services is still predominating over community services,
- ❖ **better quality of services**, which will show through variety of services satisfying individual needs and defending rights of people in social distress more adequately.

The aim of community planning of social services is to reinforce social unity of community, to support social inclusion and to prevent social exclusion of individuals and groups.

In order to turn objectives into reality it is necessary to create adequate instruments. First of all, it is necessary to carry out a serious analysis of needs that need to be satisfied in individual disadvantaged groups. Needs analysis should be a starting point for planning of social services at the community and regional level. Community planning will give us an answer to questions how much and what social services need to be created, how they should be distributed in the area and what human, material and financial resources do we have at our disposal. These are very important answers, because among other things they also contain a hidden answer to a question how many new job opportunities will be created and where.

Main principles of community planning can be formulated as follows:

- **Partnership between all participants** – needs and goals of all participants are of equal value. Equal room has to be provided for all opinions.
- **Local community involvement** – when involving local community i.e. inhabitants of a given territorial unit, it is necessary to search for motives and forms of

addressing and involving so that the offer of cooperation is understandable (e.g. with regard to local side, way of life, interests, ethnic belonging etc.). No one should be discriminated and excluded.

- **Searching for new human and financial resources** – it is important to mention cooperation with businessmen who already committed themselves in this area in the past, the significance of volunteer work in social services, self-help groups, family care, neighbour aid. Community planning of social services is one of the instruments for overall improvement of life in a village or city.

- **Work with information** – it is necessary to secure an equal access to information for all those taking part in planning and to ensure that information passes to public. If information is passed on a regular basis, relevant observations and suggestions can be expected. It is important to define a manner in which observations are expected to be made and how they will be treated.

- **The process of elaborating community plan is as important as the final document** – community planning is not carried out by experts. The process of community planning involves searching for people, their involvement and discussion with them. This process enables proposed system of social services to be unique and unrepeatable and fully reflect local needs, conditions and resources. This, however, does not rule out the possibility for process of community planning to be professionally facilitated and for final document – community plan, to be written by an entrusted group or a hired professional.

- **Consideration of already established and well-proven cooperation** – a well functioning cooperation can be an inspiration for other participants in community planning. Deepening of cooperation between all participants brings in better quality offer of social services.

- **Compromise between desire and possibilities** – the result of community planning is always a compromise solution between what we want and what we have at our disposal. In this case, possibilities are not represented only by material, financial and human resources, but also by a common agreement defining persons and ways to participate in achieving community plan objectives.

One of the basic conditions for successful community planning process is involvement of three kinds of participant groups:

- submitters of social services,
- providers of social services,
- recipients (users) of social services.

Submitters of social services are made legally responsible for securing of social services for inhabitants of the area they administer. In the Slovak public administration system

this task is performed by villages and cities.

A village or a city as a participant in community planning:

Based upon own or indirect experience politicians make decisions related to:

- a need to carry out community planning,
- who should secure it,
- who will be substituting representatives in the process of community planning,
- financial support of community planning,
- a date of submitting community plan for authorities approval.
- Entrusted workers of municipal office (civic authorities) secure:
- invitation for providers and recipients of services to take part in the process of community planning,
- negotiation room,
- necessary statistical data and data analyses concerning village inhabitants,
- carrying out research and needs analysis,
- processing of continuous news and conclusions,
- working out of a social services development community plan.

For performance of individual tasks various people can be hired by municipal office (civic authorities) or they can be taken over by other participants of planning. If representatives authorize other organization to elaborate community plan, municipal office (civic authorities) is to cooperate actively and take part in the whole process of community planning.

Since the beginning, it makes public all the relevant information concerning the process and results of community planning in an understandable and accessible way.

In the decision process related to social services it respects objectives and priorities set in the community plan.

It lays down clear financing rules for social services which correspond with priorities of community planning (In mini handbook 2004, s.3).

Providers of social services as participants in community planning

Provider of social services can be a natural person, enterpriser, private non-profit organization, organization established by a municipality, by a self-governing region, by the state. According to Tokárová (2002, s.478), social services represent a special set of activities aimed at satisfying individual or collective needs which are performed otherwise than by transferring material good.

Social services are specialized activities intending to solve inhabitants' social distress. Social services involve domiciliary care services, organizing of meals for larger groups, transport service, care in the facilities offering social services and loans for socially

disadvantaged persons. Definition and character of social services is worked out in the Act No 195/1998 Coll. on Social Aid, as amended by later legislation (Hrozenská 2006, s. 37-38).

All providers have an equal status in community planning i.e. their objectives and intentions are of equal importance. Upon participation in community planning providers obtain a possibility to take part in forming of social service system as a whole, an opportunity to promote their own intentions and objectives, to establish new cooperation, to obtain information concerning activities, needs and trends in the area of social services.

Community planning should be primarily aimed at community social services development. It is important to provide them to inhabitants of a given community within the community. Thus, services have to be provided in a way that inhabitants of village, city or community stay in their habitat with their needs satisfied at the same time. Necessary services provided to inhabitants are either ambulant (e.g. counseling, group therapy, rehabilitation, catering, club activities...) or provided in daytime facilities specializing on individual or suitably combined groups (disabled children's centres, protected workshop of mentally ill adults, older people's centres...). Similarly, relief services for families taking care of its disabled member are provided.

Services provided at home of the persons who need them also represent an inseparable part of community services. Services provided at home and community services for an individual client can be complemented suitably.

Users of social services as participants in community planning

User of social services is mainly a person in unfavourable social situation (however, not necessarily) for whom the social services are intended. Those are both persons already using services as well as those waiting for them.

In the course of the process, it is very important to consider for which social groups social services are intended. Basic social groups for which social services should be intended are:

1. seniors, i.e. inhabitants of a post-productive age (mainly those older than 65 years),
2. disabled or mentally ill inhabitants and families they are a part of,
3. battered and socially neglected children, children with behaviour disorders and parents neglecting or failing to cope with guidance and upbringing of their children,
4. inadaptible individuals, addicted people, convicts, persons not coping with their life, homeless people, prostitutes, ethnic minorities, immigrants....

Upon participation in community planning users of services are enabled to take part in

forming of social service system as a whole, an opportunity to promote their own intentions and objectives, to establish new cooperation, to obtain information concerning activities, needs and trends in the area of social services.

The public has to be informed about intentions, results and objectives of a community plan from time to time. The aim of preset information strategy is to provide the public with access to information. It is desirable that the public takes part in the community planning process from the start.

Other organizations (e.g. insurance companies; hospitals; offices of labour, social affairs and family, schools, police), various civil initiatives, ethnic groups etc. are also addressed and invited to cooperate in the preparation process of the community plan. The higher the rate of other organizations' participation which varies according to their share of fulfillment of a community plan objectives and priorities, the higher is the effectiveness of community planning process.

Similarly to any planning, we distinguish particular stages of community planning:

1. Setting preparation:

- initiating demand in the area of planning,
- forming of primary work group,
- determination of persons participating in preparation of a community plan,
- a form of addressing and inviting other participants,
- preparation of a plan for gaining political support of elected municipality

representatives,

- preparation of information strategy.

2. Creation of control structure for community planning:

- involvement of all participants in the process,
- creation of organizational and control structure for elaboration of community

plan,

- determination of rules for control structure's negotiations.

3. Comprehension of problems in community:

- presentation of objectives, interests and needs of all participants,
- creation and exposure of mechanisms for active participation of the public,
- carrying out a needs analysis and evaluation of existing resources,
- evaluation of strong and weak sides of the existing social service system,
- listing of opportunities and risks and indication of trends for development of

social services.

4. Outline for development of social services:

- fundamental values forming its basis which will be respected and followed in the process of elaboration of a community plan and during its later fulfillment,

- the future direction of social services,
  - objectives to be fulfilled and priorities of social service development,
  - obstacles to overcome in the process of social service development,
- 5. Social service development strategy:**
- step-by-step actions and tasks to fulfill the set objectives and priorities,
  - system for monitoring of community plan realization,
  - elaboration of the final version of a community plan,
  - submitting of a community plan wording to public comment,
  - acceptance of a community plan by the authorities.
- 6. Realization of a social service development community plan:**
- realization of the plan,
  - annual evaluation of the plan,
  - informing the public about community plan realization,
  - continuous searching for new partners and their involvement,
  - instruments enabling alterations to original community plan.

Persons in charge of elaborating a community plan

A person in charge of elaborating a community plan coordinates the community development plan and elaborates partial written outputs from time to time, including the final version of a community plan. Following procedures can be employed in practice:

- community plan can be elaborated by the municipality – community planning professional is an employee of the municipality,
- community plan can be elaborated by a subject authorized by the municipality e.g. non-governmental organization. In such case the role and the extent of participation of the municipality need to be settled in advance. It is important to define a way in which the municipality will be participating in the process of community plan elaboration and to state that the municipality accepts the process and will be making decisions in compliance with conclusions of community planning.

Fundamentals of community plan elaboration:

- needs, priorities and directions of social service development have to be defined by the people living in the village/city to whom these services are related,
- all activities at local level in the process of preparation and realization of a plan have to be linked,
- quality enhancement of social services has to be considered desirable and it has to be an important part of the local politics,
- priorities and directions of social service development are based on conviction that every user of social services has a unique value, natural dignity and a right of self-determination.

Well elaborated community plan:

- is a result of negotiation between all participants in the process,
- is being fulfilled within a broad partnership in the community,
- corresponds with local conditions and needs,
- sets short-term and long-term objectives and priorities of social service development,
- maps all public, private and volunteer subjects in terms of activities directed towards fulfillment of intended objectives,
- contains system of monitoring and evaluation of the process and continuous informing of the public.

Content of a community plan

1. description and analysis of the existing resources – listing and description of public (state, municipal, self-governing and private) providers of social services as well as professional and volunteer providers, listing of related services, particularly from the area of health service, education, job opportunities, spare time, neighbour assistance or self-help groups,
2. statistical, sociological, demographic data – e.g. age composition of region's inhabitants, birth rate, death rate, demographic development prognoses,
3. description and analysis of the existing needs and desires of inhabitants in the area of social services – social climate characteristics, acceptability of services,
4. future imagination of social services – setting priorities and objectives of service development,
5. work progression schedule, principles to follow when elaborating and fulfilling a plan,
6. a way in which individual participants will be involved in the creation and realization of community plan at the local level – determination of obligations and responsibilities of individual participants,
7. a way of monitoring, evaluating, eventually altering of community plan.

In community planning of social services the process is of the same importance as its result. Social service development can be much more dynamic if supported by the majority of interested participants. Mobilization of all existing city/regional resources in order to achieve agreed objectives brings an unprecedented synergic effect. Although it may not seem so, it all happens in the process of planning (Minipříručka, 2004, s. 22)

The role of local politicians is irreplaceable in the entire process of social service community planning. They are expected to express support, to monitor and to consider final community plan proposal, including its financial support, responsibly. Moreover, they are expected not only to confront the plan with their political program responsibly,

but also have respect to the majority consensus of those participating in the whole community planning process: users and providers of social services.

The result of community planning is especially a social service system at the local level reflecting recognized local needs, responds to local dissimilarities and secures an effective use of financial resources related to the performed services.

Community education

Allen (In: Popple 1995, s. 62) describes community education as „a significant attempt to bring education politics to the practice so that it enables closer relation between education and community“.

According to Hartl (1997, s. 110), „community education involves programs which do not aim for development of individuals or small group of people, but for development of particular community... The aim is to achieve a change in a particular structure of human relationships by means of the education of all members of the system“.

In general, all these efforts mean a conflict and overcoming of the resistance to change. It is a struggle not to achieve the desired objectives by means of manipulating people through informing them in one-way direction. From the point of view of psychology, the emphasis is placed on development of critical thinking, increase in tolerance, acquirement of ability to respect opinions and rights of every individual or minority group. In order to do so it is necessary to have the ability to engross oneself in human relationships and communicative skills, to have the ability to work with information, to master principles of team work and effective leadership. It is often a long-term process lasting weeks, months, and even years.

Hartl (1997, s. 110) further introduces 2 main directions of community education:

1. Education should provide the community with abilities and knowledge enabling them to cope with their problems.
2. Community education strives after increase in motivation and a change of community members' attitude.

Final intention is to activate the members of the community and to teach them how to achieve changes.

In the process of education, an important role is played by communication (Hartl 1997, s, 111) which can have two directions:

- one-way communication generally takes place from administration or political structures down to clients, no immediate feedback is expected. The press, broadcasting and television work based on this principle.
- two-way communication in vertical structure or a dialogue,
- the third – the most important form in community work – creation of

communication network between groups and individuals at the same level (successful support groups and individual social care clients).

We are convinced that indirect education realized along with other activities has its place here as well e.g. cooking courses accompanied by creation of communication network etc.

As Skála (In: Hartl 1997, s. 111) frequently points out, learning and attitude change occur in the most effective way when **an individual is open and ready to cooperate, ready for a change that has to be desired by him.**

According to Martin (in: Popple 1995, s. 63), community education evolved from three basic movements:

1. Community college movement and school-based-village initiated by Henry Morris in the late 1920s in Cambridgeshire.
2. Attempts within the scope of Educational Priority Area projects (1969-1972) striving for compensatory education in disadvantaged city areas.
3. Education of adult members of the working classes realized by Community Development Projects in the late 1960s and early 1970s in the United Kingdom.

Community education can be divided following various theoretical starting points into: consensual, pluralistic and conflict.

Freire (In: Popple 1995, s. 64) considers the process of people's reflection of their situation a condition of their activation. Social inequality is reproduced and community education can help overcome pessimistic or fatalistic attitude. Freire believes that education process makes validity of clients' experience, culture, dreams, values and history possible.

Popple (1995, s. 55) distinguishes between reformist and radical version of community education. Reformist version supports integration of specific groups by means of offering specific education. Radical version strives for overcoming the ideological domination by means of inciting critical consciousness.

Community action

This model is traditionally class-based. It makes use especially of direct action at local level, namely related to negotiation and power holder. The aim is to reduce inequality and to improve living conditions. Since 1960s, squatter movement, social rights movement, resistance demonstrations or anti-racist organizations have been an example of community action. Community action is also associated with activities of trade union organizations (Popple 1995, s. 65).

Thomas (1983, s.11) distinguishes between a community worker and a community

activist. Community worker is a person taking an active role.

Community worker who is an employee of state or self-administration can find himself in an ethically inconsistent position. Clients' interests can demand pressure on state or self-administration apparatus using tactics found in community action's repertoire. Thus, conflict between the role of a state or municipal employee and a support of an opposition group is experienced.

Feminist community work

Development of feminist social work is based on the development of feminist theories in 1960s. The main aim of this model of social work is to improve the social status of women by means of mass affection of social determinants contributing to their inequality. Inequality between sexes/genera deepened in 19th century, primarily with division of labour progressing. The role of the woman was set to private family sphere and the emphasis was placed on her reproductive function, housework and taking care of children and her husband. A man was the head of the family, active at work and in public (Lukšík, Marková 2006). In a spirit of philosophy of „naturally designed“ differences between men and women and traditional division of labour gender stereotypes were created which are still persisting claiming/ordering/expecting that men are active, even aggressive, rational, career-oriented and earning living of their family and women are rather passive, even dependent, emotional, with no bigger ambitions, whose meaning in life is taking care of the household and bringing up the children. In general, imperatives of women's socialization are adjustment, self-repression and protection, while, in contrast, men's imperatives of socialization are emotional coldness, potency and power. Although there has been a shift towards coequal gender attitudes in Slovakia, it is not to be considered a full gender equalization or a creation of gender-egalitarian standards.

Although practice concentrates on local level in the first place, it is theoretically connected with wider feminist issues, e.g. violence against women. Feminist campaigns are an example of interconnection between local and national level. There can be campaigns supporting woman's right to terminate a pregnancy, campaigns pointing out to links between pornography and violence (Poppo 1995, s. 67).

In feminist community work, women's therapeutic centres and groups raising self-evaluation are typical (Poppo, 1995, s. 67). The aim of groups raising self-awareness is to overcome feelings of isolation, offer a possibility to participate and spread solidarity. These groups initiated and led by a community worker are the first step in the process of change towards transformation of social relationships. Feministic community work employs solely homogeneous groups in terms of gender participation. Women's discovery that they are not left alone with their problems reduces their feeling of being

not good enough and mobilizes their effort to handle isolation and stigmatization. Research shows that men in community groups generally take power, determinate topics.

Popple (1995, s. 70) describes three main factors in the development of feminist community work:

1. Women in community play an important role. Thanks to child guidance they spend more time in the community and they are more often in contact with social and healthcare facilities.
2. In 1970s the matter of social equality became a political topic.
3. During 1960s and in early 1970s the theory and practice of community work was dominated by „white men“.

Anti-racist community work

Model reacts on failing of traditional forms of community work to satisfy needs of members of ethnic minorities and to fight institutional and individual racism. Anti-racist community work evolved in the United Kingdom based on self-help activities of immigrants and resident minorities who reacted on discrimination of their members in the area of education, housing, employment, political opportunities (Popple 1995, s. 70).

Anti-racist community work starts from the assumption of failure of traditional community work. Generally, it is caused by the fact that it has to do with prejudice which has to be fought using an individual approach. PREJUDICE (German: Vorurteil) is a critically unexplored, not reflected, one-sided emotionally accentuated judgment, often with no rational basis whatsoever. Prejudices have irrational basis which can't be refuted or at least changed by rational arguments. They are commonly adopted by individuals or whole groups as ready-made also in bigger social groups or social units. As an a priori concept of an individual or a group they contain those parts of trains of thoughts which go before logical thinking and stay at that level.

Cognitive prejudices function as a hypothesis, an assumption which can be rectified to a certain extent by means of cognition of the object of prejudice.

Non-cognitive prejudices are the prejudices in a narrow sense of the word, generally accompanied by emotional charge and affective behaviour. They are the most inflexible and the most resistant to all cognition. They often have a nature of (psuedo)belief or strong conviction, stereotype.

Anti-racist community work often requires a lot of civil courage. It is often connected with overcoming of prejudice not only in the community, but also at the level of public administration. It repeatedly fights ideologization and politicization.

Bibliografia:

- [1] HARTL.P. Komunita občanská a komunita terapeutická. Praha 1997
- [2] NAVRÁTIL, P. Romové v české společnosti. Praha 2003
- [3] ZASTROW. The Practice of Social Work. 3rd edition. Chicago 1989
- [4] FELLIN, I. The Community and the Social Worker. 2. edition. Illinois 1995
- [5] MUSIL, L. „Rada bych Vám pomohla, ale“ Dilemata práce s klienty v organizacích. Brno 2004
- [6] POPPLE, K. Analysing Community Work. Its Theory and Practice. Buckingham-Philadelphia 1995
- [7] ENCYCLOPEDIA OF SOCIAL WORK. Volume 1,2,18 th edition. Maryland 1987
- [8] NOVOTNÁ, SCHIMMERLINGOVÁ. Sociální práce, její vývoj a metodické postupy. Praha 1992
- [9] NAVRÁTIL, P. Romové v české společnosti. Praha 2003
- [10] STERREN, H., TOUWEN, A., VITÁLOŠOVÁ, I.. Čítanka pre komunitný rozvoj a komunitnú prácu. Bratislava 2005
- [11] SINGER, L. Koncept komunitného rozvoja. In: Zborník príspevkov zo seminárov Košice, Nitra, Bratislava a ich príležitosti v kontexte komunitného rozvoja. Nitra 2005
- [12] Minipříručka pre komunitné plánovanie sociálnych služieb. Bratislava 2004
- [13] TOKÁROVÁ, A. Sociálna práca Prešov 2002
- [14] POLEDNÍKOVÁ a kol. Geriatrické a gerontologické ošetrovatelstvo. Martin 2006
- [15] PŘÍHODOVÁ, A. Modely komunitní práce. In: Sociální práce/ Sociálna práca 2/2002
- [16] LUKŠÍK, I. - MARKOVÁ, D. Rodová výchova v rodine – zdôvodnenie a vymedzenie. In: Gender v pedagogickom výskume a praxi – staronový pohľad na výchovu a vzdelávanie v škole a v rodine. Trnava 2006

Summary

Community social work and her models

Community social work offers possible solutions to various problems through their models. These models are seen various different authors and do not practice social work all underused. The contribution brings excursion area of theoretical models and their definitions, suggesting the possibility of their practical use.

Key words: Social work. Community social work . Models of community social work.

Dagmar Marková, Martin Valentíny

Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra, Slovakia

LGBT v sémantických reprezentáciách študentiek a študentov sociálnej práce na Slovensku

Úvod

GLBT je skráteným pomenovaním rozmanitých sexuálnych identít – gejov, lesbiem, bisexuálov a transgenderov (Kobová, 2011). Používajú sa aj skratky LGBT, LGTB a k skratke LGBT sa pridáva písmeno aj Q, označujúce queer a sympatizantov a sympatizantky sexuálnych minorít (napr. „LGBTQ“). Queer je dnes v najširšom význame používaný ako pre homosexuálnych mužov a ženy, tak pre bisexuálov/ky, transsexuálov/ky, transgender ľudí a ľudí vyznávajúcich polynormiu či napríklad BDSM. V najužšom zmysle je potom queer synonymom skratky LGBT, čo označuje lesbi, gejov, bisexuálov/ky a transgender ľudí. Pretože sa medzi queer často sami zaraďujú aj heterosexuálni ľudia, ktorí majú s LGBT podobné názory, filozofiu, pohľad na politiku, kultúru a pod., dá sa povedať, že celá táto komunita nie je len skupinou vyčlenenou čisto sexuálnymi mantinelmi, ale skôr širokou, mnohofarebnou subkultúrou. Queer tak zastrešuje rôznych ľudí, ktorí sa chcú odpútať o fixných a hlavne duálnych kategórii a identít, a snažia sa prijať sexualitu, ktorá je premenlivá a bez hraníc (Malina et al., 2009). Queer má signalizovať, že predstava automatickej heterosexuality všetkých "poriadnych" občanok a občanov, mužov a žien, je síce v spoločnosti účinne uplatňovanou normou, ale takou normou, ktorá produkuje vlastné prekročenia (Kobová, 2011).

Queer teória môže napomáhať k lepšiemu pochopeniu sexuálnej a rodovej diverzity. Nepohybuje sa v jasne vymedzených kategóriách, ale prekračuje hranicu „normativity“ a „tradičnosti“. Sociálna práca je sama o sebe spoločenská inštitúcia, v ktorej sa odrážajú

---

¹ Príspevok vznikol na základe podpory grantu VEGA 2/0179/09: Dynamika sociálnych a morálnych noriem: Sociálno-psychologický výskum minoritných, marginalizovaných a znevýhodnených skupín vo vzťahu k majorite a APVV-0604-10: Udržateľná reprodukcia na Slovensku : psycho-sociálne skúmanie

existujúce štruktúry a mechanizmy. Práve preto by mali byť senzibilizácia a poznatky a vedomosti o queer teóriách podstatným článkom profesionálnej sociálnej práce a vzdelávania v nej.

Vzdelávanie v sociálnej práci, heterosexizmus a homofóbia

Heterosexizmus je chápaný ako ideologický systém, ktorý popiera, ponížuje a stigmatizuje akúkoľvek neheterosexuálnu formu správania, identity, vzťahov alebo komunity (Herek, 1995). Podľa Fafejtu (2004) je heterosexizmus jednou z „dominantných inštitúcií našej spoločnosti. Pri popise termínov muž a žena, resp. mužskosť či ženskosť, budú tieto popisy naplnené heterosexuálnym obsahom. Väčšina z populácie si pod mužskosťou predstaví niečo, čo by malo imponovať ženám, a pod ženskosťou to, čo by malo imponovať mužom.

Heterosexizmus je pojem paralelný k pojmu rasizmus, antisemitizmus, či sexizmus a používa sa ako doplnkový k homofóbii, keďže objasňuje zdroje predsudkov voči lesbickým ženám a gejom (Ondrisová, 2002).

Pojem homofóbia vznikol o niečo skôr. V roku 1972 ho prvýkrát použil George Weinberg na charakterizovanie iracionálneho strachu a obáv heterosexuálnych osôb z blízkeho kontaktu s homosexuálne orientovanými ľuďmi (Szymanski et al., 2008).

V súčasnosti termín homofóbia pomenúva jav v myslení a správaní človeka, charakterizovaný iracionálnym strachom a nepríjemnými pocitmi, viažucimi sa na akýkoľvek objekt, všeobecný i konkrétny, súvisiaci s homosexualitou. Homofóbia je predsudok. Je to iracionálny, emocionálne umocnený komplex homofóbnych stereotypov, prejavujúcich sa negatívnymi reakciami v myslení alebo správaní človeka (Veselovský, 2001). Takže objektom homofóbie môže byť jednotlivец, homosexuálna minorita alebo skupina ako celok, poprípade to môžu byť javy súvisiace s homosexualitou. Objekt homofóbie je často napádaný verbálnou a fyzickou agresivitou, kedy útoky nie sú racionálne odôvodnené a subjekt reaguje emocionálne. V homofóbii zohráva veľkú úlohu strach. Strach z nepoznaného, kedy subjekt má obavy o vlastnú sexuálnu identitu.

Veselovský (2001) vychádza z dynamických náhľadov na homofóbiu, ktoré ju chápu ako systém sebaobraných postojov. Ich úlohou je spracúvať vnútorný konflikt, spôsobený nesúladiem bisexuálnych dispozícií správania, ktoré sú vlastnému veľkému množstvu ľudí, s kultúrno-spoločenskými šablónami požiadaviek na sexuálne správanie. Homofóbny postoj spracúva tento vnútorný konflikt a s ním súvisiacu úzkosť presmerovaním agresivity subjektu zo seba na skupiny alebo osoby s otvoreným homosexuálnym správaním, spolu s analogickým potlačením libidinózneho požiadavky.

Základne faktory homofóbie (Veselovský, 2001):

- **Inteligencia:** Viaceré výskumy, u nás napríklad publikovaný výskum verejnej mienky postojov majority k homosexuálnej menšine, ako ho robila agentúra FOCUS, uvádzajú, že akceptujúcejšie postoje voči homosexuálom majú ľudia s vyššou všeobecnou inteligenciou. Ešte väčšia je súvislosť medzi akceptovaním minorít a emocionálnou a sociálnou inteligenciou.
- **Vzdelanie:** Keďže homofóbia je produkovaná aj strachom z neznámeho, je zjavná spätosť medzi mierou poznania jednotlivca a jeho postojmi k homosexuálom. Je pravdepodobné, že čím je človek vzdelanejší, tým je schopnejší akceptovať sexuálne menšiny.
- **Vek:** Výskumy ukázali, že mladšie osoby sú schopné skôr akceptovať sexuálne menšiny.
- **Pohlavie:** Viaceré výskumy ukazujú, že ľudia ťažšie akceptujú homosexualitu u osôb rovnakého pohlavia, pričom muži trikrát menej akceptujú mužskú homosexualitu ako ženskú.
- **Religiozita:** Ľudia menej religiózne založení viac akceptujú homosexualitu ako ortodoxnejší veriaci.

Vo výskumoch bol zistený len slabý vzťah medzi tým, aké postoje odborníci verejne prezentujú a ako sa skutočne správajú. Tento stav je čiastočne zrozumiteľný v kontexte dlhotrvajúceho spoločenského odmietania homosexuality, pričom neboli vypracované žiadne návody ani poradenstvo, ktoré by pomáhali terapeutom nezaujato pracovať s queer komunitou. Mnohí/é profesionáli/ky tak naďalej neprímerane používajú heterosexuálne normy vývinu a vzťahov, podľa ktorých môžu homosexuálne vzťahy pôsobiť „patologicky“. Tieto modely neberú do úvahy špecifiká homosexuálnych vzťahov, ani skutočnosť, že homosexuálni a bisexuálni ľudia mávajú v dôsledku diskriminácie len minimálnu podporu od okolia (Ondrisová, 2002).

Odpoveď na otázku prečo sa treba venovať homofóbi je jednoduché, pretože homofóbia je nebezpečná. Vytvára totiž nepriateľské prostredie voči všetkým ľuďom, ktorí nie sú heterosexuálni. Pokiaľ sa homofóbia vyskytuje v škole, či už v postojoch študentov/tiek a vyučujúcich, či v študijných materiáloch, jedná sa o zvlášť negatívny jav, pretože škola má byť prostredím tolerancie a vzájomného rešpektu (Smetáčková, 2009).

Etický kódex, ktorý napomáha usmerňovať sociálnych/e pracovníkov/čky upravuje základné etické princípy, ktorými by sa mal/a riadiť sociálny/a pracovník/čka.

Pre výkon sociálnej práce sociálnych pracovníkov a pracovníčok s queer komunitou je podstatný článok 4.02, ktorý hovorí, že „sociálni/e pracovníci/čky nemôžu praktizovať, ospravedlňovať, uľahčovať alebo spolupracovať na žiadnej forme diskriminácie z dôvodu rasy, etnicity, národnosti, farby pleti, pohlavia, sexuálnej orientácie, rodovej identity alebo vyjadrenia, veku, manželského stavu, politického presvedčenia, náboženstva, imigračného

statusu alebo mentálnej či fyzickej poruchy,“ (Code of Ethics, 2008, s.1). Kódex zároveň hovorí, že budúci/e sociálni/e pracovníci/čky by mali dostať vzdelanie, ktoré im pomôže pochopiť a porozumieť prirodzenosť sociálnej rôznorodosti na základe vyššie spomínaných charakteristík (Code of Ethics, 2002).

Council on Social Work Education zakotvuje vo svojich ustanoveniach, že vzdelávacie programy sociálnej práce musia prezentovať teoretický a praktický obsah, týkajúci sa modelov, dynamiky a následkov diskriminácie, ekonomickej deprívácie útlaku. Študijné programy musia zaisťovať obsah týkajúci sa rôznorodosti na základe farby pleti, obsah týkajúci sa lesbických a gejských osôb. V tomto obsahu sa treba zamerať pri vzdelávaní budúcich profesionálov/ok v oblasti sociálnej práce na dôsledky diskriminácie a útlaku týchto skupín (CSWE Curriculum Policy Statement, 2009).

Morrow (1996) uvádza, že hoci sú si pedagógovia/pedagogičky a samotní/é sociálni/e pracovníci/čky vo všeobecnosti vedomí/é potreby citlivosti k otázkam rozmanitosti, snažia sa zahrnúť poznatky o gejskej a lesbickej problematike do samotnej edukácie existujú, avšak napredujú pomalým tempom.

Ben-Ari (2001) upozorňuje na to, že pre skvalitnenie edukačného procesu je primárne dôležité vedieť, ako osoby zodpovedné za vzdelávanie uvažujú o tejto problematike a aké postoje k homosexualite zaujímajú.

Czollek, Perko a Weinbach (2009) zdôrazňujú kritické referencie na spoločenskú realitu, v ktorej nemajú všetci ľudia rovnaké práva, rovnaké možnosti a rovnocenne sa nepodieľajú na spoločenských (t.j. sociálnych, materiálnych, politických, kultúrnych a i.) zdrojoch:

- akceptovať rozdielne a viacdimenzionálne identity, ne-identity ako napr. trans a cross identity,
- pripustiť dvojznačnosť, ktorá sa nespája s ničím podstatným,
- možnosť vlastného sebadefinovania všetkých subjektov, tak ako sa chcú definovať,
- otvorenie mnohorakosti pre rozmanitejšie výrazové prostriedky pohlavia a sexuality,
- uznanie antinormativity,
- uznanie mnohorakosti a plurality.

Czollek, Perko a Weinbach (2009) uvádzajú spôsoby práce sociálnych pracovníkov a pracovníčok s mladistvými, pričom pri búraní tradičných stereotypov by sa vzdelávatelia mali zamerať na nasledovné oblasti:

Poznatky o:

- formách, význame, mechanizmoch vyčlenenia, diskriminácie a potlačania,
- právnej a sociálnej situácie diskriminovaných menšín,

- ľudských právach ako orientačný rámec (sociálna práca ako profesia ľudských práv),
- konštrukciách inakosti,
- rodovom dualizme, rodovej rôznorodosti.
- Analýzy:
- mechanizmov a dynamiky diskriminačných procesov,
- etablácie dominujúcich pozícií: individuálne, inštitučno-štruktúrne, kultúrne úrovne,
- interakcie rôznych diskriminačných foriem (rod, sexuálne orientácie, sociálne triedy, etnicita, „postihnutie“, atď.).

Senzibilita pre:

- rozličné hodnoty, normy,
- správne rodové komunikačné schopnosti,
- uznanie inakosti iných,
- kompetenciu k presadzovaniu rodovej demokracie a medzikultúrnej otvorenosti, sociálnych služieb, ako aj etablovanie pluralitnej perspektívy v oblastiach sociálnej práce.

Ciele výskumu, metódy a výskumný súbor

Ciele výskumu

V roku 2011 sme realizovali širší výskum, ktorý bol zameraný na identifikáciu vedomostí a postojov študentov a študentiek sociálnej práce k LGBTQ, ako aj špecifik práce s LGBTQ v oblasti sociálnej práce. Súčasťou výskumu bolo aj zisťovanie riešení modelových situácií v oblasti LGBTQ a starostlivosti o deti u LGBTQ u budúcich sociálnych pracovníkov a pracovníčok. Taktiež sme sledovali niektoré sémantické reprezentácie LGBT u študentov a študentiek sociálnej práce. Práve vybranú úzku časť z týchto výsledkov uvádzame v príspevku.

Metódy výskumu

Použitou metódou bol nami zostavený pološtrukturovaný dotazník, ktorý sa skladal nielen zo škálovaných, ale aj otvorených otázok. Taktiež bola využitá metóda zisťujúca riešenie modelových situácií v tejto oblasti. Využitá bola aj metóda sémantického diferenciálu, ktorej čiastkové výsledky uvádzame v príspevku.

Sémantický diferenciál sa považuje aj za metódu nepriameho merania postojov. Podľa Oravcovej (2004) metóda využíva k meraniu postojov meranie konatívnej stránky pojmov, t.j. meranie subjektívneho významu pojmu pre človeka. Každý pojem má významy dva: význam denotatívny, všeobecne platný a význam konatívny, vyjadrujúci

subjektívne ponímanie, subjektívny postoj k pojmu (resp. predmetu, osobe, javu, ktorý je pojmom vyjadrený.

Ako podnetové slová sme zvolili pojmy: gej, lesba, bisexuálka, bisexuál, transsexuálny muž a transsexuálna žena. Nakoľko sa počas predvýskumu ukázalo, že pojem transsexuál nebol dostatočne diferencujúci a táto kategória sa neukázala pre opýtaných respondentov a respondentky ako postačujúca, zaradili sme do sémantického diferenciálu pojmy transsexuálna žena a transsexuálny muž.

Získané výsledky výskumu sme podrobili kvalitatívnej a kvantitatívnej analýze. Matematicko-štatistické spracovanie získaných údajov sme zabezpečili pomocou štatistického softwaru Statistica. Sledovanú štatistickú významnosť rozdielov sme testovali pomocou Mann-Whitneyho U testu.

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorili študenti a študentky dennej formy štúdia, magisterského stupňa štúdia sociálnej práce z viacerých univerzít na Slovensku, konkrétne:

- Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre,
- Trnavskej univerzity v Trnave,
- Univerzity Komenského v Bratislave

Súbor tvorilo spolu 100 študentov a študentiek. Z hľadiska pohlavia sa výskumu sa zúčastnilo 16 mužov (16%) a 84 žien (84%). Respondenti a respondentky boli vo veku od 21 rokov (najnižší vek) až 26 rokov (najvyšší vek). Priemerný vek respondentov/iek bol 23,24 rokov.

Študentov a študentky sociálnej práce na jednotlivých univerzitách sme kontaktovali priamo a osobne im distribuovali dotazník

Tab. 1 Zloženie výskumného súboru z hľadiska pohlavia

Pohlavie	Počet/%
Muži	16
Ženy	84
Spolu	100

Tab. 2 Zloženie výskumného súboru z hľadiska veku

Najnižší vek	Najvyšší vek	Priemerný vek
21 rokov	26 rokov	23,24 rokov

Niektoré VÝSKUMné zistenia

Nakoľko sú výsledky výskumu príliš široké, v príspevku sa obmedzíme na prezentáciu časti výsledkov o sémantických reprezentáciách v oblasti LGBT u budúcich sociálnych pracovníčok a pracovníkov, ktoré sme zisťovali pomocou sémantického diferenciálu.

Respondenti a respondentky mali posudzovať šesť podnetových slov: gej, lesba, bisexuálka, bisexuál, transsexuálny muž a transsexuálna žena, pomocou vyjadrenia na škále od 1 po 7 (1 – úplne, 2 – čiastočne, 3 – trochu, 4 – stredná hodnota (niečo medzi), 5 – trochu, 6 – čiastočne, 7 – úplne) v rámci jednotlivých bipolárnych adjektív.

Ako je zobrazené v tabuľke č. 3, celkový výsledok Mann-Whitneyov U testu nedokladá štatisticky signifikantný rozdiel v odpovediach opýtaných študentiek a študentov sociálnej práce medzi jednotlivými posudzovanými pojmami v rámci šiestich sémantických diferenciálov na hladine významnosti 0,05.

Tab. 3 Výsledky Mann – Whitneyovho U testu

Mann-Whitneyov U test
Označené testy sú významné na hladine $p < 0,05000$
Úroveň p 0,682053

I keď neboli zistené štatisticky signifikantné rozdiely v sémantických reprezentáciách sledovaných podnetových slov, výsledky predsa naznačujú niektoré rozdiely v odpovediach.

Preto uvádzame aj tabuľky s vybranými štatistickými ukazovateľmi, ako napr. priemer, smerodajná odchýlka a percentuálne vyjadrenie odpovedí na danej sedemstupňovej škále podľa jednotlivých podnetových slov v sémantických diferenciáloch.

Ako naznačujú výsledky v tabuľke č. 4, možno zjednodušene pojem gej v sémantických reprezentáciách popísať odpoveďami opýtaných študentov a študentiek sociálnej práce ako mierne: neakceptovaný, diskriminovaný, potláčaný, odmietaný, citlivý, normálny, priateľský a i. I keď bola v odpovediach najčastejšie volená stredná odpoveď, odpovede predsa mierne tendujú k viac pozitívnym sémantickým reprezentáciám, i keď naznačujú spoločensky problematické postavenie gejev. Percentuálne vyjadrené odpovede k posudzovanému pojmu gej poukazujú aj na to, že medzi potenciálnymi budúcimi sociálnymi pracovníčkami a pracovníkmi sú aj postojovo negatívne hodnotiace osoby, ktoré gejom pripisovali charakteristiky ako zlý, nepríjemný, slabý, skazený a pod., i keď

početnosť takýchto odpovedí nebola vysoká. Podrobnejšie výsledky adjektív a aj ich percentuálne zobrazenie možno nájsť v nižšie uvedenej tabuľke.

Tab. 4 Výsledky sémantického diferenciatu pre podnetové slovo *gej*

Adjektíva	$\bar{x}$	SD	1 v %	2 v %	3 v %	4 v %	5 v %	6 v %	7 v %
Dobrý/Zlý	3,18	1,39	21	11	5	60	0	1	2
Akcept./Neakcept.	4,72	1,58	5	6	9	21	19	31	9
Spokojný/Nespokojný	3,74	1,31	4	16	16	42	12	8	2
Nediskri- min./Diskrimin.	5,2	1,57	7	0	4	15	21	35	18
Podporovaný/Potláčaný	4,86	1,57	6	4	5	22	20	32	11
Prijímaný/Odmietaný	4,9	1,53	5	2	8	24	18	30	13
Príjemný/Nepříjemný	3,14	1,33	16	18	11	51	1	1	2
Silný/Slabý	3,58	1,17	7	13	9	63	4	2	2
Čistý/Skazený	3,46	1,36	11	18	3	58	5	2	3
Šťastný/Nešťastný	3,45	1,07	5	17	17	52	7	2	0
Citlivý/Chladný	2,61	1,3	27	24	13	35	0	0	1
Normálny/Čudný	2,99	1,58	25	19	7	39	4	3	3
Priateľský/Nepriateľský	2,68	1,35	25	28	6	39	0	1	1
Atrakt./Neatrakt.	3,47	1,32	8	20	8	55	1	6	2
Veselý/Smutný	3,2	1,15	10	21	13	53	1	2	0
Čistý/Špinavý	3,02	1,37	22	17	4	54	1	1	1

Legenda: V tabuľke čísla 1-7 predstavujú škálu odpovedí od 1 po 7, pričom: 1 – úplne, 2 – čiastočne, 3 – trochu, 4 – stredná hodnota, 5 – trochu, 6 – čiastočne, 7 – úplne a v tabuľke sú odpovede prezentované prostredníctvom percent.

Výsledky v tabuľke č. 5 prezentujú sémantické reprezentácie pojmu lesba u opýtaných študentiek a študentov sociálnej práce. Lesba je ponímaná skôr ako: diskriminovaná, potláčaná, citlivá, dobrá a i., čo sú podobné adjektíva ako pri predchádzajúcom posudzovanom pojme geja. Opäť nám percentuálne zobrazenie odpovedí na škále poukazuje na to, že opýtaní/é študenti a študentky sociálnej práce posudzujú aj lesbické ženy v adjektívach ako čudná, neatraktívna, špinavá a pod., i keď sú tieto postoje menšinové. Pri porovnávaní s posudzovaním pojmu geja však možno vidieť, že lesba je v nižšej miere posudzovaná na krajom negatívnom stupni na škále v tých adjektívach, ktoré by naznačovali negatívne postoje, v porovnaní so sémantickými reprezentáciami geja. Bližšie možno odpovede nájsť v tabuľke.

Tab. 5 Výsledky sémantického diferenciatu pre podnetové slovo *lesba*

Adjektíva	$\bar{x}$	SD	1 v %	2 v %	3 v %	4 v %	5 v %	6 v %	7 v %
Dobrá/Zlá	3,18	1,27	18	12	8	60	1	0	1
Akcept./Neakcept.	4,43	1,56	6	7	10	29	17	25	6
Spokojná/Nespokojná	3,72	1,24	7	9	17	47	13	6	1
Nediskri- min./Diskrimin.	4,96	1,55	6	1	8	20	18	35	12
Podporovaná/Potláčaná	4,81	1,39	3	5	3	33	15	35	6
Prijímaná/Odmietaná	4,51	1,51	5	5	10	32	19	20	9
Príjemná/Nepříjemná	3,3	1,14	11	13	17	55	3	0	1
Silná/Slabá	3,3	1,03	8	17	14	59	2	0	0
Čistá/Skazená	3,24	1,18	12	19	7	58	3	1	0
Šťastná/Nešťastná	3,3	1,13	10	16	14	55	4	1	0
Citlivá/Chladná	2,94	1,21	17	23	11	47	2	0	0
Normálna/Čudná	3,08	1,46	23	15	5	50	4	1	2
Priateľská/Nepriateľská	2,95	1,25	23	12	12	53	0	0	0
Atrakt./Neatrakt.	3,52	1,29	8	17	9	56	3	5	2
Veselá/Smutná	3,23	1,14	12	16	12	58	1	1	0
Čistá/Špinavá	3,23	1,22	14	15	10	58	2	0	1

Legenda: V tabulke čísla 1-7 predstavujú škálu odpovedí od 1 po 7, pričom: 1 – úplne, 2 – čiastočne, 3 – trochu, 4 – stredná hodnota, 5 – trochu, 6 – čiastočne, 7 – úplne a v tabulke sú odpovede prezentované prostredníctvom percent.

Vo vzťahu k pojmom bisexuál a bisexuálka, ako je prezentované v tabuľkách č. 6 a č. 7, možno konštatovať, že najčastejšie uvádzanou odpoveďou bola stredná odpoveď, čo môže naznačovať na jednej strane odpoveď „neviem“, ale na strane druhej napr. aj nezáujem, indiferentný postoj, príp. neochotu sa vyjadriť, ako aj nie zreteľne pozitívny postoj, a i.

Bisexuála a bisexuálku možno v sémantických reprezentáciách účastníčok a účastníkov výskumu charakterizovať adjektívami ako mierne: priateľský, normálny, veselý, čistý, príjemný, citlivý atď. Opäť však možno vidieť, že i keď v nízkych percentách výskytu, tak predsa niektoré odpovede naznačujú negatívne postoje k bisexuálnemu mužovi alebo žene. Bližšie možno ostatné adjektíva nájsť v nižšie uvedených tabuľkách aj s výsledkami odpovedí v percentách.

Tab. 6 Výsledky sémantického diferenciálu pre podnetové slovo *bisexuál*

Adjektíva	$\bar{X}$	SD	1 v %	2 v %	3 v %	4 v %	5 v %	6 v %	7 v %
Dobrý/Zlý	3,3	1,33	15	15	4	63	0	0	3
Akcept./Neakcept.	4,43	1,5	3	7	15	32	13	22	8
Spokojný/Nespokojný	3,65	1,24	4	17	13	51	9	3	3
Nediskri- min./Diskrimin.	4,62	1,57	4	6	11	28	17	22	12
Podporovaný/Potláčaný	4,48	1,33	3	4	8	44	15	20	6
Prijímaný/Odmietaný	4,33	1,48	3	8	15	33	19	12	10
Prijemný/Neprijemný	3,2	1,13	13	15	13	57	2	0	0
Silný/Slabý	3,35	1,04	9	14	12	63	2	0	0
Čistý/Skazený	3,45	1,09	8	13	11	65	1	1	1
Šťastný/Nešťastný	3,4	1,07	8	14	14	59	4	1	0
Citlivý/Chladný	3,22	1,25	14	16	11	55	2	1	1
Normálny/Čudný	3,12	1,39	21	14	8	49	6	1	1
Priateľský/Nepriateľský	3,04	1,3	23	10	10	55	1	1	0
Atrakt./Neatrakt.	3,38	1,45	15	14	8	55	1	3	4
Veselý/Smutný	3,24	1,15	14	12	12	61	0	1	0
Čistý/Špinavý	3,21	1,29	16	18	1	61	3	0	1

Legenda: V tabulke čísla 1-7 predstavujú škálu odpovedí od 1 po 7, pričom: 1 – úplne, 2 – čiastočne, 3 – trochu, 4 – stredná hodnota, 5 – trochu, 6 – čiastočne, 7 – úplne a v tabulke sú odpovede prezentované prostredníctvom percent.

Tab. 7 Výsledky sémantického diferenciálu pre podnetové slovo *bisexuálka*

Adjektíva	$\bar{X}$	SD	1 v %	2 v %	3 v %	4 v %	5 v %	6 v %	7 v %
Dobrá/Zlá	3,3	1,32	17	10	7	63	0	1	2
Akcept./Neakcept.	4,1	1,65	7	11	15	32	10	17	8
Spokojná/Nespokojná	3,61	1,33	9	13	9	56	6	4	3
Nediskri- min./Diskrimin.	4,45	1,62	8	4	9	33	16	20	10
Podporovaná/Potláčaná	4,27	1,47	5	7	12	37	16	17	6
Prijímaná/Odmietaná	4,08	1,64	7	12	12	35	12	13	9
Priemerná/Nepriemerná	3,27	1,25	13	16	9	59	1	0	2
Silná/Slabá	3,41	0,99	10	7	15	68	0	0	0
Čistá/Skazená	3,34	1,13	12	12	10	63	2	1	0

Adjektíva	$\bar{x}$	SD	1 v %	2 v %	3 v %	4 v %	5 v %	6 v %	7 v %
Šťastná/Nešťastná	3,27	1,16	13	13	13	57	3	1	0
Citlivá/Chladná	3,05	1,19	17	16	13	53	1	0	0
Normálna/Čudná	3,15	1,39	21	14	4	54	4	3	0
Priateľská/Nepriateľská	3	1,31	23	14	5	57	0	1	0
Atrakt./Neatrakt.	3,14	1,39	19	17	5	54	2	1	2
Veselá/Smutná	3,23	1,11	12	16	10	61	1	0	0
Čistá/Špinavá	3,1	1,24	19	15	4	61	1	0	0

Legenda: V tabulke čísla 1-7 predstavujú škálu odpovedí od 1 po 7, pričom: 1 – úplne, 2 – čiastočne, 3 – trochu, 4 – stredná hodnota, 5 – trochu, 6 – čiastočne, 7 – úplne a v tabulke sú odpovede prezentované prostredníctvom percent.

Posledné dve podnetové slová- transsexuálny muž a transsexuálna žena boli tiež najčastejšie hodnotené strednou odpoveďou na sedemstupňovej posudzovacej škále.

Sémantické reprezentácie účastníčok a účastníkov výskumu transsexuálneho muža a transsexuálnej ženy možno popísať adjektívami ako mierne: neakceptovaný, diskriminovaný, odmietaný, citlivý, priateľský a pod. Ďalšie charakteristiky aj s percentuálnym zastúpením jednotlivých odpovedí možno nájsť v tabuľkách č. 8 a č. 9.

Pri porovnávaní odpovedí vyjadrených v percentách jednotlivých posudzovaných pojmov- gej, lesba, bisexuálny muž a bisexuálna žena však možno vidieť, že pri pojmach transsexuálna žena a transsexuálny muž sa v porovnaní s týmito ostatnými posudzovanými pojmami častejšie vyskytovali negatívnejšie sémantické reprezentácie, ako napr. špinavý/á, neatraktívny/a, nepriateľský/á, čudný/á, skazený/á, slabý/á, nepríjemný/á, zlý/á a i.

Tab. 8 Výsledky sémantického diferenciatu pre podnetové slovo transsexuálny muž

Adjektíva	$\bar{x}$	SD	1 v %	2 v %	3 v %	4 v %	5 v %	6 v %	7 v %
Dobrý/Zlý	3,58	1,3	13	5	10	63	4	2	3
Akcept./Neakcept.	5,12	1,44	1	2	8	30	13	24	22
Spokojný/Nespokojný	4,22	1,33	2	6	13	53	9	7	10
Nediskrimin./Diskrimin.	5,31	1,35	2	1	2	27	17	29	22
Podporovaný/Potláčaný	5	1,37	0	6	3	32	20	22	17
Prijímaný/Odmietaný	5,03	1,45	2	4	3	31	19	22	19
Príjemný/Nepríjemný	3,76	1,2	7	8	9	63	7	3	3
Silný/Slabý	3,73	1,08	6	7	11	66	6	2	2

Adjektíva	$\bar{X}$	SD	1 v %	2 v %	3 v %	4 v %	5 v %	6 v %	7 v %
Čistý/Skazený	3,8	1,25	7	8	8	64	5	4	4
Šťastný/Nešťastný	3,89	1,17	5	7	11	57	14	3	3
Citlivý/Chladný	3,21	1,08	10	18	15	55	2	0	0
Normálny/Čudný	3,75	1,39	9	10	10	52	11	3	5
Priateľský/Nepriateľský	3,32	1,22	15	9	11	62	1	1	1
Atrakt./Neatrakt.	3,92	1,35	8	8	4	59	11	5	5
Veselý/Smutný	3,47	1,11	9	13	7	66	3	2	0
Čistý/Špinavý	3,44	1,31	12	14	5	63	2	1	3

Legenda: V tabulke čísla 1-7 predstavujú škálu odpovedí od 1 po 7, pričom: 1 – úplne, 2 – čiastočne, 3 – trochu, 4 – stredná hodnota, 5 – trochu, 6 – čiastočne, 7 – úplne a v tabulke sú odpovede prezentované prostredníctvom percent.

Tab. 9 Výsledky sémantického diferenciálu pre podnetové slovo transsexuálna žena

Adjektíva	$\bar{X}$	SD	1 v %	2 v %	3 v %	4 v %	5 v %	6 v %	7 v %
Dobrá/Zlá	3,45	1,3	13	11	6	65	1	1	3
Akcept./Neakcept.	4,87	1,47	2	3	10	31	16	21	17
Spokojná/Nespokojná	4,17	1,22	2	6	10	58	9	9	6
Nediskri- min./Diskrimin.	5,09	1,47	3	3	2	31	15	27	19
Podporovaná/Potláčaná	5,03	1,36	1	4	3	32	19	25	16
Prijímaná/Odmietaná	4,9	1,4	1	4	7	33	17	23	15
Prijemná/Nepriemná	3,72	1,27	7	10	9	64	3	2	5
Silná/Slabá	3,64	1,01	4	12	10	68	3	2	1
Čistá/Skazená	3,67	1,11	5	13	6	69	2	3	2
Šťastná/Nešťastná	3,76	1,16	6	8	11	63	5	5	2
Citlivá/Chladná	3,36	1,19	12	13	9	62	1	3	0
Normálna/Čudná	3,7	1,43	10	12	7	54	8	4	5
Priateľská/Nepriateľská	3,36	1,2	14	10	7	66	2	0	1
Atrakt./Neatrakt.	3,88	1,28	6	8	9	60	9	2	6
Veselá/Smutná	3,45	1,13	11	10	9	65	3	2	0
Čistá/Špinavá	3,46	1,19	12	11	3	70	2	1	1

Legenda: V tabulke čísla 1-7 predstavujú škálu odpovedí od 1 po 7, pričom: 1 – úplne, 2 – čiastočne, 3 – trochu, 4 – stredná hodnota, 5 – trochu, 6 – čiastočne, 7 – úplne a v tabulke sú odpovede prezentované prostredníctvom percent.

V grafe č. 1 možno vidieť prehľadnú komparáciu odpovedí respondentov/iek na jednotlivé podnetové slová sémantického diferenciálu.

Na jednej osy grafu sú adjektíva:

Dobrý(-á)/Zlý(-á), Akceptovaný(-á)/Neakceptovaný(-á), Spokojný(-á)/Nespokojný(-á), Nediskriminovaný(-á)/Diskriminovaný(-á), Podporovaný(-á)/Potláčaný(-á), Prijímaný(-á)/Odmietaný(-á), Prijemný(-á)/Neprijemný(-á), Silný(-á)/Slabý(-á), Čistý(-á)/Skazený(-á), Šťastný(-á)/Nešťastný(-á), Citlivý(-á)/Chladný(-á), Normálny(-a)/Čudný(-á), Priateľský(-á)/Nepriateľský(-á), Atraktívny(-a)/Neatraktívny(-a), Veselý(-á)/Smutný(-á), Čistý(-á)/Špinavý(-á).

Druhá os predstavuje škálu odpovedí. Nachádzajú sa tu hodnoty od 1 po 7, pričom: 1 – úplne, 2 – čiastočne, 3 – trochu, 4 – stredná hodnota (niečo medzi), 5 – trochu, 6 – čiastočne, 7 – úplne.

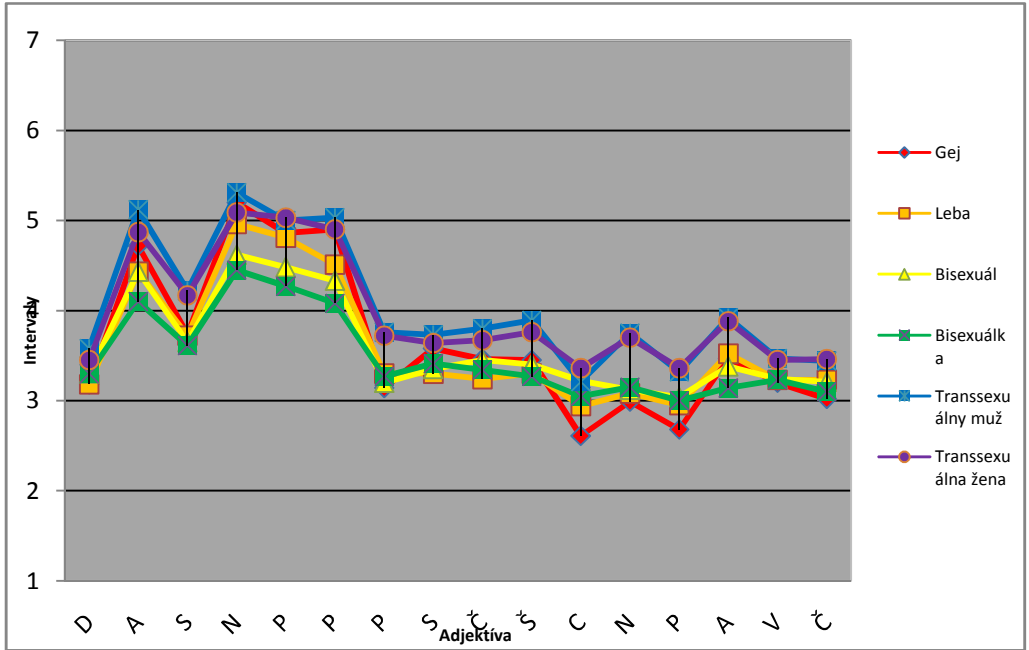
Ako naznačujú farebne rozlíšené krivky v grafe, jednotlivé sémantické reprezentácie šiestich posudzovaných pojmov nie sú od seba významne vzdialené a čiastočne sa prekrývajú, čo v súlade s popisom uvedeným pri tabuľkách č. 4 - č. 9.

Pre prehľadnosť niektorých rozdielov v sémantických reprezentáciách posudzovaných pojmov sme vytvorili ilustratívnu tabuľku č. 10, v ktorej sme k jednotlivým adjektívam priradili podľa aritmetického priemeru najpozitívnejšie ($\bar{x}^+$) a najnegatívnejšie ($\bar{x}^-$) hodnotenú sexuálnu orientáciu.

Je nutné však brať do úvahy, že rozdiel medzi priemermi bol približne od pol stupňa na sedemstupňovej posudzovanej škále po 1 stupeň, čo nemožno interpretovať ako významný rozdiel.

Najväčší rozdiel medzi priemermi (1,02) je pri adjektívach akceptovaný(-á)/neakceptovaný(-á), kedy sémantické reprezentácie pre bisexuálne orientované ženy majú priemer 4,1 (- stredná hodnota) a sémantické reprezentácie pre transsexuálnych mužov možno charakterizovať ako trochu neakceptovaný (priemer 5,12). Naopak najmenší rozdiel (0,27) bol pri adjektívach veselý(-á)/smutný(-á), kedy gejov a transsexuálnych mužov považujú účastníci a účastníčky výskumu za trochu veselých (gej – priemer 3,2, transsexuálny muž – priemer - 3,46).

Graf 1 Súhrnné výsledky sémantického diferenciálu pre podnetové slová: gej, lesba, bisexuál/ka, transsexuálna/y žena a muž

Prijemný(-á)/Neprijemný(-á)	Gej (3,14)	Transsexuálny muž (3,76)
Silný(-á)/Slabý(-á)	Lesba (3,3)	Transsexuálny muž (3,73)
Čistý(-á)/Skazený(-á)	Lesba (3,24)	Transsexuálny muž (3,8)
Šťastný(-á)/Nešťastný(-á)	Bisexuálka (3,27)	Transsexuálny muž (3,89)
Citlivý(-á)/Chladný(-á)	Gej (2,61)	Transsexuálna žena (3,36)
Normálny(-a)/Čudný(-á)	Gej (2,99)	Transsexuálny muž (3,75)
Priateľský(-á)/Nepriateľský(-á)	Gej (2,68)	Transsexuálna žena (3,36)
Atraktívny(-a)/Neatraktívny(-a)	Bisexuálka (3,14)	Transsexuálny muž (3,92)
Veselý(-á)/Smutný(-á)	Gej (3,2)	Transsexuálny muž (3,47)
Čistý(-á)/Špinavý(-á)	Gej (3,02)	Transsexuálna žena (3,46)

Záver a odporúčania do praxe

I keď výsledky výskumu nie je možné zovšeobecňovať, tak poukazujú ako na pozitívne sémantické reprezentácie pojmov gej, lesba, bisexuál a bisexuálka, transsexuálny muž a transsexuálna žena, tak aj na ich negatívne posudzovanie. Je nutné však brať do úvahy, že sme prezentovali malú časť našich zistení a daná výskumná metóda, ako aj voľba podnetových slov a formulácie bipolárnych adjektív, mali svoje limity. Taktiež výskumný

súbor nebol reprezentatívny, i keď pokrýval študentky a študentov sociálnej práce viacerých univerzít na Slovensku - v Nitre, Bratislave a Trnave.

Získané výsledky naznačujú celkovo prevažne nie pozitívne postoje, resp. sémantické reprezentácie v tom zmysle, že napriek tendovaniu k pozitívnejším sémantickým reprezentáciám posudzovaných pojmov boli väčšinou uvádzané hodnoty na škále okolo stredy. Taktiež napriek pozitívnym postojom stále u niektorých opýtaných potenciálnych sociálnych pracovníčok a pracovníkov prevláda negatívne posudzovanie osôb zaradených do sexuálnych minorít. Na strane druhej odpovede naznačujú aj uvedomovanie si problému diskriminácie LGBT.

Keď budeme brať do úvahy aj ďalšie nami získané výsledky (tu nepublikované), ktoré sa týkali riešenia modelových situácií, ktoré súviseli s LGBTQ a ostatných odpovedí v dotazníku, tak môžeme konštatovať nielen nestereotypné postoje k LGBTQ, ale aj pretrvávajúce diskriminujúce, homofóbne a heterosexistické predsudky, pre ktoré je charakteristická skrytá forma. Tiež z niektorých odpovedí pri vyhodnocovaní modelových situácií je zrejmé, že odpovede účastníčok a účastníkov výskumu boli negatívnejšie v oblastiach, kde išlo o výchovu a starostlivosť dieťaťa LGBTQ osobami.

Celkovo môžu získané výsledky poukazovať na pomalý posun k pozitívnejším postojom k LGBT, čo je v súlade aj s našimi predchádzajúcimi zisteniami - nediskriminujúce a pozitívne postoje k LGBT stále zostávajú výzvou pre vzdelávanie v sociálnej práci.

Zoznam literatúry

- [1] BEN-ARI, A. T. 2001. Homosexuality and Heterosexism: Views From Academics in the Helping Professions. In: *British Journal of Social Work*. 2001 vol. 31, p. 119 – 131.
- [2] *Code of Ethics*. [online]. 2010. [cit. 2010-11-17]. Dostupné na internete: <<http://www.socialworkers.org/pubs/Code/code.asp>>.
- [3] *CSWE Curriculum Policy Statement*. [online]. 2009. [cit. 2010-11-18]. Dostupné na internete: <<http://search.socialworkers.org/search?q=CSWE+Curriculum+Policy+Statement&si->

te=nasw_sites&output=xml_no_dtd&client=nasw_search&proxystylesheet=nasw_search&_rs=&Submit=GO%3E>.

- [4] CZOLLEK, L. C. – PERKO, G. – WINBACH, H. 2009. *Lehrbuch Gender und Queer: Grundlagen, Methoden und Praxisfelder*. [online]. Germany: Juventa, 2009. ISBN 978-3-7799-2205-6.
- [5] FAFEJTA, M. 2004. *Úvod do sociologie pohlaví a sexuality*. Věrovany: Jan Piszkiwicz, 2004. ISBN 80-86768-06-6.
- [6] HEREK, G.M. 1995. Psychological Heterosexism in The United States. In: D'AUGELLI, A. R. et al. *Lesbian, Gay, and Bisexual Identities Over The Lifespan: Psychological Perspectives*. New York: Oxford University Press, 1995, p. 321-346. ISBN 0-19-508231-1.
- [7] KOBOVÁ, L. 2011. Queer a podrývanie identity : Queer teória a feminizmus. In: Kiczková, Z. – Szapuová, M. (Eds.). *Rodové štúdiá : Súčasná diskusia, problémy a perspektívy*. Bratislava: UK, 2011, p. 312-330. ISBN 978-80-223-2934-7.
- [8] MALINA, J. et al. 2009. *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2009. ISBN 978-80-7204-560-0.
- [9] MORROW, D. F. 1996. Heterosexuality. In: *Journal of Gay and Lesbian Social Services*, 1996, vol. 5, no. 4.
- [10] ONDRISOVÁ, S. et al. 2002. *Sexuálna orientácia: Čo (ne)vieme o sexuálnej orientácii*. 1. vyd. Bratislava: Nadácia občan a demokracia Minority Rights Group – Slovakia, 2002. ISBN 80-968528-5-X.
- [11] SMETÁČKOVÁ, I. – BRAUH, R. 2009. *Homofobie v žákovských kolektivech*. Praha: Úřad vlády České republiky. 2009. ISBN 978-80-7440-016-2.
- [12] SZYMANSKI, D. M. et al. 2008. Internalized Heterosexism: A Historical and Theoretical Overview. In: *The counseling Psychologist*, 2008, vol. 36, no. 4, p. 510 – 524.
- [13] VESELOVSKÝ, D. 2001. Homofóbia, predsudky a stereotypy okolo sexuálnych menšín. In: *Spoločná cesta k inštitútu registrovaného partnerstva na Slovensku: Zborník príspevkov z konferencie*. Bratislava: Iniciatíva Inakosť, 2001, p. 59 – 79. ISBN 80-968372-6-5.

Summary

LGBT in semantic representations of Social Work students in Slovakia

We present in this article part of our comprehensive research results, which was concentrated on identification of knowledge about LGBTQ of Social Work students as well as particularities of working with LGBTQ in Social Work area. Part of the research between

Social Work students was also determination of solving model situations in LGBTQ area and child care between LGBT people. We observe also some semantic representations of LGB between Social Work students. Exactly this small part of results indicates in this article.

Keywords: Sexualites. LGBTQ. Homophobia. Heterosexism. Social work. Discrimination. Sexuality Education.

Peter Ďurkovský

Národné centrum prevencie sociálnej patológie, Žilina, Slovakia

Münchhausenov syndróm v zastúpení v kontexte psychiatrických diagnóz

Ako poznamenáva E. Fromm k problematike záchranu človeka, jeho blaha, vnútorného rastu a šťastia, „na tomto poli nezostali takmer žiadne slová, ktoré by neboli skomercializované, skorumpované a inak zneužitú.“¹ Približne do začiatku dvadsiateho storočia sa úloha dieťaťa ako obetného baránka rodiny navonok prejavovala aj označovaním dieťaťa za posadnutú diablom. Na takomto základe bolo možné dieťa legálne duševne a fyzicky zmrzačiť, prípadne ho pripraviť aj o život. S prudkým rozmachom vedy a techniky v devätnástom storočí sa takýto osvedčený postup stával čoraz napadnuteľnejším. Medzitým sa začala kreovať psychiatria, ktorá sama seba označovala za lekársku vedu, hoci v podstate ide o posvätnú vedu², čiže o jedno z kritérií, ktoré slúži v prostredí dokonalej manipulácie na myšlienkovú prevýchovu. Psychiatria mala byť pôvodne „lekárska veda o rozpoznávaní, prevencii a liečbe duševných chorôb, o výskume ich príčin a patogenéze; termín prvýkrát použil nemecký lekár Johann Christian Reil (1803) v štúdiu o prejavoch šialenstva *Rapsódia o duševných chorobách*.“³

„Wolf (2007) opisuje niekoľko prípadov týrania a zneužívania detí vo Viedni koncom XIX. Storočia, ktorých sociokultúrny, trestnoprávny a historicko – politický kontext je veľmi podnetný aj s odstupom vyše sto rokov. Vtedy medializované tragické prípady násilia rodičov na maloletých deťoch a následné súdne procesy vyvolali nebývalú pozornosť laickej verejnosti, predmetom seriózneho odborného záujmu sa táto problema-

---

¹ Fromm, E.: *Umění být*. Praha: 1994, s. 18.

² „Posvätná veda poskytuje mladým ľuďom relatívnu istotu, lebo zjednodušuje svet.(...) Využíva súčasné tendencie spájať posvätnú sústavu dogmatických zásad s požiadavkou vedeckého prístupu k ľudskému správaniu a psychológii.“ (Lifton, R. J.: Budoucnosť nesmrtnosti a jiné eseje pro nukleární věk. In: Hassan, S.: *Jak čelit psychické manipulaci zhoubných kultů*. Brno: 1994, s. 261)

³ Hartl, P. – Hartlová, H.: *Psychologický slovník*. Praha: 2000, s. 470.

tika stala až o niekoľko desaťročí neskôr.⁴ Negatívna dynamika je všeobecne omnoho rýchlejšia, než seriózne vedecké skúmanie a vývoj vedeckých a účinných mechanizmov pomoci. Kým teda vedci stihli vôbec začať riešiť spomínané tragické prípady násilia na deťoch, ktoré v ľudskej spoločnosti existujú odjakživa, patologický rodič hľadal aktívne cesty ako s využitím najnovších vedeckých poznatkov dieťa bez hrozby trestnoprávneho postihu týrať ďalej. „Münchhausenov syndróm by proxy (poznámka: Münchhausenov syndróm v zastúpení) priniesol po prvýkrát odbornej verejnosti Meadov v roku 1977 (Meadov, 1977). Münchhausenov syndróm by proxy možno vysvetliť ako predstieranie zdravotných a psychických problémov u osoby, ktorá je v závislej pozícii voči inej osobe, a ktorá pre tieto problémy vyhľadáva starostlivosť zdravotníckych pracovníkov.“⁵ Podľa P. Ondrejkooviča je Münchhausenov syndróm by proxy nebezpečný podvod, keď rodičia nevedome alebo vedome v dôsledku ich patologických predstáv o dieťati „umelo vytvárajú podmienky pre jeho hospitalizáciu, zložité a často aj bolestivé vyšetrenia a liečenie.“⁶ Jednoznačne ide o priamy dôsledok vymývania mozgu v kombinácii so psychickou manipuláciou. Dieťa nemá šancu tieto mechanizmy ani rozpoznať, a už vôbec nemá šancu sa im účinne brániť. (*Tieto mechanizmy, respektíve ich podstatu nerozpozna dokonca ani väčšia časť takzvanej odbornej verejnosti.*)

Dovolím si malý skok v týchto dejinách a prejdem k publikácii *Psychopatologie pro pomáhající profese*⁷. Na jej strane 170 začína opis jednotlivých druhov takzvanej schizofrenie. Popri ostatných serióznych a kvalitných častiach tejto publikácie pre laika aj časť o schizofrenii pôsobí vedecky. Avšak aj korunný princ psychoanalýzy C. G. Jung⁸ pokladal pojem tejto duševnej choroby za veľmi relatívny. Hoci napríklad na strane 320 spomínanej knihy *Psychopatologie pro pomáhající profese* autorka perfektne opisuje syndróm CAN (*child abuse and neglect – týrané zneužívané a zanedbávané dieťa*), jeho prejavy a jeho príznaky časť o schizofrenii pomoc týranému dieťaťu už vopred znegovala. Spomí-

⁴ Jusko, P.: Sociálne, psychologické a zdravotné súvislosti Münchhausenovho syndrómu v zastúpení (by proxy). In: *Problémy súčasnej rodiny a náhradná rodinná starostlivosť*. Banská Bystrica, 2010, s. 107.

⁵ Tamtiež, s. 107 -108.

⁶ Ondrejkoovič, P.: *Sociálna patológia*. Bratislava: 2000, s. 90.

⁷ Vágnerová, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: 1999, s. 177 – 190.

⁸ Podľa Junga „komplex je zhluk asociácií – akýsi druh obrazu viac alebo menej zložitej psychologickéj povahy – niekedy má traumatický charakter, niekedy jednoducho bolestivý a veľmi citovo zafarbený charakter. Všetko, čo je vysoko citovo zafarbené, sa pomerne ťažko zvláda. (...) Pretože komplexy majú určitú voľnú silu, určitý druh ja, zisťujeme, že pri schizofrenii sa uvoľňujú z vedomej kontroly do takej miery, že sa stávajú viditeľnými a počutelnými.(...) Táto personifikácia komplexov nie je sama o sebe nevyhnutne patologickým javom. V snoch sa napríklad naše komplexy často zjavujú v personifikovanej forme. A človek sa môže natoľko vycvičiť, že sa stávajú viditeľnými a počutelnými taktiež v bdelom stave.“ (Jung, C. G.: *Analytická psychologie. Její teorie a praxe*. Praha: 1992, s. 83-84)

nané druhy schizofrénie a ich prejavy v praxi sú totiž identické so správaním týraného, zneužívaného a zanedbávaného dieťaťa. Nielenže ide o identické príznaky, ide aj o rovnaký problém. Schizofrenia nie je bacil, ale ide o diagnostikovanie založené celkom na voľnej úvahe doktora medicíny (*Samotná typológia schizofrénii je tiež len voľnou úvahou pseudovedcov*). Aj podľa P. Juska „poškodovanie fyzického, psychického, či sociálneho stavu dieťaťa známe pod súhrnným označením syndróm CAN má zrejmé súvislosti s MSBP (*poznámka: MSBP = Münchhausenov syndróm v zastúpení*), nakoľko rodič reaguje v rámci patológie MSBP i tak, že niekedy úmyselne používa rôzne otravy formou liekov, čím poškodzuje zdravie dieťaťa. Ako sme už uviedli, inou formou je vymýšľanie si chorôb a rôznych symptómov u dieťaťa s úmyslom, aby bolo neustále vyšetrované a podstúpilo liečbu.“⁹ V rámci skutočne medicínskych odborov, keď rodič predstiera somatické problémy dieťaťa (*poškodenie organizmu dieťaťa, zlyhávanie tohto organizmu, jeho oslabená funkčnosť*), sa podvod Münchhausenovho syndrómu v zastúpení dá pri troche spolupráce so zdravotnými poisťovňami pomerne rýchlo odhaliť¹⁰. Pokiaľ sa však rodič – výrobca Münchhausenovho syndrómu v zastúpení sústreďuje na predstieranie symptómov duševnej choroby dieťaťa, odhaliť by to mohli jediné skutočné klinické testy ohľadom takzvanej schizofrénie, ktoré sú v našej praxi skôr utópiou. Odhaliť takéhoto rodiča mohol síce aj samotný psychiater, ktorý pracuje, a ktorý predovšetkým myslí humánne (*napríklad pristupuje k človeku po vzore Rogersa*), no v našich podmienkach je toto tiež veľmi otázne.

Ak sa uzavrie prísun informácií, ktoré človek potrebuje, aby si vytvoril zdravý úsudok, podľa S. Hassana „dotyčná osoba osprostie.“¹¹ Pokiaľ sa teda dieťaťu vsugeruje, že má duševnú chorobu, a túto sugesciu prítvrduje aj psychiater, dotyčné dieťa bude naozaj sprosté, čím sa len jeho domnelá duševná choroba potvrdí. Vďaka pôsobeniu patologického rodiča totiž dieťa ako duševne porušené pôsobilo ešte pred vstupom do ordinácie, a profesionál túto fikciu aj vďaka správaniu dieťaťa povýši na oficiálnu diagnózu. Takto sa roztočí špirála, ktorá sa stáva čoraz väčšou. A v živote dieťaťa postihnutého Münchhausenovým syndrómom v zastúpení nemá konca.

Podľa Dunovského a kol. Münchhausenov syndróm v zastúpení „ťažko postihuje deti a až v jednej pätine končí smrteľne, najčastejšie zadusením“¹² (*napr. aj syndróm náhleho úmrtia kojencov*¹³). V krátkosti ide o následný proces. Samotná manipulácia voči dieťaťu,

⁹ Jusko, P.: Sociálne, psychologické a zdravotné súvislosti Münchhausenovho syndrómu v zastúpení (by proxy). In: *Problémy súčasnej rodiny a náhradná rodinná starostlivosť*. Banská Bystrica, 2010, s. 108.

¹⁰ Tamtiež, s. 109.

¹¹ Hassan, S.: *Jak čelit psychické manipulaci zhoubních kultů*. Brno: 1994, s. 99.

¹² Dunovský, J. a kol.: *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: 1995, s. 51.

¹³ Tamtiež

ktorá je agresiou, v rámci pudu sebazáchovy aktivuje dieťa každého veku k obrane. Organizmus dieťaťa ohrozený húževnatou manipuláciou rodiča produkuje adrenalín, ktorý má aktivovať detský organizmus. Keď však dieťa vzhľadom na všetky okolnosti nemá možnosť sa účinne brániť (*buď ide nemlúvňa, alebo sa prejav obrany dieťaťa už pokladá za duševnú chorobu, alebo dieťa je len za náznak obrany trestané ešte viac, alebo ide o kombináciu už spomenutých faktorov, prípadne sa dieťa nachádza v inej úlohe obeť rodičovského a medicínskeho šikanovania*), adrenalín sa v organizme dieťaťa naďalej tvorí, a napokon tento hormón, ktorý sa pôvodne začal vylučovať ako iniciátor obrany života dieťaťa, zabije.

Antipsychiatrické hnutie je postavené na skutočnosti, že „psychiatria nedisponuje zodpovedajúcimi prístupmi v určovaní psychiatrických diagnóz, koncept sociálnej deviácie zužuje na morálne politické hľadisko“¹⁴. Zrozumiteľnejšie povedané: negatívny účinok moralizovania nad obeťou sociálnej patológie (*týraným, zneužívaným a zanedbávaným dieťaťom, týranou ženou, týraným mužom, šikanovaným dieťaťom, šikanovaným klientom sociálnej práce, obeťou systémového týrania, a. t. d.*), ktoré samotné je veľmi deštruktívne, sa prítvrďuje určením psychiatrickej diagnózy obeti tejto patológie, čo v konečnom dôsledku s použitím neadekvátnych postupov takzvanej liečby (*v podstate s použitím vymývania mozgu a psychickej manipulácie*) legálnou cestou len posilňuje problém obeť sociálnej patológie a ďalej ju neurotizuje. Antipsychiatrické hnutie okrem vedecky nenapadnuteľných štúdií realizovalo v praxi celkom jednoduché výskumy, ktorými sa jeho nenapadnuteľné vedecké štúdie len potvrdili. Za všetky možno spomenúť praktický výskum, keď osem psychológov na čele s D. L. Rosenhanom predstieralo symptómy schizofrénie. Bez akéhokoľvek špeciálneho skúmania zo strany psychiatrov im táto diagnóza bola aj určená. „Rosenhanov experiment ukazuje, ako nepresné bývajú psychiatrické diagnózy a aký vplyv môže mať *etiketa*, ktorú jedinec dostane. Keby falošní pacienti neboli spolupracovníkmi výskumnej štúdie a ocitli by sa v psychiatrickej liečebni z iného dôvodu, len ťažko pochybovať o tom, že by im natrvalo neostala nálepka schizofrénie v remisii“¹⁵. Je teda nepopierateľné, že dieťaťu, ktorého patologický rodič aktivuje a udržuje Münchhasenov syndróm v zastúpení, nie je ani najmenším problémom „*diagnostikovať*“ práve schizofréniu. Takisto je evidentná neexistencia mechanizmov, ktoré by viedli k formálnej náprave tohto nevedeckého diagnostikovania. Momentálne už vôbec nie je možná terapia, ktorá by takto týranému a zneužívanému dieťaťu pomohla sa zaradiť do normálneho života, ktoré ono nepozná, a už nikdy nebude mať šancu spoznať.

¹⁴ Munková G.: *Sociální deviace*. Praha: 2001, s. 110.

¹⁵ Giddens, A.: *Sociologie*. Praha: 1999, s. 223.

„Tieň sa ako duševná zložka objavil na historickej scéne s nástupom psychoanalýzy. Je protikladom *Ja* (pozn.: osobného *Ja*, kolektívneho *My*). Predstavuje menejcennú časť ľudskej osobnosti: nachádzajú sa v nej potlačené a skryté osobné aj kolektívne prvky duše¹⁶. Vo všeobecnosti „týrané dieťa má povest' neznesiteľného naničhodníka¹⁷. Nejde o nič iné, než o osvedčený a zaužívaný mechanizmus „projekcie obetného baránka, keď jednotlivec nie je schopný a ochotný rozpoznať vlastné sklony k páchaniu zla. Identifikuje sa s určitou sociálnou skupinou, je presvedčený o kolektívnej zodpovednosti, kolektívnej vine, kolektívnom práve trestať. Hľadanie zlého svedomia sa odstráni magickým ním zla, ktoré sa zvalí na obetného baránka, čím sa získa stratená rovnováha¹⁸. V prípade Münchhasenovho syndrómu v zastúpení, ktorý má navonok podobu psychiatrickej gnózy, v jednoduchšom vyjadrení: rodina, psychiatrický profesionál a v konečnom dôsledku spoločnosť, volia jednoduchšiu cestu zachovania rovnováhy, keď projektujú na dieťa vlastné nedostatky, túto projekciu vzápätí zlegalizujú psychiatrickou diagnózou a pod pláštikom riešenia domnejšej duševnej choroby rituálne pokračujú v projekciách vlastných negatív na bezbranné dieťa.

Podľa A. Giddensa „najčastejšie diagnostikovanou formou psychózy je schizofrénia; postihnutí s touto diagnózou tvoria podstatnú časť pacientov hospitalizovaných na chiatrických oddeleniach. K príznakom typickým pre schizofréniu patria zdanlivo nelogické slovné prejavy alebo „slovný šalát“, sluchové a vizuálne halucinácie, veľikášske alebo perzekučné bludy a neschopnosť reagovať na vlastnú situáciu alebo na to, čo sa odohráva okolo¹⁹.“ Týrané, zneužívané a zanedbávané dieťa pôsobí presne takto a zatiaľ neexistuje žiadne vplyvné hnutie, ktoré by účinne pôsobilo v primárnej, v sekundárnej a v terciárnej prevencii Münchhasenovho syndrómu v zastúpení. V zrozumiteľnejšom vyjadrení možno konštatovať, že ešte celé armády detí skončia predčasne svoj život s nálepkou duševne chorého.

Použitá literatúra

- [1] Ďurkovský, P.: *Výskyt sociálnopatologických javov u detí a mládeže ako dôsledok týrania, zanedbávania a zneužívania v rodine*. Diplomová práca. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, 2007.
- [2] Dunovský, J. a kol.: *Týrané, zneužívané a zanedbávané dieťa*. Praha: 1995. ISBN 80-7169-192-5

¹⁶ Puškárová, M.: *Múdry stárec*. Bratislava: 1997, s. 33.

¹⁷ Hirigoyenová, M. F.: *Psychické týranie*. Bratislava: 2001, s. 58.

¹⁸ Puškárová, M.: *Múdry stárec*. Bratislava: 1997, s. 37.

¹⁹ Giddens, A.: *Sociologie*. Praha: 1999, s. 221.

- [3] Fromm, E.: *Umění být*. Praha: Naše vojsko, 1994. ISBN 80-206-225-9
- [4] Giddens, A.: *Sociologie*. Praha: Argo. ISBN 80-7203-124-4
- [5] Hartl, P. – Hartlová, H.: *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-803-1
- [6] Hassan, S.: *Jak čelit psychické manipulaci zhoubných kultů*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1994. ISBN 80-85880-03-2
- [7] Hirigoyenová, M. F.: *Psychické týranie*. Bratislava: 2001. ISBN 80-89033-02-4
- [8] Jung, C. G.: *Analytická psychologie. Její teorie a praxe*. Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-0418-1
- [9] Jusko, P.: Sociálně, psychologické a zdravotné súvislosti Münchhausenovho syndrómu v zastúpení (by proxy). Zborník z konferencie *Problémy súčasnej rodiny a náhradná rodinná starostlivosť*. In: *Problémy súčasnej rodiny a náhradná rodinná starostlivosť 2010*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2010. ISBN 978-80-557-0103-5
- [10] Lifton, R. J.: Budoucnost nesmrtnosti a jiné eseje pro nukleární věk. In: Hassan, S.: *Jak čelit psychické manipulaci zhoubných kultů*. Brno. ISBN 80-85880-03-2
- [11] Munková G.: *Sociální deviace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolínium, 2001. ISBN 80-246-0279-2
- [12] Ondejkovič, P.: *Sociálna patológia*. Bratislava: Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000. ISBN 80-224-0616-3
- [13] Puškárová, M.: *Múdry starec*. Bratislava: SOFA, 1997. ISBN 80-85752-31-X
- [14] Vágnerová, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-678-0

Summary

Münchhausen syndrome by proxy in context diagnosis os psychiatry

Münchhausen syndrome by proxy is keeping back form of child abuse and neglect syndrome. Everyone keeps silent about it. Charitable professions keep silent about it too. Lot of charitable professions dont' have scientific foundation. Child is victim for parents and charitable professions. Disclousure of Münchhausen syndrome by proxy menace for lot of people. They are afraid of unemployment.

Keywords: Anamnesis. Child abuse and neglect syndrome. Münchhausen syndrome by proxy. Social work. Violence.

Krystyna Teresa Panas

Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Poland

Charakterystyka i analiza terminologii związanej z problemem narkomanii

Wg Marka Kotańskiego: „Narkomania - słowo, które kojarzyło się nam przez dziesiątki lat z najgorszymi sprawami gatunku ludzkiego, przyrównywane do zbrodni, zbroczeń i moralnego dna - jest naprawdę określeniem okrutnego w swej wymowie stanu duszy i ciała człowieka, który nie potrafi żyć we współczesnym świecie, wymagającym bezwzględnej przystosowania się do napięć, konfliktów, szturmu wyścigu, którego upragnionym końcem ma być za wszelką cenę sukces.”¹

Zjawisko narkomanii pojawiło się w Polsce na przełomie XIX i XX wieku. Dotyczyło grupy ludzi przede wszystkim tych, którzy mieli dostęp do środków narkotycznych, między innymi farmaceutów, lekarzy, pielęgniarek oraz artystów z różnych dziedzin sztuki.

„Zjawisko narkomanii w Polsce istniało już w pierwszych dekadach XX w. Dominowały wówczas dwa rodzaje narkotyków, tj. morfina i kokaina, których produkcja oparta była przede wszystkim na surowcach importowanych.”² We wczesnych latach dwudziestych tego wieku do najczęściej przyjmowanych środków narkotycznych należały: opium, morfina, eter oraz rzadko, prawie okazjonalnie, heroina i peyotl. Już wtedy polskie prawodawstwo (rok 1923) określiło przepisy stosowania i zabezpieczania w lecznictwie środków odurzających, które jednak nie były przestrzegane zbyt rygorystycznie. Narkomania to jeden z najpoważniejszych problemów społecznych w Polsce. Główną rolę odegrały czynniki związane z wielkimi zmianami społecznymi nad którymi polityka wobec narkomanii miała wielki wpływ. Podaż rosła wraz z rozwojem międzynarodowej wymiany handlowej, rosnącym ruchem turystycznym, otwarciem granic, postępującym wymianem złotego i rozwojem przestępczości zorganizowanej. Na popyt miała również wpływ intensyw-

---

¹ M. Kotyński, *Ty zaraziłeś ich narkomanią*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1984, s. 11.

² Z. Juczyński, *Narkomania*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2002, s.19.

na transmisja wzorców kulturowych, zwłaszcza ta u ludzi młodych, aktywnych. W latach siedemdziesiątych zażywanie narkotyków miało swoje podłoże ideologiczne, związane z ideologią hipisowską. Zażywanie narkotyków stanowiło formę kontestacji dorosłego świata, symbolem którego był między innymi alkohol. Zdaniem Juczyńskiego najczęstsze stosowane środki w latach siedemdziesiątych XX w. należały: morfina, dolar gan, fenmetrazyna, glimid, haszysz oraz psychedryna. „Dominujący model konsumpcji środków odurzających charakteryzował się zjawiskiem politoksykomanii, tj. równoczesnym zażywaniem środków o odmiennych efektach działania czy różnym składzie chemicznym. Zażywanie polegało na wążaniu czy „ćpaniu” rozmaitych tabletek i „prochów”, wdychaniu różnych rozpuszczalników, rzadziej natomiast na paleniu haszyszu i marihuany.”³ Toksykomania nie prowadziła zbyt szybko do uzależnienia w tamtym okresie, lecz była niebezpieczna ze względu na dużą toksyczność stosowanych środków a przedawkowanie było ryzykiem kończącego się śmiercią. Coraz większą popularność w tamtych czasach zyskiwało zażywanie mleczka makowego był to sok ściągany z niedojrzałych makówek, używanego do iniekcji odurzających. Także popularność zdobyła „makiwara” zwana „zupą”, otrzymywana poprzez gotowanie słomy makowej zawierającej opium alkaloidy. „Zarówno mleczko makowe, jak i „makiwary” charakteryzowała sezonowa dostępność i dopiero opracowana w połowie lat siedemdziesiątych XX w. przez gdańskich studentów chemii prosta technologia uzyskiwania „polskiej heroiny”, znanej również pod nazwą „kompotu”, wpłynęła na radykalną zmianę narkomanii.”⁴ Zdaniem Juczyńskiego zażywanie pochodnych makowca wiąże się z drugą falą narkomanii w Polsce. Młodzież, która odkryła właściwości pochodne maku razem z innymi środkami farmaceutycznymi czy rozpuszczalnikami chemicznymi zażywała w zorganizowanych grupach. „Analiza chemiczna „kompotu” wykazała, że nie zawierał on co prawda czystej heroiny, lecz był środkiem na tyle uzależniającym, iż już na początku lat osiemdziesiątych XX w. 80% hospitalizowanych narkomanów było uzależnionych od opiatów.”⁵ Konsumpcja i jej dominacja z grupy opiatów „kompotu” i „zupy” wywołujące najsilniejsze uzależnienie fizyczne i psychiczne, nadały cechy charakterystyczne narkomanii w Polsce. Natomiast w latach osiemdziesiątych nastąpił proces emancypacji narkotyków. Sięgano po nie tylko dla ich psychoaktywnych właściwości. Obecnie narkotyki stały się elementem podkultury młodzieżowej. Pojawiła się z czasem moda na zażywanie czystej heroiny i kokainy jedyną przeszkodą ich zażywania stała się wysoka cena. „Konsumenci opium byli na ogół bierni, izolowali się, unikali przemocy, natomiast zażywanie heroiny, z powodu szybszego uza-

³ Z. Juczyński, *Narkomania*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2002, s.20.

⁴ Tamże, s.21.

⁵ Tamże, s. 21.

leżnienia i wyższych kosztów środka, zmieniło obraz narkomana na bardziej nietolerancyjnego, agresywnego i dokonującego przestępstw.²⁶ Pogłębiły się postawy antydestrukcyjne, a wiąże się z tym zniżona liczba wśród narkomanów motywacja do leczenia oraz jego skuteczność. Tę zmianę postaw niewątpliwie wywołała wzrastająca liczba zakażeń wirusem HIV. Z chwilą pojawienia się AIDS, wśród narkomanów nastąpiło odwrócenie ról w relacjach ze społeczeństwem. Społeczeństwo zaczęło bać się narkomanów. Wiele miejscowości żądały likwidacji istniejących placówek dla narkomanów oraz pojawiały się protesty przeciw organizowaniu nowych, połączone często z aktami przemocy lub pospolitego chuligaństwa. Dokładnie nie wiadomo było czy społeczeństwo boi się narkomanii czy samego narkomana. Brudny często wygłodzony, obdarty z jakichkolwiek skrupułów i wstydu chodząc po ulicach "straszy" swym wyglądem przechodniów naszych miasteczek wzbudzając w nich strach, odrazę a czasami nawet agresję. A „narkoman jest w gruncie rzeczy bezbronnym człowiekiem, pełnym sprzeczności i lęków, pozbawionym naturalnej odporności na stres codziennej egzystencji, pogardzanym przez bliskich i społeczeństwo, zagubionym i bezwolnym. Narkotyk jest dla niego jedyną, znaną mu i dostępną formą obrony przed bólem istnienia, paradoksalnym schronieniem, w którym przyjdzie mu kiedyś zginąć.”²⁷ W latach dziewięćdziesiątych XX w. najczęstszymi przyjmowanymi substancjami uzależniającymi stały się substancje lotne i przetwory konopi indyjskich. „Najbardziej popularnym narkotykiem z grupy opiatów stała się heroina do palenia, tzw. Brown su gar.”²⁸ „Gwałtowny rozwój narkomanii jaki miał miejsce w Polsce spowodowało stworzenie ustawy o zapobieganiu narkomanii z dnia 31 stycznia 1985 r. Przygotowana była z myślą o profilaktyce, lecz głównie chodziło o wyeliminowanie nielegalnej produkcji polskiej heroiny czyli kompotu. Ograniczono uprawy maku, a kary przewidziano nie tylko dla producentów ale także dla handlarzy przyłapanych na gorącym uczynku.”²⁹

Z literatury pojęcie narkomania można wysuwać kilka wniosków. Pierwszy z nich stanowi o tym, iż pojęcie narkomanii ujęte jest bardzo szeroko, co pozwala na prowadzenie profilaktyki także w stosunku do osób zagrożonych uzależnieniem, a nie już uzależnionych. Drugą kwestią stanowi to, że nie stanowi narkomanii przyjmowanie środków odurzających lub substancji psychotropowych w celach medycznych, leczniczych. Środki zastępcze wymienione w ustawowej definicji pojęcia narkomanii nie są lekami, więc ich używanie nie może być związane z celami medycznymi i zawsze pozostaje nielegalne. Za niedoskonałość definicji polskiej ustawy należy uznać, iż weryfikację czy dany środek jest

⁶ Z. Juczyński, *Narkomania*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2002, s.21.

⁷ M. Kotański, *Ty zaraziłeś ich narkomanią*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1984, s.11.

⁸ M. Malewska, *Narkotyki w szkole i w domu. Zagrożenie*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2000, s.18.

⁹ E. Łuczak, *Narkomania jako problem społeczny*, WART, Olsztyn 1995, s.32.

środkiem odurzającym, substancją psychoaktywną lub środkiem zastępczym przeprowadza się na podstawie sprawdzenia czy dany, badany specyfik znajduje się w wykazie stanowiącym załącznik do ustawy. Pozorna łatwość i szybkość weryfikacji okupiona została dużą możliwością, że badany środek czy substancja mimo oczywistego narkotycznego wpływu na ludzki organizm nie będzie mógł być uznany za jeden z ustawowych specyfików ponieważ nie został umieszczony w wykazie. Nie można wykluczyć możliwości powstawania nowych narkotyków, w szczególności tych syntetycznych.

Pojęcie, objawy oraz skutki uzależnienia

„Uzależnienie jest przekroczeniem pewnej niewidzialnej granicy między chęcią, która wyraża element dobrowolności, a przymusem, który całkowicie pozbawia kontroli.”¹⁰ Uzależnienie od narkotyku to nieodparta potrzeba zaspokojenia, jest to stan przymusu dalszego przyjmowania środka i chęć zdobycia go za wszelką cenę. Potrzeba zażycia środka narkotycznego jest silniejsza od wszystkich innych pragnień. Potrzeba ta staje się dla człowieka silniejsza niż potrzeba jedzenia czy spania. Wyróżniono cztery charakterystyczne cechy potrzeb:

- **potężna** – reprezentująca siła, której nic nie osłabi poza zaspokajaniem;
- **podstawowa** – jest ważniejsza od rodziny, szkoły czy własnego życia;
- **automatyczna** – przelotna, przychodzi i szybko mija, sterowana wewnętrznym mechanizmem;
- **trwała** – wpisana w psychikę osoby uzależnionej.

Działanie narkotyków rozpatruje się w kategoriach następstw krótkoterminowych i długoterminowych a także następstw fizycznych, psychicznych i społecznych. W odniesieniu do działania długoterminowego wyróżnia się trzy rodzaje uzależnienia:

- **fizyczne** zwiększa się tolerancja na narkotyk - potrzeba brania większej ilości, by osiągnąć ten sam efekt. „Oznacza to, że narkotyk został włączony do metabolizmu komórkowego i stał się niezbędny do zachowania równowagi ustroju. Jego brak i niedostateczna ilość w organizmie powoduje zakłócenie procesów metabolicznych i pojawienie się przykrych dolegliwości, zwanych objawami abstynencyjnymi albo potocznie „głodem narkotycznym”. Objawy są tak przykre że osoba uzależniona za wszelką cenę stara się im zapobiec. Osoba „na głodzie” jest w stanie zrobić wszystko, a więc również dokonać przestępstwa, byleby tylko zdobyć narkotyk.”¹¹

- **psychiczne** „Pojawienie się objawów zespołu abstynencyjnego wskazuje na występowanie fizycznego przymusu przyjmowania środka psychoaktywnego. Jednakże spora-

---

¹⁰ Z. Juczyński, *Narkomania*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2002, s. 57.

¹¹ Tamże, s. 59.

dyczne zażycie nie prowadzi do objawów abstynencyjnych, ponieważ narkotyk nie włączył się jeszcze w metabolizm komórkowy. Nie wyklucza to możliwości wystąpienia po sporadycznym zażyciu środka objawów zatrucia organizmu.”¹² Najczęstszym przypadkiem jest mechanizm tkwiący w psychice człowieka, który prowadzi do stanu określanego jako uzależnienie psychiczne. Ten stan wywoływany jest potrzebą psychiczną jednostki oraz działaniem środka. Jeśli osoba z poczuciem lęku, poczuci bezwartościowości czy odrzucenia pozbędzie się tego stanu za pomocą środka psychoaktywnego będzie dążyć do powtarzania tego doświadczenia. Powtarzać je będzie ze względu na otrzymaną gratyfikację, które towarzyszyły mu pozytywne efekty psychiczne.

- **społeczne** to najczęściej określane jako zjawisko w kontekście patologicznym, związanymi najczęściej ze szkodami ponoszonymi przez społeczeństwo. „Najczęściej narkotyk pojawia się pierwszy raz w grupie zaprzyjaźnionych lub znanych sobie osób. Początkowo zaczyna istnieć w formie pozytywnych mitów i legend, w końcu ktoś go zdobywa... Narkotyk zwalnia z wysiłku nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi, bo zainteresowane nim grono nie musi już szukać żadnych innych punktów stykowych, „klimat” wystarcza. Tkwiący zaś w nim człowiek coraz bardziej traci łączność ze światem zewnętrznym, zamyka się w swoistej subkulturze.”¹³

Najszybciej następuje uzależnienie fizyczne - w przypadku heroiny wystarcza czasami **2 - 3 miesiące próbowania**.

Substancje psychoaktywne, z uwagi na ich różnorodność chemiczną, fizyczną oraz wpływ na organizm człowieka, trudno poddać systematycznej klasyfikacji zmierzającej do ujednoczenia nazewnictwa. Konsekwencją jest wielość określeń obecnych w naszym słowniku. Przykładem są chociażby następujące terminy: używki, narkotyki, środki odurzające. Podobny chaos panuje w nazewnictwie jednostki chorobowej wywołanej zażywaniem tych substancji. Mówi się o narkomanii, nałogu, chemiozależności czy toksykomanii.

Próbą ujednoczenia nazewnictwa jest zaproponowana w roku 1992 nowa klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania (ICD-10), która wprowadza następujące terminy: substancja psychoaktywna oraz uzależnienie.

Toksykomania jest to nadmierne, okresowe lub systematyczne przyjmowanie środków wywołujących skutki szkodliwe dla siebie samych czy dla społeczeństwa. Objawia się : tolerancją , nieprzepartą potrzebą zażywania , uzależnieniem i postępującą degradacją psychofizyczną toksykomana.

---

¹² Z. Juczyński, *Narkomania*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2002, s. 60.

¹³ E. Korpetta, E. Smerdt-Sisicka, *Narkotyki w Polsce. Mity i rzeczywistość*, Prószyński i S-ka SA, Warszawa 2000, s. 25.

Są one podzielone w 1974 roku przez WHO na 8 typów:

1. Typ morfinowy – wywołują silną zależność fizyczną i psychiczną oraz wzrost tolerancji wymagający systematycznego zwiększania dawki.

2. Typ alkoholowo-barbituranowy – alkohol etylowy, barbiturany i pochodne (leki nasenne i uspokajające). Oprócz wymienionych należą tu też wodzian chlorylu, meprobramat, motolon, glimid, pochodne benzodiazepiny, chlorprotixen, a także leki przeciwdepresyjne np. imipramina, amitryptylina. Lekomania tego typu charakteryzuje się zależnością psychiczną i słabiej zaznaczoną zależnością fizyczną. Niewielkie zwiększenie tolerancji oraz objawów abstynencyjnych (kwalifikuje zespół do do nałogu).

3. Typ kokainowy – powoduje najsilniejsze uzależnienie psychiczne przy niewielkiej zależności fizycznej i znacznym wzroście tolerancji.

4. Typ cannabis – konopie indyjskie (Cannabis) są substratem do marihuany i haszyszu, którymi substancjami aktywnymi są tetrahydrokanabinole. Cechuje się umiarkowaną lub silną zależnością fizyczną, brakiem fizycznej zależności i brakiem abstynencji.

5. Typ amfetaminowy- amfetamina i pochodne np. ecstazy, efedryna i inne, wytwarzają silną zależność psychiczną i charakteryzują się brakiem zależności fizycznej i objawów abstynencyjnych.

6. Typ halucynogeny – LSD, PCP, meskalina, psylocybina, psylocyna, powodują silną zależność psychiczną przy braku zależności fizycznej.

7. Typ lotnych rozpuszczalników (małych deliriantów) – lotne rozpuszczalniki np. Toluen, chloroform, eter etylowy, aceton, trójchloroetylen, powodują słabo wyrażoną zależność psychiczną ale silne objawy toksyczne.

8. Typ khat – rośliny *Catha eudulis* Forsk zawiera różne substancje pobudzające, przede wszystkim katynon. Długotrwałe stosowanie khatu prowadzi do zależności psychicznej, nie występuje zależność fizyczna.

„Narkomania jest to stan zależności fizycznej i psychicznej od środków działających odurzająco na układ nerwowy, cechuje się koniecznością przyjmowania tych środków i tendencją do stałego zwiększania dawki oraz występowaniem dolegliwości abstynencyjnych przy próbie odstawienia. Narkomania prowadzi do zmian psychicznych w postaci obniżenia wyższej uczuciowości, degradacji społecznej, zaburzeń krytycyzmu, osłabienia woli itp., często zmiany te są nieodwracalne.”¹⁴

Zgodnie z definicją zawartą w art. 6 Ustawy z dnia 24 kwietnia 1997 roku

„**narkomania** to stałe lub okresowe przyjmowanie w celach niemedycznych środków

---

¹⁴ *Narkomania*, w: Encyklopedia Powszechna PWN, (red.) J. Małkowski, Wydawnictwo Kluszczyński, Kraków 2009, Tom. 8, kolumna 3.

odurzających lub psychotropowych albo środków zastępczych, w wyniku czego może powstać lub powstało uzależnienie od nich.”

Mianem **środka odurzającego lub psychotropowego** określa się każdą substancję pochodzenia naturalnego albo syntetycznego, działającą na ośrodkowy układ nerwowy.

Środkiem zastępczym jest natomiast każda substancja, która może być stosowana zamiast lub w takich samych celach niemedycznych jak środki odurzające.

Cechy i objawy zespołu uzależnienia: - silna potrzeba lub przymus używania substancji psychoaktywnej,

- utrata samokontroli w używaniu substancji psychoaktywnej (niemożność przetrwania przyjmowania, utrata kontroli dawek),
- przyjmowanie substancji w celu uniknięcia objawów abstynencyjnych (patrz niżej),
- wystąpienie zespołu abstynencyjnego po przerwaniu przyjmowania substancji,
- wzrost tolerancji (patrz niżej),
- charakterystyczny indywidualny sposób używania substancji,
- postępujące zaniedbywanie innych zainteresowań lub przyjemności na rzecz zdobywania i przyjmowania substancji uzależniającej,
- zażywanie środka mimo wyraźnych szkód fizycznych, psychicznych, społecznych, o których wiadomo, że mają związek z przyjmowaniem środka.
- Jeśli stwierdzimy, że występują co najmniej trzy z powyższych objawów nieprzerwanie przez miesiąc w ciągu ostatniego roku, rozpoznajemy zespół uzależnienia.

Narkomania uważa się jako zjawisko społeczne z uwagi na skutki zażywania środków odurzających. Nałogowe przyjmowanie substancji narkotykowych powoduje nieodwracalne zmiany w organizmie. Narkotyki uszkadzają w bezpośredni sposób mózg i układ nerwowy, wpływają degradacyjnie na układ oddechowy oraz serce, wątrobę, szpik kostny, układ rozrodczy. Zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn zażywanie narkotyków powoduje zmiany w systemie hormonalnym. U kobiet najczęstszym powodem jest nieregularne miesiączkowanie i zaburzenia płodności. U mężczyzn natomiast może objawiać się spadkiem libido, uszkodzeniem plemników a nawet brakiem wzwodu. Badania wskazują na większy odsetek dzieci rodzących się z wadami mózgu, gdy którekolwiek z jego rodziców zażywało środki narkotyczne. Środki narkotyczne są też odpowiedzialne za wypłukiwanie wapnia z organizmu, (wiąże się to z utratą uzębienia oraz wysuszenia błon śluzowych), konsekwentny spadek wagi oraz zmiany we krwi – obumieranie czerwonych ciałek.

Poważny skutek jaki towarzyszy narkomanii, wśród osób, które wstrzykują sobie substancje odurzające, to zarażenie wirusem HIV, powodujący AIDS. Długotrwałe przyjmowanie narkotyków obniża odporność organizmu i skraca życie, w większości przypadków,

doprowadza do wystąpienia uzależnienia. Częste przyjmowanie środków narkotycznych zwłaszcza takie jak amfetamina, kokaina, heroina, LSD, w niekontrolowanych ilościach powodują degradację moralną objawiającą się utratą wartości, a niektóre także zwiększoną skłonnością do popełniania przestępstw, jak i w stosunku do własnego życia czy innych osób, mają także duży wpływ na rozwój zjawiska prostytucji. Narkotyki bardzo często u ludzi mniej odpornych na stres niszczą psychikę, co może owocować wzrostem agresji, drażliwości, nieprawidłowym rozwojem osobowości i niedostosowaniem społecznym. Narkomani często mają trudności w myśleniu logicznym, zaburzenie spowolnieniu toku myślenia i pamięci, słabą kontrolę potrzeb instynktowych. Bardzo często u takich ludzi zanikają: instynkt płciowy, macierzyński, samozachowawczy, głód. Celem osoby uzależnionej to „jak zdobyć kolejną działkę” jest to poważnie uszkodzona aktywność woli. Osoba uzależniona pozbawiona pomocy i zdana na siebie, przestaje stanowić społeczną zdrową jednostkę może dopuścić się popełnienia czynów zakazanych. Osoby takie często zmierzają do autodestrukcji. Narkomania to poważny problem zdrowotny i społeczny dlatego powinno się podejmować skuteczne kroki w celu zmniejszeniu jej rozmiarów. Negatywnym zjawiskiem społecznym, związanym z problemem narkomanii jest niewątpliwie przekonywanie i namawianie niekiedy przymuszanie do spożywania substancji narkotycznych w celach niemedycznych. To nieetyczne i sprzeczne z prawem zachowanie dotyczy w większości handlarzy oraz początkujących narkomanów oraz osób nieuzależnionych, spożywających narkotyki incydentalnie, które stać na to, by „za darmo”, „dla towarzystwa”, tylko „na próbę” użyć substancji narkotycznej. Tak naprawdę zażywający, dający nowicjuszowi narkotyk liczy na ewentualny późniejszy poczęstunek od próbującego, a jednocześnie poszerzając wokół siebie grono spożywających uspokaja swoje sumienie tłumacząc tym, że skoro wszyscy w towarzystwie biorą, to nie może to być bardzo złe. Spożywając w grupie substancje psychoaktywne, ludzie potencjalnie pogłębiają więź między sobą. Znajdują to co ich połączyło – czyli narkotyk. Narkomania stanowi także podłoże do popełniania przestępstw takich jak nielegalna produkcja, wytwarzanie, handel, przemyt. To najczęstsza forma niedozwolonego zachowania narkomana, ewentualnie osoby nieuzależnionej. Choć przestępcze formy zachowania występujące wśród narkomanów sprowadzają się w większości do tego, że narkoman wyrządza krzywdę sobie, a nie otoczeniu, że wyniszcza siebie pod względem moralnym, społecznym, materialnym i zdrowotnym, to nie sposób nie dostrzegać pewnych oczywistych związków występujących między narkomanią i przestępczością. Nie jest wystarczającym wytłumaczeniem, że narkoman ewentualne przestępstwa popełnia nie z powodu nadmiaru narkotyków, a z powodu ich braku i , że narkomani w większości zagubieni we własnym świecie, pragną tylko znaleźć ukojenie w narkotyku i wycofać się z życia pełnego przemocy czy kłopotów.

„Z zażywaniem substancji psychoaktywnych ludzkość miała do czynienia już w najstarszych okresach historii. Do najpopularniejszych należy zaliczyć picie alkoholu i palenie tytoniu, lecz wcześniejsze było zażywanie narkotyków roślinnych. Z biegiem czasu rozwój nauki umożliwił otrzymywanie syntetycznych środków i ich produkcję na skalę masową. A to zasadniczo zmieniło dotychczasowe sposoby zażywania.”¹⁵

W uzależnieniu od narkotyków M. Pasek /1998a/ wyodrębnia cztery fazy:

Faza I.

Eksperymentowanie - zaczyna się głównie na imprezie. Młody człowiek ulega pod wpływem namowy któregoś z kolegów- już biorących narkotyki i bierze “przy okazji”- amfetaminę przed sprawdzianem, marihuanę pali na koncertach, ekstazy - by dobrze się bawić , nie myśli jeszcze o kupnie, czeka się aż ktoś poczęstuje a robią to podstępni dilerzy. Jest to ważny okres, bowiem człowiek poznaje działanie środków odurzających na swoje ciało, uczy się jak ich zażywać, w czym mogą mu pomóc. W pierwszej fazie jeszcze nie widać, że człowiek bierze. Narkotyk to urozmaicenie, przerywnik.

Faza II.

Poszukiwanie narkotykowych doznań - teraz człowiek nie czeka już na okazję, by wziąć narkotyk, zna cenniki, miejsca, gdzie może zaopatrzyć się w potrzebny mu towar, coraz częściej chce czuć “odlot”. Usprawiedliwia siebie i swoje poczynania twierdząc, że ma dużo zadane w szkole, musi nadgonić zaległości, chce się “wyluzować”. Zaczyna też prowadzić podwójne życie - oszukuje rodziców, chowa narkotyki, szybko zmienia też krąg znajomych, z którymi spędza bardzo dużo czasu. Boi się aby nikt nie wykrył jego postępowania. Wypiera się przed innymi, że nie sięga po narkotyki, potem oszukuje sam siebie, że kontroluje sytuację. Dla młodego człowieka jest to wyczerpująca faza, strach, panika.

Faza III.

Uzależnienie od doznań po narkotyku – najważniejszą sprawą w życiu są narkotyki, które potrzebne są by iść do szkoły, by nie czuć się źle z powodu brania narkotyków. Sprawy na około się komplikują i dziecko zaczyna kraść pieniądze rodzicom i znajomym. Z powodu wzrostu tolerancji potrzeba użytkownikowi coraz więcej narkotyków. Wokół siebie dostrzega wrogów, swojego stylu życia przed nikim nie ukrywa, nie widzi w nim nic złego. Plany życiowe stają się tylko marzeniami, których nie udaje mu się spełnić.

Faza IV.

Narkotyk potrzebny do normalnego samopoczucia – jest on niezbędny podobnie jak jedzenie i picie do funkcjonowania organizmu, myśli osoby uzależnionej skupiają się

---

¹⁵ Z. Juczyński, *Narkomania*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2002, s. 10.

wokół tego, jak je zdobyć, skąd wziąć pieniądze na następną porcję. Osłabiony organizm nie jest w stanie walczyć i bronić się. Jest to faza, po której następuje śmierć chyba, że człowiek zgłosi się na leczenie. Dziecko dla zdobycia pieniędzy może posunąć się do zachowań dewiacyjnych np. kradzieży w sklepie, handlu narkotykami, prostytucji, napadów i rozbojów. „Współcześnie niepokój budzi coraz częstsze przyjmowanie substancji psychoaktywnych w celu osiągnięcia przyjemności, przyrostu energii, zwiększenia osiągnięć i przeżycia ekstremalnych doznań oraz zażywanie substancji psychoaktywnych przez dzieci i młodzież, co wiąże się z dodatkowymi, poważnymi szkodami zdrowotnymi”¹⁶ Człowiek, który sięga po narkotyki po pewnym czasie pojawia się u niego przekonanie, że jest to środek jedyny, który pomoże „załatwić” wszystkie gnębiące go problemy czy potrzeby.

Summary

Characterization and analysis of terminology related to the problem of drug addiction

By Mark Kotanski: "Drug addiction - a word that was associated with us for decades with the worst cases of the human species, compared to a crime, perversion and moral base - is really a definition of cruel in its expression of the soul and the body of a man who can not live in the modern world, requiring absolute adapt to tensions, conflicts, rat race, the coveted end to be successful at any cost. " The drugs phenomenon occurred in Poland in the late nineteenth and early twentieth century. Concerned groups of people especially those who had access to narcotics, including pharmacists, physicians, nurses and artists from different fields of art. "The phenomenon of drug addiction, there were already in the first decades of the twentieth century, dominated the two types of drugs, such as morphine and cocaine, the production was based mainly on imported raw materials." In the early twenties of this century, the most frequently taken were narcotics: opium, morphine, ether, and rarely, almost occasionally, heroin, and peyote. Even then, the Polish legislation (1923) defined the rules on the use and protection of drugs in medicine, but have not been observed too strictly. Drug addiction is one of the most serious social problems in Poland. The main role played by factors associated with major social changes over which policy towards drugs was great in the flow. Supply grew with

---

¹⁶ Z. Juczyński, *Narkomania*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2002, s. 10.

the development of international trade, the growing tourist traffic, the opening of borders, exchange of the zloty and progressive development organized crime.

Key words: drug addiction.

Mária Slivková

Katolícka univerzita v Ružomberku, Slovakia

Štruktúra rodiny ako spoločenstva osôb

Pod pojmom „štruktúra rodiny“ rozumieme stále rámy, v ktorých prebieha život rodiny. Základy pre rodinný život kladú manželia kvalitou svojho spoločného života a akosťou vzájomných vzťahov. Preto základ v štruktúre rodiny predstavuje manželstvo, chápané ako zväzok spájajúca muža a ženu ich vzájomnou láskou. Fenomén manželskej lásky spočíva v tom, že je schopná dať základ vytvoreniu hlbokého osobného spoločenstva osôb. Práve táto vzájomná láska muža a ženy patrila v prvotnom, stvoriteľskom pláne k podstate manželstva, ktoré je treba chápať ako snubnú komuniu, zbudovanú na logike celkového, nezištného a vzájomného daru medzi mužom a ženou. Snubnosť, čiže schopnosť vyjadrovať lásku, v ktorej osoba sa stane darom a prostredníctvom daru spĺňa zmysel svojej existencie a bytia, vedno s nezištnosťou, sú mierou lásky a majú byť zásadami rodinného života.¹

Skutočnosť daru a aktu darovania sú konštitutívnym momentom každého spoločenstva. Na prvom mieste je to dokonalé spoločenstvo troch Božích Osôb, v ktorom je zložený osobný dar trojakej lásky, a to dávajúcej, prijímajúcej a zjednocujúcej.² Potom

---

¹ Dar sa realizuje na rozličných úrovniach: od roviny predmetov (to, čo sa dá ako vecný dar) p rovínu bytia (to, čím je), až po rovínu Ducha (duchovné dary). Výmena daru, na ktorej má účasť ženskosť a mužskosť, sa osobitným spôsobom realizuje v manželskom spojení pri zachovaní vnútornej charakteristiky darovania seba a prijatie iného ako daru. Tieto dve funkcie vzájomnej výmeny sú hlboko spojené s celým procesom sebadaru: darovať a prijať dar sa tak prenikajú, že samotné darovanie sa stane prijatím a prijatie sa transformuje na darovanie. Muž, ktorý prijíma ženu ako dar v plnej pravde jej osoby a ženskosti, ju tým samým obohacuje, a súčasne aj on je v tomto recipročnom vzťahu obohatený. Muž sa obohacuje nielen prostredníctvom nej, ktorá mu daruje vlastnú osobu a ženskosť, ale aj prostredníctvom sebadarovania. Darovanie zo strany muža, ako odpoveď na darovanie ženy, je pre neho samého obohatením; veď v ňom sa prejavuje takmer podstata jeho mužskosti, ktorá prostredníctvom telesnej a sexuálnej skutočnosti dosahuje intímnu hĺbku «sebastnenia», vďaka ktorému je schopný aj dať seba, aj prijať dar iného. [...] Výmena je recipročná, a v nej sa ukazujú a rastú obojstranné účinky «úprimného daru» a «znovunájdenia seba». Porov. Fula, M.: Antropológia ženy. Bratislava 2004, s. 174.

² Porov. Jan Paweł II, Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela, Citta del Vaticano 1987, s. 207.

spoločenstvo zmluvy, ktoré Boh z vlastnej iniciatívy nadviazal s ľudstvom a v zmluve sa zaviazal dávať ľudstvu seba a to svojím životom a svojou láskou skrze úplné nezištné darovanie.³ Ján Pavol II pri vysvetľovaní manželskej zmluvy lásky, opakovane poukazoval na význam Starozákonnej zmluvy, ktorú Boh uzavrel s vybraným národom.⁴ Túto zmluvu charakterizuje určitá jednostrannosť, ktorá nevyjadruje vzájomný výber a obojstrannosť lásky manželskej zmluvy. Avšak jej podstatná hodnota spočíva v tom, že manželia majú účasť na láske Boha, akú preukázal v nezištnom dare, ktorého znakom je zmluva, akú Boh uzavrel s ľuďmi.⁵ Na tejto analógii chce Ján Pavol II ukázať ani nie tak podobnosť snubnej lásky, ako poukázať na zdroj tejto lásky. Vždy je ním Boh - Osobná Láska. On, ako Snúbenec vyvoleného národa začal spoločenstvo, ktoré svoje potvrdenie a naplnenie nachádza v Kristovi, v novej zmluve. V ňom Boh dokončil vykupiteľské dielo, ktoré znamená zjavenie a splnenie plánu Boha Otca v dejinách spásy, vysvetlenie tejto pravdy o človeku a rodine, ktorá "od počiatku" predstavovala podstatu dejín stvorenia.⁶ V svetle tohto plánu nielen človek, ale aj manželstvo – rodina sa nachádzajú v centre Božieho plánu spásy, uskutočneného v dare života a lásky Krista.

Do osobnej zmluvy s Bohom bol zahrnutý aj človek. Od počiatku v „mysli“ Boha bol človek, ktorý v sebe samom nesie Boží obraz, a stvoril osobu ako podmet povolanej z lásky a pre lásku, ktorý sa v spoločenstvo dáva ľuďom a Bohu.⁷ Osoba, v skutočnosti svojho jestvovania, je pozvaná byť spojená s Bohom a tvoriť s Ním jednotu, vytvoriť s Ním vzťah skrze lásku, lebo On sám je Láskou. Toto puto osoby s Bohom už od počiatku malo vlastnosti snúbeneckej zmluvy. Človek svojím duchovným postojom lásky – daru dal Bohu odpoveď na jeho Božiu ponuku k zmluve lásky. Táto zmluva, chápaná ako stretnutie bola nejakým spôsobom integrovaná do samotného bytia osoby ako Obrazu, a to jej umožnilo otvoriť sa na Slovo, na prichádzajúceho Boha. Táto povaha existencie osoby v spoľo-

³ Porov. Tarnowski, K: Wokół prawdy zbawienia; w: Ethos Rok 11, 1998 nr 3 (43), s. 185.

⁴ Jan Paweł II, nadväzujúc na II. Vatikánsky koncil, hovorí o „manželskej zmluve“, o „zmluve lásky“ a o „zmluve osôb“. Por. Nagórny, J.: Małżeńskie przymierze miłości; w: MiN Sakrament, Lublin 1998, s. 207; porov. GeS 48.

⁵ „Jahve-Boh uzavrel takú zmluvu s Izraelom z lásky – bez akýchkoľvek jeho zásluh – stal sa pre neho tým, čím je pre snúbenicu najcitlivejší, najstarostlivejší a najštedrejší ženích a manžel“. Ján Pavol II: Ako muža a ženu ich stvoril. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum 2007, s. 120.

⁶ „Najhlbšia pravda o človeku“ je pravda „o jeho jestvovaní na obraz Boží“. naplnením tejto najhlbšej pravdy o človeku je láska, ktorá je základom jeho povolania. A láska je taktiež najhlbšou pravdou o Bohu. Človek, stvorený z lásky, je povolaný konať v duchu lásky a to tej istej, z ktorej pochádza jeho jestvovanie. Boh je Stvoriteľ človeka a Otec. Týmto dvom pomenovaniám zodpovedajú dva pojmy: moc a láska. Porov. FC 11-12, 28.

⁷ Porov. FC 11.

nstve s Bohom bude po hriechu jej neustálym volaním po Bohu, ktoré môže zdôvodniť len správne pochopenie samotného bytia ľudskej osoby.

Krása počiatku s výraznou prítomnosťou Boha sa zreteľne zaznamenáva aj v prvom dskom spoločenstve. Z osobného vzťahu človeka s Bohom sa vyformovala vzájomná láska muža a ženy, ktorá si priam vyžadovala vytvorenie spoločenstva. Totiž povolanie človeka k láske, je súčasne povolaním k spoločenstvu, v ktorom je možnosť vzájomného sebadarovania. Vlastne v tej obojstrannej láske, vyjadrenej cez sebadarovanie, ktorá sa od počiatku prejavovala v jednote muža a ženy, spočíva zmysel vzniku prvého ľudského spoločenstva. Takže človek existuje v spoločenstve, ale aj pre spoločenstvo. Rozhoduje o tom základné povolanie človeka – prijatie daru vlastného života (existencie) a plodenie, čiže odovzdanie života, ktoré majú charakter spoločenstva. Takže láska a život sú dve liteľné pravdy ľudského povolania, ba dokonca i ľudstva.⁸ Manželstvo „od počiatku“ je súčasťou Božieho plánu pre ľudstvo. Na základe svojho povolania sú manželia priamo zodpovední za záchranu a naplnenie zmyslu existencie celého ľudstva. Pred príchodom Krista manželstvo ako spoločenstvo snubnej zmluvy medzi mužom a ženou, spríalo a symbolizovalo: Božiu lásku k človeku, čiže zmluvu Boha s ľuďmi v akte stvorenia; potom bolo "obrazom a znakom Zmluvy, ktorá združuje Boha s jeho Ľudom"⁹; a nakoniec je to snúbenecká zmluva Krista s Jeho nevestou – Cirkvou, ako aj eschatologická zmluva troch Božských Osôb s definitívne vykúpeným a spásu získaným ľudstvom. Všetky štyri vyjadrenia v kategóriách zmluvy v svojej antropologickej skutočnosti zdôrazňujú vlastnosť spoločenstva: zmluva musí byť medzi rozdielnym pohlavím; zmluva stvoriteľskej lásky, ktoré na jednej strane je aktom vôle a rozumu, a na druhej čímsi spontánnym a emocionálnym; zmluva duše a tela; zmluva toho, čo je osobné a subjektívne, ako aj toho, čo je objektívne, inštitucionálne, sociálne, a ktoré stanovuje zákon.

Strážcom vzájomného sebadarovania, ako aj správnej rovnováhy darovania „od počiatku“ bol ustanovený **muž** (Gn 2, 23-25). Od neho závisí prijatie ženskosti ako daru a vrátenie si ho vo vzájomnej výmene. Opakom je odobratie žene jej daru – práve žiadostivosťou. Hoci udržanie rovnováhy darovania, zdá sa byť zverené obidvom, predsa len vo väčšej miere závisí od muža, či bude zachovaná rovnováha alebo narušená, prípadne znovu získaná, ak je už otrasená. Výraz osoba a jej dar, čiže znak zverenia seba samej a oddanie sa druhej osobe, ktorá si je vedomá daru, vybratia a je rozhodnutá reagovať na tento dar osobne, stáva sa zdrojom určitej komunikácie medzi osobami v rovnakom človečenstve. Táto komunikácia medzi osobami prechádza do hlbokého

⁸ Porov. Slivková, M.: Rodzina – zdroj i model wspólnoty międzyludzkiej. Żąbki 2010, s. 33.

⁹ Porov. FC 12: jedná sa o zmluvu, ktorú uzavrel Jahve s Izraelom.

komunikatívneho spojenia, v ňom sa rozrastá a v jeho rámci sa správne rozvíja. Vyššie predstavená podstata daru môže byť pri nevedomej a nepredvídanej reakcii „ohrozená“; môže sa stať anonymným predmetom „privlastnenia“, čiže predmetom zneužívania. Hriechom zranený človek a realita komunitného života potrebujú vykúpenie, čiže určité pretvorenie, obnovenie prostredníctvom zmierenia sa človeka s Bohom.¹⁰ Boh cez dielo vykúpenia chce priviesť k dokonalej plnosti to, čo sa začalo pri stvorení.

Ľudská vôľa po hriechu je, aj napriek pokazeniu, naďalej riadená pravdou dobra. Konanie dobra skutkami lásky dáva človeku slobodu. Taktiež Ježiš v boji proti zlu sleduje to, aby človeka ako neopakovateľnú ľudskú bytosť zmenil zvnútra zákonom lásky. Jedine tento zákon oslobodzuje človeka od sebeckta, nenávisť, pokrytectva a nespravodlivosti. Až potom vznikne nový vzťah jedinca k inej ľudskej bytosti; tento vzťah oživuje spoločnosť zvnútra.¹¹ Človek totižto nachádza seba iba vtedy, ak má odvahu riskovať a obetovať seba pre niekoho, čiže prežívať lásku. V láske sa prejavuje najväčšia sila ducha, pretože vtedy telesnosť odhaľuje krásu a bohatstvo osoby. Ľudské jestvovanie potrebuje mať oporu v dôvere, pretože ona je základom lásky. Obetovať sa z lásky dokážeme pre toho, komu dôverujeme. Ale každá ľudská láska, rozdávať sa ako dar, potrebuje mať oporu v úplnom odovzdaní sa Tomu, ktorý svojou mocou posilňuje ľudské «ja».

Podobne ako láska, aj darovanie je darom a to vtedy, keď je neodvolateľné, a ak dar je darom celistvým, úplným. Dať seba, oddať sa a odovzdať niekomu, to znamená dať všetko, kým som. Človek nemá právo rozhodovať o tom, kým je, ale má silu, odovzdať sa so všetkým, kým je v oblasti všetkých záujmov a činnosti; má moc vlastniť seba a rozhodovať o sebe vo všetkom a podľa charakteru rozhodnutí má schopnosť stávať sa viac či menej človekom. On sám, svojím výberom dobra či zla rozhoduje o tom, kým sa stáva. Kto nedá

¹⁰ V Starom zákone sa vykúpenie koncentruje na oslobodenie Vyvoleného národa od zla, akým bolo zajatie v Egypte. V Novom zákone pre pojem «vykúpenie» existuje niekoľko výrazov označujúcich jednotlivé aspekty spásanosného diela. Grécke slovo «agoradzein» doslovne znamená «kúpiť na trhu» [np. „Draho ste boli kúpení“ 1 Kor 6, 20; porov. 7, 23 Boh vás draho kúpil], ešte lepšie „dojednávať sa“, čiže viesť ostrú diskusiu medzi kupujúcim a predávajúcim za účelom získania tovaru. Častejšie sa vyskytuje výraz «lytron» - výkupné: „Syn človeka prišiel, aby slúžil a dal svoj život ako výkupné za mnohých“ (Mk 10, 45; Mt 20, 28; podobne aj v: 1 Pt 1, 18-19; 1 Tm 2, 5-6). Značí to vykúpenie z otroctva za vysokú cenu vlastnej krvi či vlastného života. Význam slova «vykúpenie» vysvetľuje sv. Pavol, apoštol: „...sú ospravedlnení zadarmo Jeho milosťou, vykúpením v Kristovi Ježišovi“. Rím 3, 24; porov. Ef 1, 7; Kol 1, 14. Text poukazuje na čin Krista, ktorý oslobodil človeka z otroctva hriechu. symbolom vykúpenia je krv – cena zaplatená za vyslobodenie človeka z otroctva zla. Krv je očisťujúcou silou Krista na ľudské svedomie, ktoré jej účinkom je zbavené mŕtvych skutkov, porov. Hebr. 9, 14. Obetou Krista a zaplatením ceny výkupného došlo k zmiereniu človeka s Bohom – stav nepriateľstva bol vynulovaný. Symbolika vykúpenia, krvi, nástroje uprosenia poukazuje na to, že udalosť kríža je bezprostrednou príčinou vykúpenia človeka, a nie iba preukázaním Božej lásky, ktoré má človeka nabádať k žiaľu a k vzájomnej láske. Porov. Katolicyzm A-Z, red. Z. Pawlak, Łódź 1989, s. 300-301.

¹¹ Porov. Bielecki, S.: Nowy testament o wspaniości; in: RT, č. XLII, z. 6 – 1995, s. 153.

seba celého, ale sa delí a preberá skôr, než dá, ten dá nanajvýš niečo zo svojho, ale nedá seba, bezvýhradne sa neoddá. Akékoľvek delenie sú zlomky, ktoré označujú neúplnosť a tá nie je adekvátne daru, akým je druhý človek. Preto rozdelenie, selekcia, vyberanie v druhom, nebolo by prijatím ho celého, ale len zvyšku daru, alebo prijatím čohosi od uhého. Bola by to manipulácia druhým, aj keby sa to udialo s obojstranným súhlasom.¹² Prijat' druhého v dare tela, ktoré najmä v svojej nahote zobrazuje celok, nedeliteľné "ty", znamená prijat' či priam objať celú realitu jeho osobnej existencie. To predpokladá špektovanie integrity toho, kto ho prijíma.¹³ Prijímajúca osoba má voči zverenej osobe zaujať postoj snúbenca, ktorý vylučuje aj akékoľvek zdanie neúplného prijatia. S tým súvisí určitá manželská etika, ktorá vždy má byť etikou viery, dôvery, etikou kristocentrickou. Táto etická norma určuje človeku postupovať v duchu zákona nie akejkolvek lásky, ale lásky, akej príkladom bol Kristus.

Potvrdením hlbokého manželského spoločenstva, akým je *communio personarum* a darom manželskej lásky je **rodičovstvo**, ktoré vytvára nový druh spoločenstva osôb. Čiže manželské spoločenstvo je základom, na ktorom sa buduje širšie spoločenstvo rodiny, rodičov, deti, bratov a sestier a ďalších príbuzných. Toto spoločenstvo má korene v prirodzených pokrvných väzbách; vyvíja sa a zdokonaľuje v dôsledku hlbších a bohatších duchovných väzieb.

Manželia - ako spoločenstvo osôb - sa vzájomne obdarúvajú darom, akým je dieťa. Rodičovstvo je ich vzájomným obdarovaním, a bez sebadarovania sa v láske nedostali by dar dieťaťa. Tento dar prináša obdarovanie sa človečenstvom, ktorého podstatou je vzájomná láska a úcta k ľudskej dôstojnosti. Interakcia je darom nielen pre dieťa, ale aj pre rodičov, ktorí sa realizujú v svojich deťoch. Pretože, kto miluje, ten sa rozdáva, len aby obohatil toho, koho miluje - obetovať seba, aby existoval niekto iný. To je cesta lásky, cesta darovania sa, cesta vytvárania väzieb. Rodičia pochopili túto cestu, keďže pozostávajú so Ženíchom a majú skúsenosti s Božou pedagogikou, snažia sa ju odovzdať svojim deťom.

Celý život v manželstve je darom. Ťažko je tomu uveriť a za akceptovať najmä tam, kde sa nevníma Darcu darov. Dar kreačnej schopnosti a dar manželskej zmluvy sú dva podstatné dary, ktoré aktualizujú rodičovskú identitu jedine pôsobením stvoriteľskej Božej lásky. Od Boha pochádza dar manželskej zmluvy, ktorá je zmluvou lásky, zmluvou srdca. Na ten dar, ktorý vznikol zo vzájomného obdarovania sa láskou, manželia nemôžu nikdy zabudnúť. Ich vzájomná láska je jednotiacou silou, je novým spôsobom ich je-

---

¹² Styczeń, T.: Ciało jako «znak obrazu Stwórcy». In: MiN Chrystus odwołuje się do «początku». O Jana Pawła II teologii ciała, red. T. Styczeń, Lublin 1998, s. 119.

¹³ Wojtyła, K.: Miłość i odpowiedzialność. Lublin: Wydawnictwo KUL 1986, s. 193-200.

stvovania v manželskom povolání. K podstate tohto povolania patrí rodičovstvo. V ňom sa potvrdzuje pravdivosť manželskej lásky, v ktorej obzvlášť pravdivé je to, že je plodnou láskou.¹⁴ Manželia sa zúčastňujú na odovzdávaní stvoriteľskej lásky, ktorou treba chápať lásku, akou je obdarovaný každý človek, ba celé ľudstvo existuje ako neustály dar, ádzajúci od Otca, z Jeho stvoriteľskej lásky, prejavenej aktmi snubnej lásky v manželstve.

Odovzdávanie života rodičmi znamená životodarnú spoluprácu so Stvoriteľom, čím sa súčasne pričiňujú aj k odovzdávaniu obrazu a podobnosti Božieho.¹⁵ S ľudským rodičovstvom je spojená „genealógia osoby“, ktorá poukazuje na to, že človek pochádza od Boha, je stvorený na obraz Boží a povoláný do večnosti s Bohom. Žiadna ľudská bytosť nepochádza len z ľudského chcenia, lebo okrem zásad biológie je tu prítomná aj stvoriteľská vôľa Boha, čiže «chcenie Boha». Chcenie Boha a chcenie človeka sú dva plány, ktoré sa majú stretnúť. V genealógii ľudskej osoby je hlboko zapísaný Boh a Jeho vôľa, čo spôsobuje, že človek ako dar je daný sám sebe, a súčasne aj rodine a spoločstvu.¹⁶ Genealógia osoby má ešte aj rozmer večnosti a ten sa prejavuje najmä tým, že človek je nasmerovaný k Bohu. Z tohto vyplýva povolanie človeka pre večnosť – pre život bez konca v spoločstve lásky.

Celá oblasť rodičovstva je otočená a preniknutá sakrálnosťou. Preto rodičovstvo manželov má byť ľudské a súčasne zodpovedné. Zodpovedné rodičovstvo sa prejavuje v dvoch formách: v intímnom manželskom styku, čiže v «reči tela», by sa narodil nový človek alebo v «mlčaní tela», kedy medzi manželmi nie je sexuálny styk, aby nedošlo k počatiu dieťaťa.¹⁷ Jedno i druhé zachovanie sa je prejavom zodpovedného rodičovského rozhodnutia. Človek má zodpovednosť za svoje činy, pretože má schopnosť ich poznania a riadiť ich. Vďaka rozumu, človek môže poznať zmysel svojho konania, jeho ciele, okolnosti a skutky. Vôľou môže urobiť rozhodnutie a jeho realizovanie. Preto zodpovedné konanie človeka je vedomým, dobrovoľným a slobodným konaním.¹⁸

Dnes je čoraz všednejší, najmä v bohatších krajinách, strach pred rodičovstvom, a súčasne podceňovanie práva dieťaťa byť počaté v manželstve, čiže v úplnom vzájomnom odovzdaní sa osôb, ktoré je nevyhnutnou podmienkou pre jeho ďalší spokojný a harmonický rozvoj.¹⁹ Za týmto neadekvátnym postojom k rodičovstvu treba vidieť všetok egoizmus pri odovzdávaní života, prejavujúci sa utilitarizmom či nedostatkom zod-

¹⁴ Porov. HV 9.

¹⁵ „Keď sa z manželskej jednoty dvoch rodí nový človek, prináša so sebou na svet osobný obraz a podobnosť samého Boha: v biológii rodenia je vpísaná genealógia osoby“. LR 9. Porov. tiež FC 28.

¹⁶ „Boh odovzdáva tohto človeka rodine a spoločstvu“. LR 9.

¹⁷ Porov. HV 10

¹⁸ Porov. Skrzydlewski, W.: Odpowiedzialne rodzicielstwo. Katowice 1993, s. 190.

¹⁹ Ján Pavol II: W obronie rodziny i jej praw. In: OsRomPol 11 (1999), s. 10.

povednosti. Strach prenikajúci súčasných ľudí sa v svojich najhlbších koreňoch zrodil „zo smrti Boha“, akú človek zasadil Bohu v sebe: v svojom myslení, v svojom svedomí, v svojom konaní, a to zvlášť v ostatných etapách ľudských dejín. Súčasnému človeku veľa krát chýba aj kultúra sexuálneho spolužitia. Človek zabudol na patričný rozmer svojej pohlavnosti a jeho sexuálna schopnosť bola ohraničená na ujarmenie sa sexuálnymi skúsenosťami. Sexuálny život je prijímaný tak, akoby bol čisto biologicky zdeterminovanou činnosťou človeka. Nie je už gestom prejavujúcej si vzájomnej lásky, ale stal uspokojením potreby.

V celom sumári rodičovských povinnosti je najdlhšou, časove najnáročnejšou a najťažšou úlohou **výchova**, ktorá je konsekvenciou zrodenia dieťaťa. Už sv. Tomáš Akvinský tvrdil, že úlohou rodičov je nielen zrodenie detí, ale aj ich výchova, čiže rozvíjanie tohto života až do stupňa samostatnosti v živote. Prvoradú a najzákladnejšiu úlohu vo výchove spĺňa rodina. Toto právo a povinnosť rodičov má tak dôležitý význam, že rodina sa ho nemôže vzdať, pretože nikto ju nemôže ani nesmie nahradiť, bez ujmy pre dieťa a pre spoločnosť. Výchova si vyžaduje určitú osobnostnú zrelosť rodičov, keďže výchova je vzájomným a dvojstranným obdarovaním sa človečenstvom, čo znamená, že významnú úlohu vo výchove má otec dieťaťa.²⁰ Výchova v rodine má viesť k plnému rozvoju osobnosti, inými slovami má viesť k „poľudšteniu“, čo znamená učiť sa byť človekom. Bude to dobré a účinné iba vtedy, ak rodičia pri jej realizácii budú tvoriť spoločenstvo skutočných zásad, rozhodnutí, správania a konania v duchu tmočených požiadaviek. Výchova si vyžaduje taktiež určité zručnosti a obetavosť zo strany rodičov. Začína od okamihu počatia nového života a už počas prebývania dieťaťa v lone matky sa vytvára zvláštne puto, ktoré má výchovný charakter. V personálnej teórii výchovy dôležitú súčasť zohráva rodičovská autorita, ktorú si budujú sami rodičia. A majú obdarovať zrelým človečenstvom svoje deti, najprv ho musia sami vlastniť, potom môžu byť osobným a morálnym príkladom a nabáda ho nasledovať. Toto obdarovanie predstavuje ďalšiu etapu rodenia, ktorá spočíva v dávaní seba.²¹ To je úplne dávanie sa, ktoré zahŕňa veľké materiálne a duchovné úsilie, rezignáciu zo seba samého a istú veľkorysosť i veľkodušnosť. Osobný príklad skutočnej lásky je najlepším prostriedkom vo výchove pre lásku – pre sebadarovanie. Výchovný proces v rodine riadia rodičia, ako hlavní vychovávatelia a ďalšie osoby, ktoré sa podieľajú na tomto procese, sú čisto druhotné, majú charakter pomoci (cirkev, štát).

---

²⁰ Jána Pavol II nauca: O rodzinie. Kraków: wydawnictwo M 2011, s. 164.

²¹ DWCH 3.

Vzájomná manželská láska rodičov sa má stať vzorom a zásadou posvätenia sa pre druhých, čo sa má prejavovať najmä v súrodeneckých vzťahov a potom aj v širších vzťahov. Tak spoločenstvo ako aj účasť každodenne prežívaná v chvíľach radosti a ťažkosti v rodinnom dome je veľmi efektívnou a konkrétnou pedagogikou pre aktívne a zodpovedné zapojenie sa detí do spoločenského života. Rodičia majú vychovávať pre hodnoty, akým sú láska, miernosť, stálosť, dobrota, úslužnosť, nezištnosť, obetavosť a spravodlivosť. Výchova k láske zahŕňa v období dospievania detí aj **sexuálnu výchovu**. V duchu kultúry, ktorá banalizuje ľudskú pohlavnosť a dáva do popredia len príjemnosť a užívanie si, výchovná služba rodičov sa musí sústrediť na kultúru sexuálneho života, aby bol opravdivý a osobný. Dôležitú úlohu v oblasti tejto výchovy zohráva aj výchova k čistote ako čnosti, ktorá disponuje rešpektovať "snubný význam" tela. Nedá sa informovať o sexuálnom živote v izolácii od morálnych zásad. Nakoniec rodina zohráva nezastupiteľnú úlohu v náboženskej výchove. Rodičia majú právo vybrať si pre svoje deti, takú náboženskú a morálnu výchovu, ktorá zodpovedá ich presvedčeniu.

Dnes dôležitú úlohu vo výchove zohráva **kontakt s televíziou**. To je dôvod, prečo Ján Pavol II dáva rodičom osobitnú povinnosť chrániť deti pred zlom a agresiou, ktoré sa k ním dostávajú prostredníctvom sociálnych médií, najmä televízie, v ktorej rodičia nachádzajú možnosť vyplniť čas svojím deťom a mládeži, a tak sa uvoľniť zo zodpovednosti za ich formáciu.²² Spoločenské médiá môžu mať aj pozitívny vplyv na život a zvyky rodín a na výchovu detí, ale tiež skrývajú nástrahy a nebezpečenstva, ktoré nemožno podceňovať. Preto je úlohou rodičov, aby niesli zodpovednosť za využitie médií v rodine, ktorá by sa mala týkať najmä starostlivo vybraných programov a času starostlivo vyhradeného na sledovanie programov. Taktiež musia hľadať pre svoje vlastné deti iné, zdravšie a užitočnejšie zábavy, zodpovedajúce im fyzicky, morálne a psychicky, a postarať sa, aby hodnota voľného času detí a mládeže mala správnu orientáciu na využitie ich energie. Je dôležité, aby rodičia vzdelávali seba a svoje deti, čo by im umožnilo pochopiť hodnotu informačných a komunikačných prostriedkov, vybrať si a používať ich mierne, kriticky, ostražito a opatrne.

Ján Pavol II premýšľal aj nad **úlohou a postavením muža** ako manžela a otca v rodine.²³ Povoláním muža, ktoré si najviac uvedomí pri žene a láske k nej, je byť manželom a otcom. Túto úlohu najplnšie realizuje skrze lásku k žene a deťom. Prežívajúc vlastné otcovstvo usiluje sa zabezpečiť rovnaký rozvoj všetkých členov rodiny, čím približuje otcovstvo Božie, ktoré má veľký význam pre deti v utváraní obrazu Boha a samotnej viery. Otec

²² Porov. Ján Pavol II: Príhovor na Svetový deň Massmédií 10. mája 1981. In: Dziecko w nauczaniu Jana Pawła II, pr. zb. red. J. Zukowicz, Kraków 1985, s. 99-100.

²³ Porov. FC 25 a Redemptoris custos.

v rodine nesmie ukázať svoju "nadradenosť" voči deťom. Mal by si uvedomiť, že Boh je Otec a zdroj jeho otcovstva, ako aj dieťa je dar od Boha. Túto pravdu zvláštnym spôsobom zrealizoval svätý Jozef, ktorý v svojom ľudskom otcovstve prijal z poslušnosti viery do starostlivosti Ježiša ako dar Nebeského Otca, zahŕňal ho láskou a starostlivosťou, idúc za svetlom Ducha Svätého objavil nevýslovný dar otcovstva.²⁴ Muž, ako otec podľa vzoru sv. Jozefa, má čerpať silu z Boha, aby pozitívne vplýval na výchovný proces detí: má ich naučiť fyzickej práci a práci na vlastnom charaktere. Je tiež zodpovedný za mravný vývoj všetkých členov rodiny a vytváranie rodinného spoločenstva.²⁵ V službe deťom, manželke a ostatným členom spoločenstva plní svoje poslanie, ktoré ak je vykonávané svedomito zaisťuje mu bohatú odmenu.

Konsekvenciou výchovy je neustála **sebavýchova**, ktorá sa týka dospelých, rodičov a mladých ľudí.²⁶ Výchovný proces vedie k okamihu, kedy mladý človek preberá iniciatívu a začína sa sám vychovávať. Je to pokračovanie procesu, ktorý sa začal v rodine a zároveň ovocie výchovného procesu.²⁷ Doménou sebavýchovy t.j. sebarealizácie je konanie v prospech toho, aby sme mohli "byť" viac človekom a realizovať svoje človečenstvo. To je možné za predpokladu dobrej výchovy v rodine, ktorá bola nasmerovaná na relevantné a dôležité hodnoty ľudského života. Týka sa to najmä výchovy zameranej na oslobodenie od materiálnych statkov.²⁸ Pri tejto výchove je dôležité, aby mladý človek pochopil, že je viac cennejší z dôvodu toho, „kým je“, a nie kvôli tomu, „čo vlastní“. Jedná sa tiež o výchovu zameranú na rešpektovanie osobnej dôstojnosti každej ľudskej bytosti. Rodina je prvou a základnou školou spoločenského života.

Znakom dobrej výchovy a neskôr sebavýchovy je úcta, ktorá je prejavom lásky a váženosti si druhej osoby. Úcta prehľbuje lásku, je výrazom určitej citlivosti, vnímavosti a vyjadruje určitý obdiv. Berie do úvahy dôstojnosť ľudskej osoby. Ján Pavol II tvrdil, že Boh nenašiel lepší výraz, než je toto: "cti", čo znamená uznaj a považuj za niečo posvätné, aby bola zaistená trvalosť rodiny ako spoločenstva, v ktorom sú intenzívne vzájomné vzťahy: medzi manželmi, medzi rodičmi a deťmi a medzi generáciami. A ďalej dodáva: "Riadť sa vnútornou afirmáciou (potvrdením, prijatím) osoby, najmä [...] otca a matky, ale

²⁴ Porov. Póltawska, W.: Karol – Józef Wojtyła i św. Józef. Lublin: Wydawnictwo KUL 1993, s. 199-200.

²⁵ Porov. Sedláček, J.: otcovstvo: problém alebo výzva? Bratislava 2010, s. 110.

²⁶ Porov. Zahrádková, V.: Výchova ke křesťanským ideálům. Model křesťanské pedagogiky P. Josefa Kentenicha. Brno: 2011, s. 65.

²⁷ „Výchovná práca rodiny a školy bude nekompletná, ba dokonca môže vyjsť nazmar, ak každý a každá z [...] mladých, nezačne sám svoju sebavýchovu“. LM 13.

²⁸ Porov. FC 37.

aj všetkých ostatných členov rodiny.²⁹ Pod pojmom «úcta» treba chápať obličaj lásky, prislúchajúci k rodinnému životu, ktorá je povinnosťou detí i rodičov.

Štvrté prikázanie: "Cti otca svojho i matku svoju"³⁰, ukazuje poriadok lásky, aký má byť medzi rodičmi a deťmi, ale nielen, pretože poukazuje na univerzálnosť tohto prikázania.³¹ Keď Boh dal ľuďom prikázanie "ctiť", učí nás ho zachovávať vďaka príkladu, aký sme dostali v Jeho Synovi. Postoj úcty, ktorý vyplýva z tohto prikázania sa týka a zaväzuje najprv detí, ktoré si majú ctíť svojich rodičov, ale úcta patrí taktiež osobe, ktorá ju prejavuje, čiže deťom od rodičov. Mali by konať a postupovať tak, aby si zaslúžili úctu a lásku svojich detí – dávať im dobrý príklad, a považovať ich za Božie deti a rešpektovať ich ako ľudské bytosti. Rodičia s týmto postojom dokážu si priznať svoje chyby, čo im umožňuje deti lepšie usmerňovať a viesť. (Sir 30, 1-2, Ef 6, 4).

Úcta patrí taktiež deťom, ktoré Ján Pavol II považoval za mimoriadnu hodnotu a dar od Boha, preto im prislúchajú práva patriace ľudskej osobe, a to najmä právo na úctu. Chránil deti a bránil ich pred svojvoľným zaobchádzaním zo strany rodičov a pred považovaním ich za majetok, pretože sú plodom špecifického úkonu manželskej lásky, podmetom radosti a lásky, a nie predmetom z výroby, či uzavretej dohody, zmluvy a obchodu. Dieťa by malo byť pre rodičov vždy osobou, ktorej dôstojnosť si vyžaduje už od počatia úctu a službu. Najhlbšej úcty a postoja k dieťaťu učí Kristus svojím príkladom vo vzťahu k deťom. Je pozoruhodný moment, kedy sa obrátil k dieťaťu a postavil ho do stredu Božieho Kráľovstva: „Nechajte deti a nebráňte im prísť ku mne, lebo takým patrí nebeské kráľovstvo" (Mt 19, 14). A preto „treba rozvíjať hlbokú úctu k jeho osobnej dôstojnosti, a s úctou a veľkorysťou tiež slúžiť všetkému, načo dieťa má právo“.³²

Z vyšších úvah vyplýva, že úcta nie je skrytým postojom, ale prejavovaným a zásadne nezištným, pretože taký postoj potvrdzuje hodnotu človeka a hĺbku medziľudských vzťahov. Má sa prejavovať v slovách, gestách; súvisí s autoritou, čo znamená, že sa berie vážne mienka osoby, ktorú máme v úcte. Človek musí nájsť v živote niekoho, koho si môže uctiť, inak je v duši pochybnosť a nedostatok. Nájdenie potrebuje človek aj pre vlastnú rovnováhu. Úcta je úzko spojená so svätosťou, so „sacrum“ (opak profanum), pred ktorým stojíme v tichosti plnej obdivu. V súčasnej dobe mizne postoj úcty, vyžadovanej štvr-

²⁹ Porov. LR 15.

³⁰ LR 19.

³¹ „Štvrté prikázanie sa [...] obracia na deti v ich vzťahu k otcovi a k matke, lebo tento vzťah je najuniverzálnejší. Takisto sa týka príbuzenských vzťahov s ďalšími členmi rodiny. Žiada, aby sme preukazovali úctu, láskavosť a vďačnosť starým rodičom a predkom. Vzťahuje sa napokon na povinnosti žiakov voči učiteľom, zamestnancov voči zamestnávateľovi, podriadených voči svojim predstaveným, občanov voči svojej vlasti a voči tým, ktorí ju spravujú a v nej vládnu“. KKC 2199.

³² FC 26.

tým prikázáním, ktoré malo chrániť skutočné dobro rodiny a jednotlivcov. Je to obené predovšetkým hriechom odmietnutia rodičovstva, potraty, eutanázie, či holokaust, ba ani samotná skutočnosť odovzdávania života už nie je dôvodom úcty. Zachránenie tejto podstatnej hodnoty nie je možné bez návratu ku gestám plným úcty voči matke a otcovi dieťaťa, a rodičov voči deťom, taktiež voči počatým.³³ Tento postoj je úzko spätý s úctou k Bohu.

Pri vytváraní rodinného spoločenstva je najdôležitejšia láska, chápaná ako sebadarovanie. Pojem "dar" sa prevíňa cez celý obsah pápežského posolstva k rodinám. Ján Pavol II učí, že "dar do určitej miery odhaľuje akoby skutočnú pravidelnosť osobnej existencie".³⁴ Byť darom znamená zaakceptovať štruktúru bytia, ktorú každému jednému človeku odovzdal Nekonečný Darca-Boh-Osoba, inšpirovaný láskou, a nie egoizmom. V tejto štruktúre ľudského bytia je priestor pre ľudskú slobodu, možnosť voľby – rozhodnutia pre pravdu a dobro, pre akceptáciu hlasu svedomia. Fungovanie manželstva a rodiny na základe daru prispieva k ich duchovnému rozvoju tým, že ich uvoľňuje od sebeckta. Dnes zdá sa byť obzvlášť aktuálna potreba vysvetliť poňatie daru a opakovane venovať pozornosť faktu, že v manželstve sa človek stáva darom pre človeka, pretože osud manželstiev naznačuje, že základná pravda o podstate manželskej lásky nie je správne chápaná a skutočnosť vzájomnej patričnosti si ľudia vysvetľujú svojím vlastným spôsobom. Ukončenie manželského zväzku často vedie k oslabeniu osobných väzieb v rodinnom spoločenstve, a v dôsledku toho sa objavujú ťažkosti pri budovaní širších bratských vzťahov, vyplývajúcich z toho istého človečenstva. Osobné medziľudské puto sa vždy tvorí i obnovuje cez logiku pravej lásky a nezištného daru.

Bezpodmienečná, čiže nezištná láska stáva sa nielen pre manželov, ale tiež pre všetkých členov rodiny základom nájdania individuálneho a spoločného zmyslu života, splnením Božieho povolania. Dar Kristovej lásky zaväzuje rodinu obdarovávať sa láskou a stávať sa spoločenstvom spásy. Manželsko-rodinné spoločenstvo, má uskutočňovať a naplňovať prvotný Boží zámer: byť tým, čím malo byť "od počiatku" podľa plánu Stvoriteľa. Posilňované Kristovou milosťou má sa stávať opravdivým spoločenstvom lásky, svätým spoločenstvom. Vtedy účasť na vykupiteľskej Kristovej láske vedie k svätosti a spásu.

Z opravdivej lásky, ktorá je súčasne darom i prikázáním, rodí sa manželská jednota, a tiež opravdivé manželsko-rodinné spoločenstvo myslí, srdc a túžob. Rôzne osoby vytvárajú jednotu silou vzájomnej lásky, pochopenia a oddania. Skrze aktívnu účasť v láske sa v manželsko-rodinnom spoločenstve vytvárajú väzby medzi rodiacimi

³³ Porov. Póltawska, W.: Na kanwie „Listu do Rodzin“ Ojca świętego Jana Pawła II. Kraków 1995, s. 81.

³⁴ Ján Pavol II: MiN Chrystus odwołuje się do początku. O Jana Pawła II teologii ciała, red. T. Styczeń, Lublin: wydawnictwo KUL, s. 53.

a zrodenými. Na tomto základe sa v budúcnosti budú opierať vzájomné vzťahy medzi rodičmi a deťmi, vzťahy dedkov a vnukov, a tiež iných osôb z príbuzenstva. Čím silnejšie vzťahy v svojom živote zakúsi človek v rodine, tým ľahšie mu potom prichádza nadväzovať vzťahy s osobami, ktoré nepatria do rodiny. Sú to väzby vynikajúce z rovnakého človečenstva a bratstva v Kristovi.

Samotný výraz “rodina” a jej zmysel vyplýva z činnosti “rodenia”: “rodina sa opiera na rodeniu [..]. Predstavuje spoločenstvo osôb spojených aktívne alebo pasívne so skutočnosťou ľudského rodenia ako elementárnym vzťahom tohto spoločenstva”³⁵. Rodenie neznamená iba biologické dávanie života, ale tu ide taktiež o budovanie rodiny, čo znamená budovanie ľudského a hlboko vnútorného sveta. Spoločenský charakter rodinného života má svoje zásady, pravdy, normy. Ich rešpektovanie buduje rodinu a stáva sa spoločenstvom, v ktorom prežívanie jednoty sa opiera o vzájomné obdarovanie sa človečenstvom. Týmto spôsobom v manželskom a rodinnom spoločenstve, medzi rodičmi a deťmi, uskutočňuje sa formovanie osobnosti, nových ľudí, ktorých charaktery ovplyvňovala láska a ďalšie hodnoty prežívané v rodičovskom dome a brúsili najrôznejšie životné situácie každodenného spoločného života tvoriace štruktúru života.

Zoznam skratiek:

AK	Ateneum Kapłańskie. Włocławek 1909-
DWCH	Dekret o wychowaniu chrześcijańskim
FC	Familiaris Consortio. Adhortacja o úkolech křestanské rodiny v súčasnem světě
GeS	Gaudium et spes. Pastorální konstitúce o Cirkvi v dnešným světě
HV	Humanae vitae. Encyklika o morálnych zásadách pri odovzdávaní ľudského života
KKC	Katechizmus katolíckej cirkvi
LM	List mladým
LR	List Rodinám Otca Svatého Jana Pavla II.
MiN	Mężczyznę i niewiastę stworzył ich
RT	Roczniki teologiczne. Lublin

Skratky kníh Písma Svätého Starého a Nového zákona sú použité podľa všeobecne zaužívaných vzorov v teologickej literatúre.

³⁵ Wojtyła, K.: Rodina ako “communio personarum”. Próba interpretacji teologicznej. In: AK 66 (1974) nr 395, s. 348.

Literatúra:

- [1] Sväté Písmo Starého a Nového zákona. Rím: Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda 1995.
- [2] Katechizmus katolíckej cirkvi. Trnava: Spolok svätého Vojtecha 1998.
- [3] Dokumenty Druhého Vatikánskeho koncilu I. II. Bratislava: Cirkevní nakladatelství 1969.
- [4] Ján Pavol II Familiaris consortio. O úkolech kresťanskej rodiny v súčasnom svete 22 XI 1981. Praha: Zvon 1992
- [5] Pavol VI Humanae vitae. Encyklika o zásadach morálnych v dziedzinie prežívania života ľudského. Rzym 25 VII 1968; w: Posoborowe dokumenty Kościoła katolickiego o małżeństwie i rodzinie. Wybór tekstów: K. Lubowicki, Kraków 1999, t. I, s. 21-42.
- [6] Jan Paweł II List apostolski do Młodych całego świata z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży. Rzym 31 III 1985; w: Komputerowy zbiór dokumentów papieskich. Wydawnictwo „M”, Kraków 1999, w pliku: Dzieła – Listy Jan Paweł II Gratissimam sane. List do Rodzin z okazji Roku Rodziny 1994. Rzym 2 II 1994. In: Posoborowe dokumenty Kościoła Katolickiego o małżeństwie i rodzinie. Wybór tekstów: K. Lubowicki, Kraków 1999, t. II, s. 33-10.
- [7] Bielecki S. Nowy testament o wspólnocie; w: RT 42 (1995) z. 6, s. 151-161
- [8] Fula M. Antropologia ženy. Bratislava: vydavateľstvo Don Bosco 2004
- [9] Jan Paweł II Dziecko w nauczaniu Jana Pawła II. Kraków 1985, pr. zb. red. J. Zukowicz .
- [10] Jan Paweł II. Mężczyzną i niewiastą stworzył ich. Chrystus odwołuje się do „początku”.
- [11] Jana Pawła II teologii ciała, red. T. Styczeń, Lublin 1998
- [12] Jan Paweł II Mężczyzną i kobietą stworzył ich. Sakrament. O Jana Pawła II teologii ciała, red. T. Styczeń, Lublin 1998
- [13] Jan Paweł II naucza: O rodzinie. Kraków: wydawnictwo M 2011
- [14] Jan Paweł II W obronie rodziny i jej praw. In: OsRomPol 11 (1999), s 10.
- [15] Jan Paweł II Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela. Citta del Vaticano 1987
- [16] Ján Pavol II Ako muža a ženu ich stvoril. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum 2007.
- [17] Półtawska, W. Karol – Józef Wojtyła i św. Józef. Lublin: Wydawnictwo KUL 1993
- [18] Półtawska, W. Na kanwie „Listu do Rodzin“ Ojca świętego Jana Pawła II. Kraków 1995.
- [19] Sedláček J.: Otcovstvo: problém alebo výzva? Bratislava: vydavateľstvo Don Bosco 2010
- [20] Skrzydlewski, W. Odpowiedzialne rodzicielstwo. Katowice 1993

- [21] Slivková, M. Rodzina – źródło i model wspólnoty międzyludzkiej. Ząbki: Apostolicum 2010.
- [22] Tarnowski, K. Wokół prawdy zbawienia; w: Ethos Rok 11 (1998) nr 3 (43), s. 185
- [23] Wojtyła, K. Miłość i odpowiedzialność. Lublin: Wydawnictwo KUL 1986
- [24] Wojtyła, K. Rodina ako “communio personarum”. Próba interpretacji teologicznej. In: AK 66 (1974) nr 395, s. 347-361
- [25] Zahrádková, V.: Výchova ke křesťanským ideálům. Model schönstattské pedagogiky P. Josefa Kentenicha. Brno: 2009.

Summary

Structure of the family as community of persons

One addition to the existence and ability to work with others in the community, is also able to be unselfish helping gift because it owns himself, himself and the government itself decides to subject and the administrator of his act or conduct. Thanks to this ability as one person is able to create community with others and the community, which still has a deeper family character. It is based on mutual love: human, but also the love of God. Love is the principle strength and double-family community, it is born of the marriage indissoluble unity and brotherly love to the wider community. Love and its preservation is the structure of the community of persons and therefore the life of the spouses and family members should be constantly trying to expressions of love such as respect, forgiveness and mutual giving and receiving all the family members of the community.

Key words: family, society, person, participation, love, common good, structure.

Małgorzata Żurakowska

Polskie Radio Lublin, Poland

Radiofonia publiczna w Polsce. Zarys problematyki

W chwili powstawania tego tekstu ważą się losy ustawy medialnej, która budzi wiele kontrowersji. Zważywszy, że w przełożeniu na PKB Polska jest na ostatnim miejscu w Europie pod względem wydatków na media publiczne (na radio i telewizję wydajemy 0,77 promila PKB podczas gdy średnia europejska to 1,69 promila¹), ściągłość abonamentu jest coraz słabsza, może dojść do sytuacji, kiedy media publiczne pozostaną bez żadnego finansowania.....²

Tymczasem szum medialny jaki powodują zabiegi wokół stworzenia i przyjęcia ustawy ogniskuje uwagę w dużej mierze wokół politycznej strony sporu, co sprawia, że z pola widzenia opinii publicznej zniknęły rzeczywiste zasługi radiofonii medialnej. Rozgłoszenie Publiczne to nie tylko „tuba polityczna”, to audycje kierowane do odbiorców, którzy nigdy nie znajdują się w centrum zainteresowania rozgłośni komercyjnych – słuchaczy ze wsi i małych miejscowości, emerytów i rencistów, bezrobotnych. To zaledwie jedna ze stron mediów publicznych o której na co dzień raczej się nie pamięta. Radia komercyjne realizują tematy wygodne dla reklamodawców- dające szansę na przyciągnięcie jak największej liczby odbiorców – i to odbiorców atrakcyjnych dla reklamodawców. Stąd nie zajmują się tematami poradniczymi, interwencyjnymi, pomocowymi. Jak przejawiają się różnice- Jednym z wielu przykładów może być reklama emitowana w sierpniu 2007 roku na terenie Trójmiasta (radio Zet)- związana z początkiem roku szkolnego – namawiała do kupna dziecka nowego laptopa ("*nie pozwolisz chyba, żeby twoje dziecko weszło w nowy rok szkolny ze starym komputerem*") Radio Lublin w tym samym czasie emitowało reklamy ...najtańszych tenisówek (*Tesco tylko 2,99*)- też do szkoły....

---

¹ Według danych KRRiT (na podstawie abonamentu zebranego w 2007 r.)

² www.ustawamedialna.pl:onet.pl/wiadomości z dnia 15.06 09 i 16.06.09

Od początku swego istnienia radio (1925 rok³) pełniło funkcje misyjną. Przed wojną program ogólnopolski składał się z audycji przygotowanych w Warszawie i w rozgłośniach regionalnych. Z naszej inicjatywy Polskie Radio współpracowało również od marca 1927 roku z innymi europejskimi nadawcami – na zasadzie wymiany transmitowano koncerty z Wiednia, a Międzynarodowa Unia Radiofoniczna wyłoniła specjalną Komisję Wymiany Programów, powierzając jej kierownictwo Polakowi, Zbigniewowi Chamcowi (wcześniej dyrektorowi Polskiego Radia w Warszawie). W roku 1929 Polskie Radio otrzymało nową koncesję, umożliwiającą uruchomienie radiostacji, która byłaby słyszalna na terenie całego kraju. Od maja 1931 roku pracę rozpoczęła radiostacja w Raszynie. Równocześnie w całym kraju prowadzono akcję radiofonizacyjną, promując sprzedaż taniego detektorowego (niewymagającego zasilania prądem) odbiornika polskiej konstrukcji. Nowa koncesja stawiała również wymóg powołania Rady Programowej we wszystkich rozgłośniach regionalnych i w Warszawie. Wypada podkreślić, że propozycje poszczególnych rozgłośni zawierały wszystkie elementy misji Radia, które do dziś uważane są za konieczne u nadawców publicznych. Edukacja, poradnictwo, muzyka, literatura, rozrywka wypełniały codzienny ogólnopolski program. Działy Redakcji: Wiadomości, Literacka, Odczytowa, Muzyczna. Lata do drugiej wojny światowej określano *złotymi*. Umiejętności dziennikarzy i możliwości techniczne radia były na wysokim poziomie, sprawdzianem okazała się transmisja z uroczystości pogrzebowych Józefa Piłsudskiego w maju 1935 roku. Wykorzystano 34 mikrofony sprawozdawcze, 51 linii przesyłowych oraz pracę 44 techników i 11 dziennikarzy. Przez 15 godzin relacjonowano ostatnią drogę Marszałka z Warszawy do Krakowa, na Wawel.

Jak wyglądała technika⁴ tamtych lat? Przede wszystkim prowadzono zapis słuchowisk na płytach — około 1935 roku w radiofoniach wykorzystywano do zapisywania dźwięków płyty decelitowe i pyralowe. Wcześniej, około 1932 roku Niemcy opracowali metodę nagrywania na płyty woskowe, które można było odtwarzać 7 – 8 razy, jakość takiego zapisu była bardzo dobra. Jednak płytę z decelitu lub pyralu można było odtwarzać wielokrotnie, a jakość nie ustępowała woskowemu. Największą niedogodnością był fakt, iż na jednej płycie o średnicy 30 cm można było zapisać tylko 4 minuty dźwięku, czyli godzinna audycja wymagała użycia około 20 płyt. Ponieważ koniec nagrania był jednocześnie utrwalany na dwóch płytach – na końcu jednej i początku drugiej, aby ułatwić przechodzenie z płyty na płytę przy odtwarzaniu – dwugodzinne słuchowisko wymagało użycia około 40 płyt! Płytoteki pęczniały, stropy groziły zawaleniem.

³ *X lat Polskiego Radia – album Biura Prasy i Propagandy Polskiego Radia*, b.m.w. 1935.

⁴ M. J. Kwiatkowski, *Kulisy Radia*, Warszawa 1973.

Jednocześnie nagrywanie było ogromnie pracochłonne – pomyłka wykonawcy nie dawała się w żaden sposób poprawić i trzeba było całą płytę – 4 minuty – nagrywać od początku.

Nic dziwnego, że szukano wciąż nowych sposobów utrwalania dźwięków. Około roku 1936 pojawiła się aparatura Sille'a, nagrywająca na stalowej taśmie. Później pojawił się drutofon, ale podobnie jak poprzednie urządzenia do nagrywania – nie miał opcji montowania dźwięku. Drutofon nie nadawał się również do nagrywania audycji artystycznych czy muzycznych, ponieważ miał wąski zakres częstotliwości akustycznych.

W roku 1935 pojawiły się pierwsze magnetofony. Prowadzone nad nimi prace doprowadziły w 1941 roku do skonstruowania takiego sprzętu, który nie tylko nagrywał, ale również umożliwiał montaż. To zdecydowanie wpłynęło na rozwój radiofonii.

Obecnie radio zostało całkowicie skomputeryzowane, dźwięk zapisywany i utrwalany jest cyfrowo, a możliwości montażu komputerowego i ingerencji w nagranie są wręcz niewyobrażalne.

*

Do wybuchu II wojny światowej polska radiofonia rozwijała się dynamicznie, w 1939 roku liczba abonentów była dwukrotnie wyższa niż w 1935 roku. Program emitowany z Raszyna docierał niemal do wszystkich zakątków kraju. Zmieniło się w związku z tym audytorium – stanowili je głównie słuchacze ze wsi i małych miasteczek, do których dostosowano program. W marcu 1937 roku uruchomiono radiostację Warszawa II, która nadawała w godzinach popołudniowych i nocnych. W tym samym roku rozpoczęły działalność dwie stacje krótkofalowe, których codzienne programy kierowano do polskiej emigracji.

Kiedy wybuchła wojna, w ciągu trzech pierwszych dni zamilkły rozgłośnie w Katowicach, Toruniu, Krakowie, Łodzi i Poznaniu. Zniszczono nadajnik w Raszynie. Jednak już 7 września odezwała się Warszawa II. Na rozkaz dowódcy obrony Warszawy gen. Waleriana Czumy i cywilnego komendanta stolicy Stefana Starzyńskiego rozgłośnia ta nadawała przemówienia, przekazywała wiadomości ze świata, ogłaszała alarmy lotnicze. 23 września zbombardowano elektrownię, 1 października Polskie Radio przeszło do konspiracji.

Po II wojnie światowej Polskie Radio rozpoczęło nadawanie z bocznicy kolejowej dworca w Lublinie. Ta prowizoryczna rozgłośnia nosiła nazwę „Pszczółka”. Na mocy dekretu PKWN z listopada 1944 roku Radio przybrało formę przedsiębiorstwa państwowego. Podlegało wtedy Ministerstwu Komunikacji Poczty i Telegrafów i... Ministerstwu Informacji i Propagandy⁵. Przystąpiono do odbudowy zniszczonych nadajników i rozgło-

---

⁵ Podaję za: S.Fornal *Anteny nad Bystrzycą*, Lublin 1997, s. 47 i kolejne.

śni. W dwa lata po wojnie ponownie uruchomiono osiem rozgłośni, w tym ponemiecką we Wrocławiu na Ziemiach Odzyskanych. Odbudowie infrastruktury technicznej towarzyszyła rekonstrukcja programu. Opierano się na sprawdzonych i znakomitych wzorcach sprzed wojny, niestety od 1948 roku Radio stało się tubą propagandową – służyło indoktrynacji politycznej i światopoglądowej. Cała oferta programowa począwszy od informacji i publicystyki, przez edukację i oświatę, aż do audycji rozrywkowych i artystycznych, „wzbogacona” została o treści propagandowe i służyła formowaniu postaw sprzyjających nowemu ustrojowi. Jednocześnie rozpoczął się proces przekształcania Polskiego Radia zgodnie z wzorcami radzieckimi w Centralny Urząd Radiofonii, a potem w Komitet ds. Radiofonii.

Już w latach 50. nadawane były dwa programy ogólnopolskie. Był to czas dynamicznego rozwoju radiowej infrastruktury i programu. Przeprowadzano próby emisji w zakresie UKF, wprowadzano magnetofony stacjonarne i reporterskie – przenośne. Uruchamiano nowe nadajniki, których większa moc umożliwiała dotarcie do liczniejszej rzeszy odbiorców. W roku 1958 powstał program III, najpierw odbierany był tylko w Warszawie, dopiero w 1962 roku zyskał zasięg ogólnopolski. Adresowano go do ludzi młodych, przede wszystkim studentów i inteligencji.

Ekspozytury wojewódzkie w połowie lat pięćdziesiątych przekształcono w rozgłosnie regionalne. Były sterowane centralnie, nadawały bardzo ograniczony program lokalny – dziennie od 1 do 4 godzin – zawierający audycje informacyjne, artystyczne i publicystyczne.

Po październiku 1956 r. w programie pojawiły się istotne zmiany. Na antenie pojawiły się powieści radiowe, nowatorskie w formie audycje dla młodzieży i reportaże.

W roku 1976 powstał program IV, mający charakter edukacyjny. To również czas, kiedy rozpoczęto nadawanie programu na żywo. Wtedy po raz pierwszy odbiorcy mieli przyjemność usłyszeć takie pozycje jak „Lato z radiem”, „Sygnały dnia” i „Cztery pory roku”. To również okres satysfakcjonującej współpracy radia ogólnopolskiego z rozgłosniami regionalnymi. Wykorzystywano nie tylko materiały dźwiękowe przygotowane w rozgłosniach, ale m.in. wprowadzono formułę bezpośrednich łączności na żywo – i prowadzenia programów (np. „Lato z radiem”) – z różnych miast Polski, często z udziałem zaproszonych gości (ekspertów, naukowców, artystów itp.).

Taka polityka programowa została brutalnie przerwana przez stan wojenny, Radio zostało zmilitaryzowane, zwolniono większość dziennikarzy, odbyła się weryfikacja, wprowadzono zmiany programowe – *przekonanie o konieczności wyboru mniejszego zła, [...] prezentowanie koncepcji złego obywatela i dobrego państwa, koncepcji ładu i porządku za cenę wolności, lansowanie wzoru wroga społecznego, wszystko to wraz z ofertą publicystyczną i artystyczną radia miało znaleźć swoje zadośćuczynienie w hałaśliwej*

*muzyce rockowej. Muzyce tej miały towarzyszyć elementy protestu społecznego, aby przyciągnąć młodzież i pozyskać masowe audytorium.*⁶

Kres tej epoki położyły obrady Okrągłego Stołu i umowy zawarte w czasie obrad w 1988 roku. Pojawiły się zupełnie inne możliwości rozwoju mediów Polsce.

Polskie Radio aż do 1989 roku działało jako monopolista – jedyna w kraju organizacja radiowa.

Od roku 1988 wszystkie rozgłośnie regionalne nadawały 4 godziny programu dziennie (Katowice i Wrocław – 4 godziny 30 minut). Wykorzystywano do tego celu pasmo popołudniowe i poranne w sieci ogólnopolskiej II Programu. Jednak taki stan rzeczy nie był zadowalający. W lipcu 1990 roku ówczesny prezes PR Józef Kowalczyk podjął ważną decyzję – programy sieci regionalnej zostały przeniesione do UKF. Dzięki temu zwiększono emisję do 12 godzin dziennie, a później do 24.

Był to czas transformacji gospodarczej dla całego kraju – bardzo szybko pojawiły się pozapubliczne stacje lokalne. Obecnie ich liczba na rynku szacowana jest na 200. To postawiło przed radiofonią publiczną nowe wyzwania – konieczność walki o słuchacza.

*

Radio publiczne na całym świecie różni się od radiofonii komercyjnej tzw. misją. Są to zadania, które radio powinno spełniać, dbając o słuchacza, w zamian za wpływy abonamentowe. Misja ujmowana jest jako *obowiązek zaspakajania podstawowych potrzeb i oczekiwań społecznych w zakresie obiektywnej informacji, upowszechniania kultury, edukacji i rozrywki.(...) Programy tworzone w ramach (...) misji na tle innych wyróżnia: powszechność dostępu, niezależność, zróżnicowanie bogactwem form trafiających tak do odbiorcy masowego jak i elitarnego.*⁷

Misja społeczna zakłada, że audycje Polskiego Radia jako organizacji publicznej powinny w swoich treściach:

- odwoływać się przede wszystkim do powszechnie przyjętych pozytywnych zasad i wartości,
- dbać o bogactwo tradycji, w tym tradycji narodowych, ukazując zarazem perspektywy przyszłości i jej związki z terażniejszością,
- sprzyjać rozwojowi kultury, nauki i oświaty, w tym w sposób szczególny dbać o poprawność językową i piękno języka ojczystego,
- ukazywać pluralizm zachowań, poglądów i postaw w społeczeństwie,

---

⁶ Tamże, s.115.

⁷ Z.Kosiorowski, *Radiofonia Publiczna*, Szczecin, 1999, s.10.

- oddziaływać na rzecz umocnienia instytucji i postaw demokratycznych, niezbędnych wraz z praktyką praworządności do ukształtowania się państwa prawa,
- umożliwić zrozumienie polskiej racji stanu.⁸

Są to ważne zobowiązania wobec społeczeństwa. Radio wywiązuje się z nich znacznie lepiej niż publiczna telewizja. Jędrzejewski zwraca uwagę na to, że na wzór innych europejskich organizacji radiowych nasze Radio przyjęło strategię dyferencjacji programowej i komplementarności. Wynika z tego, że programy nie mogą konkurować o tego samego słuchacza, ale powinny wyodrębnić swój profil programowy, tak aby można było proponować atrakcyjną ofertę dla słuchaczy o różnych zainteresowaniach i upodobaniach. Stacje komercyjne spełniają głównie funkcje rozrywkowe i informacyjne. Polskie Radio stara się wypełniać misję, dbając o to, aby nie stać się radiem tylko elitarnym. Zapewnia dostęp słuchaczom do informacji, programów edukacyjnych, kultury i rozrywki na wysokim poziomie. Nie do przecenienia jest również rola radia w integrowaniu społeczeństwa – w jego programach pojawiają się przedstawiciele i problemy wszystkich grup społecznych.

A oto jak przedstawia się realizacja zaleceń misyjnych w praktyce – próba pogodzenia rzetelności, atrakcyjności, edukacji, rozrywki i informacji na antenie⁹:

Publicystyka i informacja	–	44,1%
Muzyka	–	30,4%
Edukacja	–	10,7%
Teatr, powieść czyt., poezja	–	3,4%
Audycje religijne	–	1,4%
Sport	–	1,4%
Rozrywka	–	1,1%
Inne (w tym reklama)	–	7,5%

Obecnie radio publiczne w Polsce to osiemnaście samodzielnych, odrębnych pod względem prawnym i organizacyjnym instytucji. Polskie Radio SA w Warszawie nadaje cztery programy ogólnopolskie i jeden przeznaczony dla Polaków za granicą. Siedemnaście pozostałych spółek to tzw. rozgłośnie regionalne, przygotowujące program dla różnych regionów Polski. W sumie polska radiofonia emituje 200 000 godzin programu rocznie. Cztery piąte, a więc większość tych programów powstaje w rozgłosniach regionalnych. Radio publiczne utrzymuje się dzięki abonamentowi, dotąd Krajowa Rada Ra-

⁸ Podają za : S. Jędrzejewski, *Radio renesans. Od monopolu do konkurencji*, Warszawa 1997, s.106.

⁹ Tamże, s.107.

diofonii i Telewizji dzieli abonament, przyznając pieniądze na statutową działalność (w zamian żąda szczegółowych sprawozdań z wykonanej misji – i ustala np. udział procentowy muzyki klasycznej, problematyki regionalnej czy audycji literackich na antenie). W ostatnich latach ten podział wyglądał następująco¹⁰: około 67% na potrzeby telewizji, 19 % dla Polskiego Radia w Warszawie i 14% dla rozgłośni regionalnych w 1994 roku, rok później dla telewizji przeznaczono 60%, dla Polskiego Radia około 23%, dla regionów – 17%. Przy takim podziale na jedną rozgłośnię regionalną przypada średnio około 1% abonamentu. Otrzymują zróżnicowaną ilość pieniędzy, np. przez wiele lat Radiu Kraków przyznawano więcej pieniędzy, KRRiT wychodziło bowiem z założenia, że jest to radio przygotowujące większą liczbę programów artystycznych – drogie! Generalnie jednak – wielkość tej puli jest uzależniona od kilku czynników:

- zasięgu oddziaływania spółki – są rozgłosnie obejmujące jedno województwo i takie, które mają kilka,
- przygotowania programów dla mniejszości narodowych,
- liczby godzin emisji i kosztów programów,
- potrzeb inwestycyjnych i wielkości amortyzacji.

To właśnie abonament daje rozgłosniom pieniądze na realizowanie założeń misyjnych – których nie ma radiofonia komercyjna. W ostatnim czasie pojawiają się problemy ze ściągalsnością abonamentu, co przekłada się na stale pogarszającą się sytuację finansową poszczególnych spółek. A przecież abonament nie wystarcza na rozliczne zadania, jakimi obarczeni są publiczni nadawcy.

Należy pamiętać, że ustawowe powinności programowe to również popieranie twórczości artystycznej, literackiej, naukowej i oświatowej, sprzyjanie polityce prorodzinnej, przeciwdziałanie patologiom społecznym, uwzględnianie potrzeb mniejszości narodowych i grup etnicznych, stwarzanie platformy wypowiedzi politykom, propagowanie tematów prozdrowotnych. Na tak różnorodną działalność radio musi oprócz wpływów z abonamentu pozyskiwać inne środki. W związku z tym każda spółka regionalna jest zmuszona poszukiwać innych źródeł finansowania, aby dorobić około 20-30%, żeby zaspokoić podstawowe potrzeby związane z produkcją programów, z reporterską obsługą obszarów wyznaczonych przez KRRiT, z opłatami za emisję, inwestycje techniczne, promocję, utrzymanie pomieszczeń, z opłatami prawno-autorskimi i wykonawczymi (ZA- IKS, ZASP), z mecenatem nad lokalnymi przedsięwzięciami kulturalnymi i artystycznymi oraz z koniecznością wypracowania zysku.

¹⁰ P. Frydrysek, *Struktura i finansowanie terenowych radiofonii publicznych [w:] Medialne rozdroże*, red. L. Dyczewski (red.), Warszawa 1998.

*

Każda ze spółek ma swą specyfikę, stąd zasadne jest przedstawienie pokrótce kilku rozgłośni. **Duże Radio, czyli rozgłośnia warszawska**, program I, II, III, Bis. Bardzo obszerne zbiory, w dokładnie opisanym archiwum. Oprócz Redakcji kulturalnej od 1925 roku działa Teatr Polskiego Radia, który jest w swej specyfice zainteresowań szczególnie predestynowany do wprowadzania na antenę literatury. Udało mi się dotrzeć do 108 programów, nie wliczam w to dźwięków drobnych (np. jeden tekst Kochanowskiego czytany przez Holoubka w cyklu *Ulubione wiersze*).

Warszawa zawsze miała po temu najdogodniejsze warunki do tworzenia słuchowisk. Znakomici aktorzy i reżyserzy, świetni specjaliści zajmujący się adaptacją i eksperci – jak chociażby prof. Julian Lewański.

W latach 1950-1969 w audycjach warszawskich wyraźnie uwidacznia się tendencyjne wykorzystywanie literatury. Służyła ona wtedy ideologii socjalizmu – dowodzi tego dobór tekstów i swoiście prowadzona linia dramatyczna, tak aby morał był „jedynie słuszny” – na przykład słuchowisko z 1951 roku *Poskromiona buta*¹¹, w reżyserii Krystyny Zelwero-wiczowej, oparte na facecji staropolskiej, w opracowaniu Juliana Sauka. Jest to historia szlachcica (klasa uciskająca), który nie chce ustąpić z drogi biednemu człowiekowi, niosącemu ciężką skrzynię (robotnik – klasa uciskana), zostaje potrącony, wszczyna burdę, skarży tragarza do sądu, sąd oddała powództwo szlachcica i uniewinnia oskarżonego. Audycji o takim wydźwięku jest w archiwum więcej. Swoista demagogia nasila się pod koniec lat 70. Radio publiczne pełniło wtedy, rolę tuby aparatu rządzącego.

Niemniej jednak, ukazywano literaturę staropolską jako integralną i ważną część dziedzictwa kulturowego – szczególnie uwidacznia się to przy audycjach o motywach literackich i o ich realizacji na przestrzeni wieków¹².

Ludzie, którzy współpracowali przy tworzeniu audycji, to także historia polskiego literaturoznawstwa – wiele znakomitych adaptacji antenowych zawdzięczamy współpracy Teatru Polskiego Radia z Julianem Lewańskim, Aleksandrem Bardinim, Witoldem Luto-sławskim i innymi.

*

Katowicką rozgłośnię radiową otwarto 4 grudnia 1927 roku. Odbiorcami programu byli głównie górnicy, którzy najchętniej słuchali ....audycji rolniczych! Dużą popularnością cieszyły się pogadanki z cyklu *Ogrodnik śląski* i właśnie tego typu gawędy, odczyty i prelekcje były mocną stroną owej rozgłośni. Słuchaczom proponowano audycje z zakre-

---

¹¹ Aneks 1, pozycja 301.

¹² Aneks 1, m.in. pozycje 314, 360.

su religii, historii, geografii i języka polskiego. W katowickim radiu narodziły się popularne do dziś poradniki językowe. Odbiorcy cenili również programy muzyczne, a szczególnie występy chórów – jeden z nich w ogólnopolskim konkursie chórów radiowych zajął I miejsce. Od początku datowała się również współpraca radia z uczonymi. Przykładem niech będzie audycja prof. Stanisława Ligonia *Przy żeleźnioku*, w której sam autor wcielał się w Karlika z Kocyndra – jednego z bohaterów programu. Szczególne znaczenie miał stały program dla regionu dąbrowskiego *Zagłębie Dąbrowskie ma głos*. W Katowicach narodziła się również jedyna w swoim rodzaju akcja pozaantenna: od 1928 roku powstawały tzw. kluby katowicardów – przyjaciół śląskiego Radia - w Austrii, Francji, Szwajcarii, Belgii, Holandii, Włoszech, Afryce Płn., Japonii, Australii i USA, czyli wszędzie tam, gdzie trafili polscy górnicy w poszukiwaniu pracy. Jeden z redaktorów prowadzących po zakończeniu przeznaczonych dla nich programu odpowiadał po francusku na listy.

Prace radia przerwała II wojna światowa, reaktywowano je w 1950 roku w formule, w jakiej działa do dziś. Od początku przyjęto zasadę ostrej selekcji materiałów dźwiękowych, które napływają do archiwum. Do dziś działa specjalna komisja, która co kwartał kwalifikuje dźwięki krótkie i audycje po emisji antenowej do archiwum – przejściowego i na stałe.

Dotarcie do archiwalnych materiałów należało oprócz nie tylko na przeglądaniu katalogu i przesłuchiwanie programów, ale także na sprawdzeniu protokołów kasacji z lat 1970-2004. W sumie zniszczono w tym czasie około ośmiu tysięcy dźwięków. Oczywiście w innych rozgłoszeniach również nie archiwizuje się wszystkich audycji – pozostają tylko te najlepsze, o dużych wartościach artystycznych. Członkowie komisji rekrutowani są z pracowników radia i, jak nieoficjalnie mówią pracownicy taśmotek, nie zawsze w przeszłości kierowali się zasadami zdrowego rozsądku, często dochodziły do głosu osobiste animozje...

Jasne zasady zostały sformułowane w 1996 roku w załączniku do pisma okólnego nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych – *Kwalifikator wartości archiwalnej fonograficznej i wideograficznej dokumentacji działalności programowej byłej Państwowej Jednostki Organizacyjnej Polskie Radio i Telewizja*.¹³ Kwalifikator ów dotyczy audycji oznaczonych kategorią „A”, czyli przeznaczonych do archiwum państwowego. Materiały kategorii „B” są traktowane jako niearchiwalne, nie będą przejmowane przez Archiwum Państwowe, a co za tym idzie - program skazany jest na kasację, najczęściej po okresie kilku miesięcy przechowywania w taśmotece radia. Należy zaznaczyć, że Archiwum Pań-

¹³ Załącznik 1 do Pisma Okólnego Nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 8 maja 1996 r.

stwowe, które zapoznaje się z listami audycji kat. B, poddawało je weryfikacji i dla wielu domagało się zmiany kategorii – przynajmniej im jednocześnie kat. A. Załącznik podaje również kryteria kwalifikacji, najprościej rzecz ujmując – fonogram otrzymać może kategorię A z powodów merytorycznych lub artystycznych.¹⁴ Powody te muszą być wymienione w uzasadnieniu kwalifikacji.

Obecnie część katowickiej taśmoteki została już skomputeryzowana, ale w dalszym ciągu najcenniejszym źródłem informacji jest katalog na fiszkach, *osobowy* – dla kogoś spoza radia niewiele mówiący i *działowy* – bardzo uproszczony i niepełny. Fiszki z opisanymi audycjami zajmują zaledwie cztery szufladki, reszta to archiwum muzyczne.

*

Po uruchomieniu nowej stacji nadawczej w Warszawie, starą, ale jeszcze sprawną, otrzymał **Kraków**. 15 lutego 1927 roku nadano pierwszy program. Studia, amplifikatornię i biura umieszczono w budynku przy ulicy Basztowej, który stanowił stację nadawczą. Posiadaczy „radiofonu” było w Krakowie jeszcze niewiele, w związku z tym na gmachu rozgłośni przy Basztowej zainstalowano trzy wielkie megafony, które pozwalały słuchać programów wszystkim chętnym. Na ulicy gromadziły się tłumy, na co uskarżali się motorniczy i dorożkarze. Rozgłośnia po zwiększeniu mocy nadajnika szybko zyskała popularność również na antenie ogólnopolskiej. Zasłynęła jako stolica kulturalna Polski nie tylko znakomitą literaturą, teatrem, muzyką i nauką ale także transmisjami z uroczystości Bożego Ciała, z dorocznych harców Lajkonika i relacjami z zawodów sportowych w Zakopanem. Program rozpoczął się o 7.00 rano, a kończył o 23.00.

Krakowskie archiwum jest w trakcie komputeryzacji, większość audycji została już przeigrana na nośniki cyfrowe. Niestety, opisy audycji zawarte na wirtualnych fiszkach są niepełne. Konieczne staje się więc wielokrotne odszukiwanie taśm na półkach, często tylko po to, by stwierdzić, że opis na pudełku jest równie niezadowolający. Wynika to z przepisywania informacji z zeszytów (pierwotnie prowadzono rejestr audycji w zeszytach typu *notatnik akademicki*) na fiszki do tradycyjnego archiwum, a potem do komputera. W każdym kolejnym zapisie znajdowało się coraz mniej istotnych danych. Wyniki prezentowane w niniejszej pracy są wypadkową zapisów w komputerze, informacji ocalałych w zeszytach, opisów taśm oraz przesłuchań audycji – ale zdarzały się sytuacje, kiedy mimo sprawdzenia wszystkich źródeł – nie można było odnaleźć np. nazwiska eksperta biorącego udział w programie. Część audycji podobnie jak w innych rozgłośniach uległa zniszczeniu.

---

¹⁴ Załącznik 2 do Pisma Okólnego Nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 8 maja 1996 r.

Specyfika rozgłośni tym razem polega na zupełnie innym traktowaniu literatury użytkowej – listów, ksiąg miejskich, sądowych, rejestrów itp. Audycje realizowane w Krakowie to przede wszystkim dokument, rzadziej magazyn literacki, gawęda historyczna i tzw. edukacyjna. Zwracają uwagę programy muzyczne wykorzystujące piosenki, oparte na staropolskich tekstach literackich, do których muzykę skomponował Leszek Długosz¹⁵, oraz audycje dla dzieci. Krakowska rozgłośnia korzystała przez lata z dziedzictwa jakim obok literatury są dobra kultury materialnej. Stąd audycje o wartości dokumentalnej i edukacyjnej. Wśród nich np. *Kamienna księga dziejów*¹⁶ o historii katedry na Wawelu i jej miejscu w kulturze narodowej. Obok części reporterskiej i komentarza profesora Franciszka Ziejki audycja zawiera fragmenty kroniki Wincentego Kadłubka, a także innych tekstów literackich (J.I. Kraszewskiego, Józefa Mączyńskiego, Stanisława Wyspiańskiego). Taki sposób konstruowania programów można uznać za sztandarowy dla krakowskiej rozgłośni. Na podstawie tego schematu powstały również magazyny *Spacer w stylu gotyckim*, *Gdyby mury przemówiły*.¹⁷ Tego typu audycje zdecydowanie przeważają w ofercie Radia Kraków.

Odmiennie niż w Warszawie, gdzie poszukiwania tworzywa radiowego odbywały się w materii literatury artystycznej i użytkowej, inspiracją do powstawania programów krakowskich są pomniki kultury materialnej – mury, obrazy, rzeźby, budynki, skarbcce.

*

Radio Łódź nadawanie rozpoczęło już w 1930 roku, jako siódma rozgłośnia w kraju, transmitująca program ogólnopolski. Rok później podjęto decyzję o nadawaniu w przerwach między transmisjami lokalnych audycji informacyjnych. Dopiero jednak w 1933 roku dyrekcja naczelna Polskiego Radia w Warszawie przyznała Łodzi oficjalne prawo nadawania programów lokalnych. Łódzkie radio może emitować w ciągu roku siedemdziesiąt dwie audycje, w ramach których mieszczą się felietony, odczyty, magazyny. Bardzo szybko zdobyło dużą popularność wśród słuchaczy dzięki programom sportowym, od 1934 roku w rozgłośni działał *referat sportowy*. Na sygnał rozgłośni wybrano gwizdek syreny fabrycznej, uznając, że właśnie ona będzie najbardziej reprezentatywna dla robotniczego regionu. Okazało się jednak, że taki sygnał jest zbyt ostry. Wtedy skomponowano oryginalny sygnał, na który złożyły się odgłosy mosiądzu, żelaza i drewna – przez wiele lat rozpoczynał on program łódzki. Rozgłośnia propagowała specyfikę fabrycznego miasta i powstała w nim kultura, prezentując na antenie wyrosłe w środowisku przemysłowo-robotniczym talenty – muzyczne, literackie i aktorskie. Do studia zapraszani byli absol-

¹⁵ Tamże, pozycja 127.

¹⁶ Tamże, pozycja 117.

¹⁷ Tamże, pozycja 110,109.

wenci miejscowego konserwatorium, młodzi poeci czytali swoje wiersze, aktorzy grali w *Radiowym Teatrze Wyobraźni* – wśród nich Władysław Hańcza i Barbara Ludwiżanka.

Drugi nurt pracy radia to działalność na rzecz słuchaczy. Środowisko robotnicze bardzo potrzebuje edukacji, a warunki finansowe uniemożliwiają wzbogacanie wiedzy. Pieniędzy nie wystarczy również na rozrywkę. Te luki wypełniło właśnie radio – przygotowując cykl *Dymki z komina* osadzony w realiach łódzkiego folkloru. W drugim nurcie programu są audycje oświatowe, poradnicze i literackie. Dbając o zwiększenie słuchalności, rozgłośnia organizuje akcje, które mają umożliwić kupno tanich odbiorników na dogodne raty skromnie sytuowanym robotnikom. W tamtym czasie, niejako w odpowiedzi na aktywność radia, powstało stowarzyszenie „Łódzka Rodzina Radiowa”, znane z wielu inicjatyw charytatywnych i społecznych.

W roku 1939 dobiega końca budowa najnowocześniejszego na owe czasy w Polsce i Europie gmachu radiowego. W czasie wojny budynek jest wykorzystywany przez okupanta do celów wojskowych, z 18 na 19 stycznia 1945 roku, dwie godziny przed wkroczeniem do Łodzi Armii Radzieckiej Niemcy wysadzili w powietrze antenę nadawczą i budynki radia. W prowizorycznie przygotowanych pomieszczeniach już 21 stycznia Radio Łódź wznowiło nadawanie. Początkowo były to głównie komunikaty, ale dość prędko powrócono do przygotowywania różnorodnej oferty programowej.

*

Radio Merkury (Poznań) – to trzecia rozgłośnia, która powstała na ziemiach polskich. Stało się to w kwietniu 1927 roku. Wielkopoleanie sami zebrali pieniądze na utworzenie radia, wybudowali nadajnik, zdobyli od Polskiego Radia koncesję (znacznie wcześniej, niż przewidywała to Centrala). Bardzo prędko na antenie pojawiły się słuchowiska – jak chociażby to o Robinsonie Cruzoe jako... radioamatorze, nadane 27 maja 1927 roku, opowiadające o tym, jak zachowałby się Robinson na bezludnej wyspie, gdyby miał radio.

Poznań jako pierwszy wprowadził dni narodowe poświęcone kulturze, gospodarce i polityce różnych krajów. Szacuje się, że w pierwszych latach istnienia Radia codziennie programu słuchało blisko sto tysięcy osób. Po raz pierwszy w Polsce właśnie poznańskie radio przeprowadziło transmisję z meczu piłkarskiego Warty Poznań i Philips Eindhoven (5:2 dla Warty). Także po raz pierwszy w dziejach naszej radiofonii z Katedry na Ostrowie Tumskim transmitowano nabożeństwo – ponoć transmisja poprzedzona została reklamą najtańszych i najlepszych świec, które można było kupić na ulicy Tęczowej. Przedwojenna prasa pisała, że Poznań to miasto prelegentów i muzyków, w radiu właśnie odczyty cieszyły się największą popularnością. Wieloletnim kierownikiem programowym rozgłośni był Zenon Kosidowski, teoretyk i twórca słuchowisk, który później został dyrektorem ogólnopolskiego programu II.

Radio w Poznaniu zamilkło na prawie 6 lat w 1939 roku. Wznowienie nadawania odbyło się w marcu 1945 roku – nadaje jako Radio Merkury.

Obecnie archiwum jest w pełni skomputeryzowane. Audycje rejestrowane są na CDromach oraz minidiskach. Katalog – komputerowy, z lakonicznymi opisami.

*

Polskie Radio Pomorza i Kujaw to najstarsza stacja radiowa na Kujawach i Pomorzu, łącząca tradycję Pomorskiej Rozgłośni Polskiego Radia, która rozpoczęła nadawanie w Toruniu w 1935 roku, oraz uruchomionej już po wojnie Rozgłośni Polskiego Radia w Bydgoszczy. Pomorze sąsiadowało z III Rzeszą – silne stacje niemieckie prowadziły przed II wojną nazistowską propagandę. Utworzenie na tych terenach Polskiego Radia było ważne dla polskości tych ziem. Była to z kolei ósma stacja nadawcza – po Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Katowicach, Wilnie, Lwowie i Łodzi. Wyposażono ją wyłącznie w rodzime urządzenia nadawcze. Stacja retransmitowała program ogólnopolski oraz emitowała własne audycje – codziennie około dwóch – trzech godzin, poświęcano problemom gospodarczym, tematyce morskiej, folklorowi. Przed rokiem 1939 rozgłośnia dysponowała trzema studiami w Toruniu, Bydgoszczy i Gdyni. Hitlerowcy zniszczyli nadajnik i toruńskie studio w 1939 roku. Rozgłośnia odrodziła się w maju 1945 roku. Jako jedna z pierwszych wprowadziła szkolenia ideologiczne, które potem przejęte zostały przez pozostałe stacje, doprowadzając do utworzenia Centralnego Biura Szkolenia Zawodowego. Wykłady i prelekcje miały za zadanie uświadomienie polityczne pracowników radiofonii, zapoznanie z historią ruchu robotniczego i ZSRR oraz wykształcenie umiejętności zachowania linii ideologicznej w audycjach. Odkryciem radia PiK było również wzajemne ocenianie się redakcji: wiejska krytykowała literacką, a dziecięca informacyjną, najczęściej za niedojrzałość ideologiczną albo za język, który nie trafiał do mas.¹⁸

Obecnie siedziba Radia PiK mieści się w Bydgoszczy, całość zbiorów archiwalnych jest umieszczona na płytach CD oraz dyskietkach. Niestety, katalog jest ułożony tylko według nazwisk autorów audycji, co skutecznie utrudnia wyszukiwanie potrzebnych tematów czy epok. Należy przejrzeć wszystkie rekordy zawarte w katalogu, aby upewnić się, czy czegoś nie przeoczyliśmy. Trwają prace nad zmianą programu komputerowego – do nowego wykazu trafiają jedynie radiowe produkcje powstałe po roku 2002. Poszukiwania były tym trudniejsze, że bardzo młodzi pracownicy archiwum nie umieli odpowiedzieć na najprostsze pytanie – kto w ciągu ostatnich lat pracował w redakcji kulturalnej.

*

---

¹⁸ *Polskie Radio na Pomorzu i Kujawach 1935 – 2005*, red. W. Jastrzębski i M. Rzepa, Bydgoszcz 2005.

Radio Białystok – jedna z najpóźniejszych polskich rozgłośni regionalnych. Aparatura, wytyczne i dyrektywy związane z utworzeniem radia nadeszły w 1944 roku z Moskwy. Na szczęście z białostockim radiem współpracowali od początku Jan Świdorski, Igor Śmiałowski, Hanka Bielicka, Danuta Szaflarska. Dzięki nim oraz zespołowi dziennikarskiemu rozgłośnia niezależnie od dyrektyw z Moskwy, zajęła się również twórczością publicystyczną i artystyczną.¹⁹

Programy białostockie charakteryzował synkretyzm wielu elementów mających przyciągnąć uwagę słuchacza i zaspokoić jego potrzeby nie tylko poznawcze ale i artystyczne. Rzetelną informację w przypadku audycji literackiej nieodmiennie gwarantuje udział ekspertów, a zarejestrowane fragmenty spektaklu teatralnego dają słuchaczowi poczucie bycia w centrum życia kulturalnego.

*

Polskie Radio Gdańsk zainaugurowało działalność w czerwcu 1945 roku. Zgodnie ze specyfiką rozgłośni rozpoczęto transmisją uroczystości Święta Morza. Była to pierwsza, jeszcze niedoskonała próba, regularnie zaczęto nadawać od września 1945 roku. Pierwsze studio, podobnie jak w innych rozgłosniach uruchamianych po wojnie przygotowano z... koców. Program od początku był zdeterminowany przez charakter regionu – i to zarówno w sensie demograficznym, jak i socjologicznym. Najważniejszym i chyba najtrudniejszym zadaniem było stymulowanie procesów integracyjnych Polaków gdańskich, Kaszubów oraz ludności napływowej – repatriantów ze wschodu. Już jesienią zarejestrowano na tych terenach ponad 5000 odbiorników radiowych. Pierwszy sygnał gdańskiego radia pojawił się na antenie w lutym 1946 roku, wykonywany każdorazowo za pomocą linki stalowej i łusek po pociskach artyleryjskich. Do uderzania służyła pałeczka z miękką główką, a na kartce wiszącej obok na ścianie zapisano kolejność uderzeń w łuski w taki sposób, aby zabrzmiały pierwsze takty starej kaszubskiej piosenki *A w Raduni krwawo woda...* W roku 1947 w radiu pojawił się poniemiecki magnetofon z demobilu i na antenie zagościły reportaże.

Od początku działalności nie brakowało również literatury, a częstymi gośćmi byli aktorzy: Zbigniew Cybulski, Bogumił Kobiela czy Barbara Kraftówna. Dzieje radiowego teatru gdańskiej rozgłośni w pierwszych powojennych latach można jednak odtworzyć wyłącznie z zapisków i relacji ustnych, ponieważ w tym czasie słuchowiska nadawane były na żywo, wprost ze studia na antenę. Wokół ustawionego w studio mikrofonu gromadzili się aktorzy, w prymitywny sposób wprowadzano efekty akustyczne, a muzykę odtwarzano z adaptera. Wymagało to wielu prób, zręczności aktorów, którzy bezszelestnie musieli

---

¹⁹ Tamże, pozycje 1, 2.

przemieszczać się po studiu, aby osiągnąć zmianę planu głosowego. Po oddaniu do użytku nowego studia reżyser przekazywał wskazówki z osobnego pomieszczenia. Odbywało się to za pomocą szklanej tablicy, na której w miarę potrzeby zapalały się napisy – szybciej, wolniej, głośniej, ciszej itp.

*

Po raz pierwszy komunikat *Tu Polskie Radio Wrocław* zabrzmiał w eterze we wrześniu 1946 roku. To zdanie zostało później powtórzone przez spikera w czterech różnych językach. Od tej pory datuje się nieprzerwana działalność rozgłośni. Poliglotyczny początek w pewien sposób odcisnął się na przygotowywanych programach. *Historia wrocławskiego strażnika i tureckiej branki*²⁰ opowiada o kontaktach i wpływach Wschodu na Śląsk, które datują się od XIII wieku. Audycję oparto na dokumentach, kronikach i listach.

Dziennikarze potrafili wykorzystać bliskość uniwersytetu, stąd też do programów wielokrotnie zapraszani byli eksperci. W pięćdziesięciu siedmiu audycjach wielokrotnie pojawiają się tacy uczeni jak: Tadeusz Chrzanowski, Julian Krzyżanowski, Władysław Czapliński, Henryk Samsonowicz, Jacek Sokolski, Alina Witkowska. Najczęstszym gościem był Czesław Hernas, jako główny ekspert wystąpił w ośmiu dużych programach.

*

Lublin starał się o własną rozgłośnię przez wiele lat. Na przedwojennej mapie radiofonizowanej Polski widnieje w samym centrum (bo tak właśnie usytuowany było wtedy miasto) czarna plama. Przewidywana w projektach z 1927 roku radiofonizacja obejmowała Lublin, niestety w kolejnych planach został pominięty. Z tamtych lat pozostały ślady walki o lubelskie radio – na posiedzeniu Rady Miejskiej w grudniu 1936 roku prof. KUL, Witold Krzyżanowski zapisał: *Jako miasto 120-tysięczne, mające świetne tradycje historyczne [...] Lublin odczuwa potrzebę radiowej stacji nadawczej*²¹. Prezydent Miasta Bogusław Liszkowski podpisał memoriał w tej sprawie w lipcu 1939 roku, pismo skierowano do władz państwowych. Zanim nadeszła odpowiedź, wybuchła wojna.

Bezpośrednio po wkroczeniu wojsk sowieckich, z boczniczy kolejowej zaczęła nadawać pierwsza radiostacja. Była to „Pszczółka” czyli Radio Warszawa w Lublinie. W latach 1944-1945 mieściło się w trzech wagonach: w pierwszym było studio, w drugim agregat prądotwórczy, w trzecim technicy – czerwonoarmiści z sowieckimi strażnikami. Słuchanie było możliwe wyłącznie z głośników na słupach, tym bardziej że jeszcze wtedy (z powodu trwania działań wojennych – aby nie wykorzystał ich „wrogi element”) konfiskowano odbiorniki radiowe. O programie decydował Resort Informacji i Propagandy

²⁰ Aneks 1, pozycja 418.

²¹ S.Fornal *Anteny nad Bystrzycą*, Lublin 1997, s.15-16.

PKWN – oddział III radiowy. Nadawano wiadomości prasowe, polityczne, audycje dla dzieci, kwadrans literacki (kupowano i wypożyczano do niego książki od mieszkańców Lublina). Przeprowadzano również transmisje – jak ta z odsłonięcia Pomnika Czerwonoarmistów na Placu Litewskim. O 20.30 i 2 w nocy dyktowano wiadomości Polpresu. Były to informacje czytane bardzo powoli (stąd nazwa dyktando), przeznaczone dla redakcji pism prowincjonalnych. Warto odnotować, że już 19 listopada 1944 roku zainaugurowano powojenny Teatr Wyobraźni słuchowiskiem *Zazdrość kocmołucha*, według Moliera. Rok później „Pszczółka” zamilkła.

Dopiero od 1957 roku w Lublinie rozpoczęła działalność ekspozytura warszawskiego radia, a od roku 1990 Radio zyskało samodzielność i koncesję na nadawanie przez całą dobę.

Rozgłoszenie Regionalne Radia Publicznego pełni ważną rolę kulturotwórczą, edukacyjną, informacyjną. Skupiają wokół siebie środowiska opiniotwórcze, są istotnym głosem "małych ojczyzn"- informując o życiu tzw. terenu. Ich oferta dedykowana jest ludziom słabo uposażonym, bezrobotnym, emerytom i rencistom. Blisko 60 procent słuchaczy ma wykształcenie zawodowe i średnie. Z jednej strony takie radio spełnia rolę doradcy i pomaga niejednokrotnie podejmując interwencje w zgłaszanych przez odbiorców sprawach (często jest traktowane jako tzw. ostatnia instancja), z drugiej popularyzuje kulturę, sztukę i literaturę. Szalenie trudno jest wypośrodkować ofertę programową pomiędzy audycją dla rolników, wielbicieli muzyki klasycznej, rockowej, dbających o poprawność języka polskiego, ofertą dla dzieci, audycjami informacyjnymi i poradnikami. Audycje misyjne, szczególnie te poświęcone kulturze i literaturze jak wskazują badania znajdują również słuchaczy wśród osób z wykształceniem wyższym. W zależności od regionu, na terenie którego nadaje rozgłoszenia proporcje słuchaczy lepiej i gorzej sytuowanych ulegają niewielkim zmianom, natomiast tzw. ramówka musi wypełniać zapotrzebowanie związane z misyjnością. Jest to format mozaikowy, który nie może konkurować o słuchacza ze sformatowanymi rozgłoszeniami komercyjnymi. Misyjność, która stanowi o , jak wskazują badania, wysokim poziomie produkcji radiowych (wystarczy wspomnieć o polskich reportażach -osiągających najwyższe nagrody na międzynarodowych festiwalach), jednocześnie we współczesnym świecie stanowi jej przekleństwo. Program kierowany do wszystkich - jest, jak mówi stara prawda, do nikogo. Jest potrzebny społeczeństwu, szczególnie tej jego części, która przez rynki marketingowe jest marginalizowana , wpływa na rozwój poszczególnych grup słuchaczy, działalność lokalną, aktywizację działań wolontarystycznych, wzrost świadomości zdrowotnej, edukację. Tym bardziej niepokoją sygnały o niechęci parlamentarzystów do prac nad ustawą medialną i pojawiające się głosy o konieczności powrotu do centralizacji mediów - co spowodowało by się do sytuacji sprzed roku 1990, kiedy to ośrodki decyzyjne znajdowały się w Warszawie a poszczególne roz-

głośnie mogły przygotowywać jedynie 2-3 godziny materiałów z regionu. Struktury unijne, w których działamy od dłuższego czasu, podkreślają konieczność dbałości o zachowanie tradycji poszczególnych krajów. Analizując aktualną sytuację mediów publicznych powstaje pytanie - czy niszcząc rozgłośnie regionalne z ich bogactwem archiwów, zespołów dziennikarskich i pozostawiając w próżni wierny target słuchaczy, którym w przeważającej wielkości nie będzie zainteresowany żaden nadawca komercyjny, nie stracimy bezpowrotnie dobra narodowego, które wypracowaliśmy przez pokolenia od lat dwudziestych ubiegłego wieku.

Summary

Public Broadcasting In Poland. Outline Of Issues

This article discuss the structure and way of financing polish public broadcasting and resources of archive tape collection on instances selected of local broadcasting stations .

Key words: media market, mission of public radiophony, local broadcasting stations

Lýdia Lešková

Katolícka univerzita v Ružomberku, Slovakia

Odborný rast a zvyšovanie profesionálnych kompetencií sociálneho kurátora pre deti

Úvod

Sociálny kurátor je v každodennom kontakte so svojimi klientmi a očakáva sa od neho plné nasadenie pri riešení ich problémov. Práca sociálneho kurátora si vyžaduje neustále prehlbovanie svojich odborných vedomostí, zvyšovanie profesionálnych kompetencií a celkové zabezpečovanie svojho odborného rastu. V tejto oblasti je žiaduce sa zamerať nielen na odbornú prípravu v rámci školského a rezortného vzdelávania, ale aj na nezanedbávanie samoštúdia a plné akceptovanie využívania supervízie, čím môže dôjsť k postupnému upevňovaniu statusu profesie sociálneho kurátora.

1 Odborná príprava

Základným predpokladom kvalitného výkonu sociálneho pracovníka je odborná príprava. Vzdelávanie v sociálnej práci smeruje k odbornosti, ktorá oprávňuje na výkon sociálnej práce ako kvalifikovanej profesionálnej činnosti. Profesia sa stala určujúcim faktorom sociálneho statusu človeka a vyžaduje zvládnuť teóriu ako prostriedok výkonu profesie. Systém vzdelávania sa odvíja od vzdelávacích potrieb sociálnych pracovníkov, ktoré by mali obsahovať jeho vzdelanostnú spôsobilosť na sociálnu činnosť vyplývajúcu z požiadaviek spoločenskej praxe (konkrétnej praktickej sociálnej práce), z požiadaviek zvládnutia teoreticko-praktickej vybavenosti, zvládnutia rozvoja teórie a výskumu.

Štúdium sociálnej práce sa uskutočňuje formou: vyššieho odborného (pomaturitného) štúdia a vysokoškolského štúdia (bakalárske štúdium, magisterské štúdium, rigorózne pokračovanie, doktorandské štúdium).¹

Sociálny pracovník potrebuje pri výkone svojej profesie disponovať komplexom teoretických poznatkov z rôznych vied a disciplín. K výkonu svojej činnosti však nevyhnutne potrebuje aj isté praktické zručnosti, ktoré sú taktiež dôležitým predpokladom efektívneho vykonávania jeho práce v prospech klientov.² Teoretické vedomosti i praktické zručnosti môže získať štúdiom v odbore sociálna práca. Aby sociálny pracovník v praxi dobre zvládol svoju profesiu, musí tomu predchádzať náležitá teoretická príprava. Cieľom prípravy sociálnych pracovníkov na výkon profesie je nielen odovzdať im množstvo informácií, ale pripraviť ich na to, aby vedeli čo najkvalitnejšie a najlepšie zvládnuť profesionálne kompetencie súvisiace s výkonom práce sociálneho pracovníka. Štúdiom v tomto odbore je však zamerané viac na získavanie teoretických vedomostí než na osvojovanie si praktických zručností a skúseností.

2 Rezortné vzdelávanie

Vzdelávanie v sociálnej práci v rámci školského systému nemôže pokryť potreby v zabezpečovaní organizácie a realizácie odborného doškolovania pracovníkov v sociálnych službách a ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov vo verejnej správe.

Sociálny kurátor pri výkone svojej profesie si má neustále rozširovať svoju kvalifikáciu a má využívať najnovšie poznatky vedy, čo vyplýva aj z ustanovení viacerých zákonov. Zákon č. 400/2009 Z. z. o štátnej službe v znení neskorších predpisov v § 60 ods. 1 písm. k) uvádza, že štátny zamestnanec je povinný prehlbovať si svoju kvalifikáciu.³ Taktiež v zákone č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele v § 3 ods. 1 je uvedené, že opatrenia sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately sa vykonávajú pre dieťa najmä prostredníctvom sociálnej práce, metódami a technikami a postupmi zodpovedajúcimi poznatkom spoločenských vied a poznatkom o stave a vývoji sociálnopatologických javov v spoločnosti.⁴

¹ V súvislosti so vzdelávaním Š. Strieženec uvádza aj formu rezortného vzdelávania, pričom medzi jednotlivými stupňami vzdelania by mala byť zabezpečená horizontálna a vertikálna priestupnosť. Porov. STRIEŽENEC, Š.: *Teória a metodológia sociálnej práce*. 1. vyd. Trnava : Tripsoft. 2006, s. 129-130.

² Žiadna profesia sa nemôže vykonávať len s akademickým teoretickým vzdelaním. Profesionál v oblasti sociálnej práce musí mať aj praktické skúsenosti, nadobudnuté v procese učenia z praktickej činnosti. Porov. FLEXNER, A.: Is Social Work a Profession? In *Research on Social Work Practice*. ISSN 1049-7315, vol. 11, no. 2, p. 152-165.

³ Porov. Zákon č. 400/2009 Z. z. o štátnej službe v znení neskorších predpisov.

⁴ Porov. Zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele v znení neskorších predpisov.

Sociálny kurátor je štátny zamestnanec, na ktorého sa vzťahuje zákon č. 400/2009 Z. z. o štátnej službe v znení neskorších predpisov. Ustanovenia § 76 ods. 1 – ods. 5 špecifikujú vzdelávanie štátnych zamestnancov nasledovne:⁵

(1) Služobný úrad organizuje, zabezpečuje a umožňuje odbornú prípravu a systematické odborné vzdelávanie štátnych zamestnancov;

(2) Služobný úrad vytvára podmienky na vzdelávanie štátnych zamestnancov prehlbovaním kvalifikácie a zvyšovaním kvalifikácie;

(3) Prehlbovanie kvalifikácie je systematické odborné vzdelávanie štátnych zamestnancov s cieľom priebežného udržiavania, zdokonaľovania a dopĺňania požadovaných vedomostí a schopností potrebných na vykonávanie štátnej služby;

(4) Zvyšovanie kvalifikácie je získanie

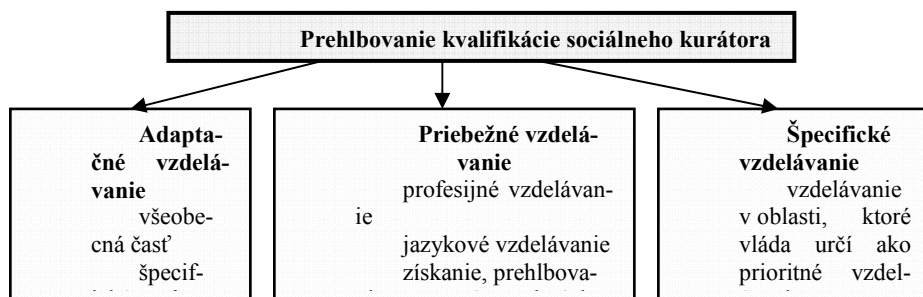
a) vyššieho stupňa vzdelania v súlade so špecifickými požiadavkami a potrebami služobného úradu,

b) osobitných kvalifikačných predpokladov, ktoré sú na vykonávanie štátnej služby na štátnozamestnaneckom mieste podľa opisu činnosti štátnozamestnaneckého miesta potrebné;

(5) Služobný úrad, ktorým je ministerstvo alebo ostatný ústredný orgán štátnej správy, koordinuje vzdelávanie štátnych zamestnancov v služobnom úrade, ku ktorému vykonáva zriaďovateľskú funkciu podľa osobitného predpisu.

Cieľom odborného vzdelávania je priebežné udržiavanie, zdokonaľovanie a dopĺňanie požadovaných vedomostí a schopností potrebných na vykonávanie štátnej služby. Vyššie spomenutý zákon rozlišuje v rámci vzdelávania dve základné zložky, a to prehlbovanie a zvyšovanie kvalifikácie. Prehlbovanie kvalifikácie bližšie popisuje Diagram 1.

Diagram 1 Prehlbovanie kvalifikácie sociálneho kurátora pre deti

⁵ Zákon č. 400/2009 Z. z. o štátnej službe v znení neskorších predpisov.

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa zákona č. 400/2009 o štátnej službe v znení neskorších predpisov

Zameranie rezortného vzdelávania v sociálnej práci predpokladá: zvládnutie filozofie, metodológie, metodiky sociálnej práce a legislatívnych opatrení.⁶ Rezortné vzdelávanie je súčasťou ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov v oblasti sociálnej práce. Realizuje sa formou uskutočňovania kurzov zameraných na doškolovanie sociálnych pracovníkov. Cieľom rezortného vzdelávania je rozvíjať získané profesionálne kompetencie a má tiež nasmerovať sociálnych pracovníkov na to, aby neustále aktivizovali svoj osobnostný potenciál, má napomáhať ich seberealizácii, rozvíjať ich sebaopoznanie, podporovať vlastný rozvoj a individualitu.

Práve problematika rezortného vzdelávania si zasluhuje väčšiu pozornosť, nakoľko za posledné roky zaznamenalo značný posun ako v kvantitatívnych tak i v kvalitatívnych ukazovateľoch. Do vzniku úradov práce, sociálnych vecí a rodiny existovalo rezortné vzdelávanie vo forme osobitných odborných spôsobilostí. Po jeho vzniku sa začala intenzívna snaha o jeho skvalitnenie.

Vzdelávanie je jedným z nástrojov napomáhajúcim rozvoju ľudských zdrojov ako hlavnej záruky zvyšovania kvality a konkurencieschopnosti pracovnej sily v nadväznosti na zabezpečenie pokračovania reforiem v rezorte práce, sociálnych vecí a rodiny.

V súčasnom období prebieha rezortné vzdelávanie - Národný projekt XII-2 s názvom: *Rozvoj a upevňovanie ľudských zdrojov a systematické prehlbovanie kvalifikácie pracovníkov*, ktorý je spracovaný na roky 2007-2013 a Národný projekt XIV s názvom: *Systém zisťovania vzniknutých a zaniknutých pracovných miest a prognózovanie potrieb trhu práce*, taktiež vypracovaný na programové obdobie rokov 2007-2013 (tento je ale určený pre pracovníkov úradu práce, sociálnych vecí a rodiny, odboru služieb zamestnanosti).

Celkovým cieľom projektu je zabezpečiť inovatívne vzdelávanie zamestnancov v štátnej a verejnej správe ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny, úradu práce, sociálnych vecí a rodiny a zamestnancov detských domovov za účelom zvyšovania ich kvality, efektivity a profesionality.

Špecifickými cieľmi – očakávanými výsledkami projektu majú byť:⁷

➤ skvalitnenie, obnovenie, rozšírenie profesijných zručností a kompetencií zamestnancov ústredia a úradov práce, sociálnych vecí a rodiny a zamestnancov detských domov prostredníctvom vzdelávania predovšetkým v oblasti sociálnych vecí a rodiny,

⁶ Porov. STRIEŽENEC, Š.: *Úvod do sociálnej práce*. 2. vyd. Trnava : Tripsoft, 2001, s. 82.

⁷ Porov. *Národný projekt XII-2. Rozvoj a upevňovanie ľudských zdrojov a systematické prehlbovanie kvalifikácie pracovníkov na roky 2007-2013*. Bratislava : Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, 2010.

na získanie zručností a spôsobilostí v oblastiach soft skills,⁸ projektového manažmentu, mediácie, počítačové zručnosti, supervízie v sociálnej oblasti, legislatívy Slovenskej republiky a jazykových zručností,

- zvýšenie kvality poskytovaných služieb zamestnancami ústredia a úradov práce, sociálnych vecí a rodiny a zamestnancami detských domovov,
- podpora odborného rozvoja a rastu zamestnancov detských domovov,
- zmapovanie potrieb vzdelávania zamestnancov ústredia a úradov práce, sociálnych vecí a rodiny a zamestnancov detských domovov.

V rámci Národný projekt XII-2 sa realizujú viaceré vzdelávania, pričom jednotlivé aktivity sú zamerané na: prezentačné zručnosti, riešenie konfliktov, prevenciu proti vyhoreniu, koučing, tím building, projektový manažment, poradenské zručnosti, prácu s rizikovým klientom, počítačové zručnosti - MS Word, MS Excel, Power Point, supervíziu, jazykové zručnosti – anglický jazyk, zvyšovanie úrovne klientskej starostlivosti, e-Learning, interpersonálnu komunikáciu, mediáciu, psychohygienu, sociálnopsychologický výcvik, vedenie rozhovoru s klientom a individuálna práca s klientom, komunikačné zručnosti, poskytovanie a prijímanie spätnej väzby od klientov, empatia, sociálnopsychologické zručnosti.

3 Samoštúdium a odborná prax

Dôležitou súčasťou získavania profesionálnych kompetencií sociálneho kurátora je samovzdelávanie, ktoré je nevyhnutnosťou ku skvalitňovaniu práce a k výkonu činností. Rozvíjať vlastné schopnosti a pracovať na odstraňovaní profesionálnych nedokonalostí a chýb je povinnosťou každého sociálneho pracovníka. Samoštúdium je druhom ivotného vzdelávania,⁹ pretože človek sa učí celý život a vždy je niečo, čo ešte nevie, nepozná, neovláda. Pre každého sociálneho pracovníka, a teda i sociálneho kurátora, je samoštúdium základným predpokladom ku zvyšovaniu profesionálnych kompetencií.

V oblasti samoštúdiu sa od sociálneho kurátora vyžaduje pochopenie významu sebariadenia, nakoľko si sám musí urobiť analýzu toho, čo ovláda i čo sa ešte potrebuje naučiť v odbornej oblasti i zo všeobecných znalostí s cieľom zvyšovať vlastnú kompetenciu. Efek-

---

⁸ Soft skills – jemné zručnosti, vzťahujú sa predovšetkým na našu komunikáciu s okolím, vyžarovanie a štýl práce. Interaktívna forma vzdelávania zameraná na posilňovanie kompetencií zamestnancov predovšetkým v oblasti medziľudských zručností, riadenia, sebariadenia a komunikácie tak, aby boli schopní plne využiť svoj potenciál v pracovnom kontexte. Porov. CONRAD, C. A.: *Soft skills and the minority work force: a guide for informed discussion*. 1. vyd. Washington : Joint Center for Political and Economic studies, 1999, p. 4-5.

⁹ Dôležitosť celoživotného vzdelávania zdôrazňujú najmä dokumenty v kontexte Európskej únie, ako sú, napr.: Memorandum o celoživotnom vzdelávaní (Brusel 2000), Komunitárny program Európskej únie, Lisabonská stratégia. Porov. SCHAVEL, M.: Niektoré otázky edukácie sociálnych pracovníkov. In *Dni sociálnej práce*. Nitra : FSVaZ UKF, 2008, s. 47-48.

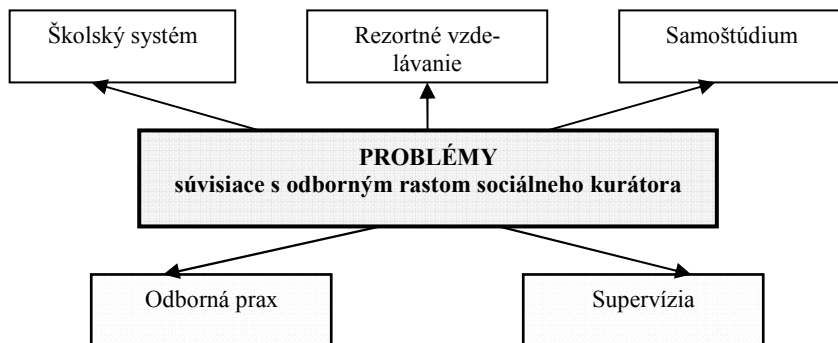
tívne uplatňovanie samoriadenia - selfmanagementu v práci sociálnych pracovníkov neustálym sebarozvojom a sebazvedelávaním prispieva ku zvyšovaniu profesionálnych kompetencií, ktorých využívanie a kvalitné ovládanie zvyšuje efektivitu ich práce vo vzťahu k cieľovej skupine klientov.

Úlohou sociálneho pracovníka v praxi je pomáhať ľuďom pri riešení ich sociálnych problémov a pri vytváraní spoločensky primeraných podmienok života.¹⁰ Mnohé kompetencie sociálnych pracovníkov sa nedajú jednoducho naučiť z kníh a prednášok, ale len prostredníctvom vlastnej skúsenosti. Po školskej príprave by teda mala nasledovať celoživotná profesionálna príprava v praxi.¹¹ Práve tam sa sociálny pracovník stretáva s rôznymi typmi klientov a musí byť pripravený na zvládnutie ich problémového správania. Ako profesionál využíva vedomosti a zručnosti získané v školskom systéme, ale najväčšou školou je priamy kontakt s klientom - sociálna prax.

4 Odborný rast a zvyšovanie profesionálnych kompetencií

Oblasti zabezpečujúce odborný rast a zvyšovanie profesionálnych kompetencií sú znázornené v Diagrame 2. Diagram znázorňuje vybrané oblasti, ktoré zabezpečujú odborný rast sociálneho kurátora a sú nevyhnutné ku zvýšeniu odbornosti a kvalitnejšiemu poskytovaniu pomoci pre klientov sociálnej kurately.

Diagram 2 Problémy súvisiace s odborným rastom sociálneho kurátora pre deti

Zdroj: Vlastné spracovanie

¹⁰ Porov. TOKÁROVÁ, A. et al. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. 1. vyd. Prešov : FF PU, Akcent Print, 2003, s. 41.

¹¹ Porov. OLÁH, M. *Supervízia v sociálnej práci*. 1. vyd. Prešov : PBF PU, 2005, s. 43. Na dôležitosť prepojenia teoretických poznatkov do praxe sociálneho kurátora poukazuje L. Lešková. Porov. LEŠKOVÁ, L. Využití teoretických poznatkov v praxi sociálneho kurátora pro děti v Slovenské republice. In *Rizika sociální práce : sborník z konference VII. Hradecké dny sociální práce Hradec Králové 1. až 2. října 2010*. Hradec Králové : Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta - Univerzita Hradec Králové, 2010, s. 425-431.

Vo vybraných problémových oblastiach v odbornom raste sociálneho kurátora možno na základe našich praktických skúseností vymedziť **čiasťkové problémy**, a to:

- *Školský systém* – nedostatočná previazanosť nadobúdania teoretických vedomostí a praktických zručností,
  - silná prevaha v poskytovaní teoretických vedomostí – školský systém a jeho učebné osnovy sú postavené na snahe poskytnúť čo najväčšie množstvo teoretických poznatkov,
  - nedostatok príležitostí k získavaniu praktických zručností – nie je stále dobudovaná prepojenosť teoretickej výučby s odbornou praxou,
  - širokospektrálne zameranie sociálnej práce – sociálna práca predstavuje veľké množstvo teoretických a praktických polí a na ich dokonalé zvládnutie nepostačuje teoretický školský systém,
  - nedostatok informácií získavaných v inštitúciách (ochrana vnútorného systému každej inštitúcie pred únikom informácií) – väčšina sociálnych inštitúcií neumožňuje vykonávanie odbornej praxe pre študentov odboru sociálna práca a absentujú cvičné pracoviská na overenie si teoretických poznatkov priamo v praxi,
  - potreba ovládania množstva poznatkov z viacerých vedných disciplín – pre komplexné zvládnutie odboru sociálna práca je potrebné uplatňovať synergický prístup pri využívaní poznatkov z rôznych vedných disciplín,
  - neadekvátne spoločenské uplatnenie – v praxi často dochádza k podceňovaniu profesie sociálneho pracovníka a absolventi nenachádzajú adekvátne spoločenské uplatnenie ako študenti iných študijných odborov;
- *Rezortné vzdelávanie*
  - nedostatok informácií o danej forme vzdelávania – nie všetky informácie o rezortnom vzdelávaní sú poskytované sociálnym pracovníkom,
  - nezáujem zo strany zamestnancov – vyplývajúci z predchádzajúcich negatívnych skúseností z rezortného vzdelávania, vysokej zaťažnosti a následne kumulácii práce (slabá zastupiteľnosť), nedostatočné znútornenie významu rezortného vzdelávania,
  - uprednostňovanie iných foriem vzdelávania, ktoré sú akreditovanými vzdelávaniami a umožňujú neskôr poskytovať akreditovanú činnosť (službu, poradenstvo a pod.),
    - slabá motivácia k účasti, slabý záujem o zvyšovanie kvalifikácie;
- *Odborná prax*
  - rôzne typy klientov a nepripravenosť s nimi pracovať,
  - osobnosť sociálneho pracovníka a jeho predpoklady na kvalitný výkon profesie,
  - kontakt sociálneho pracovníka s klientom;

➤ *Samoštúdium*

- nedostatočná motivácia k samoštúdiu, splnenie nevyhnutných kvalifikačných predpokladov, chýbajúca snaha o celoživotné vzdelávanie (samoštúdium),
  - riziko nesprávneho chápania určitých informácií a možnosť ich chybných interpretácií,
    - nižšia kvalita výkonu činnosti v prípade absencie samoštúdia – sociálni pracovníci nie vždy pochopia dôležitosť neustáleho odborného rastu aj formou zvyšovania svojej kvalifikácie vlastným samoštúdiom,
    - náročnosť vzdelávacích akreditovaných programov – takéto programy sú finančne ako i časovo náročné;

➤ *Supervízia*¹²

- nedostatok informácií o supervízii a nezáujem o supervíziu zo strany inštitúcií ako aj zo strany sociálnych pracovníkov, ako aj nedocenenie významu a zmyslu supervízie – sociálni pracovníci nevedia presný význam supervízie a chápu ju len ako kontrolu, a preto sa jej vyhýbajú,
  - absencia rôznych typov supervízie v inštitúciách realizujúcich sociálnu prácu,
  - nedostatok supervízorov v sociálnej práci súvisí so skutočnosťou, že supervízia je akreditovanou odbornou činnosťou.

Záver

Sociálny kurátor pre deti je profesionál ÚPSVR organizačne začlenený k orgánu sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately, ktorého hlavným poslaním je

---

¹² *Supervízia* ako metóda kontinuálneho zvyšovania profesionálnej kompetencie vedie sociálneho pracovníka k samostatnému vykonávaniu profesie. Zahŕňa v sebe integráciu osobnostných vlastností sociálneho pracovníka, jeho teoretické znalosti a praktické skúsenosti. Pomáha k profilácii a profesionalizácii profesie, prostredníctvom nej dochádza k zvyšovaniu profesionálnej kompetencie. Cieľom supervízie je zlepšiť fungovanie sociálneho pracovníka v jeho profesijnom poli. Porov. GABURA, J.: *Sociálne poradenstvo*. 1. vyd. Bratislava : Občianske združenie Sociálna práca, 2005, s. 212; Porov. VASKA, L.: Význam supervízie v odbornej praxi študentov sociálnej práce. In BRNULA, P. – KOSCUROVÁ, Z. (edit.) *Nové trendy v príprave a uplatnení sociálnych pracovníkov. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie*. Bratislava : PF UK, 2007, s. 267; Porov. ŽIAKOVÁ, E. et al.: *Psychosociálne aspekty sociálnej práce*. 2. rozš. vyd. Prešov : Akcent Print, 2005, s. 55. V praxi existujú viaceré typy supervízie, ktoré sú využiteľné v práci sociálneho kurátora, pričom je to len na samotnom sociálnom pracovníkovi, či supervíziu vo svojej práci využije, resp. ju bude uplatňovať. J. Gabura uvádza štyri najrozšírenejšie typy supervízie: tútorská, výcviková, riadiaca a konzultantská. Okrem takéhoto rozdelenia supervízie v literatúre nachádzame ďalšie rôzne spôsoby triedenia. Z. Havrdová uvádza triedenia: náhodná a sústavná, plánovaná i neplánovaná, individuálna i skupinová. Taktiež poukazuje na rôzne modely supervízie, a to: individuálna, párová, tandem, supervízna skupina, peer – skupina, tímová supervízia. Porov. GABURA, J.: *Sociálne poradenstvo*. 1. vyd. Bratislava : Občianske združenie Sociálna práca, 2005, s. 213; porov. HAVRDOVÁ, Z.: *Kompetence v praxi sociálnej práce*. 1. vyd. Praha : OSMIUM, 1999, s. 30-31.

zabezpečiť predchádzaniu vzniku krízových situácií, prehlbovaniu a opakovaniu porúch vývinu detí, zamedziť nárastu sociálnej patológie prostredníctvom vykonávania opatrení sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately.

Školský systém, rezortné vzdelávanie, supervízia, samoštúdium i prax – to všetko sú oblasti, ktoré ponúkajú sociálnemu kurátorovi priestor na získavanie potrebných poznatkov, schopností a kompetencií na výkon svojej profesie, ktorá je veľmi náročná. Získavanie a prehlbovanie odborných vedomostí, zvyšovanie profesionálnych kompetencií a celkový odborný rast pomáhajúcej profesie sa zabezpečuje predovšetkým školským vzdelávaním (vyšším odborným a vysokoškolským štúdiom). Neoddeliteľnou súčasťou odborného rastu je permanentné rezortné vzdelávanie, samoštúdium, ako i využívanie supervízie.

Použitá literatúra

- [1] CONRAD, C. A.: *Soft skills and the minority work force: a guide for informed discussion*. 1. vyd. Washington : Joint Center for Political and Economic studies, 1999. 37 s. HD 5715.2.C.66. ISBN 09-816.
- [2] FLEXNER, A.: Is Social Work a Profession? In *Research on Social Work Practice*. ISSN 1049-7315, vol. 11, no. 2, p. 152-165.
- [3] GABURA, J.: *Sociálne poradenstvo*. 1. vyd. Bratislava : Občianske združenie Sociálna práca, 2005, 221 s. ISBN 80-89185-10-X.
- [4] HAVRDOVÁ, Z.: *Kompetence v praxi sociální práce*. 1. vyd. Praha : OSMIUM, 1999. 167 s. ISBN 80-902081-8-5.
- [5] LEŠKOVÁ, L.: Využití teoretických poznatků v praxi sociálního kurátora pro děti v Slovenské republice. In *Rizika sociální práce : sborník z konference VII. Hradecké dny sociální práce Hradec Králové*. Hradec Králové : Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, 2010. ISBN 978-80-7435-086-3, s. 425-431.
- [6] OLÁH, M.: *Supervízia v sociálnej práci*. 1. vyd. Prešov : PBF PU, 2005. 85 s. ISBN 80-8068-307-7.
- [7] SCHAVEL, M.: Niektoré otázky edukácie sociálnych pracovníkov. In *Dni sociálnej práce*. Nitra : FSVaZ UKF, 2008. ISBN 978-80-8094-231-1, s. 45-49.
- [8] STRIEŽENEC, Š.: *Úvod do sociálnej práce*. 2. vyd. Trnava : Tripsoft, 2001. 197 s. ISBN 80-968294-6-7.
- [9] STRIEŽENEC, Š.: *Teória a metodológia sociálnej práce*. 1. vyd. Trnava : Tripsoft, 2006. 296 s. ISBN 80-969390-4-1.
- [10] TOKÁROVÁ, A. et al.: *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. 1. vyd. Prešov : FF PU, Akcent Print, 2003. 572 s. ISBN 80-968367-5-7.

- [11] VASKA, L.: Význam supervízie v odbornej praxi študentov sociálnej práce. In BRNULA, P. – KOSCUROVÁ, Z. (edit.) *Nové trendy v príprave a uplatnení sociálnych pracovníkov. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie*. Bratislava : PF UK, 2007. ISBN 978-80-89185-27-6, s. 267-275.
- [12] ŽIAKOVÁ, E. et al.: *Psychosociálne aspekty sociálnej práce*. 2. rozš. vyd. Prešov : Akcent Print, 2005. 232 s. ISBN 80-969274-2-6.
- [13] *Národný projekt XII-2. Rozvoj a upevňovanie ľudských zdrojov a systematické prehlbovanie kvalifikácie pracovníkov na roky 2007-2013*. Bratislava : Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, 2010.
- [14] *Zákon č. 400/2009 Z. z. o štátnej službe v znení neskorších predpisov*.
- [15] *Zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele v znení neskorších predpisov*.

Summary

Employment growth and increase the professional competence of probation for Children

Social worker needs to carry out their profession have a complex theoretical knowledge of various sciences and disciplines. The course of its business but also in urgent need of practical skills which are an important prerequisite for effective work in favor of clients. Collection and deepening expertise, improving professional skills and overall professional development helping professions is mainly ensured by school education (higher vocational and university studies). An integral part of professional growth is a permanent departmental training, independent study, as well as the use of supervision.

Key words: curator for children, professional development, professional competence

Wiesław Kowalski

WSEI w Lublinie, Poland

***Problemy funkcjonowania ludzi starszych w Polsce
ze szczególnym uwzględnieniem
województwa lubelskiego***

Wstęp

Starzenie się ludności jest zjawiskiem powszechnym we współczesnym świecie. Według przewidywań niektórych demografów odsetek ludności w wieku emerytalnym wzrośnie w Europie w ciągu półwiecza, czyli do roku 2050 z 27% do 51%, w Ameryce Północnej z 19% do 35% w skali całej kuli ziemskiej z 11% do 25%.¹

W przyszłości proces ten ulegnie jeszcze bardziej wyraźniejszemu przyspieszeniu wobec spadku liczby urodzeń. Z prognoz demograficznych wynika, że liczba osób w Polsce w wieku emerytalnym wzrośnie z 5,9 mln w 2005 r. do co najmniej 9, mln w 2030 r., czyli z 15,4% ogólnej ludności Polski do 26,9%.²

Problemy tej narastającej populacji jak i sama ostatnia faza ludzkiego życia staje się przedmiotem zainteresowania i troski organizacji międzynarodowych (ONZ uchwaliła w 1991 Katalog Prawa Ludzi Starszych), środowisk naukowych oraz ciał publicznych wielu krajów. Problematykę tę podjął też Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”. Ten bardzo ważny problem był natomiast niedoceniony przez wszystkie władze państwowe od wielu lat. Kolejne powstające rządy nic nie zrobiły, aby rozpocząć pewne przygotowania do tego procesu. W Ministerstwach Pracy i Polityki Społecznej, Zdrowia, Edukacji nie ma zupełnie komórek czy nawet specjalistów zajmujących się tą problematyką.³

Zupełnie inna jest sytuacja w krajach rozwiniętych, gdzie nie tylko w środowiskach naukowych, ale także w praktyce działania rządów funkcjonują różnego rodzaju progra-

---

¹ Przyszłość: Świat-Europa-Polska nr 1/2006, s.139

² A. Rajkiewicz, „Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa”, Warszawa 2008, s. 9

³ Ibidem, s.13

my państwowe. Za najbardziej zaawansowany kraj w budowie tych programów uznaje się Japonię.⁴

Rosnące zainteresowanie tym problemem w środowiskach naukowych wynika także ze zrozumienia jego doniosłości w życiu naszego kraju, jak i potrzeby kompleksowego ujęcia w prognozach przyszłości.

Podkreślić przy tym należy, że dane o liczbie seniorów stanowią najbardziej pewny element prognoz demograficznych. Stąd też wynika szczególna odpowiedzialność i powinność podejmowania odpowiednich działań zapewniających godny schyłek życia.⁵

Z przeprowadzonych wielu badań w naszym kraju wynika, że występują, a niekiedy nawet narastają zjawiska niepokojące o konsekwencjach społecznie szkodliwych, budzących niepokój, a także niepewność tej grupy ludzi o swoją przyszłość. Podejmowane inicjatywy działań na rzecz poszanowania wieku podeszłego nie zawsze i nie wszędzie są rozumiane i wspierane.

Przygotowane dla Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” ekspertyzy dotyczące ludzi w podeszłym wieku w sposób wszechstronny i wnikliwy diagnozują sytuację społeczną i korzystając również z danych porównawczych określają stan i wizję polskiej starości. Ekspertyzy wskazują na niedomagania edukacyjne, zdrowotne, ekonomiczne, a nade wszystko instytucjonalne niesprzyjające wymogom trzeciego wieku. Wspólny jest postulat podjęcia prac nad przygotowaniem całościowego programu polityki wobec ludzi w podeszłym wieku. Potrzeba jest w tym celu również uświadomienia władzom naszego kraju skali tego zjawiska, jego aspektów humanitarnych, ekonomicznych a także podjęcie niezbędnych działań praktycznych.⁶

Demograficzne procesy starzenia się społeczeństwa polskiego

Długość życia w Polsce systematycznie wzrasta. W roku 1950 u mężczyzn wyniosła 56,1 lat, a u kobiet 57,7 lat, natomiast w 2005 r. u mężczyzn wyniosła 70,8 lat, a u kobiet 79,4 lat. Na taki wysoki czas trwania życia złożył się spadek umieralności niemowląt, rozwój opieki zdrowotnej oraz ogólna poprawa warunków życia. Wydłużeniu czasu trwania życia towarzyszył wzrost udziału ludności w wieku podeszłym (powyżej 65 lat) z 5,3% w 1980 roku do 13,3% w 2005 r. O ile w 1950 r. na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało 12 osób w wieku poprodukcyjnym, to 55 lat później było ich dokładnie dwukrotnie więcej, czyli 24 osoby. Przewidywany rozwój tej populacji przedstawia tabela 1 i 2.

---

⁴ Ibidem

⁵ Ibidem, s. 14

⁶ Ibidem, s. 15

Tabela 1. Ludność w wieku podeszłym w Polsce (w mln)

Wyszczególnienie	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Miasto	Wieś
Ludność w wieku poprodukcyjnym w 2005 r.	5,89	1,92	3,97	3,62	2,27
w tym: 80-84 lata	0,68	0,21	0,47	0,39	0,28
85 lat i więcej	0,35	0,09	0,26	0,20	0,15
Wyszczególnienie	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Miasto	Wieś
Prognoza ludności w wieku poprodukcyjnym					
- 2010	6,43	1,35	4,48	4,11	2,32
- 2020	8,54	2,89	5,65	5,62	2,92
- 2030	9,60	3,58	6,02	6,08	3,52
w tym:					
80-84 lata	1,27	0,43	0,78	0,86	0,41
85 lat i więcej	0,78	0,21	0,57	0,52	0,26
powyżej 100 lat	9,2 tys.	0,9 tys.	8,3 tys.	6,3 tys.	2,9 tys.

Źródło: Prognoza demograficzna na lata 2003-2030, GUS 2004;

Ludność w wieku poprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym wzrosła z: 24 osób w 2005 r. do 26 osób w 2010 r.; a następnie wzrosła do 38 osób w 2020 r. i 46 osób w 2030 r.

Przyrost liczby ludności w wieku poprodukcyjnym w latach 2005-30 wyniesie 3,7 mln, ubytek zaś liczby ludności w wieku produkcyjnym 3,6 mln, a więc przewyższy ten spadek. Ludność ogółem wyniesie w 2030 r. 93,3%, przyjmując rok 2000 za 100: w wieku 0-17 lat 51,1%, w wieku 18-59/60 lat – 89,3%, wieku 18-44 lat – 72,8%, w wieku 45-59/64 lat – 120,6%, a w wieku 60/65 lat i więcej – 169,6%.⁷

Tabela 2. Trwanie czasu życia w Polsce w latach

Lata	Mężczyźni	Kobiety
2000 rok	69,7	78,0
2005 rok	70,8	79,4
Miasto	71,2	79,3
Wieś	70,3	79,6
Prognoza 2030	77,6	83,3

Źródło: Prognoza demograficzna na lata 2003-2030 GUS 2004

⁷ Stan na 31.XII.2005 r. GUS 2006

Z prognoz do 2030 roku wynika, że należy oczekiwać dalszego wydłużenia czasu życia. W ciągu najbliższych 25 lat ma on być dłuższy u mężczyzn o prawie 7 lat i u kobiet prawie o 4 lata. Przewiduje się przy tym, że populacja w wieku emerytalnym zwiększy się z prawie 5,9 mln do 9,6 mln, a więc o 3,7 mln, tj. o około 70%. Jest to wskaźnik, który w sposób szczególny zmusza do troskliwego spojrzenia w przyszłość – o dużym prawdopodobieństwie realizacji, a nawet przekroczenia danych obecnych przewidywań.

Starzenie się ludności Polski do 2030 r.

Najnowsza dostępna wersja projekcji ludnościowych GUS z 2003 r. w wariantcie najbardziej prawdopodobnym przewiduje, że liczba osób w wieku poprodukcyjnym wzrośnie z 5.765 tys. w 2002 r. do 9.597 tys. w 2030, tj. o 66,9%. Wyższe będzie przy tym tempo wzrostu liczby mężczyzn mających przynajmniej 65 lat (wzrost o 93,1%), niż kobiet w wieku 60 lat i więcej (53,9%).

Tabela 3. Dynamika wzrostu liczby osób w wieku poprodukcyjnym w Polsce w latach 2002-2030

Kategoria	2002	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Liczba osób w wieku poprodukcyjnym (w tys. osób)							
Ogółem	5765,0	5885,4	6430,6	7468,2	8539,7	9254,2	9597,0
Mężczyźni	1850,3	1919,6	1956,1	2354,8	2886,1	3365,3	3572,8
Kobiety	3914,8	3965,7	4474,5	5113,4	5653,6	5888,9	6024,2
Miasto	3483,9	3621,1	4109,9	4905,1	5624,2	5994,1	6077,9
Wieś	2281,2	2264,3	2320,7	2563,2	2915,5	3260,1	3519,1

Źródło: P. Szukalski: Polscy seniorzy w przyszłości (w:) „Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa”, Warszawa 2008, s. 37

Generalnie w większym stopniu dotknięte wzrostem liczby seniorów będą obszary miejskie w porównaniu z terenami wiejskimi. Jest to spowodowane dochodzeniem do progu starości tych jednostek – wchodzących przede wszystkim w skład generacji powojennego wyżu – które w latach 1960 i 1970 emigrowały na masową skalę ze wsi do miast.

Rezultatem przedstawionego powyżej przyrostu liczby seniorów będzie szybki wzrost udziału osób w wieku poprodukcyjnym.

Tabela 4. Udział osób w wieku poprodukcyjnym w Polsce w latach 2002-2030 (jako % ludności ogółem)

Kategoria	2002	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Ogółem	15,1	15,4	17,0	19,8	22,9	25,3	26,9
Mężczyźni	10,0	10,4	10,7	12,9	16,0	18,9	20,6
Kobiety	19,9	20,2	22,9	26,3	29,5	31,3	32,8
Miasto	14,8	15,4	17,8	21,6	25,4	28,0	29,6
Wieś	15,6	15,4	15,7	17,2	19,3	21,5	23,2

Źródło: P. Szukalski: Polscy seniorzy w przyszłości (w:) „Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa”, Warszawa 2008, s. 38

Całe omawiane 25-letnie będzie więc okresem szybkiego podwyższania się udziału ludności w wieku poprodukcyjnym wśród ludności ogółem, przy czym druga dekada XXI wieku będzie pod tym względem przodować. Proces starzenia się ludności przebiegać będzie wśród przedstawicieli obu płci. Choć w ujęciu względnym i w mniejszym stopniu bezwzględnie bardziej widoczny jest u mężczyzn, wciąż – również dzięki niejednorodności granicy wieku poprodukcyjnego – zdecydowanie wyższy udział seniorów występować będzie wśród kobiet, wśród których wzrośnie on z obecnych 20% do 33%. Jednocześnie do roku 2020 narastać będzie różnica pomiędzy stopniem starości demograficznej miast i wsi, co owocować będzie zdecydowanie wyższym udziałem seniorów na terenach miejskich.⁸

Starzenie się ludności Polski na tle innych krajów europejskich

Oceniając poziom stanu starości demograficznej w Europie w 2004 r. w oparciu o odsetek ludzi w wieku 65 lat i więcej, należy stwierdzić, iż średnio dla całego kontynentu kształtował się on na poziomie 15%, najmniej jednak w układzie przestrzennym był silnie zróżnicowany. W grupie kategorii państw o najwyższym udziale ludności najstarszej znalazły się (wszystkie wielkości w nawiasach – wspomniane udziały liczone w %): Włochy (19,2), Szwecja (17,2), Belgia (17,1), Niemcy (18,0), Grecja (17,5), i Bułgaria (17,1), natomiast wśród państw o najniższym odsetku ludności – Albania (8,3), Mołdawia (10,3), Macedonia (0,7), Słowacja (11,5), Polska (13,0), Irlandia (11,1), Islandia (11,8) i Cypr (11,9).

⁸ P. Szukalski: Polscy seniorzy w przyszłości (w:) „Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa”, Warszawa 2008, s. 3.

Perspektywy w tym względzie wskazują na powolne zmniejszenie się powyższych różnic w ujęciu względnym większe. Zgodnie ze środkowym wariantem projekcji Narodów Zjednoczonych z 2004 r. [UN, 2005] w roku 2030 najwyższymi udziałami ludności w wieku 65 lat i więcej charakteryzować się mają: Włochy (29,1%), Niemcy (26,6%), Austria (26,0%), Belgia (24,9%), Francja (24,2%). Polska (21,8%) ma wciąż mieć udział ludności w wieku 65 lat i więcej poniżej średniej dla Europy (22,9%), choć będzie on wyższy niż ten dla Europy Wschodniej ogółem (20,4%). Wciąż na naszym kontynencie można będzie znaleźć przykłady krajów o zdecydowanie lepszej sytuacji demograficznej – np. Albania (14,9%), Irlandia (17,2%), Mołdawia (17,6%) czy Macedonia (18%).

Reasumując – sytuacja Polski na tle innych krajów europejskich ma być wciąż jeszcze korzystniejsza. Pamiętać jednak należy, iż przygotowana przez ONZ projekcja bazowała na założeniach o znacznie wyższej dzietności Polek w trakcie najbliższego ćwierćwiecza (zamiast 1,2 dziecka średnio na kobietę w latach 2025-2030 prognostycy Narodów Zjednoczonych przyjęli 1,48). Realizacja założeń GUS- choć jak wskazują ostatnie lata mało prawdopodobna, podczas gdy czas pokazuje tendencje bliższe tym założonym przez ONZ – prowadzi do znacznie gorszej sytuacji ludności Polski na tle innych krajów.⁹

Regionalne zróżnicowanie procesu starzenia się ludności w Polsce

W nadchodzących dekadach poziom zaawansowania starości demograficznej w Polsce charakteryzować się będzie silnym zróżnicowaniem przestrzennym. Wątek ten jest o tyle wart dłuższego rozwinięcia, iż oczekiwać należy, iż wraz z procesem określanym terminem „globalizacji” zwiększać się będzie waga rozwiązywania różnorodnych problemów społecznych na poziomie lokalnym.

Tabela 5. Udział ludności w % w wieku poprodukcyjnym w województwach w latach 2002-2030

Województwo	2002	2005	2010	2015	2020	2030
Polska	15,0	15,4	17,0	19,8	22,9	26,9
w tym:						
Dolnośląskie	15,2	15,5	17,3	21,0	24,7	28,6
Kujawsko-pomorskie	14,0	14,4	16,1	19,2	22,4	26,5
Lubelskie	16,2	16,5	17,6	19,9	22,6	26,3
Lubuskie	13,3	13,6	15,3	18,9	22,6	26,7
Łódzkie	17,1	17,3	18,9	22,0	25,2	28,7

⁹ Ibidem, s. 39

Województwo	2002	2005	2010	2015	2020	2030
Małopolskie	15,0	15,5	16,7	18,8	21,3	25,3
Mazowieckie	16,6	16,8	18,1	20,7	23,5	26,7
Opolskie	15,0	15,7	17,4	20,2	23,4	28,6
Podkarpackie	14,5	14,9	15,9	18,1	20,7	25,1
Podlaskie	16,3	16,6	17,6	19,5	22,2	27,1
Pomorskie	13,4	13,5	15,7	18,8	21,9	25,6
Śląskie	14,8	15,7	17,8	21,1	24,7	29,3
Świętokrzyskie	16,7	17,0	18,1	20,9	23,9	27,8
Warmińsko-mazurskie	13,1	13,4	14,8	17,7	21,2	25,8
Wielkopolskie	13,6	13,8	15,4	18,5	21,5	25,3
Zachodniopomorskie	13,6	14,0	15,9	19,6	23,5	27,4

Źródło: P. Szukalski: Polscy seniorzy w przyszłości (w:) „Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa”, Warszawa 2008, s. 40

W województwach łódzkim, śląskim, dolnośląskim i opolskim w roku 2030 udziały te zbliżą się do 30%, nigdzie jednak w skali całej jednostki administracyjnej nie odnotowany zostanie poziom niższy niż 25% seniorów. Generalnie brakom zmian różnic w ujęciu bezwzględnym towarzyszyć będzie zmniejszenie różnic w ujęciu względnym, co oznacza większą jednorodność województw pod względem poziomu starości demograficznej.

Jednocześnie nastąpi relatywne odmłodzenie obszarów Polski wschodniej, zaś województwa odznaczające się najwyższym stopniem starości demograficznej tworzyć będą w przyszłości zwarte skupisko w południowo-zachodniej części kraju. Dzięki wyższemu poziomowi dzietności województwa Polski południowo-wschodniej – choć tam trwanie życia jest najwyższe – mają przejść w perspektywie 25 lat z grupy jednostek o największym stopniu zaawansowania procesu starzenia się ludności do grupy o wartościach najniższych.

Interesująco w nadchodzących latach kształtować się będzie przebieg procesu starzenia się ludności w przekroju miasto-wieś.

Tabela 6. Udział ludności w % w wieku poprodukcyjnym w przekroju miasto-wieś w latach 2002-2030 według województw

Województwo	2002		2005		2010		2020		2030	
	miasto	wieś	miasto	wieś	Miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś
Polska	14,8	15,6	15,4	15,4	17,8	15,7	25,4	19,3	29,6	23,2
w tym:										
Dolnośląskie	15,6	14,5	16,1	14,1	18,5	14,5	26,9	20,0	30,8	24,0
Kujawsko-pomorskie	14,3	13,7	14,9	13,5	17,5	14,0	25,2	18,4	29,6	22,4
Lubelskie	13,0	19,0	14,0	18,7	16,6	18,5	24,7	20,7	29,5	23,8
Lubuskie	13,3	13,4	13,8	13,2	16,2	13,8	24,7	19,3	29,0	23,3
Łódzkie	16,4	18,4	16,8	18,1	19,3	18,3	27,4	21,5	31,7	24,7
Małopolskie	15,4	14,8	16,2	14,8	18,4	15,0	25,0	18,0	29,1	22,2
Mazowieckie	16,5	16,8	17,0	16,6	18,9	16,6	25,5	19,9	28,7	23,4
Opolskie	14,2	16,1	15,1	16,4	17,9	16,9	25,8	20,9	31,0	26,1
Podkarpackie	12,9	15,6	13,7	15,6	16,1	15,8	24,3	18,4	29,4	22,5
Podlaskie	13,0	21,1	13,7	20,9	15,7	20,5	22,9	21,2	29,0	24,4
Pomorskie	14,6	11,0	15,3	11,0	17,7	11,6	25,0	16,2	28,9	20,4
Śląskie	14,7	15,6	15,5	15,9	18,1	16,6	26,0	20,6	31,0	24,6
Świętokrzyskie	14,8	18,4	15,7	18,1	18,4	17,9	27,4	21,2	32,0	24,8
Warmińsko-mazurskie	13,1	13,1	13,5	13,1	15,6	13,5	23,6	17,7	28,6	22,0
Wielkopolskie	14,0	13,2	14,3	13,0	16,7	13,8	23,9	18,4	27,8	22,4
Zachodniopomorskie	14,1	12,7	14,6	12,4	17,2	13,1	25,8	15,5	30,0	22,8

Źródło: P. Szukalski: Polscy seniorzy w przyszłości (w): „Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa”, Warszawa 2008, s. 42

W przypadkach miast odsetki osób w wieku emerytalnym w 2030 roku sięgną lub przekroczą 30% w sześciu województwach: w dolnośląskim, łódzkim, opolskim, śląskim, zachodniopomorskim i w świętokrzyskim. Cechą charakterystyczną struktury ludności według wieku w miastach w poszczególnych województwach w perspektywie 25 lat będzie

stosunkowo małe zróżnicowanie udziałów osób w wieku poprodukcyjnym (minimum 27,8% w woj. wielkopolskie, maksimum – 32% świętokrzyskie).

W roku 2030 odsetki osób w wieku emerytalnym na obszarach wiejskich będą w przypadku każdego województwa wyraźnie niższe niż w miastach. Różnice w tym względzie wahać się będą w przedziale 2-8 pkt. proc. Obecnie sytuacja taka występuje w 8 województwach. Podstawowymi czynnikami przyczyniającymi się do takiej zmiany będzie z jednej strony wyższa dzietność odnotowana na wsi, z drugiej zaś strony procesy migracyjne (w ostatnich latach mamy do czynienia z ujemnymi dla miast saldami migracji wewnętrznych).¹⁰

Problemy funkcjonowania ludzi starszych w województwie lubelskim w świetle przeprowadzonych badań

Województwo lubelskie zamieszkiwało według stanu na grudzień 2010 r. 2.115.895 osób, z tego w wieku poprodukcyjnym było 380 290 osób, co stanowi 17,6%. Z ogólnej osób w wieku poprodukcyjnym kobiety powyżej 60 roku życia stanowiły 69,4%, a mężczyźni powyżej 65 roku życia 30,6%.

Prognozy udziału ludności w wieku poprodukcyjnym w województwie lubelskim do 2030 roku kształtują się następująco: 2015 r. – 19,5%, 2020 r. – 22,6%, 2030 r. – 26,3%. Z powyższych prognoz wynika, że za 20 lat co czwarty mieszkaniec woj. lubelskiego będzie w wieku poprodukcyjnym.¹¹

W 2009 roku Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie realizowała projekt badawczy „Polityka społeczna w regionie”. Jednym z problemów społecznych objętych badaniem była sytuacja ludzi starszych w województwie lubelskim. W badaniu ankietowym wzięło udział 226 osób z 21 powiatów województwa lubelskiego. Kobiety stanowiły 63,3% badanych, natomiast mężczyźni 34,1%. Z całej populacji 2,6% nie podało płci.¹²

Badania były anonimowe. Całość przebadanej populacji została podzielona na określone przedziały wiekowe odpowiadające przedziałowi fizjologicznemu i prawidłowościom psychologicznym warunkującym interpretację problemu starzenia się starości.

Najliczniejszą grupę stanowiły osoby znajdujące się w przedziale wiekowym między 55-65 rokiem życia. Stanowiły one 47,89% całej populacji. Kolejną grupą były osoby między 66-75 rokiem życia, stanowiły 36,7%. Badane osoby w przedziale wiekowym 76-85 to 12,4%. Tylko 0,4% uczestniczyło w badaniach w wieku powyżej 85 roku życia.

---

¹⁰ Ibidem, s. 43

¹¹ Lubelski Urząd statystyczny – stan na 31.XII.2010 r.

¹² D. Sałęga: Charakterystyka środowiska osób starszych (w:) „Polityka społeczna w regionie, badania, analizy i upowszechnianie. Raport z badań”. Część I WSEI Lublin 2010, s. 54

Tabela 7. Przedziały wiekowe badanych osób

Wiek	N	%
55-65	108	47,8
66-75	83	36,7
76-85	28	12,4
Powyżej 85	1	0,4
Brak odpowiedzi	6	2,6
Ogółem	226	100

Źródło: Polityka społeczna w regionie, badania, analizy i upowszechnianie. WSEI Lublin 2010, s. 56

Tabela 8. Miejsce zamieszkania badanych osób z podziałem na wieś i liczbę mieszkańców.

Wiek	N	%
wieś	89	39,4
miasto do 20 tys.	63	27,9
miasto 21 tys. - 50 tys.	46	20,4
miasto 51 tys. - 100 tys.	8	3,5
miasto powyżej 100 tys.	14	6,2
brak odpowiedzi	6	2,7
ogółem	226	100

Źródło: Polityka społeczna w regionie, badania, analizy i upowszechnianie. WSEI Lublin 2010, s. 59

Spśród całej populacji i badanych 89 osób mieszkało na wsi co stanowiło 39,4%. Następna grupa ankietowanych 27,9% mieszkało w małych miastach do 20 tysięcy mieszkańców. Kolejna grupa badanych 20,4% zamieszkiwała miasta w przedziale od 21 tysięcy do 50 tysięcy mieszkańców. W miastach 51-100 tysięcy badaniami objęto tylko 3,5%, a w miastach powyżej 100 tysięcy 6,2% badanych.

Tabela 9. Poziom wykształcenia badanych

Poziom wykształcenia	N	%
niepełne podstawowe	11	4,9
podstawowe	75	33,2
zawodowe	6	2,7
średnie	104	46,0

Poziom wykształcenia	N	%
wyższe	22	9,7
brak odpowiedzi	8	3,6
Ogółem	226	100

Źródło: Polityka społeczna w regionie, badania, analizy i upowszechnianie. WSEI Lublin 2010, s. 59

Z ogólnej liczby badanych najliczniejszą grupę stanowiły osoby posiadające wykształcenie średnie 46%. Następna grupa badanych 33,2% legitymuje się wykształceniem podstawowym. Wśród pozostałych respondentów 9,7% były osoby z wykształceniem wyższym, 2,6% z wykształceniem zawodowym, a 4,9% posiadało wykształcenie niepełne podstawowe.

Głównym źródłem utrzymania dla badanych osób stanowiły:

dla 65,5% - emerytura

dla 22,6% - renta

dla 12,8% - zasiłek przedemerytalny

dla 4,49% - stała pomoc rodziny¹³

Tabela 10. Warunki mieszkaniowe badanych osób

Warunki mieszkaniowe	N	%
Dom spokojnej starości	1	0,4
We własnym mieszkaniu, samotnie	77	34,1
We własnym mieszkaniu z rodziną, sublokatozem (-ami)	120	53,1
W mieszkaniu członka rodziny, przyjaciela itp.	19	8,4
Inne	6	2,7
Mieszkania komunalne	2	0,9
Mieszkania spółdzielcze, wspólnoty	2	0,9
Mieszkanie wynajmowane	2	0,9
Brak odpowiedzi	3	1,3
Ogółem	226	100

Źródło: Polityka społeczna w regionie, badania, analizy i upowszechnianie. WSEI Lublin 2010, s. 61

¹³ Ibidem, s. 60

Z przeprowadzonych badań wynika, że 53,1% mieszkało we własnym mieszkaniu z rodziną, 34,1% zamieszkiwała samotnie we własnym mieszkaniu, 8,4% w mieszkaniu członka rodziny lub przyjaciela. Jedna osoba przebywa w Domu Spokojnej Starości, pozostali badani wynajmują mieszkania lub mieszkają w lokalach spółdzielczych lub komunalnych.

Oprócz problemów socjalno-bytowych ludzi w podeszłym wieku ważnym zagadnieniem dla ich funkcjonowania jest ich akceptacja przez inne grupy społeczne.

Zagadnienie to w opinii badanych przedstawia poniższa tabela:

Tabela 11. Percepcja akceptacji osób starszych

Akceptowanie ludzi starszych	N	%
Tak	39	17,3
Raczej tak	100	44,2
Raczej nie	43	19,0
Nie	11	4,9
Trudno powiedzieć	27	11,9
brak odpowiedzi	6	2,7
Ogółem	226	100

Źródło: Polityka społeczna w regionie, badania, analizy i upowszechnianie. WSEI Lublin 2010, s. 63

Z tabeli wynika, że osoby starsze nie czują się w pełni akceptowane, szczególnie w swoim środowisku. Wprawdzie 44,2% uważa, że raczej jest akceptowana, 17,3% respondentów potwierdziło akceptację czyli pełne partnerstwo, uznanie i współpracę, gwarantującą bezpieczeństwo osób w podeszłym wieku. Zdecydowanie źle czuje się w swoim środowisku 4,9% ankietowanych, uważając, że są osobami niepotrzebnymi, małowartościowymi i wręcz przeszkadzającymi. Dość wysoko bo aż 11,9% badanych nie potrafi zająć własnego stanowiska w powyższej sprawie. Generalnie dominują wyraźna wątpliwości o przyjaźni, życzliwości i uznaniu dla osób starszych.

Najczęstsze przejawy dyskryminacji w opinii badanych to:

- złe traktowanie (przejawiające się głównie w braku szacunku, obojętności, niezyczliwości, pomijaniu, odrzucaniu, naśmiewaniu),
- lekceważący stosunek ze strony służby zdrowia,
- brak pracy na emeryturze,
- brak pomocy np. w urzędach,

- bariery architektoniczne.¹⁴

Wśród problemów społecznych występujących najczęściej u osób starszych to:

- ubóstwo i bieda,
- niepełnosprawność,
- choroby i samotność,
- utrudniony dostęp do placówek rehabilitacyjnych,
- brak opieki ze strony rodziny,
- utrudniony dostęp do usług,
- bariery architektoniczne,
- brak akceptacji w środowisku lokalnym.¹⁵

Utrudnienia napotymane przez osoby starsze dotyczą także:

- zbyt dużej ilości dokumentów do wypełnienia,
- nieprzychylności pracowników instytucji udzielających pomocy,
- zbyt dużej odległości instytucji pomocowych od miejsca zamieszkania,
- brak wiary w uzyskanie pomocy,
- nieznanomość osób, do których mogą się zwrócić o pomoc.

Wśród problemów życia codziennego niektórzy z badanych napotykną na czynności sprawiające im szczególną trudność. Należą do nich:

- samodzielne mycie się,
- samodzielne ubieranie się,
- przygotowywanie posiłków,
- sprząatanie mieszkania,
- robienie zakupów,
- wychodzenie na spacer,
- załatwianie podstawowych spraw w urzędach i instytucjach,
- korzystanie z komunikacji publicznej,
- dotarcie i korzystanie z usług medycznych.¹⁶

Z przedstawionych problemów najbardziej dotkliwe w opinii badanych są czynności związane z eksploatacją mieszkania, zwłaszcza utrzymanie czystości i właściwej eksploatacji, które wymagają sprawności ruchowej (mycie okien i innych urządzeń). Dla znacznej liczby respondentów (32,3%) trudne jest korzystanie z usług medycznych oraz rehabilitacyjnych. Oddalone od miejsca zamieszkania placówki służby zdrowia wymagają szcze-

---

¹⁴ Ibidem, s. 64

¹⁵ Ibidem, s. 62

¹⁶ Ibidem, s. 73

gólnego wysiłku do lekarza. Zbyt odległe terminy wizyt wpływają na złe samopoczucie i powodują niechęć do korzystania z dalszej pomocy. Część badanych (13,7%) ma znaczne obawy przed korzystaniem z komunikacji autobusowej. Z trudem wsiada do autobusu, gdzie spotyka ich mała przychylność młodych pasażerów i pośpiech kierowców.

Badani w liczbie 16,4% mają znaczne problemy w czynnościach samoobsługowych związanych z przygotowaniem posiłków i robieniem zakupów. Szczególne kłopoty stwarzają czynności z obsługa urzędów w dużych marketach (ważenie, nowoczesne kasy). W przypadku tego typu kłopotów z pomocy korzysta 1/3 badanych.¹⁷

Organizacje i instytucje niosące pomoc osobom starszym w opinii badanych to:

- domy spokojnej starości,
- domy dziennego pobytu,
- ośrodki pomocy społecznej,
- domy opieki społecznej,
- samorządy lokalne,
- domy kultury,
- koła gospodyń wiejskich,
- kluby seniora,
- organizacje kościelne,
- fundacje i stowarzyszenia,
- Związek Emerytów i Rencistów.¹⁸

Najczęściej wymienianymi organizacjami pomocowymi wymienianymi przez badanych są gminne i miejskie ośrodki pomocy społecznej (63,3%) oraz kluby seniora (43,3%), domy opieki społecznej (26,5%), organizacje kościelne (28,3%) oraz samorządy lokalne i domy dziennego pobytu (16,4%).

Efektywność funkcjonowania wymienionych organizacji i instytucji uzależnione jest głównie od proponowanych ofert, które mieszczą się w granicach dostępności finansowej i lokomocyjnej.

Ocenę ofert dostępnych organizacji przez badanych przedstawia tabela

---

¹⁷ Ibidem

¹⁸ Ibidem, s. 65

Tabela 12. Ocena ofert dostępnych organizacji niosących pomoc

Ocena oferty	N	%
Jest wystarczająca	18	8,0
Raczej jest wystarczająca	50	22,1
Raczej nie jest wystarczająca	58	25,7
Nie jest wystarczająca	44	19,5
Nie mam zdania	42	18,6
Brak odpowiedzi	14	6,2
Ogółem	226	100

Źródło: Polityka społeczna w regionie, badania, analizy i upowszechnianie. WSEI Lublin 2010, s. 67

Z badań wynika, że dla 45,2% respondentów proponowane oferty organizacji i instytucji pomocowych są raczej niewystarczające lub zupełnie niewystarczające. Dla 30,1% są wystarczające lub raczej wystarczające, 18,6% ma w tym zakresie sprecyzowane poglądy.

Z przeprowadzonych badań wynika także, że z różnych form pomocy korzystało 42,9%, 35% nie korzysta z żadnej pomocy, a 12,4% nie przypomina sobie aby kiedykolwiek korzystała z pomocy.

Spośród głównych przyczyn niekorzystania z pomocy badani wymieniają głównie:

- są bardziej potrzebujący,
- nieznaną organizację,
- nie było takiej potrzeby,
- trudności z dotarciem do miejsca pomocy.¹⁹

Najczęstszymi formami pomocy dla osób starszych w opinii badanych są:

- pomoc żywnościowa,
- pomoc finansowa,
- pomoc medyczna,
- poradnictwo specjalistyczne (psychologiczne, pedagogiczne),
- doradztwo prawne,
- zajęcia integracyjne,
- pomoc domowa (sprzątanie, gotowanie).²⁰

Powyższe formy pomocy świadczone są głównie przez rodzinę, sąsiadów, pielęgniarki środowiskowe, pracowników socjalnych, organizacje kościelne. Z badań wynika, że osoby

---

¹⁹ Ibidem, s. 68

²⁰ Ibidem, s. 75

starsze cenią sobie szczególnie pomoc bliższej i dalszej rodziny oraz sąsiadów, którzy są partnerami w codziennych kontaktach i rozmowach. W przypadku braku rodziny i sąsiadów ankietowani preferują pomoc pracownika socjalnego lub pielęgniarki środowiskowej.

Przeprowadzone badania dotyczące korzystania z form spędzania czasu wolnego wykazały, że:

- najliczniejsza grupa badanych (31%) korzysta z wycieczek podróży i pielgrzymek,
- 14,2% respondentów uczestniczy w pracach różnych klubów i stowarzyszeń,
- 8,8% ankietowanych uczęszcza na zajęcia o charakterze kulturalnym (chóry, zespoły muzyczne, prezentacje twórczości artystycznej),
- 5,3% badanych bierze udział w zajęciach rozwijających umiejętności posługiwania się nowoczesnymi urządzeniami (internet, komputer, telefon komórkowy, bankomaty),
- tylko 3,1% uczestniczących w badaniach deklarowało, że uczy się języków.

Z przedstawionych danych wynika, że znaczna część badanych osób nie uczestniczy w żadnych formach aktywności fizycznej lub umysłowej. Część tych osób wyraża chęć uczestnictwa w tego typu zajęciach, jednak trudności obiektywne nie pozwalają im na aktywne uczestnictwo w tego typu zajęciach.²¹

Organizacje pozarządowe w rozwiązywaniu problemów starzejącego się społeczeństwa w woj. lubelskim

Organizacje pozarządowe stanowią struktury integrujące grupy obywateli spełniające kilka podstawowych kryteriów wśród których wymienia się głównie prywatny charakter, niezależność, niekonwencjonalność, a także znaczny udział wolontariatu. Zgodnie z tymi założeniami organizacje pozarządowe to organizacje prywatne, a w każdym razie niepubliczne, nierządowe, niesamorządowe i niepaństwowe, nie nastawione na zysk (non-profit), niezależne w znacznej mierze, ochotnicze, wreszcie nastawione na zmianę mentalności i zachowań ludzi.²²

Ustawa o pomocy społecznej definiuje pomoc społeczną jako instytucję polityki społecznej państwa mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości.²³

---

²¹ Ibidem, s. 77

²² S. Kantyka: Organizacje pozarządowe partner samorządu (w:) A. Frączkiewicz-Wronka (red.) „Samorządowa polityka społeczna”, Warszawa 2002, s. 203

²³ Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. (Dz. U. nr 64, poz. 593)

Art. 2 ust. 2 ustawy określa, że pomoc społeczną organizują organy administracji rządowej i samorządowej współpracujące w tym zakresie na zasadzie partnerstwa z organizacjami pozarządowymi, wyznaniowymi oraz osobami fizycznymi i prawnymi. Powyższy przepis uprawnia do stwierdzenia, że sprawowanie pomocy społecznej stanowi obowiązek państwa, ale działalność na tym polu jest także prawem wszelkich podmiotów niepaństwowych. Należy rozumieć o ile właściwe organy państwa powinny organizacjami rządowymi, pozarządowymi współpracować, o tyle organizacje pozarządowe mogą taką współpracę podjąć. Wynika to z ich niezbywalnego prawa do niezależności. Z przepisów ustawy jasno wynika, że odpowiedzialność za organizowanie pomocy społecznej ponoszą władze samorządowe.²⁴

Województwo lubelskie charakteryzuje się niedostatecznie rozwiniętą infrastrukturą społeczną, szczególnie na terenach małych miast i wsi, co w znacznym stopniu uniemożliwia podjęcie systemowych działań zmierzających do rozwiązania narastających problemów społecznych. W województwie lubelskim zdecydowana większość placówek (schronisk noclegowych, placówek opiekuńczo-wychowawczych), szczególnie wsparcia dziennego prowadzona jest przez organizacje pozarządowe. Skupione są one głównie w dużych miastach, gdzie znajdują się zasoby ludzkie, finansowe i organizacyjne niezbędne do prowadzenia działalności. Mniejsze miejscowości, których mieszkańcy dotknięci są takimi samymi problemami pozbawieni są możliwości uzyskania specjalistycznego wsparcia. Ocena realizacji zadań pomocy społecznej przez samorządy gminne i powiatowe pozwoliła na określenie tych obszarów życia społecznego, które wymagają szczególnego wsparcia ze strony administracji rządowej oraz organizacji pozarządowych. Za priorytetowe uznano działania zmierzające do wsparcia rodzin w wypełnianiu ich funkcji organizacyjno-wychowawczych, ograniczenie marginalizacji osób ubogich i bezdomnych oraz poprawy warunków życia osób starszych i niepełnosprawnych.

Spostrzeżenia te zostały również potwierdzone przy okazji spotkań przedstawicieli samorządów terenowych z organizacjami pozarządowymi działającymi w obszarze pomocy społecznej. Wskazywana na konieczność podjęcia wspólnych działań profilaktycznych i osłonowych, których celem byłoby zapobieganie zjawisku wykluczenia społecznego, łagodzenie jej skutków, rozwiązywanie problemów społecznych. Dla realizacji powyższego celu został opracowany w grudniu 2005 roku Program współpracy Wojewody Lubelskiego z organizacjami pozarządowymi w zakresie pomocy społecznej.²⁵

---

²⁴ Ibidem

²⁵ Program współpracy Wojewody Lubelskiego z organizacjami pozarządowymi w zakresie pomocy społecznej, Lublin 2005 – dokumentacja Wydziału Polityki Społecznej Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie

Głównym celem powyższego programu jest ograniczenie procesu wykluczenia społecznego oraz marginalizacji grup społecznych szczególnie narażonych na to zjawisko. Jednym z głównych celów tego programu jest „Poprawa warunków życia ludzi starszych, zmniejszenie społecznego wykluczenia tych osób oraz łagodzenie ich problemów”.

Realizacja tego celu powinna się odbywać poprzez następujące działania:

- podniesienie poziomu usług świadczonych w środowisku zamieszkania oraz rozszerzenie oferty świadczeń pomocy społecznej dla osób starszych,
- zapewnienie dostępu do odpowiedniej infrastruktury społecznej,
- poprawa sprawności i aktywności życiowej ludzi starszych,
- pomoc w integracji społecznej i utrzymaniu kontaktów społecznych,
- prowadzenie innowacyjnych działań zapobiegających izolacji osób starszych i niepełnosprawnych.²⁶

Zlecanie zadań w ramach programu odbywa się na podstawie ustawy o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku, a w szczególności art. 26-35 oraz aktów wykonawczych do ustawy. Zadania zlecane są w drodze otwartego konkursu ofert, przy uwzględnieniu zasady pomocniczości, efektywności, uczciwej konkurencji i jawności.

Podmioty uprawnione, ubiegające się o przyznanie dotacji na realizację zadań w ramach programu powinny złożyć ofertę na realizację zadania. Oferta podmiotu powinna zawierać:

- szczegółowy zakres rzeczowy programowania do realizacji zadania z opisem planowanych działań,
- informacje o terminie i miejscu realizacji zadania,
- kalkulację przewidywanych kosztów realizacji zadania,
- informację o posiadanych zasobach rzeczowych i kadrowych zapewniających realizację zadania,
- informację o wysokości środków finansowych własnych albo pozyskanych z innych źródeł na realizację danego zadania,
- informację o wcześniejszej działalności podmiotu w zakresie, którego dotyczy zadanie,
- inne informacje wymagane zgodnie z ogłoszeniem o otwartym konkursie ofert.²⁷

Wyboru ofert na podstawie złożonych wniosków dokonuje Wojewoda, po zasięgnięciu opinii powołanego do tego celu Zespołu Oceniającego. W skład zespołu wchodzi specjaliści z zakresu pomocy społecznej, finansów publicznych oraz przedstawiciele organizacji

---

²⁶ Ibidem, s. 9

²⁷ Ibidem, s. 13

pozarządowej. Organizacje, których oferty uzyskają pozytywną akceptację podmiotu zlecającego podpisują umowę cywilno-prawną z Wojewodą Lubelskim, w której są szczególnie określone warunki realizacji zleconego zadania. Umowa określa także sposób rozliczenie udzielonej dotacji, zasady zwrotu niewykorzystanej części dotacji oraz tryb kontroli realizacji zadania.

Podmiot, który otrzyma dotację na realizację zadania zobowiązany jest do złożenia sprawozdania z jego realizacji. Złożone przez podmioty uprawnione oferty konkursowe oceniane są zarówno pod względem formalnym, jak i merytorycznym.

W 2010 roku oferty z zakresu realizacji zadań dotyczących poprawy funkcjonowania ludzi starszych w województwie lubelskim złożyło 31 organizacji pozarządowych. W wyniku postępowania konkursowego pozytywną akceptację zespołu oceniającego przy Wojewodzie Lubelskim zyskało 14 organizacji pozarządowych. Należą do nich:

- Stowarzyszenie Inicjatyw Społecznych „Integracja” w Lublinie,
- Stowarzyszenie Zielony Domek w Tomaszowie Lubelskim,
- Polski Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów Oddział Okręgowy w Chełmie,
- Krasnostawskie Stowarzyszenie Ochrony Zdrowia Psychicznego,
- Stowarzyszenie Kobiet Gminy Sawin,
- Parafialny Klub Sportowy „Meandra” w Dorohuczycy,
- Janowskie Stowarzyszenie Niesienia Pomocy „Humanus” w Janowie Lubelskim,
- Katolickie Stowarzyszenie „Służba Człowiekowi” w Zamościu,
- Polski Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów Oddział Okręgowy w Zamościu,
- Polski Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów Oddział Okręgowy w Lublinie,
- Stowarzyszenie „Ars Avanti” w Zamościu,
- Klub Seniora w Potoku Wielkim,
- Stowarzyszenie „Nadzieja i Przyszłość” w Komarówce Podlaskiej.

Wojewoda Lubelski na dofinansowanie programów wspierających osoby starsze dla w/w organizacji przeznaczył w 2011 roku 60 tysięcy złotych.²⁸

Zakończenie

Nie ulega wątpliwości, że społeczeństwo polskie wchodzi w fazę starzenia się, niesie to określone konsekwencje społeczne i ekonomiczne. Z prognozy GUS jednoznacznie wynika, że w 2030 r. czwarta część ludności naszego kraju będzie w wieku poprodukcyjnym.

---

²⁸ Pismo Wydziału Polityki Społecznej Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie z dnia 31 maja 2011 w sprawie postępowania konkursowego (dokumenty Wydziału Polityki Społecznej UW w Lublinie)

Tak zasadnicze zmiany w strukturze demograficznej naszego społeczeństwa wymagają długofalowej polityki społeczno-ekonomicznej, uwzględniającej problemy starzenia się społeczeństwa.

Analizując prognozy demograficzne nasuwają się pytania: jakiego rodzaju przedsięwzięcia są konieczne, aby społeczeństwo polskie mogło w przyszłości normalnie funkcjonować, jeżeli prognozy demograficzne są nie tylko znane, ale i w miarę pewne, to dlaczego brak jest w naszym kraju niezbędnej w tym zakresie polityki ekonomiczno-społecznej.

Odpowiedź na powyższe pytanie jest złożona. Wydaje się, że w całym okresie potransformacyjnym, a więc w ostatnim dwudziestolecu problemy bieżące kolejnych rządów dominowały nad rozwiązaniami długofalowymi. Stąd też w licznych obszarach dotyczących szczególnie ludzi starszych począwszy od ochrony zdrowia, systemów emerytalnych, kontaktu międzygeneracyjnego czy systemu usług dla osób starszych ciągle jesteśmy na początku drogi prowadzącej do zasadniczych zmian.

Zmiany te powinny polegać głównie na:

- zapewnieniu gwarancji państwowych co do systemu ubezpieczeń emerytalnych, wypłacania emerytur, ustalania ich waloryzacji i poboru składki (problemy te częściowo znalazły się w wystąpieniu Premiera w exposé 17.X.2011),
- zapewnieniu specjalistycznej pomocy medycznej w systemie opieki zdrowotnej (z uwzględnieniem tzw. ubezpieczenia pielęgniarского),
- zapewnieniu opieki domowej osobom jej wymagającym,
- wspieraniu budownictwa domów seniorów i pensjonatów dla samotnych,
- wspieraniu uczestnictwa w różnych sferach życia społecznego, w zaspokajaniu potrzeb edukacyjnych, kulturalnych i rekreacyjnych (Uniwersytety III wieku, kluby seniora),
- czynnym zapobieganiu deprivacji społecznej poprzez system indywidualnych kontaktów,
- ustabilizowaniu przepisów dopuszczających aktywność zawodową,
- wspieraniu rozwoju sektora usług na rzecz ludzi starszych,
- ustanowienie jednolitego katalogu ulg i przywilejów dla seniorów.²⁹

Problem osób w podeszłym wieku powinien być problem o strategicznym znaczeniu dla naszego kraju. Konieczne jest bowiem włączenie się w budowanie takiej strategii władz rządowych dla wielu organizacji pozarządowych czyli władz całego państwa. Zgodnie z ustawą o pomocy społecznej problemy ludzi starszych powinny znaleźć się w strate-

---

²⁹ A. Rajkiewicz, op. cit., s 23

giach rozwiązywania problemów społecznych władz samorządowych (gminnych, miejskich, powiatowych i wojewódzkich).

Jeżeli w programach polityki społecznej chcemy się kierować hasłem „społeczeństwo dla wszystkich grup wiekowych” to osoba starsza powinna być w nurcie życia rodzinnego i towarzyskiego. Trzeba zatem dać powód do dalszego życia. Nie wystarczy zatem zapewnić seniorom bezpieczeństwa socjalnego, ale powód do dalszego życia, to przede wszystkim międzypokoleniowa więź i sieć kontaktów rodzinnych, oparcie w społeczności sąsiedzkiej i lokalnej, a w rzeczywistości to chęć do dalszego aktywnego przeżywania kolejnych lat spokojnego życia.

Literatura:

I. Źródła archiwalne

- [1] Program współpracy Wojewody Lubelskiego z organizacjami pozarządowymi w zakresie pomocy społecznej – Lublin 2005 (dokumentacja Wydziału Polityki Społecznej UW w Lublinie).
- [2] Pismo Wydziału Polityki Społecznej Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie z dnia 31 maja 2011 r. w sprawie postępowania konkursowego (dokumentacja Wydziału Polityki Społecznej UW w Lublinie).

II. Źródła drukowane

- [1] Główny Urząd Statystyczny – rocznik 2004
- [2] Lubelski Urząd Statystyczny – rocznik 2010
- [3] Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. Nr 64, poz. 593)
- [4] Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. Nr 96, poz. 873).

III. Opracowania

- [1] Jarosz M., Włoszczak-Szubzda A., Kowalski W. (red.) Problemy starzenia się o pomocy społeczeństwa. Teoria i Praktyka. Perspektywa Polska i Brytyjska, Lublin 2011.
- [2] Kantyka S. Organizacje pozarządowe partner samorządu (w:) Frąckiewicz-Wronka (red.) samorządowa polityka społeczna, Warszawa 2002.
- [3] Kleer J. (red.) Konsekwencje ekonomiczne i społeczne starzenia się społeczeństwa, Warszawa 2008.
- [4] Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa. Polska Akademia Nauk. Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa 2000.
- [5] Polityka społeczna w regionie, badania, analizy i upowszechnianie. Raport z badań. Część I, WSEI Lublin 2010.
- [6] Przyszłość: Świat- Europa-Polska nr 1/2006

- [7] Rajkiewicz A. Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa, Warszawa 2008.
- [8] Sałęga D. Polscy seniorzy w przyszłości (w:) Polityka społeczna w regionie, badania analizy i upowszechnianie. Raport z badań. Część I, WSEI Lublin 2010.
- [9] Szukalski P., Polscy seniorzy w przyszłości (w:) Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa, Warszawa 2008.

Summary

Problems functioning of the elderly in Poland, with particular emphasis on the region of Lublin

Population aging is a universal phenomenon in the modern world. According to some demographers predicted percentage of the population of retirement age will increase in Europe over half a century, that is, by 2050 from 27% to 51% in North America from 19% to 35% across the globe from 11% to 25%. In the future this process will accelerate even more wyraźniejszemu to falling birth rates. Demographic forecasts indicate that the number of people in Poland in the retirement age will rise from 5.9 million in 2005 to at least 9 million in 2030, ie 15.4% of the total Polish population to 26.9%. The problems of increasing population and the very last phase of human life becomes the object of interest and concern of international organizations (UN passed the 1991 catalog for Human Rights of Elders), academia and public bodies in many countries. That problem was also taken Forecast Committee 'Poland 2000 Plus ". This very important problem was underestimated by all the authorities for many years. Another emerging governments did nothing to start some preparation for this process. The Ministries of Labour and Social Policy, Health, Education does not have quite the cells or even specialists in this field.

Key words: social work.

Ivan Farský, Katarína Žiaková

Institute of Nursing, Jessenius Faculty of Medicine, Comenius University, Slovakia

Igor Ondrejka

Clinic of Psychiatry, Jessenius Faculty of Medicine, Comenius University, Slovakia

Vplyv pohlavia, vzdelania, vierovyznania a veku na spiritualitu v dospeljej populácii

Úvod

Spiritualita je široký koncept, ktorý je pre svoju subjektivitu a abstraktnosť ťažko definovateľný. V súvislosti so spiritualitou viacerí autori kladú dôraz na jedinečnosť a autenticitu každého jednotlivca pri opisovaní spirituality (McSherry 2007, s.100; Stríženec 2007, s.39). Dôležitým prvkom je aj kultúrna závislosť. Ako poukazujú Miller a Kelley (2005, s. 460-478), kultúra je významným zdrojom ako ľudia interpretujú spiritualitu. Práve preto je problematické zovšeobecňovanie výskumov v značnej miere realizovaných na anglosaskej populácii aj na iné kultúry či krajiny. Je však pravdepodobné, že na spiritualitu majú vplyv aj ďalšie faktory, medzi ktoré môže patriť napr. pohlavie, stupeň dosiahnutého vzdelania či vek. Napr. vývin religiozity z hľadiska veku je v literatúre dobre popísaný (Stríženec 2007, s.35-38, Říčan 2002, 279-299 a iní). Taktiež je možné, že prístup žien a mužov k spiritualite, resp. ich spirituálne prežívanie môže byť odlišné. Vzdelanie a konkrétne vierovyznanie môže taktiež vplývať na spiritualitu osôb, napr. ponúkanými informáciami, mierou dogmatizmu, schopnosťou prijímať a spracovávať odlišné pohľady či svetonázorom z nich vyplývajúcim. Napriek súčasnému pomerne veľkému záujmu o spiritualitu v humanitných a zdravotníckych odboroch je len málo prác, ktoré sa venujú aj odlišnostiam v spiritualite v súvislosti s demografickými ukazovateľmi. Zároveň výsledky nie sú v tejto oblasti konzistentné. Zisťovanie faktorov, ktoré potenciálne vplývajú na spiritualitu má svoj význam v detekcii rizikových skupín z hľadiska prežívania spirituálnych problémov.

Ciele

V práci sme sa zamerali sme sa na posúdenie rozdielov vo vybraných spirituálnych premenných (životná zmyslupnosť, nádej, spirituálne zážitky a spirituálna pohoda) v závislosti od pohlavia, stupňa dosiahnutého vzdelania, vierovyznania a veku

Súbor

Vzorku tvorilo 249 respondentov s priemerným vekom $29,3 \pm 10,0$ roka. Z toho bolo 120 mužov (priemerný vek $30,1 \pm 10,6$ roka) a 129 žien (priemerný vek $27,7 \pm 9,2$ roka). 5 respondentov malo ukončené stredoškolské vzdelanie bez maturity, 218 malo ukončené stredoškolské vzdelanie s maturitou a 26 uvádzali vysokoškolské vzdelanie. 55 respondentov sa nehlásilo k žiadnemu vierovyznaniu, 157 uvádzalo katolícke vierovyznanie, 32 evanjelické a 5 sa hlásilo k inému vierovyznaniu.

Zaraďujúcimi kritériami boli: informovaný súhlas, spolupráca respondenta, schopnosť pochopiť inštrukcie, vek 18 r. a viac.

Vzorku tvorili predovšetkým univerzitní študenti, príbuzní a známi riešiteľov výskumu, ktorí spĺňali zaraďujúce kritériá. Respondenti boli požiadaní o vyplnenie dotazníkovej batérie riešiteľmi výskumu, boli informovaní, že môžu bez následkov participáciu odmietnuť. Celkovo bolo rozdáných 300 dotazníkov, návratnosť bola 256 dotazníkov. Z nich bolo 7 vyradených pre vysoký počet nevyplnených položiek.

Metodika

Snyderova škála nádeje (SHS) (Snyder et al, 1991; v preklade Halamu 2001, s.135-142). Nádej chápe Snyder ako dvojdimenziálny konštrukt. Dimenzia Snaha je kognitívna schopnosť postupovať na ceste za dosahovaním cieľa. Je to schopnosť začať a pokračovať na ceste k cieľu. V tomto koncepte je zdrojom mentálnej energie. Dimenzia nádeje Cesta je vnímaná schopnosť vytvárať jeden či viac fungujúcich spôsobov dosahovania cieľa a umožňuje vnímať možné postupy ako dosiahnuť cieľ (Halama, 2001, s.136). Škála obsahuje 12 položiek, 8 na posúdenie nádeje a zvyšné položky sú distraktory („zahmlievajú“ pravý účel škály), ktoré sa nepočítajú do celkového skóre. Položky sú hodnotené mierou stotožnenia sa s výrokmi na 4-stupňovej Likertovej škále, od 1 = úplná nepravda po 4 = úplná pravda. Celkové skóre škály môže byť od 8 do 32. Vyššie skóre znamená vyššiu nádej.

Pražský dotazník spirituality (PSQ 36) (Říčan, Janošová 2005, s.160; Říčan 2007, s. 58; s. 286). Týmto dotazníkom sa posudzuje úroveň spirituality (v zmysle spirituálnych zážitkov a prejavov spirituality v bežnom živote). Dotazník tvorí 36 položiek, hodnotené mierou súhlasu s výrokom na 5 stupňovej Likertovej škále od 1 = veta Vás vôbec nevysti-

huje po 5 = veta Vás úplne vystihuje. Celkové skóre teda môže byť od 36 do 180. Vyššie skóre poukazuje na vyššiu mieru spirituality. Autor dotazníku zdôrazňuje, že pri tvorbe akcentovali obraznosť, metaforu, pátos, prežitky tajomstva a fascinácie, ktoré považuje za charakteristické pre spiritualitu (Říčan, 2007, s. 58).

Škála životnej zmysluplnosti (ŠŽS) (Halama 2002, s.265; 2007 s.167). Škála sa zameriava na posúdenie zmyslu a účelu v živote človeka a vychádza z trojkomponentového chápania zmyslu života. Kognitívnu dimenziu tvoria položky týkajúce sa celkovej životnej filozofie, životného nasmerovania, pochopenia, či životného poslania. Motivačná dimenzia je tvorená položkami, ktoré sa týkajú cieľov, plánov, ako aj sily a vytrvalosti angažovania sa v nich. Afektívnu dimenziu zmyslu života tvoria položky týkajúce sa životnej spokojnosti, naplnenosti, optimizmu, či v negatívnej rovine znechutenia, pocitov jednotvárnosti atď. Škála obsahuje 18 položiek, hodnotené mierou súhlasu s výrokom na 5-stupňovej Likertovej škále, od 1 = vôbec nesúhlasím, po 5 = úplne súhlasím. Celkové skóre môže mať hodnoty od 18 do 90. Vyššie skóre znamená vyššiu životnú zmysluplnosť respondenta.

Škála spirituálnej pohody (SWS) (Paloutzian, Ellison 1982, s. 224-237) Škála sa zameriava na posúdenie spirituálnej pohody, či percipovanej spokojnosti so spirituálnym životom. Je rozdelená do 2 dimenzií spirituálnej pohody. Náboženská pohoda vyjadruje „vertikálnu“ dimenziu spirituality je zacielená na to ako jednotlivec vníma pohodu v jeho spirituálnom živote, ktorá je vyjadrovaná vo vzťahu k Bohu. Existenciálna pohoda tvorí „horizontálnu“ dimenziu spirituality a zameriava sa na to ako je jednotlivec adjustovaný na seba samého, komunitu a okolie. Táto dimenzia zahŕňa existenciálne poňatie účelu a zmyslu života, životnej spokojnosti a pozitívnych či negatívnych životných skúseností.

Škála obsahuje 20 položiek, ktoré sú hodnotené 6- stupňovou Likertovou škálou, na ktorej respondent vyjadruje mieru súhlasu s výrokom od 1 - veľmi súhlasím po 6 - veľmi nesúhlasím. Celkové skóre spirituálnej pohody môže byť od 20 do 120. Na vyššiu spirituálnu pohodu poukazuje vyššie skóre.

Získané údaje boli spracované v programe Statistica v.7. V práci boli použité neparametrický testy (Kruskal-Walis, Mann-Whitney) na porovnanie rozdielov a neparametrický test (Pearsonov korelačný koeficient) na zistenie vzájomných vzťahov medzi premennými.

Výsledky

Tab. 1. Porovnanie rozdielov z hľadiska pohlavia

	muži n=120	ženy N= 129	Z	p(M-
	d ± SD	d ± SD		
SHS	23,50±3,06	23,13±3,05	0,836	0,4033
PSQ 36	114,97±24,31	113,81±23,37	0,493	0,6219
ŠŽZ	70,22±10,54	70,81±9,18	0,057	0,9548
SWS	83,82±16,29	83,53±14,27	0,216	0,8288

p ≤ 0,05; d = average; SD - standard deviation

Muži uvádzali v priemere vyššie priemerné skóre v miere nádeje, mali viac spirituálnych zážitkov a vyššiu spirituálnu pohodu. Ženy mali vyššiu mieru životnej zmysluplnosti. V sledovaných premenných sme nezistili žiadne signifikantné rozdiely v závislosti od pohlavia.

Tab. 2. Porovnanie rozdielov z hľadiska vzdelania

	SOU n = 5	SM n = 218	VS n = 26	H	p (K-W)
	d ± SD	d ± SD	d ± SD		
SHS	22,4±2,97	23,22±3,03	24,27±3,17	2,696	0,2598
PSQ 36	120,6±19,74	115,1±23,77	107,08±24,02	2,556	0,2785
ŠŽZ	71,6±6,95	70,9±9,82	67,15±10,17	3,68	0,1588
SWS	83,8±7,43	84,85±15,27	73,85±12,62	13,47	0,0012

p ≤ 0,05; SOU - Stredná škola bez maturity; SM - stredná škola s maturitou; VS - vysoká škola

Najvyššiu nádej uvádzali s vysokoškolským vzdelaním, vo všetkých ostatných premenných z hľadiska celkového skóre dosahovali najnižšie priemerné hodnoty. Respondenti so stredoškolským vzdelaním bez maturity mali najviac spirituálnych zážitkov a najvyššiu mieru životnej zmysluplnosti. Spirituálna pohoda bola najvyššia u respondentov s úplným stredoškolským vzdelaním. Signifikantný rozdiel sme zistili v miere spirituálnej pohody v neprospech respondentov s vysokoškolským vzdelaním v porovnaní

s respondentmi so stredoškolským vzdelaním bez a s maturitou. Iné signifikantné rozdiely sme nezistili.

Tab. 3. Porovnanie rozdielov z hľadiska vierovyznania

	KV n=157	EV n=32	IV n=5	BV n=55	H	P(K-W)
	d ± SD	d ± SD	d ± SD	d ± SD		
SHS	23,2±2,9	22,4±2,8	24,4±1,14	24,04±3,4	8,78	0,03
PSQ 36	116,2±22,2	111,2±23,6	133±19,3	109,4±27,4	7,74	0,05
ŠŽZ	70,2±9,4	70,1±8,8	73,2±10,2	71,4±11,6	2,52	0,47
SWS	87,1±14,4	81,5±15,6	88,4±20,5	74,8±13,4	27,12	<0,00.

p≤0,05; KV - katolícke vierovyznanie; EV - evanjelické; IV - iné vierovyznanie; BV - bez vierovyznania

Z hľadiska vierovyznania sme zistili, že najvyššiu mieru nádeje, spirituálnych zážitkov, životnej zmysluplnosti a spirituálnej pohody uvádzali respondenti, ktorí sa hlásili k inému ako katolíckemu, či evanjelickému vierovyznaniu. Najnižšiu mieru nádeje, spirituálnych zážitkov a životnej zmysluplnosti uvádzali respondenti s evanjelickým vierovyznaním. Respondenti nehlásiaci k žiadnemu vierovyznaniu mali vyššiu mieru nádeje a životnej zmysluplnosti ako katolíci a evanjelici. Signifikantné rozdiely boli v miere nádeje a spirituálnej pohody.

Tab. 4. Miera spirituality a vek

r(VEK)	N 249	
	r(P)	p
SHS	0,047	0,463
PSQ 36	-0,082	0,200
ŠŽZ	0,064	0,316
SWS	-0,173	0,006

p≤0,05

Vek pozitívne koreloval s mierou nádeje a životnou zmysluplnosťou, negatívne koreloval s mierou spirituálnych zážitkov a spirituálnou pohodou. Signifikantnú koreláciu

sme zistili len medzi vekom a spirituálnou pohodou, pričom sa jednalo len o slabý korelačný vzťah.

Diskusia

V závislosti od pohlavia sme nezistili žiadne signifikantné rozdiely v spirituálnych premenných. V súvislosti s interpopulárnymi rozdielmi z hľadiska spirituality neexistuje dostatok relevantných zdrojov. V prevažnej väčšine štúdií sa skúma len samotný vplyv spirituálnych premenných na iné premenné, pričom odlišnosti medzi pohlaviami sa takmer nereflektujú. McBride et al (1998, s.124) Steger et al (2006, s. 84), Moadel et al (1999, s.378), Gomes a Fisher (2005, s.1392) v ich prácach nezistili rozdiely medzi vybranými spirituálnymi premennými v závislosti od pohlavia. Naopak Baetz et al (2006, s.657), Bellami et al (2007, s.261), Maselko a Kubzansky (2006, s.2848-60), Hendricks-Ferguson (2006, s.189) určité rozdiely potvrdzujú. Možno teda konštatovať, že výsledky v oblasti interpopulárných rozdielov z hľadiska spirituality nie sú konzistentné a preto konštatujeme, že pohlavie samo o sebe nie je faktorom, ktorý by jasne vplýval na mieru naplnenia spirituálnych premenných. Avšak je možné že zdroje spirituality, ako aj efektívne intervencie na jej podporu môžu byť u mužov a žien odlišné. Zároveň pri meraní iných spirituálnych premenných, môžu byť rozdiely výraznejšie. Taktiež sa môžu rozdiely potvrdiť pri porovnávaní respondentov v určitých vekových obdobiach ako to napr. uvádza Hendricks-Fergusonová (2006, s.189) na vzorke adolescentov.

Respondenti s vysokoškolským vzdelaním mali signifikantne nižšiu mieru spirituálnej pohody v porovnaní s pacientmi so stredoškolským vzdelaním bez maturity a s maturitou. Vzťah medzi stupňom dosiahnutého vzdelania a spiritualitou nie je, podobne ako rodové rozdiely, v centre záujmu výskumníkov. Baetz et al (2006, s.657) v už spomínanej štúdií uvádza, že respondenti s vyšším vzdelaním uvádzali vyššiu frekvenciu návštev bohoslužieb, ako aj vyššiu mieru spirituálnych hodnôt. Naopak Bellamy et al (2007, s.261) na vzorke 1835 psychiatrických pacientov neidentifikovali stupeň vzdelania ako faktor vplývajúci na spiritualitu. Vahia et al (2011, s.99) na vzorke 1973 starších žien ale zistili, že vyššia miera spirituality bola spojená s nižším vzdelaním. Su et al (2006, s.411) u taiwanských žien taktiež zistili nižšiu mieru zmyslu u vysokoškolsky vzdelaných v porovnaní so stredoškolsky vzdelanými, ale vyššiu v porovnaní so ženami s najnižším vzdelaním. V našom súbore mali vysokoškolsky vzdelaní respondenti aj nižšiu mieru spirituálnych zážitkov a nižšiu životnú zmysluplnosť ako respondenti s nižším vzdelaním. Na jednej strane možno uvažovať o tom, že vyššie vzdelanie je spojené s čiastočným odklonom od spirituality, resp. prikladanie menšieho významu spiritualite v bežnom živote, čo následne vedie k nižšej miere naplnenia jednotlivých premenných. Na druhej strane je

pravdepodobné, že ľudia s vyšším vzdelaním môžu kritickejšie hodnotiť naplnenie spirituálnych premenných, čo môže byť spojené aj s ich negatívnejším hodnotením.

Z hľadiska odlišného vierovyznania sme zistili že, najvyššie hodnoty dosahovali pacienti s iným ako evanjelickým či katolíckym vierovyznaním. Tento výsledok môže byť sporný vzhľadom k nízkemu počtu respondentov (5) hlásiacich sa kinému ako katolíckemu či evanjelickému vierovyznaniu. Taktiež hlásenie sa k určitému vierovyznaniu nevyplýva o tom, ako osoba hodnotí úlohu viery, či konkrétneho náboženstva. Preto by bolo vhodnejšie nehodnotiť samotné vierovyznania, ale skôr odlišovať internalizovanú a externalizovanú religiozitu. Bunčák (2002) rozlišuje 5 typov veriacych: 1. Cirkevne založený typ (19,2 %), predstavujú ho nábožensky veriaci a v cirkvi integrovaní ľudia, ktorí svoju vieru prežívajú v zhode s učením cirkvi, ktorej sú členmi. 2. Tradične náboženský typ (29,2 %), predstavujú ho menej nábožensky veriaci ľudia, ktorí sú v cirkvi integrovaní prostredníctvom tradičných motívov. 3. Liberálne náboženský typ (16,4 %) predstavujú ho málo náboženski a vo svojej cirkvi slabo integrovaní ľudia, ktorí sú často „otvorení“ iným svetonázorovým orientáciám a viacerým cirkevným spoločenstvám. 4. Nábožensky ľahostajní (19,3 %), ľudia bez náboženskej viery, ktorí nie sú ani cirkevne integrovaní a náboženská viera je im prakticky ľahostajná. 5. Nenáboženský typ (16,0 %), predstavujú ho ľudia, ktorí sa otvorene dištancujú od náboženskej viery, svetonázorovo sú presvedčení ateisti. Vzhľadom k tomu, že vo väčšine premenných dosahovali pacienti s katolíckym a evanjelickým vierovyznaním, ako aj pacienti bez vierovyznania podobné priemerné hodnoty nebudeme považovať samotné vierovyznanie za faktor, ktorý by výraznejšie vplýval na mieru naplnenia spirituálnych premenných.

Z hľadiska vzťahu veku a spirituálnych premenných možno konštatovať, že rovnako ako v prípade pohlavia, vzdelania a vierovyznania nepatrí v našom súbore medzi faktory, ktoré by výraznejšie vplývali na spirituálne premenné v našom súbore. Toto výsledok môže byť spôsobený aj tým, že v súbore neboli rovnomerne zastúpené všetky vekové skupiny. Vzhľadom k tomu, že väčšina oslovených respondentov mala medzi 20-timi až 40 rokmi, možno do istej miery predpokladať, že v tomto vekovom období bude skôr posilňovať orientácia na vlastné schopnosti a sily, ako aj orientácia na problémy a povinnosti súvisiace s prácou a vzťahmi, pričom duchovná dimenzia bude utláčaná skôr do úzadia, ako by mala zohrávať ústrednú rolu v živote. Halama (2007, s.121) uvádza negatívny vzťah medzi mierou zmysluplnosti a vekom. Najnižšia miera životnej zmysluplnosti sa vyskytovala u adolescentov (16 až 20 rokov), potom miera životnej zmysluplnosti stúpa a dosahuje vrchol v strednom veku (36-45 rokov). Neskôr opäť dochádza k poklesu jej úrovne, pričom v období staroby dosahuje zmysluplnosť úroveň len o niečo väčšiu ako v adolescencii. Baum a Stewart (1990, s.8) uvádzajú, že najviac

zmysluplných zážitkov sa deje do 40 rokov života. Jedným z dôvodov môže byť podľa nich emocionálna významnosť týchto zážitkov, keďže v prvej polovici života sú zážitky spojené s budovaním identity emocionálnejšie sýtejšie, čo následne vedie k vyššiemu hodnoteniu ich zmysluplnosti.

Z hľadiska sily vzťahu sa v oboch sledovaných skupinách jednalo len o mierne korelácie medzi vekom a niektorými spirituálnymi premennými. Z našich výsledkov teda vyplýva, že vek nie je faktorom, na základe ktorého by sme mohli označiť nejakú skupinu osôb ako rizikovú.

Zo zistených výsledkov vyplýva, že pohlavie, vzdelanie a vek nemožno považovať za faktory, na základe ktorých by sme mohli označiť nejakú skupinu ako rizikovú. Faktorom, ktorý ovplyvňoval mieru nádeje a spirituálnej pohody bolo vierovyznanie, pričom iné vierovyznanie ako v našich podmienkach tradičné katolícke a evanjelické (spolu približne 76% obyvateľstva SR v r.2001) bolo predpokladom vyššej miery spirituálnych premenných.

Záver

V našej práci sa pohlavie, vzdelanie, náboženská denominácia ani vek neukázali ako faktory, ktoré by mali výraznejší vplyv na spirituálne premenné. Tieto zistenia však mohli byť ovplyvnené aj metodologickými nedostatkami. Napr. veľkosť vzorky nemusela byť v tomto prípade dostatočná, čo sa ukázalo najmä na premenných ako bolo vzdelanie a vierovyznanie, kde boli jednotlivé skupiny nerovnomerne zastúpené. Na jednej strane naše zistenia potvrdzujú, že spiritualita je univerzálny fenomén, ktorý sa vyskytuje u všetkých ľudí, či už je rozpoznaná alebo nie. Na strane druhej strane sa možno stotožniť s výskumníkmi, ktorý zdôrazňujú predovšetkým subjektivitu a individuálnosť spirituality. Hľadanie faktorov, ktoré vplyvajú na mieru prežívanej spirituality môže napomôcť lepšiemu porozumeniu spirituality a tým aj vysvetleniu a cielenému využitiu jej pozitívneho vplyvu na telesné a duševné zdravie.

Príspevok vznikol akú súčasť riešenia grantovej úlohy VEGA r.č. 1/0215/10

Bibliografické odkazy

- [1] MCSHERRY W.: *The Meaning of Spirituality and Spiritual Care within Nursing and Health Care Practise*. Quay Books Division, London 2007
- [2] STRÍŽENEC M.: *Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu*. SAV: Bratislava 2007
- [3] MILLER L., KELLEY B. S.: Relationships of religiosity and spirituality with mental health and psychopathology. In *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. Eds. R. F. Paloutzian, C. L. Park. Guilford Press, New York 2005.pp. 460-478

- [4] ŘÍČAN P.: *Psychologie náboženství*. Portál, Praha 2002
- [5] SNYDER C.R. et al: The will and the Ways: Development and Validation of an Individual-Differences Measure of Hope. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1991, Vol. 60, n. 4, pp.570-585
- [6] HALAMA P.: Slovenská verzia Snyderovej škály nádeje: Preklad a adaptácia. *Československá psychologie*. 2001, Vol.45, n. 2, pp. 265-276
- [7] HALAMA P.: Vývin a konštrukcia škály životnej zmysluplnosti. *Československá psychologie*. 2002, Vol.46, n. 3, pp. 265-276.
- [8] HALAMA P.: *Zmysel života z pohľadu psychológie*. SAP, Bratislava 2007.
- [9] ŘÍČAN P.: *Psychologie náboženství a spirituality*. Portál, Praha 2007.
- [10] ŘÍČAN P., JANOŠOVÁ P.: Spirituality: its psychological operationalization via measurement of individual differences. A Czech perspective. *Studia Psychologica*. 2005, Vol.47, n.2, pp.157-165.
- [11] PALOUTZIAN R. F., ELLISON, C.W.: *Loneliness, spiritual well-being and quality of life*. In *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy*. Eds. L. Peplau, D. Perlman. NY: Wiley Intescience, 1982, s. 224-237
- [12] McBRIDE, J. L. et al: The Relationship Between a Patient's Spirituality and Health Experiences. *Fam Med*. 1998, Vol. 30, n.2, pp. 122-6
- [13] STEGER M. F. et al.: The Meaning in Life Questionnaire: Assessing the Presence of and Search for Meaning in Life. *Journal of Counseling Psychology*. 2006, Vol. 53, n. 1, pp.80-93
- [14] MOADEL, A. et al: Seeking meaning and hope: Self-reported spiritual and existential needs among an ethnically-diverse cancer patient population. *Psycho-Oncology*. 1999, Vol. 8, pp. 378-385.
- [15] GOMEZ R., FISHER J.: Item Response Theory Analysis of the Spiritual Well-Being Questionnaire. *Personality and Individual Differences*. Vol. 38, pp. 1107-1121
- [16] BAETZ, M. et al: How Spiritual Values and Worship Attendance Relate to Psychiatric Disorders in the Canadian Population. *Can J Psychiatry*. 2006, Vol. 51, n. 10, pp.654-661
- [17] BELLAMY C.D. et al: Relevance of spirituality for people with mental illness attending consumer-centered services. *Psychiatr Rehabil J*. 2007, Vol. 30, n.4, pp. 287-94.
- [18] MASELKO J., KUBZANSKY L.D.: Gender Differences in Religious Practices, Spiritual Experiences and Health: Results from the General Social Survey. *Social Science and Medicine*. 2006, roč. 62, s.2848-2860.
- [19] HENDRICKS-FERGUSON V.: Relationships of age and gender to hope and spiritual well-being among adolescents with cancer. *J Pediatr Oncol Nurs*. 2006, Vol. 23, n.4, pp. 189-99.

- [20] VAHIA I.V. et al: Correlates of spirituality in older women. *Aging & Mental Health*. 2011, Vol. 15, n.1, pp.97-102
- [21] SU T.J. et al.: Factors Related to Meaning of Life in Taiwanese Women Treated with In Vitro Fertilization. *J Formos Med Assoc*. 2006, Vol. 105, n. 5, pp. 404–413

Summary

Impact of gender, education level, denomination and age to spirituality in adults

In the last years there is a growing discussion about importance of spirituality in the health care. Majority of research accepted potential healing influence of spirituality. But spirituality is still more unclear than clear concept. Purpose of this study was to compare selected spiritual variables (hope, meaning of life, spiritual experiences and spiritual well-being) in groups of healthy adults divided by gender, educational level and denomination. We examined relationship among age and spiritual variables, too. We found out no significant differences among men and women in spiritual variables. In depending on educational level we found out significant differences in spiritual well-being. Respondents with university education had significant lower level of spiritual well-being than respondents with secondary education. In accordance to denomination we found out significant differences in level of hope and spiritual well-being. Those who had different denomination as catholic or evangelical had the highest level of hope and those with any denomination had higher level of spiritual well-being than non-believers. Age had negative significant relationship only with spiritual well-being. On the one hand, our findings confirm that spirituality is a universal phenomenon that occurs in all people, whether recognized or not. On the other hand, confirm opinion of researchers who emphasize the particular personality and individuality of spirituality.

Key words: demographic variables, spirituality, healthy adults.

Vlasta Dvorakova

Trnava University, Slovakia

Lada Cetlova

College of Polytechnics Jihlava, Czech Republic

Delivery and Pain

Introduction

Delivery pain is a reaction which is not caused by disease. Its main reason is the preparation of pregnant woman to coming delivery [Parizek, 2008]. “Physiologists explain the origin and perception of delivery pain as follows: there exists special both-sided nerve (and also hormonal) connection between brain and uterus. Through this connection sends brain in proper moment the command to uterus to stretch uterus muscle. In this moment starts the delivery. In brain can [but may not] originate feeling of pain when uterus muscle stretch” [Trca, 2004, p. 66]

Delivery pain is by expecting mothers considered as necessity although it belong to the strongest types of pain. According to the Pain Rating Index (PRI) the delivery pain has 8 to 10 points, the same as herpetic or tumor diseases [Roztocil, 2008].

Among main causes belong fear and anxiety during which increase muscle tension. This process causes the decrease of oxygen supply, increasing of creation of katecholamin and adrenalin hormones. Those can cause slowing of delivery in the first stage of labor and initiation of increased sensibility to pain.

Another causes are shortening and extension of cervix, opening of delivery ways, reduced supply of oxygen into vagina muscles during contractions, pressing of fetus to pelvic floor, extending of vagina and perineumb [Cermakova, 2008].

Pain during uncomplicated delivery is coming from sympatic nerve system and creates extensive tension inside uterus thus causing pain. Fear causes also the reduction of blood circulation through uterus thereby reduce the efficiency of delivery mechanism. This is accompanied also by muscle sensitivity and ischemia [Dick-Read, 2006].

Delivery labor and pain represents physical and psychical burden for both mother and fetus and they react to them with stress reaction. Physiological response of mother means advantage for delivery process. Similar stress reaction of fetus is important for its adaptation after delivery. If the stress reaction excess border values compensating mechanisms of organism are not able compensate it and hormonal reaction acts negatively.

Among factors which influence labor pain belong pain threshold, perception of pain, readiness of cervix, size of fetus and pelvis, exhaustion and tiredness of mother, position of fetus and its movements, medical interventions and psychosocial factors [Cermakova 2008].

Delivery is influenced by many hormones which have a great influence to perception of pain during delivery and to process of delivery. Connection between hormones and delivery was first mentioned by obstetricians Michel Odent and Frederic Leboyer. They highlighted the importance of environment during delivery – environment in which mother feels safe, secure and relaxed. If mother during delivery feels safe and relaxed and do not feel fear and anxiety than she will have an efficient level of hormones which contribute to the smooth process of delivery and to pain relief [Cermakova, 2008].

For example endorphin acts during delivery as opiate, reduces perception of pain, induces feeling of relief and support the establishment of love and care relationship between mother and newborn [Cermakova, 2008].

Ways of pain suppression during delivery

Main effect of delivery analgesics is the reduction of labor pain. Between other effects belong stress reduction, release of obstetric gate and reduction of delivery duration. Despite all positive effects of analgesics is necessary to give medications with great deliberation because they can influence the physiological progress of delivery. All medications given during delivery can negatively influence both mother and fetus [Gregorova, 2009].

Basic aims of analgesics during delivery are also to comfort mother during labor, to support physiological progress of delivery process, to create ideal condition for fetus or to increase psychical bindings between mother and fetus [Roztocil, 2008].

Non-pharmacological methods of delivery pain reduction

– Pre-delivery preparations, informed women.

Pre-delivery preparations seek to reduce mother's fear and worries connected with delivery. Part of pre-delivery preparations is also familiarization of mother and father with process of delivery and with ways of labor pains suppression [Cermakova, 2008].

– Presence of father during delivery.

Father should freely decide if he will be present at the delivery or not. Mother is not lonely and feels more secure if partner is present. Partner present during delivery is for mother source of support, bravery and energy and his simple presence is for mother very important and calming. To provide relief partners can massage mother's back, especially in the lower back area which is in the first labor phase exposed to extensive pressure from entering head. On one hand many fathers confirm that their relationship to mother and child deepened after delivery on other hand can for more sensitive men cause experience from delivery ward psychological trauma. Mother do not have to be accompanied only by the father of baby but support can be provided also by doula, by private midwife, by mother, by friend or by another close person [Gregorova, 2009].

– **Hydroanalgesia**

It means the use of warm water which has several effects. I relax muscles, increase activity of uterus which leads to the shortening of first labor phase and not less important is relaxing and calming. When hydroanalgesia is used is essential to follow drinking regime and when starts nausea or weakness it s necessary to exit shower or bathtub immediately. Hydroanalgesia can be applied in bathtub or in shower [Cermakova, 2008].

– **Freedom of movement and selecting of position**

Possibility to move freely and to freely choose position which is for mother the most suitable is during delivery very important. Movement helps to relax, toleration to pain improves, reaction to needs of is more effective, delivery goes faster, blood circulation improves, delivery ways open better, fetus enters delivery channel more effectively [Cermakova, 2008].

– **Breathing techniques**

Ability to breath correctly is very effective tool how to reduce delivery pains. If mother do not master technique of correct breathing during labor than another possibilities of pain suppression which mother use will not have the expected effect [Cermakova, 2008].

– **Relaxation techniques**

We can say that relaxation is the substance of both pharmacological and non-pharmacological methods of pain suppression during labor. Relaxation cause slackness of muscles, muscles are better supplied with blood, thanks to relaxation are in body present hormones as oxytocine, prolactin or endorphine, relaxation helps to restore the strength, returns levels of blood pressure to normal values and influence breathing frequency [Cermakova, 2008].

– **Massages, shiatsu**

Massages are very effective method how to relieve mother from pain and discomfort. This is most often applied by escort of mother in delivery room - by partner, by doula or by somebody else. It is necessary to discuss with mother which technique of massage is to

be used. Person providing massage must know pressure comfortable for mother and places with the best effect. For the suppression of pain in the area of lower back is the most effective press in the area of cross bone. Accompanying person asks mother what pressure in which area brings relief [Cermakova, 2008]. Back can be relieved also with circle movements, with pulls from sides to the middle of sacral bone and back or by so called picking. Massage which provide mother to herself intuitively is called effleurage. It means fondling of abdomen or thighs with circle movements in shape of number eight during uterus contractions. Thank to this massage technique are stimulated thick nerve fibers and subsequently thin nerve fibers. By this is pain suppressed. It is necessary to change movements to keep massage effective. Pressure in pelvis area is worsened also by the tension in shoulder muscles. Thus it is also necessary to provide massage of shoulder muscles [Cermakova, 2008]. Shiatsu is a way of acupressure massage which uses mainly press techniques. Some mothers can consider classical massage as disturbing and prefer shiatsu. Shiatsu use meridians, acupuncture, muscles and blood stream. It is non-invasive technique which can support curing ability of organism, reduce pain, relieve tension and helps to relax. Key element is use of hands, fingers and thumbs which massage points on mother's body [Yates, 2009].

– **Acupuncture**

This method of pain suppression during delivery is used in China and Southeast Asia for more than 5 thousands years. Substance of it is effect to “tchi” energy which goes through twelve courses or channels that are connected with inner body organs. Effect is based on release of endorphins and enkephalins in human body and thus direct influence to pain transfer. Some experts say that acupuncture do not have any effect to pale skinned women during delivery (analgesic effect around 5%) [Parizek, 2008].

Effect of acupuncture to reduction of labor pains was scientifically tested. Acupuncture contributes to pain relief, helps to relax, reduce pain-scale scores and there is no risk when this method is used [Simkin, 2005].

It is necessary to highlight that this method of pain suppression in used very rarely and majority of delivery wards (especially the smaller ones) do not have any experience with it.

– **Dressings**

Therapy based on warm dressings improves blood circulation, boost metabolism and reduce vasomotor tonus. Through the effect to free nerve ends are produced analgesia. One of ways of pain suppression during labor is placing of warm dressings to sore points. They are the most often used on underbelly, perineum or sacral bone area. As warm dressing can be used diapers, hot water bottle with warm water, special gels or warm cherry seeds [Cermakova, 2008].

– Aromatherapy

Aromatic essential oils cause together with feeling of taste and smell also significant bioactivity. This biological activity has effect to different levels of organs and cause desired effects depending on kind of used essential oil. Bioactivity does not have only positive effects and there can be unwanted side-effects.

Ether oils designed for aromatherapy are made from a variety of plant parts – roots, barks, seeds, flowers, stems or leaves and have stimulating or relaxing effect.

Generally are for the pain reduction used oils from basil, chamomile, geranium, eucalyptus, lavender, tea plant and rosemary.

Aromatherapy can be used in labor by inhaling or by direct application of ether oils. During inhalation are essential oils inhaled from aroma lamp, directly from flacon, by applying oil to handkerchief or by evaporating in bathtub or in shower. For direct application are the most suitable methods of massaging into the skin, applying of dressings or application in aerosol [Zrubecka, Asenbrennerova, 2008].

Aerosol hydrolysis can be applied to face, nape or chest. They are favored due their refreshing and strengthening effects and easy application. The most often are used hydrolysis from neroli and rose.

In first labor stage is the most efficient method of aromatherapy massage. Massage emulsion can be based on almond, jojoba or sunflower oil. For relaxing are the most suitable ether oils from sage nutmeg, lavender or incense [Zrubecka, Asenbrennerova, 2008].

Recommended dose of ether oil for massage are five drops into one spoon of massage oil. Active substances enter bloodstream approximately in 30 minutes [Cermakova, 2008].

For pain suppression in second labor stage is suitable to use ether oils in incense which support deeper breathing and oxidation of organism relieves from pain. Rosewood harmonize and jasmine toning uterus muscles [Zrubecka, Asenbrennerova, 2008].

– Audioanalgesia

This method reduces the perception of pain based on changes of activity in cerebral cortex. Basic principle is stimulation of hearing organs during uterus contractions with noise (using headphones)] – mixture of frequencies with the same intensity. This method requests proper audio equipment [Parizek, 2008].

Other possibility how to use audioanalgesia is relaxing music. Music has several effects to our organism. It generally helps to relax and calm down, it influence blood pressure and reduce breathing frequency. Most requested are relaxing music with its deep sounds, relaxing records of sounds of nature and classical music. For relaxing can be used any

music mother likes. It depends on temperament of mother, her social group, education and age [Cermakova, 2008].

– **Hypnosis**

This method is based on the combination of strong suggestion, isolation from negative feeling and concentration to another, more pleasant feeling. This method is very time demanding and requests sensitive mother and very experienced hypnotizer. Hypnosis is due to individual suggestibility applicable only to approximately 25% of mothers [Parizek, 2008].

“Hypnodelivery is both philosophy of birth and method of delivery. Basic principle of this program is that delivery is for mother ordinary, natural and healthy function” [Mongan, 2010, p. 43]

– **Electroanalgesia (TENS)**

Transcutaneous electrical nerve stimulation (TENS) is based on changing electrical stimulus that go through the skin in the areas of upper and lower spine. Power of electric current is from 0 to 40mA and frequency 40 – 15Hz. TENS is in labor used mainly to suppress pain in lower back area. The effect is not immediate but come in 40 minutes.

TENS do not represent any threat to both mother and fetus but its efficiency is not very high. It can reduce the consumption of local (Dolsin) or total analgesics. If analgesic is less efficient than expected it is suitable to use epidural analgesia. Analgetic efficiency of TENS is approximately 20% [Parizek, 2008].

Pharmacological methods of labor pain suppression

Pharmacological methods are total analgesia, intravenous analgesia, local analgesia, subarachnoidal analgesia, combined subarachnoidal and epidural analgesia, paracervical analgesia, pudendal analgesia, infiltration analgesia, inhalation analgesia and epidural analgesia.

- Inhalation pain suppression means inhaling of mixture of oxygen and nitrous oxide (Entonox)] in ratio 1:1 from the special pressure apparatus. Analgetic efficiency of inhalation analgesia is approximately 30%. Main advantage is easy and non-invasive application. Negatives are risk of depression of nerve system of fetus and non-intentional inhaling it by personnel in delivery rooms [Parizek, 2008].

- Epidural analgesia is one of the most efficient methods of pain suppression during delivery. It is the most used method of delivery pain suppression in English speaking countries. With continuous development in pharmacological industry are continuously developed also new anesthetics with the lowest possible impact to physiological progress of labor and without negative impacts to both mother and fetus. In epidural anesthesia are used local anesthetics of amid type with combination with opioids. Contemporary is

most used anesthetic bupivacainbut because of its cardiotoxicity were developed new anesthetics with lower toxicity as for example levobupivacaine and ropivacaine. The most used opioid is suphentanyl but also fentanyl or morphine are applied [Roztocil, 2008].

Epidural analgesia is recommended when mother suffer from labor or medical problems, for example cardiovascular problems, lung diseases, liver diseases, diabetes mellitus, eye diseases, preeclampsia, epilepsy, physical or psychical exhaustion, premature delivery, spontaneous delivery of twins, insufficiency of placenta, fetus nutrition disorders, breech delivery or delivery after the term. Epidural analgesia should be compulsory applied during the dead fetus delivery [Parizek, 2008].

Among contraindications of this type of analgesia belong clinically important blood clotting disorder, uncorrected hypovolaemia, infection in the area of planned injection, increased intracranial pressure and insufficiently experienced person applying it [Hawkins, 2010].

Effect of epidural analgesia is high but process of delivery is not completely painless. Mother still feels pain - especially in the perineum area. Because mother remains sensitive to pain and pressure in the third labor stage she is better cooperating during pushing. Analgesic efficiency can reach 90% [Parizek, 2008].

Empiric part

Research objectives

Objective of this research was to find out how women are informed about possibilities of pain relief during delivery, to find out the source of their knowledge and to find out which method most influenced their pain.

Methodology

We have chosen quantitative research and we used the anonymous questionnaire method. Research environment were after delivery wards. Respondents were women aged 19 to 41 years. More than half of responders were after their first delivery and their labor pains lasted averagely 11 hours. 100 questionnaires were distributed with 100% return rate.

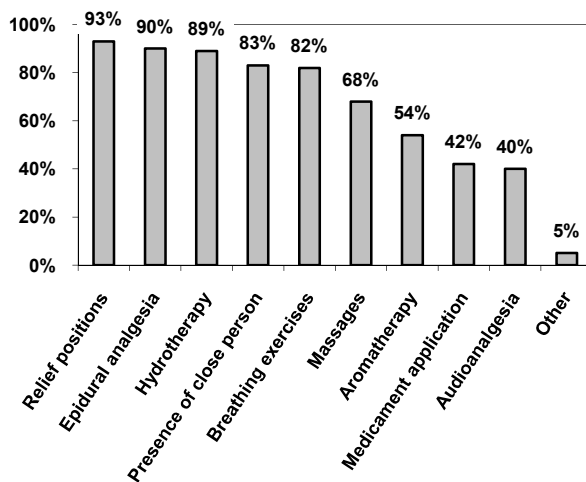
Results

Knowledge of pain relief methods before and during delivery

Women knew mainly relief positions, epidural analgesia and hydrotherapy. 93% of women knew relief positions, 90% knew epidural analgesia and 89% hydrotherapy. Quite known were methods of presence of close person at delivery (83% of women) and breathing exercises (82% of women). Respondents knew also massages (68% of women), aroma-

therapy (54% of women), application of medications (42% of women) and audioanalgesia (40% of women).

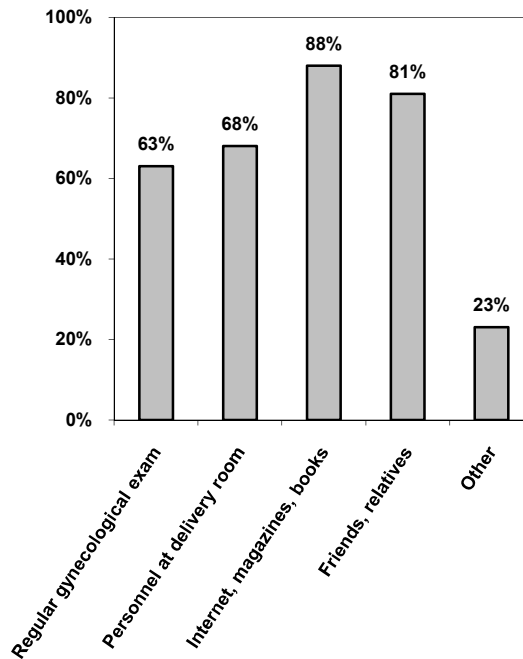
Graph No. 1 Knowledge of pain relief methods during delivery

Source of information about pain relief methods during delivery

The most referred sources of information were internet, magazines and books. Second most referred sources were friends and relatives (81 women). Healthcare personnel at the delivery room were referred in 68 cases. Gynecologist or midwife during regular gynecological examination were source of information for 63 women. Among other sources were referred prenatal training (20% of respondents), doula (2%) and own experience [1%].

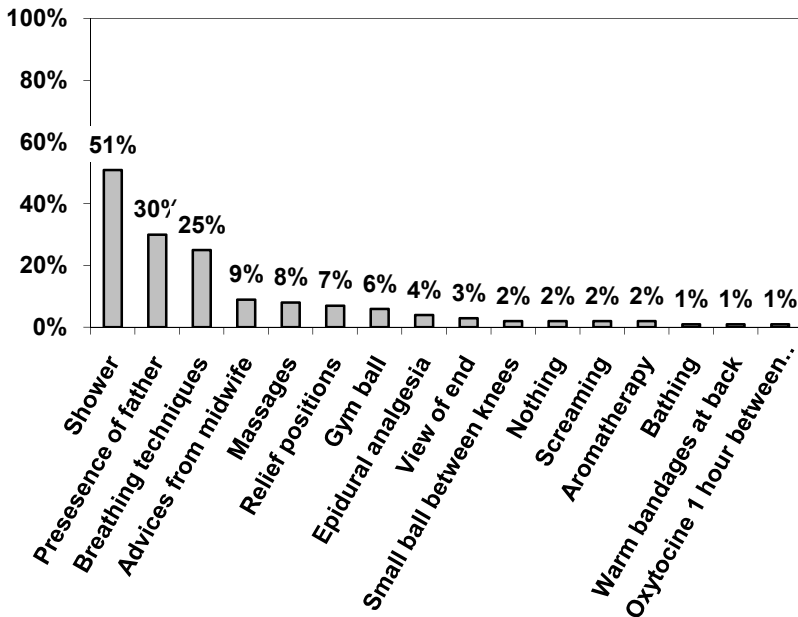
Graph No. 2: Source of information about pain relief methods during delivery

The most effective method of maximal pain suppression

The most effective method of maximal pain relief during delivery was for 51% of respondents staying in the shower. Another effective method was the presence of close person [for 30% of women] and breathing techniques [for 25% of women]. Other methods were referred quite evenly.

Graph No. 3: The most effective method of maximal pain suppression

Conclusion

At delivery rooms are offered many methods of pain relief during delivery. Mothers can choose which of them should help them. From the results of our research is apparent that awareness of mothers is relatively high. Mothers get their knowledge mainly from internet or literature. As the most effective methods of pain relief during delivery are considered hydrotherapy and presence of partner during delivery. Healthcare personnel should continuously inform women about methods of pain relief and maximally support their use at delivery rooms.

Bibliography

- [1] ČERMÁKOVÁ, B.: *K porodu bez obav*. ERA, Brno 2008.
- [2] DICK-READ, G.: *Childbirth Without Fear*. United Kingdom, Pollinger In Print, 2006. GREGOROVÁ, R.: *Musí porod bolet? Porodnická analgezie a anestezie*. Moje zdraví, Praha 2009

- [3] HAWKINS, J.: *Epidurální analgezie během porod.* Gynekologie po promoci, Praha 2010
- [4] MONGAN, M.: *Hypnoporod.* TRITON, Praha 2010.
- [5] PAŘÍZEK, A.: *Kniha o těhotenství a dítěti.* Galén, Praha 2008.
- [6] ROZTOČIL, A.: *Moderní porodnictví.* Grada Publishing, Praha 2008.
- [7] SIMKIN, P.: *The labor progress handbook: early interventions to prevent and treat dystocia.* UK: Wiley-Blackwell, Oxford 2005.
- [8] TRČA, S.: *Partner v těhotenství a při porodu.* Grada Publishing, Praha 2004.
- [9] YATES, S.: *Zdravé těhotenství a přirozený porod.* Computer Press, Brno 2009.
ZRUBECKÁ, A., AŠENBRENEROVÁ, I.: *Aromaterapie v životě ženy.* Mladá fronta, Praha 2008.

Summary

Delivery and Pain

Pain which accompany the delivery is for pregnant woman (no matter if primapara or multipara) a source of worries and fear of pain. Delivery and accompanying pain means a big physical and psychical burden for both mother and newborn. This usually causes the stress reaction.

Currently exist a variety of possibilities how to relieve woman and reduce pain. In delivery rooms are often used pharmacological and non- pharmacological ways of pain relief. None of those methods can remove the pain completely. Pain is the inseparable part of every delivery.

Key words: labor pain, pain relief, non-pharmacological, pharmacological pain control.

Peter Brnula, Ladislav Vaska, Angela Almašiová

PF KU Ružomberok, Slovakia

Education in Social Work and Didactics

Introduction

The beginnings of social work as individual academic field can be dated back to the end of 19th century. It emerged on the basis of charity work, continually building up its own methods and forms of work. According to Filkorn (1960), it is possible to understand a method in its wider sense from the point of view of science as the path, manual, which is used to achieve, or to prove something with the help of final number of steps. He states, “that method is the generality of path, form and manual used to understand something, thus it is a technique used to solve the whole class, group of problems“ (ibid., p. 15).

Social work as science belongs to the system of social sciences. Határ (2006) classifies social work into social-humanities, what is the confirmation that social work belongs to social sciences and to humanities (sciences about humans), as well. Bakošová (2009, in Ondrejkoč, P. et al., 2009) thinks similarly, while claiming that Határ classifies the social work to the system of sciences about humans (humanities) and to the system of sciences about society and social systems (social sciences).

However, the classification of social work to the system of social sciences was not so clear in the past. Švec (1998) classifies social work to predominantly applicative anthropological disciplines. At the time, he thinks of social work as of pedagogy, social pedagogy, and andragogy because of its work accomplishment.

When considering the sciences classification, Ondrejkoč (2007) claims that the question of scientism arises frequently in connection with social sciences on the basis of understanding the scientism as exactness and normativeness as in natural sciences. Yet he underlines the fact that the strict differentness between sciences classification is over.

Levická and Hanzalíková (2009, in Levická, J. et al., 2009) claim that changes in social work began in two lines. In the first line, they were connected with the help in situations

perceived by people as problematic (famine, diseases, poverty, loneliness, etc.). In the second line, social legislation brought a contribution to establishment of individual performance of social work.

It is possible to understand the social work as profession, i.e. as “system of internally interconnected special actions aimed at creating an object, or service satisfying certain needs. Specific technique, work technology, knowledge, and skills are needed for specific profession.” (Tvrdoň, M. – Machalová, M., 2003, in Tokárová, A. et al., 2003, p. 283).

Levícká (2005) states that profession has a direct influence on shaping personality of a worker, which can be seen in certain specific features of humans belonging to certain profession, by which they differ from other professionals. According to her, professionalization goes hand in hand with effort to create certain type of image.

Necessity of education in professional's field is also connected with profession. Keller (1997) names one of the profession attributes – professional authority¹, based on knowledge unknown to laymen. Social work as profession is classified among so called helping professions. Novotná and Žilová (2010) state, that helping profession is a profession, in which workers meet people in need, in certain dependency on the help from the others. They also claim that every one of the helping professions has its domain, its specifics of a relationship with a client, and its borders of competence and professionalism.

In connection with education, social work is now classified in the system of academic disciplines among social sciences, economics and legal sciences (3.), to be specific under the roof of the disciplines of social and behavioural sciences (3.1). The course of study of social work has number 3.1.14² in the system of the courses of study. Social work was classified among pedagogy sciences in the past as science discipline with number 75-61-9, what was connected with then classification of social work, as stated hereinbefore (Strieženec, Š., 1999).

History of Education in Social Work

Education in social work has a long-term history in our territory. The act of Elena Maróthy-Šoltésiová can be considered as the beginning. Already in 1874, she submitted a proposal to the Hungarian government, asking to establish a school for girls

---

¹ Profession features are also systematic theory, professional association and professional ethics. For more information see Keller, J. (1997, pp. 163-164)

² Határ (2006) states, that mutual relation of social pedagogy, social andragogy, and social work in the system of the courses of higher education study is gradually shaping into one, according to him integrating course of study of social-humanities, covering all the three fields of study. The background of his idea comes from fields of social-humanity studies from abroad, called also social studies. We consider this idea interesting from the point of view of possible further development of education in this area.

(Mikulášová – Škridlová, V. 1996). Consequently, the organisation Živena repeatedly asked Ministry of Culture and Education to establish “*Simple farm school with tuition in Slovak language*“ in 1899. This requirement was denied in the same year. Another requirement from Živena came to the Ministry in 1910. Živena asked to open “*House-farm school for girls*” (Votrubová, 1931).

Instead of giving an answer to Živena on approval of Slovak farm school for girls in 1912, the Hungarian government established Hungarian public farm school in Martin.

Similar effort brought fruit on the territory of Czech Republic and Morava, under leadership of Alica Masaryková. The primal action in the field of education in social work was that of Alica Masaryková and Edvard Beneš in 1911, when they created together practical seminar devoted to social problems at the Charles University (Nečasová, M., 2001). According to Lovčí (2007), Alica Masaryková published her paper “*Women in social work*” in 1914, in which she underlines the necessity of education in social work and by that she creates the basis of the first social-health school as a type of education institution, which was absent up to that moment in Czech Republic and Morava. This effort came to the successful end in 1918, when, under the leadership of Anna Berkovcová, “*Social care school of higher education for women*“ was established with one-year study and a year later, in 1919, the name was changed to Social care school of higher education in Prague with two-year after-secondary school graduation study. This education institution was closed in 1935 and „*Public health and social care school of Masaryk*” was established at the time on the impulse of doctors in Prague. This one was closed in 1949.

According to Novotná and Schimmerlingová (1991), two directions in the orientation of social educational system emerged in this period:

1. direction represented by sociologists, pedagogues, and some sociologically orientated doctors, who tried to achieve an individual profession of social worker, which would have roots in specific social sciences and which would develop social work as rounded-off science discipline (socio-scientific direction – Levická, 2002)
2. direction represented by influential doctors who underlined the necessity of qualified health-social workers, above all in order to help the doctors in actions from the field of social medicine (medicine direction – Levická, 2002).

Courses in social work organised by women society Živena can be considered to be the beginnings of education in social work in Slovakia. Votrubová (1931) states, that the first course for Slovaks was organised by sister society Vesna in Brno in May 1920, on which 24 delegates from Živena took place. The second course for social workers was held in 1921 by Ministry of Social Care. It was organised in Prague for 37 social workers from

Slovakia, who had the possibility to look in detail on the organisation of social care, to learn theoretical and practical sides of social work.

After successful course in Prague, Central committee of Živena asked from Ministry for organisation of another course for social workers from Slovakia in the following year. It took place in Brno with 26 participants. Course held in Brno was important because it was connected with visit of social and health institutions in Brno and its surrounding.

The most important course was the fourth one, organised in Široká (in Orava), because there were not only theoretical lectures and visits of social and health institutions, but practical training in work with clients, as well.

Živena earned a development of systematic education in social work in the same way, i.e. it laid the cornerstone for future social educational system in Slovakia. Already in 1919, Živena established so called Živena's schools with the help of Vesna society from Brno which helped with plans development and construction of school in Martin. Ceremonial opening of the first Živena school for women in Martin under the name "*School of higher education for girls*" in the same year. Director of this school was M. Štechová. In 1927 Živena run the network of vocational schools for women professions in the whole territory of Slovakia.

Secular efforts of Živena society reached its peak in the school year of 1925/26, when "*Institution of M.R. Štefánik*" was established. School of social-health care was established within the institution which offered continual education up to 1953. Graduates of this institution were provided with practical training in social-health care of the youth and children in nurseries, kindergartens, and schools and they should have acquired practice for social institutions.

According to Novotná and Schimmerlingová (1991), the questions of academic education of social workers raised again after the WWII in 1945. "*Political and social school of hogher education*" with an independent Social faculty was established in Prague in reply. An individual "*Social school of higher education*" with eight-term study was established from its detached workplace in Brno in the school year of 1947/1948. In 1951 these schools were closed and integrated into "*Faculty of philosophy of Charles University in Prague*".

After WWII, also secondary school education in social field was improved. So called four-year social-health schools of higher education were established, into which the original schools for women professions were transformed.

1950's brought the general reduction of schools of social work because social work was unnecessary for then political establishment. This effort of political regime reached the peak in 1962, when hand in hand with non-existence of academic education in social

work, four-year study was cancelled, as well, and reduced into two-year study after secondary school graduation with focus on social-legal protection.

Only in 1969 the Society of social workers originated (after mild political „release“) and in 1973 it became a part of Czech Medicine Society of J.E. Purkyně (section of social workers). They tried to improve social educational system and increase the qualification of social workers. (Matoušek, 2001)

Nowadays Education in Social Work

Rebirth of social educational system took place after social-political changes in 1989. The first individual Department of Social Work in Czechoslovakia was established in 1991 on the Faculty of Pedagogy at the Comenius University in Bratislava. Subdepartments of social work were established in parallel at the Charles University in Prague and Masaryk University in Brno. The need of social workers' education was significant and it resulted in the establishment of numerous institutions on education of social workers since 1991.

In Czech Republic it was at the universities in: Olomouc, Ostrava, České Budějovice, Plzeň, Ústí nad Labem, Hradec Králové, later also in Liberec and Pardubice. In Slovakia it was at the universities in: Trnava, Prešov, Nitra, Banská Bystrica, later in Ružomberok and Košice. Nowadays, academic education in social work is offered also on various private colleges and universities in Bratislava and Sládkovičovo.

There are following forms of education³ in social work distinguished in Slovakia nowadays:

1. secondary school education which is realised on secondary schools in forms of full-time study or external study, or in form of the study after secondary school graduation – as qualification study, specialisation study, or higher vocational study:
  - 7661 6 social-educational worker – full-time study for graduates of elementary schools;
  - 7661 6 social-educational worker – full-time (external) qualification study after secondary school graduation;
  - 6851 6 social-legal activity – full-time post-graduation qualification study for graduates of secondary schools
  - 6851 7 social-legal activity – full-time post-graduation higher vocational education for graduates of secondary schools

---

³ Hereinafter as education as in accordance with legislative in force, nevertheless it is still a part of edification (more particulars in Fulková, 2010)

Some of the secondary schools offer the possibility of education in the courses of study: 6358 6 social services, 7667 6 custody of seniors and 6308 6 public administration.

The Course of study 7661 6 Social-Educational Worker

According to Pedagogical documentation of Ministry of Education of SR for the course of study 7661 6 social-educational worker for secondary vocational schools (2007), this field prepares a student not only for the knowledge of general educational basis but for vocational theoretical knowledge and practical skills, as well, which would secure him/her adequately qualified and individual work in the field of social and educational care.

Student after graduating the course of study social-educational worker will gain a full secondary vocational education and qualification for work in social-educational field.

Student should acquire knowledge and skills to be able to work successfully with social clients or users of social work services and social pedagogy, as well as social institutions.

Except acquired professional competences, a successful graduate should be open to new trends and methods in the field of social work and education.

According to given documentation (2007), curriculum of this course of study consists of the following groups of subjects, which are taught in all forms in study:

Subjects of general education:

- Slovak Language and Literature; 1st Foreign Language; 2nd Foreign Language; History; Civics; Ethics/Religion; Mathematics; Informatics; P.E.

Vocational subjects:

- Pedagogy; Psychology; Specialised Pedagogy; Social Pedagogy; Social-Legal Protection; Sociology; Social-Psychological Training; Methods of Social Work; Biology and Healthcare; Methodology of Educational Actions; Legal Science; Administration and Correspondence; Applied Informatics; Practice

Optional subjects:

- Augmentative Communication; Conversation in Foreign Language; Creative Music Lessons; Literary Seminar; Management and Marketing of Social Work; Multicultural Coexistence; Non-profit Organisations; Gymnastics Culture; Techniques of Work; Biology Seminar; History Seminar; Geography Seminar; Mathematics Seminar; Sociology Seminar; Social-Scientific Seminar; Lifestyle Creation; Creative Dramatics; Introduction into the World of Work; Training of Communication Skills; Art Techniques

The Course of Study 6851 6 Social-Legal Activity

Post-graduation qualification study is addressed for graduates of all secondary schools, who passed the school leaving exams. Its basic goal is to enable students to obtain practical qualification. A graduate of this course of study is qualified worker prepared for performance of actions connected with social disputes in various types of organisations. A graduate can employ in the field of Civil service and local government (Office of work, social affairs and family, institutions of social services, in the field of jurisdiction and prosecutor's office, notary's office, etc.). Education offered by this course of study forms general social worker, develops graduate's personality, his/her character features, knowledge and skills, develops and deepens general competences including competences of adaptation on changing conditions of social reality. Study length – 2 years.

Curriculum according to pedagogical documentation of Ministry of Education of SR:

Vocational subjects:

- Foreign Language; Psychology; Pedagogy; Sociology; Law; Social-Legal Help; Methods of Social Work; Ethics of Social Work; Health Sciences; Economics and Management; Personal Work; Information processing; Communication; Administration Techniques and Correspondence; Practice

Optional subjects:

- Social-Psychological Training; Social Work with the Disabled; Management of Social Work; Social and Curative Pedagogy; Social Psychology; Working with Audiovisual Technology; Sign Language; Work with PC (for more information visit www.siov.sk)

The Course of Study 6851 7 Social-Legal Activity

Post-graduation study offering higher vocational education is aimed at graduates of secondary schools and it enables them to employ in the field of social services provision in various types of state and private organisations in the function of qualified social workers, in positions, where the ability of individual practical action and higher level of theoretical preparation, activity connected with individual vocational performance and higher social maturity are needed. In tuition, the emphasis is placed on practical teaching, creating 30 % of the full tuition time. Study length – 3 years.

Curriculum according to the Pedagogical documentation of Ministry of Education of SR:

Vocational subjects:

- Introduction into Social Work; Philosophy and Ethics; Pedagogy; Psychology; Sociology; Foreign Language; Social-Psychological training; Health Sciences; Theory and Practice of Social Work; Social-Legal Security; Law; Economics and Management; Informatics; Personal Work and Wage; Economic and Social

Politics; Administration Techniques and Correspondence; P.E.; Supervision; Writing Academic Papers Seminar; Practice

Optional subjects:

- Sign Language; Work with PC; Work with audiovisual technology; Relaxation techniques; Addiction and Prevention; Organisation of Free Time and Lifestyle; Penitentiary and Post-penitentiary Custody; Social Work Games; Social Work with Senior; Conversation in Foreign Language; Accounting Basics. (for more information visit www.siov.sk)

2. Academic Education in the Courses of Study:

- **3.1.14 Social Work** – academic education in full-time study and external study in 1st, 2nd, and 3rd degree of academic education (Bc., Mgr., PhD.);
- Specific form of education – rigorous continuation with PhDr. degree in the course 3.1.14 Social Work;
- **3.1.16 Social Services and Consultancy** – academic education in full-time study and external study in 1st, 2nd, and 3rd degree of academic education (Bc., Mgr., PhD.)

Within the given courses of study it is possible to study following programmes: Social Work, Social Work in Health Service, Management and Organisation of Social Services, Social Work with the Youth, Social and Mission Services in Romany Communities, Informatics for Social Work with the Health Disadvantaged.

3.1.14 Social Work

A graduate of Bachelor degree of the course of study Social Work acquired basics of theory and practice of social work; he/she has the knowledge of public administration tasks, independent bodies and subjects in the field of social politics. He/she is ready for performance of social-administrative activities, social-legal consultancy of the 1st contact, social diagnostics and prognoses, social prevention, social-legal security and depistage, other form of social help (e.g. crisis intervention, field work, re-socialisation, negotiation and representation of a client, helping the citizens in material and social need, etc.), establishment, coordination and organisation of social services (for more information visit www.akredkom.sk).

A graduate of Master degree of the course of study Social Work acquired theoretical conceptions and methods of social work; he/she has the knowledge of economics and legislation of social sphere, methods of social sphere management, and is able to analyse social situation in a given location or region, to propose, accept and implement conceptual solutions of social problems, to cooperate with bodies active in criminal proceedings, healthcare, educational system, psychological and pedagogical consultancy, to take part in finding solutions on questions about quality of life and social-environmental problems, to

solve the minority questions, especially the Romany community questions, to solve the questions of family politics and family life, poverty, homelessness, prostitution; drug addiction and other social-pathological phenomena in residential as well as in field social work, to plan individually and organise activities in the field of social help and social services (for more information visit www.akredkom.sk).

A graduate of Doctorate degree of the course of study Social Work acquired science methods and techniques of science research in the field of sciences about man and society; he/she is able to solve the problems within: research projects, specialised social consultancy and social therapy, as well as supervision, social planning with orientation on solving macro- and micro-social problems, e.g. in the region development, active politics of employment, etc., regulation and coordination of social projects and programmes (for more information visit www.akredkom.sk).

3.1.16 Social Services and Consultancy

A graduate of Bachelor degree of the course of study Social Services and Consultancy acquired basics of theory and practice of social work and consultancy, fundamental knowledge of public administration tasks, independent bodies and subjects and non-profit organisations in the field of social politics. He/she is prepared for performance of social-consultancy activities, social-legal consultancy of the 1st contact, social prevention, crisis intervention, negotiation and representation of a client in material and social need, helping the citizens in material and social need, establishment, coordination and organisation of various social services (for more information visit www.akredkom.sk).

A graduate of Master degree of the course of study Social Services and Consultancy acquired theoretical conceptions and methods of social services and consultancy, knowledge of social sphere legislation. He/she knows methods of its management and is able to propose and implement solution of various social problems, to cooperate with bodies active in criminal proceedings, to perform martially and family consultancy, to solve problem questions of martially and family life, to perform consultancy in the area of social-pathological phenomena (poverty, prostitution, alcoholism, drug addiction, etc.), to plan and organise activities in the area of social services and consultancy (for more information visit www.akredkom.sk).

A graduate of Doctorate degree of the course of study Social Services and Consultancy acquired science methods and techniques of science research in the area of sciences about man and society. He/she is able to solve problems within: research projects, specialised social services and consultancy, social planning with orientation on solving social problems, regulation, coordination and solving social projects and programmes (for more information visit www.akredkom.sk).

According to Strieženec (2006), we consider the specific form of education the Rigorous continuation with receiving the PhD. degree in the course 3.1.14 Social Work. After graduating the Master degree study of social work or related course (social pedagogy, special pedagogy, curative pedagogy, (social) psychology, sociology), applicant demonstrates by Rigorous thesis defence and Rigorous state examination in front of the Committee for Rigorous state examinations, that he has deeper knowledge in the field of social work based on his individual study and is able to apply it in practice.

3. Further and lifelong learning in social work:

Bologna process as a platform for integration of education in Europe underlines except the creation of European Higher Education Area, the significance and importance of lifelong learning. „Lifelong learning is the basic element of European area of higher education. In the future Europe, the society and economics of which will be based on knowledge, the strategy of lifelong learning has to accept the challenge of increasing the competitiveness, using new technologies and contribute to the improving of social cohesion, equality of chances and quality of life.“ (for more information see Almašiová, 2009)

It is necessary for social worker's activities to dispose and develop his/her own knowledge, skills and abilities. Therefore, several subjects which offer longlife and further education in following areas, entrenched in the field of social work:

- courses of social work which can be provided by various institution within the area of education in social sphere (ASSP = Association of Supervisors and Social Advisors; RPSP = Council for Advice on Social Work; PDCS = Partners for Democratic Change Slovakia; ARK = Alternative Solutions of Conflicts; IDVSP VŠZaSP sv. Alžbety = Institute of further education of social workers of St. Elizabeth University of Health and Social Sciences, and others) which offer courses for social workers in the form of accredited education by Ministry of Education of SR and Ministry of Work, Social Affairs and Family of SR. These are, above all, the programmes in the area of consultancy, work with clients, development of social competences, supervision, etc., which are helpful for social workers in performance of social work/social therapy;
- education in the field of social work within further education by means of study at The University of the Third Age (The University of the Third Age of the Comenius University in Bratislava; The University of the Third Age of the University of Trnava in Trnava);
- branch education, i.e. education of social worker in branch, in which he/she works and improvement of work within target groups in his/her branch (realised by forms of various projects – ESF and others);

- trainings, which are according to Ondrušek and Labáth (2007, p. 13) considered to be „a planned process leading to the change of attitude, knowledge, or behaviour through experience of learning with the aim to achieve effective performance in some activity rather than in a group of activities“, and exercises which are understood as “long-term experientially toned advanced courses”. This form of education is used primarily for development of social skills and social competences of social workers in practice. They are characteristic by the feature of being an experiential type of education.
- supplementary pedagogical study for graduates of the course social work serves for obtaining pedagogical qualification in accordance with effective regulation of the Ministry of Education of SR 581/2007 Z. z., which regulates organisation, extent, forms and methods of study. It is usually four terms long and is finished by the form of final exam (Supplementary pedagogical education for graduates of the course of study social work – Faculty of Pedagogy at the Comenius University in Bratislava)

Because of the implementation of Bologna process and establishment of the area of higher education in the field of further education in social work, the common European education of social workers by means of study programme Master of Comparative European Social Studies (MA CESS) was created. It is determined for certificated specialists in social sphere (social workers, social pedagogues, etc.) and provides the possibility to complete a comparative study and research in the field of vocational practice and social politics within the European context. Programme is provided by Zuyd University of Applied Sciences in the Netherlands and London Metropolitan University in cooperation with 37 universities and organisations from the whole Europe. Successful graduates of the study obtain English Master degree. It can be completed in full-time study and in external study, as well. The study aims at the ability of students to develop their science basis of professional application of their knowledge and to understand the skills in the field of theory and methods of social work from European perspective (for more information see Almašiová, 2009 and www.maccess.nl).

Relationship between Pedagogy and Social Work

According to Fulková (2010, p. 7), pedagogy is classified among social science disciplines, while the etymology of the word pedagogy is of Greek origin: *paidagógos* (*pais* = boy, *agein* = lead), what can be translated as *a leader of a boy*. The Romans borrowed this word from Greek to Latin and from Latin it was borrowed to other languages, among them to Slovak, as well. Fulková (2010) points out that pedagogy is understood in different ways by laymen and by professionals. Laymen perceive it as the manual and actions applied in educational process. They do not think of it as of science because they

suppose that everybody can educate. Professionals cannot understand pedagogy uniformly because of the lack of uniform definition, but they usually connect pedagogy with the notions of theory and research. Pedagogy can be defined as a set of sciences about education, while it connects theory and research of educational phenomena.

The subject of pedagogy is, according to Kips (1998), upbringing. Nowadays, we could broaden this subject with the term education, which is understood in a wider sense, because it covers the process of upbringing and education.⁴ However, we agree with Hlásna and Mucha (2006, in Hlásna, S., Horváthová, K. et al., 2006) that upbringing process is “omnipresent due to its social and space-time determination with regard to the human existence”.

Lassahn (1992) considers the upbringing to be multidimensional term, which has not been cleared adequately so far. According to him, there are different scientific ideas about this term and they point the different aspects of upbringing as the part of life out, as well. We understood the upbringing, by the words of Ondrejko (1998, p. 378), as the “moral and intellectual training, developing of mental constituents of the human character, cultivation of his personality constituents”.

From information given hereinbefore, we can assume that the goal of pedagogy is to educate.

The relationship between pedagogy and social work is not obvious from the first sight, but only after we look at Strieženec's (1999) thesis of *help to self-help*, which is based on the idea to help where it is necessary. A client of social worker should learn to help himself/herself into the future, so that he/she was able to take care of himself/herself, so pedagogy is to some extent present in the social work. The same role of social work is stated in its contemporary international definition (Strieženec, Š., 2006), which talks about support and solving the problems of clients in such a way that these solutions are delegated on clients. It means that social worker is obliged to „teach“ his/her clients to find the right solutions for themselves. According to Sheafor and Horejsi et al. (1991), role of a teacher of social skills is one of the professional roles of social worker. They describe this role as following – social workers teach in practice their clients to share difficult life situations or to act in prevention against crises in their life. They connect it with Barker's opinion (1987, in Sheafor, B. W. – Horejsi, Ch. et al., 1991), who defines it as the role of educator responsible to teach clients to acquire important skills.

---

⁴ Truhlářová (2010), who writes about vocational practical competences from the point of view of educational process of professional preparation of social workers, shares the same view of this change.

The teaching role of a social worker can be transformed within Havrdová's (1999) competence model into competences:

- to focus on and plan a method,
- to support and help to self-sufficiency.

Based on given ideas, we consider the education of social workers in pedagogy to be a crucial part of social workers' education⁵.

Though social work is not classified within pedagogical sciences, the elements of pedagogy are incorporated in curriculums of individual educational forms.

A social worker can obtain the competence – to be considered to be a qualified pedagogue – only after supplementary two-year pedagogical study. Its undisputable contribution for the practice of social worker is not only the fact that social worker becomes a qualified pedagogue in different types of educational institutions but also the fact that he acquires knowledge from the field of:

- pedagogy (history of pedagogy, basics and school pedagogy, theory of upbringing),
- andragogy,
- special and social pedagogy,
- didactics (general, didactics of vocational subjects),
- management (school management).

Education in Social Work and Didactics

Within education in the field of social work, we can start with three important areas which we consider to be the three basic cornerstones of social work study. We will point the perfect interconnection between them in the process of education of social workers out in a simple way.

- *What is social work? – theory.*

Education participants have the possibility to learn and understand the principles of social work thanks to theoretical lectures which are performed in the educational process.

- *How to perform social work? – trainings/exercises.*

During exercises in social skills/trainings, education participants have the possibility to learn how to use social work in practice and how to acquire skills needed for its performance by using training methods and techniques, because it is often late to do so in practice.

- *How to perform social work in the best way? – practice (vocational practice).*

---

⁵ For more information on relation of pedagogy and social work see e.g. Svoboda, Smolík and Laurenčíková (2010).

When we want to perform social work in the best way, education participants have to have sufficient amount of theoretical knowledge and skills for performance and this effect is possible to achieve only in practice, whether it is during the performance of the profession or during the vocational practice performed in the time of study.

As mentioned hereinbefore, social worker plays also the role of educator or in connection with competences – he/she has the competence to educate, as well. So that he/she could educate, he/she needs to dispose knowledge and skills from the field of didactics.

According to Kips (1998), didactics formed in the course of long historical evolution. Didactics is again a word derived from Greek word *didaskein* what means *to teach*. Meaning of this notion changed in the course of historical evolution. Firstly, it was understood in its broader sense, i.e. all the knowledge about upbringing. In the present days, we understand didactics in its narrow sense as the part of pedagogy “which examines a theory of education and teaching and its task is to reveal relations of successful teaching and students’ learning under a teacher’s guidance” (Kips, M., 1998, p. 17). Švec (1998, in: Fulková, E., 2008, p. 10) understands didactics in its narrow sense as “the science about profession of a teacher (tutoring, including instructing, training, exercising etc.), which deals with the examination and implementation of relations of planning, organising and assigning school and after-school tuition of arbitrary subjects of education, upbringing and training, of arbitrary subjects of learning“.

Fulková (2008) claims that didactics is very broad, and parallel with general didactics there are didactics applied, special and subject.

It is necessary to define special didactics for the purpose of the relationship between education in social work and didactics. Special didactics are derived from general didactics and formed as individual science disciplines. They interfere in numerous subjects or certain subject areas. General didactics and special didactics are in close relationship. General didactics provides general theoretical base for special didactics and special didactics serve as important roots for didactics researches, which are realised usually by means of concrete subjects (Fulková, E. 2008, p. 14). Special didactics reach into various subjects or subject areas. In our case it is didactics of social work/didactics of vocational subjects.

The object of examination of vocational subjects didactics is, according to Skarupská (2006), process of upbringing and education in vocational subjects as a whole and in separate subjects, as well.

With regard to work of a social worker and a client, we can identify, except the objectives of social work, with so called upbringing-educational objective, which is, according to Fulková (2008), a part of pedagogical category and represent the ideal of results, i.e. the features that a man should possess from the point of view of upbringing and everything what he should know from the point of view of education. It is a notion about supposed

and required features of a man which can be obtained by education. Similarly, in the connection with social work performance, we can consider to be important that social worker in his/her educational role knows didactic principles. Kips (1998) defines didactic principles as principles, which represent generally valid thesis and rules, which a teacher has to respect in order to achieve success in educational process. Fulková (2008, p. 72) defines them as „the most general requirements which are applied, or which a teacher follows in educational process“. We distinguish following didactic principles:

- principle of clarity,
- principle of scientism,
- principle of individual approach,
- principle of adequacy,
- principle of durability,
- principle of activity,
- principle of systematising,
- principle of connection theory with practice,
- principle of complexity of student's development,
- principle of contextuality.

Conclusion

As stated hereinbefore, the relationship between pedagogy and social work is doubtless. According to Határ (2006), social work is perceived as trans-disciplinary in its core, while claiming, that to determine its unambiguous place in the system of sciences is practically impossible. Theory of social work has multidisciplinary and integrative character, i.e. it is based on several sciences about humans and society, however at the time it synthesises and produces a new system of knowledge (Határ, 2006, p. 94).

We perceive pedagogy as science about education, and agree with Brtková and Tamášová et al. (2000, in Brtková, M. – Tamášová, V. et al., 2000), that pedagogy creates an open system with the objective in education of personality. In this manner we can classify social work and pedagogy, as well, among humanities, i.e. sciences about humans. This starting point is the connection between these two sciences.

As we proved it hereinbefore, pedagogy is interconnected with direct practical social work by means of a social worker's role of educator, or by means of educational competences of a social worker.

Our effort was to determine and account for the place of pedagogy not only in education in social work, but also in its practical performance. The emphasis is placed on the knowledge of didactics and its principles for the work with a client in social sphere.

Aspiration of this paper is neither to connect pedagogy with social work, nor to create a new system of knowledge, but to search for intersection and relationship between them in order to improve social work on two levels – in education of social worker and in performance of social work with clients.

References:

- [1] ALMAŠIOVÁ, Angela. 2009. *Kvalifikačná a profesijná pripravenosť sociálnych pracovníkov a ich motivácia pre výkon povolania*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, 2009. 96 s. ISBN 978-80-8084-489-9.
- [2] BRNULA, Peter – VASKA, Ladislav. 2009. *Didaktika odborných predmetov*. Učebný text pre poslucháčov doplňujúceho pedagogického štúdia pre absolventov odboru sociálna práca. Bratislava, 2009. 105 s.
- [3] BAKOŠOVÁ, Zlatica. 2009. *Stručný pohľad na súčasný stav rozvoja sociálnej pedagogiky a sociálnej práce pri riešení sociálnopatologických javov*. s. 469-489. In Ondrejkovič, P. a kol. 2009. 3. vyd., Bratislava : VEDA, 2009. 580 s. ISBN 978-80-224-1074-8
- [4] BRŤKOVÁ, Milada – TAMÁŠOVÁ, Viola et al. 2000. *Kapitoly z dejín pedagogiky*. 1. vyd. Bratislava : Present, 2000. 250 s. ISBN 80-967824-4-4
- [5] FILKORN, Vojtech. 1960. *Úvod do metodológie vied*. 1. vyd., Bratislava : SAV, 1960. 416 s.
- [6] FULKOVÁ, Emília. 2008. *Všeobecná didaktika I*. 1. vyd., Bratislava : INFOPRESS, 2008. 168 s. ISBN 978-80-85402-90-2
- [7] FULKOVÁ, Emília. 2010. *Prehľad pedagogiky. Kľúčové oblasti*. 1. vyd., Bratislava : UK v Bratislave, 2010. 84 s. ISBN 978-80-223-2657-5
- [8] IOV - štátny inštitút odborného vzdelávania [online]. 2011 [cit. 2011-06-10]. Pedagogická dokumentácia. Dostupné z WWW: <<http://www.siov.sk/oddiel-c/1607s>>.
- [9] HATÁR, Ctibor. 2006. *Sociálna pedagogika, sociálna andragogika a sociálna práca v kontexte teoretických, profesijných a vzťahových reflexií*. 1. vyd. Nitra : PdF UKF v Nitre, 2006. 149 s. ISBN 80-8094-015-0
- [10] HAVRDOVÁ, Zuzana. 1999. *Kompetence v praxi sociálnej práce*. 1. vyd., Praha : OSMIUM, 1999. 167 s. ISBN 80-902081-8-5
- [11] HLÁSNA, Slávka – HORVÁTHOVÁ, Kinga et al. 2006. *Úvod do pedagogiky*. 1. vyd., Nitra : ENIGMA, 2006. 356 s. ISBN 80-89132-29-4
- [12] KELLER, Jan. 1997. *Úvod do sociológie*. 4. vyd., Praha : SLON, 1997. 181 s. ISBN 80-85850-25-7

- [13] KIPS, Milan – AMBRÓZOVÁ, Oľga. 1998. *Pedagogika*. 3. vyd., Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1998. 116 s. ISBN 80-223-12-65-7
- [14] LASSAHN, Rudolf. 1992. *Úvod do pedagogiky*. 1. vyd., Bratislava : SPN, 1992. 178. ISBN 80-08-01827-5
- [15] LOVČÍ, Radovan. 2007. *Alice Garrigue Masaryková. Život ve stínu slavného otce*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2007 485 s. ISBN 978-80-7308-189-8
- [16] LEVICKÁ, Jana. 2002. *Teoretické aspekty sociálnej práce*. 1. vyd., Trnava, 2002. 280 s. ISBN 80-89074-39-1
- [17] LEVICKÁ, Jana. 2005. *Od konceptu k technike*. 1. vyd. Trnava : TŠ, 2005 222 s. ISBN 80-968952-6-5
- [18] LEVICKÁ, Jana a kol. 2009. *Sociálna práca II*. 1. vyd., Trnava : Oliva, 2009. 156 s. ISBN 978-80-89332-06-9
- [19] MATOUŠEK, O. 2001. *Základy sociální práce*. 1. vyd. Praha : Portál, 2001. s. 312 ISBN 80-7178-473-7
- [20] MIKULÁŠOVÁ – ŠKRIDLOVÁ, V. 1996. *Pamätnica Živeny*. 1. vyd. Martin: Živena, 1996 s. 93 ISBN 80-85186-96-9
- [21] NEČASOVÁ, M. 2001. *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brne, 2001. 98 s. ISBN 80-210-2673-1
- [22] NOVOTNÁ, Věra – SCHIMMERLINGOVÁ, Věra. 1991. *Sociální práce – její vývoj a metodické postupy*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1991. 128 s. ISBN 80-7066-483-5
- [23] NOVOTNÁ, Alena – ŽILOVÁ, Anna – ŽILOVÁ Veronika. 2010. *Sociálne spôsobilosti v pomáhajúcich profesiách*. 1. vyd. Ružomberok : Verbum, 2010. 121 s. ISBN 978-80-8084-589-6
- [24] ONDREKOVIČ, Peter. 1998. *Úvod do sociológie výchovy. Základy sociológie výchovy a mládeže*. 2. vyd., Bratislava : VEDA. 1998. 388 s. ISBN 80-224-0579-5
- [25] ONDREJKOVIČ, Peter. 2007. *Úvod do metodológie spoločenskovedného výskumu*. 1. vyd., Bratislava : VEDA, 2007, 248 s. ISBN 978-80-224-0970-4
- [26] ONDRUŠEK, Dušan – LABÁTH, Vladimír. 2007. *Tréning? Učenie zážitkom. Tréning*. 1.vyd., Bratislava : PDCS, o.z., Partners for Democratic Change Slovakia, 2007. 227 s. ISBN 978-80-969431-4-2
- [27] MŠ SR. 2007. *Pedagogická dokumentácia 7661 6 sociálno-výchovný pracovník pre stredné odborné školy*. Interný materiál MŠ SR, 2007. 114 s.
- [28] SHEAFOR, Bradford, W. – HOREJSI, Charles, R. et al. *Techniques and Guidelines for Social Work Practice*. 2nd. ed. Boston : Allyn and Bacon, 1991. 521p. ISBN 0-205-12768-1

- [29] SKARUPSKÁ, Helena. 2006. *Didaktika sociální práce*. 2. vyd., Olomouc : Univerzita Palackého, Pedagogická fakulta, 2006. 57 s. ISBN 80-244-1506-2
- [30] STRIEŽENEC, Štefan. 1999. *Úvod do sociálnej práce*. 1. vyd. Trnava : AD, Trnava, 1999 215 s. ISBN 80-967589-6-9
- [31] STRIEŽENEC, Štefan. 2006. *Teória a metodológia sociálnej práce*. 1. vyd. Trnava : Tripsoft, Trnava, 2006. 296 s. ISBN 80-969390-4-1
- [32] ŠVEC, Štefan a kol. 1998. *Metodológia vied o výchove*. 1. vyd. Bratislava : IRIS, Bratislava 1998. 303 ISBN 80-88778-73-5
- [33] SVOBODA, Z., SMOLÍK, A., LAURENČÍKOVÁ, K., 2010. Prístupy k naplňovaniu potrieb žáků se sociálním znevýhodněním v kontextu strategie MŠMT v oblasti rozvoje inkluzivního vzdělávání. In *Wiegerová, A. (ed.) Fórum o premenách univerzitného vzdelávania [CD-ROM]*. Bratislava: Občianske združenie V4, 2010. 8 s. ISBN 978-80-89443-00-0
- [34] TOKÁROVÁ, Anna a kol. 2003. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. 2. vyd., Prešov : Akcent Print – Pavol Šidelský. 573 s. ISBN 80-968367-5-7
- [35] TRUHLÁŘOVÁ, Zuzana. 2010. Identifikace rizik v rámci využití kompetenčního modelu ve vzdělávání sociálních pracovníků/pracovnic v bakalářských oborech sociální práce. 122-131 s. In: *Sociální práce/Sociálna práca*. 3/2010. 160 s. ISSN 1213-6204
- [36] VOTRUBOVÁ, Štefana. 1931. *Živena – jej osudy a práca*. 1. vyd., Turčiansky sv. Martin : Živena, spolok slovenských žien. 348 s.
- [37] www.akredkom.sk
- [38] www.fedu.uniba.sk
- [39] www.siov.sk
- [40] www.maccess.nl

Summary

Education in Social Work and Didactics

Education in social work is the concern of authors of this paper. First, the social work is classified within the system of sciences, not only from the point of view of contemporary understanding but also from the point of view of development of discipline classification among individual science systems. The historical development of education in social work is explained then up to present days in Slovakia. Contemporary possibilities of education in social work within the territory of Slovakia, which is linked to the European context, are described in detail. After education description, authors of this paper deal with definition of relationship between pedagogy and social work through social workers' competences and explain the importance of didactics for social work.

Key words: social work; pedagogy; science; education; didactics.

Martina Benková

Katolícka univerzita v Ružomberku, Slovakia

***Dobrovoľníctvo na Slovensku v hospicioch
a nemocniciach pri starostlivosti
o nevyliciteľne chorých a zomierajúcich***

Úvod

Dobrovoľníctvo tvorí jeden zo základných stavebných prvkov občianskej spoločnosti, napomáha udržiavať a posilňovať také ľudské hodnoty ako sú empatia, spolupatričnosť, láska k blížnemu, akceptácia a podobne. Dobrovoľníctvo na Slovensku v roku 2011 má stúpajúcu tendenciu, k čomu dopomohol aj fakt, že Európska Komisia vyhlásila rok 2011 za Európsky rok dobrovoľníctva.

Dobrovoľnícka činnosť v starostlivosti o nevyliciteľne chorých a umierajúcich v slovenských hospicioch a nemocniciach je aj v súčasnosti novým prvkom i napriek tomu, že dobrovoľnícke združenia pôsobiace v tejto oblasti evidujú dlhoročné skúsenosti.

1 Vymedzenie pojmu dobrovoľníctvo a dobrovoľník

Dobrovoľníctvom sa podľa viacerých slovenských i zahraničných autorov rozumie každá forma dobrovoľníckych aktivít. Tieto aktivity sa vykonávajú v prospech iných, bez nároku na finančnú alebo inú odmenu, na základe vlastnej slobodnej vôle.

Pojem dobrovoľník (anglicky volunteer) má viacero charakteristík, ale vo všeobecnosti sa dá povedať, že je to človek, ktorý ponúka organizácii svoje znalosti, schopnosti, zručnosti a skúsenosti za dohodnutých podmienok a nie je za túto činnosť finančne odmenený formou platu.

Podľa Všeobecnej deklarácie o dobrovoľníctve, dobrovoľníctvo:

- je založené na osobnej motivácii a osobnom rozhodnutí.
- je to spôsob podpory aktívnej občianskej participácie a záujmu o rozvoj komunity.
- má formu skupinovej aktivity, vykonávanej väčšinou v rámci určitej organizácie.

- zvyšuje ľudský potenciál a kvalitu každodenného života, posilňuje ľudskú solidaritu.
- poskytuje odpovede na dôležité výzvy našej spoločnosti a snaží sa prispievať k vytváraniu lepšieho a pokojnejšieho sveta.
- prispieva k životaschopnosti ekonomického života a aj k tvorbe pracovných miest a nových profesií.

Dobrovoľník podľa Šolcovej (2010) je často vnímaný ako pomocník, pričom on sám si zvolí aktivitu, v ktorej bude pomáhať. Niekedy je členom nejakej organizácie, ktorá mu poskytuje možnosť účasti na jednorazových akciách prípadne dlhodobú dobrovoľnú spoluprácu. Rola dobrovoľníka je vymedzená tak, aby sa príjemca pomoci na ňu mohol v dohodnutom rámci spoľahnúť. Tento rámec určuje zmluva, ktorú dobrovoľník uzavrel, alebo vzájomná ústna dohoda.

Dobrovoľníci sa riadia základnými princípmi, ako je uznávanie práva každého muža, ženy a dieťaťa na slobodné združovanie sa bez ohľadu na rasu, vieru, fyzické, sociálne a ekonomické podmienky; rešpektovanie dôstojnosti každej ľudskej bytosti a jej kultúry; poskytovanie služby iným v partnerskom duchu bez nároku na odmenu – prostredníctvom spoločného úsilia alebo pod záštitou dobrovoľníckej organizácie; odkrývanie spoločenskej potreby a snahy zapojiť komunitu do riešenia jej vlastných problémov; získavanie nových zručností a vedomostí, rozvíjajúcich osobný potenciál, vieru vo vlastné schopnosti a tvorivosť, prostredníctvom dobrovoľníckej práce, čo im umožňuje prijať aktívnu úlohu pri riešení problémov; stimulovanie spoločenskej zodpovednosti a propagácia rodiny, komunity a medzinárodnej solidarity (Všeobecná deklarácia o dobrovoľníctve).

Podľa Matouška (2003) v dobrovoľníctve ide o spontánnu proces. Dobrovoľníci pri-nášajú nadšenie, vysokú angažovanosť, pružnosť, neformálnosť a osobný prístup ku klientom. Stále častejšie sa ale ukazuje, že je potrebné túto činnosť profesionalizovať. Zákon o dobrovoľníckej službe ukladá povinnosť zabezpečiť prípravu k výkonu jednotlivých činností v potrebnej kvalite.

2 Dobrovoľníctvo v hospicioch a nemocniciach v podmienkach Slovenskej republiky

Na Slovensku sa o dobrovoľníctve a zapájaní sa do dobrovoľníckych aktivít začalo viac hovoriť až po roku 1989. Dobrovoľníci nemajú taký vysoký spoločenský status a uznanie ako dobrovoľníci v krajinách rozvinutej demokracie. V súčasnosti pracujú prevažne v mimovládnych organizáciách (Štúdiá o dobrovoľníctve).

Vláda po dlhú dobu nedávala predpoklady pre optimálne využitie dobrovoľníkov. Ani v súčasnosti v Slovenskej republike neexistuje všeobecná právna úprava dobrovoľníctva. Sú len čiastkové úpravy v osobitných zákonoch, čo spôsobuje značné problémy v praxi.

Podľa aktuálnych programových vyhlásení (9. 9. 2011) vláda deklarovala úsilie rozvíjať spoluprácu orgánov verejnej správy s neziskovým sektorom a vytvoriť legislatívny rámec, aby sa neziskové organizácie mohli efektívnejšie podieľať na uspokojovaní potrieb občanov.

Rok 2011 je vyhlásený Európskou úniou ako Rok dobrovoľníctva, kedy by aj Zákon o dobrovoľníctve mal na Slovensku nadobudnúť účinnosť od 1. decembra (Tlačové správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky za september 2011).

Dobrovoľnícke aktivity smerujúce k pomoci nevyliciteľne chorým a umierajúcim sa realizujú v zdravotníckych zariadeniach, akými sú hospice a nemocnice, kde je potreba dobrovoľníkov žiaduca v každom smere.

Keď sú pacienti pripútaní na lôžko, často majú strach zo samoty, z budúcnosti a pociťujú silnú potrebu zdieľania sa o svojich ťažkostiach a obavách s niekým, kto by ich vypočul. Časové možnosti rodiny a personálu, však nie vždy umožňujú napĺňanie tejto potreby a tak je v takejto situácii vhodné využívať pomoc a služby dobrovoľníkov.

Podľa Hatokovej, Mračkovej (In Hatoková a kol., 2009, s. 134): „Vo vyspelých štátoch sveta je dobrovoľníctvo jednou z nenahraditeľných súčastí fungovania nemocníc a hospicov“. Dobrovoľníci sú bežnou súčasťou zariadenia, respektíve súčasťou multidisciplinárneho tímu v zmysle podpory a pomoci pri realizácii činností smerujúcich k starostlivosti o zomierajúcich. V západnej Európe a USA sú projekty dobrovoľníckej činnosti v nemocniciach a hospicových zariadeniach podporované širokou odbornou a laickou verejnosťou a dosahujú vysokú úroveň práce s chorými a zomierajúcimi. Činnosť dobrovoľníkov, okrem priameho kontaktu s klientmi ako pri rozhovore a podobne, sa zameriava napríklad aj na pomocné práce s klientmi v záhrade, v kuchyni, práca na recepcii, v hospicovej kaviarni, venujú sa fundraisingu, propagácii a podobne. „Dobrovoľníctvo sa stáva nevyhnutnosťou a zároveň záležitosťou prestíže jednotlivých zdravotníckych zariadení“ (Hatoková a kol., 2009, s. 134).

V podmienkach Slovenskej republiky sa dobrovoľníctvo vyvíja síce pomalšie, ale tvorí dôležitú súčasť fungovania spoločnosti. Ideálne prostredie pre rozvoj dobrovoľníctva v zdravotníckych zariadeniach podľa Hatokovej a Mračkovej (2009) bude vtedy, ak si široká verejnosť uvedomí dôležitosť sprevádzania chorých a zomierajúcich ľudí dobrovoľníkmi. Úlohou v tomto procese je najmä poukazovať na príklady dobrej praxe, resp. neustále šíriť osvetu prostredníctvom médií, prednášok, diskusií a publikácií.

Činnosť dobrovoľníkov v hospicoch a nemocniciach je rôzna, závisí to od konkrétneho zariadenia. V hospici je poskytovaná nielen zdravotnícka služba, resp. kontrola bolesti, ale i holistická služba orientovaná na starostlivosť o dôstojné dožitie pacienta a pomoc jeho rodine (Andrašiová, 2002). Danú holistickú službu zabezpečujú práve dobrovoľníci. Tak

ako pri chorých pacientoch, i tu je hlavnou úlohou dobrovoľníkov byť sprievodcom človeku, konkrétne na jeho poslednej ceste životom.

Práca v hospicioch vznikala už vo svojich počiatkoch z iniciatívy dobrovoľníkov a aj napriek pribúdajúcej profesionalizácii je na nej stále závislá. Student a kol. (2006) podotýka, že dnes už nestoja na vrchole hospicového hnutia, ale stávajú sa skôr dobrovoľníkmi na všedné záležitosti.

Všeobecne sa dá povedať, že dobrovoľník v hospici sa venuje a sprevádza ťažko chorých a umierajúcich klientov. Úlohou je predovšetkým byť chápaným a načúvajúcim spoločníkom. Dobrovoľník môže s chorým tráviť čas čítaním kníh, načúvaním a rozhovormi, prechádzkami, starostlivosťou o kvety alebo o domáce zvieratá, pomôcť pri drobných nákupoch, a iné. Tiež sa môže zapojiť do organizácie spoločenských akcií, či pomôcť pri výzdobe zariadenia. Práca je náročná na osobnostné predpoklady dobrovoľníka, ako sú empatia, zodpovednosť, schopnosť sebareflexie a ochota učiť sa.

Každý vybraný dobrovoľník by mal mať svoje osobné predpoklady pre dobrovoľnú prácu v hospici. Organizácia Cesta domu (15.2.2010) ich zhrnula do niekoľkých bodov:

- motivácia k dobrovoľnej práci,
- vyrovnanosť s chorobou/ umieraním/ smrťou,
- tolerancia,
- schopnosť empatie,
- dobré komunikačné schopnosti,
- schopnosť vymedzenia a rešpektovanie hraníc,
- schopnosť tímovej práce,
- schopnosť starať sa o seba,
- psychická stabilita a pružnosť v krízových situáciách,
- pripravenosť prehľbovať si znalosti a sebazvedelávať sa.

Dobrovoľníci tvoria premostenie medzi nemocničnými lôžkami v hospici a okolitým svetom. Konfrontácia so smrťou a umieraním nevyliciteľne chorého pacienta je závažnou okolnosťou pôsobiaca na psychiku človeka. Mnohých ľudí toto stretnutie posilní a dokážu akceptovať svoju smrteľnosť aj smrteľnosť svojich blízkych.

Čo sa týka dobrovoľníckej činnosti v nemocnici, ako príklad uvádzame program s názvom „Návštevná a doprevádzacia služba v nemocnici“, realizovaný dobrovoľníckou skupinou Vřba, ktorý je zameraný na zmiernenie utrpenia a zlepšenie psychosociálnych podmienok onkologických pacientov v nemocnici. V rámci neho dobrovoľník nezištne venuje časť svojho voľného času v prospech pacienta, ktorý si to želá, navštevuje ho, ponúka mu ľudskú prítomnosť a spoluúčasť a pomáha mu vyplniť čas hospitalizácie. Závazky pre dobrovoľníka sú vymedzené v Zmluve s dobrovoľníkmi.

Dobrovoľník často zastupuje chýbajúce kontakty v živote pacienta. Jeho úlohu je možné definovať aj ako sprostredkovanie kontaktu prostredníctvom konverzácií, čítania, spoločenských hier alebo aj tichého sedenia pri lôžku a držania za ruku. Dôležité je nezabúdať na hlavný cieľ, aby pacient nebol sám a nemal obavy z osamelého umierania. Dobrovoľnícka práca môže zároveň pomôcť posilniť rodinné a medzigeneračné vzťahy a predchádzať dlhodobým traumám pozostalých (<http://www.cestadomu.cz>, 15.2.2010).

Dobrovoľníctvo v slovenských nemocniciach a hospicoch existuje na základe dvoch modelov, ktoré bližšie popisujú Novotný, Stará, 2001; Tošner, Sozanská, 2002:

1. Spolupráca nemocnice a partnerskej organizácie – právnickej osoby, občianskeho združenia, ktoré má s nemocnicou uzavretú zmluvu o spolupráci. Partnerstvo s nemocnicou na Slovensku rozvíja Dobrovoľnícka skupina Vřba v Onkologickom Ústave sv. Alžbety v Bratislave, Klub detskej nádeje a Dobrovoľnícke združenie Slnčnice. Partnerom môže byť tiež neformálna skupina dobrovoľníkov, z ktorej sa postupne stáva štruktúrovaná organizácia. Tu ide o tzv. externý model.

2. Nemocnica, jej konkrétne oddelenie alebo hospic realizuje dobrovoľnícky program. Takýto interný model funguje v hospicoch na Slovensku a tiež v niektorých paliatívnych klinikách, napríklad v Hospici milosrdných sestier v Trenčíne.

Najväčší prínos dobrovoľníckej činnosti je hlavne pri zvyšovaní kvality života nevyliciteľne chorého a zlepšenia jeho psychosociálnych podmienok, čo je nutné stále presadzovať medzi personálom. Podľa Hatokovej, Mračkovej (In Hatoková a kol., 2009, s. 135) v praxi len „kvalitne manažovaný dobrovoľnícky program zabezpečí zvýšenie kvality života chorého a zomierajúceho“. V aktuálnych podmienkach, autorky (In Hatoková a kol., 2009) vzhľadom na skúsenosti vychádzajúce z praxe, sa hovorí o nedostatočnej a laickej praxi vo väčšine slovenských hospicových zariadeniach, ktoré vyplývajú z absencie selekcie dobrovoľníkov a stanovení kritérií pre prácu so zomierajúcimi; tiež z nepresne stanovenej náplne práce dobrovoľníkov v zariadeniach a z chýbajúcej pozície koordinátora dobrovoľníkov.

Podľa nedávno realizovaných prieskumov sa zistilo, že vo vyspelých štátoch sa v zdravotníckych zariadeniach dobrovoľníkmi stávajú predovšetkým dôchodcovia, pričom na Slovensku sú to vysokoškolský študenti a to predovšetkým z odborov medicíny a sociálnej práce.

3 Dobrovoľnícke združenia na Slovensku zamerané na pomoc chorým a umierajúcim

Na Slovensku zatiaľ neexistuje veľké množstvo profesionálne fungujúcich dobrovoľníckych združení, ktoré sa venujú chorým v nemocniciach.

Prvou organizáciou od roku 1996 do roku 2002 bolo dobrovoľnícke združenie Palium na paliatívnom oddelení Národného Onkologického ústavu. Dobrovoľníci združenia PALIUM sa zameriavajú na návštevy pacientov hospitalizovaných v nemocniciach, hlavne v Národnom onkologickom ústave na Klenovej ulici v Bratislave. Sprevádzacia služba sa orientuje predovšetkým na pacientov v terminálnom štádiu onkologického ochorenia, ktorí o takúto službu sami prejavia záujem.

Klub detskej nádeje vznikol v roku 1998 a dobrovoľníci sa dodnes venujú chorým deťom v Detskej fakultnej nemocnici v Bratislave. Cieľom ich práce je pomoc deťom, ktoré sú dlhodobo hospitalizované na oddeleniach Detskej fakultnej nemocnice s poliklinikou Kramáre. Pomoc, ktorá je vykonávaná spočíva najmä v návštevách oddelení, počas ktorých sa snažia detským pacientom skrátiť a spríjemniť čas strávený mimo domova. Zapojiť sa môže každý vysokoškolský študent, ktorý chce pravidelne časť zo svojho voľného času venovať deťom. Osobitný prínos predstavujú návštevy pre medikov (www.kdn.sk). Klub detskej nádeje organizuje aj rôzne podujatia ako sú napríklad Detské tábory, benefičné koncerty, koncerty, víkendovky, návštevy na oddeleniach a iné.

V roku 1999 vznikla dobrovoľnícka skupina Vrba, ktorá pôsobí v Bratislave na Onkologickom ústave sv. Alžbety. Činnosťou tejto skupiny sa bližšie budeme venovať v nasledujúcej kapitole.

Ďalšou organizáciou, ktorej cieľom je spríjemnenie ťažkých chvíľ deťom v nemocnici, je Dobrovoľnícke združenie Slniečnice na Detskej Onkológii na Kramároch v Bratislave, ktoré funguje od roku 2000. Toto združenie pôsobí v oblastiach: jasle, opatrovanie detí, Študentské a mládežnícke združenia, NO.

Postupne sa vyvíjajú dobrovoľníckej aktivity aj v novovzniknutých hospicioch, ale skôr spontánnym ako manažovaným spôsobom.

3.1 Dobrovoľnícka skupina Vrba

Jednou z aktívne fungujúcich dobrovoľníckych združení, ktoré sa podieľajú na zefektívnení starostlivosti o pacientov s diagnózou dlhodobého nevyliciteľného ochorenia je Dobrovoľnícka skupina Vrba. DS Vrba je nezávislým, dobrovoľným a demokratickým občianskym združením, ktoré sa venuje sprevádzaniu dlhodobo chorých a umierajúcich ľudí. V tomto období pôsobí na internom oddelení Onkologického ústavu svätej Alžbety (OÚSA) na Heydukovej ulici v Bratislave. Vznikla ako neformálna skupina v marci roku 1999 na základe iniciatívy lekárov interného oddelenia Onkologického ústavu sv. Alžbety, ktorí pociťovali potrebu zaplniť istú medzeru v starostlivosti poskytovanej onkologickým pacientom. Uvedomovali si, že pacient nepotrebuje len somatickú starostlivosť, infúzie a tabletky, ale aj niekoho, kto by vypočul jeho obavy, radosť, smútok, kto by mu bol jednoducho nablízku ako človek. V tom období študent matematicko-

fyzikálnej fakulty a zakladateľ DS Vřba RNDr. Martin Takáč oslovil niekoľkých potencionálnych dobrovoľníkov z radov vysokoškolských študentov. Odvtedy sa začali dobrovoľníci stretávať a pôsobiť na internom oddelení OÚSA. Postupne sa menila nielen štruktúra dobrovoľníkov, ale i spôsob organizácie práce. Občianskym združením "Dobrovoľnícka skupina Vřba" sa stali v apríli roku 2003. Uzavreli zmluvu medzi nemocnicou a dotvorili celý právny systém fungovania. Keďže chránia záujmy pacienta i dobrovoľníka, ako i vlastné záujmy, uzatvárajú s dobrovoľníkom dohodu o dobrovoľnej spolupráci. Poslaním Dobrovoľníckej skupiny Vřba je zmiernenie utrpenia a zlepšenie psychosociálnych podmienok pacientov v nemocnici. Preto školení dobrovoľníci na internom oddelení, na Rádiológii A, Rádiológii B Onkologického Ústavu sv. Alžbety (OÚSA) nezištne venujú časť svojho voľného času v prospech pacientov - navštevujú ich, ponúkajú im ľudskú prítomnosť, spoluúčast, pomáhajú im vyplniť čas hospitalizácie, jednoducho pacientov sprevádzajú.

V súčasnosti evidujú približne 15 dobrovoľníkov, ktorí často na odporúčanie zdravotníckeho personálu navštevujú konkrétnych pacientov.

Občianske združenie DS Vřba tvorí 11 členov, z toho piati tvoria základný organizačný tím a sú zároveň členmi predstavenstva.

Cieľom programu DS Vřba v tomto období je: „prispieť k zlepšeniu psychosociálnych podmienok chorých a zomierajúcich v nemocnici“ (Hatoková a kol., 2009, s. 138). Dobrovoľníci sprevádzajú chorých, ktorí:

- si ich sami vyhľadajú, potrebujú niekoho, kto by ich vypočula a bol im nablízku,
- pochádzajú zo vzdialenejších oblastí, nemá ich kto navštevovať,
- dlhú hospitalizáciu znášajú ťažko,
- prežívajú úzkostné stavy, depresie, smútok, beznádej a podobne,
- umierajú.

Zaoberajú sa aj tvorbou propagačných materiálov, príručiek, zaobstarávaním pomôcok potrebných na ich prácu i podporou dobrovoľníckych aktivít pre chorých v iných nemocniciach a hospicových zariadeniach. Ich snahou je, čo najviac využívať a rozširovať poznatky a skúsenosti medzi verejnosťou, či už vlastnými publikáciami a štúdiami, alebo propagáciou v médiách.

Dobrovoľnícka skupina Vřba realizuje aj činnosti, akými sú výroba predmetov v tvorivej dielni, nábor dobrovoľníkov, školenia, plesy, koncerty, rozprávania, požičiavanie kníh, kluby pre pacientov. Okrem spomínaných aktivít a činností sa Dobrovoľnícka skupina Vřba venuje mnohým ďalším, ktoré rozvíjajú kvalitné dobrovoľníctvo v paliatívnej starostlivosti na Slovensku.

Záver

Dobrovoľníctvo v oblasti starostlivosti o nevyliciteľne chorých a umierajúcich na Slovensku značne prispieva k vyplneniu medzery v zdravotnej starostlivosti a ku skvalitneniu služieb poskytovaných tejto skupine klientov, aj napriek legislatívnym problémom a náročným presadzovaním myšlienky dobrovoľníctva medzi laickou verejnosťou.

Stále je potrebné venovať veľkú pozornosť finančnej nestabilite, nízkej prestíži dobrovoľníctva a slabej propagácii dobrovoľníckych možností na Slovensku, čo zdôrazňujú predstavitelia dobrovoľníckych organizácií.

Vzhľadom k tomu, že nevyliciteľne chorí a zomierajúci sa považujú za jednu z najťažších cieľových skupín, dobrovoľnícke organizácie a samotní dobrovoľníci venujúci sa starostlivosti o týchto pacientov si zasluhujú veľké uznanie.

Zoznam bibliografických odkazov:

- [1] ANDRÁŠIOVÁ, M. a kol.: *Hospic a paliatívna starostlivosť- príručka pre dobrovoľníkov*. Bratislava: Palium. 54 s. ISBN 80-968416-0-2
- [2] HATOKOVÁ, M. a kol.: *Sprevádzanie chorých a zomierajúcich*. Bratislava : Don Bosco, 2009. 215 s. ISBN 978-80-8074-095-5
- [3] MATOUŠEK, O. a kol. 2003. *Metody a řízení sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003. 380 s. ISBN 80-7178-548-2
- [4] NOVOTNÝ, M., STARÁ, I.: *Využití dobrovolníku v nemocnicích*. Metodický manuál k dobrovolnictví v nemocnicích. Praha: Hestia
- [5] Štúdiá o dobrovoľníctve, jeho systéme na Slovensku a v niektorých vybraných krajinách Európskej Únie, Kanady a jeho integrácia do rozvojevej a humanitárnej pomoci. Dostupné na: <http://www.ekumena.sk/Dobro/Studia-o-dobrovolnictve.pdf>
- [6] STUDENT, J.- MÜHLUM, A.- STUDENT, U. 2006. *Sociální práce v hospici a paliativní péče*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství H&H Vyšehradská, 2006. 161 s. ISBN 80-7319-059-1
- [7] ŠOLCOVÁ, JANA. 2010. *Motivácia k dobrovoľníctvu z pohľadu dobrovoľníkov a dobrovoľníčok*. Požiadavky na systém : Windows 95 a vyššie; CD-ROM mechanika.
In: 2. česko-slovenská konferencie doktorandů oborů pomáhajících profesí [elektronický zdroj] / ed. Ludmila Houdková, Radka Čaníková. - Ostrava : Ostravská univerzita, 2010. - ISBN 978-80-7368-782-3. - S. 305-318.
- [8] TOŠNER, J., SOZANSKÁ, O.: *Dobrovoľníci a metodika práce s nimi v organizáciách*. Praha: Portál
- [9] Všeobecná deklarácia o dobrovoľníctve

- [10] DOBROVOĚNÍCI. 2009. In: *Cesta domu. cz* [online]. [cit. 15.02.2010; 14:00].
- [11] <<http://www.cestadomu.cz>>.
- [12] Tlačové správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky za september 2011, 9. 9. 2011. Dostupné na: <http://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=pravidla-pre-dobrovolnictvo-poslanci-posunuli-do-2-citania>
- [13] www.dsvrba.sk
- [14] www.kbn.sk

Summary

Volunteering in Slovakia in hospices and hospitals to care for the terminally ill and dying

The paper deals with describing the current state of volunteering in Slovakia in the care of terminally ill patients dying in conditions of hospice and hospital, it characterized by respect associated with volunteering in the context of social work. Brings knowledge of environment volunteering in practice, which greatly contributes to the improvement of care and improve quality of life of this target group, which according to several sources is as one of the most difficult. Volunteering in Slovakia is still being developed, and through voluntary associations devoted to the terminally ill and dying has become one of the indispensable forms of assistance to a person in need.

Keywords: volunteering, volunteers, hospital, hospice, caring for the terminally ill and dying, voluntary associations.

Pedagogika
Pedagogics

Wojciech Słomski

Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, Poland

Wychowanie poprzez instytucje szkoły

Współczesna psychologia bardzo ważną rolę w rozwoju psychicznym przypisuje wychowaniu oraz procesom nauczania-uczenia się. Wskazuje się, że w wyniku tego oddziaływania kształtuje się osobowość dziecka. Najintensywniejszy rozwój dotyczy oczywiście najmłodszych dzieci, ponieważ psychika i organizm dziecka w okresie wczesnego dzieciństwa charakteryzuje się dużą plastycznością. W tym okresie kształtują się elementarne mechanizmy regulujące, które oparte są na popędach i emocjach uzależnionych od funkcji ośrodków podkorowych. Zachowanie małego dziecka jest jeszcze mało zorganizowane, zmienne i impulsywne¹. Dziecko kieruje się głównie emocjami. W młodszym wieku szkolnym, na szczeblu nauczania początkowego, dzieci uzyskują podstawową orientację w świecie, a przede wszystkim w swym najbliższym środowisku. Zdobywają wiedzę o rzeczywistości na drodze swobodnych obserwacji konkretnych przedmiotów i zjawisk, przechodząc stopniowo od zadań do prowadzonych w formie zabawy zajęć dydaktycznych do planowego i regularnego uczenia się i nauczania. Według W. Okonia, już od najmłodszych lat dziecko powinno być przygotowywane do życia w społeczeństwie demokratycznym, w którym na straży współżycia stają mądre zasady współpracy. Konieczne jest także przygotowanie wychowanków do życia indywidualnego: „Jednostka wnosi do życia społecznego tyle, ile sama jest warta, a jej wartość zależy od umiejętności komunikowania się z innymi, od wiedzy ogólnej i zawodowej oraz od doświadczenia, tudzież od jej potrzeb kulturalnych i własnej twórczości, od zdolności i zaangażowania, wreszcie od zdrowia i charakteru. Są to ważne, ale i możliwe do wykształcenia cechy osobowości”². Szczególnie w perspektywie romantycznej, utrzymujące, że wyniki i osiągnięcia stanowią

---

¹ Kwiatkowska M (red.), *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, WSiP, Warszawa 2005, s. 103

² Okoń W, *Nowe spojrzenie na program edukacji*, w: „Chowanna”, nr 2/2007, s. 14.

pewne środki do celu. Celem tym jest wewnętrzna świadomość, szczęście i zdrowie psychiczne³.

Najważniejszym ogólnym celem wychowania realizowanego w szkole jest kształtowanie właściwych postaw, osobowości oraz umiejętności i wiedzy. Szkoła wspiera rodzinę w tych obszarach oraz uzupełnia jej wpływy. Praktycznym przykładem budzącym do dziś wiele kontrowersji w środowisku zarówno rodziców jak i nauczycieli może być chociażby wychowanie do życia w rodzinie. Jest to bardzo istotny problem ponieważ w Polsce obserwuje się coraz większą liczbę ciężarnych uczennic, a tematy związane z życiem seksualnym w wielu rodzinach uznawane są za tematy tabu.

Młodzież w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i jeszcze na początku osiemdziesiątych rozpoczynała współżycie seksualne w wieku przynajmniej 20 lat. Jednak lata późniejsze to okres swoistej emancypacji. Wiąże się to z pewnością z pewnym rozluźnieniem norm moralnych i ze spadkiem wartości jaką było zachowanie czystości małżeńskiej. Współcześnie dominuje pogląd, że właściwie każdy związek uczuciowy jest wystarczającym przyzwoleniem do podjęcia kontaktów seksualnych. Najczęściej właśnie związek uczuciowy stanowi motywację do rozpoczęcia życia seksualnego⁴.

Zachowania seksualne młodzieży wspierane są przez różne czynniki, wśród których można wymienić:

- Czynniki indywidualne dotyczące poziomu wykształcenia, poziomu intelektualnego, czynników psychologicznych, zachowań ryzykownych na przykład spożywania alkoholu,
- Czynniki środowiskowe w tym przede wszystkim rodzinne do których zalicza się status społeczno-ekonomiczny rodziców, kontrolę nad postępowaniem dziecka,
- Czynniki instytucjonalne – na przykład oddziaływanie szkoły⁵.

Czynniki indywidualne – młodzież o wysokich aspiracjach edukacyjnych, wysokim poziomie samooceny i niskiej skłonności do ryzyka nie podejmuje wcześniej współżycia seksualnego. Należy przy tym zauważyć, że w wieku dorastania kształtuje się dopiero tożsamość młodego człowieka, dlatego jest on szczególnie podatny na wpływy środowiska. Niemniej jednak można zakładać, że o późniejszym rozpoczęciu współżycia seksualnego mogą zdecydować takie czynniki jak system wartości młodego człowieka, jego plany na przyszłość, poziom zdolności, inteligencji, tak zwanego „radzenia sobie” a przede wszystkim wysoka samoocena, która obniża podatność na wpływy innych osób,

³ Kwieciński Z (red), *Alternatywy myślenia o/dla edukacji...* op. cit, s. 32

⁴ Nastoletni Polacy wobec seksualności, aspekty demograficzne, społeczne i kulturowe, (w): Wychowawca., nr 7-8/2007, s. 21

⁵ Tamże, s. 22

i poczucie własnej wartości. Jako jeden z istotniejszych czynników rozpoczęcia życia seksualnego wskazuje się wykształcenie, oraz kontynuowanie procesu edukacji na wyższym poziomie. Studenci później rozpoczynają życie seksualne, niż ich rówieśnicy którzy już zakończyli edukację. Ważnym motywatorem podjęcia aktywności seksualnej jest również system wartości i przekonań religijnych. W grupie studentów deklarujących istotne znaczenie religii w ich życiu większość (68% mężczyzn i 71% kobiet) nie rozpoczynała współżycia seksualnego. W grupie osób, dla których religia nie miała tak dużego znaczenia mniej niż 25% kobiet i 27% mężczyzn nie miała za sobą doświadczeń seksualnych⁶.

Niski wiek w chwili inicjacji seksualnej wiąże się nie tylko z zagrożeniem niechcianą ciążą, czy chorobami i zakażeniami przenoszonymi drogą płciową, ale może także niekorzystnie rzutować na późniejsze życie i powodować problemy psychiczne wyrażające się niskim poziomem samooceny, depresją, podejmowaniem prób samobójczych, podejmowaniem ryzykownych zachowań takich jak współżycie z wieloma partnerami⁷. Potwierdzeniem powyższej tezy mogą być wyniki badań panelowych, które zostały przeprowadzone w USA w roku 1996. Badaniem objęto uczniów od siódmej do jedenastej klasy. W przypadku Polski badania takie realizowane były przez Centrum Badań Opinii Społecznej w latach 1988, 1994 i 1996r. Badania dotyczyły życia seksualnego oraz opinii o tej sferze życia. Uzyskane wyniki pozwoliły na stwierdzenie, że osoby, które podjęły współżycie seksualne osiągały niższy poziom zadowolenia z życia. Wyższe było u nich ryzyko depresji a także prób i myśli samobójczych. Również badania przeprowadzone w Finlandii (lata 1999-2000) w grupie uczniów klas ósmej i dziewiątej, którzy rozpoczęli współżycie seksualne zmierzało do określenia następstw wczesnej inicjacji seksualnej. Badania przeprowadzono za pomocą kwestionariusza Beck Depression Inventory (BDI-21), który pozwala na dokonanie samooceny stanu psychicznego w wymiarze depresji. Wyniki badania pokazały, że istnieje silna korelacja nie tylko między rozpoczęciem życia seksualnego a ryzykiem depresji, ale także pomiędzy liczbą partnerów seksualnych a ryzykiem depresji. Zarówno w grupie dziewcząt jak i chłopców ryzyko depresji wzrasta proporcjonalnie w stosunku do liczby partnerów seksualnych i wynosi: *2,5 dla chłopców i 2,7 dla dziewcząt, którzy mieli pięciu i więcej partnerów w odniesieniu do osób z jednym partnerem seksualnym. Ryzyko to wzrastało jeszcze bardziej w przypadku nie stosowania antykoncepcji*⁸. Z badania przekrojowego *Family and Adolescent Risk Behavior and Comumu-*

⁶ Wróblewska W, Strzelecki P, Matysiak A., Kodeks obyczajowości seksualnej wśród młodzieży na podstawie badania „Zachowania i postawy studentów w sferze seksualnej”. (w): System wartości a procesy demograficzne (red. K. Slany i inni); I Kongres Demograficzny w Polsce, tom XV, Kraków 2003, s. 42

⁷ Wróblewska W., Psychospołeczne i demograficzne następstwa wczesnej inicjacji seksualnej nastolatków, *Nowa Medycyna*, nr 4/2007, s. 85-91

⁸ Tamże, s. 85-91

nication Study, wynika, że młodzież, która świadomie unika wczesnego podjęcia kontaktów seksualnych posiada wyższy poziom poczucia własnej wartości, wyższy stopień samokontroli i nadziei oraz jest bardziej optymistyczna. Ponad 50% dziewcząt odkładających inicjację seksualną do wieku przynajmniej 20 lat wyrażała zadowolenie ze swojego życia. W grupie dziewcząt, które rozpoczęły współżycie seksualne odsetek ten wyniósł mniej niż 30%. Ponadto na podstawie badań, które zostały przeprowadzone w Nowej Zelandii na grupie osób 21-letnich można stwierdzić, że młodzież żałuje podjętej decyzji o inicjacji seksualnej. Dotyczy to szczególnie osób, które swój pierwszy kontakt seksualny miały w wieku poniżej 16 roku życia⁹.

Zagrożeniem związanym z wczesnym rozpoczęciem życia płciowego jest możliwość zarażenia się wirusem HIV. Już w roku 1998, który został ogłoszony Rokiem Młodzieży, zwrócono uwagę na wzrost liczby zakażeń tym wirusem w grupie osób w wieku 15-24 lat. Większość badań, których celem jest identyfikacja poziomu wiedzy na temat zakażenia wirusem HIV pokazuje, że młodzież jest dobrze poinformowana w tym zakresie. Istnieje jednak istotna rozbieżność między deklarowaną wiedzą, a zachowaniami seksualnymi. Młodzi ludzie uważają, że „ten problem ich z pewnością nie dotyczy”¹⁰.

Bardzo ważnym obszarem wychowania szkolnego jest edukacja dla bezpieczeństwa. Edukacja obronna obejmuje szeroki zakres –nie tylko zagadnienia które wiążą się z elementami przeszkolenia wojskowego, samoobrony i ratownictwa, ale również kształtuje takie cechy jak humanizm, samodzielność w podejmowaniu decyzji, umiejętność udzielania pomocy samemu sobie i innym. Realizacja programu edukacji proobronnej powinna być skorelowana z wartościami przekazywanymi w czasie zajęć z innych przedmiotów.

W praktyce nie istnieje prawnie obowiązująca definicja edukacji dla bezpieczeństwa. Ministerstwo Edukacji Narodowej stwierdza *edukacja dla bezpieczeństwa to dział edukacji narodowej, którego głównym celem jest przygotowanie młodzieży do racjonalnych zachowań w obliczu zagrożeń cywilizacyjnych i militarnych. Celem edukacji dla bezpieczeństwa jest upowszechnianie świadomości i wiedzy o źródłach, charakterze i skutkach zagrożeń dnia codziennego i w sytuacjach nadzwyczajnych oraz opanowania umiejętności rozpoznawania, zapobiegania i przeciwstawienia się tym zagrożeniom*¹¹.

⁹ Tamże, s. 85-91

¹⁰ Mazur J., Inicjacja seksualna i stosowanie środków antykoncepcyjnych u młodzieży w wieku lat 15 w Polsce i w innych wybranych krajach (w): Problemy Rodziny, Dwumiesięcznik Towarzystwa Rozwoju Rodziny, nr 2 (236) 2001, s. 16

¹¹ Propozycja definicji pojęcia Edukacji dla Bezpieczeństwa, przedstawiona przez MENIS na Międzynarodowym seminarium „Edukacja dla bezpieczeństwa w krajach Grupy Wyszehradzkiej”, które odbyło się w dn. 19-21 maja 2004 r. w Warszawie. www.mswia.gov.pl. Edukacja dla bezpieczeństwa. Informacja

Pierwszą próbę zdefiniowania pojęcia edukacja dla bezpieczeństwa podjęto w Akademii Obrony Narodowej w maju 1994 r. Stwierdzono wówczas, że jest to *część edukacji narodowej, obejmująca wiele elementów edukacji szkolnej i pozaszkolnej, zorganizowanej i nie zorganizowanej. W jej zakresie treściowym wyróżniono takie rodzaje edukacji, jak: polityczna, ekonomiczna, militarna, prawna, psychospołeczna i ekologiczna*¹².

Pojęcie edukacji dla bezpieczeństwa można traktować jako stale rozszerzający się zakres treściowy takich terminów jak: przysposobienie wojskowe, edukacja obronna czy też wychowanie obronne. W przeszłości przygotowanie wojskowe czy też obronne dotyczyło niemal wyłącznie zapewnienie możliwości przeciwstawienia się zagrożeniom płynącym z zewnątrz. Współcześnie chodzi głównie o kształtowanie zdolności państw oraz społeczeństw do radzenia sobie z wieloma innymi zagrożeniami. Z tego względu rośnie znaczenie szeroko rozumianej edukacji, której celem jest nie tylko przygotowanie sił zbrojnych i rezerw, ale także całego społeczeństwa do zapewnienia możliwie największych szans przetrwania i rozwoju, niezależnie od rodzaju i skali występujących zagrożeń bezpieczeństwa. Edukację dla bezpieczeństwa z tego punktu widzenia można więc zdefiniować również jako: *określony system dydaktyczno-wychowawczej działalności rodziny, szkoły, wojska, policji, kościołów, środków masowego przekazu, organizacji młodzieżowych i stowarzyszeń, zakładów pracy oraz instytucji państwowych i samorządowych, ukierunkowany na kształtowanie systemu wartości, upowszechnianie wiadomości i kształtowanie umiejętności ważnych dla zapewnienia bezpieczeństwa narodowego*¹³. Przysposobienie obronne jest jednym z obowiązkowych przedmiotów ogólnych, z którymi uczeń spotyka się od pierwszej klasy szkoły podstawowej. Jednak wzrastające zagrożenia sprawiają, że konieczne jest poszukiwanie nowych rozwiązań, wzorców i uniwersalizmu. Wiele zasad do takiego wzorcowego systemu modelu edukacji obronnej można zaczerpnąć z modelu amerykańskiego. W państwie tym edukacja obronna stanowi sferę naturalną każdego obywatela, która wpajana jest od dzieciństwa i przekazywana z pokolenia na pokolenie. Staje się ona pewną kulturą narodu. Edukacja obronna w USA opiera się na rozbudowaniu i utrzymywaniu w gotowości zautomatyzowanego i skutecznego systemu wykrywania i powiadamiania o zagrożeniach, masowym przygotowaniu pomieszczeń ochronnych różnych typów. Zagadnienia oraz problemy związane z edukacją obronną analizowane są i opracowywano przez instytucje naukowe przy uniwersytetach. Najważniejszym elementem obrony cywilnej w Stanach Zjednoczonych jest szkolenie ludności. Szkolenie to dzieli się na trzy stopnie. Najwyższy obejmuje służby sztabowe i przeprowadzane jest w trzech

¹² Stępień R (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Materiały z konferencji naukowej 24-25 maja 1994 r.*, Warszawa 1994, s. 32

¹³ Tamże, s. 32

ośrodkach. Osoby które biorą udział w tego typu szkoleniach są osoby, które zajmują najważniejsze stanowiska w administracji oraz gospodarce, oraz pełniący najwyższe funkcje dowódcze. Stopień średni obejmuje kształcenie instruktorów oraz personelu sztabowego. Kurs podstawowy skierowany jest do rodzin i osób indywidualnych. Obejmuje materiał dotyczący między innymi ochrony przez odpadami radioaktywnymi. W szkołach prowadzone są również kursy udzielania pierwszej pomocy, a także informacje dotyczące higieny dotyczącej przebywania w schronach. Do szerzenia najniezbędniejszych wiadomości z zakresu ostrzeżenia i zachowania się w razie napadu lub skażeń promieniotwórczych używa się wszystkich możliwych kanałów przekazywania informacji – na przykład poprzez media.

Powyższe rozważania to jedynie przykład obszarów w których uczniowie zdobywają potrzebną im wiedzę i kształtują określone nawyki. Dzięki działaniom szkoły mogą świadomie i odpowiedzialnie kształtować własne postawy wobec różnych problemów społecznych. Istotne jest przekazywanie doświadczeń wychowawczych, które będą stymulowały rozwój młodego człowieka¹⁴. W tym kontekście bardzo ważnym zadaniem wychowawczym szkoły jest kształtowanie moralności młodych ludzi.

Dokonując diagnozy moralnego stanu społeczeństwa oraz kierunków w zakresie przemian moralności rodzi się wiele kontrowersji. Oczywiście nie budzi większych zastrzeżeń stwierdzenie, że towarzyszący procesom modernizacji upadek autorytetów tradycyjnych instytucji¹⁵, (szczególnie kościelnych) wiąże się często z indywidualizacją wyborów moralnych, polegającą na tym, że ostateczną podstawą wyboru wartości, ocen oraz zachowań staje się subiektywna decyzja, która podejmowana jest przez jednostkę bez uwzględnienia kontekstu społecznego¹⁶. W związku z czym percepcja oraz ewaluacja współczesnej rzeczywistości społecznej przez młode pokolenie nie jest optymistyczna, czego przykładem może być wypowiedź młodego mężczyzny: *„w naszym kraju nie liczy się człowiek, jego godność, honor, ale konto w banku tego człowieka (...). Dziewczyny sprzedają się by wyjść bogato za mąż, mężczyźni szukają nadzianych kobiet, gdzie jest miłość i to wszystko co najpiękniejsze wśród dwojga ludzi? Na spotkaniach towarzyskich mówi się tylko o samochodach i innych inwestycjach, bądź narzeka na brak pieniędzy. Nie pamiętam by dyskutowano o spektaklu teatralnym, przeczytanej książce, czy obejrzanym filmie. Przecież to już nie jest ubóstwo, a dno moralne i intelektualne”*¹⁷. We współczesnej rzeczywi-

¹⁴ Śliwerski B (red.), *Alternatywy myślenia o / dla edukacji...* op. cit, s. 33

¹⁵ Śliwerski B (red.), *Nowe konteksty dla edukacji alternatywnej XXI wieku*, Impuls, Kraków 2001, s. 195-197

¹⁶ Morady M., *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Scholar, Warszawa 2007, s. 419

¹⁷ Sołtysiak T (red), Sudar-Malukiewicz J., *Zjawiskowe formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, Bydgoszcz 2003, s. 269

stości społecznej coraz silniej można odczuć „hiperinflację” moralną, co wyraża się między innymi w zmianie wymiarów stosunków międzyludzkich. Coraz częściej członkowie społeczeństw zamiast postaw prospołecznych prezentują raczej postawy antyspołeczne. Realizują głównie własne cele i interesy nie kierując się zupełnie dobrem ogółu. Coraz częściej można również zauważyć, że postępowaniem człowieka nie kierują żadne normy moralne. W konsekwencji obserwuje się gwałtowny wzrost różnego rodzaju patologii, które coraz częściej dotyczą młodzieży i to bez rozróżnienia ze względu na płeć. Coraz więcej mówi się o agresji i przemocy w szkołach, na ulicy, w środkach masowego przekazu, przy czym agresja ta przybiera różne formy - od słownej do fizycznej. Młode pokolenie nie ma więc korzystnych warunków do socjalizacji. W niektórych przypadkach zdarza się, że młody człowiek odbiera więcej destruktywnych wpływów i bodźców niż pozytywnych. Ponadto niektóre dzieci rozpoczynają swoje życie w rodzinach patologicznych, w których dochodzi do drastycznych przypadków opiekuńczych zaniedbań. Coraz głośniejszymi mówi się też o tym, że dzieci i młodzież padają od wczesnych miesięcy życia ofiarą przemocy fizycznej, psychicznej a często też seksualnej. Z pewnością zaburza to optymalny rozwój oraz kształtowanie osobowości młodych ludzi.

Poza tym negatywny wpływ na kształtowanie się wartości w grupie młodzieży mają:

- „trudności w wygospodarowaniu przez rodziców czasu dla potomstwa, ze względu na różne zobowiązania zawodowe, łącznie z podejmowaniem dodatkowych prac, bądź podejmowaniem pracy poza miejscem zamieszkania wraz z wyjazdami za granicę w celach rozwiązywania problemów finansowych rodziny, co wiąże się z ograniczonymi możliwościami ich oddziaływań wychowawczych na potomstwo,
- skupienie szczególnej uwagi rodziców na warunkach socjalno-bytowych, a pomniejszanie znaczenie zaspokajania potrzeb psychospołecznych potomstwa,
- bagatelizowanie pewnych zachowań potomstwa w rodzinach i inne nieudolności wychowawcze rodziców,
- zrzucanie przez rodziców odpowiedzialności za wychowanie własnego potomstwa na różne inne instytucje, szkołę, Kościół itp.,
- preferowanie innych wartości przez rodziców w wychowaniu potomstwa, a stosowanie zupełnie innych w życiu codziennym,
- zbyt wygórowane oczekiwania stawiane przez rodziców potomstwu,
- liczne zaburzenia przystosowawcze samych rodziców w realiach współczesnej rzeczywistości, stąd trudności we właściwym ukierunkowywaniu aktywności potomstwa i wiele innych nieprawidłowości, które ujawniają się we współczesnych ro-

dzinach polskich i nie są obojętne w wyborze dróg postępowania przez wychowywane w tych rodzinach młode pokolenie¹⁸.

Oczywiście zbyt prostym uproszczeniem jest wskazywanie wyłącznie środowiska rodzinnego jako jedynego otoczenia kształtującego system wartości młodzieży. System ten kształtują także inne czynniki o zasięgu mikro i makrospołecznym takie jak szkoła, media, grupa rówieśnicza.

Młodzież najczęściej realizuje takie wartości, które są nastawione negatywnie do zasad świata dorosłych. Wynika to z faktu, że młodzież jest szczególnie wrażliwa na dostrzeganą w tym świecie przemoc, korupcję, fałsz czy też egoizm. Między innymi z tego powodu proces socjalizacji oraz edukacji młodzieży coraz częściej realizowany jest w zupełnie innych rejonach, które można określić jako alternatywne ruchy. Bardzo często młodzież angażuje swój czas oraz swoją energię we wspólnotowych grupach rówieśniczych o charakterze sportowym, podwórkowym, religijnym, a w niektórych przypadkach również – patologicznym. Wielu socjologów podkreśla, że wychowanie i socjalizacja w przypadku młodzieży odbywa się właśnie za pośrednictwem grup społecznych. Dla młodego człowieka udział w takiej grupie jest próbą poszukiwania innych niż sztywne, narzucone systemy normy, czy też wartości. Młodzież uczestnicząc w nieformalnych wspólnotach zostaje poddana działaniom wychowawczym. To właśnie na młodzież uczestniczącą w różnych grupach społecznych kierowane są określone oddziaływania wychowawcze, dydaktyczne, opiekuńcze czy też resocjalizacyjne. Ich celem jest adaptacja młodzieży, do pewnych warunków życia społecznego, a także ról społecznych, czy też wzorów osobowościowych.¹⁹ Nieformalne grupy młodzieżowe kształtują pewną świadomość, między innymi poprzez alternatywny styl życia, nieprzystosowanie do panujących kanonów. Mogą wyrażać odmiennność, brak zgody na wszystko, co jest oficjalne i krępuje swobodę. Dotyczy to wszelkich aspektów życia - począwszy od oficjalnej kultury, polityki, organizacji społecznych, norm etycznych, wzorców a także standardów postępowania.

W wychowawczej pracy nauczyciela bardzo ważne jest by pamiętać, iż „Nauczyciele, którzy poświęcają więcej czasu na nauczanie danego przedmiotu, powodują - przy innych czynnikach niezmiennych - że ich uczniowie opanują więcej wiadomości”²⁰. Pozornie stwierdzenie to może wydać się banalne i nie wnoszące żadnych nowych informacji, jednak „Czas, który traktuje się jako istotny dla uczenia się uczniów, nie jest równoważny z każdym spędzeniem czasu. Jest to czas, w którym uczniowie są aktywnie zaangażowani w celową działalność, a nie czas spędzony na „byciu zajęтым” lub na czymś w tym rodza-

¹⁸ Tamże, s. 270.

¹⁹ Wertenstein-Żuławski J., No future, „Więź” nr 6 z 1987 r

²⁰ Pearson A T., Nauczyciel. Teoria i praktyka kształcenia nauczycieli, WSiP, Warszawa 2004, s. 35

ju. Co najważniejsze, jest to czas, w którym dziecko jest aktywnie nauczone lub przynajmniej znajduje się pod bezpośrednim nadzorem nauczyciela²¹. Nauczyciel powinien pojmować własną rolę zawodową w kontekście chęci nauczania. Nauczanie jest czynnością wywołującą chęć nauczania się. Jest sytuacją zamierzoną. Jednocześnie należy również zauważyć, iż czynność nauczania wymaga ucznia lub uczniów. Podczas nauczania uczniowie znajdują się w sytuacji, w której nauczyciel zaangażowany jest w działanie mające na celu skłonienie ich do nauczania się czegoś. Intencjonalną sytuacją nauczania oparta jest na nauczycielskiej intencji wywołania pewnego uczenia się. Aby uczniowie w naczący sposób brali razem z nauczycielem udział w działaniach mających na celu wywołanie uczenia się, muszą razem z nauczycielem uczestniczyć w intencjonalnej sytuacji.²²

Działania nauczyciela są bardzo różne. Uzależnione są od bliższych i dalszych celów dydaktycznych, ale również od posiadanej wiedzy i umiejętności. Postępowanie nauczyciela jest środkiem do czegoś, a jego efektywność wyznaczana jest przez uzyskiwane rezultaty. Najczęściej dostosowane są do poziomu rozwoju ucznia oraz jego cech indywidualnych. Nauczyciel organizuje więc uczenie się innych: stwarza sytuacje, w których uczniowie mają możliwość wzbogacenia swoich doświadczeń, zdobywają nowe wiadomości i umiejętności. Nauczyciel w taki sposób kieruje ich aktywnością, by mogli podwyższać poziom wykształcenia, oraz rozwijać się optymalnie²³

Nauczyciel często pracuje z uczniami zdolnymi, czyli takimi, którzy przejawiają wysoki poziom zdolności ogólnych, lub charakteryzują się specjalną zdolnością w sferze umysłowego funkcjonowania. Uczniowie zdolni zwykle uzyskują ponadprzeciętne wyniki nauki szkolnej. Z reguły uczeń zdolny jest w stanie szybciej opanować dany materiał w zakresie szerszym niż zostało to przewidziane programem nauczania. Uczą się inaczej – mniej mechanicznie a bardziej poszukując powiązań logicznych, sięgając do innych dyscyplin wiedzy. Często są zdolni do wyższego poziomu koncentracji, oraz do samodzielnej i efektywnej pracy. Odnaczają się więc wysokim potencjałem, którego wykorzystanie jest bardzo ważne w pracy wychowawczej i dydaktycznej. By maksymalnie rozwijać ucznia zdolnego nauczyciel powinien formułować zadania na odpowiednim poziomie trudności. Powinny one również spełniać funkcję motywacyjną poprzez właściwy system ocen wykonywania tych zadań. Istotne jest również, aby umożliwić uczniowi zdolnemu pełny rozwój zdolności. W związku z tym nauczyciel powinien oddziaływać na zwiększenie intensywności pracy ucznia, poszerzenie zakresu jego wiadomości, właściwy poziom

²¹ Tamże, s. 35

²² Tamże, s. 80

²³ Przetacznikowi M, Włodarski Z, Psychologia wychowawcza, PWN, Warszawa 2006, s. 33

motywacji. Tylko w takiej sytuacji możliwy będzie jego pełny rozwój, oraz rozwijanie wiedzy i umiejętności. Warto zauważyć, iż we współczesnej szkole istnieje nacisk nie na ilość wiedzy jaką uczeń powinien sobie przyswoić, a raczej na zdobywanie umiejętności, samodzielne gromadzenie potrzebnych informacji, rozbudzanie zainteresowań, naukę samodzielnego myślenia i rozwiązywania problemów. Jest to bardzo ważne zadanie jakie stoi przed nauczycielem – konieczność rozwijania umiejętności i zainteresowań uczniów.

Pojęcie uczeń trudny z pedagogicznego punktu widzenia określa ucznia, który stwarza trudności wychowawcze nauczycielom i rodzicom. W literaturze można spotkać różne definicje ucznia trudnego. Wincenty Okoń twierdzi, że uczniem trudnym jest osoba nieprzystosowana społecznie i niepoddająca się oddziaływaniu wychowawczemu.²⁴

Autorzy „Nowego Słownika Pedagogiki Pracy”, podają bardzo podobną definicję, oprócz tego dla nich pojęcie to jest równorzędne z uczniem nieprzystosowanym społecznie.

Objawami sygnalizującymi, że ucznia można określić jako „trudnego” jest:

- agresja werbalna i fizyczna,
- brak kontaktu z otoczeniem,
- izolowanie się od grupy i obawy przed stycznościami z innymi ludźmi,
- reakcje nieadekwatne do sytuacji i wyrażające się w próbach wyminięcia trudności,
- przekraczanie norm współżycia społecznego, kłamstwo i kradzież

N. Havers na podstawie badań empirycznych i analizy statystycznej wyróżnił cztery odmiany nieprzystosowania charakterystycznych dla zachowania się ucznia trudnego:

- zachowania agresywne, które zaznaczają się w agresji fizycznej lub słownej, jest tu dominacja procesów pobudzania nad procesami dominowania
- zachowania powściągliwe przejawiają się one w poczuciu lęku oraz odizolowaniu od otoczenia społecznego. W tym przypadku jest dominacja procesów hamowania
- zachowania niedojrzałe, są to zachowania, które nie odpowiadają danemu okresowi rozwojowemu ucznia
- zachowania delikwentne tu następują wykroczenia przeciw normom moralnym, przykładem może być przynależność do grup przestępczych lub wagary.²⁵

Do źródeł nieprzystosowania społecznego zaliczamy:

- negatywne oddziaływania środowiska rodzinnego (rodzina patologiczna, zaniedbywanie obowiązków rodzicielskich, nadopiekuńczość

---

²⁴ Okoń W, Nowy słownik pedagogiczny, Wyd. Żak, Warszawa 1996 s.417.

²⁵ Cyt. Za. Żegnałek K, Dydaktyka ogólna. Wydawnictwo TWP Warszawa 2005. s. 308.

- rozbieżności oczekiwań i ambicji rodziców oraz dążeń i zainteresowań dziecka
- nieprawidłowości rozwoju psychofizycznego dziecka (nadmierna pobudliwość lub zahamowanie)
- niepowodzenia szkolne
- błędy wychowawcze nauczycieli (sympatie i antypatie, brak obiektywizmu w ocenianiu, nadmierny rygoryzm, zła komunikacja interpersonalna z uczniami)
- czasami wybitne uzdolnienia uczniów

Uczniowie trudni poddawani są w związku z tym działaniom resocjalizacyjnym. Ale najbardziej skutecznym działaniem byłaby wzajemna współpraca szkoły i rodziców, która pozwoliłaby na lepsze poznanie uczniów i tym samym dostosowanie działań resocjalizacyjnych do indywidualnych potrzeb uczniów. Działania te powinny budować wiarę ucznia we własne możliwości a także pokonywać własną nieśmiałość.

Sukces oddziaływań rehabilitujących określany jest na podstawie wielowymiarowej oceny sposobu funkcjonowania oraz poczucia jakości życia rehabilitowanej jednostki. Możliwości jego osiągnięcia są przy tym wyznaczane czynnikami takimi jak: sposób organizacji i funkcjonowania danej zbiorowości społecznej, sposób organizacji, zakresu działania i metod pracy systemu rehabilitacyjnego; indywidualnymi własnościami rehabilitowanej jednostki i jej bezpośredniego środowiska²⁶.

Pierwszy spośród wymienionych czynników powiązany jest z cechami kulturowymi oraz sposobem gospodarowania określonej zbiorowości. Wyznacza on modele osobowe, wzory karier życiowych, relacji oraz ról społecznych²⁷. Czynnik drugi obejmuje paradygmaty organizacyjne, zakresy podejmowanych oddziaływań rehabilitujących oraz sposoby i środki pracy z uczniem. Do istotnych wyznaczników skuteczności tych poczynań zaliczamy wczesność, kompleksowość i zespołowość podjętych działań, podmiotowość relacji z uczniem szeroką współpracę z jego środowiskiem, a także indywidualizację podjętej pracy.

Mówiąc o rozwoju można mówić o zachodzeniu uniwersalnych zmian, jakie przypisane są do wieku. Oznacza to, że odnoszą się one do każdego człowieka w danej grupie wiekowej, przy czym „wiek jest jedynie pewną kategorią umowną. Przede wszystkim chodzi o takie zmiany, które warunkowane są procesem biologicznego dojrzewania organizmu – (zegar biologiczny wyznacza kolejność doświadczeń płynących z naszego ciała. Z drugiej strony zegar społeczny określa kolejność doświadczeń kulturowych, uniwersalnych dla ludzi w danym wieku. Jest to widoczne przede wszystkim w podobieństwie za-

---

²⁶ Paradygmaty i przeobrażenia edukacji specjalnej, Dryżyłowska G. (red.), Wydawnictwo Uniwersyteckie Żak, Warszawa 2001, s. 48-53.

²⁷ Tamże, s. 48-53.

dań, które są podejmowane, wymagań, którym ludzie podlegają ze strony innych ludzi czy też norm regulujących ich postępowanie w różnych sytuacjach”²⁸. K. Obuchowski w swoich rozważaniach nad rozwojem osobowości zakłada, iż „zmiennosc stanowi immanentną właściwość osobowości, a rozwój jest wynikiem jej właściwej organizacji, a zarazem (...) koniecznym warunkiem (rozwoju) są możliwości stawiania dalekich zadań i ich realizacji”²⁹. W procesie rozwoju aktywności dzieci oraz młodzieży można wyodrębnić pewne tendencje rozwoju. Są one następujące:

- „postępujące porządkowanie aktywności i stopniowe eliminowanie tych jej form, które cechują się bezradnością, brakiem ukierunkowania i chaotycznością,
- coraz większe różnicowanie się aktywności - pojawianie się nowych jej form i odmian,
- powstawanie coraz bardziej złożonych form aktywności ukierunkowanej (czynności), uprzedmiotowionej (działań) oraz działalności i systemów funkcjonalnych,
- stopniowe kształtowanie oraz dokonywanie przekształceń wewnętrznych mechanizmów regulacji aktywności”³⁰.
- Główne obszary zmian aktywności człowieka można więc przedstawić jako cztery opozycyjne, wzajemne dopełniające się procesy rozwojowe.

Rozwój psychiczny człowieka stanowi przedmiot studiów psychologa rozwojowej od niemal stu lat Początkowo psychologia rozwojowa zajmowała się wyłącznie początkowym okresem życia człowieka – czyli przed osiągnięciem przez jednostkę dorosłości Rozwój psychiczny rozumiany był jako biologicznie zdeterminowany ciąg progresywnych zmian, które miały charakter kumulacyjny, uporządkowany w czasie, prowadzący do osiągnięcia określonego stanu finalnego Decydującą rolę w tym procesie przyznawano czynnikom biologicznym. Teoria dziedziczenia cech oraz właściwości psychicznych dominowała na przełomie XIX i XX w. Współcześnie uznaje się, iż rozwój psychiczny człowieka trwa przez całe jego życie. Z tego względu proces socjalizacji czyli uspołeczniania dziecka rozpoczyna się już w wieku niemowlęcym. Mówiąc „rozwój społeczny” mamy na myśli zmiany osobowości następujące pod wpływem oddziaływań środowiska społecznego, przygotowując go w ten sposób do coraz pełniejszego uczestniczenia w życiu zbiorowym³¹. Rozwój społeczny jest więc traktowany jako przygotowanie do przyszłego życia w społeczeństwie. Niemożność zaspokajania własnych potrzeb uzależnia niemowlę od

²⁸ Brzezińska A, Społeczna psychologia rozwoju, SCHOLAR, Warszawa 2000 tom III., s. 21

²⁹ Tamże, s. 21

³⁰ Tamże, s. 47

³¹ Harwas – Napierała B (red), Psychologia rozwoju człowieka PWN, Warszawa 2003, tom III, s. 71.

dorosłych. Z nimi zatem wiążą się pierwsze reakcje społeczne. Opisując poszczególne stadia rozwoju społecznego można posługiwać się takim pojęciem jak *społeczne przełomy życiowe*. Są to takie zdarzenia, które zapoczątkowują nową jakość w kontaktach dziecka z otoczeniem, kształtują postawy wpływając w ten sposób na zachowanie człowieka. Mianem postaw określa się wyuczoną oraz uwewnętrznioną przez jednostkę predyspozycję do reagowania w społecznie zdefiniowany sposób. Postawa nabiera charakteru społecznego w wyniku socjalizacji, ale również pod względem społecznego kontekstu. Postawy społeczne stanowią jedno z podstawowych zagadnień psychologii społecznej. Mogą dotyczyć zarówno indywidualnych osób, jak też grupy osób³².

Postawy definiowane są również jako tendencja do pozytywnego lub negatywnego reagowania na dany obiekt, przedmiot lub wydarzenie. Postawy wobec względnie abstrakcyjnych obiektów, celów takich jak: wolność, uczciwość, czy wierność, nazywane jest wartościami. Postawy – jest to kluczowe pojęcie służące wyjaśnieniu zachowań społecznych.

Mówiąc o pracy wychowawczej z młodzieżą warto również wspomnieć o postawach nauczycieli w zakresie kształcenia zintegrowanego. Postawy kształtują się pod wpływem wielu czynników, które mogą spowodować decydujące zmiany wobec dziecka niepełnosprawnego oraz jego kształcenia. Wpływ środowiska i osobowości nauczyciela podkreśla w literaturze wielu autorów. Generalnie można wskazać na trzy składniki:

- składnik afektywny - czyli uczucia przejawiane w stosunku do przedmiotu postawy,
- składnik poznawczy - określający zasób informacji, wiedzę i przekonania wobec przedmiotu postawy,
- składnik behawioralny - tzn. zachowania intencjonalne lub zachowania realne wobec przedmiotu postawy.

W modelu tym postawa składa się z trzech elementów pośredniczących między obserwowalnymi bodźcami a późniejszym zachowaniem. Postawy kształtują się przez doświadczenia, system wartości oraz potrzeb.

Postawy odnoszą się do określonego przedmiotu, określonej osoby czy też zjawiska i składają się z elementów poznawczych, emocjonalno-oceniających oraz behawiorystycznych. Elementami postawy są więc:

- zachowanie – tendencja do zachowania,
- emocje, uczucia,

---

³² J. Kossewska, Społeczeństwo wobec osób niepełnosprawnych – postawy i ich determinanty. www.psychologia.net.pl

- procesy poznawcze.

Istnieje wiele teorii nawiązujących do kształtowania i zmian postaw. Zgodnie z teoriami poznawczymi zarówno kształtowanie postawy, jak również jej zmiana polega na przekazywaniu informacji dotyczących przedmiotu postawy, na oddziaływaniu na uczucia, lub też na prowadzeniu do zmian w zachowaniu. Każda zmiana jednego elementu postawy powoduje zmiany w innych jej elementach.

Socjologowie wyróżniają postawy prospołeczne oraz egoistyczne. Postawa prospołeczna wiąże się z takimi pojęciami, jak altruizm, życzliwość, sympatia dla innych, niesienie pomocy potrzebującym, zdolność do rozumienia innych. Postawy egoistyczne przejawiają się przede wszystkim w skłonności do interesowania się sobą i wysuwania na pierwszy plan swojego osobistego dobra. Badania postaw wobec osób niepełnosprawnych prowadzone były również wśród nauczycieli. Opierając się na pracach empirycznych można stwierdzić, iż że nauczyciele wykazują różne postawy wobec integracji szkolnej. Badania autorów polskich potwierdziły korzyści płynące z nauczania integracyjnego. Z badań innych autorów³³ wynika, iż postawa nauczyciela nacechowana surowością wymagań wyzwała u nich uczucie wrogości i może prowadzić do zachowań agresywnych³⁴.

Nauczyciel z racji pełnionej funkcji i sprawowanej roli zawodowej oddziałuje również na kształtowanie postaw uczniów. Jeżeli jest dla nich autorytetem – kształtuje wówczas postawy pozytywne. Wskazuje właściwe wartości, przekazuje wzorce zachowań, kształtuje światopogląd, wpływa również na styl życia uczniów, a czasem też na jego jakość. W pracy dydaktycznej bardzo ważne jest, by wpływa na ucznia był pozytywny, by kształtować postawy uznane i akceptowane społecznie. Możliwe jest to przede wszystkim w toku indywidualnej pracy wychowawczej. Choć wciąż jeszcze szkoła jest miejscem „masowym”, to jednak postuluje się podział młodzieży w taki sposób by możliwe było jak najbardziej indywidualne podejście do każdego dziecka. Chodzi o to, żeby na przykład uczniom zdolnym zapewnić jak najlepsze warunki rozwoju, uczniom trudnym udzielić możliwe najbardziej efektywnej pomocy i wsparcia. Z tego punktu widzenia ważna jest również organizacja zespołów wyrównywania szans.

Nauczyciel stojący wobec wyzwań XXI wieku to nauczyciel animator, terapeuta i doradca w procesie uczenia się, człowiek reprezentujący twórczą postawę. Stres towarzyszy

³³ Badania dotyczące postaw nauczycieli wobec integracji prowadzone były zarówno przez badaczy zagranicznych (Tripp 1998, Winzer 1992), jak też przez badaczy polskich. W 2000r zostały przeprowadzone badania dotyczące postaw nauczycieli wobec uczniów niepełnosprawnych. Wyniki potwierdziły iż wskaźnik akceptacji dla kształcenia integracyjnego uzależniony jest od poziomu wykształcenia. Nauczyciele szkół średnich (o stażu pracy od 10-12 lat) wykazali najniższy poziom aprobaty dla idei integracji: Z. Palak., Z. Bartkowicz, *Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji*, (red), UMCS Lublin, 2004, s. 23.

³⁴ Palak Z., Bartkowicz Z., *Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji*, (red), UMCS Lublin, 2004, s. 23.

nauczycielowi prawie przez cały czas jego pracy, ponieważ jest ona wykonywana prawie zawsze w warunkach niezwykle trudnych. Są to sytuacje ciągłej ekspozycji społecznej, związanej nieuchronnie z poddawaniem się ocenie ze strony innych ludzi (dzieci, ich rodziców, innych nauczycieli), co nie pozostaje bez wpływu na samoocenę człowieka, oraz poziom jego motywacji do wykonywanej pracy³⁵

Nauczyciel podlega ciągłej ocenie. Oceniany jest przez dyrekcję, uczniów, ich rodziców. Całe środowisko szkolne oraz rodziny uczniów. W zdecydowanej większości przypadków oceny te są krytyczne. Wynika to z samej natury ludzkiej. Łatwiej zauważyć się niedociągnięcia i błędy niż właściwe wykonywania obowiązków. Z pewnością świadomość ta wywołuje sytuację stresową dla nauczycieli.

Szczegółowe aspekty metodyki wychowania, czyli działania praktycznego mają ściśle określony zasięg postępowania. Są uzasadnione prakseologicznie dla konkretnych warunków rzeczywistości wychowawczej. Ta rzeczywistość jest nierozłącznie związana z postulowanymi cechami systemu demokratycznego. Posiadając cechą dużej skuteczności tracą jednocześnie na uniwersalności. W obszarze metodyki oczekuje się przede wszystkim pragmatyzmu. Można wyróżnić trzy rodzaje ograniczeń uniwersalności dyrektyw wychowania i w ten sposób dokonujemy wyodrębnienia szczegółowych metodyk wychowania.

Racjonalnie przygotowany oraz we właściwy sposób realizowany proces nauczania - zapewnia dzieciom i młodzieży przyswojenie nie tylko niezbędnych im wiadomości, umiejętności czy też nawyków, ale również pełny, wszechstronny rozwój oraz kształtowanie pożądanych cech osobowości. Z tego względu proces ten spełnia bardzo istotne funkcje wychowawcze. Wiedza, która nabywana jest przez uczniów jest podstawą kształtowania poglądów, przekonań oraz postaw, które umożliwiają im formułowanie oraz przestrzeganie określonych kryteriów oceny różnych zjawisk oraz wydarzeń przyrodniczych, społecznych, technicznych i kulturalnych. Wiedza ta pomaga uczniom w dokonywaniu właściwej oceny postępowanie zarówno w przypadku innych osób, jak również w przypadku własnego postępowania. W ten sposób wpływa na tworzenie wartościowych społecznie postaw oraz przekonań. Działalność poznawcza uczniów warunkuje ich rozwój intelektualny, emocjonalny oraz wolicjonalny. W tym kontekście proces nauczania to nie tylko suche przekazywanie wiedzy, ale również kształtowanie wrażliwości na piękno przyrody oraz dzieł sztuki, wyrabianie umiejętności oceny estetycznych i moralnych wartości utworów literackich, rozwijanie uczuć patriotycznych, wpajanie demokratycznych zasad i norm współzycia. Jest to ściśle związane z zadaniami oraz funkcjami wychowania intelek-

---

³⁵ Tudrej J, Organizacja i zarządzanie oświatą, Wyd. Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 1996, s. 26.

tualnego³⁶. Z tego względu procesu nauczania nie może zostać podzielony na „części”, które traktują we fragmentaryczny sposób zadanie kształtowania oraz rozwijania u uczniów pożądanych uczuć, cech charakteru czy też zaznajamiania z nowym materiałem nauczania. W praktyce zdobywanie wiedzy przez dzieci oraz młodzież dokonuje się jednocześnie z rozwojem określonych uczuć oraz pożądanych cech woli i charakteru. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż już od wielu lat mówi się i pisze o „nauczaniu wychowującym” lub o „wychowawczych walorach procesu nauczania”. W jakim stopniu walory te zostaną wykorzystane w organizowanej działalności dydaktycznej uzależnione jest przede wszystkim od nauczyciela. Praca wychowawcza wymaga przede wszystkim pogłębionej wiedzy, wysokiego poziomu kultury pedagogicznej, taktu, spokoju, cierpliwości oraz systematyczności, a na jej wyniki najczęściej trzeba długo czekać. Współcześnie w okresie coraz szerszego upowszechniania środków masowego przekazu informacji, coraz łatwiejszego dostępu do arcydzieł kultury oraz sztuki, coraz częstszych wzajemnych kontaktów ludzi istnieje również potrzeba koordynowania różnego rodzaju oddziaływań wychowawczych, a przede wszystkim o konieczności utrzymywania ścisłej współpracy z ich rodzicami. Dzięki temu już od pierwszych dni pobytu dziecka w szkole, nauczyciel współuczestniczy w przekształcaniu zabawy w uczenie się, a uczenia się w pracę. W ten sposób ukierunkowuje odpowiednio te podstawowe przeciwieństwa formy ludzkiej działalności.

Pełnemu wykorzystaniu wychowawczych możliwości procesu nauczania sprzyjają następujące elementy:

- „skoordynowane, a zarazem ujednoczone oddziaływanie na uczniów ze strony szkoły, rodziny, grup rówieśniczych, środków masowego przekazu, instytucji oraz placówek oświatowo-wychowawczych,
- systematyczne wdrażanie dzieci i młodzieży do współpracy, do zbiorowego rozwiązywania stawianych im zadań,
- stałe nawiązywanie w działalności dydaktyczno-wychowawczej do indywidualnych potrzeb, zainteresowań i możliwości poznawczych każdego ucznia,
- łączenie w procesie nauczania - uczenia się procesów poznawczych z procesami afektywnymi oraz działalnością praktyczną dzieci i młodzieży, możliwie samodzielnie i zróżnicowaną”.³⁷

W sytuacjach szkolnych bardzo często zdarzają się sytuacje agresji, czy też nieposłuszeństwa uczniów, choć jawne nieposłuszeństwo, polegające na odmowie wykonania

³⁶ Kupisiewicz C., *Dydaktyka ogólna*, wydanie I, GRAF PUNKT, Warszawa 2000, s. 110

³⁷ Tamże, s. 111

jakiegoś polecenia, występuje raczej rzadko. Wiąże się to z faktem, że jeżeli już wystąpi, wówczas pociąga za sobą konfrontację woli nauczyciela z wolą ucznia. Jeżeli wola nauczyciela nie zostanie poparta jego autentycznym autorytetem, podporządkowanie się ucznia może być jedynie pozorne. Powtarzające się sytuacje pozornego ulegania nauczycielowi, nie są wychowawczo pożądanym zachowaniem, chociaż mogą sprzyjać nabywaniu wiedzy, a także zewnętrznie poprawnemu zachowaniu.

Oprócz jawnego (nieposłuszeństwo) oraz ukrytego (pozorne uleganie) przeciwstawiania się nauczycielowi, uczniowie unikają także wykonywania poleceń nauczyciela. Są to najczęstsze postacie negatywizmu, występujące u uczniów³⁸, i które w praktyce bardzo często wymagają konsultacji nauczycieli z rodzicami.

Bardzo często u podstaw negatywnych czynów uczniów leży chęć rozładowania napięcia emocjonalnego, przez dostarczenie sobie i innym silnych wrażeń. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż jedną z psychologicznych koncepcji motywacji przypisuje niektórym ludziom motywację „zaburzenia równowagi”, która jest przeciwstawna częściściej występującej motywacji „przywracania równowagi”. Z tą ostatnią łączy się dążenie do usuwania zagrożeń, pokonywania trudności, zmniejszania wysiłku. Motywacja „zaburzenia równowagi” skłania do poszukiwania niebezpieczeństw, ryzyka, zmienności, przy jednoczesnym dążeniu do unikaniu spokoju, monotonii, oraz stałości.

Rozwój człowieka w kierunku społecznego dostosowywania się jest procesem długotrwałym. Na uzyskanie sukcesu - czyli harmonii pomiędzy autonomią człowieka oraz jego otoczeniem, składa się wiele czynników. Do niewątpliwie najważniejszych należą doznania bezpieczeństwa oraz miłości we wczesnym dzieciństwie, ponieważ one decydują o odwadze zdobywania świata oraz o poczuciu swobody w obcowaniu z nim. Nie bez znaczenia jest również inteligencja dziecka, która jest przez niektórych psychologów definiowana jako „ogólna zdolność rozwiązywania nowych zadań lub radzenia sobie w nowych sytuacjach za pomocą wglądu i myślenia”.

Istotną rolę odgrywają również metody wychowawcze rodziców oraz krytyczne wydarzenia w życiu dziecka. Szkoła w tym kontekście jest dla dziecka środowiskiem, do którego wnosi ono część „bagażu” wyniesionego z domu. Zachowanie się ucznia w szkole jest więc zawsze łącznym rezultatem wpływów pochodzących z domu oraz ze szkoły, na które nakładają się samodzielne dążenia ucznia. U ich podstaw znajdujemy również wpływy środowiska, ale uwewnętrznione oraz przekształcone³⁹

---

³⁸ Kruszewski K., *Sztuka nauczania – czynności nauczyciela*, wydanie VII, PWN, Warszawa 2008, s. 330

³⁹ Kruszewski K., *Sztuka nauczania – czynności nauczyciela*, wydanie... op. cit, s. 331

W praktyce bardzo często celem współpracy rodziny oraz szkoły jest pomoc dziecku w przezwyciężeniu trudności w nauce. Ich istotą są różnego rodzaju „utknięcia”. Można je również zdefiniować jako stan psychiczny człowieka, w którym odbijają się określone sytuacje zewnętrzne, zatrzymujące go w realizacji jego dążeń.⁴⁰

Na podstawie analizy literatury przedmiotu można wskazać, iż trudności powstają przede wszystkim w takich warunkach, które można określić jako sytuacje przymusowe. Są to najczęściej sytuacje nowe, różniące się od tych, w których dotychczas realizowane było dążenie i osiągnięty był oczekiwany wynik. Taką nową sytuacją może być przejście od zadań, które wymagają myślenia reprodukcyjnego do zadań, w których powinno wystąpić myślenie produktywne. Trudność może również wystąpić wtedy, gdy nowa wiadomość koliduje z systemem działań ucznia, z programem czynności, które właśnie są przez niego wykonywane.

O trudnościach można również mówić wtedy, kiedy uczeń nie przyswaja sobie treści programowych realizowanych w klasie, jest nieposłuszny, uporczywie kłamie oraz nie respektuje zasad współżycia społecznego.⁴¹ Trudności w uczeniu się mogą być skutkiem zaistnienia określonych warunków wewnętrznych (trudności subiektywne), mogą również wiązać się z warunkami zewnętrznymi – określane są wówczas jako trudności obiektywne. Najczęściej trudności zewnętrzne i wewnętrzne występują łącznie, często też jedne są od drugich zależne.⁴² Trudności, które są efektem odmiennych temperamentów uczniów wymagają indywidualizacji procesu nauczania, przy czym nie może to oznaczać wyłącznie pielęgnowania upodobań dzieci oraz uwzględniania zadań wykonywanych z łatwością. Uczniowie powinni być wdrażani do stopniowego pokonywania trudności – poprzez dobór właściwych ćwiczeń oraz zadań. Temperament nie jest stały i niezmienny, a niektóre trudności w uczeniu się związane są nie tylko z temperamentem, ale również z właściwościami rozwoju psychicznego.⁴³ Często trudności, które występują podczas uczenia się, wiążą się ze zdolnościami uczniów – szczególnie z takimi cechami jak pamięć i inteligencja. Trudności występują przede wszystkim przy rozwiązywaniu różnych zadań, w ćwiczeniach oraz samodzielnych dociekaniach. Najogólniej można wskazać, że trudności są to przeszkody,⁴⁴ które mogą tkwić na zewnątrz działającego. W przypadku nauki szkolnej może to być zbyt trudny program nauczania, zbyt trudny podręcznik szkolny,

⁴⁰ Batura L, O procesie uczenia się, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 2007, s.20

⁴¹ Twardowski A, Charakterystyka dzieci z trudnościami w uczeniu się, [W]:Terapia pedagogiczne dzieci w młodszym wieku szkolnym pod red. M. Burtowy, A. Twardowskiego, Wydawnictwo WOM, Kalisz 2006, s.76

⁴² Włodarski Z, Matczak A, Wprowadzenie do psychologii, WSiP, Warszawa 1992, s. 52

⁴³ Bandura L, Trudności w procesie uczenia się... op. cit, s.25

⁴⁴ Przetacznik-Gierowska M, Włodarski Z, Psychologia wychowawcza, PWN, Warszawa 2004, s. 63

czy zbyt trudny wykład nauczyciela. W takim znaczeniu można również mówić o trudnych przedmiotach nauczania.

Trudności mogą mieć zarówno charakter przejściowy jak również trwałe. Mogą ograniczać się do niektórych przedmiotów, a czasem ujawniają się we wszystkich, lub niemal wszystkich sytuacjach szkolnego zamierzonego uczenia się. W przypadku trudności, które trwają dłużej najczęściej powstają u ucznia luki w wiadomościach oraz umiejętnościach. Często uniemożliwiają one dalsze realizowanie programu, w związku z czym trudności pogłębiają się, ponieważ poziom funkcjonowania ucznia ulega obniżeniu.⁴⁵ Doraźne trudności ucznia mogą również przejawiać się w braku stosowanych zainteresowań, łatwej odwracalności uwagi, porzucaniu rozpoczętych, a nie dokończonych zadań, nieumiejętności współdziałania z innymi. Często luka powstaje w wyniku tego, że uczeń nie wykonuje zadań domowych, podczas gdy początkowo nie wyróżniał się negatywnie wśród kolegów. W takim przypadku działania w klasie szybko ulegają zaburzeniu, ponieważ uczeń nie nadąża za rówieśnikami, ustępując im w nabywaniu wiedzy. Do luk w wiadomościach i umiejętnościach prowadzi często także opuszczenie lekcji lub wagarowanie.⁴⁶

W praktyce największe trudności w uczeniu się stwarza zła sytuacja w rodzinie, za którą uważać należy rodzinę niepełną (brak ojca lub matki), rodzinę w rozkładzie, brak harmonijnego współzycia rodziców, które prowadzi do ustawicznych kłótni. Trudności mogą również być spowodowane poprzez sytuację dziecka, kiedy rodzice długo pracują. Wówczas dziecko silnie odczuwa rozłąkę z rodzicami, jego życie uczuciowe jest zaburzone, co utrudnia uczenie się, a zadania szkolne odrabia najczęściej dopiero po powrocie matki lub ojca do domu. Im dłuższy czas rozłąki, tym większe trudności odczuwa dziecko.⁴⁷

Trudności szkolne to zjawisko z pewnością niepokojące, na które od kilkudziesięciu lat zwraca się uwagę na całym świecie. Wielu uczniów nie nadąża w szkole za swymi rówieśnikami i nie czyni zadowalających postępów. Trudno orzec czy zjawisko nasila się czy maleje.

Celem współdziałania rodziców oraz szkoły jest zapewnienie dziecku możliwie najkorzystniejszych dla niego warunków rozwoju, eliminowanie przeszkód, korekcja niepożądanых zachowań, pomoc w przypadku trudności. Do indywidualnych praw rodziców należy prawo do informacji na temat postępów dzieci oraz o własnych prawach.⁴⁸ Tym-

---

⁴⁵ Włodarski Z, Matczak A, Wprowadzenie do psychologii, WSiP, Warszawa 1992, s.61

⁴⁶ Przetacznik-Gierowska M, Włodarski Z, Psychologia wychowawcza... op. cit, s. 84

⁴⁷ Włodarski Z, Matczak A, Wprowadzenie do psychologii... op. cit, s. 94

⁴⁸ Tamże, s. 24.

czasem w polskich warunkach zarówno rodzice jak również nauczyciele często obawiają się współpracy. Rodzice w wielu sytuacjach czują się bezradni wobec problemów dziecka. Zdarza się, iż kierując się wspomnieniami własnej nauki nieświadomie przyjmując wobec nauczycieli postawę buntu lub uległości. Bardzo wielu rodziców chroniąc się przed trudnymi sytuacjami unika kontaktu ze szkołą. Nauczyciele z kolei obawiają się kontaktów z rodzicami, ponieważ odbierają ich jako niekompetentnych, bezkrytycznie kochających dziecko i niezdolnych do przyjęcia trudnych informacji.⁴⁹

Kontakty pomiędzy rodzicami i nauczycielami obciążone są więc wieloma trudnościami. Brak umiejętności wychowawczych- szczególnie ze strony rodziców - powoduje poczucie bezradności wobec trudnych zachowań dzieci. Konsekwencją biernej postawy może być dalsze narastanie problemów wychowawczych.⁵⁰ W praktyce między nauczycielem a rodzicami często wytwarza się relacja, która opiera się na podporządkowaniu się jednej ze stron. Najczęściej słabszą stroną są rodzice, choć zdarzają się również sytuacje odwrotne. Tymczasem z punktu widzenia dobra dziecka najkorzystniejsza jest relacja oparta na współpracy. Brak porozumienia obu stron daje dziecku okazję do manipulowania, ale równieź zaburza jego poczucie bezpieczeństwa.⁵¹

Współcześnie każda szkoła organizuje różnorodne formy współpracy ze środowiskiem rodzinnym ucznia. Wynikają one przede wszystkim z bezpośrednich kontaktów, wzajemnego informowania się, ponadto z konieczności współdziałania obydwu środowisk w realizacji zadań wychowawczych.

Mówiąc o metodach współpracy szkoły ze środowiskiem rodzinnym dziecka należy wskazać na fakt, iż jest to jedna z funkcji i ról zawodowej nauczyciela. Nauczyciel powinien pozostawać w stałym kontakcie szczególnie z rodzicami dzieci, które mają trudną sytuację w szerokim znaczeniu tego słowa⁵². Należy zwrócić uwagę również na fakt, iż rodzice mają prawo do szacunku i godności. Oznacza to, iż podczas popularnych wywiadówek na forum ogólnym powinny być poruszane kwestie ogólne. Rodzice mają prawo do wyrażania własnej opinii. Nauczyciel również ma takie prawo. Obie strony powinny brać pod uwagę nawzajem swoje oczekiwania i wyrażane racje. Rozmowy na temat indywidualnych problemów dzieci, czy też ich rodzin powinny odbywać się raczej indywidualnie.

Istotna w procesie współpracy rodziców oraz szkoły jest z pewnością informacja. Powinna ona być podana w sposób jasny i konkretny. Informacje mogą być przekazywane w

⁴⁹ Ziemska M, Rodzina i dziecko, Wyd. Edukacyjne „Akapit”, Warszawa 2001, s. 34.

⁵⁰ Tamże, s. 34

⁵¹ Żebrowski J, Rodzina polska na przełomie wieków, Wyd. Edukacyjne „Dom” Gdańsk 2001, s. 23.

⁵² Melosik Z., Teoria i praktyka edukacji wielokulturowej, Impuls, Kraków 2007, s. 179

rożny sposób. Mogą to być ogłoszenia kierowane do ogółu rodziców, ale także zapisy uwag w dzienniczku ucznia, rozmowa telefoniczna, list wysłany do rodziców, ustna prośba do dziecka o kontakt rodziców. Rodzice natomiast powinni zawsze mieć możliwość porozmawiania przede wszystkim z wychowawcą klasy, ale także innymi nauczycielami dziecka.

W praktyce bardzo często podkreśla się, że nauczyciele są grupą zawodową w dużym stopniu narażoną na powstanie zjawiska wypalenia zawodowego.

Pojęcie wypalenia zawodowego można zdefiniować jako: „ogromny opór przed codziennym pójściem do pracy, uczucie zawodu wobec samego siebie, złość i niechęć, poczucie winy, brak przydatności i bezcelowości własnej aktywności, brak odwagi, obojętność, negatywizm, izolację i wycofanie się, codzienne uczucie zmęczenia i wyczerpania, częste „spoglądanie na zegarek”, wielkie zmęczenie po pracy, utratę pozytywnych uczuć do klientów, niezdolność do koncentrowania się na ich problemach, przesuwanie terminów spotkań, stereotypizację klientów, okazywany im cynizm, zakłócenia snu, nieustępliwość i niechęć do zmian, nadmierną nieufność, częstą nieobecność w miejscu pracy i inne”⁵³. Nieco inną definicję zjawiska wypalenia zawodowego zawodowego podała Justyna Syroka stwierdzając, że jest to: „wielowymiarowe zjawisko, na które składa się poczucie wyczerpania pracą, cyniczna postawa wobec niej i czynników z nią związanych oraz brak efektywności”⁵⁴. W skrajnych przypadkach wypalenie zawodowe może prowadzić do niespodziewanej śmierci w wyniku przepracowania i stresu. Oficjalnie pierwszy taki przypadek został odnotowany w Japonii w 1969 roku.

W podejściu społeczno-poznawczym wypalenie definiowane jest jako *zespół objawów pojawiających się u osób wykonujących zawody, w których bliski kontakt interpersonalny, pelen zaangażowania, i cechy osobowości profesjonalisty stanowią podstawowe instrumenty czynności zawodowych, decydujące o poziomie wykonywania zawodu, sukcesach i niepowodzeniach zawodowych*⁵⁵. W perspektywie społeczno-poznawczej wypalenie zawodowe może zostać również zdefiniowane jako: *psychologiczny zespół wyczerpania emocjonalnego, depersonalizacji oraz obniżonego poczucia dokonania osobistych, które może wystą-*

⁵³ Cyt za: Flegler J, Pomaganie mężczy. Wypalenie w pracy zawodowej, Ułańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001. s. 87.

⁵⁴ Syroka J, Wypalenie zawodowe - koszty indywidualne i społeczne [w:] Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu, red. Witkowski S A, t VI, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław 2003. s. 366.

⁵⁵ Sęk H, Uwarunkowania i mechanizmy wypalenia zawodowego w modelu społecznej psychologii poznawczej [w:] Wypalenie zawodowe..., op. cit, s. 34

pić u osób pracujących z innymi ludźmi w pewien określony sposób⁵⁶. Autorka przytoczonej definicji zidentyfikowała trzy syndromy wypalenia:

- *emocjonalne wyczerpanie*- odnosi się do poczucia danej osoby, że jest nadmiernie obciążona emocjonalnie, a jej zasoby emocji zostały w znacznym stopniu uszczuplone. Taka osoba odczuwa odpływ sił i pustkę, co spowodowane jest nadmiernymi wymaganiami psychologicznymi oraz emocjonalnymi. Wyczerpanie to często spowodowane jest przeciążeniem pracą lub nierealnymi, zbyt wysokimi oczekiwaniami,
- *depersonalizacja* – wiąże się z negatywnym, bezdusznym, cynicznym lub zbyt obojętnym reagowaniem na innych ludzi, którzy zwykle są odbiorcami usług danej osoby lub przedmiotem opieki z jej strony, przejawia się w obniżonej wrażliwości na nich i ich problemy,
- *obniżenie oceny własnych dokonań* - odnosi się do spadku poczucia własnych kompetencji oraz sukcesów w pracy, przejawia się przekonaniem, że własne działania i wysiłki są marnotrawione i niewiele warte⁵⁷.

Biorąc pod uwagę wyróżnione syndromy wypalenia zawodowego można wyodrębnić 8 faz, które różnicują poziom wypalenia. Są one następujące:

- „Faza I - niski poziom wszystkich wymiarów wypalenia (syndrom nie istnieje),
- Faza II - wysoki poziom depersonalizacji, niski poziom wyczerpania emocjonalnego i poczucia osiągnięć,
- Faza III - wysoki poziom poczucia osiągnięć osobistych, niski poziom depersonalizacji i wyczerpania emocjonalnego,
- Faza IV - wysoki poziom depersonalizacji i poczucia osiągnięć osobistych, niski poziom wyczerpania emocjonalnego.
- Faza V - wysoki poziom wyczerpania emocjonalnego, niski poziom poczucia osiągnięć osobistych i depersonalizacji,
- Faza VI - wysoki poziom depersonalizacji i wyczerpania emocjonalnego, niski poziom poczucia osiągnięć osobistych,
- Faza VII - wysoki poziom wyczerpania emocjonalnego i poczucia osiągnięć osobistych, niski poziom depersonalizacji,
- Faza VIII - wysoki poziom wszystkich wymiarów wypalenia (syndrom ma największe nasilenie)”⁵⁸.

---

⁵⁶ Masłach Ch, Wypalenie - w perspektywie wielowymiarowej, [w:] Wypalenie zawodowe...op. cit, s. 15.

⁵⁷ Tamże, s. 15-16

⁵⁸ Terelak J F., Psychologia menedżera. Wybrane zagadnienia psychologii organizacji i zarządzania, Difin, Warszawa 2005, s. 230.

A Olech natomiast wyróżnił 3 fazy procesu wypalenia zawodowego. Jego zdaniem są one następujące:

- „Faza I - ostrzegawcza; pojawiają się w niej syndromy wypalenia, które po krótkim wypoczynku czy urlopie mogą zniknąć,
- Faza II występuje, gdy syndromy wypalenia są bardziej stałe i trwają dłużej. typowymi objawami są wybuchy irytacji, pogardliwe odnoszenie się do innych, gorsze wykonywanie zadań,
- Faza III w której pojawiają się objawy fizyczne, psychiczne i psychosomatyczne, a ich usunięcie wymaga pomocy lekarza, psychologa czy terapeuty”⁵⁹.

Na początku procesu wypalenia pojawia się utrata autonomii. Jeśli osoba dotknięta nią nie może się temu przeciwstawić, wówczas zjawisko to potęguje się i przyspiesza proces wypalenia, który doprowadza do całkowitego rozczarowania wszystkim, co się wokół dzieje. W przypadku Polski, podobnie jak w pozostałych państwach rozwiniętych wypalenie zawodowe jest zjawiskiem spotykanym coraz powszechniej, co wynika z rozwoju cywilizacyjnego, postępu technicznego, technologicznego oraz informacyjnego. Zjawisku temu sprzyja również wzrost ilości informacji i szybkości ich przekazywania, zwiększającej się złożoności procesu pracy i jego intensyfikacji oraz rosnące wymagania, które stawiane są pracownikom - wymienione czynniki stanowią tylko przykładową listę przyczyn i nie jest to katalog zamknięty. W literaturze przedmiotu syndrom wypalenia zawodowego przedstawiany jest jako zespół zaburzeń dotyczących człowieka będącego elementem systemu człowiek - praca⁶⁰. W praktyce często okazuje się, że wypalenie zawodowe dotyka ludzi bardzo aktywnych, o wysokim poziomie automotywacji, którzy stawiają sobie wygórowane wymagania, dążą do perfekcyjnego wywiązywania się z obowiązków zawodowych, a ich sensem życia są wyłącznie sukcesy zawodowe. Równie często pojawia się u uzależnionych od pracy pracoholików, którymi kieruje przymus intensywnej pracy. Pracoholicy, poza pracą nie mają innych zainteresowań i dążeń, często przejawiają niski poziom empatii, co staje się źródłem konfliktów i nieporozumień z innymi. Uzależniony pracownik jest tyranem dla siebie i innych ponieważ ciągle nie jest zadowolony z wykonywanej przez innych pracy. Sam funkcjonując pod presją czasu, wprowadza atmosferę pośpiechu w miejscu zatrudnienia, ma trudności w porozumiewaniu się z ludźmi oraz w wyrażaniu pozytywnych emocji, nastawiony jest na ciągłą rywalizację, dlatego dominują u niego emocje negatywne, brak zaufania i podejrzliwość. Cechuje go nadodpowiedzialność i ma problemy z rozdzieleniem obowiązków między współpracowników. Dąży

---

⁵⁹ Cyt za: Bibik R, Gasnący płomień, czyli syndrom wypalenia zawodowego, „Poradnictwo Zawodowe”. Biuletyn Stowarzyszenia Doradców Szkolnych i Zawodowych RP, Wrocław 2002, s. 27-28

⁶⁰ Wilsz J, Teoria pracy. Implikacje dla pedagogiki pracy. Kraków, Impuls 2009, s. 439

do nadmiernej kontroli otoczenia i dominowania nad nim, co wywołuje u innych niechęć do współpracy z nim⁶¹. Szczególną grupą zawodową narażoną na wystąpienie zjawiska wypalenia zawodowego są nauczyciele.

Widoczne efekty pracy dydaktycznej mogą działać bardzo motywująco⁶². Chodzi o to, by uczniów zachęcić do nauki, stać się dla nich autorytetem, zyskać uznanie, które widoczne będzie w stosunku uczniów do wykładanego przedmiotu, i do samego nauczyciela. Motywujące są więc zarówno relacje z uczniami, jak też widoczne efekty pracy dydaktycznej, ponieważ odwołują się do potrzeby sukcesu, osiągnięć, realizacji zamierzonych celów. W praktyce takim przykładem motywacyjnej sytuacji może być zakwalifikowanie się uczniów do olimpiady z danego przedmiotu, czy też na przykład wygranie konkursu wiedzy z danego przedmiotu. Chodzi o to, że w takiej sytuacji sukces odnosi zarówno nauczyciel jak i uczeń – uczeń ponieważ przygotował się i prezentuje wymagany poziom wiedzy – nauczyciel ponieważ wiedzę tę umiejętnie przekazał. Jednak w przypadku wystąpienia u nauczyciela syndromu wypalenia zawodowego wykonywane przez niego funkcje zostają zaburzone. Należy przy tym zauważyć, że ze względu na wysoki poziom indywidualnego zróżnicowania osobowych cech nauczycieli nie jest możliwe zaprezentowanie uniwersalnego modelu symptomów wypalenia zawodowego w tej grupie zawodowej. Niemniej jednak Bogdan Śliwerski zaproponował następujący podział:

1. *W sferze psychicznej:*
  - *negatywny obraz własnych umiejętności;*
  - *negatywny stosunek do uczniów i ich rodziców;*
  - *negatywne ocenianie oddziaływania szkoły;*
  - *zanik zainteresowania problematyką zawodową;*
  - *ucieczka w fantazję;*
  - *trudności ze skoncentrowaniem uwagi;*
2. *W sferze emocjonalnej:*
  - *poczucie bezsilności;*
  - *przygnębenie;*
  - *użalanie się nad sobą;*
  - *pobudliwość;*
  - *znerwicowanie;*
  - *poczucie braku uznania;*

⁶¹ Kalinowski M, Czuma I, Kuc M, Kulik A. Praca, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Wydawnictwo Archidiecezjalne Lubelskiej „Kaudium”, Lublin 2005, s. 127

⁶² Kargulowa A., Kwiatkowski S., Szydłak T., Rynk a kultura neoliberalna a edukacja, Impuls, Kraków 2005, s. 215

3. *W sferze fizycznej:*
  - *szybka męczliwość*
  - *skłonność do zachorowań;*
  - *trudności wegetatywne (serce, oddychanie, trawienie);*
  - *bóle głowy;*
  - *napięcie mięśni;*
  - *zakłócenia snu;*
  - *wysokie ciśnienie krwi;*
4. *W sferze społecznej:*
  - *zanik dotychczasowego zaangażowania;*
  - *utrata chęci pomagania uczniom mającym problemy;*
  - *ograniczenie kontaktów z rodzicami uczniów;*
  - *ograniczenie kontaktów z koleżankami, kolegami;*
  - *narastanie konfliktów w życiu prywatnym;*
  - *niedostateczne przygotowanie się do zajęć dydaktycznych;*

Powyższe symptomy wpływają na funkcjonowanie nauczyciela we wszystkich sferach życia. Na podstawie badań przeprowadzonych przez W. Kubika dla potrzeb pracy magisterskiej w 2006 r można stwierdzić, że w polskich warunkach problem wypalenia zawodowego w grupie nauczycieli staje się niezwykle poważny. Badanie zostało przeprowadzone w grupie nauczycieli szkół gimnazjalnych. Co drugi nauczyciel stwierdził, że doznaje w pracy stresu zawsze lub niemal zawsze. Tylko 11% badanych stwierdziło, że stres nie stanowi w ich pracy żadnego problemu. Aż 44% badanych nie odczuwało stabilności zawodowej, a 33% badanych deklarowało niepewność co do swojej dalszej kariery nauczyciela⁶³.

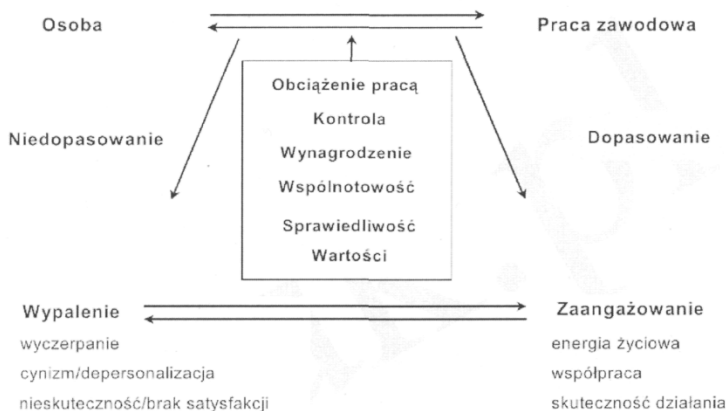
Obszerne badania, jakie prowadzone są nad zespołem wypalenia zawodowego zgodnie wskazują na silną zależność między warunkami pracy a wynikami w testach ujmujących poziom wypalenia. Duże nasilenie konfliktów w pracy łączy się z wyraźnym wzrostem emocjonalnego wyczerpania, natomiast ich brak bądź małe nasilenie jest dobrym predyktorem braku wyczerpania. Podobnie poczucie sukcesów zawodowych łączy się z relacjami wsparcia i wzajemnej pomocy wśród pracowników, z doskonaleniem swoich umiejętności zawodowych, a także z możliwościami wpływania na podejmowane w pracy decyzje. Natomiast wypalenie jest wynikiem niedopasowania, związanego z życiem zawodowym. Niedopasowanie to jest związane z nadmiernym obciążeniem w pracy, brakiem kontroli i podejmowania decyzji co do pełnionych ról, niedostatecznym wynagrodzeniem, brakiem

---

⁶³ <http://www.sbc.org.pl/Content/9862/marten.pdf>

sprawiedliwości i doświadczaniem konfliktów wartości. Graficzną prezentację form niedopasowania prezentuje poniższy rysunek.

Rysunek 1. Model obszarów dopasowania zawodowego według Masłach

Źródło: Wilczek-Rużyczka E. Wypalenie zawodowe a empatia u lekarzy i pielęgniarek, E. Wilczek-Rużyczka & WUJ, Kraków 2008, s. 19

Wymienione w modelu formy niedopasowania można scharakteryzować w następujący sposób: Zbyt duże obciążenie pracą zachodzi wtedy, gdy jednemu pracownikowi przydziela się zbyt wiele zadań w jednym czasie lub są to zadania zbyt złożone i obciążające dla jednego pracownika oraz gdy pracownik nie ma zapewnionych odpowiednich środków do wykonania zadań. Sytuacja taka zdarza się często, gdy w miejscu pracy brakuje personelu lub kiedy pracownik rezygnuje z przysługującej mu przerwy w pracy lub ją skraca, aby w ten sposób sprostać postawionym mu zadaniom. Taka przedłużająca się sytuacja prowadzi do chronicznego przemęczenia pracownika, co uniemożliwia mu odzyskanie sił i powrót do równowagi.

Brak kontroli i współdecydowania występuje kiedy pracownik nie ma możliwości samodzielnego dokonywania wyborów i rozwiązywania problemów związanych z wykonywaną przez siebie pracą, a jego działania ograniczane są w znaczny sposób poprzez nadzór przełożonych lub sztywne przestrzeganie narzuconych zasad⁶⁴.

⁶⁴ Wilczek-Rużyczka E. Wypalenie zawodowe a empatia u lekarzy i pielęgniarek, E. Wilczek-Rużyczka & WUJ, Kraków 2008, s. 20

Wypalenie zawodowe przejawia się: spadkiem chęci do pracy, obniżeniem jej jakości, wzrostem skłonności do formalizowania oraz do zachowań rutynowych, apatią, przemęczeniem, silnym niepokojem, stanem napięcia, utratą motywacji, brakiem chęci do podejmowania nowych zadań, zmniejszeniem poczucia własnej wartości, wyczerpaniem emocjonalnym, przekonaniem, że wszystko przekracza siły i możliwości człowieka oraz odczuwaniem braku satysfakcji i skuteczności, a także poczuciem rozczarowania, beczwarowości i bezsensowności własnej pracy. Pracownicy, u których występuje wypalenie odczuwają negatywny stosunek do pracy oraz jej uczestników, bezradność, zniechęcenie, osamotnienie, niekompetencję. Charakteryzują się niską samooceną, mają poczucie bycia odosobnionym. Niepożądanymi konsekwencjami wypalenia są deformacja osobowości oraz nieprawidłowości rozwoju. Psychologowie, którzy tworzą teorie zawodowej deformacji osobowości wskazują na wiele aspektów- tego procesu. Szczególne znaczenie przypisują wsparciu społecznemu, dzięki któremu proces zniekształceń osobowości może zostać zahamowany⁶⁵.

Zjawisko wypalenia zawodowego zagraża przede wszystkim ludziom, którzy zatrudnieni są w zawodach polegających na pracy z ludźmi, na intensywnych kontaktach z nimi i dotyczy szczególnie tych zawodów, w których praca związana jest z pomaganiem innym ludziom. Są to przede wszystkim pracownicy socjalni, doradcy, terapeuci, nauczyciele, psychologowie, lekarze, pielęgniarki, opiekunowie ciężko chorych osób.

Wypaleniu zawodowemu pracownika sprzyja wiele różnych czynników, przede wszystkim osobowościowych i środowiskowych. W grupie czynników środowiskowych można wymienić: przeciążenie pracą, zbyt wysokie wymagania pracodawcy, brak wsparcia społecznego, złe warunki pracy, zbyt niskie zarobki, nadmierną biurokrację, silnie hierarchiczne środowisko znacznie zmniejszające autonomię człowieka, brak poczucia podmiotowości, brak pozytywnej oceny ze strony pracodawcy i współpracowników⁶⁶. Od sposobu postrzegania własnego środowiska pracy uzależnione jest poczucie porażki i wypalenia, lub poczucie sukcesu i znaczenia. W rzeczywistości nie istnieją środowiska wyłącznie pozytywne, wspierające człowieka, ani wyłącznie negatywne, czyli stresujące. Prawdopodobieństwo wystąpienia wypalenia zawodowego uzależnione jest od równowagi pomiędzy wymienionymi możliwościami. To, czy czynniki środowiska pracy są dla konkretnej osoby wspierające czy stresujące, zależy w dużym stopniu od jej osobowości. Te same czynniki mogą być dla jednego człowieka wspierające, dla innego stresujące. Wypalenie zawodowe może wynikać z nieodpowiedniości między osobowością i kompe-

⁶⁵ Wilsz J, Teoria pracy. Implikacje dla pedagogiki pracy. Kraków, Impuls 2009, s. 440

⁶⁶ Tamże, s. 443

tencjami a wymaganiami stanowiska pracy. To, jaką człowiek wykazuje odporność na wypalenie, zależy od jego indywidualnych predyspozycji osobowościowych. Różnice indywidualne w poziomie wypalenia poszczególnych osób można wyjaśnić różnicami między ich cechami indywidualnymi. Czynniki osobowościowe można więc rozpatrywać w kategoriach indywidualnych uwarunkowań wypalenia. Wypaleniu sprzyjają między innymi te cechy osobowości, które nie pozwalają na prawidłową realizację obowiązków zawodowych, oraz brak pożądanych kompetencji. Czynniki te mogą być również źródłem konfliktów interpersonalnych, które spowodowane są wzajemną nieodpowiednością osobowości uczestników relacji interpersonalnych. Jeśli konflikty się nasilają i są długotrwałe, potęgują przejawy wypalenia. W tym kontekście za kluczowe objawy wypalenia można uznać:

- *nadmierną lub zbyt niską aktywność*
- *poczucie bezradności, depresji i wyczerpania;*
- *niepokój wewnętrzny,*
- *pogarszające się lub złe relacje społeczne,*
- *aktywne pragnienie dokonywania zmiany⁶⁷.*

Powstanie syndromu wypalenia zawodowego często wiąże się również z frustracją z powodu braku sukcesu zawodowego, wielorakością interakcji dotyczących problemów innych ludzi, silną potrzebą zachowania profesjonalnego image'u - osoby pomagające innym ze względów zawodowych zmuszone są do ukrywania swoich obaw i słabości, ponieważ ludzie potrzebują od nich określonego zachowania i stylu funkcjonowania. Ujmowanie wielu aspektów zjawiska wypalenia pozwala wyodrębnić niektóre wspólne cechy syndromu wypalenia zawodowego: są to negatywne postawy i zachowania związane z wykonywanym zawodem, wypalenie zawodowe dotyczy ludzi, których praca polega na „pomaganiu” lub kontaktach z innymi człowiekiem, ponieważ taka praca jest najczęściej źródłem stresu i frustracji⁶⁸. Utrzymujące i nasilające się wypalenie prowadzi do tego, że pracownik traci zainteresowanie pracą i nie czuje się dłużej związany z obowiązkami, współpracownikami, podopiecznymi. Wysiłek, który wkłada w pracę, nie jest rekompensowany przez efekty, z tego względu często rezygnuje z dalszych starań. Przedłużające się symptomy doprowadzają do obniżenia poziomu wcześniej nabytych kompetencji. Człowiek traci zainteresowanie podnoszeniem swoich kompetencji i odczuwa niechęć do samorozwoju, inwestowania w rozwijanie swych możliwości.

⁶⁷ Burisch M, W poszukiwaniu teorii - przemyślenia na temat natury i etiologii wypalenia, [w:] Wypalenie zawodowe..., op. cit, s. 62.

⁶⁸ Terelak J F, Psychologia organizacji i zarządzania. Centrum Doradztwa i Informacji, Difin, Warszawa 2005, s. 280

Podstawowe przyczyny wypalenia sytuowane są w trzech płaszczyznach:

- „indywidualnej - są to czynniki osobowościowe, które utrudniają a nawet całkowicie uniemożliwiają dostosowanie się człowieka do wymogów zastanej sytuacji,
- interpersonalnej - są to nierzadko pojawiające się konflikty interpersonalne, których ich uczestnicy nie są w stanie rozwiązać, również ze względu na brak umiejętności interpersonalnych,
- organizacyjnej - jest to głównie niewłaściwy styl zarządzania, narzucający ściśle sprecyzowane, sztywne rygory organizacyjne, który uniemożliwia pracownikom swobodę decyzyjną”⁶⁹.

Istotą syndromu wypalenia zawodowego jest rozbieżność między wymogami sytuacyjnymi a kompetencjami indywidualnymi jednostki. Interakcje jednostka - otoczenie mogą być opisane poprzez:

- miarę zbieżności między zdolnościami a wymogami sytuacji,
- stopień zadowolenia z własnych działań i oczekiwań,
- poczucie odpowiedniej gratyfikacji za włożony w pracę wysiłek⁷⁰.

Rozbieżność między wysiłkiem własnym a uzyskiwanymi zarobkami powoduje niezadowolone, poczucie rozczarowania oraz wyczerpania psychicznego, a w ostatniej fazie wypalenie zawodowe.

T. Rongińska i W. A. Gaida, we współpracy z Zakładem Psychologii Osobowości i Różnic Indywidualnych Uniwersytetu w Poczdamie, badali indywidualne strategie radzenia sobie z problemami zawodowymi w kontekście konfrontacji jednostki z wymogami profesji, co pozwoliło na wskazanie na ich podstawie, indywidualnych strategii przewycięzania. W tym celu została wykorzystana polska wersja kwestionariusza, na podstawie którego były określane indywidualne zasoby jednostki w kontekście radzenia sobie z wymaganiami sytuacji zawodowej. W kwestionariuszu tym uwzględniono trzy podstawowe sfery osobowości, istotne w pracy zawodowej:

- zaangażowanie zawodowe wyrażane w następujących kategoriach:
  - subiektywne znaczenie pracy jako określenie miejsca pracy w życiu jednostki;
  - ambicje zawodowe jako dążenie do ciągłego doskonalenia zawodowe-
  - gotowość do wydatków energetycznych, będąca miernikiem wkładu osobistego jednostki w wykonywanie zadań zawodowych;
  - dążenie do perfekcji jako przekonanie o rzetelności wykonywanej pracy;

---

⁶⁹ Wilsz J, Teoria pracy. Implikacje dla pedagogiki pracy... op. cit, s. 445

⁷⁰ Rongińska T. Gaida W A, Strategie radzenia sobie z obciążeniem w pracy zawodowej, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2003, s. 5-6.

- zdolność do zachowania dystansu jako umiejętność odprężenia się po godzinach pracy oraz przeznaczenie czasu wolnego na życie osobiste;
- odporność psychiczna i strategie zwalczania sytuacji problemowych - ujmowane w następujących kategoriach:
  - tendencja do rezygnacji w sytuacji porażki jako skłonność do pogodzenia się z niepowodzeniem;
  - ofensywny styl radzenia sobie z problemami jako czynna i optymistyczna postawa wobec wyzwań i wymagań zawodowych;
  - równowaga wewnętrzna jako poczucie stabilności i komfortu psychicznego,
  - emocjonalny stosunek do pracy wyrażany w następujących kategoriach:
    - poczucie sukcesu w pracy jako zadowolenie z osiągnięć zawodowych;
    - zadowolenie z życia dotyczące ogólnej sytuacji życiowej;
    - poczucie wsparcia społecznego jako świadomość wsparcia ze strony najbliższego otoczenia oraz poczucie bezpieczeństwa społecznego⁷¹.

Uzyskane wyniki badań pozwoliły na stwierdzenie, że stosunek człowieka do pełnionych obowiązków nie jest bierny. Indywidualny wzór zachowań i przeżyć jest kreowany przez samego człowieka, który współodpowiada za to, co się dzieje w pracy czy staje się ona dla niej źródłem satysfakcji, czy prowadzi do niezadowolenia, rozczarowań i rezygnacji. Oznacza to, że w poszukiwaniu strategii profilaktyki i zwalczania jego następstw najważniejsze wydają się indywidualne zasoby jednostki, ponieważ „powodem wypalenia nic jest obiektywna porażka jako taka, lecz raczej poczucie danej osoby, że jej starania nie mają znaczenia ani sensu. Podobnie przed wypaleniem nie chroni obiektywny sukces jako taki, lecz raczej subiektywne odczucie, że robi się coś sensownego”⁷². Porażka, szczególnie ta odczuwana subiektywnie, jest czynnikiem, który sprzyja wypaleniu zawodowemu. Oznacza to, że sposób postrzegania środowiska zawodowego jest głównym czynnikiem, który decyduje o poczuciu sukcesu albo porażki, a w konsekwencji o wypaleniu zawodowym.

Wypalenie zawodowe ma ścisły związek ze stresem zawodowym. Uwarunkowania tych dwóch zjawisk są podobne. Brak poczucia własnej skuteczności sprzyja wypaleniu zawodowemu, które najczęściej powstaje w warunkach przewlekłego stresu.

Z doświadczeń państw europejskich wynika, że zapobieganie wypaleniu zawodowemu nauczycieli powinno wiązać się z:

- nie przeciążaniem pracą,

---

⁷¹ Tamże, s. 12

⁷² Cyt za: Wilsz J, Teoria pracy. Implikacje dla pedagogiki pracy... op. cit, s. 447

- umożliwieniem własnego rozwoju,
- tworzeniem efektywnego systemu edukacji,
- wprowadzeniem profesjonalnego zarządzania pracownikami w szkołach,
- uświadomieniu nauczycielom jak ważny w ich pracy jest stres i jak należy z nim walczyć,
- tworzenie systemów wynagrodzeń, które będą satysfakcjonujące dla nauczycieli.

Problem pracy pozostaje obiektem zainteresowania zarówno filozofów, psychologów, pedagogów, socjologów, a także ekonomistów. Każda z tych grup naukowców w inny sposób definiuje pracę. Filozofię interesuje wpływ pracy ludzkiej na przeobrażenia świata oraz człowieka. Jej aspekty poznawcze, moralne oraz estetyczne prezentowane były i wciąż są przez różne doktryny, a także pragmatyzm. Dopełnieniem rozważań o pracy jest nurt filozofii aktywistycznej XIX wieku, w którym polscy pozytywiści uczynili pracę jedną z form aktywności człowieka. Filozoficzne idee pracy wyznaczają zadania edukacji. Edukacja koncentruje się na udzielaniu pomocy człowiekowi, dąży do jego przygotowania do pracy zawodowej. Proces ten określony jest przez różne drogi kształcenia, które prowadzą do przygotowania zawodowego, charakteryzowanego jako „zbiór wiadomości, umiejętności, nawyków oraz sprawności zawodowych umożliwiających uczestnictwo w procesie pracy, a także jej wartościowanie oraz przeżywanie”⁷³.

Przygotowanie do pracy w poszczególnych zawodach wymaga jednak podania definicji pracy zawodowej. Można w tym zakresie oprzeć się na teorii czynności T. Tomaszewskiego, który uważa, iż praca zawodowa to „działalność ludzi organizowana w taki sposób, aby prowadziła do powstawania wytworów społecznie wartościowych i do podnoszenia jakości życia wykonujących ją osób”⁷⁴. W ramach procesu edukacji, oraz pracy zawodowej mieści się także funkcjonowanie doradztwa, czy też inaczej mówiąc poradnictwa zawodowego. W ostatnim okresie czasu, w naszym kraju nastąpił renesans poradnictwa zawodowego, którego celem jest udzielanie pomocy młodzieży i osobom dorosłym w wyborze zawodu, a także dróg kształcenia. Zjawisko to jest związane z przemianami politycznymi i społeczno – gospodarczymi. Do lat osiemdziesiątych nie przeżywano stanów zagrożenia utratą pracy, natomiast o karierze zawodowej nie zawsze decydowały kwalifikacje. Uruchomienie mechanizmów wolnorynkowych wywołało wiele zmian w gospodarce, co jednocześnie przyczyniło się także do powstania zjawiska bezrobocia. Zmiany te spowodowały konieczność dokonywania analizy rynku zatrudnienia, charakteru pracy, a także poznawania indywidualnych możliwości, predyspozycji zawodowych jednostki i szukania no-

---

⁷³ Baraniak B., Kwalifikacje i kompetencje oczekiwanymi kategoriami współczesnej pracy zawodowej - część I (wybrane fragmenty), w: Pedagogika pracy, nr 45/2004, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, s. 50

⁷⁴ Tamże, s. 51

wych dróg kształcenia i doksztalcania.⁷⁵ W tej nowej sytuacji problematyka kształcenia przedzawodowego znajduje się w centrum zainteresowania pedagogów oraz innych specjalistów, a także praktyków oświatowych. Termin ten używany jest właściwie dopiero od połowy lat siedemdziesiątych⁷⁶. Kształcenie oraz wychowanie przedzawodowe – jest właściwie pierwszym działem pedagogiki pracy, dotyczącym problemów oraz działań pedagogicznych, które są charakterystyczne dla okresu rozwojowego dzieci oraz młodzieży, przygotowujących się do wyboru zawodu i drogi, która do niego doprowadzi.

Kształcenie przedzawodowe *obejmuje działania pedagogiczne, które realizowane są w okresie poprzedzającym systematyczne kształcenie zawodowe. Decyduje ono o rozwoju jednostki. Wpływa również na kształtowanie jej stosunku do pracy, a także zbliża do wyboru zawodu zgodnie z warunkami osobistymi oraz potrzebami społecznymi. Działania te realizowane są w takich środowiskach kształcenia przedzawodowego, jak: dom rodzinny, przedszkole, szkoła ogólnokształcąca (podstawowa, gimnazjum i liceum) oraz organizacje młodzieżowe*⁷⁷. Kształcenie przedzawodowe opiera się na wnioskach wynikających z diagnozy potrzeb edukacyjnych. Do podstawowych czynników, które wyznaczają potrzeby edukacyjne zalicza się:

- a) wymagania stawiane kandydatom do pracy (absolwenci oraz osoby bezrobotne i poszukujące pracy),
- b) potrzeby doskonalenia pracowników i osób zagrożonych utratą pracy artykułowane przez pracodawców,
- c) aktualne i perspektywiczne zmiany techniczno-technologiczne i organizacyjne w przedsiębiorstwach,
- d) potrzeby wyrażane przez poszczególne osoby (kandydaci do zatrudnienia, pracownicy, osoby bezrobotne) związane z ich osobistym rozwojem zawodowym⁷⁸.

Potrzebę edukacyjną można więc określić jako jakikolwiek brak wiedzy, umiejętności oraz postaw pracownika lub też kandydata do pracy w stosunku do takiego poziomu wiedzy, umiejętności i postaw, które są wymagane na stanowiskach pracy albo które wynikają ze zmian organizacyjnych środowiska pracy. Zostało to przedstawione na rysunku.

---

⁷⁵ Wojtasik B, *Warsztat doradcy zawodu : aspekty pedagogiczno-psychologiczne*, PWN, Warszawa 1997, s. 9.

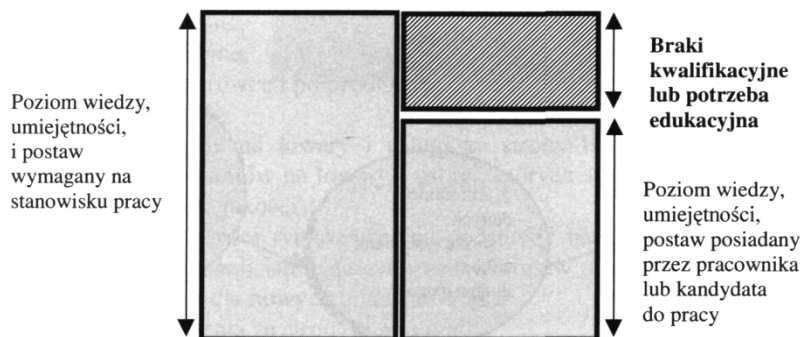
⁷⁶ Wiatrowski Z., *Podstawy pedagogiki pracy*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005, s. 146

⁷⁷ Tamże, s. 146

⁷⁸ Bednarczyk H., *Diagnozowanie potrzeb edukacyjnych*

Rysunek 2. Potrzeba edukacyjna jako braki kwalifikacyjne

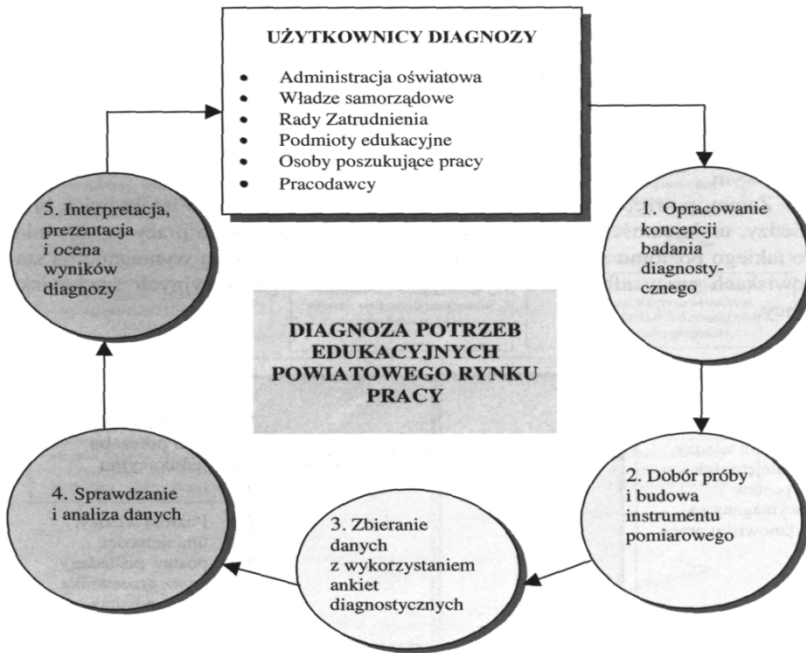

Źródło: Bednarczyk H., Diagnozowanie potrzeb edukacyjnych

Diagnozowaniu potrzeb edukacyjnych służy zbieranie danych, które pochodzą od bezpośrednich użytkowników wyników diagnozy. Na ich podstawie zostają określone kierunki kształcenia oraz szkolenia zawodowego. Wskazują one zawody, stanowiska pracy lub też kwalifikacje, w których należy: utrzymać kształcenie i szkolenie, uruchomić kształcenie i szkolenie, ograniczyć lub zaniechać kształcenia i szkolenia.

Pełen cykl diagnozowania potrzeb edukacyjnych składa się z pięciu komplementarnych etapów. Zostały one zaprezentowane na rysunku.

Rysunek 3. Cykl diagnozowania potrzeb edukacyjnych

Źródło: Bednarczyk H., Diagnozowanie potrzeb edukacyjnych

System związany z diagnozowaniem potrzeb edukacyjnych wykorzystuje informacje, które zostają uzyskane z czterech podsystemów informacyjnych. Zakres diagnozy obejmuje następujące elementy:

- zasoby pracy,
- zasoby kwalifikacyjne,
- zasoby materialne i możliwości zatrudnienia,
- zasoby edukacyjne,
- zasoby pracy.

Reforma polskiej edukacji dotyczyła w dużej części szkolnictwa zawodowego. Obejmuje ono szkoły ponadgimnazjalne, szkoły policealne oraz wyższe szkoły zawodowe. Do ponadgimnazjalnych szkół zawodowych zalicza się następujące:

- zasadnicze szkoły zawodowe - o okresie kształcenia od 2 do 3 lat; umożliwiają zdobycie kwalifikacji zawodowych na poziomie zasadniczym,

- technika - o czteroletnim okresie kształcenia; umożliwiają uzyskanie matury i zdobycie kwalifikacji zawodowych na poziomie średnim,
- licea profilowane (szkoły ogólnozawodowe) - o trzyletnim okresie kształcenia; umożliwiają uzyskanie matury, nie dają kwalifikacji zawodowych,
- trzyletnie technika uzupełniające - dla absolwentów zasadniczych szkół zawodowych; umożliwiają uzyskanie matury i kwalifikacji zawodowych na poziomie średnim⁷⁹.

Zupełnie nowy typ stanowią tak zwane licea profilowane, które zostały wprowadzone na podstawie reformy oświaty we wrześniu 2002 roku. W założeniu są to placówki, które zapewniają dobre wykształcenie ogólne oraz wykształcenie ogólnozawodowe w jednym z 15 profili kształcenia. Ich celem jest przygotowanie uczniów zarówno do studiów wyższych, jak również do szybkiego zdobycia kwalifikacji zawodowych w szkołach policealnych. Niestety w praktyce sytuacja wygląda nieco inaczej. Z uwagi na niskie progi selekcji, do liceów profilowanych trafiają często uczniowie, którzy nie są przygotowani do podjęcia nauki, której uwieńczeniem powinno być zdanie egzaminu maturalnego. W takiej sytuacji zarówno uczniowie, jak również nauczyciele zgłaszają wiele trudności, których wynikami są słabe wyniki na egzaminach maturalnych. Wprowadzenie nowej matury (niesprofilowanej ze względu na rodzaj szkoły średniej) komplikuje sytuację uczniów liceów profilowanych, oraz przyczynia się do tego, iż ich szansę na kontynuowanie edukacji na poziomie wyższym, szczególnie w szkołach państwowych w systemie dziennym maleją.

Problemy zgłaszają również zasadnicze szkoły zawodowe, które już od wielu lat oskarża się o kształcenie uczniów nieprzygotowanych do funkcjonowania w nowoczesnej strukturze rynku pracy. W świadomości społecznej funkcjonuje obraz negatywnej selekcji do tego typu szkół, co przyczynia się między innymi do malejącego zainteresowania uczniów tego typu szkołami. Tymczasem należy wskazać, iż nowoczesne, dobrze wyposażone oraz kształcące zgodnie z potrzebami rynku pracy zasadnicze szkoły zawodowe wydają się być niezwykle istotnym elementem systemu szkolnego, zarówno ze względu na oczekiwania uczniów, jak również biorąc pod uwagę sygnały płynące od pracodawców.

Miarą efektywności kształcenia zawodowego staje się sytuacja absolwentów na rynku pracy. Proces przejścia ze szkoły do pierwszej pracy przysparza jednak absolwentom wielu trudności. W dużej części wynikają one z niedostosowania kształcenia w szkole do

---

⁷⁹ Oprócz wymienionych, do zawodowych szkół ponadgimnazjalnych należy zaliczyć również trzyletnie szkoły specjalne przysposabiające do pracy - dla uczniów upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym oraz z niepełnosprawnościami sprzężonymi; zob. art. 9 ust. 3 *Ustawy o systemie oświaty* (Dz.U. z 2004 roku Nr 256, poz. 2572 z późn. zm.).

wymogów rynku pracy⁸⁰. Poddając analizie powyższy problem należy zwrócić uwagę na konieczność zagwarantowania w procesie kształcenia zawodowego przede wszystkim dobrego przygotowania praktycznego. W państwach Unii Europejskiej funkcjonują dwa podstawowe modele tego typu kształcenia⁸¹:

- **model szkolny** - w którym szkoła zawodowa jest odpowiedzialna zarówno za kształcenie teoretyczne, jak i praktyczne,
- **model dualny** (kształcenie przemienne) - w którym kształcenie teoretyczne odbywa się w szkole, praktyczne zaś w przedsiębiorstwie⁸².

Nasze prawodawstwo promuje przede wszystkim model szkolny, co wskazywane jest często jako przyczyna słabego przygotowania młodzieży do konkurowania na rynku pracy (przestarzałe programy, niedostosowane do nowych technologii warsztaty szkolne, brak kontaktu z realnym środowiskiem pracy).

Istotną rolę w określaniu ścieżek edukacyjnych młodzieży oraz w późniejszym przejściu na rynek pracy odgrywa poradnictwo zawodowe. Jednym z ważniejszych zadań realizowanych przez doradców zawodowych jest przekazywanie młodzieży i dorosłym informacji o kierunkach kształcenia oraz możliwościach zatrudnienia na rynku pracy. Wiedza i umiejętności doradcy w zakresie podstawowej terminologii związanej z zawodoznawstwem, wiedzy z zakresu budowy i kryteriów podziału zawodów ujętych w klasyfikacji zawodów oraz informacji o rynku usług edukacyjnych w szkołach publicznych oraz w systemie pozaszkolnym stanowią punkt wyjścia dla prowadzenia orientacji i poradnictwa zawodowego w placówkach resortu edukacji i pracy.⁸³

W *Raporcie* Komitetu Ekspertów zatytułowanym „*Edukacja narodowym priorytetem*” wspomniano, że „*w funkcjonowaniu systemu edukacji narodowej decydujące i strategiczne rolę spełnia nauczyciel. Jest on zasadniczym czynnikiem efektywności pedagogicznej i społecznej*”⁸⁴.

Współcześnie nauczyciele mają możliwości bardziej elastycznej oraz twórczej realizacji programów nauczania, które opierają się na tzw. minimach programowych, które mogą również być wzbogacane o treści wynikające z potrzeb środowiska, zainteresowań wła-

⁸⁰ Białecki I, Drogosz-Zabłocka E., Przejście między edukacją a rynkiem pracy, w: *Edukacja zawodowa a rynek pracy*, Borkowska S (red.), Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1999, s. 35.

⁸¹ Wyróżnia się również trzeci model - rynkowy, charakterystyczny dla Wielkiej Brytanii, oraz dla Stanów Zjednoczonych i Japonii. Peruszka U, Trzy podstawowe modele kształcenia zawodowego, w: *Efektywność kształcenia zawodowego. Kształcenie zawodowe a rynek pracy*, Peruszka U (red.), Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2000, s. 95-96.

⁸² Firlit-Fesnak G (red.), Szyłko-Skoczny M (red.), *Polityka społeczna*. PWN, Warszawa 2007, s. 257.

⁸³ Lelińska K, Sołtysińska G, *Kształcenie zawodowe a zawody na rynku pracy*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 1999, s. 6.

⁸⁴ Krajewski M., *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych*, „NOVUM”, Płock 2005, s. 261

snych oraz uczniowskich⁸⁵. Innowatorzy oświatowi mają ułatwioną drogę do tworzenia klas i szkół autorskich. Wskazuje się, iż „... zawód nauczycielski charakteryzuje się m.in. bardzo wysokim stopniem indywidualizacji jakości pracy. Pod tym względem zbliża się on do twórczości naukowej, technicznej, a w pewnych wymiarach do aktywności artystycznej. Skala jakości realizacji zadań dydaktyczno - wychowawczych nauczycieli tych samych przedmiotów i w tych samych klasach i warunkach jest ogromnie zróżnicowana: od prostego rutyniarstwa aż do pięknych form i bogatych treści przekazu, od obojętności maskowanej pozorną aktywnością wychowawczą aż do szczerego, czynnego i kształtującego angażowania intelektualnego i emocjonalnego. Mało jest zawodów, w których jakość wykonawcza jest tak indywidualnie zróżnicowana, jak w nauczycielstwie

Zawód nauczyciela jest bardzo specyficzny, między innymi z tego względu, że występuje wielość specjalizacji- mówi się przecież o nauczycielach przedszkoli, klas początkowych i nauczycielach poszczególnych przedmiotów ogólnokształcących i zawodowych zróżnicowanych dodatkowo ze względu na typ szkoły i szczebel kształcenia, co uniemożliwia wyczerpujący opis kompetencji potrzebnych w pracy nauczyciela. Opis ten zawsze jest wybiórczy - odnoszący się tylko do wybranych kompetencji, i założeniowy - prowadzony zgodnie z założeniami ludzkiego doświadczenia, która przesądza o tym, jakie w ogóle kompetencje zostaną wyodrębnione i uwzględnione. Funkcją zawodową nauczyciela jest przede wszystkim nauczanie, wychowanie i opieka. Do pełnej realizacji tych funkcji niezbędne jest posiadanie pewnych kompetencji. Grupą kompetencji niezbędnych nauczycielowi są z pewnością kompetencje praktyczno-moralne.

Kształcenie nauczycieli realizowane jest w kolegiach nauczycielskich. Słuchaczem kolegium może być wyłącznie osoba posiadająca świadectwo dojrzałości. Doskonalenie zawodowe nauczycieli realizowane jest w placówkach doskonalenia. W pewnym stopniu doskonalenie zawodowe prowadzone jest także przez innych nauczycieli, którzy pełnią rolę doradców metodycznych. Oprócz kompetencji i kwalifikacji zawodowych ważne są również kompetencje zaliczane do grupy ponadzawodowych – związanych z wykorzystaniem nowoczesnej technologii. Nie uprawniają one do wykonywania zawodu nauczyciela, ale są konieczne do uzyskania wysokiej jakości pracy⁸⁶.

Współczesny nauczyciel powinien myśleć twórczo, pomagać uczniom w samodzielnym myśleniu i działaniu. Powinien posiadać szeroką i głęboką wiedzę oraz wszechstron-

---

⁸⁵ Śliwerski B., Jak zmienić szkołę, Impuls, Kraków 2008, s. 247

⁸⁶ Kwiatkowski S M., Woźniak J., Projektowanie krajowych standardów kwalifikacji zawodowych, Edukacja, 2003, nr 3, s. 8

ne umiejętności i kompetencje.⁸⁷ Kwalifikacje nauczyciela można zaliczyć do czterech podstawowych grup:

- kwalifikacje ponadzawodowe – są to podstawowe wiadomości, umiejętności oraz cechy psychofizyczne potrzebne do sprawnego wykonywania pracy nauczyciela,
- kwalifikacje ogólnozawodowe – są to wiadomości, umiejętności oraz cechy psychofizyczne, które ukierunkowują do wykonywania zadań w określonym obszarze pracy nauczyciela⁸⁸,
- kwalifikacje podstawowe dla zawodu – są to – wiedza oraz umiejętności i cechy psychofizyczne, które umożliwiają efektywne wykonywanie typowych zadań zawodowych, charakterystycznych dla zawodu nauczyciela,
- kwalifikacje specjalistyczne – specyficzne, rzadziej występujące wymagania w zakresie wiadomości, umiejętności, oraz cech psychofizycznych, umożliwiających wykonywanie wyspecjalizowanych zadań i pełnienie nietypowych funkcji zawodowych⁸⁹.

Zadania nauczyciela polegają więc między innymi na:

- Pracy z uczniami zdolnymi,
- Rozwijaniu wiedzy i umiejętności,
- Formułowaniu postaw,
- Interdyscyplinacji pracy dydaktyczno-wychowawczej⁹⁰.

Warto również zwrócić uwagę na wyniki badań przeprowadzonych na Uniwersytecie Teksasu na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych., Autorką badań była Frances Fuller⁹¹. Na podstawie przeprowadzonych przez siebie badań opracowała ona charakterystykę trzech faz nastawienia zawodowego nauczycieli, przez jakie przechodzą ucząc się nauczać. Pierwszą fazą jest nastawienie na przetrwanie – nauczyciel który dopiero podejmuje pracę troszczy się głównie o to żeby przetrwać. Niepokoi się o to jak wypada w stosunkach interpersonalnych, oraz czy przełożeni i uczniowie polubią go. Fazą drugą jest nastawienie na sytuację dydaktyczną. W tej fazie nauczyciele już nawykowo wypełniają pewne zadania i realizują określone czynności. Uwaga nauczycieli i ich energia przenosi się na sam proces nauczania. Ostatni, etapem jest osiągnięcie dojrzałości zawodowej

⁸⁷ Tudrej J, Organizacja i zarządzanie oświatą, Wyd. Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 2006, s.26.

⁸⁸ Kwiatkowski S M., Smela K., Standardy kwalifikacji zawodowych. Teoria-metodologia-projekty, IBE, Warszawa 2001, s. 120-123

⁸⁹ Kwiatkowski S M, Standardy kwalifikacji zawodowych nauczycieli: między oczekiwaniami społecznymi a praktyką, w: Pedagogika Pracy, nr 45 z 2004r, s. 12

⁹⁰ Mieszalski S., Interakcje w klasie szkolnej, o społecznym funkcjonowaniu nauczyciela i ucznia w szkole podstawowej, UW, Warszawa 1990, s. 26-27

⁹¹ Arends R S., Uczymy się nauczać... p. cit, s. 49

i nastawienie na ucznia. W tej fazie nauczyciele starają się wykorzystywać więcej metod i strategii, aby uczniowie zrozumieli przedstawiane zagadnienia⁹². Funkcje doskonalenia zawodowego nauczycieli powinny być powiązane ze wspomaganiem odgórných reform edukacyjnych⁹³. Można stwierdzić, że: *zamiast przeprowadzania globalnej reformy można przygotować nauczycieli do systematycznego doskonalenia swojej pracy, do wprowadzenia małych zmian przystosowujących szkoły do postępu, nauki, techniki, do zmian w kulturze, zmian w strukturach społecznych i instytucjach politycznych*⁹⁴.

Summary

Upbringing and education in the school institutions

Contemporary psychology ascribes a very important role to both upbringing and teaching-learning processes in psychical development. It is indicated that a child's personality is being shaped as a result of this influence. The most intensive development obviously concerns the youngest children because both psyche and organism of the child are distinguished by large plasticity in the period of early childhood. The elementary regulating mechanisms based on impulses and emotions dependent on functions of the sub-cortical centres are shaped in this period. The small child's behaviour is still little organized, changeable and impulsive. The child is mainly guided by emotions. Children acquire their basic orientation to the world in the first school years, at the level of primary teaching, and first of all, in their closest environment. They gain knowledge about reality by means of free observations of concrete objects and phenomena turning gradually tasks carried out in the form of fun into didactic activities, i.e., to planned and regular learning and teaching. The child should be already prepared to live an individual life in a democratic society since early childhood where co-existence is guarded by wise principles of co-operation. Pupils' preparation to the individual life is also necessary.

Formation of proper attitudes, personality, and skills and knowledge is the most important general aim of upbringing accomplished at school. School supports families in these areas and supplement their influences. Up to now a practical example stirring up plenty of controversy in the environment of both parents and teachers has been for instance Personal Health and Social Education. Therefore we say about three phases of the professional attitude of teachers which they are going through while learning to teach.

---

⁹² Arends RS., *Uczymy się nauczać*, WSiP, Warszawa 2004, s. 49

⁹³ Śliwerski B., *Jak zmienić szkołę*, Impuls, Kraków 2008, s. 248

⁹⁴ Tamże, s. 248

The first phase consists of attitude of acting how to survive - a teacher who has just taken a job is mainly concerned with survival.

He worries about assessment of his interpersonal relationships, and whether superiors and pupils will grow fond of him. The second phase is his attitude to a didactic situation. In that phase teachers already habitually fulfil certain tasks and carry out definite actions. Teachers' attention and energy are transferred to the process of teaching itself. Last stage is achievement of professional maturity and an attitude towards pupils. In this phase teachers try to use more methods and strategy so that pupils could understand presented issues. The functions of improvement of professional skills by teachers should be correlated with supporting top-down educational reforms.

Key words: upbringing and education, school, child, teacher, philosophy of upbringing and education, theory of upbringing and education.

Sylwester Bębas

Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Poland

The role of the father in a child's life

It is worth noticing that meeting the emotional needs of the children has a significant influence on their subsequent behavior. The acceptance is also crucial, as it is the basis for the proper development of the child. You can agree with the words of actor Alain Delon, who said that "fatherhood is something unbelievable. Unprecedented, not because something happened: the event was awaited and wanted. This discovery is extraordinary human being, her waking up in the eighth, ninth, tenth month. The child shakes all, and yet everything falls into place (Marizy, Rindoff-Petroff 1992). Contact with a small, defenseless child, which calls for unconditional love and affection helps a man to look at his manhood in new way as "this tiny creature in whom all the friends suddenly find his father's traits, cuddles and unceremoniously clings to the DAD demanding showing affection, not taking even a note of culturally shaped image of the hard man" (Marizy, Rindoff-Petroff 1992). Paternal feelings are much freer than the feelings of the mother, not so intensive and less dependent on the changes in a child's development. It is less probable to report tensions between the father and the toddler. Men become less angry and less offended, as well as they retain a more unequivocal attitude to the child.

Man's organism is not involved in the fatherhood. His body is completely unchanged. The biological balance is not affected. Therefore, a man must somehow accept his fatherhood himself in an act of will. This demands a full consciousness from him. Man must recognize in the unborn child a fully-fledged person, aiming at eternal life. He must also find in this situation his role as a father. This is accomplished by the act of reason, because man has no experience that would make it easier for him. Above all, the man does not feel in his body that he is the father. (Póltawska 1978).

The moment in which a man learns that his child will be born is for him a huge breakthrough, both physically and mentally. A woman at the moment of conception becomes a mother, which is associated with the biological fact of the existence of pregnancy. Whereas in man this fact triggers a number of psychological mechanisms. First of all it stimu-

lates the imagination, evokes memories and dreams. As the pregnancy advances, the emotional bond of mothers and fathers with a child increases. Both women and men have different ideas about their unborn child, but each of them would like their child to become in the future a man of value, contributing to the development of civilization and culture (Bielawska – Batorowicz 2005).

Fatherhood develops on the basis of love between spouses. Relations between a mother and a father largely depends on the quality of the betrothal period and marriage period before their first child conception (Kociołek 1998). The desire of procreation should be a deliberate, serious decision, it should not be an accidental act because, “there is a significant relationship between the love and the fatherhood concept. The affirmation of conjugal love is the guarantee of the mature fatherhood experience. Where there is lack of love, there is an accidental fatherhood, often not willed. It does not engage the man in a sustainable manner.” (Marczewski 1985).

It is a man that causes a woman to become a mother. And the fatherhood is shaped due to woman’s motherhood. However, the fatherhood does not take as much place in the man’s organism as does physical and psychological motherhood of a woman. The woman experiences pregnancy and delivery that are signed In a woman’s nature.. A man can only experience it indirectly through the wisdom and feelings (Wojtyła 1982, Marczewski 1985, Kociołek 1998).

To be a good father, you must first learn how to be a good man. This involves the ability to manage your own live, the responsibility for yourself and others, the ability to devote and make sacrifice. It also requires the ability to have good relations with others and the ability of creative work. False experience of own masculinity is closely linked to the immaturity of fatherhood. The measure of man’s quality is the assessment of his paternity. A child can learn from his father how to be a man only when he himself will have a sense of self-identity. Mature paternity can only be built on mature masculinity (Pulikowski 1998, Augustyn 1999, 2001, Kułaczkowski 2003).

A man has to mature into fatherhood through individual, positive elevation of attitudes, such as the ability of mature love, the attitude of protectiveness towards the weak, the ability to express feelings. Building such attitudes and behaviors requires a great work on yourself: to overcome selfishness, to organize your emotional life. Good experience of betrothal period is significant in the preparation for mature fatherhood.. The foundation of a successful marriage, fatherhood is the emotional and spiritual maturity and personal change of spouses combined with mutual acceptance and study. This is difficult because as noted by P. Kociołek “today’s young married couples are rarely people who are shaped enough to raise children to maturity in the only effective way - through the testimony of their own, well-formed personality and spirituality. Therefore, it requires work and de-

velopment, the effort of both spouses. The modern family gives basis to self-grow in wisdom to a less extend. We must, therefore, look for those bases in the surrounding world - in faith, in the Church, with wise people, in different communities and institutions” (Kociołek 1998).

Statements of the fathers (Exley 2000, Meaney 1999) clearly show that the fact of being a father dramatically changes the life of a man, his approach to the world, people, love. This confirms the psychological concepts, which indicate that the desire to be the father is deeply rooted in the man's nature. As Researches show the true paternity is shaped in a man in the sphere of mental, emotional and moral life only by the presence of a child and his/her mother.

The reality, however, shows that this is not always the case, a large number of men do not realize that a grown man taking sexual act is potentially a father. And the man making the sexual act must always feel a father and be ready to take responsibility for any possible conception. If in the result of a sexual act child is not born, it is only because the woman's body was not ready for it.

According to W. Połtawska fatherhood does not give any experience. The man became a father needs to be informed about the fact of becoming a father. If you he is not interested, he may not know. A woman may not want to tell him about it. Many fathers also react negatively to the fact of fatherhood. Negative reaction is of course the evidence for irresponsibility. Experience of fatherhood is not present, so the man must have a will to be a father, and must regard a child as his own. Paternity is the process of maturing and it matures together with the child. The older the child, the greater is the chance of getting a deeper bond between a child and a father. The child evokes in man a father's heart, in a way forces to tenderness, provokes sensitivity by being helpless, and the sensitivity is an unselfish affection. The Sensitivity does not seize, is not prone to be greedy, but it is an expression of tenderness of heart, is the testimony of good, is a sign of love. Just as the child's mother has a chance to liberate the tenderness and love in her husband, so the child has a chance to liberate the fatherly love, in which he fulfills (Półtawska 1995). Further W. Półtawska rightly proves that every man matures into parenthood. There is no other maturity for a man like being a father, because, of course, fatherhood does not only mean participation in the transfer of biological life, but above all, it means a share in the creative power of God Himself, that bestowing the fatherhood to a man, gives him a part in the creation, formation of a new person - a child under his care (Półtawska 1995).

K. Witczak assumes that to be mature father means to possess the ability to seriously present his previous life, make an effort of self-control and continual vigilance over the growth and development of the child, and not forget about necessity of his own adolescence (Witczak 1987). There are many qualities and attitudes which a father should have,

just to mention love, responsibility, kindness, diligence, honesty, thoughtfulness, patience, sensitivity, kindness, empathy, caring, fairness, dedication, consistency, decisiveness, communication, kindness and sense of humor, the ability of control, understood as a service, acceptance of a child just as he /she, respect for the child, cooperation with children both when playing and performing duties, recognition of the rights of children in the family. My opinion can be best expressed by the words of Cz. Wales "in good fatherhood strikes a balance between the provision and care, authority and withdrawal of competence or power, conduction and service, responsibility for own children and respecting their personal freedom, fidelity to the principles and a democratic way of communicating, the fathers' social struggle for equality in nurturing rights and granting mothers special privileges" (Walesa 2001).

Fatherhood is a special function of man. The task of the father is the altruistic concern for the comprehensive development of family members. The role of man as a father is not limited to fertilization of his wife. A man must be aware of the responsibility for choosing the moment of conception of the child, must respect not only physiology, but also the psyche of his wife. The task of the father is a care for his wife during pregnancy, childbirth and afterwards. Father should be responsible, especially in terms of responsibility for life. The man is particularly called to protect life (Mierzwiński 1986, Urbaniak 2001, Witczak 1987).

Acceptance of fatherhood in a man is also associated with difficulty and taking a variety of tasks. During pregnancy, the man must treat his wife with special care and emphasize his goodness as a husband. It is important that the man should be sensitive and understanding, to be the support for his wife, as it allows the mother-to-be to enjoy your child. It is extremely crucial because as researches show, the lack of involvement of the father in the care of his wife before the birth is an important factor influencing the death of newborns, premature births and postnatal depression. After the birth of a child, the man should help his wife with infant care. It is also important to provide psychological support in the perinatal period, when a woman may experience temporary anxiety and depression (Mierzwiński 1981, Póltawska 2001, Podlach 1986, Jungmarker, Lindgren, Hildingsson 2010, Fagan, Lee 2010).

The task of man is also securing the development of his family members. However, the role of the father can not be limited to money earning. Work should be a source of livelihood of the family, but should serve the family and in no way should be done at the expense of the family, cannot break the unity of the family and its proper functioning. The employment should be a source of peace, stability, family unification.

The presence of the father in a child's life plays very important role. The father is of great importance in social- moral development of child. Positive contacts between the

child and a father have a good influence on his school performance and intellectual development. The father is a role model of a man both for his son and daughter, enables to determine the child his or her gender and role in life (Marczewski 1985, Podlach 1986, Jundził 1993).

The literature refers to three basic functions of the father in the family (Mierzwiński 1999):

- Procreative function - the man must be aware of their responsibility for the conception of the child, respecting not only the physiology and psychology of his wife, but also moral principles. Properly understood, procreative function also implies concern for his wife during pregnancy and childbirth. The continuation of this function is to care for his wife and baby after returning home from the hospital,

- Educational function - is very important and necessary. The father should love his child, should be aware that the most important in education is a personal example, should find time for a child and have interest in its problems, be able to listen, to have honest conversations, try to understand with love but consistently enforce the requirements imposed,

- Maintenance and protection of the family – the work of a man has a major impact not only on the psyche of the man himself, his position in society and attitudes towards society, but primarily for his role in marriage and family. Increasingly, there are families in which the woman earns much more than her husband has a greater social prestige. Such situation can lead to feelings of low self-esteem in a man, his aggressive attitude towards his wife, diminishing of paternal authority in the eyes of his children. Extremely difficult for a man can be a disease, disability or unemployment also preventing him from implementing the functions of the family feeder. Unemployment outrageous male's psyche, undermines his authority as a husband and father of the family, often leads to alcoholism.

J. Augustine rightly notes “that a good emotional contact with his father during childhood and adolescence becomes the foundation for emotional stability and sense of security for the whole subsequent life, both for girls and boys. The girls who had good emotional contact with their fathers have usually much simpler and more natural relations with the opposite sex. Boys having good emotional contact with their fathers, deal with self-esteem, emotional and sexual problems and seeking confirmation of himself at work and actually understood success far more better” (Augustyn 1998). It should be emphasized, however, that not amount of time devoted to the child is important, but also the quality and intensity of those contacts is crucial. The presence of the father is necessary for the proper functioning of the family. However, this presence cannot be passive, limited only

to physical presence. It is significant that the father was actively involved in the process of children's upbringing.

Absence of father in a child's life can lead to a series of negative consequences such as: lack of a self-realization male model, the loss of control over own aggression level, may lead to social maladjustment and crime. Even After establishing own family, absence of the father in a childhood makes it difficult for the man to fulfill the role of father in relation to own children, and he cannot place himself in a husband's role. Lack of father has profound social, cultural, practical and spiritual effects. This causes low self-esteem in children and lack of confidence (Śledzianowski 2000).

Bibliography

- [1] AUGUSTYN, J. 1999. Ojcostwo. Aspekty pedagogiczne i duchowe. Wydaw. WAM. Kraków. ISBN 837097600X.
- [2] AUGUSTYN, J. 2001. Wychowanie do ojcostwa. In: D. Kornas-Biela, ed. Oblicza ojcostwa. TN KUL, Lublin. ISBN 8373060448.
- [3] BIELAWSKA – BATOROWICZ E. 2005. Rozwój więzi z dzieckiem w okresie ciąży u matek i ojców. In: E. Bielawska- Batorowicz, ed. Psychologiczne aspekty prokreacji. "Śląsk" Wydawnictwo Naukowe Katowice. ISBN 9788371644641.
- [4] EXLEY, H. 2000. Być tatą. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2000, ISBN 8371683073.
- [5] FAGAN, J., LEE Y. 2010. Perceptions and satisfaction with father involvement and adolescent mothers' postpartum depressive symptoms, In: Journal of Youth and Adolescence, nr 39. ISSN 0047-2891.
- [6] JUNDZIŁ I., 1993. Dziecko – ofiara przemocy, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa. ISBN 8302051292.
- [7] JUNGMARKER, E., B., LINDGREN, H., HILDINGSSON, I. 2010. Playing second fiddle is okay – Swedish fathers' experiences of prenatal care, In: Journal of Midwifery & Women's Health. ISSN 1542-2011.
- [8] KOCIOŁEK P. 1998. Odkrywanie daru ojcostwa. In: J. Augustyn ed. Ojcostwo. Dobrá kniha. Kraków, s. 119-122. ISBN 8071413828.
- [9] MARCZEWSKI, M. 1985. Odpowiedzialne ojcostwo. In: A. L. Szafrński ed. Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii. TN KUL. Lublin 1985, s. 291-303.
- [10] MARIZY, M., RINDOFF-PETROFF, B. 1992. Alain Delon – Ojciec i aktor. In: Forum nr 3, s. 16-24. ISDN 0015-8602.
- [11] MC DOWEL, J., WAKEFIELD, N. 1993. Zadziwiający wpływ tatusia. Vocatio. Warszawa 1993. ISBN 8385435050.

- [12] MEANEY, J. 1999. Atak feminizmu na ojcostwo. In: Głos dla Życia. nr 6. ISDN 1231-20zX.
- [13] MIERZWIŃSKI, B. 1981. Mężczyzna we wspólnocie rodzinnej. In: Poznańskie Studia Teologiczne. nr 3, s. 139-145. ISBN 83-89361-52-3.
- [14] MIERZWIŃSKI, B. 1999. Ojciec. In: E. Ozorkowski. ed. Słownik małżeństwa i rodziny. Wydaw. Akademii Teologii Katolickiej. Warszawa, s. 316-318. ISBN 837072129X.
- [15] MIERZWIŃSKI, B. 1986. Rola ojca w rodzinie. In: Communio nr 6, s. 56-66. ISSN 0094-2065.
- [16] POLI, O. 2008. Serce taty. Niezbędnik każdego ojca. Wydawnictwo WAM. Kraków. ISBN 9788375050479.
- [17] PÓŁTAWSKA, W. 1978. Dziecko owocem miłości, In: F. Adamski, ed. Miłość, małżeństwo, rodzina. Wydaw. Apostolstwa Modlitwy. Kraków 1978, s. 337-344.
- [18] PÓŁTAWSKA, W. 1995. Samo życie. Edycja Świętego Pawła. Częstochowa. ISBN 8371688644.
- [19] PÓŁTAWSKA, W. 2001. Wychowanie do ojcostwa, In: D. Kornas-Biela, ed. Oblicza ojcostwa. TN KUL, Lublin, s. 338-344; ISBN 8373060448.
- [20] PULIKOWSKI, J. 1998. Warto być ojcem. Najważniejsza kariera mężczyzny. Inicjatywa Wydawnicza "Jerozolima" Poznań. ISBN 8391487768.
- [21] ŚLEDZIANOWSKI, J. 2000. Ach! Ten tata..., Jedność. Kielce. ISBN 8372242984.
- [22] URBANIAK, A. 2001. Obraz ojca i jego znaczenie w wyborze powołania do ojcostwa: zagrożenie i pomoc w realizacji. In: D. Kornas-Biela, ed. Oblicza ojcostwa. TN KUL, Lublin, s. 83-93. ISBN 8373060448.
- [23] WALESA, C. 2001. Rola ojca w psychicznym rozwoju dziecka. In: D. Kornas-Biela, ed. Oblicza ojcostwa. TN KUL, Lublin. ISBN 8373060448.
- [24] WITCZAK, J. 1987. Ojcostwo bez tajemnic. Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych. Warszawa. ISBN 8320205662.
- [25] WOJTYŁA, K. 1982. Miłość i odpowiedzialność. TN KUL. Lublin 1982. ISBN 8373060243.

Summary

The role of the father in a child's life

The article analyzes the role which father played in the life of the child. The paper highlights the quality of contacts with the child's father, the emotional involvement that accompanies fatherhood, examines different styles of education.

The author emphasizes in the article that fatherhood grows on the ground of love between spouses that when would you like to be a good father, you must first to be a good man and husband.

The author shows the changes which take place in a man when he become a father. In completion of article are analyzed father's functions in the family.

Keywords: Fatherhood. Educational styles. Emotional involvement. Father's functions in the family.

Andrzej Gołębiowski

Politechnika Radomska w Radomiu, Poland

*Działalność Caritas na rzecz osób
i rodzin dotkniętych przemocą w rodzinie*

Uwagi wprowadzające

Obserwuje się w ostatnich latach znaczny wzrost zainteresowania szerokich kręgów społecznych problematyką agresji i przemocy w środowisku rodzinnym. Wiele instytucji oraz organizacji społecznych wychodzi z inicjatywą pomocy ofiarom przemocy w ich środowisku zamieszkania. Na tym polu angażuje się również Kościół katolicki, zwłaszcza poprzez różne formy działalności Caritas.¹ W wielu miejscowościach powstają wyspecjalizowane placówki zajmujące się niesieniem pomocy ofiarom przemocy, zwłaszcza kobietom i dzieciom.² Na rzecz ofiar przemocy działa coraz więcej organizacji pozarządowych, stowarzyszeń i fundacji społecznych. Dostrzeżenie problemu cierpienia, wywołanego przez przemoc w środowisku rodzinnych, jest jakimś pozytywnym znakiem czasu i przejawem dojrzałości i odpowiedzialności znacznej części polskiego społeczeństwa.

Wobec przemocy domowej nikt nie powinien przechodzić obojętnie, nikt nie powinien milczeć i udawać, że nie dostrzega problemu, bitych, poniżanych, a często maltretowanych dzieci. W tym kontekście, szczególnie bolesny problem przemocy domowej wydaje się wówczas, gdy patrzymy na niego w perspektywie dziecka – ofiary przemocy, ze strony ojca, ojczyma, czy konkubenta matki. Dziecko przeżywa przemoc, jako stan, który je poniża, przeraża, izoluje i zamyka w czterech ścianach domu, razem z owym „niewy-

---

¹ M. Gagacka, *Rola katolickich organizacji pozarządowych w przestrzeni socjalnej miasta*, [w:] P. Grygiel, D. Wojakowski (red.), *Współczesność wspólnot Chrześcijańskich w perspektywie socjologicznej*, Rzeszów 2009, s. 290.

² J. Cichla, *Ośrodek Interwencji Kryzysowej jako instytucja wsparcia dla kobiet – ofiar przemocy domowej*, [w:] Z. Bartkiewicz, J. Rejman (red.), *Antyspołeczność, diagnoza, profilaktyka, interwencja*, Tarnobrzeg 2009, s. 443.

powiedzianym cierpieniem”.³ Dziecko cierpi najczęściej w milczeniu, bezgłośnie wołając o pomoc, o ratunek, bo często nie tylko jego zdrowie, ale i życie jest zagrożone. Przemoc wobec dzieci to szczególne wyzwanie dla pedagogiki społecznej, pracy socjalnej, polityki państwa wobec jego najbardziej bezbronnych obywateli.

Liczne badania pokazują, iż jest to problem występujący coraz powszechniej.⁴ Znamiennym jest fakt, iż przemoc pojawia się w kontekście innych zjawisk o charakterze patologii społecznej, np. alkoholizmu, narkomanii, przestępczości.⁵ Może jednak wystąpić również w środowiskach rodzinnych, które na pozór wyglądają i funkcjonują prawidłowo. W ocenie publicznej przemoc i agresja rodzinna jest wynikiem bezrobocia, biedy, ubóstwa⁶. Jest efektem bezradności szkoły wobec przemocy uczniowskiej, która w późniejszych latach zostaje przeniesiona na grunt rodziny. Przemoc wewnątrzrodzinna jest przejawem kryzysu współczesnej rodziny, sygnałem świadczącym o braku dyscypliny rodzinnej, szkolnej, braku wzorców społecznych. Warto w tym miejscu zasygnalizować fakt, iż ofiarę i sprawcę przemocy domowej łączy pewien związek osobisty, szeroko rozumiane relacje, formalne, czy nieformalne. Jest to rodzaj jakichś więzi, które w perspektywie psychologicznej, można określić mianem toksycznych, niszczących, czy zniewalających. W tym kontekście bliskości i szczególnych relacji pomiędzy członkami rodziny, przemoc staje się swego rodzaju tajemnicą rodziny. Głęboko skrywana w murach domowych sprawia, iż bardzo trudno ofierze zwrócić się o pomoc. Biorąc ten aspekt pod uwagę należy stwierdzić, że pomoc dla ofiar przemocy domowej musi przyjść z zewnątrz, tworząc klimat bezpieczeństwa i angażując obrońców dla pokrzywdzonych⁷.

Przedmiotem prezentowanego materiału jest próba zaprezentowania wybranych form wsparcia dla dzieci i rodzin rodzin doświadczających przemocy domowej realizowanych przez Caritas w Diecezji Radomskiej.

Przemoc w rodzinie – w perspektywie społeczno - pedagogicznej

Przywoływanie definicji przemocy rodzinnej, w świetle tematu anonsowanego w tytule niniejszego materiału, wydaje się jednak zbędne, stąd ograniczam się do zaprezentowania stanowiska jedynie I. Pospiszyl. Autorka definiując przemoc podaje, iż są to „wszystkie nieprzypadkowe akty naruszające osobistą godność jednostki, które przyczyniają się do fizycznej albo psychicznej szkody drugiego człowieka i które wykraczają poza społeczne

³ J. L. Herman, *Przemoc, uraz psychiczny i powrót do równowagi*, Gdańsk 2000, s. 11.

⁴ J. Wawrzyniak, *Socjologiczne i psychopedagogiczne aspekty przemocy*, Łódź 2007, s.7.

⁵ J. Nowicka, K. Linowski, *System terapeutyczny dla więźniów uzależnionych od alkoholu*, Ostrowiec Świętokrzyski 2004, s. 10.

⁶ R. Szczepanik, J. Wawrzyniak, *Różne spojrzenia na przemoc*, Łódź 2008, s. 34 – 35.

⁷ K. Madans, *Seks miłości przemoc – psychoterapia sprawców i ofiar*, Gdańsk 1999, s. 22.

normy wzajemnych kontaktów międzyludzkich.⁸ Należy zwrócić uwagę, iż przemoc w rodzinie narusza godność człowieka, godzi w dobro ofiary, degradując jednostkę, do roli przedmiotu. Zachowania agresywne dorosłych uniemożliwiają pełny rozwój dziecka we wszystkich wymiarach. Przyjmując, że przemoc przybiera często formę znęcania się fizycznego, bicia, kopania, zadawania ran przedmiotami, narusza przez to harmonię w rozwoju cielesnym ofiary. Przemoc odbija się na funkcjonowaniu fizycznym ofiary, rodząc szereg powikłań natury fizjologicznej, nawet wówczas, gdy nie dochodzi do przemocy fizycznej, ale występuje przemoc emocjonalna, czy zaniedbywanie. Zanika podstawowy stan fizycznego spokoju, przejawiającego się bezsensownością, bólami głowy, pleców, zaburzeniami żołądkowo jelitowymi, dreszczami, dusznością oraz wieloma innymi objawami somatycznymi⁹.

Różnorakie natomiast formy przemocy psychicznej, szeroko komentowane przez terapeutów, zajmujących się leczeniem urazów emocjonalnych wywołanych zachowaniami o charakterze przemocy w rodzinie, sprawiają, że atakowani zamykają się w sobie, budując wokół swojego wewnętrznego świata rodzaj muru, za którym czują się nieco bezpiecznie. Co więcej w swoich oprawcach dostrzegają wybawicieli, z sytuacji traumatycznej, w której się znaleźli. Jest to rodzaj jakiegoś niezrozumiałego poddania się rodzaj „religijnej zależności od wszechmocnego, niemal boskiego autorytetu”¹⁰. W takiej sytuacji, ofiary przemocy doświadczają szkód również w życiu emocjonalnym, gdzie dominują takie uczucia jak cierpienie, utrata wartości, poczucie odrzucenia i izolacji¹¹. Rodzi się swoisty syndrom bezradności, beznadziei, często prowadzący do rozpacy kończącej się autodestrukcją człowieka, poprzez akty agresji skierowanej ku sobie. Niezwykle istotne znaczenie w „redukcji rozpacy jest życie religijne”¹². Stąd wiele programów terapeutycznych mocno akcentuje rolę duchowości w procesie leczenia urazów powstałych w wyniku przemocy. W powrocie do stabilności emocjonalnej i kreowania się nowej dojrzałej osobowości wartości religijna odgrywają ważną rolę. Słusznie zauważa S. Bębas, „doświadczenie religijne, przyjmowane wartości, postawa religijna człowieka mają konstruktywny i twórczy wpływ na tworzenie się zdrowej osobowości”, dodajmy, nie tylko na gruncie oddziaływań resocjalizacyjnych¹³. Od samych od terapeutów, psychologów, pedagogów

---

⁸ I. Pospiszyl, *Razem przeciw przemocy*, Warszawa 1999, s. 16.

⁹ J. L. Herman, *Przemoc...*, dz. cyt., s. 97.

¹⁰ Tamże, s. 103.

¹¹ K. Linowski, I. Wysocki, *Oddziaływania psychokorekcyjne na skazanych agresywnych w warunkach penitencjarnych*, Ostrowiec Świętokrzyski 2005, s. 27.

¹² K. A. Wojcieszek, *Człowiek spotyka alkohol*, Kraków 2010, s. 183.

¹³ S. Bębas, *Rola religii i duszpasterstwa więziennego w pracy penitencjarnej*, [w:] S. Bębas (red.) *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*, Radom 2010, s. 292.

pracujących z ofiarami przemocy, oczekuje się głębokiej wiedzy, doświadczenia, ale również bycia dla swoich podopiecznych rodzajem przewodnika duchowego, obecnego w ich życiu na zasadzie współuczestnictwa w rozwiązywaniu problemów.

Rodzina dotknięta przemocą stanowi delikatny obszar zainteresowania i pomocy dla pracy socjalnej, pedagogiki, psychologii oraz wielu innych dziedzin, które zajmują się człowiekiem potrzebującym pomocy. Konieczność pomocy społecznej o charakterze zewnętrznym dostrzega również Ustawodawca, wskazując konieczność powołania zespołu interdyscyplinarnego o charakterze interwencyjnym¹⁴. Na gminy i powiaty nałożono obowiązek prowadzenia Ośrodków Interwencji Kryzysowej dla Ofiar Przemocy w Rodzinie, powołano Gminne Ośrodki Wsparcia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie. Powstanie wymienionych placówek jest jak się wydaje realizacją obowiązku władz publicznych, do zapewnienia bezpieczeństwa i ochrony przed przemocą. Wymienione placówki działają w obszarze systemowej pomocy dziecku i rodzinie. Realizując swoje zadania przyczyniają się do podnoszenia jakości życia osób dotkniętych przemocą w środowisku rodzinnym. Obok profesjonalnej pomocy oferują one również wsparcie, ze strony zwykłych, dobrych ludzi, dzięki czemu znika poczucie izolacji społecznej, w jakiej żyje ofiara przemocy. Udział szerokich kręgów społecznych w tym zakresie jest dowodem na to, iż agresja i przemoc, przestała być problemem rodzinnym, ale stała się zjawiskiem społecznym, obok którego współczesna pedagogika społeczna i praca socjalna nie może przejść obojętnie. Na gruncie pracy socjalnej owo zaangażowanie społeczne, nosi nazwę interwencji kryzysowej¹⁵. W świetle Ustawy o pomocy społecznej z 12 marca 2004 roku, „interwencja kryzysowa to zespół działań podejmowanych na rzecz osób i rodzin w celu zapobiegania występowaniu lub pogłębianiu się dysfunkcji”¹⁶.

Wychodząc naprzeciw problemowi przeciwdziałania przemocy Caritas Diecezji Radomskiej, o początku swego istnienia włącza się w pracę społeczną na rzecz środowisk zagrożonych tym rodzajem patologii. Od 1992 roku pracownicy Caritas razem z pracownikami socjalnymi wspólnie podejmują odpowiedzialność za losy środowisk rodzinnych dotkniętych przemocą.¹⁷

¹⁴ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku O przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie.

¹⁵ B. Matyjas, *Współczesne problemy pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Kielce 2007, s. 92 – 92.

¹⁶ Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej, Dz. U. 2004, nr 64, poz. 593.

¹⁷ Z. Gaczyński, *Odpowiedzialność etyczna pracownika socjalnego wobec społeczeństwa*, [w:] A. Kurzynowski (red.), *Pomoc społeczna odpowiedzią na problemy społeczne*, WSNSiT, Radom 2009, s. 62.

Ośrodek Interwencji Kryzysowej dla Ofiar Przemocy w Jasiońcu Iłżeckim

Ośrodek Interwencji Kryzysowej dla Ofiar Przemocy w Rodzinie powstał z inicjatywy Biskupa Radomskiego Jana Chrapka. Uchwałą Rady Gminy Iłża z dnia 23 sierpnia 2000 roku przekazano na rzecz Caritas Diecezji Radomskiej nieruchomości, wraz z budynkiem mieszkalnym w miejscowości Jasieniec Iłżecki w Powiecie Radomskim¹⁸. Dla ofiar przemocy utworzono placówkę w Jasiońcu Iłżeckim, do której trafiają kobiety z dziećmi z terenu Powiatu Radomskiego i powiatów ościennych.¹⁹ Jego powstanie to dowód dobrej i owocnej współpracy pomiędzy samorządem lokalnym a organizacjami pozarządowymi. Dwa lata trwały prace adaptacyjne, wykończeniowe i od kwietnia 2003 roku rozpoczęto działalność placówki. Początkowo ośrodek dysponował 50 miejscami noclegowymi dla ofiar przemocy w Rodzinie. Ośrodkiem opiekowały się Siostry ze Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek od Cierpiących – wspierane przez wolontariuszy Caritas. W placówce zatrudniono wyspecjalizowaną kadrę psychologów, terapeutów i wychowawców niosących pomoc kobietom i dzieciom, ofiarom przemocy w rodzinie²⁰. Do Ośrodka zgłaszają się kobiety, które przez wiele lat doświadczały przemocy fizycznej, psychicznej a często i seksualnej. Bagaż bolesnych doświadczeń, który stał się ich udziałem, sprawił, że oczekują pomocy w rozwiązaniu ich trudnej sytuacji życiowej. Klimat urazu, w jakim przez lata funkcjonowały, sprawił, że obok profesjonalnej terapii prowadzonej przez psychologów i psychoterapeutów, kluczowego znaczenia w procesie terapii nabiera wsparcie emocjonalne grupy, oraz życzliwość lokalnej społeczności. Powrót do aktywnego życia społecznego w sytuacji bycia ofiarą wymaga ogromnej pracy, nakładu sił i odwagi osób zainteresowanych swoim zdrowieniem²¹.

Pewną trudność terapeutyczną stanowi fakt, iż wiele ofiar przemocy nie jest gotowych do podjęcia jakiegokolwiek zmiany w swoim życiu. Nie mają siły do walki o własne szczęście i niekiedy rezygnują, poddając się biernie zaistniałej sytuacji, przystosowują się do funkcjonowania w roli ofiary. Ten mechanizm terapeutyczny krok po kroku starają się przepracować, sprawić, by ofiary przemocy zapragnęły na nowo żyć, zgodnie ze swoimi marzeniami i planami sprzed wielu lat. Doświadczenie 7 lat pracy pokazało, że wiele ofiar przyzwyczajają się do życia w warunkach ośrodkowych, gdzie mają zapewnione schronienie, opiekę lekarską, środki czystości, wyżywienie. Może to rodzić niebezpieczeństwo, iż osoby te gotowe są rezygnować z trudu terapii i uczyć się funkcjonować w warunkach

---

¹⁸ Uchwała Rady Gminy Iłża z dnia 23 sierpnia 2000 roku

¹⁹ M. Krawczyk, W. Stan, *15 lat Caritas Diecezji Radomskiej*, Radom 2007, s. 47.

²⁰ Tamże.

²¹ H. S. Bernard, K. R. MacKenzi, *Podstawy terapii grupowej*, Gdańsk 2000, s. 76 – 77.

instytucji wspierającej. Może to życie nie jest dla nich do końca satysfakcjonujące, ale bezpieczne i stabilne. Chcąc uniknąć tego rodzaju sytuacji określono, iż pobyt w Ośrodku trwa trzy miesiące i w uzasadnionych przypadkach może być przedłużony. W tym czasie mieszkańcy domu uczestniczą w szeregu terapii indywidualnych i grupowych. Włączają się aktywnie w życie funkcjonującej przy Ośrodku placówki socjalizacyjnej dla dzieci osieroconych.

Pierwsza z matek trafiła do Ośrodka 15 września 2003 roku²². Natomiast od początku istnienia placówki do czerwca 2010 roku przebywało w niej 54 matki i 112 dzieci. Obecnie placówka dysponuje 30 miejscami dla matek z dziećmi, bogatą bazą socjalną, salami do terapii grupowej, gabinetami przeznaczonymi do psychoterapii indywidualnej, pracownią komputerową, biblioteką, altaną i placem zabaw dla dzieci. W Ośrodku organizowane są uroczystości związane z obchodami roku kalendarzowego: andrzejki, wigilia, święta. Dla podopiecznych organizuje się imprezy okolicznościowe jak: imieniny, urodziny, wspólnie świętuje się zakończenie roku szkolnego, czy podjęcie pierwszej w życiu pracy.

Zasadniczym elementem pobytu w Ośrodku Interwencji Kryzysowej jest podjęcie terapii, ukierunkowanej na zdobycie wewnętrznej siły, koniecznej do radzenia sobie z zaistniałym kryzysem i budowanie motywacji do pozytywnych zmian. Poniżej przedstawione zostały założenia projektu zajęć o charakterze terapeutycznym z elementami wsparcia opracowane przez autora niniejszego tekstu. Jest to pewna propozycja, która w praktyce działalności placówki została uzupełniona elementami terapii indywidualnej, warsztatami poszukiwania pracy, kursami doskonalenia zawodowego i innymi formami pracy z ofiarami przemocy.

Zasadniczym celem funkcjonowania grupy jest udzielenie wsparcia emocjonalnego dla osób dotkniętych przemocą. Grupa poszukuje dróg rozwiązywania pojawiających się problemów związanych z życiem w klimacie strachu, agresji, przemocy fizycznej i psychicznej. Klimat ten jest klimatem urazu, stąd celem grupy jest rozpoznanie tego urazu i pomoc w jego przezwyciężaniu. Grupa dostarcza pozytywnej motywacji do przeciwstawienia się przemocy, podjęcie zdecydowanej decyzji o zmianie dotychczasowych postaw wobec sprawców przemocy. Grupa dostarcza pozytywnych wzorców zachowań, które mogą przyczynić się do unikania aktów agresji i przemocy. Grupa jest forum dyskusyjnym, dostarcza wiadomości o sposobach radzenia sobie z przemocą, rozpoznawania jej przyczyn, przejawów i konsekwencji. Grupa udziela wsparcia i podtrzymuje decyzję o życiu bezpiecznym i godnym człowieka. Jednym z celów prowadzonych zajęć, jest pomoc członkom grupy w rozwiązywaniu ich problemów i konfliktów, wzmocnienie motywacji

---

²² M. Krawczyk, W. Stan, *15 lat...*, dz. cyt., s. 52.

do przełamywania barier bezradności, uległości i bierności oraz poprawa zdrowia psychicznego. W placówce prowadzona jest również terapia dla dzieci, które doświadczyły przemocy ze strony swoich najbliższych.

Podstawowym celem zajęć terapeutycznych jest nie tylko zapobieganie negatywnym zmianom, lecz również rozwijanie cech pozytywnych, przewycięzanie niepokoju i lęku, uwolnienie dziecka od przygnębienia i poczucia mniejszej wartości oraz utraty wiary w siebie, umożliwienie lepszego zrozumienia siebie i własnych uczuć, uwrażliwienie na potrzeby i przeżycia innych ludzi. Praca terapeutyczna z dziećmi i młodzieżą zakłada, że zajęcia w grupie terapeutycznej odbywać się będą trzy razy w tygodniu po dwie godziny. Grupa ma charakter zamknięty. Obok zajęć grupowych będzie się odbywał tok zajęć indywidualnych, przygotowujących do pracy w grupie, te zajęcia zaplanowano na jedną godzinę w tygodniu dla każdego uczestnika zajęć grupowych. Terapia indywidualna dotyczyć będzie głównie przejawianych przez dzieci trudności ujawniających się na spotkaniach grupowych np. brak umiejętności koncentrowania uwagi, trudności w podporządkowaniu się normom grupowym, czy trudności dotyczące wypowiedzania na temat przemocy seksualnej.

Uwagi końcowe

Wśród cenniejszych inicjatyw Caritas należy wymienić, jeszcze funkcjonowanie telefonu zaufania „Linia braterskich serc”, sieci świetlic socjoterapeutycznych dla dzieci i młodzieży. W wielu placówkach prowadzone są treningi zastępowania agresji, warsztaty integracyjne i treningi asertywnych zachowań. Ponadto w Ośrodku Adopcyjno – Opiekuńczym przy Caritas prowadzone są warsztaty dla rodzin w kryzysie, terapie indywidualne dla ofiar przemocy. Zajęcia są realizowane przez wykwalifikowaną kadrę zatrudnioną w placówkach, wspieraną przez pracowników zewnętrznych i wolontariuszy.

Analizując z perspektywy 21 lat działalność Caritas należy stwierdzić, iż sama idea jego powołania okazała się słuszna a oferta pomocy, skierowana pod adresem ofiar przemocy z roku na rok przynosi lepsze efekty w postaci usamodzielnienia się kobiet. Caritas poprzez swoje działania współtworzy lokalny system pomocy dziecku i rodzinie doświadczających wielu sytuacji kryzysowych, w tym również przemocy. W roku 2006 w porozumieniu z Urzędem Miasta Radomia, przy Caritas utworzono Gminny Ośrodek wsparcia dla Ofiar Przemocy. W zakresie zadań wspomnianej placówki, jest realizacja zapisów Ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku O przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie.²³

---

²³ Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2009 roku Dz. U. z dnia 20. 09. 2005 roku, poz. 1493. Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 roku, O zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 125, poz 842.

Funkcjonowanie Wspomnianych w materiale placówek Caritas na stałe wpisuje się w usługi społeczne na rzecz rodziny dotkniętej przemocą w regionie radomskim. Dzięki współpracy wielu instytucji i środowisk społeczne skutki przemocy rodzinnej będą minimalizowane, a jej ofiary będą otoczone opieką i wsparciem w swoim miejscu zamieszkania. Pomoc bezbronnym ofiarom przemocy staje się wyzwaniem dla pokolenia ludzi żyjących w XXI wieku.

Bibliografia

- [1] Bernard H. S., MackKenzi K. R., *Podstawy terapii grupowej*, GWP, Gdańsk 2000.
- [2] Bębas S., Rola religii i duszpasterstwa więziennego w pracy penitencjarnej, [w:] S. Bębas (red.) *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*, WSH, Radom 2010.
- [3] Cichla J., Ośrodek Interwencji Kryzysowej jako instytucja wsparcia dla kobiet – ofiar przemocy domowej, [w:] Z. Bartkiewicz, J. Retman (red.) *Antyspołeczność, diagnoza, profilaktyka, interwencja*, PWSZ, Tarnobrzeg 2009.
- [4] Gaczyński Z., Odpowiedzialność etyczna pracownika socjalnego wobec społeczeństwa, [w:] A. Kurzynowski (red.), *Pomoc społeczna odpowiedzią na problemy społeczne*, WSNSiT, Radom 2009.
- [5] Gagacka M., Rola katolickich organizacji pozarządowych w przestrzeni socjalnej miasta, [w:] P. Grygiel, D. Wojakowski (red.), *Współczesność wspólnot Chrześcijańskich w perspektywie socjologicznej*, Rzeszów 2009.
- [6] Herman J. L., *Przemoc, uraz psychiczny i powrót do równowagi*, GWP, Gdańsk 2000.
- [7] Pospiszyl I., *Razem przeciw przemocy*, Żak, Warszawa 1999.
- [8] Krawczyń M., Stan W., *15 lat Caritas Diecezji Radomskiej*, Radom 2007.
- [9] Linowski K., Wysocki I., *Oddziaływania psychokorekcyjne na skazanych agresywnych w warunkach penitencjarnych*, WSBiP, Ostrowiec Świętokrzyski 2005.
- [10] Madans K., *Seks miłość przemoc – psychoterapia sprawców i ofiar*, GWP, Gdańsk 1999.
- [11] Matyjas B., *Pedagogika społeczna i rodzina – obszary badań*, [w:] *Pedagogika społeczna*, E.
- [12] Matyjas B., *Współczesne problemy pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Wszechnica Świętokrzyska, Kielce 2007.
- [13] Nowicka J., Linowski K., *System terapeutyczny dla więźniów uzależnionych od alkoholu*, WSBiP, Ostrowiec Świętokrzyski 2004.
- [14] Szczepanik R., Wawrzyniak J., *Różne spojrzenia na przemoc*, WSHE, Łódź 2008.

- [15] Uchwała Rady Gminy Iłża z dnia 23 sierpnia 2000 roku w sprawie przekazania nieruchomości w Jasiońcu Iłżeckim na rzecz Caritas Diecezji Radomskiej.
- [16] Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2009 roku Dz. U. z dnia 20. 09. 2005 roku, poz. 1493.
- [17] Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 roku, O zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 125, poz 842.

Summary

Caritas' activities in favor of persons and families touched by violence

One of the forms of Caritas activities in the Radom Diocese is a help for victims of domestic violence. Issues of domestic violence are included to particularly painful problems of the modern world, beside which nobody should pass indifferently. Presented material is an attempt to portray functioning of chosen elements of the local system of support to families touched by the problem of violence. Significant features of Caritas' activities in Radom are its integrated character as well as an attempt to include victims of violence into the process of their life change. Besides social, therapeutic, legal dimension one of the essential support element is spiritual development accompanying therapy.

Keywords: domestic violence, support, support system, spiritual development.

Slávka Kopčáková

FF PU v Presove, Slovakia

Z początków muzyczno-estetycznego myślenia na Słowacji w XVIII i XIX wieku

Tak jak historię estetycznej refleksji abstrahujemy przed rokiem 1750 (Baugmartenova *Aesthetica*) wyłącznie z ówczesnych systemów filozoficznych¹ i rozpraw (wyjaśniających kwestie sztuki i estetycznego opanowania sztuki), podobnie istnienie muzyczno-estetycznej refleksji w minionych okresach historycznych możemy abstrahować wyłącznie z historycznych muzycznoteoretycznych traktatów, ewentualnie z ogólnie nielicznych, ale za to cennych, autentycznych wypowiedzi muzycznych twórców okresu. Ta zasada odnosi się także do wymienionego XVIII i XIX wieku na Słowacji, skoro nie mamy informacji o tym, by istniała jakakolwiek specjalistyczna praca lub rozprawa na temat estetyki muzyki.

Z metodycznego punktu widzenia jesteśmy właśnie skazani na abstrahowanie, ekstrakcję i treściową analizę informacji z ogólnych prac o estetyce, z muzycznoteoretycznych rozpraw i kompendiów, ewentualnie z innych tekstów: jak na przykład literatura, historia teatru, prace językowe, kanoniczne analizy i tym podobne. Jednakże pojawianie się poszukiwanych informacji w wymienionych tekstach, jak to zwykle bywa, wcześniej było przypadkowe, sporadyczne, niesystematyczne.

Teksty, na podstawie których moglibyśmy dowodzić prehistorię muzyczno-estetycznej refleksji na Słowacji, znajdujemy już w XV wieku. Zwróćmy uwagę chociażby na jeden przykład, ale za to bardzo cenny *Levočský hudobnotereotický traktát* (szczególnie jego fragment z roku 1477) jako na najstarszą pamiątkę muzyczno-estetycznego i muzyczno-

---

¹ Historia estetycznego myślenia zaczyna się estetyką starożytności i antyku. Estetyka antyczna reprezentowana przez Platona i Arystotelesa jest jednakże „estetyką” tylko w przenośnym tego słowa znaczeniu, względnie estetyką nienazwaną, mimo tego zalicza się ją do historii estetycznego myślenia jako jej wstępna faza, czy też legitymizująca prehistoria.

filozoficznego myślenia znaną na naszym terenie². W XVI wieku ze względu na zacyznaną się protestancką tradycję szkolnictwa i myślenia filozoficznego w okresie po zrealizowaniu reformacji Lutera, znajdujemy na obszarze wschodniej³ Słowacji cenny muzycznoteoretyczny dokument Leonarda Stöckela *De musica [I.]* oraz *De Musica [II.]*. Ich autor, Leonard Stöckel (1510-1560), należał w pierwszej połowie XVI wieku do najistotniejszych propagatorów reformacyjnych idei na terenie dzisiejszej północno-wschodniej Słowacji. Renesansowe muzycznoteoretyczne traktaty⁴ z drugiej połowy XVI wieku, a szczególnie dwuczęściowe dzieło *De Musica* jest nie tylko pieszym podręcznikiem muzyki znanym na naszym terenie, ale także cennym źródłem informacji na temat historii muzycznej estetyki, krytyki i filozofii muzyki. Jego strony są przeplatane filozoficznymi, etycznymi i estetycznymi uwagami⁵, mają wartość historyczną z punktu widzenia opisanego estetycznego oddziaływania muzyki na człowieka, sięgającego aż do przywołania wychowawczej funkcji muzyki, zatem połączonej z jej etosem.

Bardziej konkretne zarysy tradycji muzyczno-estetycznego myślenia, zakotwiczone w poznaniu prac ówczesnych teoretyków możemy udokumentować w XVII wieku na gruncie Preszowskiej Łacińskiej Szkoły, poprzedniczki słynnego Kolegium Ewangelickiego w dawnym Królestwie Węgierskim (obejmującym także teren dzisiejszej Słowacji, słowacki termin Uhorsko). Przywołuje ją teoretyczna praca F. Matúša *Prešovská filozofická škola a hudba* (1984), która jest w słowackiej muzyczno-historiograficznej literaturze osamotnioną pracą w swoim gatunku⁶.

Z powodu braku materiału źródłowego brak nam też wystarczających źródeł dokumentujących uprawianie u nas muzyczno-estetycznego myślenia w XVIII wieku, względnie owa problematyka może zostać sprecyzowana po analizie nowoodkrytych źródeł. Jeżeli takie się w przyszłości pojawią, staną się polem naukowym przyszłych regionalnych badań. Jako literaturę interpretacyjną mamy do dyspozycji tylko ogólnie zorientowaną na rozwój europejskiej muzycznej kultury i filozoficzno-estetycznego myślenia pracę o muzyce P. Poláka *Hudobnoestetické náhľady v 18. storočí. Od baroka ku klasicizmu* (1974),

² Krytyczne wydanie fragmentu podaje Czagányová, Z.: Anonymi Leutsoviensis Tractatus de musica. In *Slovenská hudba*. 1991, roč. XVII., č. 7, s. 279-327.

³ Ze względu na regionalny cel badań autorki tej rozprawy i poznanie źródłowej bazy, przytaczamy przykłady z obszaru wschodniej Słowacji.

⁴ Rękopiśmienne traktaty Leonarda Stöckela znajdują się w Bibliotece Licealnej w Kežmarku (konwolut sign. N 139, st. sign. S 38956). Pierwszy raz wspomina o nich w swej pracy: Matúš, F.: *De Musica* Leonarda Stöckelii. In: *Slovenská hudba* 17, 1991, č. 4, s. 360-416.

⁵ Petoczová, J.: Leonard Stöckel a hudba. In *Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe. Acta Collegii Evangelici Prešovensis XI*. Prešov, 2011. s. 75.

⁶ Matúš, F.: *Prešovská filozofická škola a hudba*. In *Opus Musicum*, 1984, roč. XVI., č. 9, s. 270 – 274.

która zawiera analizę filozoficznych systemów a w nich podjętą refleksję estetycznych problemów sztuki muzycznej⁷.

W przeciągu pierwszych dziesięcioleci XVIII wieku nastąpił w poglądzie na muzykę głęboki przełom, uwarunkowany zmianą w myśleniu. Zmieniła się nie tylko świadomość społeczna jako wynik zmiany struktury społecznej, ale także cały światopogląd w duchu idei oświeceniowych. Okres muzycznego klasycyzmu był epoką, w której „*kryštalizovali a stabilizovali nové normy krásy a harmónie, demokratickosti a univerzalizmu, prirodzenosti a prostoty, humanizmu a étosu, jasnosti a pravdy, radosti a bezprostrednosti ľudských citov*”⁸. (*kryształizowały i stabilizowały się nowe normy piękna i harmonii, demokratyzmu i uniwersalizmu, naturalności i prostoty, humanizmu i etosu, jasności i prawdy, radości i bezpośredniości ludzkich uczuć*). Ponieważ stało się to zanim estetyka ukonstytuowała się jako samodzielna dyscyplina filozoficzna, poglądy o zjawiskach i kategoriach estetycznych w sztuce muzycznej można czerpać tylko z różnych dzieł, w których estetyczna interpretacja muzyki była w większości przypadków wyrażona tylko jako pokłosie uwag czy przykładów.

Owe fakty z europejskiego rozwoju do pewnego stopnia możemy zastosować także co do słowackiej muzyki, choć jesteśmy świadomi jej oczywistego opóźnienia w stosunku do Europy w okresie muzycznego klasycyzmu (oczywiście z wyjątkami wielkich centr jak Bratysława, będących w bezpośrednim kontakcie z Wiedniem). Jako przykład w kwestii pierwszych podręczników, z powodu małej ilości znanych zorientowanych pedagogicznie prac słowackich teoretyków, moglibyśmy przywołać zbiór melodii, które napisał Adam Škultéty *Melodyatura aneb Partitura* (1798), w którym za pomocą słowackiej muzycznej terminologii w krótkim teoretycznym wstępie do tej pracy starał się wyświetlić istotę basso generale przy akompaniamencie ewangelicznych duchownych pieśni. Praca Franza Paula Riglera *Anleitung zum Klavier...* (1779), jest wprawdzie podręcznikiem przynoszącym postępowe i innowacyjne podejście metodyczne, w płaszczyźnie rozważań teoretycznych ma także wykładowy charakter, w którym to autor pokusił się wyznaczyć *hungareskovy* muzyczny styl (*á la ungarésca*) i estetycznie go ocenić⁹.

Poza możliwością wyabstrahowania konkretnego estetycznego stosunku do muzyki za pomocą istniejących muzycnoteoretycznych traktatów, egzystuje jeszcze metoda porównania rozwoju języka słowackiego z rozwojem muzycznej kultury na Słowacji. Inspirujące są z tego stanowiska muzycnoterminologiczne starania słowackich oświeceniowych

---

⁷ Polák, P.: *Hudobnoestetické náhľady v 18. storočí. Od baroka ku klasicizmu*. Bratislava, 1974, s. 53-276.

⁸ Tamże, s. 11.

⁹ Múdra, D.: *Hudba klasicizmu*. In *Dejiny slovenskej hudby o najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava, 1996, s. 139-193.

inteligentów jako wyrażony nie wprost, względnie niebezpośredni obraz ówczesnego postrzegania muzyki i muzycznej kultury. Ze względu na ogólnospołeczne ruchy narodów należących do Królestwa Węgierskiego, zmierzające do formowania nowożytnych nowoczesnych narodów i ze względu na ówczesne społeczno-polityczne położenie Słowaków w Królestwie Węgierskim, główna orientacja narodowych inteligentów skoncentrowała się na problemach rozwoju języka pisanego. Te dążenia zostały zwieńczone pierwszą urzędową kodyfikacją pisanego języka słowackiego autorstwa Antona Bernoláka w roku 1778, z punktu widzenia zrozumienia stanu muzycznej kultury bardzo ważna jest jego leksykograficzna praca *Slovár Slowenski Česko-Latínsko-Nemecko-Uherski* oddana do druku w roku 1796, która ukazał się jednak dopiero po śmierci autora w latach 1825-1827. Bernolák podsumowuje w niej dokładniej słowacką muzyczną terminologię, dodatkowo wyjaśnia ją także etymologicznie.

W swym dziele Bernolák pokusił się także o muzyczną terminologię w wąskim tego słowa znaczeniu, o muzycznoteoretyczne terminy. Jeśli słownik nie jest jednojęzyczny, ale jest przede wszystkim wielojęzyczny, etymologiczne powiązania poszczególnych pól znaczeniowych słowackich terminów muzycznych przynoszą ich częściowe znaczenia. Petöczová podczas analizy muzycznych terminów przebadła wszystkie hasła dotyczące muzyki. Przy hasle 'muzyka' i jej ówczesnych synonimach Bernolák zauważa: „*Některí sú do Hudbi veľmi zamilovaní, zalúbení* ... „*Hudba ťažkú Misel robi*“¹⁰ (*Niektórzy są bardzo zakochani w muzyce..., Muzyka czyni umysł ciężkim*), czym jawnie (choć bez dalszego rozwijania myśli) zmierza do jej oddziaływania na człowieka – przyjemnego (stan miłości – podobańca się) i nieprzyjemnego (zmiana nastroju, melancholia). Ważną uwagą autorki jest fakt, że „*zavedením dvoch samostatných lexikografických tvarov rozlenil Bernolák významové pole termínu hudba na dve špecifické sféry – umeleckú, ars musica* „*Hudcovstvá, Hudectví*“ *a sféru ľudovej hudby, čo je aj zdôraznené rýdzo slovenským tvarom – „Hudba*“¹¹ (powołując do życia dwa samodzielne leksykograficzne twory, Bernolák rozdzielił pole znaczeniowe muzyki na dwie specyficzne sfery – artystyczną, sztukę muzyki „*Hudcovstvá, Hudectví*“ i sferę muzyki ludowej, co jest zaakcentowane wprost słowacką formą - „*Hudba*“). W artykule hasłowym o śpiewie analizuje też dźwiękową stronę śpiewu, wokalne właściwości ludzkiego śpiewu przy hasle 'głos' łączy też ze słowem „*Znění*“ (*Brzmienie*), wyjaśnia też kwestie uporządkowania struktury dźwiękowej.¹²

¹⁰ Cytowane za: Petöczová, J.: Hudobná terminológia v diele Antona Bernoláka v kontexte slovnej zásoby staršej slovenčiny, In *Slovenská hudba*. 1991, roč. XVII., č. 7, s. 333.

¹¹ Tamże, s. 334.

¹² Tamże, s. 336-338.

W czasie pisania pracy Bernolák nie miał do dyspozycji żadnego wydanego na Słowacji muzycznoteoretycznego opracowania, na którym mógłby się oprzeć (zarówno prace Riglerova, jak i i Škultétygo są później wydane). Mógł prawdopodobnie znać niektóre obcojęzyczne prace, ewentualnie starsze rękopiśmienne poradniki nastawione praktycznie. Niepomyślna sytuacja dla rozwoju muzycznej kultury, konkretnie w ramach nauczania muzyki, wytworzyła się po reformach Marii Teresy, które usunęły muzykę z ram obowiązkowego programu nauczania, życie muzyczne ucierpiało także z powodu likwidowania zakonów i klasztorów przez Józefa II. Tak więc możemy wyrazić pogląd o niemalże całkowitym braku słowackiej fachowej muzycznoteoretycznej terminologii.

Godnym uwagi zbiegiem okoliczności, nieomal równoczesnym z wydaniem ostatniego szóstego tomu *Slovára...* (1827), jest opublikowana znacząca teoretyczna praca podsumowująca i wzbogacająca ówczesne europejskie estetyczne myślenie pióra jednego ze wschodniosłowackich myślicieli i filozofów. W latach dwudziestych XIX wieku wychodzi pierwszy podręcznik estetyki opublikowany na Słowacji, który napisał Michal Greguš (1793-1838), profesor filozofii w Preszowskim Gimnazjum Kolegialnym. Pracę napisał już w roku 1817, a wydana została w Koszycach pod nazwą *Compendium Aestheticae* (1826), opublikowany słowacki przekład nosi nazwę *Rukoväť estetiky (Podręcznik estetyki)*. Cennym wkładem tej pracy jest wstęp autora pisany na gruncie estetyki sztuki, na którą powołał się jako pierwszy.

Greguš postrzega filozofię jako „vedu o základných zákonoch ľudského ducha”¹³ (*naukę o podstawowych prawach ludzkiego ducha*), do których to praw zalicza się estetyczne wycucie, estetyczne postrzeganie, estetyczne przeżywanie, estetyczne rozważanie. Greguš rozdziela estetykę na powszechną i szczegółową, to jest estetykę poszczególnych dziedzin sztuki. Właściwie w ogóle po raz pierwszy w dziejach estetyki podejmuje się tematyki estetyki sztuki, konkretnie w drugiej i trzeciej części *Compendia Aestheticae*. Sošková¹⁴ uważa go za „prvú ucelenú systematickú estetiku na našom území od domáceho autora” (*pierwszą całościową systematyczną estetykę na naszym terenie napisaną przez tutejszego autora*), prezentującą nowoczesne europejskie estetyczne myślenie. Greguš bardzo zainspirowany Kantem, według Dupkalia¹⁵ był mu „viac alebo menej poplatný” (*bardziej lub mniej podporządkowany*). Greguš poznał także prace krytyków, kontynuatorów i prze-

---

¹³ Greguš, M.: Rukoväť estetiky. In *Kapitoly k dejinám estetiky na Slovensku. Studia Aesthetica I*. Prešov, 1999., s. 157.

¹⁴ Sošková, J.: Michal Greguš. In *Antológia z diel profesorov Prešovského evanjelického kolégia. I. Filozofia*. Prešov, 1999, s. 118.

¹⁵ Dupkala, R.: *Prešovská škola. Filozofia na evanjelickom kolégiu v Prešove*. Prešov, 1999, s. 70.

ciwników Kanta, jakimi byli na przykład T. W. Krug, F. Schiller, ale zwłaszcza jego nauczyciel F. Boutwerk¹⁶.

Z punktu widzenia rozważań estetycznych na gruncie sztuki interesujący jest jego podział sztuk na 1. sztuki absolutne piękne (rysunek, malarstwo, rzeźba), 2. sztuki toniczne lub muzyczne, 3. sztuki mimiczne (na przykład pantomina, sztuka sceniczna i sztuka teatralna. Dalej wymienia szczególnie sztuki piękne czyli ozdobne sztuki (na przykład architektura, sztuka słowa, które następnie dzieli na dalsze podgrupy)¹⁷. Tutaj możemy zauważyć paralele z systematyką sztuk Kanta, ale także jego własne oryginalne podejście.

Z punktu widzenia analizowanej problematyki najbardziej interesująca jest króciutka jednostronicowa rozprawa *Tónické alebo hudobné umenia*, która według Greguša „*vyjadrujú v zhode so zákonmi ľudskej povahy city bez určitej predstavy*“¹⁸ (*wypowiada się w zgodzie z prawami ludzkiego charakteru bez wyraźnego obrazu*), prawa te nie mogą też wyrazić zewnętrznych stron życia, są pośrednio przedstawiane. Jest to w sumie trafne spostrzeżenie uprzedzające formalizm Hanslicka i niemożność utożsamienia muzycznej treści z pozamuzyczną rzeczywistością. Jego dalsze rozważania dotyczą muzyki instrumentalnej i wokalne (śpiew), lecz tu autor jakoś zapomniał o wszystkich egzystujących formach wokально-instrumentalnej muzyki (na przykład gatunki pieśni, muzyczno-dramatyczne gatunki sztuki itd.). W końcowej części paragrafu mówi o „środkach muzycznego opracowania”, czyli o składnikach muzycznego języka, które ogranicza do harmonii, melodii i rytmu, pozostałe (jak melika, metrum, względnie metrorhythm, dynamika, barwa, wyraz itp.) pomija. Jego podejście do przejawów form muzycznych jest mało związane, niesystematyczne, bez głębszej znajomości problematyki.

Greguš jednak bardzo sprawnie wnioskuje na temat harmonii jako jedności wspólnie występujących tonów i ich stosunków „*k jednému základnému tónu*“ (*wobec jednego podstawowego tonu*) (mówiąc dzisiejszą terminologią do harmonicznego centrum, którym może być nie tylko ton, ale także interwał, akord i tym podobne). Jego uwagi uprzedzają późniejsze definicje harmonii jako dialektycznej jedności horyzontalnej struktury (następstwo czasu, melodia) i wertykalnej struktury (przekrój w punkcie czasowym, akordy)

Podczas gdy wkład Greguša był bardziej lub mniej skrajny, nieomal półwieku po nim¹⁹ pojawia się wielka postać historii słowackiej muzycznej kultury, aby w ramach formowa-

¹⁶ Sošková, J.: Michal Greguš..., dz. cyt. s. 119.

¹⁷ Greguš, M.: Rukoväť estetiky..., dz. cyt. s. 179-200.

¹⁸ Tamże, s. 181.

¹⁹ *Rukoväť estetiky* Greguša Który powstał w w roku 1817, został wydany w 1826, podczas gdy kluczowy przyczynek Bella *Myšlienky o vývine našej národnej hudby a slovenského spevu* został opublikowany w roku 1873.

nia swojej swojej artystycznej indywidualności formować też swój estetyczny program i właściwie pierwsze, w tym wieku sporadyczne, muzyczno-estetyczne poglądy. Ján Levoslav Bella, jako bardzo wykształcony i obyty artysta był do pewnej miary zaznajomiony z ówczesnym europejskim estetycznym myśleniem. Bella włączał się w dyskusję dotycząca zagadnień muzycznego postrzegania oraz opanowywania, idąc drogą intuicji myślącego kompozytora.

Na Bellę miał wyraźny wpływ praski muzyk i publicysta dr Ludevít Procházka, który w latach 1870-1872 redagował *Hudební listy* (później *Dalibor*). Pismo miało jak na ten okres postępową orientację wynikająca z kontaktów Procházki z ważniejszymi osobowościami muzycznego życia w Pradze, na przykład z J. Foersterem, teoretykami A. W. Ambrosem czy estetykiem O. Hostinskim²⁰. Bella bardzo intensywnie kształcił się, korespondował ze znanymi europejskimi kompozytorami, ale także z przedstawicielami ówczesnego literackiego życia (A. Sládkovič, P. Dobšinský, A. Radlinský, A. Malý-Dusarov)²¹

Uwagi o słowackiej ludowej pieśni pióra Belli²² w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX wieku wychodzą ponad poziom ówczesnych rozważań o muzycznym folklorze. „*Estetické úvahy Bellu boli súčasťou domáceho názorového zázemia, ktoré sa formovalo na Slovensku v porevolučnom období, po rokoch 1848/49.*”²³ (*Estetyczne uwagi Belli były częścią rodzimego ideowego zaplecza, które formowało się na Słowacji w okresie porewolucyjnym, po roku 1848/49*). W swoich estetycznych uwagach zbliża się do E. Štúra, którego estetyczne poglądy odegrały niebłahą rolę w opanowaniu estetycznych kategorii i pojęć przez Bellę. Štúr widział w pocie tłumacza całego narodowego społeczeństwa, a to za pośrednictwem bezpośredniego wykorzystania elementów folkloru w twórczości. Ale w latach sześćdziesiątych XIX wieku już ideowy rozwój przeszedł od modelu kollarowsko-szafarikowego i modelu wszechsłowiańskiej wzajemności Štúra – jako częściowo przeżytego – do oddawania pierwszeństwa językowi słowackiemu.

W związku z pracą Štúra *O poézii slovanskej* (1845) zastanawia się nawet nad właściwą estetyczną terminologią Štúra, szczególnie przypisuje mu się udział w narodzinach języka estetyki. Zadanie štúrovskej generacji jest znane na obszarze rozwijania studenckiego

---

²⁰ Lengová, J.: Poznámky k úvahám J. L. Bellu o slovenskej a slovanskej hudbe. In *Ján Levoslav Bella v kontexte európskej hudobnej kultúry*. B. Bystrica, 1993. s. 15-16.

²¹ Urbancová, H.: Bella a slovenská ľudová pieseň. In *Ján Levoslav Bella v kontexte európskej hudobnej kultúry*. B. Bystrica, 1993. Tieto fakty autorka uvádza v poznámke 5, na s. 49.

²² Idzie szczególnie o trzy teoretyczne prace: BELLA, Ján Levoslav. 1873. Myšlienky o vývine národnej hudby a slovenského spevu. In *Letopis Matice slovenskej*. 10, 1873, zv. 2, s. 10-29. Wiele uwag z tej pracy opublikował już wcześniej w artykułach: *Slovanská hudba a spev slovenský* (Dalibor, 1869) a *Podmienky a základy národnej hudby slovenskej* (Hudební listy, 1872).

²³ Urbancová, H.: Bella a slovenská..., dz. cyt. s. 44.

teatru w Lewoczy, gdzie odgrywała istotną rolę muzyczna strona dzieła. Zarodki estetycznych poglądów zawierały także ogólne uwagi o sztuce teatralnej. Podobnie w przypadku krytyki teatralnej, nakładającej się na prace muzycznej strony można mówić o estetyzacji języka i estetycznych wywodach obowiązujących dla muzycznej produkcji²⁴. Rewolucyjne lata 1848/1849 jednak „*spôsobili ukončenie tak významného obdobia štúrovcov a ich divadelného pohybu na Spiši.*“ (*doprowadziły do zakończenia tak istotnego okresu štúrovców i ich teatralnego ruchu na Spiszu*)²⁵.

Bella w okresie twórczości štúrovskich epigonów, ale częściowo też nowszej koncepcji meşjanizmu, jednak skłania się w stronę starszego štúrovskiego modelu²⁶. Do dziś wysoko oceniana teoretyczna praca Jána Levoslava Belli *Myšlienky o vývine našej národnej hudby a slovenského spevu (1873)* koncentruje jego sławistyczne poglądy i teoretyczne rozumienie istoty słowackiej ludowej pieśni. Zaczyna jednak obszernymi muzyczno-estetycznymi rozważaniami, w których pojawiają się współczesne i pierwsze determinanty sztuki i rozważania o społecznej funkcji sztuki. Wstępne rozważania należą do estetycznej refleksji nad pięknem, gdzie ich autor mówi o „*wrodených i privlastnených*“ (*wrodzonych i przywłaszczonych*) poglądach w sztuce, o trzech gatunkach gustu: indywidualnym, narodowym i czasowym.

Można powiedzieć, że tu Bella jako pierwszy, a w tym czasie jedyny, natknął się na charakterystyczną problematykę muzycznego piękna, która się jednak nie przejawia jako filozoficzno-estetyczna, ale bardziej praktyczna w stosunku do recepcji muzyki, ewentualnie przyjęcia czy odrzucenia przez narody sztuki zmaterializowanej w słuchaczach i dodaje, że jeśli społeczeństwo ją przyjmie, może się jego świadomość i gust uszlachetnić. Za aktualną do dziś można uważać też refleksję nad zagadnieniami opanowania sztuki przez słuchaczy czy grupy: *Avšak obecnstvo donáša so sebou vždy svoje vlastné predstavy a názory o kráse, sdedené tradíciou školského, časového alebo národného náhľadu, ktoré s umelcovými sú buď príbuzné buď cudzé*²⁷, (*Lecz publiczność przynosi z sobą zawsze swoje własne wyobrażenia i poglądy o pięknie, motywowane tradycją szkolnego, czasowego lub narodowego podejścia, które z artystycznym są bądź pokrewne, bądź obce*) i dodaje, że jeśli ją społeczeństwo przyjmie, może się jego świadomość i gust uszlachetnić.

Drugą trzecią XIX wieku reprezentowaną poglądami J. L. Bella można śmiało nazwać przełomową i jakościowo nowym etapem w tworzeniu estetycznej świadomości, gustu i

²⁴ Kušnirová, E. *Divadelná kultúra na Spiši*. Prešov, 2007, s. 45.

²⁵ Kušnirová, E.: Z dejin divadelnej kultúry na Spiši. Všeobecná charakteristika spišského regiónu. In *Humanum. Miedzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne*. 2010, roč. 1, č. 4, s. 109.

²⁶ L. Štúr swoje poglądy o słowackiej pieśni formułował w dziele *O národných písniach a pověstech plemen Slovanských* wydany w Pradze w 1853 r.

²⁷ BELLA, Ján Levoslav. 1953. *Myšlienky..*, dz. cyt. s. 20-21.

estetycznych poglądów na muzykę. Kiedy zamysł Bella przy pisaniu obszernych rozpraw do określonych czeskich magazynów o muzyce nie był pierwotnie estetyczny, jego uwagi sięgały aż do nazwania problematyki muzycznego postrzegania, recepcji muzyki i jej opanowania, czym podłożył prawdopodobnie pierwsze fundamenty pod wyjaśnianie estetycznych poglądów na muzykę w słowackiej muzykologii XX wieku.

Literatúra:

- [1] BELLA, Ján Levoslav. 1953. Myšlienky o vývine národnej hudby a slovenského spevu. In *Hudobnovedný zborník SAV*. Bratislava : SAV, 1953, roč. I., s. 20-48.
- [2] CZAGÁNYOVÁ, Zuzana. 1991. Anonymi Leutsoviensis Tractatus de musica. In *Slovenská hudba*. ISSN 1335-2458, 1991, roč. XVII., č. 7, s. 279-327.
- [3] DUPKALA, Rudolf. 1999. *Prešovská škola. Filozofia na evanjelickom kolégiu v Prešove*. Prešov : FF PU v Prešove. 138 s. ISBN 80-85668-93-9.
- [4] GREGUŠ, Michal. 1998. Rukoväť estetiky. In *Kapitoly k dejinám estetiky na Slovensku. Studia Aesthetica I*. Prešov: FF PU 1998, s. 155-204, ISBN 80-88722-37-3, s. 155-204.
- [5] MATÚŠ, František. 1991. De Musica Leonardi Stöckelii. In *Slovenská hudba*. ISSN 1335-2458, 1991, roč. XVII., č. 7, s. 360-416.
- [6] MATÚŠ, František. 1984. Prešovská filozofická škola a hudba. In *Opus Musicum*. 1984, roč. XVI., č. 9, s. 270-274.
- [7] MÚDRA, Darina. 1996. Hudba klasicizmu. In *Dejiny slovenskej hudby o najstarších čias po súčasnosť*. Ed. Oskár Elschek, Bratislava: ÚHV SAV, ASCO, 1996. ISBN 80-88820-04-9, s. 139-193.
- [8] KUŠNÍROVÁ, Eva. 2010. Z dejín divadelnej kultúry na Spiši. Všeobecná charakteristika spišského regiónu. In *Humanum. Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne*. Warszawa : Kolegium Edukacji Praktycznej. ISSN 1989-8431. 2010, roč. 1, č. 4, s. 101-112.
- [9] KUŠNÍROVÁ, Eva. 2007. *Divadelná kultúra na Spiši*. Prešov : FF PU v Prešove, 2007. 157s.
- [10] PETOCZÖVÁ, Jana. 1991. Hudobná terminológia v diele Antona Bernoláka v kontexte slovnej zásoby staršej slovenčiny. In *Slovenská hudba*. ISSN 1335-2458, 1991, roč. XVII., č. 7, s. 328-359.
- [11] PETOCZÖVÁ, Jana. 2011. Leonard Stöckel a hudba. In *Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe. Acta Collegii Evangelici Prešovensis XI*. Ed. Peter Kónya. Prešov: Vyd. PU v Prešove, 2011. ISBN 978-80-555-0315-8, s. 70-84.
- [12] POLÁK, Pavol. 1974. Hudobnoestetické náhľady v 18. storočí. Od baroka ku klasicizmu. Bratislava : VEDA SAV, 1974. 299 s.

- [13] SOŠKOVÁ, Jana. 1999. Michal Greguš. In *Antológia z diel profesorov Prešovského evanjelického kolégia. I. Filozofia*. Zost.: R. Dupkala, P. Kónya. Prešov : FF PU v Prešove. ISBN 80-85668-8-0, s. 117-121.
- [14] LENGOVÁ, Jana. 1993. Poznámky k úvahám J. L. Bellu o slovenskej a slovanskej hudbe. In *Ján Levoslav Bella v kontexte európskej hudobnej kultúry*. BMC. Zv. 1. Banská Bystrica : Nadácia J. L. Bellu B. Bystrica, 1993. ISBN 80-900436-8-2, s. 14-20.
- [15] URABANCOVÁ, Hana. 1993. Bella a slovenská ľudová pieseň. In *Ján Levoslav Bella v kontexte európskej hudobnej kultúry*. BMC. Zv. 1. Banská Bystrica : Nadácia J. L. Bellu B. Bystrica, 1993. ISBN 80-900436-8-2, s. 44-52.

Summary

To the beginnings of musical aesthetic thinking in Slovakia in the 18th and 19th century

The paper presents consideration of early manifestations of musical aesthetic thinking in the 18th and the 19th century in Slovakia. In the creative environment of Slovak scholars and musicians, Aesthetics of music here acts as intuitively developed science. We can draw conclusions from musical theoretical treatises and compendia, musician's statements of the period, general work on aesthetics or from another text (e. g. history of theatre, linguistic work). The paper focuses on the work of A. Bernolák, M. Greguš, J. L. Bella.

Key words: aesthetics, musical theoretical treatise, linguistic work, Anton Bernolák, Michal Greguš, Ján Levoslav Bella

Eva Kušnírová

FF PU v Presove, Slovakia

Kapitoly z dejín divadelného života v spišskom regióne

Divadlo jednoty mládeže slovenskej v levoči

1. Slovenská divadelná kultúra je pomerne mladá, veď profesionálne národné divadlo¹ bolo založené až po vzniku prvej Československej republiky. No bolo by zjednodušením, keby sme nezaevidovali v minulosti na území Slovenska (treba si uvedomiť, že Slovensko v minulosti patrilo pod Rakúsko-Uhorsko, presnejšie do horného Uhorska) aktívny divadelný ruch, vzťahuje sa to na náboženské i svetské divadlo².

Pozornosť si zasluhuje aj aktivita romanticky orientovanej mládeže nazývanej tiež štúrovci, podľa jej pedagóga a duchovného vodcu Ludovíta Štúra³. Po jeho odstránení

---

¹ Slovenské národné divadlo (SND) – profesionálne trojsúborové divadlo v Bratislave, ktoré vzniklo v roku 1920 ako prvé profesionálne divadlo a stalo sa reprezentačnou národnou ustanovizňou slovenskej divadelnej kultúry. Sídliło v budove bývalého Mestského divadla v Bratislave. Činnosť SND sa začala 1. 3. 1920 premiérou opery *Hubička* (sa začala činnosť operného súboru SND) a 2. 3. 1920 premiérou hry *Mariša* (sa začala činnosť činoherného súboru SND). Kol. autorov: *Encyklopédia dramatických umení Slovenska 2*, M – Ž. Bratislava: Veda, 1989, s. 337.

² Pozri bližšie Noskovič, A. – Čavojský, L. – Lehuta, E. – Cesnaková-Michalcová, M.: *Kapitoly z dejín slovenského divadla*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967.

³ Ludovít Štúr: národný buditeľ, estetik, kodifikátor spisovnej slovenčiny, básnik, pedagóg, novinár a politik. Zaslúžil sa o prebudenie národného povedomia svojich generačných druhov. Podnietil vznik rozličných variantov slovenskej romantickej literatúry. V roku 1829 prišiel na lýceum do Bratislavy. Aktívne sa zapojil do práce v rámci Spoločnosti česko-slovenskej. Začiatkom roku 1837 sa stal nehonoreným námestníkom profesora J. Palkoviča a prebral za neho takmer celú pedagogickú činnosť na Katedre reči a literatúry československej. V rokoch 1838 -1840 študoval na univerzite v Halle, tam sa venoval najmä jazykovede a histórii. Cieľom prednášok nebolo vytvorenie estetickej koncepcie, ale zdôvodnenie budúcnosti slovanstva v nasledujúcom historickom vývine a naznačenie myšlienky, že sa slovenské národy stanú onedlho nositeľmi najvyšších vývinových hodnôt. V roku 1843 sa spolu s Hodžom, Hurbanom a ďalšími uzákonil novú spisovnú slovenčinu, ktorá mala spájať široké vrstvy s slov. inteligencie i ľudu. 1847 ho mesto Zvolen zvolilo za poslanca Uhorského snemu, kde predniesol viaceré bojovné narodnoobrané prejavy. Zúčastnil sa koncipovania *Žiadostí slovenského národa* (1848). Zúčastnil sa aj slovenského povstania (1848-49). Štúr sa

z funkcie pedagóga na bratislavskom lýceu, časť jeho žiakov odišla na protest do Levoče, kde pokračovala v štúdiu. Táto činnosť štúrovcov v Levoči je pozoruhodná aj vzhľadom k aktivitám romantickej mládeže mladej Európy⁴ a v ich konaní môžeme nájsť kvantum spoločných styčných plôch s poľským kontextom.

2. Pomerne subtílné dejiny divadla na Slovensku v 19. storočí by mali rátať s trojročnou epizódou mladých slovenských študentov z bratislavského lýcea,⁵ ktorí na protest suspendovania Ludovíta Štúra z funkcie námestníka profesora reči a literatúry československej odišli do Levoče⁶.

Napriek pomerne rozsiahlej odbornej reflexii tejto udalosti v slovenskej literárnej i teatralogickej literatúre nové čítanie spomínaného „divadelného exodu“ môže s odstupom času priniesť aj nové poznatky pri bližšom spoznávaní tejto problematiky. Napríklad treba zdôrazniť podstatnú stránku v divadelných aktivitách členov Jednoty mládeže slovenskej v Levoči – tí vo svojej činnosti nepreferovali estetickú, ale spočiatku mimoestetickú funkciu svojej divadelnej tvorby. Na jednej strane „aj divadlu prisudzovali štúrovci veľký význam v národnom uvedomovaní meštianstva i ľudu a vôbec v zápase o novú spoločnosť“. Veď J. M. Hurban bol povedal: „Divadlo je najspôsobiljší orgán, ktorým sa život do žíl spoločenského života nalieva.“⁷ No na druhej strane lídri tohto hnutia mali pri podpore divadelných aktivít aj inú, veľmi pragmatickú ambíciu: „J.

venoval najmä poézii, inšpiroval sa slovanským folklórom, ale aj tvorbou J. Kollára, A. Mickiewicza a ďalších. Bola to subjektívne ladená poézia s vlasteneckými a sociálnymi motívmi. Mikula, V. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov*. Praha: Nakladatelstvo LIBRI, 1999, s. 442 - 445.

⁴ Niektorí teoretici uvádzajú: „Existencia slovenského etnika s jeho jazykom a kultúrou je pramenne hodnoverne dokladovaná už od stredoveku. Kedy vznikol moderný slovenský národ je otázka, na ktorú možno odpovedať len s prihliadnutím na politické a národno-emancipačné procesy v 19. storočí, kedy sa postupne pretvárala stavovská spoločnosť na občiansku (historickým medzníkom je revolúcia 1848/1849), pričom v 20. storočí sa už plne doformoval na moderný európsky národ.“ Kopčáková, S.: *Európske či národné hudobné dedičstvo – pohľad na minulé a súčasné formy globalizácie hudobnej kultúry na Slovensku*. In „*Spoločenské javy a zmeny*“. Komárno: Univerzita J. Selyeho Komárno, s. 549 - 560.

⁵ Z pôvodných dvadsaťtri deklaratov z bratislavského lýcea prišlo do Levoče v dňoch 13. až 18. marca „v snehu, fujavici a na vozoch“ 13 exodistov: Mikuláš Dohnány, Ludovít Gál, Karol Hajiček, Karol Hrenčík, Peter Kellner, Mikuláš Kolpaský, Gustav Koričanský, Ján Kučera, Daniel Mních, Ludovít Reuss, Eduard Škultéty a Samuel Štúr (ale vypočítaní sú tu len dvanásť). Francisci, J.: *Vlastný životopis*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 118.

⁶ Levoča – V roku 1271 sa stala hlavným mestom Spoločenstva spišských Sasov. V roku 1317 sa už spomínala ako kráľovské mesto. Priaznivý vývoj mesta vyvrcholil na prelome 15. a 16. storočia ale vývoj mesta prerušil rozsiahly požiar v 16. storočí a v 17. storočí protihabsburgovské povstanie. Napriek tomu Levoča zostala v tomto období centrom Spiša a v 19. storočí sa stáva strediskom slovenského národného hnutia. Bolo tu založené Levočské lýceum, na ktoré prišli v r. 1844, po zosadení L. Štúra z katedry, jeho žiaci z Bratislavy na čele s Jankom Franciscim. Dostupné na: www.wikipedia.sk

⁷ Hleba, E.: *Divadlo v Levoči*. Martin: Slovenské národné literárne múzeum Maticy slovenskej, 1995, s. 3.

Francisci⁸ podporoval divadelnú činnosť aj preto, aby odvádzal mládež od večerných zábav pri pive a kartách na študentských „hospodách“ (bytoch) a od navštevovania pivných výčapov v domoch, kde sa pivo remeselne varilo, ako aj od iných planých zábav.⁹

2.1 Mandelíkov Dejepis súkromného divadla slovenských ochotníkov v Levoči 1845/1846¹⁰ zaznamenáva 22 inscenačných „opusov“¹¹ (5 repríz a 17 premiér), z toho 12 bolo slovenských, 3 české, 2 chorvátske, 4 nemecké, 1 maďarská (v sumári: 1 dráma, 1 vojenská hra, 2 činohry, 2 frašky a 16 veselohier),¹² v šk. roku 1846/47 členovia Jednoty odohrali iba jedno predstavenie (1 činohra) a v roku 1847 – v Súpisoch Slovenského divadla do roku 1919 od L. Čavojského – sa uvádzajú ďalšie 4 divadelné predstavenia (2 reprízy, 1 premiéra), z toho 3 v slovenčine a jednu hru v nemčine bez názvu (2 veselohry a 1 vojenská hra), ktoré dokumentujú divadelnú aktivitu štúrovských študentov v Levoči. Hoci väčšina členov Jednoty mala minimálne skúsenosti s praktickou divadelnou činnosťou, podvedome cítili – zrejme ich vedúci, ale aj členovia „krúžku“ – že v prezentovaných divadelných dielach iba verbálna zložka na kvalitný umelecký zážitok nestačí. Preto neprekvapuje konštatovanie, podľa ktorého divadelné produkcie

---

⁸ Býval v jednom Probstnerovom dome na Mäsiarskej ulici, vo veľkej izbe, so svojim mladším bratom Ferkom, gymnazistom. V ich izbe vydržovali sa porady i niektoré prednášky, ba i divadelné predstavenia. Divadelné predstavenia vydržovali sa takmer každý týždeň v jeho priestrannej izbe, a také predstavenie – nemecké – bolo raz poctené i prítomnosťou rodiny Probstnerovej. Francisci, J.: Vlastný životopis. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 121 – 122.

⁹ Marták, J.: Divadelná činnosť Jednoty mládeže v Levoči (1845 – 1847). Slovenské divadlo, roč. IX, č. 2, 1961, s. 146.

¹⁰ Od Klicperovej jednoaktovky Bratři, ktorú uviedli 24. 1. 1846, ako svoju štvrtú premiéru, hrali – s výnimkou Kotzebueho Wer weiss, wozu das gut, pred uvedením ktorej bola dlhšia prestávka pre „školské povinnosti“ – pravidelne každý týždeň. Noskovič, A.: Organizačné pohyby. In: Noskovič, A. – Čavojský, L. – Lehuta, E. – Cesnaková-Michalcová, M.: Kapitoly z dejín slovenského divadla. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967, s. 232.

¹¹ Pre porovnanie množstva divadelných predstavení štúrovských ochotníkov v Sobotišti a v Levoči uvádzame aj tieto informácie: za dva roky (1841 – 1842) existencie ochotníckej družiny bratislavskej štúrovej mládeže v Slovenskom národnom divadle nitranském zahráli v mestečkách býv. Nitrianskej stolice v Sobotišti a na Myjave 4 hry. Kol. autorov: Encyklopédia dramatických umení Slovenska 2, M – Ž. Bratislava: Veda, 1989, s. 337. Prvú hru uviedli Kotzebueho frašku Starý Kočiš Petra III., ďalším predstavením bol Klicperov Divotvorný klobúk, ako tretie uviedli Kotzebueho hru Gróf Beňovský čiže Sprisahanie na Kamčatke a posledným predstavením boli Nevoľníci alebo Izidor a Oľga od Raupacha. Noskovič, A.: Organizačné pohyby. In: Noskovič, A. – Čavojský, L. – Lehuta, E. – Cesnaková-Michalcová, M.: Kapitoly z dejín slovenského divadla. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967, s. 222 – 231.

¹² Vidíme tu prevahu komického žánru.

„pozdvihol a oživil hudobný krúžok, ktorý mal asi desať členov. Hrával národné a ľudové piesne i dobrú hudbu európsku a na jar vystupovali na levočskom námestí aj verejne.“¹³

Pre utvorenie si obrazu o charaktere týchto divadelných produkcií je potrebné skonštatovať, že sa odohrávali ako „súkromnô“,¹⁴ pričom sa hralo zrejme v prenajatých izbách levočských mešťanov, kde bývali študenti v podnájme. Improvizovanosť divadelnej produkcie dokumentuje aj opis „1. predstavenia“, ktoré sa zrealizovalo „bez všetkých príprav, žiadnej opony, dekorácie sme nemali.“¹⁵ Postupné „zdívaliteľňovanie“ týchto produkcií dokumentuje záznam o druhom predstavení, v ňom sa dozvedáme, že sa študenti „aj na oponu už akosi zmohli, ktorá však len pol bíny zastierala“,¹⁶ no v tretej produkcii „už opona celú bínu zastierala, ale i ilumináciu na oblok vo dverách pripraviu nám Ferienčík s nápisy nás na pilnosť, miernosť, mravnosť upomínajúcimi.“¹⁷

Tieto divadelné „zábavy“ mali charakter privátnych stretnutí študentov, kam zatiaľ divadelníci neprizývali hostí zvonku, teda napr. svojich príbuzných, učiteľov, levočských mešťanov a pod. Až v deviatom predstavení Všetko naopak – ako uvádza Mandelík¹⁸ vo svojom Dejepise – už pozvali „veľct. p. profesoria, ktorých sme k tomu predstaveniu už všetkých pozvali, so zaľúbením čudovali sa na našu zábavu. A tak sa pomaly z nášho tesnieho súkromného divadla stalo temer verejnô, do ktorieho sme potomne i rozličných cudzích hostov povolávali“.¹⁹

Spomínané mimoumelecké funkcie divadla v kontexte činnosti členov Jednoty mládeže slovenskej nadväzujú na tradície školských hier v období humanizmu a renesancie, konkrétne napríklad na tradície Komenského školských hier, ktoré sa hrali v 18. a neskôr v 19. storočí: „Komenskému boli divadelné hry vítanou pomôckou v jeho

¹³ Marták, J.: Divadelná činnosť Jednoty mládeže v Levoči (1845 – 1847). Slovenské divadlo, roč. IX, č. 2, 1961, s. 146.

¹⁴ 3. predstavenie Veselohra na moste (12. 11. 1845): „Lež zábavy tieto boli ozaj len súkromie, svetu sme o nich nehlásali, cudzincov sme k nim nevolávali, len daktorí z mladších našich bratov prístup k zábavam týmto mali.“ Tamtiež, s. 148.

¹⁵ Tamtiež, s. 147.

¹⁶ Tamtiež, s. 147.

¹⁷ Tamtiež, s. 148.

¹⁸ Štefan Mandelík – štúrovec, náboženský spisovateľ. Pravdepodobne skalický rodák. Študoval v Levoči, Bratislave, Berlíne. Rektor školy v Horných Zeleniciach, učiteľ v Senici, od roku 1848 ev. kňaz v Nových Sadoch. Počas štúdia na levočskom lýceu viedol v šk. r. 1844/45 a 1845/46 kolá Jednoty mládeže slovenskej. Písal básne, selanky a najmä morálno-náboženské úvahy. Viedol cvičenia spolužiakov z gréčtiny a hebrejčiny. Prekladal z Homéra, Vörösmartyho i z angličtiny. Bol správcom divadelných zábav levočských študentov, zorganizoval a nacvičil 22 predstavení. O tejto činnosti napísal aj Dejepis súkromného divadla slovenských ochotníkov v Levoči. Kol. autorov: Encyklopédia Slovenska, III. zväzok. Bratislava: Veda, 1979, s. 486 – 487.

¹⁹ Marták, J.: Divadelná činnosť Jednoty mládeže v Levoči (1845 – 1847). Slovenské divadlo, roč. IX, č. 2, 1961, s. 150.

úsilí, aby sa školská práca zmenila na hru a potešenie. Vlastná skúsenosť ho poučila, že niet účinnejšieho prostriedku, ktorým by sa vzbudil v žiakoch záujem o školskú prácu a zdravý duch súťaženia.²⁰

2.2 Absolvovanie procesu vzniku a realizácie divadelného diela vychádzalo z docenenia jazykovej prípravy študentov (napríklad z lýcea) na verejné vystúpenia v praxi ako budúcich učiteľov, kňazov, advokátov a pod. Pochopiteľne, svoj význam mala táto činnosť aj v súvislosti s cvičením pamäte, ale aj v schopnosti podriaďiť sa kolektívnemu charakteru divadelnej práce, zvládnutiu umeleckej komunikácie v časovom úseku reálneho divadelného predstavenia, teda neraz v rozsahu dvoch – troch hodín. Vo vzťahu k jazyku osobitosť tejto činnosti treba vidieť aj v ďalšej skutočnosti – hrali sa hry v češtine, neraz v slovakizovanej češtine, no najmä v štúrovskej slovenčine, ale napr. i v nemčine²¹ či srbochorvátčine.²²

2.3 Frekvencia divadelnej činnosti členov levočskej Jednoty mládeže má kolísavý charakter. Dokumentujú to záznamy spomínanej činnosti: od jesene 1845 po koniec tohto roka uviedla Jednota štyri predstavenia. V roku 1846 sa frekvencia spomínaných inscenačných činov prudko zvýšila, veď do konca školského roka uviedli študenti osemnásť hier. Škoda, že Prehľad pripojený k Dejepisú je iba náčrtom, pretože je podľa autora iba „krátky dejepis vzniknutia, vyvíňovania sa a pokroku nášho divadla súkromného.“²³ Spomínaný prudký nárast inscenačných pokusov mladých študentov potvrdzuje niekoľko faktov. Je znakom obľuby i popularity divadelného umenia medzi jeho tvorcami – študentmi, ako aj potvrdením citovaného Hurbanovho vyznania o úlohe divadelného umenia vo výchove mladej štúrovskej generácie. Zároveň potvrdzuje tento fakt aj ďalšiu skutočnosť – schopnosť študentov prekročiť svojou umeleckou činnosťou rámec jej materského prostredia, teda nehrať iba pre vlastnú komunitu. Divadelných predstavení sa zúčastňovali aj študenti iných ročníkov, neskôr aj učители, ba aj mešťania Levoče, hoci v prvej fáze pôsobenia Jednoty sa spomínané produkcie odohrávali na priváte študentov bez možnosti šírenia týchto produkcií pre širšiu levočskú verejnosť.

---

²⁰ Cesnaková-Michalcová, M.: Divadlo v období refeudalizácie. In: Noskovič, A. – Čavojský, L. – Lehuta, E. – Cesnaková-Michalcová, M.: Kapitoly z dejín slovenského divadla. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967, s. 75.

²¹ 8. predstavenie Die schlaue Wittwe – Chytrá vdova (14. 2. 1846). Toto predstavenie sa hralo po nemecky. „Kus tento všeobecnej pochvaly došiel a tým sladšie nám urobíu povedomia, keď sme poznali, že mimo národnej reči i v cudzích sa zabávať i cudziu rolu zahrať vstave sme.“ Marták, J.: Divadelná činnosť Jednoty mládeže v Levoči (1845 – 1847). Slovenské divadlo, roč. IX, č. 2, 1961, s. 150.

²² 20. predstavenie Horvátska vernosť (16. 5. 1846). „Horvati by nás boli mohli najlepšie posúdiť, ale aspoň podniknutia naše chválu zasluhuje, keď i v nárečí tom sme sa pokúsili.“ Tamtiež, s. 153.

²³ Tamtiež, s. 154.

2.4 Spomínaný Mandelíkov Prehľad, ktorý uverejnil vo svojej štúdii aj J. Marták, no je bližšie charakterizovaný aj v Súpisoch Slovenské divadlo do roku 1919 u L. Čavojského,²⁴ ozrejmuje aj dramaturgickú osobitosť divadelných diel, ktorými sa prezentovala levočská mládež.

Príznačná je frekvencia predovšetkým „súčasnej slovenskej dramatiky“, ktorú reprezentuje hlavne dramatika Jána Chalupku. Spočiatku sú to iba fragmenty z jeho Kocúrkova (druhé dejstvo z veselohry Kocúrkovo uviedli študenti 1845 dva razy),²⁵ no už o niekoľko mesiacov neskôr (1846) uviedli celú Chalupkovu trojdejstvomú frašku Staruš plesnivec alebo Štyri svadby na jednom pohrebe v Kocúrkove (7. 2. 1846).²⁶ Vzápätí o dva týždne neskôr uviedli členovia Jednoty ďalšiu päťdejstvomú veselohru Všetko naopak alebo Tesnošilová Anička sa žení a Honzík sa vydáva (21. 2. 1846). Tento fakt svedčí o pomerne sústredenej práci základného tímu inscenátorov, lebo hoci môžeme predpokladať paralelnú prípravu viacerých inscenácií predsa len je pravdepodobné, že uvedenie spomínanej päťdejstvomvej veselohry bolo už pomerne náročným umeleckým činom aj kvôli zvládnutiu takého rozsiahleho textu. Platí to aj o trojdejstvomvej fraške toho istého autora – o Trasoritke²⁷ alebo Stará láska sa predsa dočkala. S najväčšou pravdepodobnosťou inscenátori využili čas zimných vianočných prázdnin, počas ktorých každý herec súboru študoval doma svoje roly a v priebehu februára 1846 zúročili túto prípravu na prezentáciu troch Chalupkových hier v rozpätí mesiaca február. Umelecké skúsenosti z tvorby kolektívu nad Chalupkovými hrami využili v ďalšom programe, ktorý vychádzal z Chalupkových textov.²⁸ Máme na mysli titul Kocúrkovo veľkô, teda montáž z hier Kocúrkovo, Všetko naopak, Staruš plesnivec.

²⁴ Čavojský, L.: Slovenské divadlo do roku 1919. Súpis A – M. Bratislava: Národné divadelné centrum, 1997, s. 113 – 116.

²⁵ Tamtiež, s. 113.

²⁶ Tamtiež, s. 114. Pri tomto predstavení už boli tlačené „divadelnie cedule“, na čom mal zásluhu, ako spomína Mandelík, hlavný správca Jednoty Francisci, ktorý ich sám sádzal v známej levočskej Werthmüllerovej tlačiarňi, kde mu ich potom zadarmo vytlačili. Noskovič, A.: Začiatky slovenského ochotníckeho divadla. In: Noskovič, A. – Čavojský, L. – Lehuta, E. – Cesnaková-Michalcová, M.: Kapitoly z dejín slovenského divadla. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967, s. 237.

²⁷ Všetky predstavenia sa odohrali v súkromnom dome levočského zámožného mešťana A. Probstnera, iba predstavenie Trasoritka, ktoré pre neznáme „istie okolnosti sa provozovalo v príbytku Pepichovom“, Pepich bol študent a jeden z hercov. Noskovič, A.: Základy slovenského ochotníckeho divadla. In: Noskovič, A. – Čavojský, L. – Lehuta, E. – Cesnaková-Michalcová, M.: Kapitoly z dejín slovenského divadla. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967, s. 236.

²⁸ Chalupkové veselohry boli vytlačené u Werthmüllera v Levoči. Kocúrkovo 1830 malo 115 strán, Všetko naopak 1832 malo 96 strán, Trasoritka 1833 mala 31 strán, Staruš plesnivec 1837 mal 63 strán. Mišianik, J.: Dejiny levočského kníhtlačiarstva. Trnava: Nakladateľstvo Fr. Urbánka a spol., 1945, s. 46.

Chalupkovo Kocúrkovo je modelovým, ale aj reprezentatívnym textom členov Jednoty, pretože sa k nemu inscenátori viacnásobne vracali. Paradoxom je, že celú hru podľa záznamov v Dejepise „... nikdy neodohrali.“ No prvé uvedenie s názvom Študenti (29. 10. a 2. 11. 1845) bolo vlastne iba druhé dejstvo z veselohry, Kocúrkovo veľkô (14. 3. 1846) bolo iba fragmentom z montáže Chalupkových hier a Kocúrkovo alebo Len aby sme v hanbe nezostali (25. 3. 1846), v tejto produkcii sa hralo iba „1. a 2. dejstvo.“²⁹ Posledné uvedenie Kocúrkova v činnosti Jednoty pochádza zo septembra 1847, no hralo sa iba „2. dejstvo v háji Kohlwald“,³⁰ teda tá časť, ktorú súbor naštudoval už pred dvoma rokmi, vtedy pod názvom Študenti. Chalupka jasne v druhom dejstve naznačil jednak svoj kladný vzťah k ľudovej tradícii, a to tradícii zbojníckej, ktorú v druhom dejstve predstavujú zbojníci Rajnoha, Garazda, Krahulec jednak sa usiloval poukázať na sociálnu spätosť inteligencie s ľudom (ideovoalegorická hodnota):

„Rajnoha (ostatným zbojníkom) – Chlapci, tejto zveri sme sa darmo zaradovali. (Sadne si.) A vy sem okolo vatry! Krahulec, dolu na zem tú hrudu syra! Garazda, sem ten súdok! Títo kompáni, viem, že nám večeru neprichystali. Musíme týchto hladošov počastovať. Boháča der, chudobnému daj!“³¹

Marták v doslove hry Kocúrkovo zdôraznil, že Chalupka „postavami študentov (Janík, Martin, Kolesár) a ich funkciou v hre krásne vystihol a incipoval nástup nového pokolenia inteligencie, ktorá sa potom ujala vedenia najmä v rokoch štyridsiatych.“³² Optimizmus, elán a humor sú hlavnými prvkami v tomto dejstve a tie vyplývajú zo vzťahových súvislostí medzi zbojníkmi a študentmi. Pravdepodobne teda pri uvádzaní Chalupkovej veselohry zohrala úlohu tematická korešpondencia medzi spomínaným druhým dejstvom jeho veselohry a sociálnym štatútom levočských študentov. Aj v tomto prípade zohrával svoju úlohu mimoumelecký faktor.

3. Napriek evidentnej pragmatickej motivácii pri uvádzaní Chalupkovej dramatiky v činnosti Jednoty treba zaevidovať aj frekvenciu ďalších dramatických titulov v repertoári levočských študentov.

Hneď v prvých dvoch rokoch, presnejšie v školskom roku 1845/1846, uviedli študenti tri Klicperove texty: Veselohru na moste (12. 11. 1845), Divotvorný klobúk (8. 12. 1845)³³

---

²⁹ Čavojský, L.: Slovenské divadlo do roku 1919. Súpis A – M. Bratislava: Národné divadelné centrum, 1997, s. 115.

³⁰ Tamtiež, s. 116.

³¹ Chalupka, J.: Kocúrkovo alebo Len aby sme v hanbe neostali. Martin: OSVETA, 1953, s. 46.

³² Tamtiež, s. 99.

³³ Na predstavenia pozývali „cedulami“, spočiatku ručne písanými. Prvé „divadelnie cedule“ s obsadením si vytvorili práve k tomuto predstaveniu. Noskovič, A.: Začiatky slovenského ochotníckeho divadla. In:

a Bratia (24. 5. 1845). V roku 1846 zahrali ďalšiu hru Luhár a jeho rod (30. 5. 1846). Prvé tri divadelné predstavenia boli odohrané v českom jazyku a štvrté v našej rodnej reči.

Kým Veselohra na moste a Bratia sú jednodejstvé drámy, Divotvorný klobúk je rozsiahlejšia dráma, je to trojdejestvová veselohra.

Uvedenie Klicperu³⁴ malo pravdepodobne motiváciu v dobovej obľúbenosti Klicperovho diela v českom, ale aj slovenskom kontexte – v Čechách aj v profesionálnom divadle (na Slovensku pochopiteľne len v ochotníckom).

Všetky tri Klicperove texty sú vďačné na dramatické situácie, nenáročné na scénické uvedenie.

3.1 Veselohra na moste je situačná komédia umožňujúca prostredníctvom stretu niekoľkých postáv v obmedzenom priestore parodovať ľudskú malosť, portrétovať niekoľko výrazných typov rozličných sociálnych skupín (chmeliar, jeho žena, rybár, rybárova nevesta, učiteľ, dôstojník, strážni vojaci a pod.). V hre dominuje komická situácia s ľubostným pozadím, do nej je zakomponovaný celý rad motívov žiarlivosti mužov a žien. Hravosť je jednou zo základných črt dramatického textu. Komické zápletky sú autorsky koncipované s invenciou tvorcu, čo sa prejavuje aj v dialógu, v slovných hrách, vo vypointovaných koncovkách (vrátane hádaniek). Klicperov dialóg je živý, plastický, zážitkový a dovoľuje aj špeciálne neškolenému interpretovi dosiahnuť adekvátnu komiku, ktorá môže rezonovať u diváka. Svojskú komiku mohla vyvolávať aj archaizovaná čeština, viaceré latinské citáty okrádlených výrokov etického charakteru plnili vo vzťahu k hercom aj výchovnú funkciu. Už samotné naše úvahy signalizujú „vďačnú“ tému pre spontánne, ochotnícke, neškolené, recesné herectvo študentov, ktorí mohli túto autorskú ponuku doviestť do komediálnej polohy zážitkového charakteru.

3.2 Klicperovi Bratia sú žánrovo činohrou, teda svojou tonalitou odlišným textom ako Veselohra na moste. Tému hry tvorí pomerne často využívaná romantická zápletká vzájomného hľadania dvoch bratov, ktorá patrí medzi typické súčasti sentimentálnej, preromantickej i romantickej prózy a drámy. Štruktúra dramatického textu je pomerne komplikovaná, plná falošných informácií, zavádzajúcich zistení, no nakoniec sa bratia

---

Noskovič, A. – Čavojský, L. – Lehuta, E. – Cesnaková-Michalcová, M.: Kapitoly z dejín slovenského divadla. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967, s. 237.

³⁴ Václav Kliment Klicpera (1792 – 1859), zakladateľ novodobej českej drámy, prozaik a básnik. Bol profesorom na gymnáziu v Hradci Králove a tiež tam riadil ochotnícke divadlo. Pôsobil aj ako profesor na akademickom gymnáziu v Prahe. Klicpera sa venoval predovšetkým historickej próze a historickej dráme (Blaník, Božena, Ján za chrta dán, Soběslav selský kníže). Ďalším jeho dramatickým okruhom boli veselohry (Rohovín Čtverrohý, Každý něco pro vlast, Bělouši) a rytierske hry (Hadrián z Římsů, Loketský zvon). Kol. autorov: Slovník českých spisovatelů. Praha: Libris, 2000, s. 330.

Olšinskí – básnik Hynek a kupec Pavel stretnú a identifikujú, takže hra končí happyendom.

3.2.1 Konkrétnejší obraz o inscenácii si môžeme urobiť z pomerne dôkladnej analýzy predstavenia J. Franciscim,³⁵ ktorý pod pseudonymom Milovník pravdy hru recenzoval v zabavníku Život č. 4 (28. 1. 1846).³⁶ Francisci v prvej časti svojho príspevku pozitívne hodnotí Klicperov text, ktorý obrazne nazýva báseň – tá je podľa neho „plná ducha, plná výtvorov a obrazotvornosti básnikovej, škoda len, že samé predstavenie bolo bez ducha – ... lebo žiaden nemal chuti.“³⁷ Takéto jednoznačné tvrdenie opiera kritik o nedokonale herecké stvárnenie drámy, pretože ako tvrdí o hereckom kolektíve „žiaden nemal chuti a len akoby nasilu hral.“³⁸ Absencia prežívania rolí je podľa neho základným problémom inscenácie. Finálne stretnutie bratov a spomínaná identifikácia ich rodovej príbuznosti neboli adekvátne prežitú: „Bolo to studené obejmutie a iste len známi, nevrávim priatelia tým menej bratia po dlhom rozlúčení srdečnejšie sa objímu.“³⁹ Kritik priamo nenazýva herca, ktorý hral napríklad Hynka (P. Dobšinský), menom, ale v pospolitosti Jednoty, ktorá periodikum Život čítala bolo zrejmé, kto danú postavu stvárňoval. Zároveň kritik zdôvodňuje svoje stanovisko: „pán Hynek Olšinský, s väčšou ducha nadšenosťou, ako básnik s väčším zápalom ste mali Vášho brata objímať, veď ste básnikom boli a ako básnik ohňom zapálený šuhaj, a predsa u Vás studené bolo obejmutie.“⁴⁰ Podobne kriticky hodnotí aj predstaviteľa Pavla Olšinského (J. Leng). Francisci pomerne detailne rozobral viaceré zložky hereckého výrazu protagonistov, pričom sa usiloval určiť motiváciu, zdôvodnenie zvoleného hercovho konania: „P. Hynek, čo znamenalo Vaše na podobu Napoleona si zastatie? Malo to zamysleného zobraziti? Ak tak myslíte, hrozne sa mýlite, lebo v tom ste hrdinskosť ukázal a zamyslení duchovné sily sa napínajú a hrdinskosť ukazujú, telesné klesajú. A prečo že ste na počiatku nesedeli pri Vašich písmach?“⁴¹ Pomerne kritický je aj k predstaviteľovi Hostivíta (J. Lacko), „mladého muža, ktorý sa od starého básnika a kúsenejšieho básniť chcel naučiť. Od staršieho vravíme a aj p. Klicpera

---

³⁵ Ján Francisci (1822 – 1905), v máji 1845 odišiel z Bratislavy do Levoče, kde sa stal námestníkom profesora Hlaváčka na katedre reči a literatúry 1845/1846. Vypracoval Sústavu Jednoty mládeže slovenskej pri školách ev. v Uhrách, ktorá bola schválená na prvom zasadnutí Tatrina 6. 3. 1845 a stala sa základom celej organizácie študentských spolkov na Slovensku. Francisci bol zvolený za hlavného správcu. Kol. autorov: Encyklopédia slovenských spisovateľov, 1. zväzok. Bratislava: Obzor, 1984, s. 147.

³⁶ Hleba, E.: Divadlo v Levoči. Martin: Slovenské národné literárne múzeum Matice slovenskej, 1995, s. 20 – 22.

³⁷ Tamtiež, s. 20.

³⁸ Tamtiež, s. 20.

³⁹ Tamtiež, s. 20.

⁴⁰ Tamtiež, s. 20.

⁴¹ Tamtiež, s. 20.

od staršieho myslieť; škoda ale, že sme my žiaka mali oveľa staršieho ako majstra.⁴² Nasleduje výčitka „p. správcovi“ (Š. Mandelík), ktorému Francisci vyčíta neprímerané vekové obsadenie tejto postavy. Následne vyčíta Hostivítovi nedostatočné „pocítenie“ svojích replík i konania. Výhrady má aj k jazyku postavy, herec mieša neprímerane slovenčinu s češtinou („Nebolo to ani po česky, ani po slovensky, ale po hanácky, ešte ani to nie čiste.“)⁴³ Francisci apeluje na správcu súkromného divadla, aby preferoval hry predovšetkým v slovenčine (hoci sa môžu hrať aj české hry).

O dobovom divadelnom vkuse svedčia aj Francisciho invetívny voči niektorým hereckým postupom hlavných predstaviteľov postáv bratov – „neestetické vrhnutie na tú stoličku... a neslušiacie sa obracanie chrbtom proti divákovi.“⁴⁴ Zhovievavejší bol Francisci k hereckému stvárneniu Sklepníka (J. Makovický), ktorý hral „dosť dobre... nie úplne; vytýkať mu mám len to, aby sa viacej obracal, smelšie pohyboval.“⁴⁵

Najpozitívnejšie hodnotí Francisci výkon J. Pepicha v postave Kristiána – „na tom sme sa aj zasmiali. Ten nás potešil,... On svoju úlohu predniesol prirodzene a neviazal sa, nefantazíroval.“⁴⁶

Napriek ostrej Francisciho kritike – zrejme kritické hodnotenie v Jednote bolo bežné, tvorilo súčasť stretnutí študentov, ale aj evidovania ich činnosti, no predovšetkým jej formovania, skvalitňovania aj prostredníctvom kritickej rezonancie – záver príspevku končí optimistickou výzvou: „len ďalej bratia naši. Čo sa nepovedlo raz, povedie sa druhý raz. Ale jedno naostatok ešte: nazdajte sa každý, že najlepšie hráte a verte mi lepšie Vám vypadne. To si myslel Kristián a či sme neboli s ním spokojní?“⁴⁷

V závere príspevku sa zmieňuje aj o diváckom probléme, pričom sa znova vracia k výchovnej funkcii divadla: „Ešte slovo aj o divákoch a obecenstve. Bratia drahí! Či ste videli tie prázdne miesta, tam, kde predtým plno všade zôkol vôkol bolo? Studenosti, neváženia si našich vecí.“⁴⁸

3.3 Divotvorný klobúk patrí medzi profilové hry Václava Klimenta Klicperu, klasika českej drámy. Základný veseloherný konflikt sa odohráva medzi veselými študentmi Prepeličkom (G. L. Gáber) a Strnádkom (M. Ferienčík) na jednej strane a lakomým kupcom Koliášom (Š. Mandelík) na strane druhej. Fabula je nasledovná: Prepeličkovi zomrel dedko, a tak dostal ako dedičstvo namiesto peňazí trojrohý klobúk. Strnadka

⁴² Tamtiež, s. 21.

⁴³ Tamtiež, s. 21.

⁴⁴ Tamtiež, s. 22.

⁴⁵ Tamtiež, s. 22.

⁴⁶ Tamtiež, s. 22.

⁴⁷ Tamtiež, s. 22.

⁴⁸ Tamtiež, s. 22.

dostal nápad, ako by mohli dostať peniaze a zároveň sa mohol pomstiť svojmu strýkovi Koliášovi, ktorý ho pripravil o dedičstvo po matke. Prepelička vyhladá Koliáša, predstaví sa ako kupec a žiada pôžičku 300 zlatých na zakúpenie kúzelného klobúka. Kúzlo klobúka spočívalo v tom, že kto ho mal na hlave, nemusel v hostinci platiť. Koliáš sa presvedčil, že je to pravda a tak klobúk kúpil. Zistil, že kúzlo klobúka na jeho hlave nefunguje a dozvedel sa, prečo a kým bol podvedený.

Takto Klicpera študentov vykresľuje s optimizmom mladosti, no aj s črtou prireranej ľahkomyselnosti. Prostredníctvom týchto postáv odкрýva dva svety: starý a mladý. Mladý svet odmieta „uzučké okovy“ svojej skutočnosti a vysmieva sa starému, ktorý nevidí nič iné iba peniaze (prospechárstvo, úžerníctvo, meštiackú chamtivosť). Postavy sú obdarené charakteristickými črtami a nenúteným humorom. Hra patrí do fondu českej romantickej drámy a jej uvádzanie je spojené s obdobím konštituovania sa českej národnej divadelnej kultúry. Aj tento fakt zohrával dôležitú úlohu pri inscenačnom pokuse levočských študentov inscenujúcich hru v takých skromných divadelných podmienkach, aké im poskytoval prenajatý privát jedného z najbohatších levočských mešťanov, majiteľa baní Andreja Probstnera⁴⁹ na Mäsiarskej ulici, ktorý obýval J. Francisci. Tento Probstnerov dom sa stal centrom a najvyhládávanejším miestom slovenských študentov.

3.4 Ako posledné predstavenie v školskom roku 1845/1846 levočskí študenti zahrli päťdeťstovú Klicperovu veselohru *Luhár a jeho rod*.

4. Dobová obľúbenosť veselohier nemeckého klasika A. Kotzebueho,⁵⁰ ktorý bol viackrát uvádzaný aj v Levoči maďarskými, ale aj nemeckými kočovnými spoločnosťami⁵¹

---

⁴⁹ „Andrej Probstner ml. vlastnil v Levoči viacero nehnuteľností. Jeden z jeho domov bol situovaný priamo na rínku a mal č. 19. Na Mäsiarskej ulici mu patrili ďalšie dva domy. Z roku 1847 pochádza záznam o požiari v jednom z nich, v bývalom Maršalkovičovom dome. O sedem rokov neskôr máme doložené vlastníctvo domu, č. 607, ktorý Probstnerovci neobývali. Žili v dome č. 205 na levočskom predmestí.“ Kredatusová, A.: Probstnerovci. In: Kredatusová, A. – Liptáková, H. – Žifčák, F.: Jozef Czauczik, Ján Jakub Müller a Probstnerovci. Levoča: Spišské múzeum, 2001, s. 56.

⁵⁰ Kotzebue August (1761 – 1819) – najúspešnejší nemecký dramatik na prelome 18. a 19. stor. Dlhší čas bol úradníkom v carských službách v Peterburgu a Rige. Napísal vyše 200 hier. Sú to zväčša zábavné hry, sentimentálne komédie, šťastí rytierske epizódy a historické drámy. Najúspešnejšie, ktoré ovplyvnili aj širšie kruhy mladších dramatikov, boli *Menschenhass und Reue* (Ľudská nenávisť a pokánie. 1789), ale najmä *Die deutschen Kleinstädter* (Nemeckí malomeštiaci. 1803). Kol. autorov: Ottův slovník naučný. IV díl. Praha: PASEKA – ARGO, 1998, s. 991 – 992.

⁵¹ Maďarské a nemecké divadelné spoločnosti, ktoré hrali na Slovensku v 19. stor. uviedli tieto Kotzebueho hry: *Menschenhass und Reue* – Ľudská nenávisť a ľútosť, *Der alte Leibkutscher Peter des Dritten* – Starý kočiš Petra III., *Belas Flucht* – Belov útek v Prešove aj B. Štiavnici, *Gróf Benyovszky* alebo sprisahanie na Kamčatke, *Der Opfertod* – Smrť obetavosti v Smolníku, *Dvaja zbudlivci*, *Rozpor súrodencov*, *Velká trma-vrma* v Bardejovských kúpeľoch, *Die silberne Hochzeit* – Strieborná svadba v B. Bystrici, *Samopašník* v Brezne. Cesnaková-Michalcová, M.: *Premeny divadla*. Bratislava: Veda, 1981, s. 37, s. 74 – 76, s. 78, s. 111, s. 261.

bola zrejmi. V roku 1811 v Levoči nemecká spoločnosť Josepha Wirtingera uviedla úspešne od Kotzebueho hru *Der falsche Scham* (Falošná hanblivosť). To rozhodlo o ďalších piatich uvedeniach hier tohto autora. Prvým uvedením bola jednodejstvá veselohra *Die schlaue Wittwe* – Chytrá vdova (14. 2. 1846),⁵² o dva mesiace neskôr ďalšia jednodejstvá veselohra *Die Zerstreuten* – Roztržití (? 4. 1846) a zakrátko tri ďalšie texty tohto autora – dve jednodejstvé veselohry *Wer weiss wozu das gut* – Kto vie, načo je to dobré (2. 5. 1846) a *Der Deserteur* – Zbeh (10. 5. 1846), deň predtým uviedli jednodejstvovú činohru *Der alte Leibkutscher Peter des Dritten* – Starý kočiš Petra III. (9. 5. 1846).

4.1 Obraz o uvádzaní Kotzebueho hier môžeme nadobudnúť aj z charakteru jeho jednodejstvej veselohry *Roztržití*. Už z predchádzajúcich inscenačných pokusov levočských študentov je zrejmi, že vo svojej činnosti preferovali krátke jednoaktovky, jednodejstvé veselohry, prípadne časti dlhších veseloherných žánrov (napr. Chalupkovho *Kocúrkova*). Má to svoj dôvod v krátkom študijnom čase hier, preto väčšinou ide o texty nenáročné v počte postáv, ako je to napríklad aj v *Roztržitých*, kde účinkujú traja muži a jedna žena: Tvrdý, major; Hlavatý, kapitán; Ružena, majorova dcéra; Karol, kapitánov syn. Ako sme už vyššie spomenuli, predstavu o poetike Kotzebueho hier si môžeme urobiť zhruba na základe hry *Roztržití*. Fabulu tvorí príbeh s množstvom zauzlení. Dvaja starší muži, bývalí vojaci, major Tvrdý a kapitán Hlavatý, ktorí spolu slúžili v jednom pluku sú na staré kolená takí roztržití, že kapitán Hlavatý príde do majorovho bytu, v ktorom predtým býval, v domnení, že je doma. Kapitánov syn Karol má rád majorovu dcéru Ruženku, ona mu lásku opätuje, ale obaja otcovia ich slúbili iným. Lenže Ruženkin snúbenec zomrel a Karolova slečna utiekla s milencom. V tom, aby ich vzťah skončil manželstvom, prekáža suma peňazí, ktorú si požičal kapitán Hlavatý od majora Tvrdého. Kapitán Hlavatý nájde úpis v kabáte, ktorý si nevedomky vymenil s majorom, a tak sú obaja v domnení, že dlh je splatený. No v zápätí odhalia svoj omyl a podmienky pôžičky ďalej platia. Ďalší rad nedorozumení, zápletok, nepredvídateľných zauzlení končí happyendom mladých ľudí a zrušením podmienok pôžičky a jej vrátenia, pretože z bývalých vojakov sa stávajú svatovia.

Hra teda umožňovala v realizácii využiť situačnú komiku, paródiu starých vojakov a ich senilných zlyhaní, ale aj stvárnenie pozitívnych hodnôt sveta mladých ľudí, čo súznelo s generačným obsadením hry i zloženia obecnstva zgrupovaného predovšetkým zo žiakov lýcea.

⁵² Prvý raz kežmarskí študenti navštívili levočské divadlo.

5. Do určitej miery osihotene figuruje štvordejstvá veselohra H. Cuna Chytrúšek. Pomerne rozsiahly štvordejstvový text je viacmenej neznámou drámou, o jej charaktere sa dozvedáme iba z lakonického Mandelíkovho záznamu. Autorom textu je podľa J. Martáka Čech Ján Hýbl, ktorý osobitým spôsobom transformoval nemeckú predlohu do českej verzie. Okrem uvedenia v Levoči uviedli túto hru členovia Jednoty aj v Brezne (15. 4. 1846), kde sa ich produkcia stretla s pozitívnou diváckou rezonanciou. Český text zrejme prešiel výraznou transformáciou, pretože podľa správy o breznianskom divadelnom predstavení sa údajne prvýkrát hralo v meste divadlo po slovensky.⁵³ Mandelíkova informácia upozorňuje v súvislosti s vystúpením členov Jednoty v Brezne aj na širší konext pôsobenia levočského súboru v Brezne – hudobná zložka divadelného súboru, okrem účinkovania v divadelnom predstavení, pôsobila aj po skončení produkcie (účinkovala zrejme vo veselici, ktorej sa zúčastnili aj členovia kežmarskej Jednoty). Kontakt študentov z oboch východoslovenských miest s breznianskym obyvateľstvom, so slovenským národným zmýšľaním, bol evidentný. Efekt tohto kontaktu vďaka divadelnej produkcii, mal integračný charakter vo vzťahu k zjednocovaniu slovenskej pospolitosti, čo bol pozoruhodný fakt.

6. V činnosti súboru, v jeho dramaturgii sa vyníma inscenácia vojenskej hry v jednom dejstve Horvátska vernosť od autora D. Demetera.⁵⁴ Je to inscenácia pozoruhodná už vzhľadom na komunikačný jazyk, teda jazyk chorvátsky, v ktorom tento text študenti hrali, „v nárečí tom sme sa pokúsili.“⁵⁵ Hra čerpá látku z vojen Napoleona Bonaparte, odohráva sa vo Vogheri, večer po bitke pri Montebellu 9. júna 1800. Dráma bola „nenáročná a tendenčná v zmysle chorvátsko-rakúskeho vlastenectva a oddanosti dynastii.“⁵⁶ Špecifikum uvedenia tejto drámy spočíva v odlišných divadelných predstaveniach Horvatskej vernosti. Druhé (23. 5. 1846) navštívili srbskí a chorvátski poddôstojníci. Tých pozval na predstavenie Francisci, účinkujúci v hre ako predstaviteľ kapitána. Na „mobilizujúcu“ funkciu (slovanskosť, vernosť Viedni a hoci explikatívne Mandelíkom nevyjadrená, ale zrejme latentná nedôvera k Maďarom) tejto produkcie

---

⁵³ Pozri Orol tatranský, roč. I, 1846, s. 230.

⁵⁴ Demeter Dimitrij (1811 – 1872) – bol dvojdomý chorvátsko-grécky dramatik. Pochádzal z gréckej obchodníckej rodiny. Pôsobil v období chorvátskeho národného obrodzenia a zaslúžil sa o vznik národného divadla a scénického umenia. Napísal knihu Dramatické pokusy (1838, 1844). Je autorom tragédie o chorvátskej kráľovnej Teute, ktorá je veľkou drámou chorvátskeho romantizmu. V r. 1844 začal vydávať almanach Iskra, v ktorom publikoval novely, a stal sa tak jedným zo zakladateľov tohto lit. žánru u Chorvátov. 1860 – 1868 bol riaditeľom, dramaturgom a režisérom v zemskom „stáľom divadle“. Kol. autorov: Slovník balkánských spisovateľů. Praha: LIBRIS, 2001, s. 131.

⁵⁵ Marták, J.: Divadelná činnosť Jednoty mládeže v Levoči (1845 – 1847). Slovenské divadlo, roč. IX, č. 2, 1961, s. 153.

⁵⁶ Tamtiež, s. 158.

odkazuje ďalšia Mandelíkova informácia, v ktorej sa študenti so Srbmi a Chorvátmi po divadelnom predstavení „zabavili... tancom, zvlášť našim národným od zeme, v ktorom zvlášte jeden mladší brat výtečným sa byť ukiaza. “⁵⁷ No vzťah so slovanskými bratmi – „so Srbmi a Chorvátmi v levočskej posádke nebol ojedinelý“ – čo iba potvrdzuje nami zdôrazňovanú mimoumeleckú funkciu, „mobilizujúcu“, všeslovanskú jednotnosť. Potvrdzuje to ďalší citát, tentokrát z Dobšinského Dejov, kde na strane 210 autor konštatuje, že spomínané kontakty s Chorvátmi i Srbmi vyvrcholili „na jar 1848, keď členom Jednoty boli ochotní poskytnúť a v jednom prípade poskytl zbraň.“⁵⁸

Charakteristika Horvátskej vernosti, ako sme ju prezentovali v predchádzajúcej pasáži, vychádzala z tradičného traktovania tejto problematiky z informačných zdrojov, ktoré pre nás reprezentujú práce M. Cesnakovej, J. Martáka, Š. Mandelíka. Bližšie pravde však budú informácie L. Čavojského, ktorý na margo autorstva Horvátskej vernosti tvrdí, že „Demeter iba domácim pomerom prispôobil nemeckú aktovku Theodora Körnera Joseph Heidrich oder Deutsche Treu. Z nemeckej urobil chorvátsku vernosť a Francisci, vodca slovenských dobrovoľníkov z roku merumósmeho, vycítil, že čoskoro aj jeho vojaci budú prisahať slovenskú vernosť cisárovi Františkovi Jozefovi. Vychovávateľ slovenských levočských mládencov hral rolu Kapitána.“⁵⁹

7. Po uvedení Chalupku a Klicperu ako šieste divadelné predstavenie Jednota uviedla vari jednu z najvydarenejších jednotejstvomých veselohier Karola Kisfaludiho Szeget szeggel⁶⁰ (31. 1. 1846). Kisfaludy⁶¹ bol členom Jednoty známy aj ako romantický básnik a prozaik, obľuba jeho drám, ale predovšetkým veselohier v dobovom maďarskom (či uhorskom) kontexte bola evidentná. Pozoruhodné je na tejto skutočnosti to, že dva roky pred revolúciou 1848 a napriek výraznej národnostnej, rozumej slovenskej orientácii,

⁵⁷ Tamtiež, s. 154.

⁵⁸ Tamtiež, s. 154.

⁵⁹ Čavojský, L.: Spišské divadlo do roku 1918. In: Kret, A. (Ed.): Spišské divadlo Spišská Nová Ves. Levoča: POLYPRESS, 2006, s. 34.

⁶⁰ V češtine vyšla roku 1867 pod titulom Klin klinom, po slovensky vyšla v roku 1885 s názvom Čo figel to groš.

⁶¹ Kisfaludy Károly (1788 – 1830) – maďarský básnik a dramatik. V roku 1831 redigoval almanach Aurora, ktorý sa stal centrom liter. života. Bol vodcom a organizátorom prvej generácie maďarských romantických spisovateľov. Drámy A tatárok Magyarországon (Tatári v Uhorsku. 1809) a Irén (Irena. 1828). Vrcholnou drámou je Stibor vajda (Ctibor. 1819). Napísal aj veselohry A kérés (Pytači. 1817), Csalódások (Sklamanie. 1828), Fösvény vagy Nem mehet ki a szobából (Skúpy alebo Nemohol von z izby. 1828). Kol. autorov: Ottův slovník naučný. IV. díl. Praha: PASEKA – ARGO, 1998, s. 268 – 269.

študenti zahrali Kisfaludiho hru v maďarčine. Svedčí to o ich tolerancii, hoci nevyklúčujeme aj pragmatický cieľ ich činu: cvičenie sa v maďarskom jazyku.⁶²

8. Osobitý význam v činnosti Jednoty má zaradenie hry M. Dohnányho,⁶³ Odchod z Bratislavy, vyplýva to zo samotnej témy hry, ktorej látku tvorila autentická udalosť bratislavských lýceistov na protest suspendovania Ludovíta Štúra z funkcie námestníka profesora Juraja Palkoviča. Zvláštna situácia realizátorov vyplýva aj zo skutočnosti, že viacerí študenti lýcea boli účastníkmi pamätného odchodu a že hoci bola Dohnányho hra štylizovanou formou spracovania autentickkej udalosti slovenského života, predsa len prototypmi viacerých postáv boli konkrétni predstavitelia štúrovského hnutia. Vo vzťahu k divákovi to zasa bola osobitná komunikačná situácia: mladším spolužiakom, ktorí nezažili spomínané udalosti sa prezentovala táto traumatická situácia s veľkým dosahom pre národný život Slovákov. Aj oni, vtedajší levočskí študenti, sa cítili jeho súčasťou. Pochopiteľne, že uvedenie Dohnányho textu bolo z hodnotového hľadiska oveľa podstatnejším činom, ako uvádzanie zábavného typu dramatiky autorov A. Kotzebua, ale aj K. Kisfaludiho a v určitom slova zmysle aj J. Chalupku. Evidentný bol burcujúci charakter dramatickej výpovede, ktorá sa stávala morálnym protestom proti zosadeniu Ludovíta Štúra z funkcie námestníka profesora Juraja Palkoviča. Plasticky vyjadril motiváciu konania študentov P. Dobšinský v Dejoch Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848: „Mládež opustila radšej najlepšie evanjelické učilište v krajine, najväčšie školské výhody, paedagogie, štipendiá a iné beneficie, akoby bola strpela odstránenie nevinného Štúra z námestníka profesorátu na ujmu svojho národného vzdelávania sa. Oni dosvedčili, že povedomie slovenské mocne je už ujaté v srdciach, jako šlachetný mladík v zdravom pníku jablone...“⁶⁴ Akokoľvek by sme mohli predpokladať vývin fabuly na

---

⁶² „Okrem dosavadných teoretických prednášok a praktických cvičení roku 1845/1846 uviedlo sa vyučovanie a cvičenie i v maďarčine a nemčine...“. Francisci, J.: Vlastný životopis. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 122.

⁶³ Mikuláš Dohnány (1824 – 1852), od roku 1840 študoval na lýceu v Bratislave. V marci 1844 odišiel s ostatnými študentmi do Levoče. Aktívne sa zapojil do činnosti Jednoty mládeže slovenskej, písal básne, posudzoval práce spolužiakov a bol predsedom jedného z kôl Jednoty. V júni 1846 ukončil štúdium kandidátskou skúškou. Od konca septembra do polovice decembra 1846 bol vychovávateľom v Bytči. V nasledujúcom roku sa zdržal na matkinom majetku v Ovčiarsku, v šk. roku 1847/48 bol opäť v Levoči, kde pôsobil ako vychovávateľ rodiny Gy. Szemereho. Stal sa správcovi levočskej Jednoty a redaktorom rukopisného časopisu Považja. Kol. autorov: Encyklopédia slovenských spisovateľov. 1. zväzok A – O. Bratislava: Obzor, 1984, s. 112 – 113.

⁶⁴ Úryvok z básne M. Dohnányho, ktorú predniesol 24. júna 1844:

*Už sa zberáte, bratia roztomilí,
svetom širokým k letu vysokému –
spolu sme rástli a v láske žili,
lúčenie ťažké srdcu braterskému.*

základe fundamentálnej dramatickej situácie odchodu, musíme konštatovať, že k dispozícii máme iba fragment tohto dramatického textu. Ako uvádza E. Hleba vo svojom predslove k spomínanej hre „z celého Odchodu sa nám zachovalo iba torzo prvého dejstva a z neho necelé štyri výstupy.“⁶⁵

Dohnány ako jeden z trinástich študentov, čo opustili Bratislavu a čo sa odobrali do Levoče, bol už zo spomínaného počtu 13-posledný, jediný. Táto jeho situácia bola dosť dôležitá pre genézu vlastnej hry. Odchovaný na štúrových ideáloch povinnosti prenášať národné ideály na svoje najbližšie okolie a v rámci svojej budúcej profesie, svoju názorovú filozofiu šíriť čo najefektívnejšími kanálmi, zvolí si drámu, v ktorej vždy tušil veľkú operatívnu, mobilizačnú silu, využiteľnú pre potreby podpory národnej ideológie. Rozhodol sa stvárniť látku, ktorú sám bezprostredne v kontakte s búrlivými bratislavskými udalosťami a následným odchodom do Levoče prežil. Hoci sa hodnoteniu vlastnej inscenácie budeme venovať podrobnejšie v kapitole o kritickej rezpozícii Odchodu v levočských zábavníkoch, predsa len treba vysloviť niekoľko predbežných poznámok k charakteru tejto drámy.

Z rekonštrukcie textu aj vzhľadom na dobové odkazy možno zaznamenať, že prototypom postavy Slavomila je L. Štúr, ktorého v inscenácii stvárnil J. Francisci. To, že vystúpil v tejto postave – mal svoje praktické skúsenosti s aktívnou divadelnou hereckou tvorbou zo štúrovského divadelníctva na západnom Slovensku – svedčí o dôležitom zástoji inscenácie vo vnútornom živote slovenskej pospolitosti v Levoči. Svedčí to aj o fakte, že J. Francisci svojou interpretačnou úrovňou nechcel dopustiť umeleckú relatívnu prezentovaného divadelného diela, ktoré malo evidentne agitačný charakter. Z fragmentov textu môžeme usudzovať, že bola vlastná romantická dikcia, čo sa prejavuje napríklad aj v prehovore dramatickej postavy Hviezdoslava, reagujúc na disparátne – váhavé i odhodlané – postoje spolužiakov, vrátane opatrného Zimoslava: „Presvedčíme ich, že sme nie ventus, alebo víchor, ktorý oceán vzbúri, lode stroskoce a domy porúca, že v nás žiari plameň ako vo vnútornostach vulkána... Musíme dať dáko znamenia nášho na hýbania, musíme sa bratia, vrhnúť zo skaly do mora, aby nás išli rodáci chytať, aby nám prišli na pomoc..., aby rozkolísau pád náš to more tichô, nemô a pustô ako polnočná hodina, a keď aj v ňom zahynieme, aspoň nám zahučí pohrebnú pieseň, a to bude naše utíšenia a naša sláva.“⁶⁶ „Vozvýšený“ štýl prehovoru postavy je zrejмый, veta je

*Oj, veď my svoji v dialke zostaneme,
aspoň v spomienkách spolu žiť budeme.*

Hleba, E.: Predslov. In: Dohnány, M.: *Odchod z Breťislavi*. Martin: Matica slovenská, s. 1.

⁶⁵ Hleba, E.: Predslov. In: Dohnány, M.: *Odchod z Breťislavi*. Martin: Matica slovenská, s. 4.

⁶⁶ Marták, J.: *Divadelná činnosť Jednoty mládeže v Levoči (1845 – 1847)*. Slovenské divadlo, roč. IX, č. 2, 1961, s. 151.

konštruovaná z opakujúcimi sa vzťažnými vetami, ktoré umožňujú gradáciu so vzostupným intonačným charakterom, expresivita romantického štýlu sa zabezpečuje frekvenciou slov z romantického inventára: víchor, oceán, lode, plameň, vulkán atď. Štylisticky príznakové je opakovanie spojky „že“, „aby“, ako aj také komponovanie záverečnej vety, ktoré umožňuje razantnú pointu: „a keď aj v ňom zahynieme, aspoň nám zahučí pohrebnú pieseň, a to bude naše utíšenia a naša sláva.“ Ak máme veriť recenzentom i pamätníkom tejto inscenácie, potom skutočnosť, že všetci účastníci divadelnej komunikácie – poslucháči aj herci – boli „hlboko pohnutí a vytržení.“⁶⁷

9. O trinástej inscenácii Kuliferda⁶⁸ je v Mandelíkových záznamoch iba kusá informácia, dokonca Mandelík neuvádza ani autorov. Rovnako sa mylí Marták, ktorý v poznámke uvádza autora J. Štěpánka, M. Cesnaková-Michalcová v súvislosti s divadlom vo Važci uvádza Kuliferdu, ako hru C. Goldoniho, až L. Čavojský v Súpise ponúka správnu autorskú dvojicu C. Goldoni – J. N. Štěpánek.⁶⁹ Ten patril k vedúcim osobnostiam českého divadla prvej tretiny 19. storočia. Jeho hry sa tešili veľkému diváckemu záujmu, pričom tento aktívny divadelník okrem svojich 15 pôvodných hier, 120 prekladov, ale aj úprav cudzích predlôh, dokázal uspokojiť záujem prostého českého publika, a tým aj divadelné pokladne, na ktorých bola „existencia českého divadla závislá.“⁷⁰ Podobne ako pri Kotzebueho dramatiky i v prípade hry dvojice autorov Goldoni – Štěpánek išlo o komediálny, nenáročný žáner situačnej komédie, ktorá bola predpokladom úspešného diváckeho predstavenia. Fabula jednodejstvovej frašky Kuliferda sa rozvíja okolo vydaja Pepky, ktorá je dcérou pána Domineka a pani Dominkovej. Pán Dominek (Š. Mandelík) sľúbil ruku svojej dcéry pánovi Bilbokovi (M. Ferienčík) a pani Dominková (S. Šípka) dala svoje slovo pánu Hromskému (J. Botto), ale ich dcéra Pepka miluje úradníka Myslimíra (T. Čipkay). Myslimírov sluha Kuliferda (J. Klimo) chce pomôcť svojmu pánovi získať ruku svojej milej tým, že ho nikto v dome nepozná, vydáva sa raz za pána Bilboka pred pánom Dominekom a raz za vojaka Hromského pred pani Dominkovou. Keď prichádzajú skutoční ženisi, Kuliferda, zasa ako

---

⁶⁷ Marták, J.: Divadelná činnosť Jednoty mládeže v Levoči (1845 – 1847). Slovenské divadlo, roč. IX, č. 2, 1961, s. 151.

⁶⁸ Štěpánkovho Kuliferdu uviedli „len po tridňových prípravách“ (Mandelík). Marták, J.: Divadelná činnosť Jednoty mládeže v Levoči (1845 – 1847). Slovenské divadlo, roč. IX, č. 2, 1961, s. 152.

⁶⁹ Štěpánek, J. N. – český dramatik, herec, režisér, prekladateľ. Vyštudoval filozofiu a teológiu v Prahe. Režigoval na kariéru kňaza a venoval sa divadlu. Od 1805 bol zamestnaný v Stavovskom divadle v Prahe. Po roku 1812 pôsobil ako člen ochotníckeho súboru aj ako jeho organizátor. 1836 – 1843 redigoval Českou včelu. K jeho známym hrám patria: Břetislav prvni, český Achilles aneb Vítězství u Domažlic. Populárne boli aj jeho komédie: Pivovar v Sojkově, Čech a Němec, Berounské koláče. Kol. autorov: Slovník českých spisovatelů. Praha: Libris, 2000, s. 640.

⁷⁰ <http://www.cesky-jazyk.cz/cjl/life.php?spisovatel=884>.

pán Dominek, im oznámi, že jeho dcéra umrela. Hromský a Bilbok odchádzajú a nakoniec Pepkini rodičia súhlasia, aby Myslimír sa stal jej manželom.

10. V nasledujúcom školskom roku 1846/1847 uvádza Pavol Dobšínský v Dejoch, „boli sme si umienili aj divadelné zábavy usporadúvať a Janka Čajaka vyvolili za správcu. V tomto ale sčiasťky menší počet náš, sčiasťky i nedostatok príhodnej miestnosti bol na príčine, že behom zimy len jedno predstavenie sme mali i to nevelmo podarené. Predstavili sme tu od Janka Matušky spísanú a nedávno tu u Werthmüllera vytlačenu malú činohru Siroty, a to starší v spolku s mladšími, ako úlohy tejto vlastne pre dietky určenej hry sebou donášajú.“⁷¹ Jedným z dôvodov, prečo divadelná činnosť Jednoty v tomto školskom roku už nebola tak rozsiahla je, že počet členov levočskej Jednoty klesol.⁷² To bol dôsledok odchodu niektorých členov z Levoče. Najcitelnejšou stratou pre Jednotu a jej divadelnú činnosť bol odchod Š. Mandelíka, hlavného organizátora divadelnej aktivity slovenských levočských študentov.

V týchto súvislostiach zohrala dôležitú úlohu aj ďalšia skutočnosť: Probstnerov dom, kde sa odohrávala väčšina divadelných predstavení, prestal po odchode J. Francisciho⁷³ do Prešova slúžiť múze menom Tália.

Pozoruhodné je výnimočné uvedenie divadelnej hry určenej deťom a mládeži, teda Matuškových Sirôt. Absentuje však bližšia správa o prípadnom detskom divákovi tejto produkcie.

Zo štatistík je na prvý pohľad zrejme, že v tomto školskom roku odohrali študenti iba jediné predstavenie, čo v činnosti Jednoty možno považovať za výnimočný prípad. Najpravdepodobnejšou príčinou bol zrejme generačný moment: žiaci končiaci štúdium sa pripravovali na záverečné skúšky a nezostával im čas na štúdium divadelných rolí. Mladšia nastupujúca generácia zrejme ešte nedokázala v krátkom čase sama vyprodukovať nové inscenácie.

11. Pomerne jedinečné je uvedenie Chalupkovho Kocúrkova v exteriérovom prostredí v háji Kohlwald, neďaleko vzdialeného miesta od Levoče, kam levočskí študenti často odchádzali z mesta. Druhé dejstvo Kocúrkova patrilo medzi kmeňový repertoár študentov Jednoty. Ako sme už na to poukázali v krátkej histórii divadelných aktivít

⁷¹ Hleba, E.: Divadlo v Levoči. Martin: Slovenské národné literárne múzeum Maticy slovenskej, 1995, s. 42.

⁷² Z celkového počtu 35 členov Jednoty v šk. roku 1845/46 klesol počet v šk. roku 1846/47 na 21 členov a v šk. roku 1847/48 klesol počet členov na 14. In: Dobšínský, P.: Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848. Martin: Matica slovenská, 1972, s. 47 – 50, s. 133 – 134, s. 182 – 183.

⁷³ „Na jeseň roku 1846 Ján Francisci sa vzdal predsedníctva levočskej Jednoty a odišiel do Prešova študovať právo. Nevzdal sa síce činnosti v študentskom hnutí – predsedom Jednoty mládeže slovenskej pri evanjelických školách v Uherskej zostal až do 2. 8. 1847.“ Suchý, M.: Dejiny Levoče I. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 381.

Jednoty zahrli ho asi tri razy. Túto verziu zrejme režíroval P. Dobšínský.⁷⁴ Scenária jesennej prírody severného Spiša zrejme zapadala do Chalupkovej koncepcie „študentského“ II. dejstva Kocúrkova. „Tu v húštine bolo už pripravené javište; diváci ho obstúpili; herci pokryli sa do húštavy. Až potom i vystúpili na javište a zahrli z Kocúrkova to jednanie, kde študenti v Kamarátstve so zbojníkmi na Čertovej svadbe a či radšej pri Garajovom potoku nocujú. Dobšínskému pozdalo sa tak predstaviť toto divadlo v prírode.“⁷⁵

12. P. Dobšínský, po Mandelíkovom i Francisciho odchode, zrejme prebral načas aktivitu v organizovaní divadelnej činnosti Jednoty. Okrem spomínaného Kocúrkova, ktorého predchádzajúce verzie mohol ovládať, siahol následne po Chorvátskej vernosti, ktorú pred dvoma rokmi členovia Jednoty hrali po chorvátsky. „Dobšínský a Samo Šípka obývali veľkú miestnosť u meštianky menom Groo, a bola to slávna študentská „hospoda“, v ktorej inokedy bývalo 7 – 8 študentov (ulici vtedy hovorili Malá mäsiarska i Stará kláštorská). Miesto na hranie teda bolo a Dobšínský pripravil ďalšie predstavenie Chorvátska vernosť (15. 10. 1847).“⁷⁶

Dobšínský, pod pseudonymom Zeleznický, ako uvádza Marták, prišiel s prekladom uvedenej Demeterovej hry do slovenčiny. A z Dobšínskeho Dejov sa dozvedáme, že divadelné predstavenie videli viacerí poprední meštania, ako aj početné obecnstvo z radov levočských študentov. Zrejme divácka úspešnosť produkcie rozhodla aj o nečakaných zmenách v organizácii spomínaných divadelných aktivít: „Šípka závistný, že mu Dobšínský predchytáva remeslo, navrhol rade (výboru) Jednoty usporiadanie divadiel. Zvolili ho teda hneď za správcu a Dobšínský mu vo všetkom pomáhal.“⁷⁷

13. Akokoľvek by sme relativizovali estetickú hodnotu divadelných produkcií členov Jednoty, záznamy zo záverečnej, predrevolučnej fázy jej činnosti dokumentujú, že umelecká úroveň produkcií stúpala a z ročníka na ročník formou odovzdávania umeleckých skúseností kulminovala do solídneho inscenačného tvaru. Dokumentuje to uvedenie nie príliš známej Moliérovej komédie *Le mariage forcé* (Násilná svadba či Manželstvo z prinútenia). Už samotný názov tejto jednodejstvej veselohry naznačuje, že fabula sa bude týkať sobáša. Starší pán Sganarelle sa chce oženit s mladým koketným dievčaťom Doriménou. Poprosí svojho priateľa Géronima o radu, či sa má oženiť alebo

---

⁷⁴ Marták, J.: Divadelná činnosť Jednoty mládeže v Levoči (1845 – 1847). Slovenské divadlo, roč. IX, č. 2, 1961, s. 158.

⁷⁵ Dobšínský, P.: Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848. Martin: Matica slovenská, 1972, s. 290.

⁷⁶ Marták, J.: Divadelná činnosť Jednoty mládeže v Levoči (1845 – 1847). Slovenské divadlo, roč. IX, 1961, s. 158.

⁷⁷ Tamtiež, s. 158.

nie, lebo sa bojí, že Doriména mu bude neverná. Priateľ Géronimo ho pošle po radu k doktorom filozofie Pancratiusovi a Marphuriusovi, ale ani tí mu nedajú odpoveď na jeho otázku. Cestou stretáva dve Cigánky, ktoré mu vyvešia z ruky, že sa ožení a ženička mu prinesie hojnosť do domu, ale na to, či mu nasadí parohy, mu neodpovedia. Sganarelle si vypočuje rozhovor Dorimény s jej zbožňovateľom Lycastom o tom, že sa vydáva za Sganarella pre peniaze. Sganarelle chce zrušiť svoj sľub, ktorý dal Alcantorovi, otcovi Dorimény, ale brat Alcides nakoniec donúti pod hrozbou súboja Sganarella k sobášu s jeho sestrou.

13.1 Detailnejší obraz o inscenácii Moliérovho textu si môžeme utvoriť z recenzie inscenácie v rukopise zábavníka Považie 1847. Evidentné je to hneď z prvej časti Dobšinského článku, kde autor tvrdí, „že nás dnes ochotníci všetkých naozaj zabávali. To bolo vidieť na tvárach všetkých divákov.“⁷⁸ Svoje pozitívne hodnotenie odvodzuje nielen od diváckeho zážitku, ale aj od skutočnosti, že v hre účinkovali „herci... zväčša neskúsení novotní“.⁷⁹ V nasledujúcich častiach svojej recenzie zhruba vytyčuje poslanie divadelných produkcií, ktorých autormi sú levočskí študenti: „poučíme sa v hraní, i zabavíme sa ním, i nezunuje sa nám ono nikdy, ale sa trojnásobne vynahradí čas i všetko to, čo k nemu vynaložíme ovocím svojim. Medzitým, aby ovocie to čím lepšie a sladšie bolo, aby sme videli, na akom dejisku života z ohľadu tohto stojíme a naposledok, aby sme sa len na slepé žmurky nehrali, ale to, čo na dejisku divadla sa nám predstavuje i pred verejnosťou videli a tých, ktorí sa nám tam zjavujú, samým sebe ukázali.“⁸⁰ Moliérová hra v slovenčine bola uvádzaná v prvej časti večera, v druhej časti uviedli po nemecky študenti neznámu nemeckú hru.

Dobšinský v recenzii zdôrazňuje predovšetkým zážitkovosť, ktorá pramení z množstva komických situácií i jazykovej komiky („plný zábavných scén a frázov“),⁸¹ ale aj kvalitne umelecky stvárnených. „S týmto dosiahli ochotníci cieľa svojho, to jest zabavili nás a poslúžili aj sebe, že sa dobre v ňom pocvičili.“⁸² Pri hodnotení P. Dobšinský analyzuje aj hereckú tvorbu – predstaviteľovi Sganarella vyčíta trochu neprirodzené posunky a nedostatočnú hlasovú charakteristiku päťdesiatdvaročného muža, výhrady má aj voči stereotypnému gestu, s ktorým manipuloval, so šatkou na hrdle. No v podstate jeho herecký výkon hodnotí pozitívne („hral dobre a primerane“).⁸³ „Puf bol tiež dosť dobre predstavený,... Žeroným a Aleidas zodpovedal očakávaniu nášmu. Pankrácovi chýbala

⁷⁸ Hleba, E.: Divadlo v Levoči. Martin: Slovenské národné literárne múzeum Maticy slovenskej, 1995, s. 47.

⁷⁹ Tamtiež, s. 47.

⁸⁰ Tamtiež, s. 47.

⁸¹ Tamtiež, s. 48.

⁸² Tamtiež, s. 47.

⁸³ Tamtiež, s. 48.

čistá zreteľná výslovnosť, posunky a držanie má dobré, komické, nech sa usiluje prevládať chybu svoju a stane sa vítaným nám hercom komickým. Doriména mala mať lepšie držanie dievčenské a hlas jej tiež bol primužský – máme nádej, že pri viac príležitostiach to dosiahne.⁸⁴ Najkritickejší bol Dobšinský vari k Theodorovi – „úloha nebola dobre pojatá, tie posunky a to držanie herca sa nehodilo pre takú osobu, bolo prikomické, niekde aj prepate.“⁸⁵

V porovnaní s prvými informáciami o divadelných začiatkoch Jednoty 1845 sa divadelnosť produkcií výrazne skvalitnila. Dokumentujú to aj informácie o kostýmovaní postáv v Moliérovej hre („pekne a nakoľko okolnosti naše dopustia dobre a primerane boli oblečené všetky osoby, čo k vyvedeniu aj mnoho napomáhalo“).⁸⁶

P. Dobšinský to potvrdzuje aj v inom zázname, v rukopise textu Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848, keď opisuje materiálnu stránku budovania ochotníckej študentskej scény v Levoči. „Šípka vopred rozmýšľajúci, ako by náležité a pekné javište (bínu) dalo sa usporiadať v našej palote... Šípka už pílił, hobľoval, strúhal, kresal, staval, spájal, až kým nebolo javište úplne hotové, že i steny a pripravy stáli i opona pohodlne vykrúcať a spúšťať sa mohla. Súčasne nelenili druhí žiaci. Šlajmer namaľoval okrasu a letiaceho sokola nad oponu. Dvaja Revickovci, majetní zemianski synovia z Oravy, darovali farby, plátno a papier, z nichž pozliepali sme oponu a stienky (kulisne). Mladší z týchto Revickovcov namaľoval sám na papierovú oponu Oravský zámok, že to bola radosť a potecha srdca nášho, keď sme videli, ako opona i pekná je dosť, pevná na skrúcanie a rozkrúcanie sa po umelom mechanizme Šipkovského bystrého umu a obratnej ruky mlynárskeho synka. Čo viac nás tešilo bolo to, že pri tomto diele spojili sa s nami aj neúdivia Jednoty a tak že sme mohli slovenskú reč a slovenské divadlo obľúbiť aj u takých, ktorí ináč by neboli pomysleli na slovenstvo. Na tomto hrdom javišti predstavili sme dňa 14. listopadu 1847 *Le mariage forcé*, t.j. Svadba či manželstvo z prinútenia (Násilná svadba), veselohru od Moliéra, poslovenčenú Mikulášom Dohnánym v jednom dejstve.“⁸⁷

Uvedený stav divadelného účinkovania levočských študentov umožňoval Dobšinskému patetickú exklamáciu na margo – podľa neho zmysluplnej – činnosti: „len sa usilujme bratia a iste nebanujeme, že sme sa aj na toto pole činnosti pustili, čo sa nám na ňom narodí uvidíme časom, sľubovať si môžeme i sladké a osočné ovocie samo, nech vôľa, vytrvalosť, ochotnosť a opatrnosť neschádza. Čakáme časom svojím nové predstavenie,

---

⁸⁴ Tamtiež, s. 48.

⁸⁵ Tamtiež, s. 48.

⁸⁶ Tamtiež, s. 48.

⁸⁷ Tamtiež, s. 45.

s novými vecmi a premenami, k dokonalosti, kráse a zanimavosti divadla nášho smerujúcimi.“⁸⁸

14. Citovaná Dobšinského exklamácia je vhodnou pointou pre docenenie zmyslu i významu jedinečnej divadelnej aktivity slovenského romantického hnutia. Táto aktivita je v slovenskej kultúre nezaslúžene nedocenená a hoci jej umelecký efekt pre celkový kontext slovenského ochotníckeho divadla neznamenal to, čo by pri takejto aktivite malo byť samozrejmosťou, predsa len naša analýza naznačuje možnosti tohto divadla, i tejto generáčnej skupiny, vo vzťahu k výchove umením, ale aj k výchove k umeniu.

15. Činnosť štúrovskej mládeže v Jednote nebola iba činnosťou jednorazovou a bez vplyvu na budúce účinkovanie členov Jednoty v praxi. Svedčia o tom aj pokusy pokračovania v praxi viacerých členov Jednoty: „Ján Polóny sa osvedčil ako organizátor divadiel v Brezne, Daniel Gallaj v Ratkovej, Samuel Šípka v Martine. Najaktívnejší bol Pavol Dobšinský počas farárovania v Sirku. Na jeseň 1851 sa s priateľmi rozhodli založiť putovné, „presťahovacie“ ochotnícke divadlo „pre príhodné tomu mestá okolia hornieho Gemera a Malohontu.“ Naše prvé zázjzdové divadlo aj založili, no po prvom a jedinom predstavení v Ratkovej sa rozpadlo.“⁸⁹

Literatúra:

- [1] ČAVOJSKÝ, L.: Spišské divadlo do roku 1918. In: Kret, A. (Ed.): *Spišské divadlo Spišská Nová Ves*. Levoča: POLYPRESS, 2006. ISBN 80-969668-7-1, s. 17 – 41.
- [2] ČAVOJSKÝ, L.: *Slovenské divadlo do roku 1919. Súpis A – M*. Bratislava: Národné divadelné centrum, 1997, 259 s. ISBN 80-85455-43-9.
- [3] DOBŠINSKÝ, P.: *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848*. Martin: Matica slovenská, 1972, 290 s.
- [4] HLEBA, E.: *Divadlo v Levoči*. Martin: Slovenské národné literárne múzeum Matice slovenskej, 1995, 212 s. ISBN 80-967353-6-5.
- [5] Kol. autorov: *Encyklopédia dramatických umení Slovenska A – L*. Bratislava: VEDA 1989. 692 s.
- [6] Kol. autorov: *Encyklopédia dramatických umení Slovenska M – Ž*. Bratislava: VEDA 1989. 710 s.
- [7] KOPČÁKOVÁ, S.: Hudobnohistorické pramene v Prešove a v strednom Šariši – aktuálny stav bádania. In *Ad honorem Richard Rybarič*. Ed.: Janka Petőczová.

⁸⁸ Hleba, E.: *Divadlo v Levoči*. Martin: Slovenské národné literárne múzeum Matice slovenskej, 1995, s. 48.

⁸⁹ Čavojský, L.: *Spišské divadlo do roku 1918*. In: Kret, A. (Ed.): *Spišské divadlo Spišská Nová Ves*. Levoča: POLYPRESS, 2006, s. 36.

- Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 2011. ISBN 978-80-89135-28-8, s. 124 - 133.
- [8] KOPČÁKOVÁ, S. Európske či národné hudobné dedičstvo – pohľad na minulé a súčasné formy globalizácie hudobnej kultúry na Slovensku. In *Spoločenské javy a zmeny*. Komárno: Univerzita J. Selyeho Komárno. ISBN 978-80-8122-008-1, s. 549 - 560.
- [9] MARTÁK, J.: *Divadelná činnosť Jednoty mládeže v Levoči (1845 – 1847)*. Slovenské divadlo, roč. IX, č. 2, 1961, s. 153.
- [10] MIKULA, V. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov*. Praha: Nakladatelství LIBRI, 1999, 526 s. ISBN 80-85983-56-7.
- [11] NOSKOVIČ, A.: Organizačné pohyby. In: Noskovič, A. – Čavojský, L. – Lehuta, E. – Cesnaková-Michalcová, M.: *Kapitoly z dejín slovenského divadla*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967.
- [12] NOSKOVIČ, A.: Začiatky slovenského ochotníckeho divadla. In: Noskovič, A. – Čavojský, L. – Lehuta, E. – Cesnaková-Michalcová, M.: *Kapitoly z dejín slovenského divadla*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967.

Summary

Chapters from the history of the theatre life in The Spiš region

In the contribution we outline dramatics and activities of members of Jednota mládeže slovenskej (Union of Slovak Youth) in Levoča. In the national consciousness processes and in the struggle for a new society, followers of Ludovit Stur (so-called “štúrovci”) attributed great importance to theatre. The then Slovak playwright (J. Chalupka) and the other nation’s amusing type of drama (e. g. V. K. Klicpera, A. Kotzebue, K. Kisfaludy) were typical for their drama creation. Revolutionary years of 1848/49 caused termination of drama activities at The Spiš region and ending of this important period. We outline the image of particular drama productions (from 1845 to 1847) realized by amateurs in Levoča.

Key words: followers of Ludovit Stur (so-called “štúrovci”), theatricals, theatre critic, amateur theatre

Alina Maria Basak

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Poland

Specyfika pracy opiekuńczo-wychowawczej w domu dziecka

Dom dziecka stanowi specyficzne środowisko wychowawcze. Jako placówka opiekuńczo-wychowawcza, realizuje w szczególności zadania kompensacyjne związane z niedostatkami opieki, wychowania i uczuć ze strony rodziny oraz przewyciężaniem różnego rodzaju trudności i zaburzeń, w tym zwłaszcza choroby sieroczej. Zakres tych zadań wyznaczają indywidualne sytuacje wychowanków. Niejednokrotnie zadania kompensacyjne (reedukacja, resocjalizacja, rehabilitacja i inne) dominują w całokształcie pracy opiekuńczo-wychowawczej placówki i modyfikują sposób realizacji zadań opiekuńczych i wychowawczych. Wypełnianie tych zadań składa się na przygotowanie wychowanka do przyszłego samodzielnego życia.

Istota opieki i wychowania

Rozumienie specyfiki procesu opiekuńczo-wychowawczego nie jest z pewnością możliwe bez wyjaśnienia istoty opieki i wychowania. Według Heleny Radlińskiej, opieka jest przydatna szczególnie tam, gdzie przejawiają się takie niekorzystne dla normalnego rozwoju człowieka zjawiska, jak: choroby, zaburzenia psychofizyczne, defekty, złe przyzwyczajenia, braki w sprawności i wykształceniu, samotność. Opieka to zapewnienie dzieciom osobistego bezpieczeństwa, to kompensowanie braków zagrażających wychowancom „radą i zachęceniem” [Radlińska 1961, s. 325]. Nie wystarczy więc zapewnić podopiecznemu pomoc materialną i niezbędne do funkcjonowania zasoby, ale także należy być odpowiedzialnym za jego rozwój wychowawczy, intelektualny i społeczny.

Inny pogląd prezentuje G. Gajewska, która pod pojęciem „opieka” rozumie dawanie wsparcia, zaspokajanie potrzeb, których jednostka nie umie, nie może lub nie jest w stanie samodzielnie zaspokoić, żeby zachować równowagę biologiczną i psychiczną, przeżyć,

zachować zdrowie, jakość życia, zapewnić prawidłowy rozwój i ciągłość gatunku [Gajewska 2004, s. 20].

Zdaniem B. Śliwerskiego, opieka jest specyficzną aktywnością opiekuna wobec podopiecznego polegającą na: utrzymywaniu relacji opiekuńczej między tymi stronami, od jej zainicjowania aż do pożądaných granic; zaspokajaniu ponadpodmiotowych potrzeb podopiecznego; przejęciu przez opiekuna odpowiedzialności za podopiecznego; zachowaniu niezbędnej ciągłości w zaspokajaniu potrzeb podopiecznego, wyznaczonej cyklicznością lub stałością w tym działaniu; bezinteresowności świadczeń podopiecznemu i zaspokajaniu jego potrzeb [Śliwerski 2006, s. 256]. Działania opiekuńcze nie powinny pominąć żadnej z wymienionych cech charakteryzujących opiekę.

Z kolei W. Okoń używa określenia „opieka nad dzieckiem” i definiuje je jako ogół działań podejmowanych przez odpowiednie instytucje lub osoby w celu zaspokojenia codziennych potrzeb dzieci oraz wszechstronnego rozwoju ich osobowości. Zdaniem Okonia, szczególnie intensywnej opieki wymagają dzieci pozostające w trudnych warunkach życiowych i wychowawczych, a więc dzieci, których rozwój jest zagrożony, zaś osoby lub instytucje sprawujące opiekę ponoszą odpowiedzialność moralną i prawną za powierzone im opiece dzieci [Okoń 2007, s. 289]. Opieka jest więc całościowym zadaniem o wyzwolenie lub rozwijanie samodzielności życiowej kogoś, kto jej wymaga. Ważna jest więc w niej troska o zachowanie i rozwój umiejętności do przetrwania wraz z jakością życia.

Z opieką ściśle łączy się pojęcie „wychowania”, rozpatrywane w wielu aspektach. Wychowanie w szerokim sensie obejmuje wszelkie oddziaływania na człowieka współtworzące jego osobową indywidualność. Oddziaływania rodzinne, szkolne, sąsiedzkie, koleżeńskie, zawodowe, grupy rówieśniczej, mediów masowych wpływają na człowieka: na jego postępowanie, decyzje, poglądy, na konstytuowanie się osobowego Ja. W tym rozumieniu zawiera się często postulat troskliwej opieki, chronienia przed ewentualnymi niebezpieczeństwami i zagrożeniami (prewencja) oraz prowadzenia wychowanka ku „pełni rozwoju” [Nowak 2008, s. 189]. Wychowanie w sensie węższym obejmuje wszelkie zamierzone oddziaływania na wychowanka podejmowane w określonym celu i w określonej sytuacji. Jak stwierdza Roman Schulz: „wychowanie interpretowane jest przede wszystkim teologicznie i prakseologicznie – jako planowa aktywność człowieka, zorientowana na osiągnięcie pewnych celów, tj. pewnych pożądaných i trwałých zmian w osobowości ludzi” [Schulz 1990, s. 6]. Z kolei wychowanie w sensie najwęższym obejmuje zamierzone wpływanie na sferę emocjonalno-wolicjonalną jednostki lub dążenie do wypracowania określonej postawy, umiejętności czy aspektu osobowości [Muszyński 1976, s. 10]. Wychowanie bywa więc różnie określane. Najczęściej towarzyszy temu świadome ogranicza-

nie treści i zakresu jego znaczenia, co pozwala przekształcać niedoskonałą wiedzę potoczną o wychowaniu w wiedzę zbliżoną do naukowej.

Opieka i wychowanie wzajemnie się uzupełniają, przenikają i wzbogacają, nawet składają się na nie te same elementy. Jednocześnie pomiędzy tymi elementami zachodzą różnice jakościowe. Opieka wiąże się bowiem z organizowaniem, tworzeniem warunków, zapewnieniem środków i psychicznej pomocy, natomiast wychowanie realizuje się jako przekaz treści, norm i wartości ważnych dla danej społeczności lub kultury [Łobocki 2008, s. 50]. Skuteczność wychowania zależy w niemałym stopniu od zaspokojenia potrzeb fizjologicznych i psychospołecznych dzieci, a skuteczność opieki od sposobu, w jaki zaspokajają się potrzeby wychowanków, a zwłaszcza od poszanowania ich godności osobistej jako istotnego atrybutu działalności wychowawczej.

Proces opiekuńczo-wychowawczy

System czynności wychowawców i wychowanków, umożliwiających wychowankom zmienienie się w pożądanym kierunku, czyli kształtowanie i przekształcanie wiedzy o świecie uczuć, przekonań i postaw społecznych, moralnych i estetycznych, kształtowanie woli i charakteru oraz wszechstronne rozwijanie osobowości składa się na proces opiekuńczo-wychowawczy. Kolejność tych czynności jest odpowiednio dostosowana do przebiegu wywoływanych przez nie zmian. Sens procesu opiekuńczo-wychowawczego sprowadza się do tego, aby wychowanków pobudzić do indywidualnej lub zespołowej działalności, która stanowiąc osnowę kolejnych sytuacji wychowawczych, umożliwia osiągnięcie założonych zmian w osobowości wychowanków.

Proces opiekuńczo-wychowawczy to wzajemne oddziaływania między wychowawcą a wychowankiem, odbywające się w ramach określonej formy opieki nad dzieckiem. Proces ten może mieć charakter jednostkowy i w tym przypadku podstawę procesu stanowi relacja wychowanek - wychowawca. Może również mieć charakter zbiorowy, gdzie występują relacje bardziej złożone, jak: wychowawca - wychowankowie, grupa wychowawcza - cała społeczność placówki, wychowanek - grupa wychowawcza, wychowawca - grupa wychowawcza. Jednym ze szczególnie trudnych problemów w warunkach życia zbiorowego jest godzenie dobra wychowanka jako jednostki z dobrem grupy wychowawczej i całej społeczności np. domu dziecka [Dąbrowski 1997, s. 77].

W procesie opiekuńczo-wychowawczym można wyodrębnić następujące etapy: wdrażanie wychowanków do pożądaných form aktywności; rozwijanie i utrwalanie dyspozycji do takiej aktywności; uświadomienie wychowankom znaczenia aktywności; przyswajanie ocen i przekonań; zdobywanie przez wychowanków wiedzy o następstwach działań

[Okoń 2007, s. 332]. Wychowanek w procesie opiekuńczo-wychowawczym nie może być traktowany jako przedmiot, lecz jako podmiot wychowania.

Specyficzne potrzeby wychowanków domu dziecka

Specyfika sytuacji życiowych wychowanków domu dziecka jest wyznaczona przez role, których nie doświadczają dzieci żyjące w rodzinach i decyduje o wyróżnieniu w odbiorze społecznym kategorii „dzieci z domu dziecka”. Na skutek długotrwałego pobytu wychowanków domu dziecka poza rodziną można zaobserwować u nich zmiany osobowościowe, są to:

- kompleks sierocińca, objawiający się poczuciem niższej wartości z powodu odmiennej sytuacji wychowanka w porównaniu z większością rówieśników z domów rodzinnych;
- postawa konsumpcyjna, wynikająca z roli podopiecznego, który wszystko otrzymuje, a w zamian nie daje nic od siebie, ograniczająca inicjatywę i zaradność życiową;
- głód uczuciowy, występujący w następstwie braku zaspokojenia potrzeb emocjonalnych w warunkach wychowania zbiorowego;
- bezbronność, wynikająca z braku zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa, szczególnie u słabszych i młodszych wychowanków, którzy muszą „wysługiwać” się sprytniejszym, starszym, silniejszym;
- poczucie tymczasowości - wyuczona reakcja wychowanków, oparta na naiwnej dziecięcej nadziei, że rodzice już niedługo ich zabiorą do domu, bo „mama przecież mówiła”;
- transfer uprzedzenia do własnego losu, polegający na przekonaniu o okrucieństwie swojego losu, za który wini się dom dziecka i wychowawcę, jako najbliższą osobę wykonującą wyrok losu;
- lęk przed życiem, charakteryzujący wychowanków na progu samodzielnego życia, którzy są pełni obaw, czy poradzą sobie z problemami życiowymi;
- podatność na złe wpływy - nie stanowi specyficznej cechy wychowanków, ale w przypadku ich powrotu do dawnego patologicznego środowiska mogą podzielać utrwalone wzory społecznych zachowań;
- trudności we współżyciu z ludźmi - mogą charakteryzować wychowanków szczególnie wyczulonych na ukrycie faktu swojego pobytu w domu dziecka, w obawie przed ponownym zranieniem, negatywną opinią [Kamińska 2010, s. 185].

Dzieci z domu dziecka są z reguły zaniedbane wychowawczo, opóźnione w nauce, wykazują różnorodne zaburzenia w rozwoju fizycznym i psychicznym, charakteryzują się

przewlekłymi schorzeniami i defektami rozwojowymi. Przykre doświadczenia życiowe z okresu dzieciństwa, z jednej strony brak miłości i akceptacji, brak pożytecznych nawyków, wartościowych wzorów zachowań, z drugiej strony – niemożność zmiany własnego losu, wyzwalają w dzieciach poczucie małej wartości, nie sprzyjające rozwojowi wyższych aspiracji [Raczkowska 1983, s. 132]. Ponadto, w domu dziecka, dziecko jest jednym z wielu wychowanków, a podporządkowując się zasadom współżycia zbiorowego zatracą indywidualność i poczucie własnej wartości.

Skupienie dzieci sfrustrowanych na skutek przewlekłej deprywacji potrzeb, odciętych od dotychczasowych kontaktów społecznych, mających wiele swoistych problemów, utrudnia tworzenie atmosfery pogody i ufności we własne siły, ale zarazem wymaga zabiegów organizacyjnych mających na celu wypracowanie skutecznych sposobów wspierania i wzmacniania dzieci zagrożonych [Kamińska 2010, s. 193]. O tym, czy dziecko wychowywane w domu dziecka zaakceptuje swoją sytuację życiową, uwierzy we własne siły i będzie pomyślnie realizować swoje plany życiowe, decydują nie tylko warunki stworzone mu w placówce i jakość organizowanego w niej procesu wychowawczego, ale także stosunek ludzi z zewnątrz, z którymi się styka, od których może czerpać wzory zachowań i postaw.

Praca opiekuńczo-wychowawcza w Domu Dziecka Nr 1 w Jarosławiu

Dom Dziecka Nr 1 w Jarosławiu jest placówką wielofunkcyjną o charakterze opiekuńczo-wychowawczym. Jest to placówka socjalizacyjna, w której obecnie (w 2011 roku) przebywa 36 wychowanków w wieku od 7 do 18 lat. W 2010 r. Dom Dziecka zakończył etapowy plan dochodzenia do standardów i otrzymał zgodę Wojewody Podkarpackiego na prowadzenie placówki. Główną maksymą Domu Dziecka Nr 1 w Jarosławiu jest następujące założenie: „Dom dziecka jest naszym domem! Dbamy więc o to, abyśmy mogli żyć w nim bezpiecznie, przyjemnie i szczęśliwie. Od nas zależy też jak spędzimy w nim lata dzieciństwa i młodości”.

Głównymi kierunkami pracy opiekuńczo-wychowawczej w domu dziecka są następujące działania: zaspokojenie podstawowych potrzeb emocjonalnych dzieci; praca na rzecz powrotu dziecka do rodziny lub poszukiwanie zastępczego środowiska rodzinnego, podtrzymywanie więzi z rodzinami; troska o zdrowie i prawidłowy rozwój fizyczny, psychiczny i poznawczy dzieci; przygotowanie do samodzielnego życia, uczenie zaradności życiowej, norm i zachowań życia społecznego i rodzinnego oraz aktywizowanie aspiracji życiowych; uczenie organizowania czasu wolnego, uczestniczenia w zajęciach kulturalnych, rekreacyjnych i sportowych; wyrównywanie deficytów rozwojowych dzieci; umacnianie samorządności wychowanków i doskonalenie pracy kadry pedagogicznej.

Praca opiekuńczo-wychowawcza w domu dziecka odbywa się na podstawie planu rocznego, karty pobytu dziecka oraz indywidualnych (rocznych) programów pracy z każdym dzieckiem i rodziną. Każdy wychowawca ponosi pełną odpowiedzialność za swoich wychowanków. Dla każdego dziecka opracowuje indywidualny program pracy, w którym określa, jakie cele będzie realizował w danym roku szkolnym. Do najbardziej preferowanych przez wychowawców domu dziecka sposobów działania należą: zapewnienie wychowankom powodzenia szkolnego, stworzenie korzystnych warunków do rozwoju umysłowego, przygotowanie do współpracy w zespole i uczestnictwa w życiu społecznym. Dom dziecka stwarza sprzyjające warunki do tych poczynań, chociaż jako instytucja wychowania zbiorowego nie zawsze ma możliwości wystarczającej indywidualizacji działań. Placówki tego typu ze względu na zapewnienie bezpieczeństwa wychowankom, muszą programować i organizować niemal całe ich życie. Sprawia to, że doświadczenia, jakie nabywają tutaj dzieci, różnią się od tych, jakie zdobywają inne dzieci w normalnie funkcjonujących rodzinach.

Zdaniem wychowawców domu dziecka:

- warunki socjalno-bytowe dzieci w 100% realizowane są poprawnie;
- zadania związane z wpływem wychowywania na zdrowie wykonywane są w 100% w sposób prawidłowy;
- zadania związane z higieną i zdrowiem są wykonywane prawidłowo.

Wychowawcy czuwają nad staranną toaletą poranną i wieczorną, dbają o czystość ciała i odzieży wychowanków. Poprzez hartowanie, gimnastykę poranną, udział w grach sportowych, spacerach i turystyce wzmacniają organizm swoich podopiecznych. Kontrolują ubiór wychowanków stosownie do warunków atmosferycznych i rodzaju wykonywanych czynności. Mają obowiązek przestrzegania przepisów bezpieczeństwa w domu dziecka i poza nim. Starają się unikać sytuacji zagrażających życiu i zdrowiu. Chronią przed lekomyślnością.

Ponadto jednym z istotnych zadań w procesie opiekuńczo-wychowawczym jest praca z rodziną wychowanka. Wychowawcy dokładają wszelkich starań na rzecz powrotu dziecka do rodziny. Działania wychowawców, psychologa i pracownika socjalnego koncentrują się na wzmocnieniu kontaktów dziecka z rodziną. W tym celu każdy wychowawca opracowuje program pracy z rodziną dziecka.

Zdaniem wychowanków domu dziecka, zadania związane z ich nauką i rozwojem intelektualnym są wykonywane prawidłowo. Cały zespół wychowawców dużo pracy poświęca motywowaniu wychowanków do nauki. Na bieżąco odbywa się współpraca ze szkołami poprzez częste kontakty z nauczycielami i wychowawcami oraz udział w zebraniach z rodzicami. Co trzy miesiące na posiedzeniach stałego zespołu do spraw okresowej oceny sytuacji dziecka analizowane są wyniki w nauce i określone formy pomocy dla każdego

wychowanka indywidualnie. Dla osiągnięcia większej efektywności nawiązano współpracę z uczniami szkół licealnych, którzy kilka razy w tygodniu pomagają wychowankom mającym szczególne trudności w nauce. Zadania związane z zagospodarowaniem czasu wolnego również są wykonywane prawidłowo. Wychowawcy zapewniają różnorodny repertuar form spędzania czasu wolnego, który pozostaje do ich dyspozycji poza obowiązkami i zadaniami, jakie mają do wykonania. W ramach atrakcyjnego zagospodarowania czasu wolnego dzieciom organizowane są: zajęcia świetlicowe (plastyczne, haft i szydełkowanie, konkursy, dyskoteki), spotkania z dziećmi z innych szkół w ramach zajęć rekreacyjno-sportowych (turnieje gry w tenisa stołowego, piłkę nożną, gra w kosza, zajęcia ruchowe w siłowni, biwaki), wycieczki rowerowe, spacerzy do parku, w okresie zimowym zajęcia w sali gimnastycznej, natomiast w okresie letnim zajęcia sportowe na stadionie, zajęcia siłowe w siłowni, gry i zabawy ruchowe na podwórku, grill, zajęcia kulturalne (wystawy, teatr), zajęcia o charakterze edukacyjnym, imprezy okolicznościowe. Ponadto organizowany jest letni i zimowy wypoczynek, a także zajęcia o charakterze terapeutycznym i profilaktycznym (zajęcia terapeutyczne grupowe, terapia indywidualna, terapia logopedyczna, zajęcia korekcyjno-kompensacyjne) i zajęcia dodatkowe, z których korzystają dzieci poza placówką (język angielski, ognisko baletowe, zajęcia taneczne).

Dom dziecka, jako główne środowisko życia wychowanków, musi zaspokoić wszystkie istotne potrzeby swoich podopiecznych, od najbardziej elementarnych, bytowych poczynając, na złożonych potrzebach psychicznych kończąc. Jest oczywiste, że dziecko musi otrzymać niezbędne dla swojego rozwoju warunki materialne, ale równocześnie wiadomo, że szkodliwe zarówno dla niego, jak i w wymiarze społecznym jest usytuowanie go w pozycji biocy. Treścią działań opiekuńczo-wychowawczych musi więc stawać się systematyczne włączanie wychowanków do współtworzenia własnej egzystencji.

Postulaty, dotyczące organizowania procesu opiekuńczo-wychowawczego w domach dziecka, stanowią rozwinięcie ogólnej idei prawa dziecka do opieki oraz zasady wychowawczego charakteru opieki. Postulaty te można nazwać umownie swoistymi prawami wychowanków, chodzi mianowicie o prawo do:

- pozytywnej motywacji pobytu dziecka w placówce;
- stabilizacji więzi osobowych w układach: dzieci - dzieci, dzieci – kadra;
- rzeczywistego współdziałania w kształtowaniu warunków życia w domu dziecka;
- demokratycznej zależności (Korczakowska teza: „dziecko podlega regułom życia w placówce, a nie osobom”);
- mobilizujących perspektyw jednostkowych i zbiorowych;
- radości życia i marzeń;
- ochrony i bezpieczeństwa osobistego;

- obiektywnej i sprawiedliwej oceny postępowania dziecka;
- łączenia uprawnień dziecka z wymaganiami wobec innego;
- nawiązywania przez dziecko kontaktów koleżeńskich, przyjaźni i miłości;
- wyboru dróg postępowania moralnego i odpowiedzialności za ten wybór;
- wzmacniania i hartowania woli dziecka;
- wybaczenia błędów i ograniczania kar na rzecz zachęt, wzmacniających pozytywną motywację dziecka;
- naprawiania przez dziecko, w miarę jego możliwości, szkód i krzywd wyrządzonych świadomie czy nieświadomie;
- szanowania tajemnic dziecka i intymności jego przeżyć osobistych;
- odtwarzania warunków poznawania i przyjmowania przez dziecko społecznie uznanych wartości życia [Dąbrowski 1997, s. 77-78].

Przedstawione problemy, dotyczące specyfiki procesu opiekuńczo- wychowawczego, dają jedynie ogólną orientację w tym zakresie. Każde z zaproponowanych zadań realizowanych w procesie opiekuńczo-wychowawczym jest zawsze tylko pewnym narzędziem w ręku wychowawcy. Nigdy też nie stanowi uniwersalnego środka przeciw napotykanym trudnościom wychowawczym. Tak więc sukces pedagogiczny zależy nie tyle od rodzaju zastosowanej strategii oddziaływań, ile posługiwania się nią w odpowiedni sposób. Wymaga niejednokrotnie mistrzostwa, a niemal zawsze pełnej akceptacji powierzonych wychowawcy wychowanków, okazywania im szacunku i zrozumienia empatycznego oraz bycia w miarę autentycznym, czyli ustawicznego wyzwania się od wszelkich stereotypowych zachowań, nie popadania w rutynę.

Zakończenie

Domy dziecka mają statutowy obowiązek zapewnienia wychowankom właściwych warunków życiowych oraz prawidłowego pokierowania ich rozwojem, w tym szczególnie zaspokajania potrzeb biologicznych, psychicznych i społecznych, ale także przygotowania do samodzielnego życia. Domy dziecka prowadzą zatem działalność w dwóch ściśle ze sobą powiązanych kierunkach: na „dziś” i na „jutro”. Szczególny nacisk kładzie się na zaspokojenie potrzeb emocjonalnych wychowanków, zapewnienie im poczucia bezpieczeństwa, przywracanie równowagi psychicznej, kształtowanie takich cech osobowości, jak: pracowitość, uczciwość, poczucie własnej wartości, odwaga cywilna.

Z prawdziwie zadowalającym efektem procesu opiekuńczo-wychowawczego mamy do czynienia dopiero wówczas, kiedy wychowankowie nie tylko potrafią odróżnić dobro od zła i postępują zgodnie z zasadami współżycia społecznego, lecz także dają gwarancję takiego postępowania, ponieważ zasady i normy, którymi się kierują, uległy rzeczywistej internalizacji. O taki wynik nie jest na pewno łatwo. Pragnąc osiągnąć optymalne rezulta-

ty wychowawcze, nie sposób zadowolić się tylko często zewnętrznymi, obserwowalnymi i w zasadzie konstruktywnymi zachowaniami wychowanków. Zachodzi również potrzeba wnikania w motywację ich postępowania, czyli oceniania w kategoriach psychologicznych i moralnych. Ponadto istnieje konieczność wyzwalania w nich działań bezinteresownych i uwrażliwiania ich na głos własnego sumienia.

Spis literatury:

- [1] DĄBROWSKI Z. (red.): *Węzłowe problemy opieki i wychowania w domu dziecka*. Wydawnictwo WSP, Olsztyn 1997.
- [2] GAJEWSKA G.: *Pedagogika opiekuńcza i jej metodyka. Stan i perspektywy rozwoju: wybrane zagadnienia teorii i praktyki pracy opiekuńczo-wychowawczej*. Stowarzyszenie Edukacyjne Pedagogów „Cogito”, Zielona Góra 2004.
- [3] KONARZEWSKI K.: *Podstawy teorii oddziaływań wychowawczych*. PWN, Warszawa 1987.
- [4] KAMIŃSKA U.: *Wychowawcza i edukacyjna rola domu dziecka w Polsce*. Wydawnictwo: Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 2010.
- [5] ŁOBOCKI M.: *Teoria wychowania w zarysie*. Impuls, Kraków 2008.
- [6] MUSZYŃSKI H.: *Zarys teorii wychowania*. PWN, Warszawa 1976.
- [7] NOWAK M.: *Teorie i koncepcje wychowania*. WAiP, Warszawa 2008.
- [8] OKOŃ W.: *Nowy słownik pedagogiczny*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2007.
- [9] RACZKOWSKA J.: *Kiedy rodzina zawiedzie*. PWN, Warszawa 1983.
- [10] RADLIŃSKA H.: *Pedagogika społeczna*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa 1961.
- [11] SCHULZ R.: *Elementy pedagogicznego obrazu wychowania*. Impuls, Kraków 1990.
- [12] ŚLIWERSKI B. (red): *Pedagogika. Subdyscypliny wiedzy pedagogicznej*. T. III, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk 2006.

Summary

The peculiarity of upbringing work in an orphanage

An orphanage is a specific upbringing environment. The peculiarity of an orphanage as an educational establishment is the fact that it performs compensating tasks concerning shortages of care, upbringing and dysfunctions of a family and overcomes the results of such shortages – various types of difficulties and dysfunctions, especially orphan's disease. The range of the above tasks is constituted by individual cases. It often happens that compensating tasks dominate in the whole course of work of a given establishment and they modify the way upbringing is performed. Fulfilling those tasks is a part of preparing children for their future independent lives.

Key words: orphanage, upbringing environment, **socialization.**

Prawa
Law

Vladimir Vrana

P.J.Šafarik University in Košice, Slovakia

Some remarks on private delict theft in Roman law

„There is no doubt that the Romanists of today are more alive to social and economic questions than their predecessors of fi fty years ago. Even so, the systematic coherence and conceptual smoothness of the law they are concerned with are so seductive that the temptation to forget about the rugged realities behind the facade is far greater for them than, for instance, for an English legal historian.”

(David Daube, *Roman Law: Linguistic, Social, and Philosophical Aspects*, Edinburgh, 1969)

The study of Roman law is a complicated matter. As a result, scholars try to discuss it in language that has meaning for themselves and their contemporaries. While the use of comprehensible language is an admirable practice, in the case of Roman law, certain ubiquitous catchwords have resulted in a misrepresentation of the state of affairs, in particular by ascribing a deceptively familiar institutional structure to what were fluid practices.

The history of a people's law is as long as that of the people itself, for law of a sort exists in every stage of human society. In the case of Rome, the history of the law is even longer than that of the people, for even after the fall of the empire, Roman law never quite died out, and from the eleventh century A.D. onwards, through the renewed study of Justinian's compilations, it was revived as an active force, and deeply influenced the development of the law throughout Europe. But even if we go no further than the death of Justinian, the stretch of time with which we are concerned is enormous, some thirteen hundreds years, counting from the traditional date of the foundation of the city.¹

---

¹ Jolowicz, H.F.,Nicholas, B.: *Historical Introduction to the study of Roman law*, Cambridge 2008, p.4.

Society and law are subject to change, and Roman history went on for a long time. The dominions of Rome embraced many culturally very un-Roman people: Greeks, Egyptians, Semites, Celts and so on. Rome did not impose a unitary system of legal institutions like a giant dishcover upon all these diverse sets of people. Their legal relationships inside their own communities went on in most ways as before, at least in our period, and it would be quite impossible to describe them all – not least because of some of them virtually nothing is known.²

Nevertheless, law is certainly some reflection of society (usually of its more conservative aspects, because of the law's function as a guarantor of stability), and not only a reflection, but also in some degree an influence upon it - usually a brake, providing only cautiously and tardily the mechanisms to fulfil the changing desires of society as a whole, but sometimes an accelerator, a tool in the hands of a particular section of the community such as an intelligentsia for achieving new ends that people in general do not actively want but will not positively oppose.³

The distinction between crime and delict in Roman law was much less cler-cut than it is today⁴. In the cases where individual alone was injured and not the public peace, the state only interposed upon the appeal of the party injured, who caused his opponent or in case of need by laying violent hands on him compelled him to appear personally along with himself before judge. Of the civil law of theft, *furtum*, it is often said nowadays that it was in classical times of little practical importance. Under what circumstances during monarchy theft was regarded as at all expiable, and what in such an event the person injured was entitled to demand from the thief according to opinion of Theodor Mommsen⁵ cannot be ascertained. Theft was, like damage, a tort – though a penal one; aggrieved person sued the thief in the civil courts.

We have seen that in the Roman law, as in other early systems, the field covered by modern criminal law falls largely within the province of the ordinary civil law of delict. Thus, theft and assault, typical crimes according to modern law, led only to private actions at the instance of the party injured, though the result of such action might be the infliction of a physical penalty on wrongdoer. Moreover, even where the wrong appears not to be regarded as private, it is often a religious matter.

---

² There is one reference in the Digest to the Celtic and Punic languages: D 32,11, pr.

³ Crook, J.A.: Law and life of Rome, New York 2010, p.7.

⁴ See Zimmermann, R.: The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition, Cape Town 1992, p.902-915.

⁵ The History of Rome, vol.1, London 1986, p.193.

The classical conception of *furtum* included not only an actual removal of another's thing, but any intentional handling of another's thing with the view to derive a profit therefrom (*lucri faciendi, lucrandi causa*). This broad definition embraced not only simple stealing but also the most different acts of making use of another's thing without the knowledge of, or contrary to an agreement with, the owner, such as, for instance, selling another's thing, collecting money from another's debtor as a payment, without authorization by the creditor, and the like. The object of *furtum* could be only a movable though opinions to the contrary were not absent. Even a free person (a son or wife) could be „stolen“. There was no *furtum* if there was not an owner of the stolen thing, as, e.g., if the thing was a *res nullius* or belonged to an inheritance not yet entered upon by the heir, since such a thing was considered (in earlier law) to be a *res nullius*. Only a fraudulent *contractatio* could be qualified as *furtum* since „no one commits a theft without evil intention“ (*Inst.* 4,1,7), which in the sources is termed as *animus (affectus) furandi, furis, furti faciendi*.⁶

Between Roman jurists there were some differences as to advisement of particular delicts is concerned. For example, Quintus Mucius Scaevola treated theft of property and damage to property as quite separate from each other, but Massurius Sabinus brought them together, thus recognising a category of wrongdoing (delict), which gave the victim a civil action for a penalty against the wrongdoer.⁷ But, of course, thieves are not usually solvent, not worth the trouble of suing civilly – a modern as well as an ancient problem. The interest of the public was partly in recovering its economic loss and partly in the repression of theft by means of a coercive kind, and faced with the perennial difficulty of achieving the former it was likely to concentrate on the latter. Under the Principate theft did become a crime as well as a civil wrong, though it never had a standing jury-court⁸: „The man who has haled a thief before the prefect of the watch or the governor of a province is taken to have made his choice of means to pursue his right; and if the matter is concluded in that court and he gets his things back or his money singlefold, that is the end“.

Perhaps what the prefect of the watch did under the Principate the *tresviri capitales* had already done a good deal in Cicero's day. But at any rate under the principate it was suspected that the civil procedure for theft was little used⁹, though the lawyers went on

⁶ Cf. Berger, A.: Dictionary of Roman Law, Philadelphia 1953, p.480.

⁷ See Stein, P.: Roman Law in European History, Cambridge 2007, p.18.

⁸ Jul. D 47,2,57,1: „Qui furem deducit ad praefectum vigilibus vel ad pralidem, existimandus est elegisse viam, qua rem persequeretur: et si negotium ibi terminatum et damnato sublata, maxime si non solum rem furtivam fur restituere iussus fuerit, sed amplius aliquid in eum iudex constituerit“.

⁹ See Schulz, F.: Classical Roman Law, London 1951, p.573-4.

amusing themselves with it, including a lot of primitive complexities¹⁰ which frequent practical application would soon have abolished. It was said of all these anomalous „penal torts“ that in Roman they were the product of an age when the remedies of criminal procedure lagged behind those of civil. The one remark in Digest – Ulp. 47,2,93: „...one must remember that nowadays theft is usually punished in the criminal courts“ is very probably an interpolation by someone of a latter age.¹¹

Furthermore, there were two respects in which the civil law rules gave people a better chance to recover their losses than anything anyone has invented since. First, since upon civil judgement the thief and his accomplice became a judgement-debtor, he could ultimately be haled off into private bondage to work off his debt.¹² And secondly, since the action for theft was one of the class known as „noxal actions“, which meant that if the offence had been committed by a slave you sued his *dominus*, who had the choice of paying up or handing over the slave, you could in such a case recover something, if only a saleable slave.

These possibilities may well have been enough to give the civil procedure an abiding attractiveness, so that people wanted both. They wanted, and could have, more than one civil action cumulatively against thief, namely in addition to the *actio furti* for a penalty, a vindication of the stolen object or *condictio furtiva* for its value. For there was, as Gaius says, a „hatred of thieves“ – „*odio furum*“. You could legitimately kill a burglar, or even a day-time thief if he produced a weapon. And yet in our period the Roman law was not as savage to thieves. Death or transportation for tiny sums was unknown. Deportationes (for *honestiores*) and the mines (for *humiliores*) were the outside limit even for aggravated theft such as burglary.¹³

By an early date it was established that the physical act that was needed for the commission of *furtum* was a wrongful touching, *contrectatio*. There was no need for an asportation¹⁴. At the same time, the award in the *actio furti* to the victim was fixed as a multiple of the value of the object stolen. According to Watson¹⁵ this conjunction caused problems in a number of distinguishable situations, namely:

- when what was touched could be regarded as a unit but what was removed was only a fraction; for instance when someone took a bushel from a large heap of

¹⁰ See Gai. *Inst.* 3,183-194.

¹¹ Schulz, *ibid.*, p.27.

¹² See Gai *Inst.* 4,4.

¹³ See Ulp. D 47,18,1,2.

¹⁴ *Furtum* may or may not have originally required asportation. Cf. Ulp. D 47,2,21 pr.

¹⁵ Watson, A.: *The Spirit of Roman law*, London 1995,p.99-100.

grain, or sucked up through a straw a little of the wine that filled the hold of a ship¹⁶;

- when a container that was too heavy to move was broken into, with a view to removing only part of its contents¹⁷;
- when there was no intention to keep the thing but only to use it temporarily: for instance, to use a borrowed object in an unauthorized way, or to introduce one's mares to another's jackass¹⁸;
- when a person from whom the thing was taken was not the owner or when more than one person could be plaintiff in the *actio furti*, such a person who had a life rent and the bare owner¹⁹.

The problem is not that „wrongful touching” is inappropriate as the constitutive act for theft - in fact, it is very appropriate for a system that did not punish attempts -but that it is inappropriate when coupled with an award to the plaintiff that was fixed by law as a multiple of the thing stolen. When a thief drank a cupful of wine from the cargo contained in the hold of a ship, he might actually have deprived the owner of one ten-thousandth part of the cargo. To make him liable, if he were caught in the act, to pay four times the value of the cargo seems harsh, especially since, if he had carted off the lot, he would be liable to no different penalty. Of course, if he had been fortunate enough to find a ship in which the cargo of wine was being carried in amphorae and he had broken into one jar to drink the same amount, he would have been liable only to pay four times the value of the wine in the amphora. If the award in the *actio furti* had been based on a different standard, such as a multiple of the plaintiff's interest, or been fixed at the discretion of the judge, the jurists would not even have been faced with the difficult philosophical question about the nature of a thing.²⁰

How were the jurists to deal with this problem? Could they have approached it by defining the object stolen in terms of the intention of the thief? Theft from an agglomeration would then be of only what the thief intended to have for himself. But this approach, if it had been taken (and it was not), would have been unsatisfactory for at least two reasons.

First, with regard to the agglomeration it would have involved either a circularity of reasoning (a thief steals what he intends to steal) or a definition in terms not of touching

---

¹⁶ Cf. D 47,2,21,5-6.

¹⁷ Cf. D 47,2,21,8-10.

¹⁸ Cf. Gai. *Inst.* 3,196; D 47,2,40.

¹⁹ Cf. D 47,2,10.

²⁰ Watson, A., *ibid.*, p.99.

but of asportation (a thief steals from the heap or hold what he takes away from the heap or hold).

Secondly, with regard to temporary wrongful use, one would have to define what was stolen as no longer the physical object - that is, when another's horse was ridden farther than was bargained for, what was stolen would not be the horse but the use of the horse. But then the wrongful constitutive act would again not have been touching because one cannot touch the use of something. The easy solution to the problem thus did not lie in this direction. The easy solution would have been to change the method of calculating the award in the *actio furti*—to a multiple of the loss inflicted on the victim plaintiff, but that was an approach not readily available to the jurists since the method of calculation was fixed by the Edict. In this case, as often, there was no governmental intervention to ameliorate the law.²¹

The Roman law of theft as it is presented in the sources is reasonably cohesive, but there are texts where the legal ruling seems out of line. It is revealing to look at these from the perspective of the award to the plaintiff in the *actio furti*.

D 47,2,39 (Ulpian, *On Sabinus*, book 1): „It is true that if someone carried off another's prostitute slave this is not theft. For it is not the act that is examined but the cause of the act, and the motive here was lust, not theft. And, therefore, even a person, who broke down a prostitute's door on account of lust, and thieves, not brought in by him but acting independently, carried off the prostitute's property, was not liable for theft...”²²

D 47,2,83,2 (Paul, *Opinions*, book 2): „Whoever carried off another's female slave who was not a prostitute on account of lust will be liable to the *actio furti*, and if he kept her concealed will be punished by the penalty of the *lex Fabia*.”²³

When these texts, admittedly by different jurists, are placed side by side, the contrast is striking. To take away another's female slave to gratify one's lust is (for Paul) theft if the slave was not a prostitute, but not theft (for Ulpian) if she was a prostitute. If the results stem from the intention of the wrongdoer and relate to the absence of an intention to make a gain, then we might have expected the converse results. After all, where the slave was a prostitute, the wrongdoer could presumably have gratified his lust if he had been willing to pay. The wrongdoer had the indirect intention to make a gain of the money he should otherwise have paid.²⁴

²¹ Watson, A., *ibid.*, p.100.

²² „*Verum est, si meretricem alienam ancillam rapuit quis vel celavit, fatum non esse: nec enim factum quaeritur, sed causa faciendi: causa autem faciendi libido fuit, non fátum. Et ideo etiam eum, qui fores meretricis effregit libidinis causa, et fures non ab eo inducti, sed alias ingressi meretrices res egesserunt, furti non teneri...*“

²³ See also *Pauli Sententiae*, 2,31,12.

²⁴ Watson, A., *ibid.*, p.101.

But the problem does not directly lie with the absence of the *animus lucrandi*, intention to gain. Intention to make a gain was usually interpreted widely. Thus in a different fragment of his text just quoted, Paul holds it is theft for a fuller or tailor to wear clothes he had taken in to clean or mend. Gaius held that there was theft if someone lent without authorization something he himself had borrowed, „for it is a type of profit to exercise generosity out of another's property and to put someone under an obligation to do a good turn." Thus, the main problem is not why Paul held it was theft to carry off another's non-prostitute slave because of lust, but why Ulpian held such behavior was not theft when the slave was a prostitute.²⁵

There have been many approaches to the crux, and they have centered on D 47,2,39 pr. because it is Ulpian's position that is hard to justify. O. Karlowa²⁶ suggested that for Ulpian there was no theft of the prostitute because she was available for the satisfaction of all men's desires, and so to take her because of lust was not contrary to the wishes of the owner, which was another requirement for *furtum*. To this it is reasonable to respond with critics that, on that approach, to take a horse from a livery stable to ride for a while would not be theft either. In either case, it would be against the wishes of the owner to take the slave prostitute or horse without an intention of paying. For Jolowicz, the text of Ulpian is interpolated, that is, altered, at some subsequent date, probably at the compilation of the *Digest*: „Our passage must be interpolated: the statement introduced by *et ideo* („and, therefore,") does not follow from what precedes." But, for a start against this suggestion, it is not easy to see how the first part of the text could have read in any other way that would have allowed *et ideo* etc. to follow. Any argument here should be rather that it is the statement introduced by *et ideo* that has been altered.

Further, that statement *does* follow from what precedes. It is another example of a proposition held by some jurists that if one person deliberately acts in a way that injures another, and as a result some third person is enabled to commit theft from the second person, the first is estopped from denying that he was an accomplice. Ulpian²⁷, we know, was interested in the proposition. Thus, what follows *et ideo* supports the notion that the first part of the text is genuine Ulpian: otherwise the substance of these two parts of the text would have to have been interpolated.

---

²⁵ Gai D 47,2,55,1: „*Eum, qui quod utendum accepit ipse alii commodaverit, furti obligaci responsum est. Ex quo satis apparet fatum fieri et si quis usum alienae rei in suum lacrum convertat. Nec movere duem debet, quasi nihil lucri sui gratia faciat...*"

²⁶ Römische Rechtsgeschichte 2, Leipzig 1901, p.785.

²⁷ D 47,2,36, pr.

Some juristic texts relating to false weights and measures concern market situations although the market is not mentioned and the legal point in them usually concerns something different. We can give one example:

Ulp. D 47,2,52,22 (book 37 on the Edict): „Someone lent you heavier weights when you were buying by weight. Mela writes that he will be liable to the seller for theft: you too, if you knew. For you do not receive goods with the owner’s consent when he was mistaken about the weight. According to Watson²⁸, the precise point of the text is much disputed, but whatever it is, it relates to the scope of the action for theft and has nothing specifically to do with markets. It may also be noted that theft (*furtum*), was regarded primarily as a concern of the private law of delict and not of public criminal law“.²⁹

The offence (theft) was very broadly defined, though it was minutely partitioned into special cases. It was not confined to „taking something away with intent to deprive of whole interest“, but any unauthorized dealing with something could be theft, such as receiving stolen goods, appropriating things lost, or even taking something of which you were *dominus* away from the man who held it in legal possession. There was a much quoted illustration of theft in the form of misuse of something borrowed: „...a man was convicted of theft because, having borrowed a horse to ride to Aricia, he rode it up the hill beyond...“.³⁰ It was even theft to use at all something deposited for sake keeping. And, given this scope of the offence, some thieves would not be humble insolvents. However, there did have to be proved an intention to do something wrong; you could not commit theft by mere inadvertence, and in fact when people came into possession of something they tended to put up a notice.³¹

If, however, we now look at the issue between Ulpian and Paul from the perspective that sometimes the award in the *actio furti* could seem inappropriately large we may have a solution. If it had been held that there was *furtum* of a slave prostitute when she was carried off out of lust, the award in the action would have been twice the value of the prostitute. But what the owner has been deprived of is simply fees for her services. And the victim, as brothel keeper or pimp, is not a particularly worthy person to receive an exaggerated award. It should not therefore be a surprise that Ulpian was unwilling to grant the pimp the *actio furti*.³²

Another text has been allowed to obscure the issue:

²⁸ Ibid. p.51.

²⁹ „*Maiora quis pondera tibi commodavit, cum emeris ad pondus: furti eum venditori teneri Mela scribit: te quoque, si scisti: nam non enim ex voluntate venditoris accipis, cum erret in pondere*“.

³⁰ Cf. Gai. *Inst.* 3,196.

³¹ See Ulp. D 47,2,43,8.

³² Watson, A., *ibid.*, p.102.

D 47,10,25 (Ulpian, *On the Edict*, book 18): „If a female slave was debauched, the action for insult (*actio iniuriarum*) will be given. Or, if he hid the slave or did anything else with the intention of stealing, the action for theft (*actio furti*) also. Or if he debauched an immature girl, some think an action on the *lex Aquilia* is also available”.³³

Here we have another text of Ulpian that is believed to contradict, or be out of harmony with, the one we have been examining and hence is often thought interpolated. But we may take it as it stands. On this basis there are two open possibilities. First, we might take as a unit the passage „Or, if he hid the slave or did anything else with the intention of stealing,” so that the hiding was done with the intention of stealing and more than mere lust was involved. That is, for improper sex with the slave woman, the correct action for the owner was the *actio iniuriarum* against the wrongdoer.

Secondly, we might notice that the slave is not described as a prostitute and conclude that Ulpian's position was that to take another's slave woman for lust was theft if she were not a prostitute, but not theft if she were. Ulpian's position would then seem to be difficult to defend on legal logic, but where he would be out of line would be in holding that *furtum* had not been committed when the slave was a prostitute. And it is precisely in this holding that I would claim Ulpian was allowing social reality to impinge on the fabric of the law: pimps were not to be entitled to massive legal awards.³⁴

It is important to notice that a great part of the problem with this issue for modern scholars is precisely that they are so accustomed to the jurists' attachment to principle that they do not consider other possibilities.

A further text of Ulpian, which we have discussed fully elsewhere, probably shows that jurist taking a similar approach and may even bolster than may be interpretation of D 47,2,39.

D 47,2,52,20 (Ulpian, *On the Edict*, book 37): „If someone drives off my jackass and puts him in among his mares for breeding purposes only, he is not liable for theft unless he also had the intention to steal. I also wrote this back to a question from Dalmatia, from Herennius Modestinus, a student of mine, the issue being of some stallions which someone was reputed to have turned in with his own mares for the same purpose. I said he was only liable for theft if he had acted with the intention of stealing; if not an action on the facts *actio in factum*) would lie”.³⁵

---

³³ „*Si stuprum serva passa sit, iniuriarum actio dabitur: aut, si celavit mancipium vel quid aliud furandi animo fecit, etiam furti: vel, si virzinem immaturam supra verit, etiam legis Aquiliae actionem competere eidam mutant*”.

³⁴ See Watson, A., *ibid.*, p.103.

³⁵ „*Si quis asinum neum coegisset et in equas suas dumtaxat admisisset, furti non tenetur, nisi furandi quoque animum habuit. Quod et Herennio Modestino studioso meo de dalmatia konsulenti rescripsi circa equos, qui-*

The problem in the text is that the wrongdoer intended to make a gain from his behavior, which ought therefore to constitute *furtum*. The classicality of the text is much disputed and interpolations are often suggested, but I need not here repeat my arguments for its genuineness. All that need be noted is that one can account for the aberrational nature of the text if we are prepared to admit that Ulpian could have felt that the measure of damages in the *actio furti*—a multiple of the value of the jackass—was excessive, since the loss to his owner was slight. The action on the facts could well give him sufficient redress.

The most important Roman statute was the *lex Aquilia* which relates to private delict of *damnum iniuria datum*. The opening text of D 9,2, which is the title that deals with the law, tell us: „...the Aquilian law derogated from all laws that dealt with wrongful loss before it, whether the Twelve Tables or any other...now it is not necessary to refer to them...this Aquilian law is a plebiscite, since Aquilius, tribune of the plebs, asked for it from the plebs...“. That is all the information we are given about its promulgation. As with other Roman statutes, if we want to know more we have to look outside of the ordinary Roman legal sources, in this instance at Theophilus, *Paraphrasis* 4,3,15, who tell us that it was passed at the time of dissention of plebs and patricians. This will us the probable date of 286 B.C.

It is, of course, characteristics of the jurists not to be interested in recounting the historical background. But those of us who are now interested in such things are at a loss. Can we in any way connect events of 286 B.C., such as the trouble between patricians and plebeians, with the particular provisions of the *lex Aquilia*, which was a plebiscite, and main statute on damage to property? The short answer must be negative.³⁶

Roman law was overwhelmingly private law and in that respect has been the most admired and influential secular legal system. Richard Baumann has written: „Roman law is the perfect chameleon. Every time I look at it I see something different.“³⁷ Paul Vinogradoff begins his celebrated book *Roman Law in Medieval Europe* by claiming: „...within the whole range of history there is no more momentous and puzzling problem than the subsequent Reception of Roman law...“.³⁸ Roman law as set out by Justinian was in writing and was the most detailed law available in the Middle Ages and later. Once it becomes common to borrow from a particular system, to borrow from that system becomes the

---

bus eiusdem rei gratia subiecisse quis equas suas proponebatur, furti ita demum teneri, si furandi animo id si minus, in factum agendum“.

³⁶ Honore, A.M.: „Linguistic and Social Context of the *Lex Aquilia*, Irish Jurist 1972, p.138.

³⁷ See Watson, A., *ibid.*, p.11.

³⁸ Vinogradoff, P.: *Roman Law in Medieval Europe*, Oxford 1929, p.11.

right and proper thing to do. Though law has a great impact on society, society's input into law is often very limited, and even that is filtered through the culture of the lawmaking elite. Law is very much a product of this elite, who to a very great extent develop law according to cultural norms that they have made for themselves. Roman law presents an extreme example of this.³⁹

The greatness of Rome was involved in, and was based upon, the fact that the Roman people ordained for itself and endured a system of law, in which the eternal principles of freedom and of subordination, of property and of legal redress, reigned and still at the present day reign unadulterated and unmodified.⁴⁰

Summary

Some remarks on private delict theft in Roman law

The Roman jurists avoided generalizations and abstract definitions. The law of delict originated in private vengeance. A delict was a private wrong and yet the *actio poenalis* served to penalize the wrongdoer. Theft is recognized as a criminal offence all over the world, but its scope differs considerably from that of its Roman ancestor. Very little of the Roman law relating to *furtum* has made its way into our modern legal systems. Mere *furtum usus* constituted theft also *furtum possessionis* and theft comprised what we have just referred to as embezzlement. Yet, certain instances of fraud were also taken to constitute theft. It was a physical contact between thief and the stolen property that could be described as *contrectatio* and the thief acted with the intention of making an unlawful gain.

Key words: private delict, Roman law.

---

³⁹ Watson, A., *ibid.* p.207.

⁴⁰ Mommsen, T., *ibid.*, p.205.

Peter Demek

Katolícka univerzita v Ružomberku, Slovakia

***Zabezpečenie práv a povinností z pracovnoprávných
vzťahov ako súčasť
systému právnych záruk zmluvnej povahy.¹***

Podstata a východiská zabezpečovacieho pôsobenia pracovného práva na práva a povinností v pracovnoprávných vzťahoch

Na zabezpečenie splnenia subjektívnych povinností pracovné právo, ako integrálna súčasť právneho poriadku SR, poskytuje určité právne inštitúty (predovšetkým zabezpečovacie prostriedky), ktoré nastupujú v prípade riadneho a včasného nesplnenia povinností. Tým sa zvyšuje istota splnenia.

Diapazón zmluvných zabezpečovacích prostriedkov v slovenskom pracovnom práve je veľmi špecifický a závisí od ich vymedzenia a konkretizácie v ustanovení § 20 ZP. Uvedené platí o to viac, že v nadväznosti na § 18 ZP, podľa ktorého je možné zmluvy v pracovnoprávných vzťahoch uzatvárať podľa Zákonníka práce alebo iných pracovnoprávných predpisov, sa § 20 ods. 1 pokladá v odbornej pracovnoprávnej literatúre za kogentné určenie zmluvných zabezpečovacích prostriedkov. Ustanovenie § 18 ZP sa v teórii pracovného práva považuje za „*numerus clausus*“ (t.j. uzavretý počet - pozn.) zmluvných typov pracovného práva a je vo vzťahu k právnej úprave zmluvných zabezpečovacích prostriedkov OZ osobitnou právnou úpravou. S účinnosťou od 1.1.2009 nie je možné OZ subsidiárne použiť na zmluvné zabezpečenie záväzkov v pracovnom práve aj z dôvodu, že subsidiárna pôsobnosť OZ vo vzťahu k prvej časti ZP od 1.1.2009 bola limitovaná len na všeobecné ustanovenia OZ, obsahom ktorých nie sú zmluvné zabezpečovacie prostriedky. Z hľadiska právnych dôsledkov to znamená, že vo vzťahu k týmto výslovne vymenovaným druhom zmluvných zabezpečovacích prostriedkov

---

¹ Pozn.: Uvedený článok je publikovaný ako plnenie riešiteľskej úlohy v rámci grantu VEGA č. 1/0856/10 Právne aspekty rozvoja služieb zamestnanosti v kontexte reforiem verejnej správy.

v pracovnom práve nemožno použiť subsidiárnu pôsobnosť Občianskeho zákonníka. Povaha pracovnoprávných vzťahov, ktoré sú primárne osobno-právnymi vzťahmi, a až sekundárne majetkovo-právnymi vzťahmi, viedol zákonodarcu k legislatívnemu postupu, ktorý je diametrálne odlišný od právnej úpravy tohto problému v Občianskom zákonníku. Vecný, a rovnako tak i osobný rozsah zmluvných zabezpečovacích prostriedkov podľa ustanovenia § 20 ZP je pritom relatívne úzky (viď nižšie – pozn.). Na ilustráciu možno v rámci komparácie znázorniť rozsah zabezpečovacích prostriedkov, ktoré pozná občianske právo, a ktoré upravuje pracovné právo, nasledovným spôsobom:

PROSTRIEDKY ZABEZPEČENIA PRÁV A POVINNOSTÍ (komparácia)	
Občianske právo hmotné -druhy prostriedkov zabezpečenia práv a povinností podľa Občianskeho zákonníka (§ 544 a nasl.)	<ul style="list-style-type: none"> a) zmluvná pokuta ² b) ručenie c) dohoda o zrážkach zo mzdy a z iných príjmov d) záložná zmluva e) zabezpečenie záväzkov prevodov práva f) zabezpečenie postúpením pohľadávky g) zábezpeka h) uznanie dlhu³
Pracovné právo -druhy prostriedkov pečenia práv a povinností podľa Zákonníka práce (§ 20) ⁴	<ul style="list-style-type: none"> a) dohoda o zrážkach zo mzdy b) ručenie c) zmluva o zriadení záložného práva

² Zmluvná (konvenčná) pokuta sa vyskytuje v rozličných modifikáciách vo všetkých typoch občianskoprávných a obchodnoprávných typoch zmlúv a je veľmi frekventovaným zabezpečovacím prostriedkom občianskeho práva a obchodného práva v SR. Napriek skutočnosti, že nemá zásadne uhradzovacia funkciu, ako účinná sankcia vyvíja nátlak na dlžníka, aby záväzok včas a riadne splnil, a teda pôsobí výrazne preventívne. Zmluvná (konvenčná) pokuta ako zabezpečovací inštitút záväzkového práva bola opätovne inkorporovaná do právneho poriadku v roku 1991.

³ V pracovnoprávných predpisoch teda absentuje zabezpečovací inštitút korešpondujúci buď s uznaním dlhu v občianskom práve (§ 558 Občianskeho zákonníka) alebo s uznaním záväzku v obchodnom práve (§ 407 Obchodného zákonníka).

⁴ Zákonník práce inštitút zmluvnej pokuty nepozná a neupravuje ju. V súlade s ustanovením § 18 Zákonníka práce v pracovnom práve platí numerus clausus zmluvných typov, ktoré je možné platne uzatvoriť podľa pracovnoprávných predpisov. Akékoľvek iné dohody a zmluvy, ktoré prekračujú rámec týchto zmluvných typov, sú v pracovnom práve neprípustné. Podstata tohto zabezpečovacieho prostriedku (zmluvnej pokuty) spočíva v záväzku povinného poskytnúť určitého peňažného plnenia, ktorého účinnosť je viazaná len na

Zabezpečenie práv a povinností z pracovnoprávnych vzťahov spadá do systému právnych záruk zmluvnej povahy. Normatívna úprava zabezpečovacích prostriedkov je *de facto* i *de iure* reakciou zákonodarcu na potrebu zabezpečiť rôzne práva a povinnosti z pracovnoprávnych vzťahov, vznikajúce tak pre zamestnávateľa, ako aj pre zamestnanca. Tieto práva a povinnosti sú zakotvené nielen v pracovnej zmluve, prípadne v dohodách o prácach vykonávaných mimo pracovného pomeru, ale najmä v Zákonníku práce, pracovnoprávnych predpisoch, v rôznych vnútro-organizačných predpisoch zamestnávateľa, v kolektívnych zmluvách a v osobitných typoch dohôd, ktoré môžu byť kontrahované medzi zamestnávateľom a zamestnancom. V aplikačnej praxi nezriedka dochádza aj k situáciám, v rámci ktorých si účastníci pracovnoprávnych vzťahov dobrovoľne neplnia povinnosti. Následkom porušenia povinnosti tak môže byť aj eventuality vznik škody, ako ujmy, ktorá nastala v majetkovej sfére poškodeného a je objektívne vyjadriteľná všeobecným ekvivalentom, t.j. peniazmi.

Právny poriadok v istých prípadoch predvída situáciu, v ktorej povinný subjekt neplní svoje povinnosti a záväzky. V týchto prípadoch zabezpečenie záväzkov má v rámci celého právneho systému pôsobiť ako významný spôsob zvýšenia právnych záruk zákonnosti a podstatným spôsobom posilniť právnu pozíciu oprávneného subjektu (veriteľa). Na druhej strane je však zároveň aj reflexiou zlyhania štandardných spôsobov zániku záväzkov, ktorými je ich včasné a riadne splnenie. Hoci zabezpečovacie prostriedky nepredstavujú nový inštitút súkromného práva (ich využitie je známe už v rímskom či stredovekom práve),⁵ ich právna úprava prechádza aj z pohľadu pracovného práva nepretržitými modifikáciami a reformami.

Zabezpečovacie prostriedky v práve, a tým aj v pracovnom práve, majú:

- *akcesorickú povahu*, ktorá spočíva v tom, že k pôvodnému právnomu vzťahu, zabezpečovanému záväzku (hlavný právny vzťah) pristupuje nový právny vzťah, ktorý je viazaný obsahom hlavného právneho vzťahu⁶;
- *subsidiárnu povahu*, ktorá spočíva v tom, že k uspokojovaniu pôvodného právneho vzťahu, zabezpečovanému záväzku (hlavný právny vzťah) pristupuje nový (zabezpečovací) právny vzťah až následne, ak nedošlo k včasnému a riadnemu plneniu v rámci hlavného právneho vzťahu.

---

splnenie odkladacej podmienky spočívajúcej v porušení povinnosti, ktorá povinnému subjektu vyplýva z dohody.

⁵ Ferancová, M.: Zabezpečenie pohľadávok zriadením záložného práva v historickom vývoji. In: Zabezpečenie pohľadávok a ich uspokojenie. VII. Lubyho právnické dni. Bratislava – Trnava, IURA EDITION, s. 169.

⁶ Lazar, J. a kol.: Občianske právo hmotné. Tretie doplnené a prepracované vydanie. Bratislava: Iura Edition 2006, s. 69.

Závazok, ktorý je zabezpečený, je s najväčšou mierou pravdepodobnosti prevzatý povinným subjektom zodpovedne, *bona fide* a so zámerom, aby bol splnený v prospech oprávneného subjektu. Zabezpečenie záväzku je určitým druhom hrozby adresovanej tomu, kto eventuálne poruší povinnosť (resp. je spôsobilé pripraviť ho o výhody z nesplnenia povinnosti), a tak odrádza od porušovania záväzku. Tým pôsobí preventívne (preventívna funkcia).⁷

Účelom zabezpečovacích prostriedkov v práve *en bloc* je najmä uspokojenie zabezpečeného práva alebo povinnosti. Zabezpečenie sa prejavuje v tom, že ak povinný neplní, spustí sa uhradzovací mechanizmus zabezpečovacieho prostriedku (pokiaľ má zabezpečovací prostriedok aj uhradzovaciu funkciu), „ktorý najčastejšie speňažením predmetu zabezpečenia vedie urýchlene a efektívne k dosiahnutiu cieľa. Ak sa uspokojenie nedosiahne dobrovoľným spôsobom z vôle dlžníka, prípadne tretej osoby, ktorá do tohto vzťahu na strane dlžníka vstúpila, dochádza k uspokojeniu veriteľa proti vôli dlžníka. Podľa slovenského práva sa tak deje prostriedkami a formami civilného exekučného práva, t.j. výkonom súdnych a iných rozhodnutí jednak súdom... a jednak súdnym exekútorom.“⁸ V niektorých prípadoch však možno realizovať uhradzovaciu funkciu aj bez zásahu donucovacej moci štátnych orgánov (napr. pri záložnom práve alebo prostredníctvom zabezpečovacieho prevodu práva). Zabezpečovací prostriedok tak umožňuje použitie náhradného zdroja pre jej uspokojenie. Nastáva uhradzovacia funkcia zabezpečovacieho prostriedku (tzv. realizácia zabezpečenia).⁹

Všeobecná právna teória rozoznáva dve kategórie zabezpečovacích prostriedkov:

- zabezpečovacie prostriedky, resp. postupy pôsobiace *ex ante*, t.j. pôsobiace voči typicky predvídaným okolnostiam ešte pred možným porušením povinností (sem patrí v pracovnom práve ručenie, záložné právo) a
- zabezpečovacie prostriedky aplikované typicky *ex post* (napr. uznanie záväzku, ktoré nie je samostatným zabezpečovacím prostriedkom v pracovnom práve SR).¹⁰

Zásadným princípom pracovného práva, tvoriacim základ jeho súkromnoprávnej časti, a súčasne vyjadrujúcim mieru slobody zmluvných subjektov v podobe zmluvnej autonómie, je princíp zmluvnosti. Zmluvná sloboda účastníkov pracovnoprávných

⁷ Olšovská, A.- Zamožik, J.: Zabezpečovacie prostriedky v pracovnom práve - úvahy de lege feenda. In: Quo vadis, pracovné právo? Trnava, Trnavská univerzita v Trnave, 2009.

⁸ Lazar, J.: Prostriedky zabezpečenia pohľadávok a možností ich uspokojenia v slovenskom práve. In: Zabezpečenie pohľadávok a ich uspokojenie. VII. Lubyho právnické dni. Bratislava – Trnava, IURA EDITION, s. 48.

⁹ Porov. Lazar, J. a kol.: Občianske právo hmotné. Tretie doplnené a prepracované vydanie. Bratislava: Iura Edition 2006, s. 69.

¹⁰ Bejček, J.: Zmírnění sankce jako způsob zajištění realizace práva. In: Zabezpečenie pohľadávok a ich uspokojenie. VII. Lubyho právnické dni. Bratislava – Trnava, IURA EDITION, s. 118-119.

vzťahov, ktorá vyplýva z princípu zmluvnosti, je zákonodarcom konštruovaná tak extenzívne, aký je široký rámec dispozitívnych ustanovení pracovnoprávnych predpisov. Princíp zmluvnej voľnosti pracovného práva je však podstatným spôsobom limitovaný verejnoprávnou časťou pracovného práva, ktorá sa premieta do pracovnoprávnych predpisov v podobe kogentných právnych ustanovení.

Legálna koncepcia a limity zabezpečenia práv a povinností v pracovnoprávnych vzťahoch

Systém zmluvných zabezpečovacích prostriedkov pracovného práva je v porovnaní s inými právnymi odvetviami úzky, Zákonník práce zabezpečovacie prostriedky upravuje v § 20, a to v podobe ich taxatívnej enumerácie. Práva a povinnosti vyplývajúce z pracovnoprávnych vzťahov možno zabezpečiť len dohodou o zrážkach zo mzdy, ručením a zmluvou o zriadení záložného práva.¹¹ Zmluvnými zabezpečovacími prostriedkami však je len dohoda o zrážkach zo mzdy a zmluva o zriadení záložného práva (ručenie je len jednostranným písomným vyhlásením ručiteľa,¹² že uspokojí pohľadávku dlžníka, ak dlžník pohľadávku neuspokojí sám). Dohody o zrážkach zo mzdy zabezpečujú iba nároky zamestnávateľa, ktoré sú peňažnej povahy a zriadením záložného práva k nehnuteľnosti možno zabezpečiť len nárok zamestnávateľa na náhradu škody na zverených hodnotách, ktoré je zamestnanec povinný vyúčtovať a nárok na náhradu škody, ktorú zamestnanec zamestnávateľovi spôsobil úmyselne. V prípade ručenia ZP rozšíril osobný aj vecný rozsah ručenia na všetky pohľadávky nielen na strane zamestnávateľa, ale i zamestnanca.

Relatívne obmedzený je taktiež i osobný rozsah zmluvných zabezpečovacích prostriedkov podľa ustanovenia § 20 ZP. Obmedzenosť právnej úpravy zabezpečovacích prostriedkov v pracovnom práve neposkytuje právnomu postaveniu oprávneného subjektu (veriteľa) dostatočnú právnu ochranu.¹³ Na základe právneho stavu *de lege lata* zamestnanec i zamestnávateľ môžu vystupovať nielen v právnej pozícii veriteľa, ale aj v právnej pozícii dlžníka.

---

¹¹ Svojou charakteristikou medzi zabezpečovacie prostriedky v pracovnom práve môže patriť, (t.j. mohla by patriť v prípade jej uzákonenia) aj dohoda o peňažnej náhrade podľa ustanovenia § 52 ods. 3 Zákonníka práce.

¹² Na rozdiel od § 546 Občianskeho zákonníka, na základe ktorého možno zabezpečiť pohľadávku ručením, ak sa na tom účastníci dohodnú (ide teda o dohodu a nie o jednostranné vyhlásenie). Ručenie podľa Zákonníka práce vzniká písomným vyhlásením, ktorým ručiteľ berie na seba povinnosť voči veriteľovi, že pohľadávku uspokojí, ak ju neuspokojí dlžník.

¹³ Por. Barancová, H.: Zabezpečenie záväzkov v pracovnom práve Slovenskej republiky. In: Zabezpečenie pohľadávok a ich uspokojenie. VII. Lubyho právnické dni. Bratislava – Trnava, IURA EDITION 2002, s. 371.

Napriek skutočnosti, že v pracovnom pomere je zamestnávateľ vo väčšej miere subjektom právnych povinností a zamestnanec viac oprávneným subjektom, Zákonník práce zabezpečuje nastolenie rovnováhy medzi právnou pozíciou zamestnanca a zamestnávateľa napríklad tým, že ručenie, ako jeden zo spôsobov zabezpečenia záväzkov, umožňuje uplatniť nielen pre zabezpečenie práv zamestnávateľa, ale aj pre zaistenie práv zamestnanca.

V nadväznosti na § 1 ods. 4 Zákonníka práce, ktorý zakotvuje subsidiárnu pôsobnosť Občianskeho zákonníka vo vzťahu k všeobecnej časti Zákonníka práce, v ktorej sú všeobecne upravené zabezpečovacie prostriedky, bude potrebné pre oblasť zabezpečovacích prostriedkov použiť právnú úpravu Občianskeho zákonníka.¹⁴ Iné inštitúty zabezpečujúce práva a povinnosti z pracovnoprávných vzťahov sú neplatné. Užší okruh zmluvných prostriedkov zabezpečenia záväzkov v pracovnom práve v komparácii s právnou úpravou občianskeho práva a aj obchodného práva má svoje opodstatnenie a vyplýva z povahy celého právneho odvetvia pracovného práva, ako aj z funkcií, ktoré toto právne odvetvie v praxi plní. Pracovné právo upravuje pracovný pomer nielen ako záväzkovo-právny vzťah, ale najmä osobno-právny vzťah, v rámci ktorého sa komerčné záujmy veriteľa a dlžníka neprejavujú v takej podobe a tak výrazne, ako v občianskom práve, či obchodnom práve. Zamestnávateľ so zamestnancom síce sú v záväzkovo-právnom vzťahu, v ktorom však právne pozície dlžníka a veriteľa nie sú natoľko dominantné, ako v prípade občianskeho práva a obchodného práva.

Ako vyplýva zo samotného nadpisu § 20 ZP, obsahom tohto ustanovenia je identifikácia a vymedzenie zabezpečovacích prostriedkov pre oblasť pracovného práva SR. Enumerácia inštitútov zabezpečenia záväzkov je najširšia v občianskoprávných a obchodnoprávných vzťahoch. Na rozdiel od Občianskeho zákonníka, ktorý pozná niekoľko druhov zmluvných zabezpečovacích prostriedkov, Zákonník práce vo svojich ustanoveniach zakotvuje len tri druhy zmluvných zabezpečovacích prostriedkov, ktoré možno aplikovať na účely zabezpečenia práv a povinností z pracovnoprávných vzťahov. Medzi tieto zabezpečovacie inštitúty patria:

- dohoda o zárážkach zo mzdy (§ 20 ods. 2 ZP),
- ručenie (§ 20 ods. 3 ZP),

---

¹⁴ Olšovská, A.- Zámožík, J.: Zabezpečovacie prostriedky v pracovnom práve - úvahy de lege feenda. In: Quo vadis, pracovné právo? Zborník príspevkov z z on-line vedeckej konferencie konanej dňa 20. novembra 2009 s finančnou podporou Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied - projekt: r. č. 1/4619/07 „Europeizácia a transnacionalizácia pracovných vzťahov. Trnava, Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta.

- zmluva o zriadení záložného práva k nehnuteľnostiam, ktoré zamestnanec vlastní (§ 20 ods. 4 ZP).

Tieto zmluvné zabezpečovacie prostriedky majú kogentnú povahu, preto akékoľvek rozširovanie ich okruhu (napr. v podobe dojednania zmluvnej pokuty v pracovnej zmluve pre prípad zavineného porušenia pracovných povinností zamestnancom) je zo strany oboch zmluvných strán, resp. oboch účastníkov pracovnoprávneho vzťahu právne neprípustné. Takýto model zabezpečovacích prostriedkov, spolu s ich obmedzených vecným a osobným rozsahom, neposilňuje podstatnejším spôsobom právnu pozíciu veriteľa. Ten si potom nemôže vzhľadom na malý počet zabezpečovacích prostriedkov vybrať, a tým sa nemôžu naplniť základné funkcie zmluvných zabezpečovacích prostriedkov, t.j. preventívna, zabezpečovacia a úhradová. Pracovnoprávna prax vzhľadom na uvedené skutočnosti v súčasnosti žiada rozšírenie okruhu použiteľných zabezpečovacích inštitútov na zabezpečenie práv a povinností v pracovnoprávnych vzťahoch. Ide najmä o uznanie dlhu a zmluvnú pokutu.

Dohoda o zrážkach zo mzdy - zabezpečovací prostriedok sui generis v podmienkach pracovného práva SR

Inštitút mzdy, ako formy odmeny za prácu, podlieha v systéme pracovného práva režimu osobitnej ochrany. Protektívny prístup zákonodarcu ku mzde spočíva okrem iného i v tom, že:

- zrážky zo mzdy je možné realizovať len na základe dohody o zrážkach zo mzdy,
- zrážky zo mzdy je možné realizovať aj jednostranne, avšak len v prípade tých zrážok, ktoré sú ustanovené v ustanovení § 131 ZP.

Dohoda o zrážkach zo mzdy podľa ustanovenia § 20 ods. 2 ZP je 2-stranným právnym úkonom, ktorým zamestnanec v právnej pozícii dlžníka udeľuje svoj súhlas na to, aby zamestnávateľ v právnej pozícii veriteľa vykonával v dohodnutých termínoch pravidelné, opakujúce sa zrážky zo mzdy zamestnanca vo výške dohodnutej v dohode a poukazoval ich na svoj účet.¹⁵

Už podľa právneho stavu, ktorý existoval ešte pred rokom 2001, v ktorom nadobudol účinnosť ZP č. 311/2001 Z. z., bola dohoda o zrážkach zo mzdy najviac používaným dru-

---

¹⁵ Judikát R III/1967: Uzavretím dohody o zrážkach zo mzdy vzniká veriteľovi po splatnosti pohľadávky právo na vykonávanie zrážok zo mzdy dlžníka; pri zmene platcu mzdy je oprávnený predložiť dohodu novému platcovi mzdy na vykonávanie dohodnutých zrážok, dokiaľ nebude pohľadávka uspokojená. Dokiaľ sa táto dohoda plní, nemá veriteľ dôvod domáhať sa zabezpečenia ochrany svojich práv v súdnom konaní a žaloba podaná v občianskom súdnom konaní by musela byť ako nedôvodná zamietnutá.

Ak bola totiž uzavretá uvedená dohoda, došlo k úprave nárokov medzi zamestnávateľom a zamestnancom, zamestnávateľ nemôže uplatňovať nárok na náhradu škody, ale len nároky vyplývajúce z uzavretej dohody.

hom zmluvného zabezpečovacieho prostriedku v pracovnom práve SR. Túto svoju špecifickú vlastnosť si zachováva aj naďalej, pričom nedošlo k zmene ani v normatívnej úprave jej osobného rozsahu. Dohoda o zrážkach zo mzdy, ako jeden z pomenovaných zmluvných typov v pracovnom práve, je prostriedkom zabezpečenia práva výhradne len na strane zamestnávateľa, ktorý je v právnej pozícii veriteľa. Zo skúseností aplikačnej praxe vyplýva, že ako zmluvný zabezpečovací prostriedok zabezpečenia práv zamestnávateľa vo výraznejšej miere plnila zabezpečovaciú a uhradzovacíú funkciu v porovnaní s ďalšími prostriedkami zabezpečenia záväzkov v pracovnom práve.

Dohoda o zrážkach zo mzdy sa vyznačuje nasledovnými pojmovými znakmi:

- je nielen spôsobom zabezpečenia pohľadávky veriteľa, ale súčasne slúži aj k jej postupnému uspokojovaniu, t.j. k uhradeniu dlhu;
- pod sankciou neplatnosti musí mať písomnú formu;
- z hľadiska svojho vecného rozsahu (na rozdiel od ostatných prostriedkov zabezpečenia záväzkov) slúži na zabezpečenie všetkých práv zamestnávateľa, ktoré majú peňažnú povahu.

Analogickým zmluvným typom, akým je v pracovnom práve dohoda o zrážkach zo mzdy, je v občianskom práve iný zmluvný typ – dohoda o zrážkach zo mzdy a z iných príjmov, ktorá je upravená v § 551 zákona č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov. Trendy aplikačnej praxe v poslednom období značným spôsobom zatažujú zamestnávateľov. Deje sa tak v prípadoch, ak okrem dohody o zrážkach zo mzdy, ktorú zamestnávateľ v konkrétnom prípade uzatvoril so zamestnancom podľa ustanovenia § 20 ZP, sa tento istý zamestnávateľ ocitá aj v právnej pozícii platcu vtedy, ak jeho zamestnanec (ako dlžník vo vzťahu k subjektu obchodného práva – veriteľovi) uzatvorí dohodu o zrážkach zo mzdy a iných príjmov podľa OZ. Pritom ne jeden zamestnanec toho istého zamestnávateľského subjektu nezriedka kupuje aj viacero tovarov osobnej potreby na splátky, takže má uzatvorených naraz niekoľko dohôd o zrážkach zo mzdy a z iných príjmov podľa § 551 OZ, čo sa pri väčšom počte zamestnancov môže stať pre zamestnávateľa náročným aj z administratívneho hľadiska, keďže dochádza k enormnému nárastu agendy, ktorú musí zamestnávateľ primerane zvládnuť. Ide o povinnosť, ktorej sa zamestnávateľ nemôže vyhnúť, a ktorá mu vyplýva z predpisov občianskeho hmotného práva (Občianskeho zákonníka), nie z ustanovení Zákonníka práce.

Na rozdiel od dohody o zrážkach zo mzdy a z iných príjmov podľa OZ, subjektom dohody o zrážkach zo mzdy podľa ZP je výhradne zamestnávateľ a zamestnanec. Dohoda o zrážkach zo mzdy slúži na zabezpečenie výhradne pracovnoprávných nárokov zamestnávateľa. Ako 2-stranný právny úkon môže byť platne uzatvorená len na báze existujúceho pracovného pomeru, t.j. len za trvania pracovného pomeru.

Z dikcie § 20 ZP je zrejmé, že dohodu o zrážkach zo mzdy môže kontrahovať so zamestnávateľom iba zamestnanec, ktorý je v právnej pozícii dlžníka uvedený v jednotnom čísle. Na rozdiel od občianskoprávnej úpravy a so zreteľom na absenciu solidárnych záväzkov v pracovnom práve dohoda o zrážkach zo mzdy je možná aj pri viacerých zamestnancoch – dlžníkoch len vo vzťahu k tej časti dlhu, ktorá pripadá na konkrétneho zamestnanca – dlžníka.

Diferenciačným kritériom medzi dohodou o zrážkach zo mzdy podľa ZP a dohodou o zrážkach zo mzdy a z iných príjmov podľa OZ je aj počet subjektov. Dohoda o zrážkach zo mzdy podľa § 20 ods. 2 ZP sa uzatvára iba medzi dvoma subjektmi, veriteľom a dlžníkom, t.j. medzi zamestnávateľom a zamestnancom. Na rozdiel od uvedeného, v dohode o zrážkach zo mzdy alebo iných príjmov podľa OZ sú zúčastnené až tri subjekty. Na základe dohody o zrážkach zo mzdy a z iných príjmov podľa OZ dlžník (zamestnanec) dáva súhlas, aby platca jeho mzdy (zamestnávateľ) vykonával zrážky zo mzdy v prospech veriteľa(3. osoby), t.j. subjektu, ktorý nie je identický s osobou platcu, t.j. zamestnávateľa. Samotný platca mzdy t. j. zamestnávateľ pritom nie je účastníkom dohody o zrážkach zo mzdy. Povinnosti zamestnávateľovi, ako platcovi mzdy, v prípade uzatvorenia dohody o zrážkach zo mzdy a iných príjmov podľa OZ, sú upravené priamo zákonom. Vo vzťahu k platcovi mzdy(zamestnávateľovi) má veriteľ právo na vyplatenie zrážok zo mzdy a iných príjmov od okamihu, keď platcovi mzdy (zamestnávateľovi) svojho dlžníka predloží predmetnú dohodu o zrážkach zo mzdy a iných príjmov.

Aj keď ZP ustanovuje v § 20 ods. 2 normatívny základ pre uzatváranie dohody o zrážkach zo mzdy, obsah tejto dohody nie je Zákonníkom práce exaktne presne upravený. V súlade s teóriou pracovného práva platí, že obsahom dohody o zrážkach zo mzdy podľa ZP je súhlas zamestnanca, ktorý je v právnej pozícii dlžníka, aby zamestnávateľ v právnej pozícii platcu uskutočnil vo svoj prospech z jeho mzdy zrážky vo výške, t.j. v sume dojednanej v tejto dohode.

Ako akýkoľvek iný dvojstranný právny úkon, musí aj dohoda o zrážkach zo mzdy spĺňať podmienku určitosti. Znamená to, že musí byť pod sankciou neplatnosti určitá.

Dohoda o zrážkach zo mzdy musí obsahovať predovšetkým presné označenie subjektov. Má identifikovať peňažný nárok zamestnávateľa voči zamestnancovi, ktorý zabezpečuje a výšku tohto nároku. Podstatnou náležitosťou dohody o zrážkach zo mzdy je aj výška zrážok, ktorú si zmluvné strany dohodli. Pritom platí, že zmluvne dojednaná výška zrážok zo mzdy nesmie presiahnuť výšku ustanovenú pre zrážky zo mzdy pri výkone rozhodnutia. Aj napriek tomu, že rozsah zrážok zo mzdy je uvedeným spôsobom právom limitovaný, pokiaľ ide o ich maximálny rozsah, účastníci si môžu v dohode o zrážkach zo mzdy dohodnúť aj nižšie zrážky zo mzdy v porovnaní so zákonným maximom. Občan-

sky súdny poriadok v časti týkajúcej sa výkonu rozhodnutia ustanovuje základnú sumu mzdy, ktorá nesmie byť zrazená povinnému z mesačnej mzdy pri výkone rozhodnutia. Do kategórie tzv. iných príjmov, s ktorými sa pri výkone rozhodnutia nakladá ako so mzdou, patrí napr. pracovná odmena členov družstva, kde podmienkou členstva je pracovný vzťah, nemocenské ako dávka zo systému nemocenského poistenia, dôchodky z dôchodkového poistenia a pod.

Ak si zmluvné strany dohodnú podstatne nižšiu výšku zrážok zo mzdy, než je výška zrážok zo mzdy uskutočňovaná pri výkone rozhodnutia, uzatvorenie dohody o zrážkach zo mzdy je pre zamestnanca podstatne výhodnejšie, ako eventuálne jednostranné zrazenie mzdy, ktoré je podľa súčasného právneho stavu možné len v prípadoch taxatívne konkretizovaných v § 131 ZP. Dohoda o zrážkach zo mzdy by teda mala obsahovať súhrne najmä určenie dôvodu zrážok, výšku mesačných zrážok, celkovú čiastku, ktorá má byť zrazená a začiatok a koniec zrážok. Zrážky zo mzdy možno vykonať len v rozsahu ustanovenom osobitným predpisom. Pri zrážkach vykonávaných na základe dohody o zrážkach zo mzdy sa poradie spravuje dňom uzatvorenia dohody. Pri zrážkach vykonávaných na základe dohody o zrážkach zo mzdy uzatvorenej s iným zamestnávateľom alebo s fyzickou osobou, sa poradie zrážok spravuje dňom doručenia tejto dohody zamestnávateľovi. Ak zamestnanec vstúpi do pracovného pomeru k inému zamestnávateľovi, zostáva poradie, ktoré získali pohľadávky zachované aj u nového zamestnávateľa. Povinnosť vykonať zrážky vzniká novému zamestnávateľovi až dňom, keď sa od zamestnanca alebo od doterajšieho zamestnávateľa dozvie, že sa vykonávali zrážky zo mzdy a pre aké pohľadávky.

Neopomenuteľnými zákonnými znakmi, spoluurčujúcimi formu a obsah dohody o zrážkach zo mzdy, sú:

- dohoda o zrážkach zo mzdy môže zabezpečiť len platné pohľadávky veriteľa (zamestnávateľa),
- dohoda o zrážkach zo mzdy musí byť pod sankciou neplatnosti uzatvorená v písomnej forme.

V situácii, ak sa dohoda o zrážkach zo mzdy plní, nemá veriteľ dôvod domáhať sa zabezpečenia ochrany svojich práv prostredníctvom súdneho konania. Účastníci, t.j. zmluvné strany dohody o zrážkach zo mzdy si môžu v jej obsahu dohodnúť, že so zrážkami zo mzdy sa u nového platiteľa mzdy nebude pokračovať. V prípade zmeny platcu mzdy (zamestnávateľa), napr. v prípade zmeny zamestnania zamestnanca, zostáva poradie nárokov zamestnávateľa zachované aj voči novému platcovi mzdy.

Z hľadiska aplikačnej praxe sa javí byť problematickou otázkou prípustnosti uzatvorenia dohody o zrážkach zo mzdy podľa ustanovenia § 20 ZP už v čase, ak splatnosť pohľadávky zamestnávateľa ešte nenastala. Podľa prevládajúcich názorov v odbornej literatúre sa

usudzuje, že dohodu o zrážkach zo mzdy možno účastníkmi platne uzatvoriť už v čase, keď ešte nenastala splatnosť pohľadávky zamestnávateľa. S realizáciou zrážok zo mzdy je však možné z pozície zamestnávateľa začať až po splatnosti pohľadávky. So zreteľom na subsidiárnu povahu zabezpečovacích prostriedkov by to neplatilo v prípade, ak by zabezpečená pohľadávka bola splnená alebo inak zanikla. Na tento problém existujú aj iné názory, odvíjajúce sa od správneho vymedzenia pojmov „subjektívne právo“ a „právny nárok“. Ani vo sfére všeobecnej teórie práva nie sú jednotné názory na tieto základné právne pojmy, ktoré vzhľadom na svoju povahu majú charakter právnej kategórie, čo ovplyvňuje aj správne riešenie takého problému, existujúceho v praxi, akým je zabezpečenie záväzkov v pracovnom práve. V prípade, ak je právny nárok chápaný ako obsahová súčasť každého subjektívneho práva od momentu jeho samotného vzniku, dojednanie dohody o zrážkach zo mzdy je možné už pred splatnosťou pohľadávky veriteľa, ktorým je zamestnávateľ. Pri nazeraní na právny nárok ako na posledné štádium realizácie subjektívneho práva, v ktorom je možné vynútiť plnenie súdnou cestou, t.j. pri pohľade na právny nárok ako na tzv. „zrelé právo“, dohodu o zrážkach zo mzdy možno uzatvoriť až v čase splatnosti príslušnej pohľadávky veriteľa. Z uvedených alternatív možno rezultovať, že dohodu o zrážkach zo mzdy je možné uzatvoriť ešte pred splatnosťou príslušnej pohľadávky veriteľa, avšak s uskutočňovaním zrážok by bolo možné začať až po splatnosti pohľadávky. Prevažujúca časť odbornej literatúry obdobne aj podľa občianskoprávnej úpravy zastáva názor, že dohodou o zrážkach zo mzdy a iných príjmov môže byť zabezpečená pohľadávka veriteľa, ktorá je už splatná, alebo pohľadávka na opakujúce sa plnenie splatné v budúcnosti.

Ručenie – výnimka zo zmluvnej formy garancie práv a povinností účastníkov pracovnoprávnych vzťahov

Ručenie ako zabezpečovací právny prostriedok, ustanovený v § 20 ods. 3 ZP, sa môže použiť tak na zabezpečenie pohľadávky zamestnávateľa, ako aj pri vzniku povinnosti zamestnávateľa zaplatiť pohľadávku zamestnancovi. Ručenie je právny vzťah medzi veriteľom a ručiteľom, ktorý je odlišnou osobou od osoby dlžníka. Ručiteľom (na rozdiel od predchádzajúceho právneho stavu, ktorý predstavoval ZP č. 65/1965 Zb. v znení neskorších predpisov), môže byť nielen fyzická, ale aj právnická osoba, ktorá sa môže zaručiť písomným vyhlásením, že túto pohľadávku uspokojí, ak tak neurobí sám dlžník. Z hľadiska záujmu zamestnávateľa je ručenie (ako spôsob zabezpečenia záväzkov) podstatne výhodnejšie, ako je zmluva o zriadení záložného práva, pretože zamestnávateľovi v právnej pozícii veriteľa umožňuje dosiahnuť uspokojenie svojej pohľadávky nielen zo zálohu, ale z celého majetku ručiteľa.

Z hľadiska formálno-právnych predpokladov, ručenie ako zabezpečovací právny prostriedok sa v pracovnom práve zakladá 1-stranným právnym úkonom v podobe písomného vyhlásenia ručiteľa. Ani Zákonník práce, a ani žiadny iný pracovnoprávny predpis neustanovuje, aké náležitosti má vyhlásenie o ručení obsahovať. Ručenie v pracovnom práve, na rozdiel od právnej úpravy podľa Občianskeho zákonníka, ako druh zmluvného zabezpečenia pohľadávok, tak nevzniká zmluvou, ale na základe jednostranného písomného vyhlásenia ručiteľa, že uspokojí pohľadávku veriteľa, ak tak neurobí sám dlžník. Prostredníctvom jednostranného vyhlásenia ručiteľa sa zakladá ručenie aj podľa Obchodného zákonníka. Ďalšou odlišnosťou ručenia podľa pracovnoprávnej úpravy Zákonníka práce v porovnaní s právnou úpravou ručenia podľa Občianskeho zákonníka je, že Zákonník práce nepostihuje neplatnosťou nedodržanie písomnej formy vyhlásenia ručiteľa, čo vyplýva z celkom špecifickej úpravy neplatnosti právnych úkonov v pracovnom práve pri nerešpektovaní zákonom predpísanej písomnej formy, ako ju upravuje § 17 ods. 2 ZP. Keďže Zákonník práce nespája s nedodržaním písomnej formy vyhlásenia ručiteľa neplatnosť, k platnému ručeniu stačí aj ústne vyhlásenie ručiteľa, ktoré by však v prípade súdneho sporu mohlo byť z hľadiska dokazovania pre účastníka menej výhodné. Ručenie sa vyznačuje nasledovnými typickými znakmi:

- má akcesorickú povahu vo vzťahu k záväzku, ktorý právne zaisťuje,
- má subsidiárnu povahu, pretože povinnosti ručiteľa nevznikajú už momentom splatnosti pohľadávky, ale až vtedy, keď zamestnanec, ktorý je v právnej pozícii dlžníka, odmietne plniť, aj keď ho na to zamestnávateľ (v právnej pozícii veriteľa) vyzval v písomnej forme.

ZABEZPEČOVACÍ PRÁVNÝ PROSTRIEDOK	PRÁVNÝ PREDPIS	RÁMCOVÁ PRÁVNA ÚPRAVA	SPÔSOB VZNIKU	TYP PRÁVNEHO ÚKONU, KTORÝM SA ZAKLADÁ
RUČENIE	Zákonník práce	§ 20 ods. 3	Ak vznikne podľa tohto zákona alebo podľa iného pracovnoprávneho predpisu povinnosť zamestnanca zaplatiť pohľadávku zamestnávateľovi alebo ak vznikne povinnosť zamestnávateľa zaplatiť pohľadávku zamestnancovi, môže sa iná fyzická osoba	1-stranný právny úkon (vyhlásenie ručiteľa)

ZABEZPEČOVACÍ PRÁVNÝ PROSTRIEDOK	PRÁVNÝ PREDPIS	RÁMCOVÁ PRÁVNÁ ÚPRAVA	SPŮSOB VZNIKU	TYP PRÁVNEHO ÚKONU, KTORÝM SA ZAKLADÁ
			alebo právnická osoba zaručiť písomným vyhlásením, že túto pohľadávku uspokojí, ak tak neurobí sám dlžník	
	Občiansky zákonník	§ 546- § 550	Dohodou účastníkov možno zabezpečiť pohľadávku ručením. Ručenie vzniká písomným vyhlásením, ktorým ručiteľ berie na seba voči veriteľovi povinnosť, že pohľadávku uspokojí, ak ju neuspokojí dlžník.	2-stranný právny úkon (zmluva)
	Obchodný zákonník	§ 303 - § 312	Kto veriteľovi písomne vyhlási, že ho uspokojí, ak dlžník voči nemu nesplnil určitý záväzok, stáva sa dlžníkovým ručiteľom.	1-stranný právny úkon (vyhlásenie ručiteľa)

Zo stručnej úpravy ručenia v Zákonníku práce a v nadväznosti na ustanovenia Občianskeho zákonníka, ktoré upravujú ručenie (§ 546- § 550 OZ) ako spôsob zabezpečenia záväzkov, stačí, ak písomné vyzvanie zo strany zamestnávateľa, ktorý je v právnej pozícii veriteľa, bolo dlžníkovi preukázateľne doručené a nie je potrebné, aby veriteľ voči dlžníkovi uplatnil svoju pohľadávku na súde alebo ju vymáhal na základe výkonu rozhodnutia. Na druhej strane, ak sa veriteľ domáha splnenia svojej pohľadávky na súde, jeho žalobu vo vzťahu k dlžníkovi je možné pokladať za písomnú výzvu doručenú dlžníkovi. Bez existencie písomnej výzvy doručenej dlžníkovi ručiteľ nemá povinnosť plniť veriteľovi. Ak bol dlžník písomne vyzvaný na plnenie iba niektorej časti svojho dlhu, povinnosť ručiteľa plniť zodpovedá len tejto časti, na plnenie ktorej veriteľ dlžníka písomne vyzval. V prípade, ak by sa ručiteľ zaviazal, že bude plniť aj v prípade, že veriteľ nevyzve dlžníka na plnenie, išlo by o pristúpenie k záväzku, čím by sa ručiteľ stal dlžníkom, resp. spoludlžníkom popri pôvodnom dlžníkovi. Od inej formy zabezpečenia záväzkov, prevzatia dlhu

podľa § 531- § 532 OZ, sa ručenie odlišuje svojou subsidiárnou a akcesorickou povahou (viď komentár vyššie).

Ručenie, ako samostatný spôsob zabezpečenia záväzkov v pracovnom práve, sa vyznačuje nasledovnými znakmi:

- Osobná pôsobnosť ručenia sa vzťahuje na akékoľvek pohľadávky na strane zamestnávateľa, ale aj zamestnanca.
- Prostredníctvom ručenia nemožno zabezpečiť nepenažné pohľadávky veriteľa, ktoré spočívajú v nezastupiteľnom plnení.
- Napriek tomu, že ručením je možné zabezpečiť každú peňažnú pohľadávku veriteľa, pri nepenažných pohľadávkach veriteľa je prípustné zabezpečiť ručením len tie, predmetom ktorých je zastupiteľné plnenie.
- Ručenie môže byť na neurčitý čas, ale i na určitú dobu. Ak zámer ručiteľa spočíva v obmedzení svojho ručenia len na určitú dobu, musí s tým korešpondovať jeho písomné vyhlásenie. Ak k obmedzeniu ručenia na určitú dobu v písomnom vyhlásení ručiteľa nedôjde, ručenie sa považuje za platné na neurčitý čas.

Analogicky, ako to platí aj v občianskom práve a v obchodnom práve, ručením možno i v pracovnom práve zabezpečiť výhradne iba takú pohľadávku, ktorá v čase ručenia už existuje. Nie je pritom právne rozhodné, či dlžná peňažná suma v čase vzniku ručenia je už splatná alebo nie alebo či napr. vyplatenie plnenia dlžníkom je viazané na splnenie odkladacej podmienky alebo nie. Rozhodujúca je existencia hlavného záväzku.

Prevzatie ručiteľského záväzku prichádza do úvahy len pri platnej pohľadávke veriteľa, ktorá musí byť dostatočne určitá, a to nielen čo do jej výšky, ale aj vo vzťahu k jej trvaníu. Z pohľadu dodržania kritéria určitosti stačí, ak pri vzniku ručiteľského záväzku je známa maximálna výška plnenia, ktoré by veriteľ mohol od ručiteľa požadovať, ak v právnej pozícii dlžníka nebude plniť zamestnanec. Ako neplatné by bolo treba posudzovať také ručenie, v ktorom by sa ručiteľ zaviazal plniť veriteľovi vo väčšom rozsahu, než v akom je zaviazaný na plnenie zamestnanec – dlžník. V situácii, ak by sa rozsah záväzku dlžníka vo vzťahu k veriteľovi zúžil, zúžil by sa tým zároveň rozsah ručiteľského záväzku. Ak má veriteľ (zamestnávateľ) voči zamestnancovi (dlžníkovi) niekoľko pohľadávok, ručiteľ môže obmedziť svojej ručenie len na jednu z nich alebo na niektoré z nich. Naopak, za jednu pohľadávku veriteľa môže prevziať ručenie aj viac ručiteľov. Ručiteľ je oprávnený voči veriteľovi uplatniť všetky námietky, ktoré by mal proti veriteľovi dlžník. Ručiteľ disponuje oprávnením odoprieť plnenie, vtedy, ak sám veriteľ zavinil (napr. v podobe neposkytnutia súčinnosti), že dlžník nemôže uspokojiť pohľadávku.

Ručením je možné zabezpečovať pohľadávky bez súhlasu samého dlžníka, ktorý však na druhej strane splnením môže spôsobiť, že ručenie nebude právne aktuálne. Na rozdiel od predchádzajúceho právneho stavu, zhmotneného v zrušenom ZP č. 65/1965 Zb.

v znení neskorších predpisov, uznanie dlhu dlžníkom je účinné voči veriteľovi len za predpokladu, že s ním vysloví súhlas. Ručiteľ je oprávnený voči veriteľovi uplatniť všetky námietky, ktoré by mal proti veriteľovi dlžník. V súlade s judikatúrou platí, že ručiteľ sa môže platne zaviazat' k ručeniu aj bez súhlasu svojho manžela.¹⁶ Pri naplnení predpokladu, že sa zaviazal k ručeniu, nedochádza tým ku vzniku spoločného ručiteľského záväzku manželov. Ručiteľský záväzok nie je viazaný na osobu dlžníka, ale na existenciu pohľadávky veriteľa. Ručiteľ má povinnosť plniť veriteľovi bez ohľadu na fakt, či jeho následný nárok voči dlžníkovi bude uspokojený.

ZP konkludentne predpokladá v rámci inštitútu ručenia aj využitie osobitného práva ručiteľa – odopretie povinnosti plniť namiesto dlžníka, resp. právo ručiteľa odoprieť plnenie. Ručiteľ je podľa OZ oprávnený odoprieť plnenie, pokiaľ sám veriteľ zaviniť, že dlžník nemôže uspokojiť pohľadávku. Odopretie plnenia je právom, nikdy nie povinnosťou ručiteľa.¹⁷ Toto oprávnenie môže využiť len v prípade zavineného konania veriteľa, ktoré sa môže prejaviť ako úmysel alebo ako nedbanlivosť. Dôkazné bremeno zaťažuje ručiteľa. V prípade, ak ručiteľ preukáže, že nemožnosť uspokojenia pohľadávky zaviniť veriteľ a v dôsledku toho ručiteľ odmieta plniť, príslušný súd zamietne žalobu veriteľa voči ručiteľovi. Tým sa však nič nemení na vzájomnom vzťahu medzi veriteľom a dlžníkom.

K zániku ručenia dôjde predovšetkým nasledovnými spôsobmi:

- a) zánikom hlavného záväzku, ktorý ručenie zabezpečuje,
- b) pred zánikom hlavného záväzku aj v prípade:
  - ak ručiteľ veriteľovi splnil,
  - ak ručiteľ veriteľovi oprávnene odmietol splniť,
  - na základe dohody medzi veriteľom a ručiteľom,
  - uplynutím doby, na ktorú bolo obmedzené,
  - platným vzdaním sa práva veriteľom proti ručiteľovi,
  - odpustením plnenia dlhu ručiteľovi.¹⁸

Pri prevzatí dlhu ručenie. Sám ručiteľ síce nemá právny dosah na to, aby došlo k prevzatí dlhu, t.j. k zmene v osobe dlžníka, avšak nedochádza k zániku záväzku ručiteľa za predpokladu, že ručiteľ vyjadril súhlas so zmenou v osobe dlžníka. Ak by s takouto zmenou v osobe dlžníka ručiteľ nesúhlasil, zaniká aj absencia, resp. nedostatok jeho súhlasu spôsobuje zánik ručenia.

---

¹⁶ R 61/1973: K ručiteľskému záväzku jedného z manželov nie je potrebný súhlas druhého manžela. Prevzatím ručiteľského záväzku jedným z manželov nevzniká spoločný ručiteľský záväzok oboch manželov.

¹⁷ R 8/1972: Je vecou ručiteľa, aby si zabezpečil informácie o tom, aké povinnosti mu vyplývajú z ručiteľského záväzku. Zákonom nie je veriteľovi uložená žiadna poučovacia povinnosť.

¹⁸ Porov. Barancová, H.: Zákoník práce - komentár. Prvé vydanie. Praha: C.H.Beck, 2010, s. 147

Kvalitatívne inak by bolo nutné posudzovať situáciu, ak by k pôvodnému dlžníkovi pristúpil ďalší. V takomto prípade vzniká tzv. kumulatívne prevzatie dlhu, ktoré nemá žiadny vplyv na trvanie zabezpečenia záväzku ručením.

Plnenie dlhu ručiteľom namiesto dlžníka má za následok zmenu právnej pozície týchto subjektov. Ak ručiteľ poskytol veriteľovi plnenie za dlžníka, sám sa dostáva do právnej pozície veriteľa. Splatnosť pohľadávky ručiteľa voči dlžníkovi nie je Občianskym zákonníkom určená. Je pritom potrebné sa spravovať všeobecnými ustanoveniami o zániku záväzkov splnením. Právny nárok ručiteľa voči dlžníkovi nie je možné považovať napr. za bezdôvodné obohatenie bez právneho dôvodu alebo z dôvodu, ktorý existoval a následne odpadol, ani podľa Občianskeho zákonníka za obohatenie plnením za iného. Na základe ručenia ručiteľ plnil za dlžníka na základe svojej právnej povinnosti, ku ktorej sa zaviazal svojím písomným vyhlásením.

Právo ručiteľa voči dlžníkovi sa premlčuje v 3-ročnej premlčacej dobe, ktorej začiatok začína plynúť odo dňa, keď uspokojil pohľadávku veriteľa. Dlžník môže voči ručiteľovi uplatniť všetky námietky, ktoré by mohol uplatniť voči veriteľovi (napr. námietka premlčania pohľadávky). Súčasťou náhrady poskytnutej veriteľovi nie sú však náklady konania v spore, ktoré vznikli proti nemu zo strany veriteľa. Náklady konania, ktoré zaplatil ručiteľ veriteľovi na základe súdneho rozhodnutia, nie sú plnením, ktoré by ručiteľ poskytol veriteľovi dlžníka. Analogicky, náhradu za úrok z omeškania, ktorý vznikol preto, že ručiteľ plnil neskoro, nemôže ručiteľ požadovať od dlžníka. Pre výšku náhrady, ktorú si uplatňuje ručiteľ vo vzťahu k dlžníkovi, je rozhodujúca suma, v akej mal ručiteľ pohľadávku veriteľa uspokojiť v čase, keď bol povinný plniť veriteľovi namiesto dlžníka.

Záväzok ručiteľa nie je viazaný na osobu dlžníka, ale na pohľadávku. Smrť dlžníka nemá za následok zánik záväzku ručiteľa. Podľa pracovnoprávnej úpravy obsiahnutej v ustanovení § 35 ZP, osud ručenia by vzhľadom na akcesorickú povahu zabezpečenia záväzkov zodpovedal osudu pohľadávky veriteľa, ktorá je v prípade smrti zamestnanca právne konštruovaná podstatne odlišne v závislosti od toho, či v prípade smrti zamestnanca sa jedná o pohľadávku zamestnanca alebo pohľadávku zamestnávateľa. Ak by veriteľom bol zamestnávateľ, podľa ustanovenia § 35 ods. 2 ZP peňažné nároky zamestnávateľa zanikajú smrťou zamestnanca s výnimkou nárokov, o ktorých sa právoplatne rozhodlo alebo ktoré zamestnanec pred svojou smrťou písomne uznal čo do dôvodu aj sumy, a nárokov na náhradu škody spôsobenej úmyselne alebo stratou predmetov zverených zamestnancovi na písomné potvrdenie. Z kvalitatívneho hľadiska odlišná právna situácia nastane, ak by v čase smrti zamestnanca sa v právnej pozícii veriteľa nachádzal zamestnanec. Peňažné nároky, t.j. pohľadávky zamestnanca voči zamestnávateľovi v dôsledku smrti zamestnanca nezanikajú. Do štvornásobku priemerného mesačného zárobku prechádzajú

mzdové nároky z pracovného pomeru postupne priamo na jeho manžela, deti a rodičov, ak s ním žili v čase smrti v domácnosti. Predmetom dedičstva sa stávajú:

- v časti prevyšujúcej nad úroveň štvornásobku priemerného mesačného zárobku zomretého zamestnanca, alebo
- vtedy, ak niet uvedených osôb, t.j. manžela, deti a rodičov, ak s ním žili v čase smrti v domácnosti, alebo
- v situácii, ak ide o iné, ako mzdové nároky zamestnanca voči zamestnávateľovi.

Ručiteľ je v uvedených prípadoch povinný plniť v rozsahu dlhu a nemôže proti veriteľovi uplatniť námietku, že dedičia dlžníka zodpovedajú za dlhy zomretého dlžníka len do výšky nadobudnutého dedičstva.

Prípustnosť aplikácie zmluvy o zriadení záložného práva a jej účinky na pracovnoprávny status zamestnanca

Zákonodarca v ustanovení § 20 ods. 4 ustanovil, že nárok na náhradu škody na zverených hodnotách, ktoré je zamestnanec povinný vyúčtovať a nárok na náhradu škody, ktorú zamestnanec spôsobil zamestnávateľovi úmyselne, môže zamestnávateľ so zamestnancom zabezpečiť písomnou zmluvou o zriadení záložného práva k nehnuteľnosti, ktorú zamestnanec vlastní. Z uvedeného znenia vyplýva, že takouto písomnou zmluvou o zriadení záložného práva k nehnuteľnosti, ktorú zamestnanec vlastní, môže zamestnávateľ zabezpečiť výhradne:

- nárok na náhradu škody na zverených hodnotách, ktoré je zamestnanec povinný vyúčtovať a
- nárok na náhradu škody, úmyselne spôsobenej zamestnancom zamestnávateľovi.

Uvedený všeobecný právny základ zriadenia záložného práva, ako zabezpečovacieho prostriedku, znamená, pokiaľ ide o spôsob zriadenia záložného práva, že je nutné postupovať analogicky podľa Občianskeho zákonníka. Je to odôvodnené aj faktom, že Zákonník práce právny režim vzniku záložného práva bližšie neupravuje, a preto je treba na jeho vznik použiť ustanovenia Občianskeho zákonníka.

Z ustanovenia § 151 OZ vyplýva, že záložné právo slúži na zabezpečenie pohľadávky a jej príslušenstva tým, že v prípade, ak nie je riadne a včas splnená, záložný veriteľ je oprávnený domáhať sa uspokojenia zo založenej veci. Záložné právo sa vzťahuje na záloh, jeho príslušenstvo a prírastky a z plodov len na tie, ktoré nie sú oddelené. Najvýznamnejším právnym následkom záložného práva je právo veriteľa požadovať uspokojenie svojej zročnej pohľadávky zo zálohu. Ak zabezpečená pohľadávka nie je riadne a včas splnená, môže sa záložný veriteľ domáhať jej uspokojenia zo zálohu, a to aj vtedy, keď zabezpečená pohľadávka je premlčaná.

Právne spôsobilým subjektom záložného práva podľa Zákonníka práce môže byť výlučne iba zamestnávateľ a zamestnanec, zamestnávateľ v právnej pozícii veriteľa zamestnanec v právnej pozícii dlžníka. Odlišnosťou občianskoprávnej úpravy, na rozdiel od pracovnoprávnej úpravy podľa ZP, je, že záložcom nemusí byť vo všetkých prípadoch dlžník hlavného záväzkového vzťahu, ale môže ním byť aj tretia osoba. Osoba, ktorá poskytne záloh, dostáva sa do právnej pozície záložného dlžníka. Zmluvnými, resp. kontraktárnymi stranami pri uzatváraní záložnej zmluvy podľa Zákonníka práce, sú však vždy výhradne zamestnanec a zamestnávateľ.

So zreteľom na fakt, že predmetom záložného práva v pracovnom práve môžu byť len nehnuteľné veci, na vznik záložného práva je potrebná nielen písomná zmluva, ale aj vklad do katastra nehnuteľností, ktorý ma konštitutívny význam. Predpokladmi vzniku záložného práva v pracovnom práve, podľa § 20 ZP, sú:

- existencia platnej pohľadávky,
- právne spôsobilý predmet záložného práva (t.j. tzv. záloh),
- právny titul.

Existencia platnej pohľadávky je prvým neopomenuteľným predpokladom vzniku záložného práva vo sfére slovenského pracovného práva. Záložné právo predpokladá existenciu platnej pohľadávky, ktorú je potrebné v záložnej zmluve dostatočne identifikovať. Zabezpečenie sa vzťahuje podľa ZP len na pohľadávku a nie aj na jej príslušenstvo. Pod pojmom príslušenstvo pohľadávky sa pritom podľa § 121 ods. 3 OZ rozumejú úroky, úroky z omeškania, poplatok z omeškania a náklady spojené s jej uplatnením. Podľa Občianskeho zákonníka, ktorý v tejto časti môžeme použiť aj pre oblasť pracovnoprávných vzťahov, záložným právom je možné zabezpečiť i budúcu pohľadávku alebo pohľadávku, ktorej vznik je podmienený.

Diferenciačným kritériom, ktorým sa odlišuje záložné právo podľa ZP na jednej strane a záložné právo podľa OZ na druhej strane, je aj sám záloh, t.j. právne spôsobilý predmet záložného práva. Zálohom podľa Zákonníka práce môže byť výlučne nehnuteľná vec, ktorá je vo vlastníctve zamestnanca a podľa Občianskeho zákonníka môžu ním byť aj hnutelné veci a práva, .t. j. hodnoty, ktoré inak môžu byť predmetom občianskoprávných vzťahov. Nehnuteľnosťami sú pritom podľa Občianskeho zákonníka pozemky a stavby spojené so zemou pevným základom. Nehnuteľnosť, ktorej sa týka záložné právo podľa ZP, môže slúžiť na zabezpečenie viacerých pohľadávok a viacerých veriteľov.

Ku vzniku záložného práva sa vyžaduje aj právny titul, tzv. *iustus titulus* (lat. - pozn.). Právnym titulom sú právne skutočnosti, na základe ktorých vzniká záložné právo. Podľa ustanovenia § 20 ods. 4 ZP môže ním byť výlučne záložná zmluva medzi zamestnávateľom (veriteľom) a zamestnancom (dlžníkom). Za právny titul Zákonník práce (na rozdiel od OZ) nepovažuje schválenú dedičskú zmluvu, ani neumožňuje vznik záložného

práva na základe zákona. Záložná zmluva musí byť pod sankciou neplatnosti uzatvorená v písomnej forme. Primárnym účelom tejto zmluvy je zabezpečiť návratnosť škody spôsobenej zamestnávateľovi na majetku v prípadoch, keď ide spravidla o vyššie peňažné sumy, prípadne o dlžné sumy, ktorých splatnosť je určená na dlhšie časové obdobie. Táto právna záruka plní zabezpečovaciu funkciu tým, že donucuje zamestnanca splniť dlh a tiež aj uhradzovaciu funkciu tým, že pre prípad nesplnenia pohľadávky poskytuje zamestnávateľovi podporný zdroj na jej uspokojenie. Právnym dôsledkom vzniku záložného práva je, že zamestnanec nemôže založenú nehnuteľnosť bez súhlasu zamestnávateľa nikomu predať alebo darovať. Zamestnanec je taktiež povinný zdržať sa všetkého, čo by mohlo stav nehnuteľnosti zhoršiť.

Zmluva o záložnom práve obsahuje predovšetkým označenie dôvodu jej uzatvorenia, označenie, ktorá nehnuteľnosť, ktorej je zamestnanec vlastníkom, je zatažená záložným právom, označenie katastrálneho úradu, v ktorom bude vklad vykonaný a záväzok zamestnávateľa, že po uspokojení pohľadávky zabezpečí konanie o výmaz vloženého záložného práva z katastra nehnuteľností. Medzi podstatné obsahové náležitosti záložnej zmluvy patrí už spomenutý (viď komentár vyššie - pozn.) predmet záložného práva (záloh) a identifikácia pohľadávky veriteľa, ktorú záloh zabezpečuje. Podľa ustanovenia § 151b ods. 4 Občianskeho zákonníka vec, ktorá je predmetom zálohu, sa musí označiť tak, aby jej označenie bolo každému zjavné. Založiť možno i pohľadávku, ak predmetom jej plnenia je vec, právo alebo iná majetková hodnota.

Detaily o spôsobe vzniku záložného práva k nehnuteľnostiam upravuje Občiansky zákonník. Pretože právna úprava záložného práva v Občianskom zákonníku má kogentnú povahu, záložné právo musia účastníci uskutočniť spôsobom, ktorý upravuje Občiansky zákonník. Záložné právo vzniká až vkladom do katastra nehnuteľností. Návrh na vklad záložného práva do katastra nehnuteľností podáva zamestnávateľ. Poradie a spôsob uspokojenia nárokov zabezpečených záložným právom pri výkone rozhodnutia upravuje Občiansky súdny poriadok. Dokiaľ obmedzenie trvá, je prevod bez súhlasu zamestnávateľa neplatný.

Počas trvania záložného práva k nehnuteľnosti majú zmluvné strany – záložca i záložný veriteľ určité práva i povinnosti, ktoré im vyplývajú priamo z Občianskeho zákonníka, a ktoré je možné použiť aj pre oblasť pracovnoprávnych vzťahov. Tieto práva a povinnosti majú iný obsah v čase pred splatnosťou pohľadávky a iný obsah v čase po splatnosti pohľadávky veriteľa. Pred splatnosťou pohľadávky má záložný veriteľ právo disponovať zálohom. Je jeho detentorom, t.j. držiteľom a je oprávnený záloh užívať iba po výslovnom súhlase záložcu. Zároveň je však povinný záloh starostlivo opatrovať, chrániť ho pred poškodením, stratou a zničením. Záložca je povinný zdržať sa všetkého, čím by sa

záloh zhoršoval na ujmu záložného veriteľa. Ak by nastal takýto prípad, záložný veriteľ je oprávnený žiadať, aby zabezpečenie zálohu bolo doplnené. V prípade, ak by to záložca neurobil, stane sa splatnou tá časť pohľadávky veriteľa, ktorá nie je zabezpečená.

Po splatnosti pohľadávky veriteľa záložný veriteľ (zamestnávateľ) má právo domáhať sa uspokojenia zo zálohu, a to aj v prípade, ak je jeho pohľadávka premlčaná. Ak zamestnanec dlh nie je včas a riadne uhradený, môže sa tak zamestnávateľ domáhať toho, aby nehnuteľnosť bolo predaná a dlh bol tak uhradený. Nárok oprávneného subjektu zabezpečený záložným právom sa premlčuje vo všeobecnej trojročnej premlčacej dobe. Nepremlčuje sa záložné právo. Napriek tomu, že z ustanovenia § 151g Občianskeho zákonníka vyplýva, že záložné právo zanikne, ak zanikne zabezpečená pohľadávka, čo by zodpovedalo akcesorickej povahe všetkých druhov zabezpečovacích prostriedkov, moment praktického zániku zabezpečenia sa viaže až na výmaz v katastri nehnuteľností.¹⁹

Záver

Problematika zabezpečenia práv a povinností zamestnancov v rámci pracovnoprávnych vzťahov na pracovisku už v minulosti bola, je a bude veľmi aktuálnym problémom, úspešnosť zvládnutia ktorého, permanentne determinuje celkovú kvalitu pracovnoprávneho statusu subjektov zabezpečovacích právnych vzťahov. Budúci legislatívny vývoj a jeho výsledky v podmienkach SR by sa preto mali vo väčšej miere orientovať smerom k moderným európskym i svetovým trendom, s cieľom dosiahnutia spokojnosti oboch subjektov- účastníkov pracovného pomeru. Uvedené platí o to viac v kontexte dlhodobu sa ukazujúcej potreby rozšírenia existujúcej množiny zabezpečovacích prostriedkov, napr. o zmluvnú pokutu. Neostáva iné, ako veriť, že práve pripravované legislatívne zmeny, týkajúce sa reformy Zákonníka práce v podmienkach SR, prispesú k zvýrazneniu pracovnoprávnej ochrany tak zamestnancov, ako aj zamestnávateľov. Dôležitosť analyzovaných krokov v priebežnom procese reformy pracovného práva v podmienkach Slovenskej republiky vnáša tiež niektoré nové idey a prístupy tiež aj do legislatívnej úpravy zabezpečovacích prostriedkov pracovného práva SR.

Zoznam použitej literatúry:

- [1] BARANCOVÁ, H. 1994. Ústavnoprávne problémy sociálnych práv v pracovnoprávnych vzťahoch. Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 1994. ISBN 80-7160-068-7.

---

¹⁹ Porov. Barancová, H.: Zákonník práce - komentár. Prvé vydanie. Praha: C.H.Beck, 2010, s. 142-149.

- [2] BARANCOVÁ, H.: Zabezpečenie záväzkov v pracovnom práve Slovenskej republiky. In: Zabezpečenie pohľadávok a ich uspokojenie. VII. Lubyho právnické dni. Bratislava – Trnava, IURA EDITION 2002, s. 371.
- [3] BARANCOVÁ, H. : Zákonník práce. Komentár, 1. vydanie Praha : C.H.Beck, 2010, 693 str.
- [4] BARANCOVÁ, H. : Zákonník práce – Komentár, 5. vydanie Bratislava : Sprint, 2007, str. 83 – 92
- [5] BARANCOVÁ, H.: Slovenské a európske pracovné právo. Žilina: Poradca podnikateľa. 2004. ISBN 80-88931-32-0
- [6] BARANCOVÁ, H. – SCHRONK, R.: Pracovné právo. Bratislava: Sprint v.fra. 2002. ISBN 80-88848-97-0
- [7] DVOŘÁK, J.: Aktuální otázky zajištění práv v české právní teorii a praxi. In: Zabezpečenie pohľadávok a ich uspokojenie. VII. Lubyho právnické dni. Bratislava – Trnava, IURA EDITION , s. 58.
- [8] FERANCOVÁ, M.: Zabezpečenie pohľadávok zriadením záložného práva v historickom vývoji. In: Zabezpečenie pohľadávok a ich uspokojenie. VII. Lubyho právnické dni. Bratislava – Trnava, IURA EDITION , s. 169.
- [9] HENDRYCH, D. a kol.2003.Právnický slovník. Praha: C. H. Beck, 2003.ISBN 80-7179-740-5.
- [10] LAZAR, J.: Prostriedky zabezpečenia pohľadávok a možností ich uspokojenia v slovenskom práve. In: Zabezpečenie pohľadávok a ich uspokojenie. VII. Lubyho právnické dni. Bratislava – Trnava, IURA EDITION , s. 33
- [11] OLŠOVSKÁ, A.- ZÁMOŽÍK,J.: Zabezpečovacie prostriedky v pracovnom práve - úvahy de lege feenda. In: Quo vadis, pracovné právo? Zborník príspevkov z z on-line vedeckej konferencie konanej dňa 20. novembra 2009 s finančnou podporou Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied - projekt: r. č.1/4619/07 „Europeizácia a transnacionalizácia pracovných vzťahov.Trnava, Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta.cdf

Iné zdroje:

- [1] Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky v znení neskorších ústavných zákonov.
- [2] Zákon NR SR č. 311/2001 Z. z. Zákonník práce v znení neskorších predpisov
- [3] Zákon č. 65/1965 Zb. Zákonník práce a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

Summary

Safeguarding of the rights and duties of the employment relationship as part of the legal guarantees of a contractual nature

The respecting of rights and duties, as well as forced complying with the obligations within the labour law relationships is one of the most observed legal phenomenon of the contemporary labour law. In this paper author tries to provide the reader with a comprehensive view on the safeguarding measures in the sphere of Slovak labour law. In this context, author also wants to find out, if the changes of the legal rules can influence the stability of the labour relationship, or incorporate the unwanted elements into its structure. Primary focus is placed on analysing of Slovak legal regulations of three basic legal safeguarding instruments, namely: agreement on wage deductions, liability, agreement on lien, which are legally regulated in the article 20 of the Labour Code. The second main aim of the submitted article is to find an optimal model, applicable in Slovak legal environment, while maintaining a balance between enforcement of employee's duties and security of employer's rights.

Key words: safeguarding of rights and duties, safeguarding measures, agreement on wage deductions, liability, agreement on lien.

Milan Sudzina

P.J.Šafarik University in Košice, Slovakia

Úvod do konkurzneho konania v Slovenskej Republike

1. Všeobecne o konkurznom konaní v Slovenskej republike

Konkurzné konanie predstavuje druh občianskeho súdneho konania. Je určené na odstránenie nepriaznivých dôsledkov súvisiacich s neúspešnou podnikateľskou činnosťou prostredníctvom usporiadania majetkových pomerov dlžníka (úpadcu) voči jeho veriteľom. Cieľom konkurzného konania je z výťažku predaja majetku úpadcu kolektívne, aj keď len čiastočne uspokojiť jeho veriteľov.¹

Právna úprava konkurzného konania je obsiahnutá v zákone č. 7/2005 Z. z. o konkurze a reštrukturalizácii v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon o konkurze a reštrukturalizácii“ alebo „ZKR“). Tento zákon nadobudol účinnosť 1. januára 2006. Podrobne upravuje priebeh konkurzného konania. Ďalším dôležitým právnym predpisom konkurzného práva je zákon č. 8/2005 Z. z. o správcoch v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon o správcoch“). Tento zákon upravuje postavenie správcov, ich práva a povinnosti, vzdelávanie správcov, pôsobnosť a dohľad ministerstva spravodlivosti nad výkonom správcovskej činnosti. Okrem týchto právnych predpisov oblasť konkurzného konania upravujú aj vykonávacie vyhlášky Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky.

Na konkurzné konanie sa primerane použijú ustanovenia zákona č. 99/1963 Zb. Občiansky súdny poriadok v znení neskorších predpisov (ďalej len „Občiansky súdny poriadok“ alebo „OSP“), ak zákon o konkurze a reštrukturalizácii neustanovuje inak. Vzťah medzi zákonom o konkurze a reštrukturalizácii a Občianskym súdnym poriadkom sa

---

¹ Mazák, J.: Základy občianskeho procesného práva. 2. vydanie. Bratislava: IURA EDITION, 2004, str. 587 a nasl.

teda spravuje zásadou *lex specialis derogat legi generali*.² Teda Občiansky súdny poriadok sa použije vtedy, ak nastane situácia, ktorú zákon o konkurze a reštrukturalizácii neupravuje. Ustanovenia zákona o konkurze a reštrukturalizácii majú prednosť pred Občianskym súdnym poriadkom.³

Na konkurzné konanie sú vecne a miestne príslušné okresné sudy v sídle kraja (Bratislava I, Trnava, Trenčín, Žilina, Nitra, Banská Bystrica, Prešov, Košice I). Podľa § 88 ods. 1 písm. j) OSP (osobitná výlučná miestna príslušnosť) je na konkurzné konanie príslušný súd, v obvode ktorého má dlžník sídlo alebo miesto podnikania, a ak nemá sídlo alebo miesto podnikania, súd, v obvode ktorého má svoje bydlisko.

Dôležitú úlohu v konkurznom konaní okrem súdu plní aj správca. Súd môže ustanoviť predbežného správcu na účely zistenia, či majetok dlžníka postačuje aspoň na úhradu nákladov konkurzu. Ak predbežný správca zistí, že dlžník má majetok dostatočný na uskutočnenie konkurzného konania, ustanoví správcu v uznesení o vyhlásení konkurzu. Za správcu môže ustanoviť len osobu zapísanú do zoznamu správcov, ktorý vedie ministerstvo spravodlivosti. Správcu súd ustanovuje na základe náhodného výberu pomocou technických a programových prostriedkov schválených ministerstvom spravodlivosti. Správcom môže byť fyzická alebo právnická osoba (verejná obchodná spoločnosť, komanditná spoločnosť) zapísaná do zoznamu správcov. Správcom nemôže byť spoločnosť s ručením obmedzeným ani akciová spoločnosť. Predpokladom zápisu určitej osoby do zoznamu správcov je ukončené právnické alebo ekonomické vysokoškolské vzdelanie druhého stupňa a úspešné zloženie správcovskej skúšky.⁴

Konkurzné konanie sa člení na niekoľko štádií:

1. začatie konkurzného konania,
2. vyhlásenie konkurzu,
3. prihlasovanie a zisťovanie konkurzných pohľadávok,
4. zisťovanie majetku podliehajúceho konkurzu, jeho správa a speňažovanie,
5. uspokojovanie konkurzných veriteľov,
6. zrušenie konkurzu.

2. Začatie konkurzného konania

---

² Ficová, S. – Števec, M. a kol.: Občianske súdne konanie. 1. vydanie. Praha: C.H. Beck, 2010, str. 1 a nasl.; Števec, M. a kol.: Civilné právo procesné. Bratislava: Eurokodex, Bratislavská vysoká škola práva, 2010, str. 1 a nasl.; Števec, M. – Ficová, S. a kol.: Občiansky súdny poriadok. Komentár. Praha: C.H. Beck, 2009, str. 1 a nasl.

³ Ďurica, M.: Konkurzné právo na Slovensku a v Európskej únii. Žilina: Poradca podnikateľa, 2006, str. 25 a nasl.

⁴ Pospíšil, B.: Zákon o konkurze a reštrukturalizácii s komentárom. Žilina: Poradca podnikateľa, 2005, str. 166 a nasl.

Začatie konkurzného konania je ovládané dispozičnou zásadou. Konkurzné konanie sa teda začína len na návrh. Nemožno ho začať *ex offo* a ani na návrh prokurátora. Návrh na začatie konkurzného konania môžu podať dlžník, veriteľ dlžníka, likvidátor právnickej osoby, iná osoba stanovená zákonom (napr. nútený správca banky).

Dlžník v úpadku je povinný podať návrh na vyhlásenie konkurzu do 30 dní, odkedy sa dozvedel alebo pri zachovaní odbornej starostlivosti sa mohol dozvedieť o svojom úpadku z dôvodu predĺženia alebo platobnej neschopnosti. Ak osoba povinná podať návrh na vyhlásenie konkurzu v mene dlžníka poruší povinnosť včas podať návrh na vyhlásenie konkurzu, zodpovedá veriteľom za škodu, ktorá im v dôsledku toho vznikla. Ide o prípad objektívnej zodpovednosti. Porušenie povinnosti podať návrh na vyhlásenie konkurzu môže mať za následok aj spáchanie trestného činu.⁵

Veriteľ je oprávnený podať návrh na vyhlásenie konkurzu, ak je dlžník voči nemu viac ako 30 dní v omeškaní, omeškanie sa týka plnenia peňažného záväzku a zároveň možno odôvodnene predpokladať platobnú neschopnosť tohto dlžníka. Platobnú neschopnosť dlžníka možno odôvodnene predpokladať ak je dlžník viac ako 30 dní v omeškaní s plnením, predmetom omeškania sú aspoň dve pohľadávky a pohľadávky musia patriť aspoň dvom veriteľom. Pohľadávky musia byť vykonateľné (teda priznané exekučným titulom - vykonateľným rozhodnutím súdu alebo iného orgánu alebo notárskou zápisnicou, ktorá je exekučným titulom) alebo písomne uznané dlžníkom (podpis dlžníka na uznaní pohľadávky musí byť úradne osvedčený), a zároveň dlžník bol veriteľmi týchto pohľadávok písomne vyzvaný na ich zaplatenie.

Podpis navrhovateľa na návrhu na vyhlásenie konkurzu musí byť úradne osvedčený. Pred podaním návrhu na vyhlásenie konkurzu je navrhovateľ povinný zaplatiť na účet súdu preddavok na úhradu odmeny a výdavkov prebežného správcu.

Súd po doručení návrhu na vyhlásenie konkurzu preskúma, či návrh spĺňa formálne a obsahové náležitosti ustanovené zákonom o konkurze a reštrukturalizácii bez toho, aby skúmal, či je dôvod na vyhlásenie konkurzu, alebo nie. V tomto štádiu konkurzný súd neskúma hmotnoprávne predpoklady (či je dlžník v úpadku, alebo nie). Ak súd zistí, že návrh na vyhlásenie konkurzu spĺňa zákonom ustanovené náležitosti, najneskôr do 15 dní od doručenia návrhu rozhodne o začatí konkurzného konania. Ak návrh nespĺňa náležitosti ustanovené zákonom o konkurze a reštrukturalizácii, návrh na vyhlásenie konkurzu v rovnakej lehote uznesením odmietne.

So začatím konkurzného konania sú spojené určité účinky. Po začatí konkurzného konania je dlžník povinný obmedziť výkon činnosti len na bežné právne úkony a na majetok

---

⁵ Steiner, V. – Mazák, J.: Konkurz a vyrovnanie. 2. vydanie. Bratislava: IURA EDITION, 1997, str. 39 a nasl.

patriaci dlžníkovi nemožno začať exekučné konanie s tým, že už začaté exekučné konania sa prerušujú.

3. Vyhlásenie konkurzu

Základným hmotnoprávnym predpokladom vyhlásenia konkurzu je úpadok dlžníka. Rozlišujeme dva prípady, keď je dlžník v úpadku. Dlžník je v úpadku, ak je platobne neschopný alebo predĺžený. Dlžník je platobne neschopný, ak má viac ako jedného veriteľa a zároveň nie je schopný plniť 30 dní po lehote splatnosti viac ako jeden peňažný záväzok. Dlžník je v úpadku v dôsledku predĺženia, ak má viac ako jedného veriteľa a hodnota jeho splatných záväzkov presahuje hodnotu jeho majetku a zároveň ide o dlžníka, ktorý je povinný viesť účtovníctvo. Dôležitým predpokladom vyhlásenia konkurzu je aj to, aby dlžník mal majetok postačujúci aspoň na úhradu nákladov konkurzu.

Ak sú splnené vyššie uvedené predpoklady vyhlásenia konkurzu, súd uznesením rozhodne o vyhlásení konkurzu. Konkurz sa považuje za vyhlásený zverejnením uznesenia o vyhlásení konkurzu v Obchodnom vestníku. Vyhlásením konkurzu sa dlžník stáva úpadcom. Vyhlásenie konkurzu sa zapisuje do obchodného registra a uznesenie o vyhlásení konkurzu sa ukladá do zbierky listín obchodného registra. V uznesení o vyhlásení konkurzu súd ustanoví správcu. Ak bol v konkurznom konaní už ustanovený predbežný správca, do funkcie správcu ustanoví tohto predbežného správcu. Zároveň v uznesení súd vyzve veriteľov, aby v zákonnej lehote prihlásili svoje pohľadávky. Veriteľov poučí aj o spôsobe prihlasovania pohľadávok, o následkoch nedodržania lehoty na prihlasovanie pohľadávok a o následkoch nesprávneho prihlásenia pohľadávok.

Zákon o konkurze a reštrukturalizácii zaviedol pomerne zložitý proces vedenia konkurzného konania, ktorý môže byť často aj neefektívny alebo pomalý v prípade úpadcu, u ktorého sa predpokladá menší rozsah majetku a menej veriteľov. Pre zjednodušenie a zrýchlenie konkurzov v týchto situáciách bol do zákona o konkurze a reštrukturalizácii zavedený inštitút malého konkurzu. Súd v rámci uznania konkurzu za malý môže skrátiť lehoty platné pre riadny konkurz, v dôsledku čoho dôjde k urýchleniu konkurzného konania, alebo rozhodnúť o iných opatreniach v záujme čo najrýchlejšieho, najúspornejšieho a najefektívnejšieho vedenia konkurzného konania. Rozoznávame dva prípady uznania konkurzu za malý. Môže ísť jednak o prípad, keď je súd povinný (obligatórne) uznať konkurz za malý, a jednak o prípad, keď súd môže (fakultatívne), ale nemusí uznať konkurz za malý.

Predpokladom obligatórneho uznania konkurzu súdom za malý je, že konkurz je vyhlásený na fyzickú osobu a táto fyzická osoba nie je podnikateľom. Predpokladom fakultatívneho uznania konkurzu súdom za malý je skutočnosť, že a) majetok podliehajúci konkurzu pravdepodobne neprevyšuje 165 000 eur, b) obrat úpadcu dosiahnutý v poslednom

uzavretom účtovnom období pred vyhlásením konkurzu neprevýšil 333 000 eur, c) úpadca pravdepodobne nemá viac ako 50 veriteľov. Predpoklady fakultatívneho uznania konkurzu za malý nemusia byť splnené všetky súčasne (kumulatívne). Na fakultatívne uznanie konkurzu za malý stačí, ak sú splnené aspoň dva z týchto predpokladov.

S vyhlásením konkurzu sú spojené hmotnoprávne a procesnoprávne účinky. K hmotnoprávnym účinkom vyhlásenia konkurzu patrí to, že týmto dňom sa dlžník stáva úpadcom a oprávnenie úpadcu nakladať s majetkom podliehajúcim konkurzu a oprávnenie konať za úpadcu vo veciach týkajúcich sa tohto majetku, vyhlásením konkurzu prechádza na správcu. Správca pritom koná v mene a na účet úpadcu. Dar alebo dedičstvo môže úpadca počas konkurzu odmietnuť len so súhlasom správcu. Nesplatené pohľadávky a záväzky úpadcu, ktoré vznikli pred vyhlásením konkurzu a ktoré sa týkajú majetku podliehajúceho konkurzu, sa od vyhlásenia až do zrušenia konkurzu považujú za splatné. Na majetku podliehajúcim konkurzu nemôže počas konkurzu vzniknúť zabezpečovacie právo. Vyhlásením konkurzu zanikajú úpadcove jednostranné právne úkony, ak sa týkajú majetku podliehajúceho konkurzu, najmä jeho príkazy, poverenia, plnomocenstvá a príkúry. Vyhlásením konkurzu prechádza na správcu oprávnenie konať za úpadcu v pracovnoprávných vzťahoch vo vzťahu k zamestnancom úpadcu. Vyhlásením konkurzu zaniká úpadcovo bezpodielové spoluvlastníctvo manželov. Ak vyhlásením konkurzu došlo k zániku bezpodielového spoluvlastníctva manželov úpadcu alebo ak sa do vyhlásenia konkurzu už zaniknuté úpadcovo bezpodielové spoluvlastníctvo manželov nevyporiadalo, treba vykonať jeho vyporiadanie.⁶

Vyhlásenie konkurzu má za následok aj procesnoprávne účinky. Ak zákon o konkurze a reštrukturalizácii neustanovuje inak, platí, že vyhlásením konkurzu sa prerušujú všetky súdne a iné konania (správne konanie, rozhodcovské konanie), ktoré sa týkajú majetku podliehajúceho konkurzu patriaceho úpadcovi. Z tohto pravidla platí výnimka spočívajúca v tom, že vyhlásením konkurzu sa neprerušuje daňové konanie, colné konanie, konanie o výživnom pre maloleté deti, ani trestné konanie, pričom v trestnom konaní v rámci adhézneho konania nemožno rozhodnúť o náhrade škody. V prerušených konaniach možno pokračovať na návrh správcu. Správca sa podaním návrhu na pokračovanie v konaní stáva účastníkom konania namiesto úpadcu. Súdne a iné konania, ktoré sa týkajú majetku podliehajúceho konkurzu patriaceho úpadcovi, možno po vyhlásení konkurzu začať len na návrh správcu (nie úpadcu). Na majetok podliehajúci konkurzu nemožno počas konkurzu začať exekučné konanie. Už začaté exekučné konania sa vyhlásením konkurzu zastavujú. Ak v exekučnom konaní už došlo k speňaženiu majetku podl-

---

⁶ Zelenka, J. a kol.: Insolvenční zákon. Praha: Linde, 2007, str. 405

iehajúceho konkurzu, avšak výtazok ešte nebol vyplatený oprávnenému, výtazok sa stáva súčasťou konkurznej podstaty.⁷

4. Prihlasovanie a zisťovanie konkurzných pohľadávok

Veriteľ, ktorého pohľadávka voči úpadcovi vznikla pred vyhlásením konkurzu, má v konkurze právo, aby jeho pohľadávka bola uspokojená rozvrhom z výtazku zo speňaženia majetku podliehajúceho konkurzu za predpokladu, že túto pohľadávku riadne a včas uplatní prihláškou. Ak veriteľ svoju pohľadávku v konkurze neprihlási riadne a včas, takúto pohľadávku nemožno v konkurze uspokojiť a na práva z tejto prihlášky pohľadávky sa v konkurze neprihliada.⁸

Prihláška pohľadávky sa uplatňuje u správcu aj na súde. Prihlášku spolu s prílohami podáva veriteľ v dvoch rovnopisoch správcovi na adresu jeho kancelárie a v jednom rovnopise na súd. Lehota na prihlasovanie pohľadávok u správcu aj na súde je rovnaká. Prihláška musí byť doručená správcovi aj súdu do 45 dní od vyhlásenia konkurzu. Pre každú pohľadávku musí byť predložená samostatná prihláška. Prihláška sa podáva na predpísanom tlačive. Podpis veriteľa na prihláške pohľadávky nemusí byť úradne osvedčený. Doručenie prihlášky pohľadávky veriteľa na súd má za následok spočívanie premlčacej doby. Ak prihláška uvedené údaje neobsahuje, nie je podaná na predpísanom tlačive alebo nie je datovaná alebo podpísaná, na takúto prihlášku sa v konkurze neprihliada. Zodpovednosť za správnosť údajov uvedených v prihláške znáša veriteľ.

Nie každý veriteľ si musí prihlásiť svoju pohľadávku prihláškou podľa § 28 ZKR. Svoje pohľadávky si nemusia uplatňovať prihláškou napríklad veriteľa pohľadávok proti podstate a veriteľa pohľadávok z prevádzkovania úpadcovho podniku. Tieto pohľadávky uspokojuje správca v lehote ich splatnosti bez toho, aby sa museli uplatniť osobitnou prihláškou.

Správca priebežne zapisuje prihlásené pohľadávky spolu s údajmi uvedenými v prihláške do zoznamu pohľadávok tak, aby konečný zoznam pohľadávok vyhotovil do 10 dní od uplynutia lehoty na prihlasovanie pohľadávok. Po vyhotovení konečného zoznamu pohľadávok správca bezodkladne doručí jeden rovnopis konečného zoznamu pohľadávok súdu. Po vyhotovení konečného zoznamu pohľadávok je správca povinný vyzvať úpadcu, aby sa vyjadril k zapísaným pohládkam. Na účely zistenia prihlásených pohľadávok správca je povinný každú prihlásenú pohľadávku s odbornou starostlivosťou porovnať s účtovnou a inou dokumentáciou úpadcu. Správca pri skúmaní prihlásenej pohľadávky je

⁷ Kozel, R.: Problémy konkursního řízení a jejich řešení. Praha: Linde, 2003, str. 127 a nasl.

⁸ Mazák, J.: Základy občianskeho procesného práva. 2. vydanie. Bratislava: IURA EDITION, 2004, str. 607 a nasl.

nielen oprávnený, ale je povinný prihlásenú pohľadávku poprieť v spornom rozsahu, ak zistí pohľadávka je sporná, čo do právneho dôvodu, vymáhateľnosti, poradia, výšky, zabezpečenia zabezpečovacím právom alebo poradia zabezpečovacieho práva. Poprieť spornú pohľadávku môže len správca. Veriteľ ani dlžník nemôžu pohľadávku poprieť. Správca môže poprieť prihlásenú pohľadávku do 30 dní od uplynutia lehoty na prihlasovanie pohľadávok.

Pohľadávky, ktoré zostali sporné, sa v konkurze musia uplatniť v osobitnom sporovom konaní. Veriteľ popretej pohľadávky sa môže do 30 dní od uplynutia lehoty na popieranie pohľadávok domáhať, aby súd určil pravosť popretej pohľadávky. Žaloba sa podáva proti správcovi. Ak by veriteľ popretej pohľadávky v zákonnej lehote žalobu o určenie pravosti popretej pohľadávky nepodal, na popretú pohľadávku sa v konkurze v popreťom rozsahu neprihliada.

5. Zisťovanie majetku podliehajúceho konkurzu, jeho správa a speňažovanie

Majetok (veci, práva, pohľadávky a iné majetkové hodnoty, napr. ochranná známka, patent, logo) podliehajúci konkurzu tvorí konkurznú podstatu vrátane majetku, ktorý dlžník nadobudol počas konkurzu. Zákon o konkurze a reštrukturalizácii vymedzuje konkurznú podstatu pozitívne (čo do nej patrí) a negatívne (čo do nej nepatrí). Konkurzu podlieha majetok, ktorý patril úpadcovi v čase vyhlásenia konkurzu, majetok, ktorý úpadca nadobudol počas konkurzu, majetok, ktorý zabezpečuje úpadcove záväzky, a iný majetok, ak to ustanovuje zákon o konkurze a reštrukturalizácii (napr. pokuta uložená osobám, ktoré neposkytli správcovi súčinnosť). Príjmy úpadcu podliehajú konkurzu v rozsahu, v akom môžu byť postihnuté exekúciou. Konkurzu nepodlieha majetok, ktorý nemožno postihnúť exekúciou, colná zábezpeka do výšky colného dlhu, zábezpeka na spotrebnú daň a majetok nepodliehajúci konkurzu podľa osobitných predpisov (napr. majetok podliehajúci režimu podľa zákona č. 278/1993 Z. z. o správe majetku štátu v znení neskorších predpisov).

Konkurzná podstata sa člení na všeobecnú podstatu a jednotlivé oddelené podstaty zabezpečených veriteľov.⁹ Všeobecnú podstatu tvorí majetok podliehajúci konkurzu, ktorý netvorí žiadnu z oddelených podstát. To znamená, že všeobecnú konkurznú podstatu tvorí majetok, ktorý nie je predmetom zabezpečovacieho práva zabezpečených veriteľov. Zo speňaženia tohto majetku sa uspokojujú zásadne nezabezpečení veritelia. Oddelenú podstatu tvorí majetok, z ktorého sa uspokojuje len zabezpečený veriteľ, o ktorého oddelenú podstatu ide.

---

⁹ Zelenka, J. a kol.: Insolvenční zákon. Praha: Linde, 2007, str. 314 a nasl.

Zisťovanie majetku podliehajúceho konkurzu zabezpečuje správca. Správca pri zisťovaní podstaty vychádza najmä zo zoznamu majetku predloženého úpadcom, z vyjadrení úpadcu a iných osôb. Správca vykonáva aj vlastné šetrenia v súčinnosti s inými osobami a orgánmi, ktoré sú povinné túto súčinnosť mu poskytnúť. Pri zisťovaní konkurznej podstaty sa vyžaduje súčinnosť tretích osôb (napr. banky, poisťovne, dopravný inšpektorát, kataster nehnuteľností atď.).

Úpadca je pri zisťovaní konkurznej podstaty povinný zostaviť a odovzdať správcovi zoznam majetku do 15 dní od vyhlásenia konkurzu, ak nebol už pripojený k návrhu na vyhlásenie konkurzu alebo poskytnutý predbežnému správcovi. Úpadca je povinný odovzdať správcovi všetky účtovné doklady.

Správca je povinný spísať majetok podliehajúci konkurzu do tzv. súpisu majetku podstaty. Súpis správca vyhotovuje osobitne pre všeobecnú podstatu a osobitne pre každú oddelenú podstatu, a to na predpísaných tlačivách. Správca konkurznej podstaty je v rámci súpisu konkurznej podstaty povinný vyhotoviť súpis do 30 dní od vyhlásenia konkurzu a vyhotovený súpis bezodkladne zverejniť v Obchodnom vestníku. Správca je povinný oceniť majetok zaradený do súpisu. Oceňovanie sa uskutočňuje zásadne vlastným odhadom správca. Hodnota majetku zaradeného do súpisu sa určuje znaleckým posudkom vtedy, ak o to požiada veriteľský výbor alebo zabezpečený veriteľ.

Správca do súpisu zapíše aj majetok, ktorého zaradenie je sporné. Ak po preskúmaní dôvodov a dôkazov predložených treťou osobou správca nezistí skutočnosti, ktoré by svedčili o tom, že tretia osoba má k majetku zahrnutému do súpisu právo vylučujúce zapísanie tohto majetku do súpisu, správca ju písomne vyzve, aby do 30 dní od doručenia výzvy uplatnila svoje právo na súde. Toto právo sa uplatňuje vylučovacou (excindančnou) žalobou proti správcovi.¹⁰

Z dôvodu maximálneho uspokojenia veriteľov v konkurze je správca povinný odporovať žalobou právnym úkonom, ktoré ukracujú uspokojenie veriteľov v konkurze. Odporovať teda možno právnemu úkonu bez primeraného protiplnenia, zvýhodňujúcemu právnemu úkonu, ukracujúcemu právnemu úkonu a právnemu úkonu urobenému dlžníkom po zrušení konkurzu, ak do šiestich mesiacov od zrušenia konkurzu bol na jeho majetok opätovne vyhlásený konkurz. Lehota na uplatnenie odporovacieho práva je 6 mesiacov od vyhlásenia konkurzu. Ide o prekluzívnu lehotu.

Správca je povinný majetok, ktorý podlieha konkurzu, do jeho speňaženia spravovať s odbornou starostlivosťou. Cieľom správy tohto majetku je jeho zachovanie, resp. zvýšenie jeho hodnoty v záujme jeho speňaženia s čo najvyšším výťažkom a dosiahnutie čo najvä-

¹⁰ Kozel, R.: Problémy konkursního řízení a jejich řešení. Praha: Linde, 2003, str. 260 a nasl.

čšej miery uspokojenia konkurzných veriteľov v rámci rozvrhu výťažku. Správca je povinný každých 30 dní podávať písomnú správu o svojej činnosti veriteľskému výboru. Správca môže majetok podliehajúci konkurzu patriaci úpadcovi prenechať do nájmu. Je povinný vymáhať majetkové práva podliehajúce konkurzu vrátane uplatňovania odporovacieho práva. Výkonom jednotlivých práv môže správca poveriť advokáta alebo exekútora. Správca je povinný bezodkladne po vyhlásení konkurzu zhodnotiť s odbornou starostlivosťou možnosť pokračovať v prevádzkovaní úpadcovho podniku alebo jeho časti a podľa okolností konkrétneho prípadu buď rozhodne o pokračovaní prevádzkovania podniku úpadcu alebo ho ukončí.

Speňažovaním sa rozumie prevedenie všetkého majetku, ktorý podlieha konkurzu, na peňažné prostriedky v eurách na účely uspokojenia veriteľov. Za speňažovanie sa považuje aj zabezpečenie peňažnej hotovosti úpadcu, prijímanie plnení z úpadcových peňažných pohľadávok a odplatný prevod úpadcovho podniku alebo jeho časti. Správca môže začať speňažovať majetok podliehajúci konkurzu zásadne až po konaní prvej schôdze veriteľov (výnimka platí napr. pre veci bezprostredne ohrozené skazou, zničením alebo iným podstatným znehodnotením).

Správca si môže vybrať spomedzi viacerých spôsobov speňaženia majetku. Mal by vybrať taký spôsob, aby pre veriteľov dosiahol čo najvyššiu možnú mieru uspokojenia ich pohľadávok. Majetok podliehajúci konkurzu možno speňažovať nasledujúcimi spôsobmi, a to vyhlásením verejnej obchodnej súťaže, poverením predaja majetku dražobníka podľa zákona č. 527/2002 Z. z. o dobrovoľných dražbách, poverením predaja majetku obchodníka s cennými papiermi, zorganizovaním dražby, ponukového konania alebo iného súťažného procesu smerujúceho k predaju majetku, predajom majetku iným vhodným spôsobom (napr. priamy predaj konkrétnemu záujemcovi v prípade, ak ide o majetok, s ktorým môže disponovať len určitý subjekt, ktorý má na to povolenie alebo licenciu podľa osobitného predpisu napr. v prípade predaja zbraní). Pre speňažovanie nehnuteľností platí osobitná úprava. Nehnuteľnosti možno speňažiť v rámci predaja podniku úpadcu alebo jeho časti. Ak správca speňažuje majetok podliehajúci konkurzu inak ako predajom podniku alebo jeho časti, nehnuteľnosť podliehajúcu konkurzu môže speňažiť len dražbou podľa zákona o dobrovoľných dražbách.

6. Uspokojovanie konkurzných veriteľov

Zákon o konkurze a reštrukturalizácii rozlišuje niekoľko kategórií veriteľov a od toho sa potom odvíja aj spôsob ich uspokojenia. Rozoznávame 1. veriteľov pohľadávok proti podstate (napr. veritelia pohľadávok súvisiacich so správou a speňažovaním majetku podliehajúceho konkurzu), 2. veriteľov pohľadávok z prevádzkovania úpadcovho podniku (veritelia pohľadávok vzniknutých po vyhlásení konkurzu a súvisiacich s pokračovaním

v prevádzkovaní úpadcovho podniku napr. pohľadávky za predaj výrobkov úpadcu), 3. veriteľov s nárokom na vylúčenie veci z konkurznej podstaty (veritelia, ktorí si na základe vylučovacej žaloby uplatňujú nárok na vylúčenie veci zo súpisu podstaty, ktorá tam bola zapísaná správcom ako majetok podliehajúci konkurzu, avšak jej zahrnutie do súpisu je sporné), 4. zabezpečených veriteľov (veritelia, ktorých pohľadávka voči úpadcovi je zabezpečená zabezpečovacím právom, napr. záložný právom), 5. nezabezpečených veriteľov (veritelia pohľadávok, ktoré nie sú zabezpečené zabezpečovacím právom a ktoré nepatria do žiadnej inej kategórie pohľadávok), 6. podmienených veriteľov (veritelia nezabezpečených pohľadávok, ktorých vznik je viazaný na splnenie podmienky) a 7. veriteľov popretých pohľadávok (veritelia, ktorých prihlásené pohľadávky nie sú zistené z dôvodu, že ich správca poprel v spornom rozsahu).¹¹

Ak zákon o konkurze a reštrukturalizácii neustanovuje inak, pohľadávku, ktorá sa v konkurze uplatňuje prihláškou, nemožno počas konkurzu uspokojiť z majetku podliehajúceho konkurzu inak ako rozvrhom výťažku zo speňazenia tohto majetku (§ 44 ods. 4 ZKR). Výnimkou z toho sú pohľadávky proti podstate a pohľadávky z prevádzkovania úpadcovho podniku. Z uvedeného vyplýva, že pohľadávky v konkurze z hľadiska ich uspokojovania možno členiť na pohľadávky, ktoré možno uspokojiť až na základe rozvrhu výťažku speňazenia majetku patriaceho do konkurznej podstaty, a na pohľadávky, ktoré možno uspokojiť kedykoľvek počas konkurzu (mimo rozvrhu).¹²

Výťažok zo speňazenia majetku, ktorý podlieha konkurzu, po odpočítaní pohľadávok proti podstate, ktoré sa naň vzťahujú, sa veriteľom prihlásených pohľadávok vydáva rozvrhom. Rozvrh výťažku obsahuje všeobecnú a rozvrhovú časť. Všeobecná časť rozvrhu výťažku obsahuje opis doterajšieho priebehu konkurzu. V rámci rozvrhovej časti rozvrhu obsahuje výslednú sumu výťažku určenú na uspokojenie zabezpečeného veriteľa alebo nezabezpečených veriteľov. Správca nemôže konkurznému veriteľovi v rámci rozvrhu výťažku priznať viac, ako si veriteľ uplatnil v prihláške, a ani nemôže veriteľovi priznať vyššiu sumu, ako je suma jeho zistenej konkurznej pohľadávky.

Bez rozvrhu výťažku sa uspokojujú veritelia pohľadávok proti podstate, veritelia pohľadávok z prevádzkovania úpadcovho podniku a veritelia s nárokom na vylúčenie veci z konkurznej podstaty. Títo veritelia si svoju pohľadávku nemusia prihlasovať prihláškou ako ostatní veritelia a správca ich uspokojuje v priebehu konkurzu (teda mimo rozvrhu).

¹¹ Ďurica, M.: Konkurné právo na Slovensku a v Európskej únii. Žilina: Poradca podnikateľa, 2006, str. 237 a nasl.

¹² Pospíšil, B.: Zákon o konkurze a reštrukturalizácii s komentárom. Žilina: Poradca podnikateľa, 2005, str. 284 a nasl.

Na základe rozvrhu výťažku sa uspokojujú zabezpečení veritelia, nezabezpečení veritelia a veritelia podmienených a popretých pohľadávok. Zabezpečený veriteľ má v konkurze právo, aby jeho zabezpečená pohľadávka bola uspokojená z výťažku speňaženia majetku, ktorým bola zabezpečená (teda uspokojuje sa z osobitnej podstaty). Nezabezpečení veritelia sú uspokojovaní zo všeobecnej podstaty. Všetky pohľadávky, ktoré nie sú uspokojované z oddelených podstát, sa uspokojujú zo všeobecnej podstaty. Zo všeobecnej podstaty sa uspokojuje aj zvyšok (neuspokojená časť) zabezpečenej pohľadávky zabezpečeného veriteľa v rozsahu, v ktorom jeho zabezpečená pohľadávka nebola uspokojená z oddelenej podstaty. Pre uspokojovanie pohľadávok toho istého poradia zo všeobecnej podstaty platí zásada proporcionality. To znamená, že ak výťažok zo speňaženia podstaty nestačí na uspokojenie všetkých pohľadávok toho istého poradia, tieto pohľadávky sa uspokojia pomerne.

V rámci uspokojovania nezabezpečených veriteľov rozlišujeme čiastkový rozvrh výťažku a konečný rozvrh výťažku. Správca je povinný pripraviť a dať na schválenie rozvrh výťažku pre nezabezpečených veriteľov po speňažení každej štvrtiny majetku tvoriaceho všeobecnú podstatu. Návrh tohto čiastkového rozvrhu sa zverejňuje v Obchodnom vestníku spolu s lehotou na jeho schválenie. Lehota na schválenie čiastkového rozvrhuje 30 dní od jeho zverejnenia v Obchodnom vestníku. Správca je povinný ešte predtým, ako dá na zverejnenie návrh čiastkového rozvrhu v Obchodnom vestníku, doručiť návrh čiastkového rozvrhu jednotlivým členom veriteľského výboru, ktorí rozhodujú o jeho schvlení. Ak veriteľský výbor proti návrhu čiastkového rozvrhu výťažku uplatní námietky, ktoré musia byť odôvodnené, správca návrh čiastkového rozvrhu výťažku buď upraví podľa vznesených námietok, alebo požiada súd, aby o podaných námietkach rozhodol. Správca je povinný požiadať súd o schválenie čiastkového rozvrhu výťažku, ak veriteľský výbor v ustanovenej lehote proti čiastkovému rozvrhu výťažku neuplatní odôvodnené námietky alebo návrh čiastkového rozvrhu v lehote neschválí.¹³

Zákon o konkurze a reštrukturalizácii výslovne upravuje aj pohľadávky, ktoré sú vylúčené z uspokojenia. Správca je povinný túto pohľadávku poprieť. Výpočet týchto pohľadávok je taxatívny. Z uspokojenia v konkurze je vylúčené príslušenstvo prihlásených pohľadávok, na ktoré vznikol nárok po vyhlásení konkurzu, trovy účastníkov konania, ktoré im vznikli účasťou v konkurznom konaní a v konaniach súvisiacich s týmto konaním, ak zákon o konkurze a reštrukturalizácii neustanovuje inak, nároky veriteľov z bezodplatných právnych úkonov, mimozmluvné alebo zmluvné sankcie postihujúce ma-

---

¹³ Ďurica, M.: Konkurné právo na Slovensku a v Európskej únii. Žilina: Poradca podnikateľa, 2006, str. 237 a nasl.

jetok úpadcu, ak na ne vznikol nárok, boli uložené alebo prirástli po vyhlásení konkurzu, tresty postihujúce majetok úpadcu uložené v trestnom konaní, nároky veriteľov zo zodpovednosti za škodu spôsobenú dlžníkom nespĺnením povinnosti včas podať návrh na vyhlásenie konkurzu.¹⁴

Správca je povinný pripraviť pre nezabezpečených veriteľov konečný rozvrh výťažku bezodkladne po úplnom speňažení majetku zapísaného do súpisu, ukončení všetkých sporov o určení popretých pohľadávok, ukončení všetkých sporov, ktorými môže byť dotknutý majetok podliehajúci konkurzu (napr. konanie o excindančnej žalobe, konanie o odporovateľnosti právneho úkonu, konanie o neplatnosť právneho úkonu).

Správca je povinný v Obchodnom vestníku zverejniť návrh konečného rozvrhu výťažku a zároveň určí a zverejní aj lehotu na schválenie konečného rozvrhu výťažku. Táto lehota nesmie byť kratšia ako 15 dní a dlhšia ako 30 dní. Zároveň sa návrh konečného rozvrhu výťažku doručí aj jednotlivým členom veriteľského výboru. Konečný rozvrh výťažku podlieha schváleniu členmi veriteľského výboru.

7. Zrušenie konkurzu

Konkurzné konanie sa skončí uznesením súdu o zrušení konkurzu. Zrušenie konkurzu sa vyznačuje v obchodnom registri a uznesenie o zrušení konkurzu sa ukladá v zbierke listín obchodného registra. Dôvodom zrušenia konkurzu je nedostatok majetku úpadcu alebo splnenie konečného rozvrhu výťažku. Smrť úpadcu - fyzickej osoby nie je dôvodom na zrušenie konkurzu, pretože na jeho miesto nastupujú jeho dedičia. Dedičia nastupujú na miesto úpadcu nie v rozsahu ich osobného majetku, ale len v rozsahu majetku podliehajúceho konkurzu. Ak dedičov niet alebo ak dedičia dedičstvo odmietli, nastupuje na miesto úpadcu štát, avšak opäť len v rozsahu majetku podliehajúceho konkurzu.¹⁵

Ak súd zistí, že majetok úpadcu nestačí ani na úhradu pohľadávok proti podstate, konkurz pre nedostatok majetku zruší. Súd kedykoľvek počas konkurzu skúma splnenie tejto podmienky dôležitej na uskutočnenie konkurzného konania. O zrušení konkurzu pre nedostatok majetku súd rozhoduje aj bez návrhu. Ak súd zrušil konkurz, pretože majetok dlžníka - právnickej osoby zapísanej do obchodného registra nestačí ani na úhradu pohľadávok proti podstate, právoplatné uznesenie o zrušení konkurzu pre nedostatok majetku bezodkladne doručí príslušnému registrovému súdu, ktorý vymaže úpadcu z obchodného registra.¹⁶

---

¹⁴ Pospíšil, B.: Zákon o konkurze a reštrukturalizácii s komentárom. Žilina: Poradca podnikateľa, 2005, str. 295

¹⁵ Mazák, J.: Základy občianskeho procesného práva. 2. vydanie. Bratislava: IURA EDITION, 2004, str. 622

¹⁶ Steiner, V. – Mazák, J.: Konkurz a vyrovnanie. 2. vydanie. Bratislava: IURA EDITION, 1997, str. 106

O zrušení konkurzu z dôvodu splnenia konečného rozvrhu výťažku súd rozhoduje na návrh. Aktívna procesná legitímácia na podanie tohto návrhu patrí správcovi. Tento návrh možno podať až po splnení konečného rozvrhu výťažku. Uznesenie o zrušení konkurzu pre nedostatok majetku a uznesenie o zrušení konkurzu z dôvodu splnenia konečného rozvrhu výťažku súd bezodkladne zverejní v Obchodnom vestníku.

8. Záver

Zrušením konkurzu neuspokojené zistené pohľadávky veriteľov alebo ich časti neikajú.¹⁷ Na základe zoznamu prihlášok možno po zrušení konkurzu podať návrh na exekúciu pre zistenú pohľadávku, ktorú úpadca v lehote určenej správcom výslovne nenamietol. Zoznam pohľadávok je správca po zrušení konkurzu povinný uložiť na súde. Tento zoznam obsahujúci zistenú pohľadávku je exekučným titulom, na základe ktorého možno vymáhať pohľadávku podľa Exekučného poriadku.¹⁸

Konkurzné právo má významný vplyv na správanie podnikateľských subjektov. Výkon podnikateľskej činnosti nemusí mať vždy za následok len zisk. Podnikateľská činnosť je spojená aj s primeraným podnikateľským rizikom, ktoré môže viesť k tomu, že podnikateľský subjekt v rámci konkurencie neuspeje a je nútený ukončiť svoju činnosť. Zákon o konkurze a reštrukturalizácii vytvára solídne predpoklady na riešenie platobnej neschopnosti a predĺženia dlžníkov s cieľom kolektívneho uspokojenia veriteľov.

Summary

Introduction to insolvency proceedings in Slovakia

The author in his article entitled “Introduction to bankruptcy proceedings in the Slovak republic” deal with the general aspects of insolvency law in the Slovak legislation and briefly analyses the issue of particular stages of bankruptcy proceedings which is governed by Act no. 7/2005 Coll. on bankruptcy and restructuring as amended.

Key words: low, Slovakia, insolvency proceedings.

---

¹⁷ Mazák, J.: Základy občianskeho procesného práva. 2. vydanie. Bratislava: IURA EDITION, 2004, str. 623

¹⁸ Steiner, V. – Mazák, J.: Konkurz a vyrovnanie. 2. vydanie. Bratislava: IURA EDITION, 1997, str. 106

Piotr Mikołajczyk

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Poland

***Wykonywanie władzy publicznej w orzecznictwie
Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej.
Zagadnienia wybrane.***

Wprowadzenie

Instytucja wykonywania władzy publicznej została uregulowana przede wszystkim w przepisie art. 51 akapit pierwszy TFUE¹, zgodnie z którym postanowienia niniejszego rozdziału [prawo przedsiębiorczości – przyp. autora] nie mają zastosowania do działalności, która w jednym z Państw Członkowskich jest związana, choćby przejściowo, z wykonywaniem władzy publicznej. Z przepisu tego wynika więc, że, ujmując rzecz najkrócej, zakwalifikowanie danej działalności jako wykonywanie władzy publicznej wyłącza ją spod reżimu przepisów regulujący prawo przedsiębiorczości, co z kolei oznacza, że działalność ta może być wykonywana wyłącznie przez obywateli danego państwa członkowskiego.

Problematyka wykonywania władzy publicznej w świetle przepisów prawa unijnego, zwłaszcza prawa pierwotnego, była wielokrotnie przedmiotem sporów zawisłych przez Trybunałem Sprawiedliwości UE. Zauważyć należy, że dotychczasowe rozstrzygnięcia mające za przedmiot wykonywanie władzy publicznej odnosiły się do różnych rodzajów działalności, przy czym należy odnotować kilka orzeczeń, przedmiotem których był zawód adwokata oceniany właśnie z tej perspektywy. Zauważyć należy, że Trybunał, w orzeczeniach które zapadły w roku 2011 w odniesieniu do zawodu notariusza w sposób

---

¹ Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz.U. z 2004 Nr 90, poz. 864/2 ze zm.), cyt. dalej w skrócie jako TFUE. Dla jasności w opracowaniu autor w większości wypadków odnosi się do aktualnej numeracji wynikającej z TFUE. W poprzednio obowiązującym stanie prawnym w Traktacie ustanawiającym Europejską Wspólnotę Gospodarczą przepis ten posiadał numer 55, natomiast po zmianie nazwy powyższego Traktatu na Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (TWE) przepis ten otrzymał nr 45. Nie mniej jednak w niektórych wypadkach autor posługuje się numeracją właściwą dla poszczególnych „wersji” Traktatu.

jednoznaczny stwierdził, że notariusz nie wykonuje władzy publicznej², co stanowi ewidentne zaprzeczenie dotychczasowych powszechnie przyjmowanych poglądów doktryny prawa państw członkowskich UE w tym zakresie.

Z tego też powodu celowym wydaje się przedstawienie dotychczasowej linii orzeczniczej Trybunał w zakresie wykonywania władzy publicznej jako tła obrazującego stany faktyczne będące podstawą wydanych orzeczeń i jednocześnie prawnego uzasadnienia dla podjętych przez Trybunał w 2011 r. rozstrzygnięć, których przedmiotem było wykonywanie władzy publicznej przez notariuszy w niektórych państwach członkowskich UE.

I. Zasadniczym rozstrzygnięciem w kwestii przepisu art. 51 TFUE jest wyrok ETS³ z 21.06.1974 r. w sprawie 2/74 *Jean Reyners* przeciwko Belgii⁴. Wydaje się jednocześnie, że orzeczenie to wywarło ogromny wpływ na orzecznictwo Trybunału, które pojawiło się w późniejszym czasie.

Przedmiotem orzeczenia był działalność wykonywana przez adwokata. Postępowanie skierowane przeciwko Belgii zostało wywołane skargą obywatela holenderskiego, który był posiadaczem dyplomu ukończenia studiów prawniczych w Belgii. Problem sprowadzał się do tego, że zawód adwokata w Belgii mogli wykonywać jedynie obywatele belgijscy, tym samym on jako obywatel Holandii nie mógł wykonywać zawodu adwokata.

W trakcie prowadzonego postępowania państwo belgijskie podnosiło, że wykonywanie zawodu adwokata związane jest z wykonywaniem władzy publicznej i z tego też powodu obywatele innych państw, nawet przy założeniu, że posiadają odpowiednie kwalifikacje do wykonywania tego zawodu, wykluczeni są od wykonywania zawodu adwokata.

Ze stanowiskiem tym nie zgodził się jednak Trybunał i jednoznacznie rozstrzygnął, że obywatele państw obcych (należących oczywiście wówczas do EWG) mogą być wyłączeni jedynie od wykonywania tych czynności podejmowanych przez adwokata, które stanowią bezpośredni i specyficzny udział w wykonywaniu władzy publicznej, ale nie mogą w ogóle być pozbawieni możliwości wykonywania zawodu adwokata. Trybunał zwrócił uwagę przede wszystkim na fakt, że działalność adwokata nie ma wpływu na dokonanie oceny (danej sprawy) przez sędziego i wykonywanie wolnej władzy w zakresie orzecznictwa. Trybunał podniósł w tym aspekcie, że nie jest wystarczające, że dana osoba poprzez wykonywaną przez siebie działalność bierze udział w procesie rozstrzygania określonej

---

² Chodzi przede wszystkim o orzeczenia w sprawach: przeciw Belgii (sprawa C-47/08), Francji (sprawa C-50/08), Luksemburgowi (sprawa C-51/08), Austrii (sprawa C-53/08) oraz Niemcom (sprawa C-54/08), Grecji (sprawa C-61/08), Holandii (sprawa C-157/09).

³ Europejski Trybunał Sprawiedliwości, obecnie Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE), określany dalej w skrócie jako Trybunał.

⁴ Sammlung der Rechtsprechung 1974, s. 631 i n. Wyrok powoływany dalej w skrócie jako wyrok w sprawie *Reyners*.

sprawy prowadzonym przez państwo, tym bardziej że działalność adwokata nie ma w tym wypadku znacniejszego wpływu na podejmowane przez sąd rozstrzygnięcie. W wyroku tym podkreślono, że aby można daną działalność zakwalifikować jako wykonywanie władzy państwowej, działalność ta musi następować „w imieniu” państwa, nie może mieć więc charakteru wyłącznie uzupełniającego czy pomocniczego, która stanowi niejako podstawę dla późniejszego działania podmiotu podejmującego rozstrzygnięcie w imieniu państwa, czyli sędziego. Z orzeczenia tego można ponadto wyciągnąć wniosek, że brak traktowanych jako typowe przymiotów pozwalających zakwalifikować daną działalność jako wykonywanie władzy publicznej (czyli wykonywania praw o charakterze publiczno-prawnym związanych ze środkami przymusu etc.), nie wyklucza z góry możliwości przyjęcia na podstawie innych przesłanek, że dana działalność ma jednak charakter wykonywania władzy publicznej. Trybunał uznał więc, że adwokaci nie mają we wskazanym wyżej zakresie uprawnień o charakterze władczym względem obywateli.

Celem regulacji zawartej w art. 51 TFUE jest umożliwienie państwom członkowskim uniemożliwienia dostępu do wykonywania tego rodzaju czynności obcokrajowcom. Jednocześnie ETS wskazał, że cele tego przepisu z punktu widzenia poszczególnych państw zostaną w pełni zrealizowane przez zamknięcie dostępu obcokrajowcom właśnie do tych czynności, które same w sobie stanowią bezpośredni i specyficzny udział w wykonywaniu władzy publicznej⁵. Jak z tego wynika chodzi o zamknięcie dostępu tylko do czynności, a nie do zawodu jako całości.

Rozciągnięcie stosowania tej regulacji w odniesieniu do całego zawodu wchodzi w grę jedynie wówczas, jeżeli związane z wykonywaniem władzy publicznej czynności nie dają się oddzielić od innych czynności zawodowych⁶. ETS nie wskazał jednakże kryteriów, które umożliwiłyby wyodrębnienie czynności związanych z wykonywaniem władzy publicznej od innych czynności i osobne ich ocenianie. Podnieść należy, że w zasadzie każda czynności dokonywana przez notariusza mogłaby przynajmniej teoretycznie zostać w różny sposób zakwalifikowana, tym samym niemożliwe byłoby dokonanie normatywnej kwalifikacji tego rodzaju wyjątku przewidzianego w przepisie art. 51 TFUE⁷.

II. Innym przykładem orzeczenia, którego przedmiotem było wykonywanie władzy publicznej jest orzeczenie ETS z dnia 15 marca 1988 r. w sprawie 147/86 Komisja przeciwko Grecji (*Frontistiria*)⁸. Przedmiotem postępowania były przepisy prawa greckiego

---

⁵ Wyrok w sprawie *Reyners*, s. 654, nb. 44/45.

⁶ Wyrok w sprawie *Reyners*, s. 654, nb. 46/47.

⁷ Zob. szerzej na ten temat: *Europäisches Notariat und Niederlassungsfreiheit nach dem EG-Vertrag*, Baden-Baden 1996, s. 100 i n.

⁸ *Sammlung der Rechtsprechung* 1988, 1637.

regulujące funkcjonowanie szkół prywatnych i możliwość wykonywania pracy jako nauczyciel domowy.

W orzeczeniu tym Trybunał stwierdził, że państwo członkowskie nie może się powoływać na wyjątek i zastosowanie przepisu art. 45 TWE na podstawie argumentu, że wychowanie jest jednym z podstawowych zadań państwa, które to zadanie może być przez państwo scedowane na inne podmioty. Przez takie właśnie rozumienie zadań ciężących na państwie, Grecja usiłowała zachować możliwość tworzenie szkół prywatnych tylko dla obywateli greckich.

Trybunał orzekł w tej sprawie, że założenie i prowadzenie szkoły nie stanowi wykonywania władzy publicznej, jednakże stanowisko Trybunału w tym aspekcie nie zostało szerzej uzasadnione. W orzeczeniu podniesiono jedynie, że państwo może uczynić zadość zadaniu w postaci obowiązku edukacji za pomocą innych, łagodniejszych środków, aniżeli przez zakaz wykonywania tego rodzaju działalności przez obywateli innych niż greccy. Z orzeczenia tego wynika, że dla przyjęcia wykonywania władzy publicznej musi mieć miejsce określone działanie wobec obywatela, natomiast środki, które bez takiego działania zewnętrznego jedynie wspierają lub zastępują działania państwowe, nie mogą być traktowane jako przesłanka do skorzystania z art. 51 TFUE.

III. Innym orzeczeniem, którego przedmiotem był przepis art. 45 TWE, był wyrok z dnia 5 grudnia 1989 r. w sprawie C-3/88 Komisja przeciwko Republice Włoskiej⁹. Przedmiotem postępowania był przepisy włoskiego porządku prawnego, na podstawie których jednostki państwowe działające w różnych zakresach zadań (np. sektor fiskalny, rolny, budowlany), mogły wykonywanie tworzonych na ich potrzeby systemów elektronicznej obróbki danych powierzać jedynie takim podmiotom, w których udział większościowy należał do państwa lub szeroko pojmowanego sektora publicznego. Rząd włoski uzasadniał wprowadzanie i obowiązywanie takich przepisów koniecznością posiadania przez państwo bezpośredniego wpływu na podmioty zajmujące się taką działalnością, ażeby móc ewentualnie przeciwdziałać niekontrolowanemu prowadzeniu działalności przez te podmioty, przede wszystkim na płaszczyźnie udostępniania danych. Jak podnosił w postępowaniu rząd włoski tym samym ograniczenie to miało służyć zachowaniu w tajemnicy danych wrażliwych z punktu widzenia interesów państwa. Dodatkowo strona włoska podnosiła, że ze względu na poufny charakter takiej działalności, należy ją zaliczyć do wykonywania władzy publicznej. Stanowisko to nie zostało jednak przez rząd włoski w szerszym zakresie uzasadnione.

⁹ Sammlung der Rechtsprechung 1989, s. 4056 i n.

Odnosząc się do stanowiska rządu włoskiego Trybunał w wydanym orzeczeniu wskazał, że zapewnienie poufności danych może być osiągnięte w innym sposób, np. poprzez złożenie odpowiednich zapewnień, które mogłyby być zabezpieczone nawet sankcjami karnymi. W odniesieniu zaś do czynności elektronicznej obróbki danych jako takiej, Trybunał podniósł, że w tym wypadku nie można przyjąć, że działalność ta stanowi bezpośredni i specyficzny udział w wykonywaniu władzy publicznej, gdyż w interesie państwa (publicznym) czynności natury czysto technicznej jak np. planowanie i rozwijanie oprogramowania czy systemów elektronicznej obróbki danych i zarządzanie nimi, mogą być dokonywane przez inne podmioty, od państwa niezależne.

Wyrok ten pozwala na stwierdzenie, że z wykonywaniem władzy publicznej nie mamy do czynienia wówczas, gdy podejmowane czynności nie są dokonywane na zewnątrz ze skutkiem dla obywatela, lecz jedynie w interesie państwa.

IV. W innym wyroku z dnia 10 grudnia 1991 r. w sprawie C-306/89 Komisja przeciwko Grecji¹⁰ Trybunał odniósł się wykonywania zawodu przez greckich rzeczoznawców samochodowych, którzy byli powoływani przez sądy do dokonywania ekspertyz w zakresie wypadków samochodowych.

Trybunał odnosząc się do działalności wykonywanej przez tych biegłych, wskazał, dokonując oceny aspektu „bezpośredniego” udziału w wykonywaniu władzy publicznej, na fakt, że podmiot wykonujący władzę publiczną musi wydawać wiążące rozstrzygnięcia, które mogą być zmienione jedynie w sformalizowanym postępowaniu. Nie jest tym samym wystarczające, jeżeli w uznaniu szeroko pojmowanych organów państwa pozostaje, czy rozstrzygnięcie podmiotu prywatnego jest wiążące lub też nie. Trybunał uznał tym samym, że sporządzone przez tych rzeczoznawców ekspertyzy nie wiążą sędziów w ich uprawnieniach sędziowskich zwłaszcza w kwestii swobodnej oceny dowodów. Można w tym podejściu znaleźć podobieństwo do rozstrzygnięcia w sprawie *Reyners*. Chodzi mianowicie o fakt, że ekspertyzy sporządzane przez biegłych mają jedynie pomocniczy, uzupełniający charakter względem rozstrzygnięć podejmowanych przez organ państwa – w tym wypadku sąd. Wydawanie ekspertyz, nawet na wniosek sądu, nie może być zakwalifikowane jako wykonywanie władzy publicznej. Ponadto wskazać należy, że o braku wykonywania władzy publicznej świadczy w tym wypadku także i fakt, że nie mamy w tym wypadku do czynienia z typowym działaniem skierowanym bezpośrednio do obywatela, co więcej z działaniem, które obywatela w jakikolwiek sposób by wiązało. W tym kontekście należy podnieść, że Trybunał wymaga dla zakwalifikowania określonej działalności jako bezpośredniego udziału w wykonywaniu władzy publicznej, aby podmiot tę

---

¹⁰ Sammlung der Rechtsprechung 1991, s. 5860 i n.

władzę wykonujący wydawał wiążące rozstrzygnięcia, które mogą być zmienione jedynie w sformalizowanym postępowaniu przeprowadzonym przed właściwym organem.

V. Kolejnym orzeczeniem, które jest jednym z najczęściej powoływanych w literaturze w kontekście przepisu art. 51 TFUE jest wyrok z dnia 18 czerwca 1998 r. w sprawie C-42-92 (*Thijssen*)¹¹.

Przedmiotem w tym postępowaniu była działalność belgijskiego *commissaire agree*, swego rodzaju biegłego rewidenta, który przez organy nadzoru na rynku ubezpieczeń był delegowany do towarzystw ubezpieczeniowych. Rewident ten był uprawniony do przeprowadzenia kontroli księgowości, z której sporządzał sprawozdanie przedkładane następnie organowi nadzoru nad rynkiem ubezpieczeniowym. W niektórych wypadkach przysługiwało mu nawet prawo do zgłoszenia sprzeciwu wobec podjętych w towarzystwie ubezpieczeniowym działań.

Trybunał musiał w tym postępowaniu dokonać zasadniczej oceny, w jakim zakresie taka działalność ma charakter wiążący w sensie prawnym dla obywatela, do którego jest skierowana i czy w takim aspekcie zbliża się do władzy wykonywanej przez państwo.

Zauważyć od razu należy pewną różnicę w odniesieniu do powołanego wyżej orzeczenia dotyczącego rzeczoznawców samochodowych, która sprowadza się do tego, że *commissaire agree* dysponuje określonymi możliwościami oddziaływania w stosunku do towarzystwa ubezpieczeniowego.

Niemniej jednak Trybunał zauważył, że podstawowym zadaniem *commissaire agree* było poinformowanie o wynikach przeprowadzonej kontroli organu nadzoru, który na podstawie przekazanych informacji był uprawniony do podjęcia określonych czynności nadzorczych. W tym zakresie można przyjąć, że czynności działalności *commissaire agree* zbliżona była do działalności rzeczoznawcy samochodowego.

Zasadniczą kwestią, która spowodowała, że sprawa *commissaire agree* trafiła do Trybunału była kwestia możliwości wniesienia sprzeciwu wobec działań podejmowanych przez towarzystwo ubezpieczeniowe, jeżeli działania te mogły one świadczyć o popełnieniu przestępstwa. W tym aspekcie wydaje się, że możliwym byłoby przyjęcie założenia, że *commissaire agree* bierze udział w wykonywaniu władzy publicznej, inaczej niż miało to miejsce w wypadku greckich rzeczoznawców samochodowych.

Trybunał stanął jednak w wydanym wyroku na stanowisku, że prawo wystąpienia przez *commissaire agree* ze sprzeciwem nie uzasadnia przyjęcia poglądu, że tenże działa w ramach szeroko pojmowanej władzy państwowej, choć jak wskazał Trybunał samej czynności zgłaszania sprzeciwu nie można odmówić „charakteru państwowego”. Tym

---

¹¹ Sammlung der Rechtsprechung 1993, s. I-04047.

samym Trybunał zanegował wykonywanie władzy publicznej i w tym wypadku, a to głównie ze względu na fakt, że taki sprzeciw powodował jedynie zawieszenie skuteczności podjętej przez towarzystwo ubezpieczeniowe czynności na okres ośmiu dni, po którym to terminie sprzeciw nie wywoływał już skutków prawnych. Faktycznym skutkiem zgłoszonego sprzeciwu było więc swego rodzaju zobowiązanie organu nadzoru do podjęcia stosownych kroków w celu usunięcia stanu niezgodnego z prawem. Jednak sposób postępowania organu nadzoru nie jest w żadnym stopniu uwarunkowany sposobem postępowania rewidenta, gdyż organ ten ma pełną swobodę w podejmowaniu swych rozstrzygnięć. Jak wynika z wyroku Trybunału współdziałanie rewidenta z organem nadzoru nie ma w zasadzie żadnego znaczenia, gdyż władza publiczna wykonywana jest tylko przez ten ostatni podmiot, nie została ona w żadnym zakresie przeniesiona na rewidenta. ETS podniósł, że z wykonywaniem władzy publicznej mamy do czynienia wówczas, gdy dana działalność wobec obywatela wywołuje wiążące, ostateczne skutki prawne, a działalność taka może być wykonywana także przez podmioty niepaństwowe.

VI. Kolejna sprawa, którą zajmował się Trybunał w aspekcie art. 45 TWE, była sprawa C-272/91 Komisja przeciwko Włochom – określana jako „koncesja na loterie” w której wyrok zapadł w dniu 26 kwietnia 1994 r.¹²

Przedmiot tego postępowania dotyczył wprowadzenia zautomatyzowanego systemu loterii, która objęta był monopolem państwa włoskiego. W celu wykonania tego systemu i zarządzania nim państwo włoskie miało zamiar udzielić koncesji przedsiębiorstwu, którego większościowy udział znajdował się w rękach publicznych. Stan faktyczny był więc zbliżony do wskazanego wyżej orzeczenia w sprawie C-3/88 dotyczącej przetwarzania danych, gdzie stroną postępowania było także państwo włoskie. Różnica względem tego postępowania sprowadzała się zdaniem włoskiego rządu do tego, że w tym wypadku nie chodziło jedynie o swego rodzaju wsparcie techniczne działalności podejmowanej przez państwo. Na podstawie udzielonej koncesji bowiem przeprowadzenie loterii miało być powierzony zupełnie innemu podmiotowi, czyli mieliśmy do czynienia ze swego rodzaju delegacją uprawnień państwa w zakresie zmonopolizowanych przez państwo loterii. W tym więc wypadku zarządzający taka loterią de facto wstąpiłby w miejsce zarządcy państwowego, np. w zakresie kontroli wpływów z zawieranych w ramach tej loterii zakładów przez poszczególne punkty, w których zakłady mogły być zawierane, a które to punkty też podlegały koncesjonowaniu ze strony państwa.

Trybunał zgodził się niestety z odmiennymi poglądami przedstawionymi przez Rzecznika Generalnego. Zdaniem Trybunału i Rzecznika Generalnego poprzez wdrożenie

---

¹² Sammlung der Rechtsprechung 1994, s. I-1431.

i instalację odpowiedniego sprzętu i oprogramowania niezbędnego do prowadzenia loterii, koncesjonariusz przejął jedynie techniczną stronę całego przedsięwzięcia. Co więcej zdaniem Trybunału, na gruncie panujących w systemie włoskim uwarunkowań, koncesjonariusz poprzez stworzenie odpowiednich warunków technicznych umożliwił innym podmiotom państwowym sprawowanie właściwej kontroli nad działalnością objętą monopolem państwa.

Orzeczenie w tej sprawie jest potwierdzeniem poprzedniej linii orzeczniczej Trybunału, z której wynika, że nie można mówić o wykonywaniu władzy publicznej w sytuacji, gdy brak jest działań zewnętrznych skierowanych do obywatela, a mamy do czynienia jedynie z działaniami w interesie państwa.

VII. Kolejne orzeczenie, które zwraca uwagę, to wyrok z dnia 5 października 1994 r. w sprawie C-55/93 (van Schaik)¹³. Wyjaśnić należy, że przedmiotem tego postępowania nie był przepis art. 45 TWE. Postępowanie to miało rozstrzygnąć kwestię, czy możliwe jest w Holandii ukaranie w myśl przepisów prawa karnego z powodu prowadzenia pojazdu mechanicznego bez pozwolenia na dopuszczenie do ruchu, jeżeli uprawnienie od jego dopuszczenie zostało wydane przez podmiot, który nie ma charakteru podmiotu państwowego (publicznego), ale przez podmiot, który posiada uprawnienia do wydania takiego pozwolenia i działalność prowadzone przez ten podmiot jest przez państwo jedynie „autoryzowana”. Problem w wypadku jednostek udzielających tych pozwoleń sprowadzała się do tego, że mogły być one prowadzone tylko przez osoby fizyczne posiadające obywatelstwo holenderskie lub przez przedsiębiorstwo posiadające siedzibę na terenie państwa holenderskiego.

Ścigany z powodu braku ważnego pozwolenia w Holandii zarzucił, że holenderski system udzielania pozwoleń na dopuszczenie do ruchu pojazdów mechanicznych jest sprzeczny z Traktatami, skutkiem czego niemożliwe jest ściganie karne czynu polegającego na prowadzeniu pojazdu bez ważnych badań technicznych (dopuszczenia do ruchu) i z tego też powodu nie ma możliwości powierzenia związanych z udzielaniem tych pozwoleń czynności (autoryzacji) przedsiębiorstwom mającym siedzibę w innych państwach członkowskich.

Szczególne znaczenie ma dokonana przez Trybunał w tym orzeczeniu interpretacja przepisu art. 45 TWE.

Trybunał w ramach tego postępowania wyraził pogląd, że udzielanie pozwoleń na dopuszczenie do ruchu pojazdów mechanicznych jest wykonywaniem władzy publicznej. Trybunał nie dokonał jednak szczegółowej analizy w przedmiocie różnicy między tech-

¹³ Sammlung der Rechtsprechung 1994, s. I-04837.

nicznym odbiorem pojazdu a wydaniem pozwolenia na dopuszczenie do ruchu, czy czynność polegająca na odbiorze pojazdu stanowi wykonywanie władzy publicznej, czy dopiero wydanie pozwolenia na dopuszczenie stanowi wykonywanie władzy publicznej.

Konkluzja wynikająca z tego orzeczenia sprowadza się do tego, że podmiot, któremu powierzono wykonywanie zadań publicznych może podjąć jednostronne rozstrzygnięcie, które dla obywatela będzie miało charakter wiążący. Jednocześnie Trybunał zauważył, że nie jest możliwe dokonanie dokładnego rozdzielenia związanych z tym faktem czynności uznając jednocześnie, że swego rodzaju prace przygotowawcze poprzedzające wydanie takiego rozstrzygnięcia względem obywatela, objąć należy pojęciem wykonywania władzy publicznej.

Analiza tego orzeczenia pozwala na stwierdzenie, że z wykonywaniem władzy publicznej mamy do czynienia, gdy podmiot, na rzecz którego przekazano zadania władcze może wobec konkretnego obywatela wydać jednostronną regulację, która obywatela wiąże.

VIII. Wyrok w sprawie C-114/97 Komisja przeciwko Hiszpanii z dnia 29 października 1998 r.¹⁴ odnosi się do kwestii funkcjonowania prywatnych służb zapewniających bezpieczeństwo w państwach członkowskich UE.

Zgodnie z ustawodawstwem hiszpańskim działalność polegającej na zapewnieniu bezpieczeństwa wymaga uzyskania zezwolenia, które mogło być udzielone wyłącznie przedsiębiorstwom hiszpańskim z jednoczesnym założeniem, że zatrudniani będą tylko obywatele hiszpańscy. Przyjęcie takiego rozwiązania było argumentowane przez rząd Hiszpanii tym, że działalność służb porządkowych zakwalifikować należy do wyjątku określonego w art. 45 TWE.

Z tą argumentacją nie zgodził się jednak Trybunał wskazując na następujące kwestie: po pierwsze, prywatne służby porządkowe nie działają względem obywateli na podstawie publicznoprawnej, ale ich działalność wynika z prawa prywatnego. Ponadto służbom porządkowym nie zostały przyznane w zakresie świadczonych przez nie usług żadne szczególne uprawnienia, typowe dla działań podejmowanych z ramienia państwa. Prywatne służby porządkowe działają w ramach przysługujących każdemu obywatelowi uprawnień. Natomiast wynikające z ustawy zobowiązanie dla prywatnych służb porządkowych wspierania w określonych sytuacjach aparatu państwowego ma charakter jedynie czynności o charakterze pomocniczym, które to wsparcie może być wykorzystane przez państwo w ramach wykonywanej przez nie władzy publicznej. Jeżeli działalność prowadzona przez prywatne służby porządkowe służy interesom państwowym, poprzez przyczynienie się do utrzymania porządku publicznego, to jest to jedynie jeden ze skutków działalności gospo-

---

¹⁴ Sammlung der Rechtsprechung 1998, s. I-6732.

darczej, która jest wykonywana w ramach stosunku równouprawnienia, a nie podporządkowania i z tego względu nie może być uznana za wykonywanie władzy publicznej. Wykonywanie władzy publicznej zakłada bowiem, że danej osobie musi przysługiwać więcej praw, aniżeli każdemu innemu obywatelowi, nawet wówczas gdy charakter danej działalności jest zbliżony do wykonywania władzy publicznej. O ile więc działalność wykonywana jest na gruncie prawa prywatnego, to jest to przesłanką uznania, że nie mamy do czynienia z wykonywaniem władzy publicznej.

IX. Orzeczeniem wydane w oparciu o podobny stan faktyczny jest wyrok w sprawie C-283/99 Komisja przeciwko Włochom¹⁵, który został wydany w dniu 31 maja 2001 r.

W tym wypadku Trybunał zajmował się funkcjonowaniem służb bezpieczeństwa (ochrony) we Włoszech. W przedmiotowej sprawie rząd włoski podnosił, że działalność prywatnych służb bezpieczeństwa podpada pod zakres wyjątku art. 45 TWE, a to ze względu na fakt, że służby te, ewentualnie zatrudnieni w nich pracownicy podlegają władzy dyscyplinarnej sprawowanej przez organ lokalnej policji, ponadto są zaprzysiężeni przez państwo i przysługują im pewne uprawnienia w zwalczaniu przestępczości, które to uprawnienia przysługują policji kryminalnej. Ze względu wskazane wyżej okoliczności rząd włoski przyjął, że służby bezpieczeństwa wykonują władzę publiczną.

Argumentacja rządu włoskiego nie spotkała się z aprobatą Trybunału, który uznał, iż zobowiązanie do lojalności wobec państwa wynikające ze złożonej przysięgi i podporządkowanie władzy państwowej nie uzasadniają zakwalifikowania takiej działalności jako wykonywania władzy publicznej. Prawo do zatrzymania na gorącym uczynku w przypadku cięższych przestępstw nie specyficznym uprawnieniem związanym z prowadzeniem takiej działalności, jest to bowiem uprawnienie przysługujące każdemu obywatelowi. Nawet przyznanie podmiotom wykonującym taką działalność prawa do sporządzania protokołów z mocą dowodową, nie wypełnia hipotezy przepisu art. 45 TWE, ponieważ czynność ta ma zaledwie charakter pomocniczy. Prawo do zatrzymania w przypadku przestępstw mniejszej wagi, które nie przysługuje już każdemu obywatelowi, mogłoby w zasadzie usprawiedliwiać tę dającą się wyodrębnić część działalności służb bezpieczeństwa wyjąć spod działania swobód traktatowych.

Rozstrzygnięcie w tym ostatnim aspekcie pozwala na przyjęcie, że spod działania swobód traktatowych nie można wyjąć całych zawodów, jeżeli można wyodrębnić określone czynności związane z wykonywanym zawodem czy prowadzoną działalnością i tylko w odniesieniu do nich należy stosować wyjątek przewidziany w art. 45 TWE.

---

¹⁵ Sammlung der Rechtsprechung 2001, s. I-4377.

Z wyroku tego wynika potwierdzenie poprzedniej linii orzeczniczej Trybunału, iż wykonywanie samych czynności o charakterze przygotowawczym, które nie mają bezpośredniego skutku prawnego względem obywatela, a jedynie działanie państwa przygotowują, nie ma charakteru wykonywania władzy publicznej. Co więcej nawet wykonywanie władzy dyscyplinarnej przez państwo nad określonym zawodem, czy prowadzoną działalnością nie uzasadnia przyjęcia takiej tezy.

X. Orzeczeniem o dużym wręcz znaczeniu dla korporacji prawniczych jest wyrok Trybunału z dnia 19 lutego 2002 r. w sprawie C-309/99 *Wouters* i inni przeciwko *Algemene Raad van de Nederlandse Orde van Advocaten*¹⁶. W orzeczeniu tym Trybunał po raz pierwszy wypowiedział się odnośnie możliwości stosowania w odniesieniu do zawodu adwokata reguł konkurencji wynikających z prawa unijnego. Trybunał uznał, że członkowie adwokatury prowadzą działalność gospodarczą i dlatego są przedsiębiorstwami dla potrzeb art. 81, 82 oraz 86 TWE, a złożoność i fachowy charakter świadczonych przez nich usług oraz fakt, iż wykonywanie ich zawodu jest regulowane, nie mogą zmienić tego stwierdzenia. Członkowie adwokatury oferują, za opłatą, usługi w formie pomocy prawnej polegającej na sporządzaniu opinii, umów i innych dokumentów oraz na reprezentowaniu klientów w postępowaniach. Dodatkowo, ponoszą oni ryzyko finansowe wiążące się z wykonywaniem tych czynności, gdyż, jeżeli wystąpi brak równowagi między wydatkami i wpływami, muszą oni samodzielnie pokryć straty¹⁷. Jednocześnie Trybunał stwierdził, że nie wykonując działalności gospodarczej, adwokatura niderlandzka nie jest przedsiębiorstwem w rozumieniu art. 86 TWE. Z drugiej strony adwokatura nie stanowi też związku przedsiębiorstw w znaczeniu powyższego artykułu, albowiem adwokaci wpisani na listę w Niderlandach nie są w wystarczający sposób ze sobą powiązani, aby przyjąć na rynku pewną jednolitą linię działania, która prowadziłaby do zatarcia stosunków konkurencji między nimi (zob. podobnie wyrok z dnia 5 października 1995 r. w sprawie C-96/94 *Centro Servizi Spediporto*¹⁸). Dalej Trybunał podniósł, że istotnie, zawód adwokata charakteryzuje się niewielkim stopniem koncentracji, głęboką heterogenicznością i silną konkurencją wewnętrzną, ale ze względu na brak wystarczających powiązań strukturalnych pomiędzy adwokatami, nie mogą oni być uznani za zajmujących wspólnie pozycję dominującą w rozumieniu art. 86 TWE.

Według orzecznictwa Trybunału działalność, która ze względu na swą naturę, na przepisy, którym podlega, oraz na swój przedmiot, wykracza poza sferę obrotu gospodarczego (zob. podobnie w odniesieniu do zarządzania usługami publicznymi zabezpieczenia spo-

---

¹⁶ ECR 2002/2/I-01577, cyt. dalej jako orzeczenie w sprawie *Wouters*.

¹⁷ Zob. pkt 48, 49 orzeczenia w sprawie *Wouters*.

¹⁸ Sammlung der Rechtsprechung, s. I-2883, pkt 33 i 34

łecznego wyrok z dnia 17 lutego 1993 r. w sprawach połączonych C-159/91 i C-160/91 *Poucet i Pistre*¹⁹) lub też jest związana z wykonywaniem prerogatyw władzy publicznej (zob. podobnie w odniesieniu do kontroli i ochrony przestrzeni powietrznej wyrok z dnia 19 stycznia 1994 r. w sprawie C-364/92 SAT *Fluggesellschaft*²⁰ oraz w odniesieniu do nadzoru zapobiegawczego przeciw zanieczyszczeniu środowiska morskiego z dnia 18 marca 1997 r. w sprawie C-343/95 *Diego Cali & Figli*²¹) nie podlega traktatowym zasadom konkurencji. Trybunał stanął w tym orzeczeniu na stanowisku, że adwokatura holenderska (jako samorząd) nie wykonuje władzy publicznej, sama natomiast stanowi stowarzyszenie w rozumieniu art. 81 TWE, co wynika z faktu, że w jej skład wchodzi członkowie korporacji²².

XI. Zwrócić uwagę należy także na orzeczenie z dnia 30 września 2003 r. w sprawie C-405/01 (*Colegio de Oficiales de la Marina Mercante Española przeciwko Administración del Estado*)²³.

Na wstępie zauważyć należy, że orzeczenie to zapadło na gruncie przepisu art. 39 ust. 4 TWE, który podobnie jak przepis art. 45 TWE, przewiduje analogiczny wyjątek, który w wypadku tego przepisu odnosi się do swobody przepływu pracowników. Zgodnie z brzmieniem przepisu art. 39 ust. 4 TWE (obecnie art. 45 ust. 4 TFUE), postanowienia niniejszego artykułu (zapewniającego swobodę przepływu pracowników w Unii) nie mają zastosowania do zatrudnienia w administracji publicznej. Orzeczenie dotyczyło czynności dokonywanych przez hiszpańskich kapitanów i oficerów statków morskich. Stosowne przepisy prawa hiszpańskiego stanowią, że kapitanem i pierwszym oficerem statków znajdujących się w hiszpańskim rejestrze mogą być wyłącznie obywatele hiszpańscy. Różnorodne przepisy prawa hiszpańskiego przyznają kapitanowi i ewentualnie działającemu z jego upoważnienia pierwszemu oficerowi statków hiszpańskich funkcje państwowe związane z wykonywaniem zadań o charakterze zapewnienia bezpieczeństwa i uprawnień policyjne, ale także uprawnienia notarialne i związane z aktami stanu cywilnego, przy

¹⁹ Sammlung der Rechtsprechung, s. I-637, pkt 18 i 19.

²⁰ Sammlung der Rechtsprechung, I-43, pkt 30.

²¹ Sammlung der Rechtsprechung, I-1547, pkt 22 i 23.

²² Innego zadania były strony postępowania: Interwenient w sprawie głównej oraz rządy niemiecki, austriacki i portugalski dodają, iż podmiot taki jak adwokatura niderlandzka wykonuje władzę publiczną, a zatem art. 85 ust. 1 traktatu nie ma do niego zastosowania. Interwenient precyzuje, iż dany podmiot może być traktowany na równi z władzą publiczną, jeśli wykonywana przezeń działalność stanowi misję w interesie publicznym, która wchodzi w zakres podstawowych zadań państwa – zob. pkt 52 i 53 wyroku. Zob. też A. Sikora: *Korporacje zawodowe a prawo konkurencji i swoboda świadczenia usług – glosa do wyroku ETS z 5.12.2006 r. w sprawie C-94/04 Cipolla*, Europejski Przegląd Sądowy nr 10 z 2007 r., s. 47.

²³ Dz. Urz. UE C 17 z dnia 19 stycznia 2002 r., s. 8; <http://curia.europa.eu>

czym chodzi o zadania, które w Hiszpanii poza statkiem są wykonywane przez właściwe w tym zakresie organy.

W orzeczeniu tym Trybunał stwierdził, że te daleko idące uprawnienia wychodzą poza zakres jedynie utrzymania publicznego bezpieczeństwa państwa, do którego zobowiązany jest każdy, natomiast zadania w zakresie czynności notarialnych oraz związane z aktami stanu cywilnego nie pozostają w związku przyczynowym z samym prowadzeniem statku, lecz należy je traktować jako zapewnienie realizacji zadań i interesów państwowych. O ile Trybunał nie kwestionował w tym wypadku, że wskazany wyżej czynności stanowią wykonywanie władzy publicznej, jednakże zwrócił w tym wypadku uwagę na kwestie temporalne, a mianowicie, jak często są takie czynności przez te podmioty dokonywane. Trybunał zauważył tu konieczność wykonywania przez osoby zajmujące wskazane wyżej stanowiska tych czynności regularnie, tym samym czynności te nie mogą stanowić tylko pewnej niewielkiej części dokonywanych w ogólności czynności. W tym kontekście Trybunał zwrócił uwagę na fakt, że interesy państwa członkowskiego nie zostaną zagrożone, jeżeli uprawnienia władcze będą wykonywane przez obywateli innego państwa członkowskiego tylko sporadycznie lub wyjątkowo.

Jak z powyższego wynika, orzeczenie to wprowadziło do katalogu przesłanek, wypracowanego przez Trybunał na podstawie wcześniejszych orzeczeń, kolejną przesłankę w postaci czynnika czasowego. Zgodnie z tym wyrokiem Trybunału, aby uznać daną działalność za wykonywanie władzy publicznej należy wykazać, że czynności, które z wykonywaniem władzy publicznej są związane, wykonywane są z odpowiednią czynnością, w przeciwnym bowiem razie nie ma podstaw do przyjęcia zagrożenia interesów państwa członkowskiego, a tym samym brak podstaw do uzasadnienia dla zaostżenia określonych czynności przez dane państwo członkowskie tylko i wyłącznie na rzecz swoich obywateli.

W wyroku tym podkreślono, że w orzecznictwie ETS przyjęto, iż art. 45 ust. 4 - jako wyjątek od zasady swobodnego przepływu pracowników i niedyskryminacji - należy interpretować w taki sposób, że zakres stosowania takiego wyjątku od swobody przepływu pracowników dotyczącego zatrudnienia w administracji publicznej musi zostać ograniczony do tego, co jest bezwzględnie konieczne dla ochrony interesu danego państwa członkowskiego²⁴.

---

²⁴ Wyrok – nb 44.

Wnioski

Analiza dotychczasowego orzecznictwa Trybunału (pomijając orzeczenia z roku 2011 w kwestii wykonywania władzy publicznej przez notariuszy) w kontekście pojęcia „wykonywanie władzy publicznej” pozwala na przyjęcie następujących wniosków:

Zasadniczy wniosek to ten, że definicja tego pojęcia nie została przez Trybunał w zasadzie w ogóle sformułowana. Przede wszystkim nie została sformułowana jednak ogólna definicja, która przynajmniej teoretycznie mogłaby być stosowana do oceny wszystkich rodzajów działalności z tego punktu widzenia. Co prawda w orzeczeniu w sprawie *Reyners* ETS podjął próbę zdefiniowania pojęcia wykonywania władzy publicznej. Zgodnie z poglądem ETS pojęcie to można by zdefiniować w ten sposób, że chodzi o wykonywanie szczególnego prawa podlegającego przymusowej realizacji wobec osób i rzeczy, które to prawo nie przysługuje obywatelowi w ramach ogólnego stosunku władzy, a ten, któremu prawo to przysługuje wolno, może je realizować niezależnie od pozwolenia lub nawet wbrew woli osób trzecich²⁵. Zauważyć też należy, że w orzecznictwie niejednokrotnie Trybunał stwierdzał, że dana działalność, czy czynność nie mają charakteru wykonywania władzy publicznej bez bliższego uzasadnienia i w tym zakresie orzeczenia te miały wręcz charakter arbitralny. Niemniej jednak z poszczególnych orzeczeń wynika określony katalog przesłanek, które wskazują, czy daną czynność, działalność można zaliczyć do zakresu przedmiotowego pojęcia wykonywania władzy publicznej, czy też nie.

Z katalogu przesłanek uznania danej działalności za wykonywanie władzy publicznej wskazać należy na następujące przesłanki:

W pierwszym rzędzie podnieść należy, że wyjątki od swobód przewidzianych przez Traktaty nie powinny odnosić się do poszczególnych zawodów jako całości, przy założeniu że poszczególne, charakterystyczne czynności podejmowane w ramach danego zawodu, dają się z całokształtu czynności podejmowanych w ramach danego zawodu wyodrębnić. Wówczas wyjątek przewidziany w art. 51 TFUE powinien mieć zastosowanie tylko do tych czynności. Jednocześnie zauważyć należy, że dotychczas nie zapadło orzeczenie Trybunału, w którym Trybunał przyjąłby, że dana działalność ma charakter wykonywania władzy publicznej.

Orzecznictwo Trybunału pozwala na wyodrębnienie następujących przesłanek pozwalających na uznanie danej czynności (działalności) za wykonywanie władzy publicznej:

1. Dana czynności nie może jedynie charakteru czynności o charakterze pomocniczym, uzupełniającym, która jedynie przygotowuje określone działania podejmowane

---

²⁵ Wyrok w sprawie *Reyners*, s. 641.

przez właściwe organy państwa, a więc czynności która nie ma bezpośredniego skutku prawnego dla obywatela,

2. Czynności, która są podejmowane przez daną osobę muszą wychodzić poza zakres uprawnień, czynności, które mogą być podejmowane przez każdego obywatela. Jednocześnie uprawnienia przeniesione przez państwo na daną osobę nie muszą mieć charakteru przymusowego. W tym punkcie orzecznictwo Trybunału pokrywa się z poglądami prezentowanymi w doktrynie, że posiadanie uprawnień o charakterze przymusowym jest wprawdzie wystarczającym, ale nie koniecznym wymogiem uznania danej czynności za wykonywania władzy publicznej.

3. Dana czynność musi wywierać bezpośrednie zewnętrzne skutki prawne dla obywatela i nie może następować wyłącznie w celu zapewnienia bezproblemowego funkcjonowania administracji.

4. Jeżeli dana czynność podejmowana jest w ramach stosunków wynikających z prawa prywatnego a przedstawiciel danego zawodu na swobodę co wejścia w związek prawnym z obywatelem, to świadczy to o tym, że z wykonywaniem władzy publicznej do czynienia nie mamy.

5. Czynności, które maja być zakwalifikowane jako wykonywanie władzy publicznej muszą następować z określoną częstotliwością.

Summary

Exercise of public authority in the Court of Justice of the European Union. Selected issue

The institution of a public authority is governed above all in art. The first paragraph of Article 51 TFEU, under which the provisions of this chapter [the right of establishment - editor. the author] shall not apply to activities which in a MemberState are connected, even occasionally, with the exercise of public authority. This provision therefore shows that, to put it briefly, to qualify an activity as an exercise of public authority excludes me from the regime of rules governing the right of establishment, which in turn means that these activities can be carried out bynationals of any Member State. The issue of a public authority under the provisions of EU law, especially theprimary law was repeatedly the subject of litigation pending before the Court ofJustice of the EU. It should be noted that the previous decision for the subject toexercise of public authority referred to the different activities, it being noted that several judgments, the subject of which was the profession of lawyer is evaluatedfrom this perspective. It should be noted that the Court, in

decisions that were made in 2011 for the profession of a notary public has unequivocally stated that the notary does not exercise public authority, which is a clear contradiction of existing generally accepted views of the doctrines of law of EU Member States in this regard.

Key words: European law, Court of Justice.

Sebastian Frejowski

Wyższa Szkoła Administracyjno-Społeczna w Warszawie, Poland

Reforma francuskiego prawa arbitrażowego – przekład ustawy z wprowadzeniem

W dniu 1 maja 2011 r. weszła w życie zmieniona w całości Księga IV Francuskiego Kodeksu Postępowania Cywilnego¹ dotycząca postępowania arbitrażowego. Została uchwalona w dniu 13 stycznia 2011 r. przez Ministra Sprawiedliwości² i ogłoszona Dekretem nr 2011 – 48. Zmiany dotyczą niemal każdego etapu postępowania. W XX w. francuska ustawa procesowa przechodziła gruntowne zmiany³. Poprzednia reforma arbitrażu z lat 1980 i 1981 została oceniona pozytywnie ze względu na uproszczenie, poprawę efektywności jak i wprowadzenie rozwiązań zapobiegających blokowaniu postępowania arbitrażowego. Jednakowoż wymogi nowoczesnego obrotu, a także zabiegi na rzecz przycięgnięcia większej ilości postępowań arbitrażowych wymusiły dokonanie przedmiotowej nowelizacji⁴.

Omawiana reforma nie jest li tylko, recepcją rozwiązań wypracowanych przez orzecznictwo. Wprowadza instytucje dotąd systemowi prawa kontynentalnego nie znane. Istotnym *novum* jest anglosaski *estoppel* (art. 1466), który w postaci juredykcyjnej nadanej przez twórców reformy, stanowi formę zarzutu procesowego najogólniej rzecz biorąc, uniemożliwiającego powoływanie dowodów na dalszym etapie postępowania⁵. Zachowana została

---

¹ JOURNAL OFFICIEL DE LA RÉPUBLIQUE FRANÇAISE 14 janvier 2011 r.

² Zgodnie z art. 34 Konstytucji Republiki Francuskiej, sprawy obligacyjne pozostają w domenie regulacji parlamentu podczas gdy procedurą rządu władza wykonawcza w drodze wydawania dekrétów. W arbitrażu art. 2059 – 2061 Kodeksu Cywilnego i art. 1442 – 1527 Kodeksu Postępowania Cywilnego.

³ R. Wojciechowski, Przepisy francuskiego Kodeksu postępowania cywilnego o postępowaniu arbitrażowym. Przekład z wprowadzeniem. Kwartalnik ADR Nr 4(8), 2009 r., s. 167

⁴ K. Frątczak, N. Mikołajczyk, Nowelizacja francuskiego Kodeksu Postępowania Cywilnego: Rewolucyjne zmiany w prawie arbitrażowym. e – Przegląd Arbitrażowy nr 2 (wiosna) 2011 r., s. 40

⁵ Na potrzebę wrowadzenia rozwiązań zbliżonych *estoppel* do polskiego systemu prawnego, choć nieco innej jego postaci i nieco w innym kontekście wskazywał S. Sołtysiński, Transgraniczne konflikty jurysdykcyjne ze szczególnym uwzględnieniem arbitrażu [w:] Międzynarodowy i krajowy arbitraż handlowy u progu XXI

dystynkcja pomiędzy arbitrażem krajowym i zagranicznym. Znacznie liberalizując wymogi formalne dla tego ostatniego. Niejako na potwierdzenie wspomnieć można, iż umowa o arbitraż międzynarodowy nie potrzebuje dla swojej ważności jakiegokolwiek formy. Potwierdzono również istnienie niemieckiej zasady *competence – competence* w specyficznym, francuskim wydaniu. Konstytuowanie się trybunału pozostawiono na ile to możliwe woli stron, równocześnie precyzując uprawnienia i obowiązki sędziego wspierającego – *jugee d'appui*. Tak jak w poprzednim stanie prawnym, spór toczący się na terenie Francji nie zostanie *per se* uznany za rządzony przez prawo miejsca. Stronom pozostawiono wybór procedury na podstawie której ich spór będzie rozstrzygany. Bez zmian pozostają formalne wymogi dla wyroków arbitrażowych.

Pierwsze reakcję środowiska arbitrażowego wydają się być pozytywne. Nie sposób w tak krótkim czasie ocenić przyjętych rozwiązań. Wydaje się jednak, iż reforma francuskiego arbitrażu, podążając konsekwentnie za linią orzecniczą sądów francuskich spełni wymagania stawiane obecnie przez praktykę obrotu oraz co nie bez znaczenia, utwierdzi powszechne przekonanie o Paryżu jako jednym z najważniejszych miejsc na mapie arbitrażu międzynarodowego.

Niniejszy przekład jest swoistym kompromisem jaki zawiera Autor - prawnik dokonujący przekładu z głęboko ukrytym i niedoświadczonym tłumaczem – również Autorem. Stąd, obaj nie roszczą pretensji do uznania ideału dzieła, przyjmując jako wyłącznie własne wszelkie uchybienia.

Dekret nr 2011 – 48 z 13 stycznia 2011 reformujący prawo arbitrażowe.

Artykuł 1. – Artykuły 1508 do 1519 Kodeksu Postępowania Cywilnego stają się Artykułami 1570 – 1582 odpowiednio.

Artykuł 2. – Księga IV Kodeksu Postępowania Cywilnego przyjmują następujące brzmienie:

Księga IV – Arbitraż

Tytuł I – Arbitraż Krajowy

Rozdział 1 – Umowa o arbitraż

Artykuł 1442.

Umowa o arbitraż może mieć formę klauzuli arbitrażowej lub kompromisu.

Klauzula arbitrażowa jest umową na mocy której strony jednego lub więcej kontraktów poddają rozstrzygnięciu arbitrażowemu spór mogący powstać pomiędzy nimi w związku z tym kontraktem lub kontraktami.

---

wieku. Księga pamiątkowa dedykowana doktorowi habilitowanemu Tadeuszowi Szurskiemu, Warszawa 2008, s. 209

Kompromis jest umową na mocy której strony poddają spór pomiędzy nimi powstały rozstrzygnięciu arbitrażowemu.

Artykuł 1443.

Umowa o arbitraż dla swojej ważności wymaga zachowania formy pisemnej. Jest zachowana jeśli wynika z korespondencji pisemnej, w dokumencie do którego się odnosi, jest zawarta w umowie głównej.

Artykuł 1444.

Umowa o arbitraż powinna wskazywać, poprzez odniesienie do zasad arbitrażu, arbitra lub arbitrów, lub przewidywać sposób ich wyboru. Alternatywnie, Artykuły 1451 do 1454 stosuje się.

Artykuł 1445.

Kompromis dla swojej ważności powinien określać przedmiot sporu.

Artykuł 1446.

Strony mogą poddać spór rozstrzygnięciu arbitrażowemu również w trakcie postępowania przed sądem.

Artykuł 1447.

Ważność umowy o arbitraż nie jest zależna od ważności umowy głównej do której się odnosi.

Klauzula arbitrażowa w razie nieważności uważana jest za niezapisaną.

Artykuł 1448.

Jeśli spór będący przedmiotem umowy o arbitraż został wniesiony przed sąd, uzna się on za niewłaściwy za wyjątkiem kiedy trybunał arbitrażowy nie został do tego czasu powołany oraz kiedy umowa o arbitraż jest oczywiście nieważna lub nie ma zastosowania.

Sąd uwzględni zarzut niewłaściwości na wniosek strony.

Wszelkie postanowienia sprzeczne z zasadami tego rozdziału uważane są za niezapisane.

Artykuł 1449.

Istnienie umowy o arbitraż o ile trybunał arbitrażowy nie został jeszcze powołany nie wyłącza możliwości złożenia wniosku w sprawie wydania zarządzenia przeprowadzenia dowodów, środków tymczasowych i zabezpieczających przez sąd.

Właściwym w sprawach o udzielenie zabezpieczenia i postępowania przed sądem jest *President du tribunal de grande instance* lub *de commerce* który decyduje o przeprowadzeniu dowodów zgodnie z art. 145(2) i gdzie okoliczności tego wymagają w sprawie środków tymczasowych lub zabezpieczających na wniosek strony umowy arbitrażowej.

Artykuł 1450.

Mandat arbitra może sprawować wyłącznie osoba fizyczna korzystająca z pełni praw cywilnych.

Jeśli umowa o arbitraż stanowi o powierzeniu mandatu osobie prawnej, taka osoba ma uprawnienia wyłącznie w zakresie organizacji arbitrażu.

Artykuł 1451.

Trybunał arbitrażowy składa się z jednego lub więcej nieparzystej liczby arbitrów.

Jeśli umowa o arbitraż stanowi o równej ilości arbitrów, zostanie powołany dodatkowy arbiter.

Jeśli strona nie wyznaczy nowego arbitra, on lub ona zostanie wyznaczona przez innych arbitrów w terminie jednego miesiąca akceptując ich mandat lub jeśli tego nie dokonają przez sędziego wspierającego (*juge d'appui*) arbitraż – określonego w Artykule 1459

Artykuł 1452.

Jeśli strony nie porozumiały się w sprawie procedury wyłonienia arbitra lub arbitrów:

1. Tam gdzie ma być jeden arbiter i jeśli strony nie dokonały jego wyboru, on lub ona zostanie wyznaczona przez osobę odpowiedzialną za organizację arbitrażu lub tam gdzie nie ma takiej osoby przez sędziego działającego jako wsparcie arbitrażu (*juge d'appui*).

2. Tam gdzie ma być trzech arbitrów, każda ze stron wyznaczy arbitra, którzy następnie wyznaczą trzeciego arbitra. Jeśli strona dokona wadliwego wyboru arbitra w okresie jednego miesiąca na skutek żądania przez drugą stronę lub jeśli dwóch arbitrów wadliwie ustanowi trzeciego arbitra w okresie jednego miesiąca od powierzenia mandatu, osoba odpowiedzialna za organizację arbitrażu lub tam gdzie nie ma takiej osoby, sędzia działający jako wsparcie arbitrażu (*juge d'appui*) wyznaczy trzeciego arbitra.

Artykuł 1453.

Jeśli są więcej niż dwie strony sporu i nastąpiło wadliwe porozumienie, co do procedury ustanowienia trybunału arbitrażowego osoba odpowiedzialna za organizację arbitrażu lub tam gdzie nie ma takiej osoby, sędzia działający jako wsparcie arbitrażu (*juge d'appui*) wyznaczy arbitra lub arbitrów.

Artykuł 1454.

Wszelkie spory odnoszące się do ustanowienia trybunału arbitrażowego zostaną rozstrzygnięte w braku odrębnego porozumienia pomiędzy stronami, przez osoby odpowiedzialne za organizację arbitrażu lub tam gdzie nie ma takich osób, przez sędziego wspierającego arbitraż (*juge d'appui*).

Artykuł 1455.

Jeśli umowa o arbitraż jest oczywiście nieważna lub w sposób oczywisty nie ma zastosowania do sporu, sędzia działający jako wsparcie arbitrażu (*juge d'appui*) uzna wybór za niedokonany.

Artykuł 1456.

Ustanowienie trybunału arbitrażowego będzie zakończone z chwilą przyjęcia mandatu przez arbitrów. Od tej chwili trybunał jest uprawniony do rozstrzygnięcia w sporze.

Przed przyjęciem mandatu przez arbitra ujawni on wszelkie okoliczności które mogą wpłynąć na jego lub jej niezależność lub niezawisłość. On lub ona ujawni niezwłocznie wszelkie okoliczności które mogą ujawnić się również po przyjęciu mandatu.

Jeśli strony nie zgadzają się na usunięcie arbitra, kwestia zostanie rozstrzygnięta przez osobę odpowiedzialną za organizację arbitrażu lub w braku takiej osoby przez sędziego działającego jako wsparcie arbitrażu (*juge d'appui*), wniosek musi zostać złożony w terminie jednego miesiąca od ujawnieniu takich okoliczności.

Artykuł 1457.

Należy do arbitrów kontynuowanie powierzonego mandatu chyba, że zachodzi inna uzasadniona przyczyna odmowy działania lub rezygnacji z wykonywania mandatu.

W braku porozumienia stron w sprawie przesłanek odwołania arbitra, sprawa zostanie rozstrzygnięta przez osobę organizującą arbitraż, a w braku takiej osoby przez sędziego działającego jako wsparcie arbitrażu (*juge d'appui*) do którego wniosek składa się w terminie jednego miesiąca od ujawnieniu niezdolności, odmowy lub rezygnacji arbitra.

Artykuł 1458.

Arbiter może zostać odwołany na skutek zgodnego oświadczenia woli stron. W braku porozumienia pomiędzy stronami końcowy ustęp Artykułu 1456 stosuje się.

Artykuł 1459

Sędzią działającym jako wsparcie arbitrażu (*juge d'appui*) jest każdorazowo *president du tribunal de grande instance*.

Również, *president du tribunal de commerce* posiada każdorazowo jurysdykcję, co do rozstrzygnięcia wniosku złożonego w trybie Artykułu 1451 do 1454 jeśli umowa stron wyraźnie to przewiduje. W takim wypadku on lub ona może stosować Artykuł 1455.

Umowa o arbitraż określa sąd posiadający właściwość miejscową, w braku takiego zapisu jurysdykcja znajduje się na terenie siedziby sądu gdzie została ustanowiona siedziba trybunału arbitrażowego. W braku takiego zapisu, jurysdykcja miejscowa znajduje się w siedzibie sądu miejsca gdzie strony lub jedna ze stron ma miejsce zamieszkania lub jeśli strony nie mają miejsca zamieszkania na terenie Francji w siedzibie miejsca sądu gdzie przebywa składający wniosek.

Artykuł 1460.

Wniosek do sędziego wspierającego arbitraż (*juge d'appui*) może zostać złożony przez stronę, trybunał arbitrażowy lub poszczególnych jego członków.

Taki wniosek będzie rozpatrywany w procedurze referendarskiej (*refere*) dotyczącej zabezpieczeń ustanawianych w drodze postanowień sądu przed rozpoczęciem arbitrażu.

Sędzia wspierający arbitraż (*juge d'appui*) wyda zarządzenie na które nie przysługuje środek zaskarżenia. Takie zarządzenie może jednak zostać zaskarżone jeśli sędzia wspierający arbitraż (*juge d'appui*) zdecydował, że brak wyboru nie został dokonany z przyczyn określonych w Artykule 1455.

Artykuł 1461.

Stosownie do przepisów Artykułu 1456 ustęp 1 wszelkie zapisy sprzeczne z zasadami arbitrażu zawartymi w niniejszym Rozdziale uważa się za niezapisane.

Rozdział III – Postępowanie arbitrażowe.

Artykuł 1462.

Spór zostanie przedstawiony trybunałowi wspólnie przez strony lub przez najbardziej zainteresowaną ze stron.

Artykuł 1463.

Jeśli umowa o arbitraż nie przewiduje okresu w jakim arbiter lub arbitrzy sprawują swój mandat, czas trwania mandatu członków trybunału wynosi sześć miesięcy od daty w której trybunał uznał się za właściwy w sporze.

Termin ustawowy lub umowny może zostać wydłużony w drodze porozumienia stron lub w braku takiego porozumienia przez sędziego wspierającego arbitraż (*juge d'appui*).

Artykuł 1464.

W braku odmiennych postanowień pomiędzy stronami trybunał arbitrażowy określi procedurę arbitrażową. Powyższe nie obliguje do stosowania zasad procedury sądowej.

Jednakowoż fundamentalne zasady rządzące procesem określone w art. 4, 10, art. 11§1, art. 12§2 i 3, art 13-21, 23 i 23 – 1 stosuje się.

Strony i arbitrzy działają starannie i w dobrej wierze podczas całego postępowania arbitrażowego.

Zgodnie z prawem i o ile umowa stron nie stanowi inaczej arbitraż jest poufny.

Artykuł 1465.

Trybunał arbitrażowy posiada wyłączną kompetencję do orzekania w sporach dotyczących jurysdykcji.

Artykuł 1466.

Stronę, która wiedząc o nieprawidłowościach i we właściwym czasie bez uzasadnionej przyczyny nie wnosi co do tego sprzeciwu traktuje się jako zrzekającą się swoich praw co do możliwości ich późniejszego podniesienia.

Artykuł 1467.

Trybunał arbitrażowy podejmuje konieczne środki dochodzeniowe, chyba że strony upoważniły do tego jednego z członków.

Trybunał może wezwać każdą osobę do złożenia zeznań przy czym przysięga nie jest odbierana od świadka.

Jeśli strona jest w posiadaniu materiału dowodowego trybunał arbitrażowy może nakazać stronie ujawnienie oraz okazanie tych dowodów, określić sposób ujawnienia i jeśli to konieczne ustanowić stosowną sankcję w braku wykonania nałożonego obowiązku przez trybunał.

Artykuł 1468.

Trybunał arbitrażowy może nałożyć na strony zgodnie z warunkami jakie uzna za niezbędne kary finansowe, wszelkie środki tymczasowe oraz zabezpieczające jakie uzna za stosowne. Niemniej, tylko sąd jest uprawniony do udzielenia zabezpieczenia i środka tymczasowego. Trybunał arbitrażowy może zmienić lub uzupełnić zarządzenie przez siebie wydane dotyczące środków tymczasowych i zabezpieczających.

Artykuł 1469.

Jeśli jedna ze stron postępowania arbitrażowego zamierza posłużyć się dokumentem publicznym lub prywatnym którego nie była adresatem, za pośrednictwem trybunału arbitrażowego zwróci się do *president du tribunal de grande instance* z wnioskiem o wezwanie strony trzeciej do złożenia takiego dokumentu w wiarygodnej formie lub okazania oryginału.

Artykuł 42 – 48 stosuje się do określenia właściwości miejscowej *tribunal de grande instance* dla wniosku o którym mowa wyżej.

Wniosek powinien mieć formę właściwą dla spraw w postępowaniu referendarskim (*refere*).

Jeśli *president* uzna wniosek za spełniający wymogi, on lub ona wyda postanowienie w zakresie i na warunkach określonych w sprawie udostępnienia oryginału, korzystania z kopii i odpisów. Jeśli uzna to za konieczne postanowienie może określać stosowne kary.

Postanowienie nie jest wykonalne *per se*. Może zostać zaskarżone w terminie piętnastu dni od dnia doręczenia.

Artykuł 1470.

W braku porozumienia pomiędzy stronami, trybunał arbitrażowy jest uprawniony do orzekania w sprawie wniosku o przeprowadzenie kontroli pisma lub wniosku o możliwość popełnienia przestępstwa fałszerstwa zgodnie z art. 287 – 294 oraz art. 299.

Jeśli zarzut dotyczy sfalszowania dokumentów publicznych art. 313 stosuje się.

Artykuł 1471.

Zawieszenie postępowania regulują art. 369 – 372.

Artykuł 1472.

Jeśli trybunał arbitrażowy uzna to za konieczne może zawiesić postępowanie. Postępowanie może zostać zawieszona na czas określony w zarządzeniu o zawieszeniu lub do czasu wystąpienia zdarzenia o którym mowa w zarządzeniu.

Ze względu na okoliczności okres zawieszenia może zostać skrócony lub wydłużony.

Artykuł 1473.

W braku odmiennych postanowień, postępowanie arbitrażowe może zostać zawieszona z powodu śmierci, rezygnacji, odwołania arbitra do czasu przejścia mandatu zastępczego arbitra przez nowo powołanego arbitra.

Arbiter zastępczy może zostać wyznaczony na podstawie procedury przyjętej przez strony w braku zaś takiej zgodnie z zasadami wyboru arbitra.

Artykuł 1474.

Zawieszenie lub wstrzymanie procedury arbitrażowej nie jest uważane za brak umocowania arbitrów do rozpoznania sporu.

Trybunał może zwrócić się do stron postępowania o podjęcie wszelkich niezbędnych kroków w celu podjęcia na nowo postępowania, które zostało wstrzymane lub zawieszona, jeśli strony nie zastosują się do wezwania trybunału może on zakończyć postępowanie.

Artykuł 1475.

Postępowanie arbitrażowe zostanie wznowione od momentu w którym zostało przerwane lub zawieszona po ustaniu przyczyn które były powodem przerwania lub zawieszenia postępowania.

Trybunał arbitrażowy może w drodze wyjątku od art. 1463 wydłużyć postępowanie nie dłużej jednak aniżeli na okres kolejnych sześciu miesięcy.

Artykuł 1476.

Trybunał arbitrażowy ustala termin w którym zostanie wydany wyrok.

Podczas narady, nie mogą być wniesione żadne wnioski w jakiegokolwiek części za wyjątkiem tych żądanych przez trybunał arbitrażowy.

Artykuł 1477.

Postępowania arbitrażowe kończy się po upływie terminu ustalonego dla arbitrażu.

Rozdział IV – Wyrok Arbitrażowy

Artykuł 1478.

Trybunał arbitrażowy rozstrzyga spór zgodnie z prawem, chyba że strony uzgodniły, że spór toczył się będzie w oparciu o zasady słuszności (*amiable compositeur*).

Artykuł 1479.

Obrazy trybunału są poufne.

Artykuł 1480.

Wyrok arbitrażowy zapada większością głosów.

Powinien zostać podpisany przez wszystkich arbitrów.

Jeśli mniejszość arbitrów odmawia podpisania, czyni się o tym wzmiankę, wyrok uważa się za podpisany przez wszystkich.

Artykuł 1481.

Wyrok zawiera:

1. imiona i nazwiska stron, jak również ich miejsce zamieszkania lub siedzibę;
2. jeśli ma zastosowanie w danym przypadku, nazwiska pełnomocników lub innych osób reprezentujących lub wspomagających strony;
3. nazwiska arbitrów wydających wyrok;
4. datę w której został wydany;
5. miejsce gdzie został wydany.

Artykuł 1482.

Wyrok powinien w sposób zwięzły odnosić się do podstawy roszczenia jak również argumentów stron. Powinien ponadto zawierać uzasadnienie.

Artykuł 1483.

Wyrok arbitrażowy wydany niezgodnie z dyspozycją przepisów Artykułu 1480 oraz przepisami Artykułów 1481, odnosząc się do nazwisk arbitrów i daty wydania wyroku i tych zawartych w Artykule 1482 odnoszących się do podstawy roszczenia jest nieważny.

Jednakże, niedokładności lub nieścisłości pozostają bez wpływu na ważność wyroku o ile można ustalić treść wyroku w tym w sposób pośredni jeśli nie narusza to przepisów prawa.

Artykuł 1484.

Wyrok w momencie jego wydania jest *res iudicata* (*autorite de la chose jugée*) w odniesieniu do sporu który rozstrzyga.

Wyrok może być uznany za tymczasowo wykonalny.

Wyrok jest notyfikowany stronom do rąk własnych w braku innych porozumień pomiędzy stronami.

Artykuł 1485.

Wyrok arbitrażowy zwalnia spór pomiędzy stronami.

Jednakowoż, na wniosek jednej ze stron trybunał może dokonać sprostowania oczywistych błędów, oczywistych omyłek oraz wydać wyrok dodatkowy.

Trybunał podejmie decyzji w tym zakresie po wysłuchaniu stron. Jeśli trybunał nie może się zebrać ponownie oraz jeśli strony nie zgadzają się na utworzenie nowego trybu-

nału, uprawnienie o którym mowa wyżej przysługuje sądowi właściwemu ze względu na siedzibę arbitrażu.

Artykuł 1486.

Wniosek o którym mowa w Artykule 1485 ustęp 2 składa się w terminie trzech miesięcy od daty doręczenia wyroku.

W braku innych porozumień, wyrok dodatkowy lub poprawiony jest wydawany w okresie trzech miesięcy od dnia złożenia wniosku do trybunału.

Okres o którym mowa wyżej może zostać wydłużony stosownie do Artykułu 1463 ustęp 2.

Wyrok dodatkowy lub poprawiony jest stronom doręczany w taki sposób jak wyrok pierwotny.

Rozdział V – Wykonanie wyroku

Artykuł 1487.

Wyrok może zostać wykonany wyłącznie na mocy postanowienia wydanego przez *Tribunal de grand instance* właściwego dla miejsca wydania wyroku arbitrażowego.

Postępowanie w sprawie wniosku o wykonanie wyroku jest niejawne.

Wniosek o wykonanie wyroku składa strona zainteresowana do rejestru sądowego wraz z oryginałem wyroku lub należyście poświadczoną jego kopią.

Klauzule wykonalności nadaje się na odpisie wyroku lub jego poświadczonej kopii.

Artykuł 1488.

Klauzula wykonalności nie zostanie nadana jeśli wyrok jest oczywiście sprzeczny z porządkiem publicznym.

Odmowa przyznania wyrokowi klauzuli wykonalności zawiera uzasadnienie.

Rozdział VI Środki odwoławcze

Sekcja I – Odwołanie

Artykuł 1489.

Od wyroku arbitrażowego odwołanie nie przysługuje, chyba że co innego zostało przez strony uzgodnione.

Artykuł 1490.

Odwołanie może zmierzać do zmiany lub uchylenia wyroku arbitrażowego.

Sąd rozstrzyga na podstawie prawa lub na zasadzie słuszności w ramach uprawnień powierzonych trybunałowi arbitrażowemu.

Sekcja II Uchylenie wyroku

Artykuł 1491.

Skarga o uchylenie wyroku może być wniesiona z wyjątkiem sytuacji kiedy strony zdecydowały, iż stronie nie służy środek odwoławczy od wyroku.

Jakiegokolwiek porozumienia sprzeczne uważane będą za nie zapisane.

Artykuł 1492.

Wyrok może zostać uchylony wyłącznie kiedy:

1. trybunał arbitrażowy błędnie uwzględnił lub odmówił jurysdykcji; lub
2. trybunał arbitrażowy nie był prawidłowo ukonstytuowany; lub
3. trybunał arbitrażowy orzekł niezgodnie z przyznanym mandatem; lub
4. zostały naruszone zasady rzetelnego procesu; lub
5. jest sprzeczny w sposób oczywisty z porządkiem publicznym; lub
6. nie zawiera podstawy prawnej rozstrzygnięcia, daty wydania, nazwisk lub podpisów arbitrowców orzekających, lub nie został wydany większością głosów.

Artykuł 1493.

W razie uchylenia wyroku arbitrażowego sąd rozstrzyga spór co do istoty, chyba że strony postanowiły inaczej.

Sekcja III Postanowienia wspólne - odwołanie i skarga o uchylenie wyroku.

Artykuł 1494.

Odwołanie i skargę o uchylenie wyroku arbitrażowego wnosi się do *court d'appel* miejsca siedziby wydania wyroku.

Termin na wniesienie środków odwoławczych liczy się od dnia wydania wyroku i przedawnia się z upływem jednego miesiąca od dnia doręczenia wyroku stronom.

Artykuł 1495.

Odwołanie i skargę o uchylenie wyroku arbitrażowego wnosi się i rozstrzyga w związku z przepisami o postępowaniu spornym określonymi w Artykułach 900 do 930-1.

Artykuł 1496.

W razie tymczasowej wykonalności wyroku arbitrażowego, wykonalność zostanie wstrzymana do upływu okresu w którym przysługuje stronom uprawnienie do złożenia odwołania lub skargi o uchylenie wyroku.

Artykuł 1497.

Prezes działając w postępowaniu referendarskim (*refere*), lub w sprawie jemu lub jej przekazanej, sędzia wyznaczony może:

1. jeśli wyrok jest tymczasowo wykonywalny i gdzie wykonanie może prowadzić do oczywistych i trudnych do przewidzenia konsekwencji, wstrzymać lub określić warunki wykonalności tego wyroku lub;
2. jeśli wyrok nie jest wykonalny tymczasowo, postanowić że wyrok lub jego część będzie tymczasowo wykonalna.

Artykuł 1498.

Jeśli wyrok jest tymczasowo wykonalny lub jeśli dokonano wykonania takiego wyroku zgodnie z Artykułem 1497 pkt 2, pierwszy prezes jeśli sprawa jest przekazana jemu lub jej,

sędzia wyznaczony do sprawy może przyznać wykonalność wyrokowi arbitrażowemu (*exequatur*).

Postanowienie oddalające apelację lub skargę na uchylenie wyroku będzie uważane za postanowienie przyznające wykonanie wyrokowi arbitrażowemu (*exequatur*) lub tej jego części która nie została uchylona przez sąd.

Sekcja 4 - Odwołanie od orzeczenia w sprawie wniosku o stwierdzenie wykonalności wyroku.

Art. 1499.

Na orzeczenia, stwierdzające wykonalność wyroku (*exequatur*) nie przysługuje odwołanie.

Niemniej, odwołanie lub wniosek o unieważnienie wyroku pociąga za sobą, w zakresie kognicji sądu, pełnoprawne odwołanie od orzeczenia wydanego przez sędziego stwierdzającego wykonanie wyroku (*exequatur*) lub czynności procesowych przeprowadzonych przez tego sędziego.

Artykuł 1500.

Postanowienie odmawiające wykonalności może zostać zaskarżone w terminie jednego miesiąca od dnia jego doręczenia.

Jeśli zostało ono zaskarżone i jeśli jedna ze stron życzy sobie tego, *Cour d'Appel* orzeka w zakresie zaskarżenia lub wniosku o uchylenie wyroku, z zastrzeżeniem że termin na dokonanie zaskarżenia lub wniosku o uchylenie wyroku nie upłynął.

Sekcja 5 – Inne środki odwoławcze.

Artykuł 1501.

Strona trzecia może skarżyć wyrok arbitrażowy w ramach powództwa do sądu który byłby właściwy w przypadku braku arbitrażu z zastrzeżeniem przepisów Artykułu 588 pkt 1.

Artykuł 1502.

Wniosek o zmianę wyroku arbitrażowego może zostać złożony w okolicznościach przewidzianych w Artykule 595 dla orzeczeń sądowych, i pod warunkami określonymi w Artykułach 594, 596, 597 i 601 do 603.

Wniosek składany jest do trybunału arbitrażowego.

Jednakowoż, jeśli trybunał arbitrażowy nie został zwołany, wniosek można złożyć do *Cour d'Appel* który byłby właściwy do złożenia środków odwoławczych od wyroku.

Artykuł 1503.

Od wyroku trybunału arbitrażowego nie przysługuje *opposition* jak również unieważnienie wyroku przez *Cour de Cassation*.

Tytuł II – Arbitraż międzynarodowy.

Artykuł 1504.

Arbitraż jest międzynarodowy o ile dotyczy spraw handlowych międzynarodowych.

Artykuł 1505.

W arbitrażu międzynarodowym w braku odmiennych postanowień umowy, *juge d'appui* jest *president tribunal de grande instance Paris* w następujących sytuacjach:

1. arbitraż odbywa się we Francji; lub
2. strony uzgodniły że prawo proceduralne francuskie ma zastosowanie do arbitrażu; lub
3. strony wyraźnie przyznały jurysdykcję sądom francuskim nad sporem odnoszącym się do procedury arbitrażowej; lub
4. jedna ze stron jest narażona na ryzyko odmowy osądzenia (*deni de justice*).

Artykuł 1506.

W braku odmiennego porozumienia pomiędzy stronami oraz z zastrzeżeniem przepisów niniejszego Tytułu, następujące Artykuły stosuje się do arbitrażu międzynarodowego:

1. 1446,1447,1448 § 1 i 2 i 1449, odnosząc do umowy arbitrażowej;
2. 1452 do 1458 i 1460 odnosząc do powołania trybunału arbitrażowego i mających zastosowanie do *juge d'appui*;
3. 1462, 1463 § 2, 1464 § 3, 1465 do 1470 i 1472 odnosząc do procedury arbitrażowej;
4. 1479, 1481, 1482, 1484 § 1 i 2, 1485 § 1 i 2 i 1486 odnosząc do wyroków arbitrażowych;
5. 1502 § 1 i 2 i 1503 odnosząc do środków odwoławczych innych aniżeli apelacja i skarga o uchylenie wyroku.

Rozdział I – Międzynarodowe umowy arbitrażowe.

Artykuł 1507.

Umowa arbitrażowa nie podlega żadnym wymogom co do formy.

Artykuł 1508.

Umowa arbitrażowa może wyznaczyć arbitra, arbitrów lub przewidywać procedurę ich powoływania, bezpośrednio lub przez odniesienie do zasad arbitrażu lub zasad procedury.

Rozdział II – Procedura arbitrażowa i wyroki.

Artykuł 1509.

Umowa arbitrażowa może bezpośrednio lub poprzez odniesienie do zasad postępowania arbitrażowego lub regulaminu ustanowić procedurę w postępowaniu arbitrażowym.

W braku odmiennych postanowień umowy arbitrażowej, trybunał arbitrażowy określa procedurę zgodnie z wymogami w tym bezpośrednio lub przez odniesienie do zasad arbitrażu lub zasad procedury.

Artykuł 1510.

Niezależnie od przyjętej procedury, trybunał arbitrażowy zapewnia równe traktowanie stron oraz poszanowanie zasad rzetelnego procesu.

Artykuł 1511.

Trybunał arbitrażowy rozstrzyga spór w związku z prawem wybranym przez strony lub jeśli wybór prawa nie został dokonany, w związku z zasadami prawa jakie uzna za stosowne.

W obu przypadkach, trybunał arbitrażowy bierze pod uwagę obyczaje handlowe.

Artykuł 1512.

Trybunał arbitrażowy orzeka jako *amiable compositeur* jeśli strony zdecydowały się udzielić mu takiego upoważnienia.

Artykuł 1513.

W braku odmiennych zapisów w umowie stron, wyrok jest wydawany większością głosów. Wyrok podpisują arbitrzy.

Jednakowoż, jeśli mniejszość odmawia podpisania wyroku, pozostali umieszczają o tym fakcie wzmiankę na dokumencie wyroku.

W braku większości, rozstrzyga przewodniczący trybunału. W przypadku odmowy podpisania wyroku przez pozostałych arbitrów, przewodniczący umieszcza wzmiankę o tym fakcie na dokumencie wyroku, który tylko on lub ona podpisuje.

Wyrok wydany w okolicznościach przewidzianych w dwu poprzedzających paragrafach odnosi ten sam skutek co wyrok wydany przez większość i podpisany przez wszystkich.

Rozdział III – Uznanie i wykonalność wyroków arbitrażowych wydanych za granicą lub w arbitrażu międzynarodowym.

Artykuł 1514.

Wyrok arbitrażowy zostanie uznany i wykonany we Francji jeśli strona udowodni że wyrok istnieje i jeśli nie jest on oczywiście sprzeczny z międzynarodowym porządkiem publicznym.

Artykuł 1515.

Istnienie wyroku arbitrażowego zostanie udowodnione przez złożenie oryginału wraz z egzemplarzem umowy arbitrażowej lub z odpisami tych dokumentów w formie nie budzącej zastrzeżeń co do ich autentyczności.

Jeśli takie dokumenty nie są zredagowane w języku francuskim, strona żądająca uznania lub wykonania ma obowiązek złożenia ich tłumaczeń. Wnioskodawca może zostać

również zobowiązany do złożenia tłumaczeń dokonanych przez tłumacza z listy biegłych tłumaczy lub tłumacza akredytowanego lub organ sądowy innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej, Strony – Państwa Sygnatariusza Umowy Europejskiej Strefy Ekonomicznej lub Federacji Szwajcarskiej.

Artykuł 1516.

Wyrok arbitrażowy może zostać wykonany wyłącznie na mocy postanowienia (*exequatur*) wydanego przez *Tribunal de grand instance* miejsca gdzie wyrok został wydany lub *Tribunal de grand instance* właściwy dla siedziby Paryż jeśli wyrok został wydany za granicą.

Postępowanie w sprawie wykonalności wyroku jest niejawne.

Wniosek o wykonanie wyroku zostanie złożony przez stronę najbardziej zainteresowaną, wraz z oryginałem wyroku i umowy arbitrażowej lub należycie poświadczoną kopią tych dokumentów.

Artykuł 1517.

Postanowienie o wykonalności umieszcza się na oryginale dokumentu lub jeśli nie został złożony, na dokumencie należycie poświadczonej kopii stosownie do ostatniego ustępu Artykułu 1515.

Postanowienie odmawiające wykonalności wyrokowi arbitrażowemu zawiera motywy uzasadnienia.

Rozdział IV – Środki odwoławcze.

Sekcja 1 – Wyroki wydane we Francji.

Artykuł 1518.

Wyrok wydany w międzynarodowym arbitrażu handlowym na terenie Francji może zostać zaskarżony wyłącznie w drodze skargi o uchylenie wyroku.

Artykuł 1519.

Skarga o uchylenie wyroku powinna zostać wniesiona do Sądu Apelacyjnego miejsca w którym wyrok został wydany.

Zaskarżenie o którym mowa może zostać wniesione od momentu wydania wyroku. Zaskarżenie powinno zostać wniesione w terminie miesiąca od dnia doręczenia wyroku, po tym terminie będzie traktowane jako bezskuteczne.

W braku odmiennych postanowień pomiędzy stronami wyrok jest doręczany stronom do rąk własnych.

Artykuł 1520.

Wyrok może zostać uchylony wyłącznie w sytuacji gdy:

1. trybunał arbitrażowy błędnie przyjął lub odrzucił jurysdykcję lub;
2. trybunał arbitrażowy nie został w sposób właściwy powołany lub;

3. trybunał arbitrażowy orzekł niezgodnie z (mandatem) treścią powołania lub;
4. naruszono zasady rzetelnego procesu lub;
5. uznanie i wykonanie wyroku byłoby sprzeczne z międzynarodowym porządkiem publicznym.

Artykuł 1521.

Pierwszy Prezes lub, w sprawie jemu lub jej przekazanej, sędzia przydzielony do sprawy może przyznać wykonalność wyrokowi (*exequatur*).

Artykuł 1522.

Na mocy odrębnego porozumienia strony mogą w sposób wyraźny w każdym czasie zrzec się [skarga o uchylenie wyroku] prawa do zaskarżenia wyroku.

W razie zrzeczenia, strony zachowują prawo do zaskarżenia wykonalności wyroku z przyczyn określonych w Artykule 1520.

Odwołanie wnosi się w terminie jednego miesiąca od dnia zawiadomienia o przyznaniu wykonalności wyroku. Doręczenia dokonuje się do rąk własnych, chyba że strony postanowiły inaczej.

Artykuł 1523.

Postanowienie odmawiające uznania lub stwierdzenia wykonalności w arbitrażu międzynarodowym wyrokom wydanym na terenie Francji może być zaskarżone.

Apelację wnosi się w terminie jednego miesiąca od dnia dostarczenia wyroku do rąk własnych.

Jeśli postanowienie zostało zaskarżone, i jeśli jedna ze stron żąda, Cour d'Appel podejmuje decyzję w sprawie skargi o uchylenie chyba że strony zrzekły się prawa do zaskarżenia wyroku lub okres w którym wniesienie skargi jest dopuszczalne upłynął.

Artykuł 1524.

Postanowienie uwzględniające *exequatur* nie podlega zaskarżeniu za wyjątkiem sytuacji przewidzianych w Artykule 1522 ustęp 2

Niemniej, odwołanie lub wnioski o unieważnienie wyroku pociąga za sobą, w zakresie kognicji sądu, pełnoprawne odwołanie od orzeczenia wydanego przez sędziego stwierdzającego wykonalność wyroku (*exequatur*) lub czynności procesowych przeprowadzonych przez tego sędziego.

Sekcja 2 – Wyroki wydane za granicą.

Artykuł 1525.

Postanowienia przyznające lub odmawiające uznania lub wykonania wyrokom arbitrażowym wydanym za granicą mogą zostać zaskarżone.

Zaskarżenie o którym mowa powinno zostać wniesione w terminie jednego miesiąca od dnia dostarczenia wyroku.

Jednakowoż strony mogą porozumieć się co do odmiennego znaczenia doręczenia kiedy środek zaskarżenia jest skierowany przeciwko postanowieniu o nadanie wykonalności wyrokowi arbitrażowemu.

Cour d'Appel może odmówić uznania lub wykonania wyroku arbitrażowego wyłącznie na podstawie przesłanek wymienionych w art. 1520.

Sekcja 3 – Wyroki wydane na terenie Francji i za granicą – przepisy wspólne.

Artykuł 1526.

Wniesienie przez jedną ze stron skargi o uchylenie wyroku arbitrażowego nie wstrzymuje wykonania wyroku.

Jednakowoż, prezes w procedurze referendarskiej (*refere*) lub, w sprawie jemu lub jej powierzonej, sędzia przydzielony do sprawy może wstrzymać lub określić warunki dla wykonania wyroku którego wykonanie mogłoby poważnie naruszyć prawa jednej ze stron.

Artykuł 1527.

Środki odwoławcze przeciwko postanowieniom przyznającym lub odmawiającym wykonalności oraz skarga na uchylenie wyroku są wnoszone, rozpoznawane i rozstrzygane w związku z zasadami i mają zastosowanie do postępowania spornego określonego w art. 900 przez 930-1.

Postanowienia oddalające odwołanie lub skargę o uchylenie wyroku arbitrażowego będą uważane za postanowienia przyznające wykonalność wyrokowi arbitrażowemu w całości lub tej jego części która nie została uchylona przez sąd.

Artykuł 3. – Przepisy Dekretu wchodzi w życie pierwszego dnia czwartego miesiąca następującego po dacie publikacji, z zastrzeżeniem następujących przepisów:

(1) Przepisy artykułów 1442 do 1445, 1489 i 1505 § 2 i 3 Kodeksu Postępowania Cywilnego stosuje się gdzie umowa arbitrażowa została zawarta po dacie wspomnianej w pierwszym akapicie niniejszego artykułu;

(2) Przepisy artykułów 1456 do 1458, 1486, 1502, 1513 i 1522 Kodeksu Postępowania Cywilnego stosuje się gdy trybunał arbitrażowy został powołany po dacie wspomnianej w pierwszym akapicie niniejszego artykułu;

(3) Przepisy artykułów 1526 Kodeksu Postępowania Cywilnego mają zastosowanie do wyroków arbitrażowych wydanych po dacie określonej w pierwszym akapicie niniejszego artykułu.

Artykuł 4. – Niniejszy Dekret ma zastosowanie na Wyspach Wallis i Futuna.

Summary

French arbitration law reform - the introduction of a translation of the Act

The paper is a translation of parts of the amended Code of Civil Procedure. It is incorporated in articles 1442-1527 of the French Code of Civil Procedure (*Le Code de procédure civile*). *Décret n° 2011-48 portant réforme de l'arbitrage*, was published in France's Official Journal, alongside a report commenting on the reform. The New French Arbitration Law (*Décret n° 2011-48 du 13 janvier 2011 portant réforme de l'arbitrage*) aimed at increasing the efficiency of arbitration in France entered into force on 1 May 2011. France has had amongst the most arbitration-friendly legal regimes since 1981, when French arbitration law was modernized. Since that time, the French courts have demonstrated unfailing support for arbitration.

It is worth noting that reform concerns both domestic and international arbitration. The new law becomes effective and applicable as of 1 May 2011, except for a number of specifically enumerated provisions which apply only if the arbitration agreement was entered into, the arbitral tribunal constituted, or the award rendered, after that date. The new decree codifies many jurisprudential developments, thus making existing French law more user-friendly and accessible.

But the decree also takes into account international best practices in arbitration, introducing changes to French arbitration law that will make France an even more effective jurisdiction as a seat for arbitrations and with respect to the enforcement of arbitral awards.

Article 1447 codifies the fundamental principle of the autonomy of the arbitration agreement, according to which the arbitration clause remains unaffected even if the underlying contract is found void. The provision states that the arbitration agreement is independent from the contract it relates to.

Another example of codifying existing case law can be found in Article 1466. According to this provision, which is clearly inspired by previous French case law as well as the common law concept of estoppel, a party who – in knowledge of the facts and without any legitimate excuse – fails to invoke an irregularity of the arbitral process in due course, is prevented from doing so at a later stage.

Another notable innovation is contained in Article 1526, which provides that a challenge of the award does not automatically result in suspension of enforcement proceedings. Rather, according to Article 1526 para. 2, a suspension has to be specifically re-

quested and is granted only if the enforcement would be highly detrimental to the rights of the party requesting the suspension. The report accompanying the new law notes that the aim of this provision is to discourage bad faith annulment proceedings which seek to delay the enforcement of fully valid and legitimate awards. Article 1526 will apply to awards rendered after 1 May 2011.

Finally, it remains to mention a few words about the translation. The author in this respect is based on the so-called. method dynamic equivalence or functional equivalence conveys the essential thought expressed in a source text — if necessary, at the expense of literalness, original sense and word order.

Key words: French arbitration, law.

Recenzje
Reviews

Cerasel Cuteanu

University, Tg- Jiu, Romania

V. Gluchman (editor): Morality of the Past from the Present Perspective Picture of Morality in Slovakia in the First Half of the Twentieth Century Cambridge Scholars Publishing 2007.

Vasil Gluchman is the Director of the Institute of Philosophy and Ethics and Professor of Philosophy and Ethics at the Institute of Philosophy and Ethics, Faculty of Arts, Prešov University in Prešov (Slovakia). He is the author of books, such as *Human Being and Morality in Ethics of Social Consequences* (2003), *Slovak Lutheran Social Ethics* (1997), *Etika sociálnych dôsledkov v kontexte jej kritiky* [*Ethics of Social Consequences in Context of its Critique*] (1999), *Človek a morálka* [*Man and Morality*] (1997), *Etika sociálnych dôsledkov a jej kontexty* [*Ethics of Social Consequences and its Contexts*] (1996), *Etika konzekvencializmu* [*Consequentialist Ethics*] (1995) and many other articles on consequentialist ethics and history of ethics in Slovakia. He is also co-editor of three volumes of *Etika* [*Ethics*] (1998) as well as coordinator and contributor to a recently published book of essays, *Morality of the Past from the Present Point of View* (2007).

* * *

The contributors to this volume, coordinated by Prof. Gluchman, are approaching the subject matter of ethics in such a way as to review some of the significant stands on the issue in the history of Slovak culture; the discussion is broader than this, since the authors analyze a period – second half of the 19th century and first half of the 20th – when the context of the Austro-Hungarian Monarchy and the national sensibilities directly connected to a so-called “magyarization” phenomenon, lead to a discourse that touches the matter of national identity more often than is accustomed nowadays. Nevertheless, despite the tough speech on national identity (suggesting the frustration produced by artificial political conglomerates, such as the Austro-Hungarian Monarchy, which threatened

the cultural identity of their national components), Vasil Gluchman explains that these are the circumstances in which one should understand the approach of morality in Slovakia.

The book is structured in four parts; while the first part represents a “methodological starting point” for the other three, as it touches upon the morality at the end of the 19th century and the beginning of the 20th, the second part follows the development of morality in the aforementioned period; the 3rd part focuses on the socio-political and professional – ethical aspects of the function of morality in the first half of the 20th century and the final part analyzes morality in Slovak literature.

The book opens with Dr. Vasil Gluchman’s article in which he views morality as a constant of human history; thus he notices that the “discrepancy between reality and expectations” is “present in all times and all societies”. (2)

Basically, Dr. Gluchman follows here Konrad Lorenz’s stand that due to the fact that human soul didn’t change ever since the beginning of mankind, it is natural to admit that we face pretty much the same moral issues. Therefore, morality, says Gluchman, is our *attempt to be better*, nothing else than a struggle between good and evil.

The result is, in Dr. Gluchman’s opinion, that we always have and will always act and experience the same way (8).

Ethics is perceived as an essential part of culture and is activated by *alterity*. Viera Bilasova argues in favor of this idea - in *Morality of the Past or the Past of Morality*, Viera has an approach significantly influenced by Umberto Eco: she agrees with him when arguing that “the ethical dimension is being born at the moment when the other enters the scene.” (12). Viera sees morality as an important part of a culture: “Moral judgment may not be replaced or excluded from the life attitude of both man and society, since this would not only lead to ethical chaos but also to a crisis of culture.” (14).

Slovak ethics at the time was very much influenced by the Kantian system. In the second part of the volume – opened by Rudolf Dupkala’s article - focusing on the status of ethics in the first half of the 20th century Slovak philosophy – both Prof. Dupkala and Jana Pospíšilová discuss the Kantian importance for the perception of ethics in Slovakia. Such an example of how Slovak philosophers were influenced by Kant in the way of conceiving ethics is the **Prešov Evangelical College** professor, Andrej Vandrák (1807-1884) – “In the spirit of Kant, Vandrák not only analyses the moral dimension of the phenomena of *obligation*, but develops also the set of issues of the *moral law*, *freedom of will*, etc. In his opinion the obligation is what is commanded by the moral law”. (26).

Jana Pospíšilová brings her own view on Vandrák, in her article “Ethics of Andrej Vandrák as a philosophy of moral nature of a human being “.

Jana sees his philosophical work as “quest for the inner moral nature of man that would be actively present in all his practical actions” (50). The main work of Vandrák was *The Elements of philosophical Ethics*.

What he tried to do was “to put Kant’s categorical imperative in harmony with the standpoint of Christianity”; thus, Vandrák was in favor of the idea that „the faith in God as an eternal morality“is the fundament of morality and ethical values. (51)

Another important philosopher and ethicist is Martin Razus; Vasil Gluchman does a beautiful job in portraying him in chapter six of the volume.

This article is in the spirit of the book – it gives a great description of the Slovak history of culture and *intelligentsia*’s effect on Slovak society between the end of 19th century and the first half of the 20th.

Razus gives in his book – “Arguments” a few verdicts on *social-ethical and moral problems of his time* that look still pertinent today.

Razus’ view on morality’s importance for the nation and its culture – “If a person, a nation or mankind does not follow moral law, they loose power and ability to live” (63).

He sees morality intertwined with religion – “The most perfect manifestation of moral law is Christianity...” (64). Again Kantian influence can be felt. Razus has been perceived as a nationalist and a patriot.

In the first half of the 20th century we discover another interesting figure in Slovakia – Jan Maliarik, whose work can be perceived as a synthetic moral utopia; the culmination of this synthesis was the *global, universal state* (70). When understanding his moral doctrine, one has to keep in mind the fact that, due to certain personal religious experiences, Maliarik was “persuaded that everything is part of a higher universal plan – and the human role consists in the acceptance of this plan. He believes himself to be a being who takes a special key position in the implementation of this plan on our planet. He feels himself to be a significant part of the existence under development and does not consider his thoughts to be purely those of his own” (73).

The *messianic aspect* is present in his work, not only because of his encounter with Christianity (he was Lutheran priest), but also because Hindu influence. Similar influences are visible when outlining the concept of universal state – a combination of pantheism with the “Vedaic concept of existence”. It is actually a *pre-requisite* of God’s kingdom on Earth and is constituted of human-saints: “It should be a community of saints, or people finding themselves on different levels of their way to sainthood, or even higher” (74). This state does not pretend to be democratic; rather the government is populated by *invisible high deities*. His utopianism leads to creating a new social order and a new type of man.

The author's conclusion is just: "Maliarik's version of the accomplishment of humanity means, paradoxically, its emptying into an inertial Platonic form. It is an idealisation of the genuine dehumanization in the name of humanity and love" (77) .

The synthesisism of his utopia results from the fact that it "embraces everything" (79). His state is perceived as "means of achieving a higher ontic level" (79).

Morality is the fundament of the system, something more important than legalism – "The function of the social system is based on moral principles which represent law; it enables the judges to decide according to their subjective conviction, not in accordance with laws" (81).

"Violations of the ascetic morality are punished in a very strict way – by forced labour, loss of rights, and a fall in social hierarchy. The detailed form fully justifies the characteristic of the state as *a totalitarian implementation of an ascetic terror*" (82).

Part III opens with Dr. Gluchman's article on alcoholism as moral problem in 19th century Slovakia and continues with Luba Kralova's reflections on moral and sexual morality in Slovak family, as well as an ethical discussion around the healthcare domain, or the "socio-political aspect of morals in the spectre of social work", as in Beata Balogova's article.

Gabriela Olejárová's paper analyzes the social status of workers in Slovakia at the beginning of the 20th century; the workers are the former peasants, which had to transform, due to industrial revolution. She sees them as a "group of people that had a very hard status in society, which stemmed from demeaning working conditions, insufficient evaluation, poor education and subsequent opportunities to assert oneself in any kind by the means of a social life" (166). The context of the discussion is that of changing social systems, as the workers had to switch from capitalism to socialism.

Gabriela agrees with R. Košťial's view that social issues represent "a question most moral, religious and philosophical and only after that, a question of material welfare" (166).

After reviewing all sorts of opinions counting on social justice needed to solve such issues, Gabriela believes socialism didn't fix any of the matters, proving to be only an "excessive effort to care for each man (and a worker especially)..." (167).

A conception coherent with socialism is that of evagelical philosophy, which naively sees in private property the source of all problems. The moral issue is connected to how the profit is distributed – "Any effort to solve the question who has the right to a larger income and whose work is more valuable becomes a social and ethical problem" (171).

After reviewing the opinions of a few social critics, such as Hatala or Jan Palka, the author concludes moderately a Marxist dispute, which cannot be overcome – social inequality can't be overridden:

“Social inequality stemming from a different talent, skills, health, strength of individual men, leads to an inequality of status, which is naturally needful, hence one class cannot be preferred to the exclusion of the other, because it implicitly needs the other: there is no capital without work, nor work can be without the capital” (173)

Part IV of the volume emphasizes literary and aesthetic views on morality. The connection is realized through the understanding of art as “equal knowledge of reality”; Jana Sošková follows M. Nussbaum and her idea that studying Greek tragedy is “a relevant method for examining of *practical ethics* of an ancient society” (179). While presupposing coherence between artistic expression and ethics, the author approaches the works of the Slovak poet, Janko Jesenský, thus aiming to interpret them “as a piece of practical ethics” (179). She insists on certain analogies between art and ethics, something that leads to what’s called “aesthetic ethics”, that should be perceived as an investigation of practical ethics that is “conveyed in works of art” (186).

The volume edited by the Prešov Professor, Dr. Vasil Gluchman, gives a brilliant picture of the Slovak standpoints on ethics, as essential component of culture. After reviewing the Kantian influence on Slovak ethics, the authors approach the more pragmatic side of the discussion on ethics, in part III and finally the image of ethics in Slovak literature.

This volume realizes a very important purpose – that of bringing into light the views of Slovak intellectuals between the second half of the 19th century and the first part of the 20th century.

Anna Žilová

KU Ružomberok, Slovakia

Paweł Czarnecki: Ethics for a Social Worker, University of Economy and Innovation, Lublin: 2011

Sociálna práca v ostatných rokoch opakovane v histórii ba v štátoch bývalého východného bloku rozvíja ako novoetablovaný vedný odbor. V procese svojho vývoja nevyhnutne vyvoláva diskusiu súvisiacu s problémami vymedzenia vlastného predmetu, priestoru, historického poznania filozofických východísk, myslenia aj praktickej činnosti, metód a metodiky v sociálnej práci, ale aj rozvoja svojich metavedných disciplín. Jednej z týchto disciplín Etike sociálnej práce je venovaná monografia prof. zw. dr. hab. Pawł Czarnecki, vydaná v roku 2011.

Paweł Czarnecki v tejto monografii zúročil svoju pedagogickú prax a prednáškové pobyty a vedecké sťaže v zahraničí, ale hlavne vlastné pohľady filozofa, etika na problematiku vymedzenia etiky ako vedného odboru (2006, 2007), etiky medií (2008), etických dilém súčasnosti (2008) a iných v tejto oblasti, ale aj publikácií vo vednom odbore sociálna práca (2008). V recenzovanej publikácii je významné, že autor v nej prepája poznanie viacerých blízkyh vedných odborov v oblasti ako uvádzam vyššie vrátane pedagogických a historických aspektov etiky sociálnej práce.

Z historického pohľadu, ale aj v rámci jednej epochy, a zvlášť súčasnej doby, existuje viac etických teórií, ktoré sú časom „prežitú“ alebo stále aktuálne. Ťažko je preto nájsť univerzálne akceptované kritériá, ktoré by dokázali jednotlivé teórie selektovať ako adekvátne, prijateľné alebo naopak. Kritériá sú aktuálne (časovo či priestorovo) dané vierou-vyznaním, filozofiou, ideológiou, príslušnou vedou a i.

Monografia obsahuje prehľad najdôležitejších teórií etiky, ktorých poznanie sa zdá byť nevyhnutné pre potreby sociálnej práce jako vedy a praktickej činnosti, prípadne iných príbuzných vied.

Kniha je rozdelená do siedmyh kapitol, ktoré sú monotematickým a svojím obsahom úzko korešpondujú so svojím názvom.

I. kapitola s názvom : *Ciele, úlohy a funkcie etiky* praktickým pohľadom odborným nadhľadom definuje etiku, morálku a delenie etiky.

II. kapitola s názvom: *História etiky od antiky (staroveku) do moderného obdobia* je postavená na histórii etiky od jej zrodu v starovekom Grécku až po koniec 19.stor. s praktickým a opodstatneným zdôvodnením, že poznanie histórie systému etiky je nevyhnutnou podmienkou pre porozumenie myšlienky modernej etickej diskusie. Túto kapitolu oceňujem aj z toho dôvodu, že poznanie histórie myslenia, výskumu, prípadne praxe každej vednej disciplíny je predpokladom stavovského sebedevomia konkrétneho vedného odboruK

III. kapitoly s názvom *Moderná etika* je venovaná pojednávaniu o prvej zo všetkých meta-etických teórií. Vychádza pritom z teoretických záverov a aj provokujúcich názorov domácich aj zahraničných vedeckých kapacít pri odkazovaní na pôvodné diela, prípadne prekladové práce obdobia po prvej svetovej vojne po dnes. Autori ako napr. G. E. Moore, C. Fried, A. Ayer, R. M. Hare, Ch. R. Pigden, R. B. Brandt, C. I. Lewis, J. Holowka, I. Lazari-Pawlowska, R. Nozick, S. Jedynak a i.

Kapitola IV. s názvom: *Moderné dilemy (problémy) etiky.* – obsahuje prehľad etických problémov spojených s technickým rozvojom hlavne v informačných technológiách, s konzumným spôsobom života a ostatnými kladami aj nedostatkami prebiehajúceho procesu globalizácie, ktoré vyvolávajú prudké rozpory pri rozhodovaní sa jednotlivca, ale aj pri konfrontácii názorov profesionálov. Venuje sa tu nielen sociálnym vzťahom, ale aj bioetickým a ekologickým problémom súčasného sveta.

Kapitola V. s názvom : *Profesionálna etika*, ktorá je stavaná na špecifikách a východiskách takzvanej profesionálnej etiky, ktorá tvorí podstatu vzťahu medzi ľuďmi v celom procese ich existencie a vývoja. V tejto časti práce sa autor venuje tiež vzťahu všeobecnej etiky a profesionálnej etiky, vychádzajúc pritom z názoru K. Szewczyka, že všeobecná etika je užšom zmysle slova vyvrcholením určitého filozofického modelu reality.

Kapitola VI: *Etika v profesii sociálnych pracovníkov* a **Kapitola VII.** *Problematika začiatku a konca ľudského života v kontexte profesionálnej etiky sociálnych pracovníkov*

je venovaná etickým normám týkajúcich sa etiky a profesie sociálnych pracovníkov, ale taktiež dilémam týkajúcich sa rešpektovania ľudského života, s ktorými sa stretáva sociálny pracovník. Autor pritom vychádza z vnímania klienta ako človeka, ktorý je v ťažkej životnej (finančnej) situácii a ktorý nie je schopný podieľať sa na nákladoch realizácie pomoci v prospech seba samého. Druhým východiskom je, že štandardy, ktoré sú základom sociálnej práce sú pre túto prácu špecifické aj keď sú akceptované a vychádzajú z etických noriem väčšiny spoločnosti. Zdôrazňuje však, že normy profesionálnej etiky nemôžu klesnúť v rozpore so všeobecnou etikou a znalosť všeobecnej

eticky platnej v spoločnosti nie je dostatočná pre profesionálov, kde subjektom je druhý človek.

Prezentovaná publikácia je pripravená s vysokým odborným nahlľadom etika, filozofa a profesionála zanlého teórie a praxe sociálnej práce. S radosťou ju preto odporúčam do pozornosti vedeckej a odbornej obci.

Jozef Poláčko

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove, Slovakia

***W. Słomski, Suchodolska, E. Weiss, I. Vozňáková:
Selected economic issues in enterprise management.
Theory and practice". Publisher: York University,
Woodland Hills 2011, ss. 242.***

The subject of review is the book "*Selected Economic Issues in Enterprise Management. Theory and Practice*" written by Wojciech Słomski, Anna Suchodolska, Elizabeth Weiss, Iveta Vozňáková published by York University. In the individual chapters the book present the spectrum of economic issues related to the enterprise's management in terms of theory and practice.

The book presented for this review book because of included in it themes of modern management concepts, described the role of innovation in the enterprise, observed efforts to promote sustainable development and CSR's issues is a valuable position on the Polish scientific publications market. It creates the additional value of this publication especially in the era of the globalizing economy. I think that the initiative of publishing this book in English is very important to the needs of both managers and students of economics and management because we can still observe the deficit of the English-language publications in this field on the Polish market, which is more intensively felt because of the increasing interest in science and practice related to this issue.

The book consists of nine chapters.

Considerations of the first chapter entitled "Theoretical Basis of the enterprise" are based on a thorough analysis of specifications and interdisciplinary theory of the enterprises and the applicable schemes of modern management theories of enterprise which can be a compendium of knowledge necessary for both faculty and students as well as for managers interested in international co-operation. Practical arrangements and substantive value are emphasized by identification the purposes which should be guided by modern enterprises.

In the second chapter “Change as the future of the globalized enterprises” the authors present, in a holistic way, the issue of changes’ implementation. A careful analysis of the process of making changes, classification of models of change and the related to them problem situations highlights the practical value of the publication and is an important example of a multidimensional approach to authors’ researches.

The third chapter “The verification of applicability of economical-mathematical methods of structural analyses as a tool for optimizing economic proceedings of the metallurgical enterprises” is related to the authors’ innovative approach to create a theoretical economic-mathematical model which can be used to solve the following tasks: finding the proportions between the (total) and (final) sales, finding proportions between the volume of production and raw material resources, determining the proportions between the volume of production and the primary factors of production for optimization tasks. The authors use here both literature studies on management models and the results of empirical studies carried out in the metallurgical industry.

In the fourth chapter “The imperative of innovation of enterprises” authors present the broader issue of the concept of innovation in the enterprise. The aim of this chapter is also to highlight the role of innovation for the company’s growth and value. The authors identify actions to promote innovation in Polish enterprises on the background of the policies of the EU using the case study method.

In the fifth chapter “EU funds as a tool of promoting the innovation of enterprises” is presented the innovation of enterprises with the use Structural Funds, taking into account the elements of an innovative project, the role of the manager in work with projects and problems of supporting innovation of enterprises in the two programming periods: 2004-2006 and 2007-2013. The authors carefully analyze the role of structural funds in supporting the development of business activities and analyze their application in these periods.

In the sixth chapter “Theory of economics and sustainable development” authors take up the issue of sustainable development based on water resource management in the world and environmental issues in business management. They thoroughly discuss the paradigms of natural resource management.

In the seventh chapter “Social conditions of contemporary enterprise development” authors aim at presenting the principles of sustainable business development and characteristics of the initiatives undertaken by the enterprises especially in pro-social sphere, contemporary conditions for the business development which lead to improving the efficiency of management, environmental protection and improvement of living standards of society.

The eighth chapter “Attitudes of polish consumers towards company social responsibility” aims at the important and current issue of Polish consumers attitudes towards

Corporate Social Responsibility. The essence of this work is to present the created order of priority of the company actions from a consumer perspective, defining actions that most consumers appreciate and expect, and the actions that they condemn or do not appreciate but the main objective is to present the results of the authors' research conducted in 2009 among Polish consumers.

In the ninth chapter "The chosen aspects of globalization processes and corporate social responsibility" authors present CSR as a concept through which companies openly admit their joint liability for the state and functioning of the overall society in economic, social and environmental spheres.

In summary, I can state that clear, logical and coherent structure of this book shows scientific insight and diligence inserted in its preparation.

Work has great educational value, because of:

- transparent composition ,
- summary of contents in each chapter,
- presence of the current literature.
- This methodology allows the reader for a relatively quick and easy assimilation of difficult economic of issues in management of enterprises.

The advantage of the book is a synthetic presentation of the subject. The scope and approach to problems allows to treat the book as a textbook to study and analyze issues of management used both by students as well as participants of graduate studies and professional training courses.

The reviewed book presents a high professional level. It should be emphasized the consequences of authors in presenting the fundamental concepts related to the theme of each chapter. This is certainly the result of good preparation and knowledge of the authors in the area of enterprise's management.

Submitted for review book is an important, necessary and a very current publication. The book presents selected aspects of enterprise's management, both in theory and practice, in a competent, consistent, synthetic and communicative way. Structure of the book is coherent, logical and understandable.

The text of the book is accompanied by extensive bibliographic references which can also serve as a guide to the literature of management. The bibliography is dominated by English-language publications which is justified from its recipients' viewpoint.

According to my highly positive assessment of the reviewed book "Selected Economic Issues in Enterprise Management. Theory and practice." deserved to have been published.

Jozef Polačko

E. Weiss: Pozyskiwanie środków unijnych przez przedsiębiorstwa innowacyjne. Podejście procesowe, Wydawnictwo C.H. Beck Warszawa 2011, ss. 255.

Recenzowana książka koncentruje się na innowacyjności przedsiębiorstw i pozyskiwaniu środków unijnych. Autorka słusznie zauważa, że innowacyjność przedsiębiorstwa jest niezbędnym warunkiem przetrwania, konkurencyjności i rozwoju przedsiębiorstwa, a tym samym rozwoju polskiej gospodarki. Im wyższy jest poziom innowacyjności przedsiębiorstw, tym dynamiczniej rozwija się gospodarka. Jednocześnie możliwość zdobycia środków unijnych przez przedsiębiorstwa w znacznym stopniu ułatwia wprowadzenie innowacji. Z uwagi na skomplikowane procedury pozyskiwania środków unijnych, a także na złożoność i wielość obszarów zarządzania przedsiębiorstwem Autorka zaproponowała ujęcie procesowe obydwu powyższych działań.

Książka składa się z sześciu rozdziałów, poprzedzonych wstępem w których Autorka zawarła całościowe ujęcie problematyki, umiejętnie łącząc rozważania teoretyczne z wynikami badań empirycznych. Do głównych walorów tej książki należy zaliczyć uporządkowanie wiedzy na temat pozyskiwania środków unijnych w aspekcie podejścia procesowego, co odzwierciedla m.in. struktura książki.

W rozdziale pierwszym – prezentacja podejścia procesowego odzwierciedlającego działalność przedsiębiorstwa oraz instrumentów podejścia procesowego – poprzedzona jest ujęciem przedsiębiorstwa jako systemu ekonomicznego, społecznego i cybernetycznego, co w efekcie stanowi dobry wstęp do dalszych rozważań na gruncie teorii procesu.

Rozdział drugi poświęcony jest omówieniu innowacji, znaczeniu innowacji i warunkom wprowadzania innowacji oraz wzajemnym relacjom konkurencyjności i innowacyjności. Interesującym fragmentem tego rozdziału jest analiza działalności innowacyjnej małych i średnich przedsiębiorstw w podziale na regiony, uwzględniająca liczbę przedsiębiorstw wprowadzających innowacje i wysokość nakładów oraz szeroko zakrojona analiza innowacyjności gospodarki w województwie opolskim.

W rozdziale trzecim Autorka prezentuje własną koncepcję modelu procesu pozyskiwania środków unijnych przez przedsiębiorstwa. Proces opracowania projektu przedsięwzięcia został przedstawiony schematycznie i składa się z procesów obejmujących: opracowanie projektu przedsięwzięcia, przygotowanie montażu finansowego projektu, przygotowanie unijnej aplikacji projektu, realizacja projektu przedsięwzięcia. Należy podkreślić, że jest to o tyle cenny rozdział książki, że Autorka szeroko opisuje na co powinno się zwrócić uwagę realizując poszczególne etapy i fazy procesu pozyskiwania środków unijnych oraz wskazuje metody i narzędzia przydatne w kolejnych krokach, jak np. zastosowanie maczycy logicznej do weryfikacji zgodności dokumentacji aplikacyjnej.

Rozdział czwarty zawiera analizę finansowania polskich przedsiębiorstw środkami unijnymi przeznaczonymi na wzrost konkurencyjności i działania innowacyjne w latach 2004-2007 oraz w perspektywie 2007-2013. Szczególną uwagę autorka zwraca na możliwości finansowania innowacyjnych projektów w ramach różnych programów operacyjnych oraz na relacje między liczbą aplikacji i wniosków zaakceptowanych, w ujęciu regionalnym, a także wymogi konieczne do spełnienia, aby projekt został przyjęty.

Rozdział piąty poświęcony jest badaniu procesu pozyskiwania środków unijnych i weryfikacji tego modelu w przemyśle meblarskim, przy czym weryfikacja została przeprowadzona na przykładzie przedsiębiorstwa z branży meblarskiej. Rozdział ten ma duże walory zarówno teoretyczno-poznawcze, jak i praktyczne. Może on bowiem stanowić cenną pomoc dla pozyskujących środki unijne podmiotów gospodarczych.

W rozdziale szóstym, w którym przykład przedsiębiorstwa meblarskiego stanowi weryfikację modelu procesu pozyskiwania środków unijnych, Autorka prezentuje metodykę badań, identyfikację działalności przedsiębiorstwa meblarskiego oraz studium przypadku projektu unijnego przedsiębiorstwa meblarskiego.

Recenzowana książka jest dziełem nowatorskim i wartościowym, mającym duże walory poznawcze i praktyczne, zawierającym wiele oryginalnych elementów. Wnosi znaczący wkład do wiedzy o procesach pozyskiwania środków unijnych. Zaproponowany przez autorkę model procesu aplikacji o te środki zasługuje na szczególne uznanie i stanowi wartościowe podejście.

Ines Kierzkowska-Żuk

Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Poland

J. Saran, Edukacja ustawiczna w okresie transformacji ustrojowej. Wybrane zagadnienia. Wydawnictwo Naukowe WSEI Innovatio Press, Lublin 2011, ss. 253.

Jedną z ważniejszych zasad rządzących współczesnym światem jest „uczenie się przez całe życie”. Od sposobu potraktowania tego problemu zależy często miejsce, jakie zajmie człowiek na rynku pracy, a czasem nawet jest warunkiem zawodowego przetrwania w dzisiejszej cywilizacji. Edukacja ustawiczna ma dopomóc w pokonaniu barier stojących na drodze do wymarzonego miejsca pracy, ma dać szansę na osiągnięcie odpowiednich warunków życia, ma stworzyć możliwości samorozwoju zarówno zawodowego, jak też osobistego. Zmieniający się w szalącym tempie świat wymaga stałej aktualizacji naszej wiedzy zawodowej nawet wtedy, gdy nie jesteśmy zmuszeni uczyć się nowego zawodu, a jedynie poszerzać horyzonty i doskonalić swoje umiejętności w wybranej dziedzinie. Przed takimi dylematami stoją ludzie dorośli, zwłaszcza ci, którzy swoją edukację zakończyli w epoce minionej. Przemiany ekonomiczne, polityczne i społeczne, jakie są naszym udziałem po roku 1989 stwarzają, zwłaszcza dla tego pokolenia, ogromną trudność adaptacyjną. Dlatego już od początku transformacji Polska stała się adresatem programów pomocowych zorientowanych m.in. na wsparcie osób stających przed koniecznością przekwalifikowania się. Po naszej akcesji do Unii Europejskiej szerokim strumieniem płyną środki finansowe w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego, dzięki któremu beneficjentami oferty edukacyjnej są głównie osoby dorosłe.

Próbę przybliżenia niezwykle rozległej problematyki edukacji dorosłych stanowi publikacja prof. dra hab. Jana Sarana „Edukacja ustawiczna w okresie transformacji systemowej. Wybrane zagadnienia” wydana w 2010 r. przez Wyższą Szkołę Ekonomii i Innowacji w Lublinie. Publikację stanowi zbiór 27 artykułów wcześniej wygłoszonych (na ogólnopolskich i międzynarodowych konferencjach naukowych) i opublikowanych w różnych pracach zbiorowych i czasopismach, do których dostęp może być z różnorod-

nych przyczyn ograniczony. Zamieszczone w książce artykuły opublikowane zostały w ostatnich kilkunastu latach, zwłaszcza po roku 2000. Wykaz pierwodruków umieszczony został na końcu książki.

Książka pomyślana jest jako swego rodzaju podręcznik akademicki wspomagający i uzupełniający, który może być wykorzystany na przedmiotach takich jak „andragogika” czy „edukacja ustawiczna” i taką rolę może świetnie pełnić. W uporządkowany i przystępny sposób prezentuje, siłą rzeczy, niektóre tylko kwestie nieustannego uczenia się. Począwszy od nakreślenia kontekstu globalnego i europejskiego poprzez próbę pewnych ustaleń teoretycznych i metodologicznych podąża Autor do omówienia – dostarczającej pedagogom najwięcej chyba problemów – praktyki życia społecznego w zakresie edukacji ustawicznej. Publikację kończą historyczne inspiracje refleksji nad edukacją ustawiczną.

Pierwszy rozdział zatytułowany *Europejski i globalny kontekst przemian edukacji ustawicznej* otwierają artykuły podejmujące rozważania w zakresie relacji między globalizacją a edukacją oraz globalizacją a tożsamością kulturową. Nawiązują do nich kolejne artykuły pokazujące edukację ustawiczną w kontekście współpracy europejskiej oraz jej roli w społeczeństwie wiedzy. Idea społeczeństwa wiedzy, rozumiana jako zaangażowanie jednostek w edukację ustawiczną w celu podążania za wyzwaniami szybko zmieniającego się świata, rozpatrzona zostaje również w kolejnym tekście podejmującym kwestię rozbieżności między jej założeniami a praktyką wdrażania w szkole wyższej. Autor wypunktowuje tu przyczyny owych rozbieżności, które utrudniają polskim studentom rozbudzenie szerszych aspiracji i horyzontów poza uzyskanie wyższego statusu społeczno-ekonomicznego. Rozpowszechnieniu idei edukacji permanentnej i społeczeństwa wiedzy miało służyć powołanie Europejskiego Stowarzyszenia Uniwersytetów Edukacji Ustawicznej (EUCEN). O jego roli w reorientacji i integracji europejskiej edukacji ustawicznej pisze autor w ostatnich dwóch artykułach pierwszego rozdziału książki.

Drugi rozdział zatytułowany *Teoretyczne i metodologiczne zagadnienia edukacji ustawicznej* podejmuje zagadnienia implikacji współczesnych przeobrażeń dla metodologii badań edukacji dorosłych, priorytetów i nowych obszarów badawczych w andragogice i pedagogice społecznej oraz ukazuje propozycje aplikacji założeń teoretycznych do praktyki edukacyjnej, co stanowi jednocześnie łagodne nawiązanie do trzeciego rozdziału pracy, jakim jest *Edukacja ustawiczna w praktyce życia społecznego*. W rozdziale tym Autor podejmuje się przybliżenia zagadnienia relacji między cechami narodowymi a kanonem kulturowym Polaków, próby zaprojektowania cech andragoga dla potrzeb współczesności, wyartykułowaniu nowych problemów badawczych w obszarze pracy socjalnej, nakreśleniu zagadnienia społecznej marginalizacji oraz przemian pracy ludzkiej. Propozycja nowych inspiracji dla działalności Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w kontekście współczesnych przemian życia społecznego zamyka tę część publikacji.

Czwarty rozdział nazwany *Inspiracje historyczne refleksji nad edukacją ustawiczną* omawia problemy w obszarze kształcenia ustawicznego w okresie sprzed kilku lat, które mogą służyć do śledzenia przemian i dokonywania porównań ze współczesnymi paradygmatami w wybranych obszarach edukacji. Rozdział otwiera artykuł poruszający zagadnienie wpływu uczonych związanych z krakowskim ośrodkiem akademickim na myśl pedagogiczną uczelni lubelskich. Dylematy dotyczące wyzwań i możliwości edukacji ustawicznej pojawiających się na początku okresu transformacji ustrojowej w Polsce, praktyki edukacyjnej oraz konieczności wdrażania nauczycieli do edukacji ustawicznej stanowią treść kolejnych artykułów. Rozdział kończą rozważania oparte na badaniach empirycznych, a dotyczące aspiracji i systemu wartości pokolenia młodzieży wchodzącej w dorosłe życie.

Edukacja ustawiczna jest swoistym wyzwaniem dla współczesnych. W niej upatruje się szans na przezwycięzenie nierówności społecznych, dostępu do informacji, budowę świata bardziej bezpiecznego, przyjaznego życiu i sprawiedliwego oraz myślenia o nim w perspektywie globalnej. Autor zmagają się z pytaniem, jak w dobie postmodernizmu, której wyznacznikiem jest relatywizacja wartości, osiągać wyznaczone cele. Myślą przewodnią edukacji ustawicznej są sformułowane przez J. Delorsa – autora Raportu UNESCO „Edukacja – jest w niej ukryty skarb” (1998) – 4 filary współczesnej edukacji, mianowicie człowiek uczy się, aby *wiedzieć, być, działać i żyć wspólnie*. To ostatnie wyzwanie zdaniem J. Sarana, stanowi bardzo istotne zadanie dla dzisiejszej edukacji, bowiem jak się okazuje, nie do końca spełnia ona pokładane w niej nadzieje w zakresie wyrównywania szans, likwidowania barier i zagrożeń współczesnego świata. Nadal bogacą się najbogatsi, a ubożeją najbiedniejsi; można trafić do więzienia za kradzież chleba i (korzystając z wiedzy adwokatów) wykupić się od odpowiedzialności za zabójstwo, co oznacza, że edukacja wciąż sprzyja głównie grupom uprzywilejowanym życiowo. Jak pisze Autor, „wzrastający poziom wykształcenia i zasobności ludzi nie powstrzymuje ich od wchodzenia w kolizje prawne i moralne, w role wybitnych hakerów, niemoralnych polityków, zakłamanych manipulatorów społecznych, wyrafinowanych przestępców, plagiatorów i łapowników” (s.46). Mimo wszystko Autor nie traci wiary w sens edukacji, ale zwłaszcza humanistycznej, gdyż jak zaznacza, „Racjonalne strategie rozwoju społecznego, szerzej uwzględniające interes ogółu ludności, nie mogą – jak się wydaje – bagatelizować wiedzy psychologiczno-pedagogicznej i pochylania się nad człowiekiem. Zmianę świata osiąga się przez zmianę osobowości ludzi, a więc nieco innymi drogami niż te, na które wskazują idee społeczeństwa informacyjnego, społeczeństwa wiedzy, czy społeczeństwa kognitywnego” (s.46).

Publikacja podsuwa wiele cennych myśli do refleksji. Wskazuje nie tylko na problemy niewłaściwie wykorzystywanej wiedzy, ale również na absurdy współczesnego kształcenia, jakimi są m.in. niefachowość i niekompetencja absolwentów oraz nieprzydatność wiedzy

zaczepniętej w ławach szkolnych na rynku pracy. Wartością publikacji są również przytaczane w różnych miejscach wyniki badań własnych Autora nad młodzieżą w obszarze aksjologicznym, zwłaszcza zaś, jej preferencji edukacyjnych. Mankamentem książki jest niesolidne opracowanie redakcyjne tekstów tytułowych na okładce książki, co nie umniejsza jej wartości merytorycznej.

Podręcznik może okazać się przydatny zarówno dla studentów pedagogiki, jak również dla praktyków w zakresie edukacji ustawicznej. Łączy w sobie refleksję teoretyczną, niezbędną podstawę każdej działalności praktycznej, z podejściem pragmatycznym, jakiego oczekują zarówno nauczający, jak i nauczani. O wartości książki stanowią również pomniejsze kwestie, jak np. tytuły rozdziałów i podrozdziałów oraz streszczenia w języku angielskim oraz wskazanie słów kluczowych i bogata bibliografia przyporządkowana do każdego większego fragmentu książki. Siłą tej publikacji jest naukowe i zawodowe doświadczenie Autora, który w sposób logiczny i klarowny przybliżył czytelnikom problematykę edukacji ustawicznej w okresie transformacji systemowej.

Zadaniem dla nauczycieli i pedagogów szkolnych pozostaje życzliwe wpajanie dzieciom i młodzieży pewnych przyzwyczajęń edukacyjnych, które zaprocentują w dorosłym życiu. Takim nawykiem jest z pewnością nieustanne doskonalenie się, zarówno w wymiarze osobistym, jak również zawodowym. Od tego zależy jakość ich przyszłego życia, stopień satysfakcji z osiągniętych celów i poczucie życiowego spełnienia.

Sylwester Bębas

Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Poland

T. Sakowicz, Wybrane aspekty środowiska rodzinnego w percepcji i ocenie osób osadzonych w polskich zakładach karnych, Wyd. „Impuls”, Kraków 2009, ss. 481.

W roku 2009 ukazała się interesująca i wzbogacająca literaturę pedagogiczną publikacja autorstwa Tadeusza Sakowicza nt. *Wybrane aspekty środowiska rodzinnego w percepcji i ocenie osób osadzonych w polskich zakładach karnych*, która stanowić ma wielowątkową i wielodyscyplinarną w założeniu próbę refleksji nad różnie teoretycznie i metodologicznie ujętymi kwestiami związanymi z percepcją i oceną środowiska rodzinnego przez osoby osadzone w polskich zakładach karnych.

Praca T. Sakowicza (ISBN 978-83-7587-181-4) wraz z uzupełniającymi materiałami liczy 481 stron formatu B5, jest podzielona na dziewięć rozdziałów, opiera się na bogatej literaturze uwzględniającej zwarte opracowania i artykuły z dziedziny resocjalizacji i dyscyplin pokrewnych, licznych materiałów źródłowych, a przede wszystkim na materiale empirycznym uzyskanym w toku własnych badań. Na uwagę zasługuje bardzo poprawne zredagowanie przypisów. Praca T. Sakowicza odznacza się wzorowym wykorzystaniem literatury, w niektórych fragmentach Autor odwołuje się do kilku źródeł i wykorzystuje je w konfrontacji z poglądami przedstawianymi w opracowaniach różnych autorów. Bibliografia jest wyjątkowo bogata zawiera 429 pozycji.

Struktura pracy jest przejrzysta tworzy ją wstęp, wprowadzający do problematyki publikacji i jej projektu oraz podstawowych jej rozdziałów. Rozdział pierwszy ma charakter teoretyczny, jest obszerny w swych treściach. Zawiera on analizę teoretyczną dotyczącą stanu badań nad sytuacją życiową i rodzinną więźniów. W rozdziale tym Autor szczegółowo charakteryzuje przestępczość w Polsce po zmianach ustrojowych, sytuację życiową więźniów, współczesną rodzinę polską w obliczu kary pozbawienia wolności. Dokonuje

głębokiej analizy kierunków badań nad sytuacją rodzinną więźniów w Polsce uwzględniając różne typy i przejawy dysfunkcjonalności rodziny, uwarunkowania rodzinne przestępczości młodocianych, problematykę rodzinną kobiet przebywających w zakładach karnych, wpływ kary pozbawienia wolności na rodzinę i wychowujące się w niej dzieci, życie religijne więźniów.

Drugi rozdział przedstawia metodologiczne podejście zastosowane w badaniach własnych. Rozdział ten zawiera wszystkie elementy procedury metodologicznej: cele i problematykę badawczą, hipotezy, zmienne i wskaźniki badawcze, metody, narzędzi i techniki badawcze, techniki obliczeń statystycznych. Sformułowany problem spełnia formalne wymogi, jest adekwatny do tytułu pracy, merytorycznie wynika z treści rozważanych w części teoretycznej i został rozłożony na pytania szczegółowe implikujące konkretne operacje badawcze. Zmienne zostały adekwatnie i jasno określone, a wskaźniki trafnie dobrane, zapewniona jest ich weryfikacyjność.

W badaniach własnych Autor zastosował metodę diagnostycznego techniką podstawową i wiodącą była ankieta. Kwestionariusz ankiety jest bardzo rozbudowany gdyż zawiera aż 91 dobrze przemyślanych pytań otwartych, półotwartych i zamkniętych. Dobór tej metody jest słuszny.

Autor pracy był świadomy nie tylko osobowościowych różnicowań percepcji środowiska rodzinnego, ale również wpływu na tę percepcję konkretnych aspektów rzeczywistości, w której tkwią i odczuwają więźniowie. Konsekwentnie do tych wszystkich warunków dobrał odpowiednie pytania dotyczące różnych elementów składowych środowiska rodzinnego więźniów. Badania przeprowadzono w zakładach karnych i aresztach śledczych na bardzo dużej grupie 4479 więźniów w tym 4125 mężczyzn i 354 kobiet.

Trzeci rozdział zawiera społeczno-demograficzną charakterystykę badanych osób, uwzględniając wiek, płeć, wykształcenie, miejsce urodzenia i zamieszkania badanych więźniów, pochodzenie społeczne i warunki materialne, zawód wyuczony i wykonywany badanych, rodzaj popełnionego przestępstwa i długość pobytu w zakładzie karnym. Oczywiście badana zbiorowość może być uznana jako reprezentatywna dla ogólnej populacji.

Rozdziały od czwartego do ósmego prezentują analizę badań własnych: rodzinę pochodzenia więźniów i przestępczość badanych osób, analizę struktury rodziny pochodzenia więźniów a ich działalność przestępczą, środowisko wychowawcze i relacje wewnątrzrodzinne więźniów w zestawieniu z rodzajem popełnionego przestępstwa, religijność więźniów w odniesieniu do ich przestępczości, aktualne funkcjonowanie badanych osób a rodzaj popełnionego przez nich przestępstwa. Autor w tych rozdziałach zestawiając otrzymane odpowiedzi przeanalizował szczegółowe problemy do których ustosunkowali się badani. Większość z tych problemów została zróżnicowana ze względu na konkretne

warunki, jak np. religijność, wykształcenie, stan cywilny, rodzaj popełnionego przestępstwa itp. Autor bardzo poprawnie wykorzystał w pracy różne techniki i obliczenia statystyczne. Opis statystyczny otrzymanych wyników jest wielostronny, ujmuje podstawowe paradygmaty w postaci zmiennych zależnych i ich wpływu na zmienne niezależne. Ta część pracy jest poparta analizami teoretycznymi, stanowi główną część empiryczną pracy, odpowiada na pytania badawcze. Treści tego rozdziału oceniam bardzo wysoko.

W dziewiątym rozdziale znajduje się weryfikacja hipotez. Książka zawiera wnioski ogólne i zakończenie, w których Autor dokonał syntetycznego ujęcia uzyskanych wyników, z bardzo ciekawą próbą powiązania danych z badań z jej teoretycznymi aspektami. Uogólnienia i wnioski mają wartość poznawczą i praktyczną.

Ogólny owoc tej książki należy uznać za znaczący. Autor wykazał troskę o przestrzeganie zasad metodycznych, edytorskich oraz merytoryczności treści obszernego tematu badawczego. To bardzo dobra praca mająca walory naukowej dysertacji. W książce widoczny jest wysiłek wyjaśniania i zwracania uwagi na istotę rzeczy, Autor prezentuje bardzo rozległą gamę problemów, w wielu miejscach jest widoczna zdolność prowadzenia pogłębionej analizy, bez utraty zasadniczego wątku oraz zdolność konsekwentnego i logicznego prowadzenia swojej myśli. Autor podjął w swojej książce problematykę niewątpliwie ważną z punktu widzenia praktyki wychowania resocjalizacyjnego, opracował pomysłowy kwestionariusz i zastosował go w badaniu wyjątkowo licznej populacji więźniów losowo wyselekcjonowanych. Analiza zebranego materiału badawczego jest zgodna z zasadami metodologii w naukach społecznych.

Podsumowując treści recenzowanej książki autorstwa T. Sakowicza należy wyrazić pogląd, iż Autor podjął się opracowania niezwykle ważnej społecznie problematyki resocjalizacyjnej osadzonych w zakładach karnych. Praca oprócz strony dociekań teoretycznych ma niewątpliwie walor praktyczny. Po kompleksowym studium całości tekstu tej pracy stwierdziłem, że recenzowana książka z pewnością będzie inspirować badaczy i praktyków zajmujących się resocjalizacją więzienną. Całość pracy oceniam bardzo pozytywnie. Ma ona wielkie walory naukowe oraz dydaktyczne. Prognozuje dla niej duże zapotrzebowanie na kierunkach pedagogicznych, socjologicznych, psychologicznych itp. Książkę nt. *Wybrane aspekty środowiska rodzinnego w percepcji i ocenie osób osadzonych w polskich zakładach karnych* w pełni polecam jako publikację monograficzną o dużym znaczeniu zarówno w teorii, jak i praktyce pedagogicznej.

Katarína Komenská

Prešovská univerzita v Prešove, Slovakia

V. Gluchman: Bioethics in Central Europe: Methodology and Education, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov 2009, ss. 259.

V súčasnej dobe je publikovaných mnoho zborníkov a monografií, ktoré sa venujú otázkam bioetiky a medicínskej etiky. Nie je však až také bežné, aby sa takáto publikácia vydala v rámci stredoeurópskeho regiónu, a v ktorom by sa stretávalo a efektívne prepájalo eticko-teoretické chápanie problematiky s priamou aplikáciou na rôzne oblasti a problémy bioetiky.

Zborník príspevkov z konferencie *Metodologické a metodické problémy súčasnej bioetiky* je takouto publikáciou; prepája metodologické, filozofické, spoločenské, teologické a vzdelávacie pohľady na problematiku bioetiky a vytvára tak komplexný a ucelený zborník príznačnej dôležitosti pre hlbšie analýzy a štúdie v danej oblasti výskumu. Vyšiel vo vydavateľstve Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove v roku 2009 za podpory grantu UNESCO a aktívnej účasti Inštitútu filozofie a etiky FF PU. Pod záštitou hlavného editora, Vasila Gluchmana, sa v tomto zborníku zozbieralo 22 odborných článkov, ktoré zároveň odzneli na medzinárodnej konferencii *Metodologické a metodické problémy súčasnej bioetiky* v dňoch 21. – 22. januára 2009. Publikácia je vydaná v anglickom jazyku, čo má za cieľ sprístupniť porozumenie textu širokej odbornej verejnosti na medzinárodnej úrovni.

Hlavnou úlohou tejto konferencie a s tým spojené publikovanie zborníka bolo vytvorenie priestoru na diskusie o aktuálnych prístupoch k problémom bioetiky; o jej hodnotách, princípoch a normách (s. 7). Organizátori sa snažili poskytnúť príležitosť pre stretnutie lekárov, biológov, odborníkov z oboru zdravotnej starostlivosti, či iných prírodných vied s filozofmi, etikmi, teológmi a inými odborníkmi z humanitných vied. Ako však sám hlavný redaktor uvádza v úvode, i napriek takýmto otvoreným snahám sa organizátorom nepodarilo osloviť širší okruh lekárov, biológov a vedcov (s. 8). Preto sa

v príspevkoch stretávame s autormi, ktorý sa vo väčšej miere venujú práve filozoficko – etickým aspektom problematiky a prínos prírodných vied v tomto zborníku nie je až tak viditeľný. To možno badať aj na členení zborníku.

Príspevky sú rozdelené do niekoľkých sekcií, aby tematicky i metodologicky sprehľadnili čitateľovi orientáciu v zborníku; konkrétne ide o Metodologické problémy bioetiky (Methodological issues of Bioethics), Filozofia a bioetika (Philosophy and Bioethics), Bioetika a spoločenské vedy (Bioethics and Social Sciences), Teológia a bioetika (Theology and Bioethics) a Bioetika a vzdelávanie (Bioethics and Education). V nich sa predstaví 23 autorov, ktorí ponúkajú čitateľovi svoj vlastný prínos k diskusií.

V úvodnej sekcii zborníku sa hneď niekoľko príspevkov pokúša vymedziť, čo je bioetika a čo je jej predmetom skúmania. Vasil Gluchman, Eva Smolková a rovnako aj Jozef Kuře sa však vo svojich príspevkov zhodli na jednom; k definovaniu bioetiky možno pristupovať dvoma spôsobmi, a to v širšom, alebo v užšom vymedzení. Nemyslím však, že Smolkovej vymedzenie problémov bioetiky je postačujúce. Výrazne sa zameriava na etiku ošetrovateľstva a zdravotnej starostlivosti, čo spadá len pod užšie vymedzenie bioetiky, resp. medicínskej etiky. Nezahŕňa rôzne iné roviny problémov, ako napríklad právne, spoločenské, ekonomické, atď. V prvom rade v takomto vymedzení bioetiky výrazne absentuje teoretický, filozoficko – etický základ pre diskusiú každej zo sfér bioetiky. Sama sa tiež odvoláva na P. Singera, keď tvrdí, že na nájdenie riešení je nevyhnutné vytvoriť prepojenie medzi teoretickou a aplikovanou etikou (s. 31).

V tejto úvodnej časti sa čitateľ stretáva aj s inými metódami bioetických diskusií, napr. principilizmus a etika cností, ktoré je podľa Kuře potrebné v bioetike prepojiť, aby sme externé aspekty morálky prepojili s vnútornými (s. 50). Aj keď takéto prepojenie môže priniesť viacero odpovedí, je očividné, že autorov záujem sa znova zameriaval len na užšie vymedzenie bioetiky. Následne v tejto sekcii prezentovali svoje názory aj Viera Bilasová, ktorá sa venovala problematike etike telesnosti a Adela Lešková – Bláhova s aplikovaním Etiky sociálnych dôsledkov v bioetických kontextoch.

So zaujímavými prácami sa stretávame aj v časti, ktorá sa zaoberá prepojením bioetických otázok so spoločenskými vedami. Viacero príspevkov sa venuje právnej rovine biotechnologického a genetického výskumu (Enikő Demény, Adriana Švirková) a celkovo problému bioetiky ako právnych štandardov na univerzálnej a národnej úrovni (B. Battalico, S. Azzini, A. Santousosso). Možno vyzdvihnúť aj pútavý príspevok Istvána Zoltána Szabó, ktorý sa vo svojej práci pokúša pomocou literárnych interpretácií „cyberpunkovej“ science-fiction tvorby upozorniť na riziká, ktoré výskum v medicíne prináša do oblastí diskusií o ľudskej telesnosti, dekonštrukcii tela a človeka, o vymiznutí konceptu človeka. Tvrdí, že tak, ako sa medicíne darí rozobrať človeka na malé kúsky a nahradiť jeho časti inými dielmi, tak sa aj rozpadáva celistvé chápanie pojmu človeka (s. 163). Práve táto

neujasnenosť v pojmoch zapríčiňuje zložitnosť v dialógu medzi vedou a morálnou filozofiou. Otázne je, do akej miery je nevyhnutné vymedziť koncept človeka na to, aby sa s ním v bioetike dalo efektívne operovať. Je ozaj potrebné, aby sme sa v bioetike v plnej miere venovali ontologickému vymedzeniu chápaniu človeka? Nemá táto rovina problému ostať v kompetencii filozofii? Aj keď je pojmová jasnosť určite elementárnou charakteristikou každého bioetického diskurzu, prílišná angažovanosť v tejto rovine by zabránila efektívnemu riešeniu aktuálnych bioetických problémov.

K zaujímavým záverom dospel aj Ján Kalajtzidis, keď sa snažil čitateľovi predstaviť ekonomické aspekty eugeniky a jej prínos pre ekonomický a sociálny rozvoj (s. 184). Aj keď mohli byť tieto závery príznačné i pre súčasnú dobu a jej výskumy v oblasti biotechnológií a genetiky, je škoda, že ich autor nerozvinul a ostal len pri ich historickej reflexii zo sklonku 19. storočia a začiatku 20. storočia. Zároveň možno podotknúť, že v diskusii o prepojení ekonomických sektorov s tými medicínskymi sa v súčasnej dobe nevenuje dostatočná pozornosť. Z určitého pohľadu ide o tabuizovanie tohto prepojenia, v ktorom hľadáme spoločný bod pre ekonomický, „dravý“ princíp trhu a štyrmi *prima facie* etickými princípmi medicínskej etiky.

Osobne by som vyzdvihla sekciu Teológia a bioetika, kde veľmi osviežujúco a pestro Prof. Igor Kišš predstavuje svoje argumenty na akceptovanie čiastočného bunkového výskumu. Odvoláva sa na princíp humánnosti, ktorý by jediný mal byť hranicou pre vedecký výskum; a nie cirkiev alebo zákonov. Otázne však naďalej ostáva, podľa čoho by sa dalo určiť, čo je pre ľudstvo najlepšie? Aký prístup k problematike vedeckého výskumu zaujať, aby sme relevantne stanovili tieto hranice? Aj napriek tomu, že odpoveď na tieto otázky v príspevku chýba, Kiššove liberálne názory na genetický výskum sú osviežením teologických diskusií o bioetických problematikách. Ako správne podotýka, ľudia sa ľahko môžu odvrátiť od cirkvi, ak sa tá bude neustále pokúšať bojovať proti ľudstvu bojkotovaním vedeckého pokroku (s. 218).

Zaujímavú rovinnu bioetických problémov otvoril aj Petr Jemelka so sekciou Bioetika a vzdelávanie. Vo svojom príspevku *Bioethical Inspiration in Teacher Training* hovorí o nových metodológiách pri vzdelávaní v týchto špecializovaných diskurzoch. Hneď v úvode hovorí o formovaní zodpovednosti. Tú však rozširuje nie len na zodpovednosť za aktuálnu a súčasnú situáciu sveta, ale aj na zodpovednosť v jej potencionálnom význame (s. 234). Toto rozšírenie chápania zodpovednosti považujem za dôležité, keďže v súčasných etických koncepciách prevažuje názor, že zodpovednosť sa viaže k činom a konaniam, u ktorých sú dôsledky zjavné, resp. priamo predpovedateľné. O rovinnu potencionálnych a budúcich dôsledkov sa zodpovednosť opiera len okrajovo.

K podobnej obnove metodologických prístupov vo výchove a vzdelávaní v bioetike sa vyjadruje aj Gabriela Plátková – Olejárová, kde sa však k výchove k zodpovednosti a pro-

sociálnosti vyjadruje v oblasti školského vzdelávania. Podotýka, že k takémuto vzdelávaniu nemožno pristupovať mechanicky a požaduje špeciálny prístup učiteľov postavený na rešpekte a tolerancii medziľudských vzťahov a na zodpovednom prístupe k hodnote života (s. 256). Musím však podotknúť, že tento prístup je postavený skôr na pedagogických základoch a nie na filozoficko – etických základoch. Rozhodne mi v ňom chýba aspekt výchovy ľudí (a to nie len žiakov a študentov, ale i poslucháčov vysokých škôl) k chápaniu širších dôsledkov a vzťahov, nie len medziľudských.

V sumáre teda hodnotím tento zborník pozitívne; spája to, čo v stredoeurópskych končinách ešte nebolo eticky podchytené a buduje tak základy pre skúmanie bioetických otázok aj do budúcnosti. Nemožno však uprieť pár negatív tejto publikácie, ktoré pramenia najmä z toho, že k otázkam bioetiky sa vyjadrovali vo veľkej miere autori, ktorí sa takýmto výskumom nevenujú na primárnej úrovni a tieto témy im boli vo veľkej miere nové. Na druhej strane možno takéto začlenenie „nie-bioetických“ autorov považovať za pozitívum, keďže sa rozšírila oblasť záujmu a možných hlbších analýz o nové oblasti, napr. ekonomické, edukačné, atď., aj keď sa to v tejto publikácii ešte nepodarilo využiť v plnej miere.

Čo teda môžem povedať o tejto knihe? Z môjho pohľadu sa jedná o zborník, ktorý sa môže stať dôležitým zdrojom pre štúdium bioetických problematík nie len v stredoeurópskych končinách. Vďaka takémuto záberu odporúčam knihu najmä pre odborníkov a študentov z odboru etiky a aplikovaných etík na získanie potrebného prehľadu o súčasných diskusiách na poli bioetiky. Čitateľ sa stretne s množstvom informácií, ktoré mu dopomôžu k nasledujúcemu štúdiu problémov eticko-teoretických, problémov telesnosti, biotechnologického a genetického výskumu a v neposlednom rade i otázok vzdelania k novému pocitu zodpovednosti voči budúcnosti. Aj napriek teoretickému štýlu písania vytvoril tento zborník knihu s vysokou mierou aplikovateľnosti na súčasné problémy, zrozumiteľnosti pre neakademických čitateľov a komplexne vytvorenú publikáciu, z ktorej môžu mnohí ďalší čerpať.

Grzegorz Grzybek

Akademia Ignatianum, Kraków, Poland

***Vasil Gluchman: Etyka społecznych konsekwencji,
Instytut Wydawniczy Humanum, Warszawa 2012,
ss. 236.***

Przedłożona do recenzji książka składa się z sześciu rozdziałów poświęconych następującym zagadnieniom: 1) teorii słusznego działania w etyce społecznych konsekwencji; 2) biologicznym i społecznym czynnikom uwzględnianym w etyce społecznych konsekwencji; 3) idei humanizmu w kontekstach współczesnej etyki; 4) miejscu humanizmu w etyce społecznych konsekwencji; 5) wartości godności ludzkiej w etyce społecznych konsekwencji; 6) prawu moralnemu w jego współczesnych formach refleksji filozoficznej i etycznej. Zawarte w tej monografii rozdziały stanowią podstawy teoretyczne „etyki społecznych dōsledkov” Vasila Gluchmana. To chyba uzasadnia pragnienie udostępnienia tych przemyśleń polskiemu czytelnikowi.

Kluczowy w systematyzacji tej refleksji jest rozdział pierwszy. Autor ukazuje w nim kryteria oceny ludzkiego działania w kontekście skutków jego czynów. Ostatecznym kryterium wartościowania użyteczności i słusności ludzkiego działania jest społeczna miara dobra, przewaga pozytywnych skutków nad negatywnymi. Warto wskazać na pewne istotne terminologiczne ujęcia (zwłaszcza w kontekście przekładu z języka słowackiego na język polski): działania słusne i niesłusne, pożyteczne i niepożyteczne; czyny bardzo dobre i niegodziwe (karygodne). Przy czym działanie słusne może mieć przewagę negatywnych konsekwencji nad pozytywnymi oraz działanie niesłusne może analogicznie mieć przewagę pozytywnych konsekwencji nad negatywnymi. Zatem podstawowy problem moralny sprowadza się do przewidywania skutków swoich czynów. Stąd rodzi się pytanie nad sposobami rozpoznawania, przewidywania właściwej jakości naszego działania w kontekście konsekwencji. Rozwiązanie tego problemu jest w dalszych rozdziałach.

Rozdział drugi traktuje o biologicznych i społecznych determinantach naszych wyborów. Tutaj autor do rozważań wprowadził pojęcie „memu”. Zasadniczym pytaniem związanym z tym zagadnieniem jest zdolność podmiotu moralnego do obrony przed wpływami „memów”. Ostateczna konstatacja jest taka, że skuteczność obrony zależy od dojrzałości podmiotu moralnego, czyli poniekąd wykształtowania w sobie „typu podmiotu moralnego” (może lepszym określeniem byłoby osobowości etycznej). Trochę w tym rozdziale mogą razić etyków „niezorientowanych biologicznie” próby procentowego wyliczania wpływów społecznych i biologicznych.

Rozdział trzeci stanowi wprowadzenie do własnych przemyśleń autora w zakresie roli idei humanizmu w koncepcji etycznej. Zatem kontynuacją tych przemyśleń jest rozdział czwarty. Odpowiedzią jest ogólne założenie powiązania w „etyce społecznych konsekwencji” godności ludzkiej, praw moralnych i humanizmu z sumą pozytywnych konsekwencji ludzkich działań w wymiarze społecznym.

Temu zadaniu przyświecają także dwa kolejne rozdziały.

Godność człowieka, pomimo pewnie zastrzeżeń personalistów, stanowi ważne ogniwo w „etyce społecznych konsekwencji” przynależnej do nurtu neutilitarystycznego konsekwencjonalizmu. Ta zbieżność idei „pozytywnych społecznych konsekwencji” jako podstawowego kryterium wartościowania z godnością człowieka dokonuje się na gruncie sumy dobra społecznego. Decydują o tym dwa elementy: uznanie dla życia, a więc także otoczenie szacunkiem osoby ludzkiej oraz pozytywno-kreatywna rola zabezpieczenia ludzkiej godności w osiągnięciu przewagi pozytywnych skutków.

Podsumowaniem refleksji w tej książce jest zagadnienie prawa moralnego. Za jego podstawę Vasil Gluchman uznaje prawo do życia, przy czym rozciąga go na istoty świadome i nieświadome tegoż prawa. Idea humanizmu i godność człowieka opierają się na prawie do życia. Zatem prawo moralne swą obowiązującą moc czerpie z uznania dla życia, jako centralnej wartości społecznej. Z niego też wynikają prawa socjalne i obowiązek wspierania osób ludzkich w rozwoju.

Odnosząc się do strony redakcyjnej, postuluję udział korektora w dalszym etapie redakcyjnym w konsultacji z tłumaczem, tak by zachowana została istota myśli, a zarazem dopracowane zostały stylistyczne wyrażenia tak interesujących poglądów autora.

Niniejszym polecam *Etykę społecznych konsekwencji* Vasil Gluchmana polskim czytelnikom jako dzieło twórcze, w którym zostały zawarte autorskie koncepcje „etyki socjalnych dôsledkov”. Dzieło to wpisuje się w nurt „neutilitarystycznego konsekwencjonalizmu” stosunkowo słabo obecny w polskiej myśli etycznej.

Sprawozdania
Reports

Anikó Kláriková; Štefan Oslovič

Inštitút aplikovanej etiky prof. Alexandra Spesza, Teologická Fakulta Katolíckej Univerzity Ružomberok v Košiciach, Slovakia

*Dem Suizid auf der Spur
(bioetická konferencia Pécs)*

V dňoch 21.-23. októbra 2011 sa v maďarskom Pécsi (v roku 2010 európske hlavné mesto kultúry) uskutočnila konferencia na tému: **Samovražda. Od sociálneho tabu k etickej téme**. Účastníci konferencie pricestovali zo vzdialenejšieho Poľska (Opole), Talianska, Grécka, ako aj Chorvátska, Slovinska, Rumunska, Slovenska, Čiech, Ukrajiny, Rakúska. Jednotlivé prednášky odzneli v jazyku maďarskom resp. nemeckom a diskusia pokračovala v nemeckom jazyku.

Prvú prednášku predniesol **emer. Prof. Dr. Bertalan Andrásfalvy** (výskumník maďarského folklóru, vysokoškolský profesor, politik, poslanec národnej rady, v rokoch 1990 až 1993 minister kultúry a vzdelávania, čestný občan mesta Pécs) s názvom **Die Blutezeit und der Verfall einer ungarischen Volksgruppe (Rozkvet a úpadok jedného maďarského etnika)**. V tejto Prof. Andrásfalvy obhajoval hrdinstvo maďarského národa a opisoval zánik etnika, ktoré skrze inteligenciu, blahobyť a pripútanie k vlastnej pôde cez istý druh kontroly nárastu populácie dospelo k spustošeniu a zániku.

Druhá prednáška zaznela z pera **Dr. Árkovits Amaryl Eszter** (rodinný terapeut, psychoterapeut, venuje sa dreamterapii, pracuje v krízovej ambulancii v nemocnici v Baranya, tiež ako psychiater na telefónnej linke dôvery S.O.S. Život v Pécsi) a mala názov **Auf dem Zweig des nichts (Na odbočke ničoty – samovražda ako kultúrny kód)**. Dr. Árkovits sa pokúsila na základe svojej praxe a pozorovaní upozorniť na Maďarov ako národ depresívny, s negatívnym postojom k životu, ktorý sa objavuje napr. aj v spôsobe negatívneho slovného vyjadrenia skutočnosti (Nehodnotí sa: *Je to dobré.*, ale: *Nie je to zlé a pod*). Túto skutočnosť uvádza ako jeden z vážnych dôvodov známeho prvenstva Maďarov v počte samovrážd. Spomenula aj slávneho básnika József Attila (1905-1937),

ktorý - podľa mnohých prameňov - samovraždou zakončil svoj pomerne krátky život. Dr. Árkovits však poukázala na samovraždu, ktorá v mnohých prípadoch znamená zlyhanie sociálnej siete jedinca ocitnúceho sa v preňho už bezvýchodiskovej situácii. Mnohokrát opakované slovíčka: *dialóg* a *vzťah* sú kľúčovými v odvrátení hrozby definitívneho a nevratného riešenia krízy. Kríza je pozitívny jav, ktorý pozýva k zmene, prehodnoteniu, transformácii, avšak bez dialógu a vzťahov má negatívne dopady na psychiku, ktoré môžu vyústiť aj do suicídneho správania.

Tretia prednáška od **Prof. Dr. Gunter Prüller-Jagenteufela** (Univerzitný profesor morálnej teológie na univerzite vo Viedni) nás priviedla ku koreňu veci **Suizid: Rebellion gegen Gott oder seelische Katastrophe? (Samovražda: vzburá proti Bohu alebo emocionálna katastrofa?)** Teologické poznámky ku komplexnému problému. Autor sa stručne zaoberal postojom cirkvi k otázke samovraždy. Ako pastoračne pristupovať k tomuto problému. V dejinách cirkví, obzvlášť po druhom vatikánskom koncile, možno badať zmenený postoj cirkví, ktorý sa prejavil aj v pohrebných obradoch. Problém však vzniká, ak sa samovražda berie ako hrdinstvo. Ako odpor voči nejakej filozofii, politickej moci atď. Je to hrdinstvo alebo zbabelosť prejavovaná rezignáciou? Spomenuté boli revolučné roky v Maďarsku 1956 alebo v ČSR 1968 (Ján Palach, český študent, ktorý sa upálil na protest proti okupácii ČSR)

Samovraždy v Európe – Správy o stave problematiky v zúčastnených krajinách. Veľmi prehľadne a otvorene bola prezentovaná situácia ohľadom samovrážd v jednotlivých zúčastnených krajinách za posledných cca 10 rokov. Dá sa zhrnúť, že s výnimkou Slovenska, v Európe sa z dokonaných samovrážd asi 2/3 týkajú mužov a iba asi 1/3 žien. Dôvod leží zrejme v rozdielnej mužskej a ženskej psychike a zvládaní životných kríz. Pokiaľ ide o vekovú kategóriu, ktorá najčastejšie pácha samovraždu, ide o rozhranie 45-55 rokov. Pozitívnym faktom je, že po roku 2000, kedy počet samovrážd v každej zo zúčastnených krajín dosahoval maximum, majú tieto tendencie pozvoľna klesajúci charakter až do roku 2010. Nie je pritom ešte jasné, ako v Európe zvládneme ekonomickú krízu, ale aj ekologickú a hlavne sociálnu a vďaka úpadku morálky možno aj pád celého systému našej doterajšej existencie.

Inocent-Mária V.Szaniszló, Štefan Oslovič

Vzťah štátu a občianskej spoločnosti (a Cirkvi a jej neziskových organizácii) – sme pripravení spolupracovať?

Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti v spolupráci s Ekofórom, Fórom donorov, Platformou dobrovoľníckych centier a organizácií, Platformou mimovládnych rozvojových organizácií, Radou mládeže Slovenska a SocioFórum zorganizovali v dňoch 28. a 29. septembra 2011 v kultúrnom dome v Stupave konferenciu s titulom „*Vzťah štátu a občianskej spoločnosti – sme pripravení spolupracovať?*“

Cieľom konferencie bolo zozbierať názory predstaviteľov mimovládnych neziskových organizácií na potreby zmien vo vzťahu štát – občianska spoločnosť a otvoriť diskusiu s politikmi o možných podobách takýchto zmien.

Prvý deň konferencie, po úvodných príhovoroch, v ktorých sa snažili vybrať zmapovať stav a doterajší vývoj občianskej spoločnosti, bol venovaný otázke „Čo je potrebné pre rozvoj občianskej spoločnosti?“. Organizátori zvolili vhodnú a aktuálnu formu „open space“, v ktorom sa poskytol priestor účastníkom diskutovať o konkrétnych témach, ktoré považovali za dôležité. V samoorganizovaných skupinách bolo prebratých cca 24 tém. Tieto skupiny spravovali aj konkrétne návrhy. Diskutovalo sa na témy: vzťah štátu a tretieho sektora, tretí sektor a NRSR (otázka petície – zníženie kvoty zo 100 000 podpisov pre zlepšenie možnosti v nastoľovaní tém pre NRSR a takto zlepšiť účasť aktívnych občanov a organizácií na demokratickom procese, otázka lobingu), platformy, financovanie MNO (assignácia dane z príjmu, firemná filantropia, darcovstvo, podnikanie), médiá, dobrovoľníctvo, rómske MNO a štát a pod. Medzi zaujímavé patrila aj téma formálneho a neformálneho vzdelávania. Škoda, že téma vzťahu Cirkvi a štátu nebola tak zaujímavá, aby sa ňou účastníci zaoberali. Myslíme si, že je to isté memento aj pre našu prácu.

Obsahom druhého dňa bolo vystúpenie premiérky Ivety Radičovej na záver ktorého odpovedala aj na konkrétne otázky účastníkov konferencie. Otázky sa týkali rôznych oblasti financovania, riešenia krízy ale aj reformy školstva. Tento deň prebehli aj dve panelové diskusie predstaviteľov štátu a MNO. Prvá sa venovala otázke spolupráce štátu a MNO v oblastiach spravodlivosti, sociálnych vecí a financovania. V druhej zástupcovia štátu a MNO rozoberali spoluprácu v oblasti životného prostredia, regionálneho rozvoja a školstva. Minister školstva Eugen Jurzyca spomenul zmeny ktoré sa plánujú napr. novelou vysokoškolského zákona a novou akreditáciou univerzít (!). Venoval sa aj téme možnosti neformálneho vzdelávania na školách a otvorenosti, či flexibilita a tým aj aktuálnosti vyučovacieho procesu.

Konferencia odhalila nedostatky ale aj úspechy v spolupráci štátu a občianskej spoločnosti. Zároveň a vyjasnila priority a princípy, ktorými by sa táto spolupráca mala uberať. Poukázala na očakávania občianskej spoločnosti voči štátu. Zdôraznila základnú tézu, že štát je tu pre ľudí a nie ľudia pre štát. Je pravdou, že v štáte nie všetko stopercentne funguje – je tu prílišná byrokracia, partokracia, v ktorej viazne dialóg a zdieľanie skúseností (riešenia sú často len v horizonte jedného volebného obdobia a venujú sa im nie odborníci, ale straníci). Tu sa ponúka nazastupiteľná úloha občianskej spoločnosti (vrátane cirkevných mimovládnych organizácii a škôl), ktorej občania majú byť aktívny aj v politike a verejnom živote – aktívne do neho vstupovať, aby politika už nebola len tzv. panským huncúctvom.

INFORMACJA DLA AUTORÓW

Czasopismo *Humanum* Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne jest wydawane przez Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum w Warszawie.

Humanum ukazuje się min 2 razy do roku. Artykuły i recenzje można przysyłać na adres Redakcji biorąc pod uwagę, że zamknięcie materiałów kolejnych numerów odbywa się z końcem marca i września bieżącego roku.

AUTORZY tekstów proszeni są o przysyłanie prac podpisanych własnym nazwiskiem i opatrzonych wyraźną prośbą wykorzystania materiału na łamach pisma *Humanum*.

Redakcja nie płaci honorariów. Tekstów nie zamówionych nie zwracamy. Rezerwujemy prawo skracania tekstów i proponowanie takich skrótów.

Teksty prosimy przysyłać zapisane w formacie : DOC i RTF

na adres e-mail: redakcja@humanum.org.pl

Tekst przyjęty do druku ma postać ostateczną i na etapie korekty autorskiej nie podlega zmianom merytorycznym.

Do tekstu należy dołączyć informację o aktualnym miejscu zamieszkania, nazwie i adresie zakładu pracy, tytule naukowym, stanowisku i pełnionych funkcjach.

Przeciwdziałanie *ghostwriting*, *guestauthorship* oraz zasady recenzowania

Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopisma podlega ocenie. Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów. Proces recenzji jest dwuetapowy. Najpierw tekst podlega ocenie tj. wewnętrznej (recenzentem jest członek Rady Naukowej Czasopisma). Jeśli wynik tej wstępnej recenzji jest pozytywny, wówczas powołuje się recenzenta zewnętrznego (z listy recenzentów). Recenzent jest powoływany z innej jednostki niż Autor tekstu. W przypadku tekstów powstałych w języku obcym, co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość Autora pracy. Recenzje są wykonywane w taki sposób, iż recenzent nie zna tożsamości autora pracy, którą recenzuje. Recenzentów powołuje się w taki sposób by uniknąć konfliktu interesów (tz. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewni, nie występują pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce mając na celu dobro Czytelników, uprasza się aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.)

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

1. Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. Wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi autor zgłaszający manuskrypt.
2. Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo – badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.

ZASADY PRZYGOTOWYWANIA ARTYKUŁÓW

1. Artykuł powinien zostać napisany czcionką 11 pkt Times New Roman, wyjustowany, odstępy między wierszami 13,5 pkt. Układ strony A4 (margines górny 5,5 cm, dolny 5,5 cm, lewy 4,0 cm, prawy 4,0 cm).

2. Objętość artykułu powinna wynosić 10-12 stron.

3. Artykuł powinien być podzielony na nie numerowane rozdziały i zawierać: wstęp z uzasadnieniem podjęcia badań, część metodyczną, część merytoryczną (wynikową) oraz wnioski.

4. Odwołania w tekście do pozycji literaturowych według wzoru: [Kowalski 2005, s. 75].

5. Układ artykułu:

Nazwisko i imię (*Arial, kursywa, bold, 11 pkt wyjustowane*)

Katedra XXX Uczelnia XXX (*Arial, 11 pkt, wyjustowane*)

Tytuł artykułu (*Arial, 16 pkt, bold, wyjustowane, odstępow przed 40 pkt, odstępow międzywierszowy 18 pkt*)

Tytuły rozdziałów (*Arial, 14 pkt, bold, wyjustowane, odstępow przed 28 pkt, po 14 pkt, międzywierszowy 16 pkt*)

6. **Tytuły rysunków:** 9,5 pkt, *Arial*, odstępow przed 6 pkt, rysunki (nie skanowane) wyłącznie w odcieniach szarości, tytuł tabel 9,5 pkt, *Arial*, odstępow między wierszami 11 pkt, odstępow po 3 pkt, wypełnienie tabel 9 pkt, *Arial*.

7. **Źródło:** 9,5 pkt, Arial, odstępy: przed 6 pkt, po 12 pkt, odstępy między wierszami 11 pkt.
8. Klawisza ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyliczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity), wcięcie akapitowe, tabulator 0,7 cm.
9. **Spis literatury** według wzoru (czcionka 10 pkt, Times New Roman):
KOWALSKI M., MARCHLEWSKI T.: *Ekonomiczna ocena przedsiębiorstw*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
10. **Streszczenie** w j. angielskim – około 1/3 strony każde (czcionka 10 pkt, Times New Roman) oraz tytuł w j. angielskim (Arial, 16 pkt, bold, wyjustowane) słowa kluczowe (minimum dwa).